

ספר

רוב דגן

מאת החכם השלם כמהור"ר
יצחק עטייה זצ"ל

ביאור האגדות על הש"ס - חלק א'

הודפס פעם אחת בשנת תקפ"ח (חפצתי) בליוורנו.

ועתה יוצא לאור מהדורה חדשה באותיות מאירות עיניים עם
הוספות חדשות להקל על הלומד.

מהדורה שנייה, אדר תשפ"ג

מהדורה מורחבת ומתוקנת זו הינה בבחינת קנקן חדש מלא ישן, בסדר חדש ובאותיות מאירות עיניים,
עם מראה מקומות וללא ראשי תיבות וקיצורי תיבות, מסודר לפי סדר דפי הגמרא, עם תוספת מידע
על ספרים לא מוכרים שמצוטטים בספר.

ספר

רוב דגן

ספר"א נהר וילך סוכ"כ סוכב הולך על כל הים הגדול מעשו ומגדול כמילו. דשמעתא נחר
 ים התלמוד לגורים . הולך למשרים וילא **יצחק** לשוח כשדה אשר כרטו ה' קא שקיל
 ועדי בדברים . המשמחים את הלב זאת פעולת האדם הגדול כענפים חבו ממתקים דורש
 טוב לעשו וה' עמו שהלכה כמותו בכל מקום לפני מלכים ויתוב באמרו טעם טוהרים .
 ה"ה החכם השלם והטובל חין ערבו מי ומלל רב ועלום כמוהר"ר **יצחק עטייה** נר"ו
 ואור וקי לעולם לרוד דורים . אשר מהוך דוחק ומנהך מיעוט פרנסה ושמח לייק בה' וחסה
 ולא פסוק פומיה מברסא ידיו רב לו כותב ומעלה על הנייר ועל הדפדפא דבר בע"טו ע"ט
 דורים מאירים ומוקדים . ומאורף לטהר הולך ואור גם זו לטובה **אות לטובה**
 העמוקה והרחבה ענינים נפידים באורחות מחכימות על סרי א"ב אב כחכמה דורש
 רשומות טף רכש אמרי טעם חיו כשרים . הן עתה חליכס אישים זקנים ויושבים בסוד
 קדושים כוזו כסף כוזו וזכ המהירים כעס שאו ידיכם קדש וכרטו את ה' משכו וקחו זה ספר
 הקורה מיד הרב המתברר קיילים יגבר ע"מ שתעזרוהו כווסוכים זקנים עם נעדים . וכונן
 דא מזה רבב היל ומא' תהיה משברתס שלימה על אחת כמה וכמה על פחטה מאה קשטה
 ועס ה' החסד עושה אורים :

נדפס

פה **לייורדנו** יע"א

שנת עשה עמי **אות לטובה** ויראזו שונאי ויכשו כי אתה ה' וגו' לפ"נ

. ברפוס חדש האשוכת של החכם כמוהר"ר **יעקב טובי"אנא** נר"ו .

וקבניר המחזיק בידו מנן **דוד** יהיה כעוזו . אכ"ר :

con app.

המרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובא (חלב)

WORLD CENTER FOR ALEPPO JEWS TRADITIONAL CULTURE

מטרות

- ריכוז חומר היסטורי מקיף, שייתן ביטוי נאמן לקהילת יהודי ארם-צובא (חלב) עתיקת היום וימין ולמורשתה, שתראה רבות להיסטוריה העולמית של עם ישראל בישראל ובארצות פזוריו והוסיפה פרק חשוב במסכת חייו.
 - עריכת מחקר יסודי על תולדות קהילת ארם-צובא וסביבותיה, מבחינה היסטורית, כלכלית, חברתית, דתית, תרבותית ורוחנית, תוך דגש על היותה קהילה שורשית שהצמיחה, במשך דורות, חכמים, גדולי תורה, שהעשירו בספריהם, בדברי הלכה והגות, את תרבותו של עם ישראל, כמו גם אישי חברה וכלכלה שתרמו רבות לישראל ולחברה האנושית.
 - טיפוח וקיום מורשת קהילת ארם-צובא במסגרת טיפוח מורשת העדות בישראל המתחדשת.
- המייסדים הקימו את המרכז לאור הרעיון, שטיפוח המורשת המפוארת של הקהילה ושימורה, למען הדור הזה והדורות הבאים, חיוניים הם לידיעת תולדות העם היהודי, לקיומו ולשמירת עושרו הרוחני.

המרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובא (חלב)

רח' הרב אהרונסון 4, תל אביב, 6801233, ישראל

טלפון: 077-3219034 פקס: 153-773219034

דוא"ל: office@aleppojews.co.il

www.aleppojews.co.il

21 פברואר 2023

בס"ד, א' אדר התשפ"ג

דבר יו"ר המרכז העולמי למורשת יהדות ארם צובה (חלב)

ההשתתפות שלנו בהוצאה לאור של ספר זה הינה נדבך נוסף של פעילות המרכז שלנו במחקר, בתיעוד, באיסוף חומרים ובשימור מורשת קהילה יהודית עתיקה של ארם צובה (חלב), שהטביעה את חותמה, לאורך דורות רבים, בקרב הקהילות היהודיות בארץ ובעולם, בתחומים שונים ומגוונים.

היוזמה שיעקב חזן לקח על עצמו בשחזור יצירה זו של "רוב דגן" ובהוצאתה לאור מבורכת וראויה להערכה רבה. בכך, זוכה יעקב לחשוף מפעל תורני חשוב של כמהור"ר יצחק עטייה זצ"ל, מגדולי רבני ארם צובה. יעקב זוכה בכך ומזכה את הרבים ועל כך מגיעה לו ברכת יישר כוח ענקית.

זהו תפקידנו במרכז שנוסד, מזה עשרות שנים, לצרכים אלה. על כך גאוותנו.

אני מבקש להודות ליעקב חזן על פרויקט זה ולחזק את ידיו, בתקווה ובתפילה שימשיך עוד ועוד במלאכת קודש זו.

בברכה,

משה כהן

ספר רוב דגן

מסכת ברכות

[illegible]

ולעיקר

ורעיקר חק' לעד י"ל משום דבן דרך הנכנס
אל מחזור להקדים השלום להכנה אצלו
ומסת' הכא דר' הוא קורא ואינו ז"ל כה אצלו להכי מקדים
לו שלום כי כך היה דרכה של חו' .

שם רש"י בד"ה

שם רש"י ברה"ש ושמו והמתין וכו' ע"כ נ"כ
לכאור' ק"ק דה"כ למח חור
ד' והוכיח ברה"ש והמתין לו עד
שסיימתי תפלתו הרי כבר

א' ומהמקל לו וכו' חל"ל ושם לו על הפסח עד
ש' שמונה קס"ו ולולו פיריה נלע"ז לו דמי' ושם דקל'
ט' שצדקו מן המזיקין וכן תהא עד המשתלם וכו' ש'
הכ"ב כ"ט דמאסו הני תהא און נכסיו לזכרם
והח"כ ר' יצחקי ש"ה תתכב כע"י הלך כפי רש"י וכתב
דש"י פ' כן נלצקו ש"ה כ"כ שער מן המזיקין וכו' ו
ע"י ולא ידעתי למע"כ כן לזכרם לזכר דמי' וכן טקן
לזכר שער וכו' ש"ה כ"ה כ"ה

שם בעין

שם בעין
ועקב ה' ה' סוכא כרש' כר' טלהו
סוף משמחת וטלי תיחולא הוא ע"כ

דף ב' ע"א גמ' ואכ' אילוף מביחורו של עולם
וכו' ע"כ ב' כלל' ק' ק' אחי
סוטר עד להאי אכ' אכ' כיון לכבר וילף שבו מקרא
דק' טפה' ונראה עמוס רש"י המזקן דס' כלזאר
בין הדק רליוח שמית בראש' וכו' ענין ו' לאל
אקדק רש"י א' אחי א' עיכית כביש' וגו' שמת' בן
אחיו קו ה' רש"י א' רמני' גבי כיווח' של עולם א'
ערכות רשאו' ולכן גס כק' כקט' הכי וכחיוון וכו'
דכתיב ויחי ערב וכו' וגם אחי דיון אויל ומחזק אשכז
רש"י מילת וילף רש"י קלי אקדק ונאמ' כחיוון:
תו' כד' מאימית' וכו' ענין כסיוס

תו' כד"ה מא

התו ומה שהק' ברוש
אחשודרש עלה והלחו כל' ע' ומה שזכר חנן
בעיותיו בספרי הקטן וטת אבות כפ' כ' מ' י' ר' הו
וקור כק' א' וכתפ' ו' ברק ל' ע' א' ונ' עיון בדברי
הר"ש ע'! מה שזכה לזכרו העוסקות ומ' ס' כס' ד'
דף ג' ע' א' חניא
א' ע' כ' ל' רחמי' א'

[illegible]

ולעֵד

ולערד אל דאָ שטאַט קאָפּל שאלר'ן דרדוס דושה
ס'ד שאַן מוועג להחלל'ן בירק בלל שטא
ופסקווע עכורו דרעטן וועג לבו ב'ז שטא מניח אחריות
ס'דק וואו האטן בלל וואס דרעב'ן מוועג טויב משה
לאכא וואו טני בלל'ה' וועג למד דהאוי דהאוי קט'ה' הא
בקה' קרהו בדיק'ן ש' לבקד אוי דהאוי להח' וועג
ש'התחלל'ן בדיק'ן ס' דהאוי מוועג שמיטת'ן ס'התחלל'ן
ס'הא'ן בללד משה ס'התחלל'ן ופסקווע וועג טני טר'ה'
ומה שח' למת דהאוי וואס וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא
נכנס קורס דהאוי וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא
שח'ה' נכנס בלל ח'ה' וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא
וואס וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא
נכנס וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא
נקמה' וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא
לחיות מ'ה' וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא וועג'ן ל' חירוף שח'ה' הא

שם גם

שם גמ'
 קומן לזכר משמרה א' חסד ענר ור'
 ע"כ י"ג כחז הר"ב הטובכ זל כע"ו
 רדאו לעיון על חסדמם חנה צער ור' זל
 מהס פתרון פס למלועז ע"ז חל' וי'סם אפר' ע'ר
 ולע"ד א"ס ע"פ מ"ג כ"ב ר' דיומא ע"ז ועציר רשע
 כיום ליון לענ"י א' תשפ"ח לא עסקת כה' א"י ור'
 עזרה כמזמורו פ"ל כלום ע"ס ויזר' מכלל ור'
 ותפוצר א' כלום הלא עשור מר"ב כן חסדום ור'
 ורשע א"ס א' עזרה הוה וועדד צידד א' כלום כה'
 וי'ס וועדד כידור ויזר' תיזשק הדיון ור' ע"ג א"ס
 נוסט א"ס רתק הלא כה' ב' תשסמח הוי תללכ ויזר'
 ע"ז רדיו הלא עזרה צדמנה לללכ עכא"ס ור' תשפ"ח

הקדמה

המאורות הגדולים הרבנים המובהקים ב"ד רבא ויקירא דק"ק ליוורנו יע"א אתה ה' תשמרם וכצנה רצון תעטרם.

עלינו לשבח למי שיש בו טעם וריח, פותח בדברים ודורשן מסופן לראשן, אלוף
דישון פרח שושן כארץ תוציא צמחה. הדור אתם ראו כאשר שמענו מפי השמועה
ל"ו טובה מפי סופרים ומפי ספרים, כן ראינו את כבודו והדרו, פומיה מחכים
עלוי עליו יציץ נזרו והשמש זרחה, על נה"ר כבר זכינו לאורו ולשיחתו בספר
הבהיר ביום יאיר זה ה'.

זרע יצחק על התורה ימינו טפחה זאת פעולת חכם בחכמתו ותרב תפארתו
באשר ה' אתו והוציא לאור פעולתו משאת וארוחה. ה"ה החכם השלם דיין שדן
דין אמת לאמתו הרב הכולל כל אישורי"ן בישראל להלל מנה"ר כמוהר"ר **יצחק**
נר"ו ענף עץ אבות וערב". בן לאותו צדיק תמים כתיב ביה עפייה שפיר ואגביה.
הא ברברבי דין הוא הדר הא"ב דמשתבח ביה קרא, אספקלריה המאירה הרב
המובהק בישראל גדול שמו כמוהר"ר **ישעיה עטייה** זצ"ל אינו השתא דר
בקשת"א בעילית"א מתהלך בעדן גן אלוהים וירא מנוחה. וזרעו לברכה בקרב
האר"ץ מחדש חידושים לתורה ולתעודת ירו הרה ככלי חמדה ספר **רוב דגן**
(כדרז"ל ע"פ ורוב דגן ותירוש זה תלמוד) עביד פרישתו בדברי הגמרא ופירוש
רש"י ותוספות לתור להם מנוחה. ומחובר לטהור ונוגה כאור ספר **אות לטובה**
דגול מרכבה ולפי רוב הענוה של הרב המחבר קטן קורא אותו והוא גדול בכמות
ובאיכות בגימטריה ב"ן חמישים לבינה ידו על העליונה, שם יתן בקולו ויהל הלו
כקרבן עולה ומנחה וגם לרבות הביא לנו האי ספר"א רבא **משרת משה** ע"ד
הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל שם הראנו את מעשה תקפו וגם רי"ח ה' דבר בו ספר
זכות אבות על מסכת אבות נודע בשערים אשר בדברו מעריב ערבים דברים
המיישבים על הלב ורוח הבריות נוחה.

ובכן שפתינו אתנו יוצאות וחולו"ת, אל כל פני הארץ שרים ושרות, וסגולות נדיבי
עמים עם בני ישראל רחמנים אשר בכל גלילות ביתם פתוח לרווחה. מלאו ידיכם
היום וקחו את ספר התורה הזה, ממזה בן מזה יזה עליכם מי תורתו אשר טפח
ורבה מתוך דוחק ומתוך טלטולא דגברא ומזונותיו מצומצמים טוב פת חרבה,
גמר קיחה קיחה. אי לזאת עושו אהררי בכח וגבורה אתם הרי בני ישראל והטילו
מלאי לכיס הרב הנזכר דרופתקא דאורייתא כי תלי ביה טפלי ובתולת שהגיעה

לפרק הנושא כמשפט הבנות ואין לאל ידו ובעי סייעתא בעינא פקחא. ואין מזהירין אלא לנזהר שלא ירים איש את ידו לאדפוס אדרא עד משך עשר שנים רצופות בלתי רשות הרב המחבר נר"ו, והשומע לדברינו תבוא עליו ברכת טוב ויפרח כגן רטוב ההלל והשמחה. ובשכר זאת האל הנאמן לישדר לך משיח לישראל בבא לציון גואל ויבנה המזבח וההר אל (ליאודים) ליהודים היתה אורה ושמחה. והיתה הרווחה. אכ"ר.

הכ"ד צעירי הצאן קדשים הכו"ח פה **ליוורנו** יע"א בס' ויהי ה' את יוסף מכ"ה כסלו משנת ויתר לך האלהים מטל השמים ורוב דגן לפ"ק.

זעיר ש"ם **שלמה ס"ט בכמור"ר** ע"ה **עמרם עמאר** הצעיר **מרדכי**
ניסים

דוד חיים מלאך זלה"ה ס"ט ס"ט

הקדמת הרב המחבר נר"ו. דעני ליצחק יענהו אכ"ר

זה ספר קטן הכמות והאיכות שחיברתיו על הש"ס האי שמעתתא, כד הונא טלייא גירסא דינקותא, וקראתי שמו בישראל **רוב דגן** וטעמא טעים ע"פ מה שכתבו חז"ל ורוב דגן זה תלמוד¹, ונראה דהטעם הוא משום אם אין קמח אין תורה, וע"י הרוב דגן יגדיל תורה, וירא מנוחה כי טוב, והאי שמעתתא בעייתא צילותא, גם מילה "רוב" היא כמנין שמי הקטון יהיה מניינא דדין כדין במספר גדול, תפסת מרובה תפסת בחדא מחתא. גם אתן לסיפא קונטרס קטן זה שמו אשר יקראו לו **'אות לטובה'**, אותיות מחכימות אגמרה בסימני "ב"ן" ח' חושבניה דדין כמניין לטובה ואין טוב אלא תורה, והוא עניינים נפרדים ואיכא בינייהו לענין דינא אליבא דהלכתא. וכגון דא צריך לאודועי כי כל האמור בפרשת העיבור הכל היה ברוב טירדת הזמן. והלימוד היה פסקי פסקי רוב ככל על אחת כמה וכמה מספרי דבי רב לא שכיחי גביה ומשנה א' לא זזה ממקומה. תפוס לשון ראשון בקודש קידושא רבה דאורייתא. ואני אברך ולי נאה לברך, הטיבה ה' לטובים לכל חותמי ברכות המתנדבים בעם, כסיוע שיש בו ממש למחזיקים בה ובפרט לאנשי ק"ק **ליוורנו** הי"ו ישרם ה' פעולם הטוב והעושר והכבוד לא ימוש מאהלם ולעולם ומלכם בראשם הרב דומה למלא"ך ה' צבאות הוא וב"ד וכולנו רבנן חברים מקשיבים ה' עליהם יחיו, ברבות הטובה לעילא מכל ברכת אכ"ר.

הכותב וחותם פה **ליוורנו** יע"א בסדר אלכה נא ואשובה אל אחי, שנת כאלה **חפצתי** לפ"ג הבוטח בשם אהי"ה.

שלמ"ה אהיה הצעיר **יצחק עטייה** ס"ט.

1 ילקוט שמעוני, פרשת תולדות רמז קטו.

תולדות המחבר

מו"ר חכם יצחק עטייה היה בנו השלישי של מו"ר הרה"ג חכם ישעיה זצ"ל, שנת לידתו לא נודעה בדיוק, אך יש להניח שנולד בשנת תקט"ו (1755) - תקט"ז, בארם צובא (חלב) שבסוריה.

אביו הוא מחבר ספר השו"ת 'בגדי ישע' ותלמידו של חכם יהודה קצין, וממנו למד חכם יצחק עטייה את תורתו.

חיו של חכם יצחק עטייה היו חיי צער מלווים ביסורים קשים ומרים. בהקדמתו לספר זרע יצחק מספר רבינו על אשת נעוריו כדברים האלה: "אשת נעורי אשת חיל מנשים באוהל, והנה היא לאה בת היקר ומאד נעלה, איש תם וישר כה"ר מנחם בן שבתי, חלתה את חליה ד' וה' שנים, ובתוך הזמן הזה ילדה ג' בנות, ושנים הנה נלב"ע בחייה, וקשיא סיפא ותצא לקראתם, מתה עלי לאה, קשה עלי פרידתה אשת נעורים, ושבקה בת ו' חדשים... וסוף כל סוף בת קמה עם אמה וחלי"ש שבקת". לאחר פטירת אשתו הראשונה נשא אשה בשם: "סבתיה מב"ת בת הישיש ונשוא פנים כה"ר אברהם סתהון נ"ע, גם היא נפלה בחולי גדול ויהי כפשע בינה ובין המות בר מינן, ועשינו לה שינוי השם ושינוי מקום ואשתני למעליותא, ואותה קראתי בשם שמחה ועלינו לשבח לאדון הכל כי גבר עלינו חסדו...".

בכך לא תמו ייסורי רבינו, מגפת האבעבועות שפרצה בשנים תקנ"א-ב "פגעה מדת הדין בהבל שאין בו חטא קרוב לשלש מאות ילדים כבן שש כבן שבע, ומתוכם כעין החשמל פגעה בבני ידיד נפשי, אף רוחי בקרבי חלבי ודמי ואחרון הכביד קשיא סיפא על מות לבן אוי לי שכך עלתה בימי, מרגלית טובה היתה בידי ואיבדתיה".

בן זה, היה בנו בכורו מאשתו השניה, שנקרא ישעיה, ע"ש אביו של רבינו. היסורין לא פסחו על רבינו, ופגעו גם בו. הוא עצמו נפל בחולי גדול אשר פיו יכנהו בשם: "חולי של דור עיקש ופתלתול, ונחליתי קרוב לששה חודשים כגוף בלי נשמה ח"ו. וברוך רחמנא המחזיר נשמת לפגרים מתים ומחלאים רעים ורבים הצילני".

שאר בניו של רבינו, המוזכרים בהקדמה לספר "ויקרא יצחק" ועם הברכות והתודות לכל אשר סייעו בידו הוא מברך גם את יוצאי חלציו בזה הלשון: "...גם ברך יצחק לשיורי ברכה, לזרעא מעליא דנפיק מינאי ראשון בקודש הח' המ' והנה שולם אברהם בראש הי"ו. שני בקודש לומד תורה ומלמדה הח' המ' עד דוד הגדול הי"ו. והחוט המשולש ח' יעקב הי"ו. הם ובניהם ונשיהם. ורביעי בקודש שהלך

עמי בגולה אליהו הי"ו. הוא וכלתו סי' מרים ובתי הנעימה כי שרה שמה, בחיק ירא אלקים תינתן, ואם הבנים שמחה מב"ת.

כשלושים שנה לאחר מכן בחודש אב התקפ"ד שוב פוקדות הצרות את רבינו. בשנה זו, אירע רעש גדול. ברעש זה נספו רבים מבני ישראל ובניהם גם בנו האחרון. בהספד שנשא עליו "פטירת גבירנו ושרנו הודנו והדרנו, הגביר המפואר השר והטפסר, שמו נודע בשערים, לפני מלכים יתיצב ארי בן ארי מגזע היחס והמעלה דין הוא הדר האמור בתורה דמשתבח ביה קרא החכם המ' רצ"ו כמהר"ר סי' עזרא חיים פיג'וטו תנצב"ה שנלב"ע בימי הרעש לתפ"ץ (=לא תקום פעמים צרה)", מזכיר את בנו נספה גם הוא ברעש "...את חטאי (=את חסרונותי) אני מזכיר היום בעו"ה פגעה מדת הדין בבני ידידי בתראה שלים יניק וחכים משה שפיר נ"ע...ואתו עמו בן דודו בן אחימל"ך ח"ר חלפון הי"ו בן זקונים הוא לו התלמיד ונחמד עזרא חיים נ"ע, שהיו לומדים ביחד...גם בבית בן אחי משכיל ונבון כה"ר ישעיה נ"ע פגעה מדת הדין בבנו הגדול חיים נ"ע וג' בנותיו...גם בשאר משפחתי ובית אבי פגעה מדת הדין במספר הסמוך לי' נפשות לא ידעתי אכנה..."

חכם יצחק עטייה כתב את הספרים הבאים:

זרע יצחק, ויקרא יצחק על התורה.

זכות אבות - על מסכת אבות.

רוב דגן - על התלמוד.

תנא ושייר הכולל חידושים בעניינים שונים.

משרת משה על הרמב"ם.

פני המים על פירוש רש"י והרא"ם.

אשת חיל - ביאור על אשת חיל.

קונטרס 'אות לטובה- חקירות ופולפולים שונים.

קונטרס 'פלפלת כל שהוא' - ענייני הלכה שונים ועל מסכת סוכה.

קונטרס 'יקרא דחיי' - הספד על רבי יהודה קצין ועל אביו של רבינו.

דורש טוב - דרשות על התורה.

עקב ענווה - על מידת הענווה.

רבות עמל רבי יצחק וטרח על הוצאת ספריו לאור. באותם ימים רחוקים, היתה הדפסת ספר כרוכה בהוצאות גדולות. בתי הדפוס היו מעטים, וכמוהם גם המדפיסים המומחים. בעיר ליוורנו שבאיטליה, היה קיים בית דפוס גדול שהתמחה בהוצאה לאור של ספרי קודש. אך המרחק מסוריה לאיטליה היה רב והדרך קשה וסכנות בה רבות. ההדפסה עצמה עלתה הון רב, ורק אנשים אמידים יכלו להרשות לעצמם לרכוש ספרים וכ"ש להדפיסם.

רבי יצחק, שחידושי תורתו היו יקרים לו מפז, ערך מסעות רבים כדי לממן את הוצאתם לאור של ספריו. שבע שנים ארוכות נדד רבי יצחק בדרכים. הרפתקאות רבות עברו עליו בים וביבשה, עד שזכה להגיע לליוורנו, שם ראו ספריו אור עולם. כחמש שנים התגורר רבי יצחק בליוורנו. וכל אותו זמן לא פסקו אנשי העיר מלהעריצו ולכבדו. בספריו מתגלים לנו לא רק דרך לימודו, חריפותו ובקיאות תורתו, אלא גם קשריו עם גדולי הדור, אליהם הריץ את שאלותיו ותשובותיו. ביניהם היה החיד"א.

חכם יצחק עטיה נפטר בשנת תק"ץ (1830). יום פטירתו אינו ידוע לנו, אנו מציינים אותו ביום ז' באדר, שכל נשמות חכמי ישראל כלולות במשה רבינו. וכפי הנראה נפטר בליוורנו שם שהה לרגל הדפסת ספריו.

מכתב ברכה מהרה"ג מחבר הספר אורחותיך למדני שליט"א**דברי ברכה**

שמועה טובה תדשן עצמותינו, אור הגנוז בימינו יתגלה, חמדה גנוזה בכתם אופיר לא תסלה בשהם יקר וספיר, ספרא דבי רב, חיבר ע"י אחד מגדולי ארם צובה, הלא הוא הרב המובהק מארי מתניתין בנן של קדושים ארלאים ותרשישים כמוהר"ר **יצחק** בכמהר"ר **ישעיה עטייה** מחבר הספר שו"ת בגדי ישע, הוא הספר **רוב דגן** חידושים על ש"ס, הודפס לראשונה בשנת תקפ"ח בליוורנו

וכעת הספר על חידושי גמ' ברכות יוצא לאור במהדורה מפוארת עם הערות ומראה מקומות וללא ראשי תיבות, וכל זה ע"י הרה"ג **יעקב חזן** שליט"א, וכל המעיין בהערותיו יראו שידיו רב לו ורב גובריה וחיליה לאורייתא. וכביר מצאה ידו לקבץ כעמיר כל המקורות בסדר טוב ונכון, דבר דבור על אופניו, איישר חיליה לאורייתא.

וכן מצינו רמז שרב יעקב חזן שליט"א הוא ראוי להוציא לאור ספר זה, והוא שהגמטריא של "רוב (208) דגן (57)" היא 265, וגם מצינו שהגמטריא של "יעקב (182) חזן (65) חי (18)" היא גם כן 265. ויש לפרש שרב יעקב חזן שליט"א יזכה לחיים טובים וארוכים, מפני כל מה שהוא טרח כדי להוציא ספר זה לאור העולם כדי לזכות את הרבים.

יהי רצון מלפני מי ששוכן במרומים שהוא יברך את הרב יעקב חזן שליט"א, וחפץ ה' בידו יצליח להביא תרף וישע לרבים, ונותן התורה יהא בעזרו שימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, ברבות הטובה, גם עדי זקנה ושיבה, באורך ימים ושנות חיים. וכל אשר יעשה יצליח, ללמוד וללמד לשמור.

מחבר הספר אורחותיך למדני

מכתב ברכה מהראשון לציון הרב הראשי לישראל הרה"ג יצחק יוסף שליט"א

Yitzchak Yosef
The Rishon Lezion Chief Rabbi of Israel

יצחק יוסף
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

בס"ד, כ"ו כסלו תשפ"ב, 4-467/פ"ב

דברי ברכה

בואו ונחזיק טובה להרב החשוב והנעלה, יראת ה' היא אוצרו, שמן תורק שמו, כה"ר **יעקב חזן** נ"ו, שרחש לבו טוב להוציא לאור מחדש את הספר החשוב "**רוב דגן**", על מסכתות הש"ס, פעולת צדיק לחיים, המאור הגדול, מעוז ומגדול, טובינא דחכימי, הצדיק והחסיד, הגאון המופלא, כמהר"ר רבי **יצחק עטיה זצ"ל**, ספר זה הוא אוצר בלום, ומי יבוא אחר המלך. ועתה יוצא לאור באותיות מרובעות ותיקוני לשון בתוספת הארות והערות במהדורה חדשה נאה ומתוקנת, אשריו ואשרי חלקו שזוכה ומזכה את הרבים, בתורה נאה בכלי נאה תורתו של הגאון המחבר זצ"ל, תשואות חן חן להם. איישר חיליה לאורייתא.

והריני להביא את אשר ביארנו בחשיבות לימוד הגמרא, כי הנה אמרו בירושלמי (ר"פ דמילה) דכל תורה שאין לה בית אב אינה תורה, והשמיענו כי אין להורות הלכה למעשה אלא ע"פ יסודות נאמנים בתלמוד, ובספר האשכול (בהלכות ס"ת עמוד ג') כתב: נשאל רב פלטי גאון, איזה עדיף ומשובח, אם להעמיק בהלכות על פי התלמוד, או לעסוק בהלכות פסוקות וקטועות? והשיב, שרוב העולם מטין אחר הלכות פסוקות, ואומרים מה לנו להעמיק בקושיות ופלפולי הש"ס. אבל לא יפה הם עושים ואסור לעשות כן, שהם ממעטין התורה, וכתיב יגדיל תורה ויאדיר. ולא עוד אלא שגורמים שתשתכח התורה מישראל. ולא נתקנו הלכות פסוקות לשנן בהם, אלא למי שלמד הש"ס כולו ועוסק בו תמיד, ואם מסתפק לו דבר בדיון, ואינו יכול לפרשו, יעיין בהלכות ההם. עכ"ל. ולכן מוטלת חובה לפנות תחלה אל התלמוד, כי מן הבאר הדיא ישקו העדרים, וכל תורה שאין לה בית אב [התלמוד] אינה תורה. ואם ד"ת עניים במקומן, הם עשירים במקום אחר. ואמרינן בסנהדרין (מב.) כי בתחבולות תעשה לך מלחמה, א"ר יוחנן במי אתה מוצא מלחמתה של תורה, במי שיש בידו חבילות של משנה. [אך כל שאין הדבר מבואר כל הצורך, מרבים בראיות לחזק הדבר, ולאפוש גברי נמי].

ועיין למרן החיד"א בברכ"י (יורה דעה סימן רמו סק"ה) שהביא בשם תשובת הגאונים כ"י, שכתבו כדברי ספר האשכול הנד'. ע"ש. והביא מספר יש נוחלין שכתב, לימוד מסכת ברכות ענין גדול, מסכת שבת ענין מפואר, כתובות כולל כל התלמוד, חולין, עכו"ם, נדה, כלל גדול. ונודע מה שהפליגו גורי האר"י ז"ל בשבח הלימוד בתלמוד בבלי, וכתב בשם הגדולים (מערכת ת' אות נו) דאפשר דמשום הכי כמעט כל העסק הוא בתלמוד בבלי. ועיין במאורי אור (ערך גלות, ובסוף הספר). והאמוראים הראשונים מתחלה שחיברו ירושלמי זכו וכו' ואחר חיברו תלמוד בבלי כמ"ש הרמ"ז. ואחר כך האחרונים פירשו הירושלמי, וזה היה על ידי עסק הבבלי, ומשם באו לפרש הירושלמי ועלה בידם שתיים כהלכתם. ומוזה תשכיל גודל קדושת נשמת הרמב"ם שחיבר הלכות ע"פ הירושלמי. [במקום שלא מצינו הדין בתלמוד בבלי]. ורבינו יהודה בר יקר שעשה פי' לירושלמי, ומ"מ גם הם היו צריכים לעסוק ביותר בתלמוד בבלי.

ובשו"ת חות יאיר (סימן קכז) האריך בדבר סדר הלימוד לבני ישיבה צעירים, וכתב שם, דבודאי התלמוד אין לך מדה טובה הימנה, אכן הוא דרך רחוק מאד מאד, כי אם ילמד עם גפ"ת הקבוע שם בלימוד הכללי עוד דף אחד מהש"ס, והוא די והותר אף לבחור חשוב, אם יבקש שיתקיים בידו ויחרון רמיה צידו, ולא ילך קמא קמא ברוח, נמצא שיבלה כמה שנים עד שיתקיימו בידו ד' וה' מסכתות גדולות, ולימוד הטורים

Yitzchak Yosef
The Rishon Lezion Chief Rabbi of Israel

יצחק יוסף
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

והסמ"ע ראיתי בחורים רבים שוגים בזה, ששומעים כל יום שיעור מאלה ואינו תכלית כללי רק לדיני ממונות, שהוא על פי הסברה והנכון קצה האחרון מן הלימוד וחלילה לי להקטין מעלות משפטי ה' כי חיות הנה, וממקום קדוש יהלכו, לא כמשפטי הגוים שהמה בנויים על שיקול הדעת ושכל האנושי, כמ"ש החכם האמתי מהר"ע בעל העקידה, שפחים ישק, רק שהיפוך הסדר הנכון הזה אינו רק מג' פנים. הא' לפעמים הרב המגיד בוחר בזה בשביל עצמו כדי ללמוד דיני ממונות, ואפשר שהוא כבר מילא כריסו בשאר החלקים, הב' מפני הגובה והגאון אשר יחשבו בהם בקיאים בדיני ממונות, יצא טבעם תוך בני אדם וכו', ויקבלו שכר וכו', והוא לימוד שלא לשמה וגרע מינה שתכליתו מצה ומריבה, להצדיק רשע ולהרשיע צדיק, והיא לא תצלח, והג' בחרו בדבר שיש בו פלפול ועומק כענין הרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע וכו', והוא אמת, רק שדבר בעתו מה טוב, ואין ראוי למאוס מי השילוח ההולכים לאט, שיש בהם יפוי כח וזכות אב"א, משום דתדיר שהוא חובו' היום שראוי לדעת כל איש ישראל, והוא חלק או"ח, ואחריו חלק יו"ד, שג"כ מה טוב ומה נעים שידע להבין ולהורות בביתו דברים קלים, שהם כביעותא בכותחא, או אם יתרמי במקום שאין איש, ואב"א משום דמקודש שבשני חלקים אלו נכללים תילי תילי מצות חובות הגוף הנה, ודקדוקיהן כפלי כפלים ממה שימצאו בחו"מ, אף כי בכללם אין בהם חובת ידיעה המגיע לחובת מעשה. והנה בדורותינו זה החלק המובחר והטוב, חלק אורח חיים כשמו כן הוא, יושב שכול וגלמוד אין איש שם על לב, דוגמת מסכת מו"ק שזכר בעל ספר חסידים. והנה בדורות הראשונים לפי מה ששמעתי היו שומעים ולומדים בכחותם ספר העקידה, והעיקרים, והכוזרי, ודוגמתן, מפני שהיה כל מגמתן להשלמת נפשם, שהוא האמונה בשרשי הדת, לכן למדו ספרים המדברים וחוקרים בזה. וכזה יפה עושין דורות הללו שמתרחקים מאותן הלימודים, כי טוב ויפה לנו ולבנינו להאמין האמונות המוטלים עלינו בלי חקירה. גם היו קצתם לומדי' מטעם הנ"ל ספר חובת הלבבות, והוא מדבר ג"כ בחקירה בשער הראשון, ובשאר שערים מלא דעת ויראת ה'. ועמ"ש בהקדמה על איש שלמד דיני גיטין וקידושין, ולא ידע דבר מחובת הלבבות, המוטל על כל איש ישראלי. ע"ש. וע"ע בספר עיקרים (מאמר א' ספ"ג). כי גם חלק או"ח מוטל על כל איש ישראל לדעת לפחות כלליו ורוב פרטיו, והרי זה לימוד המובחר ששנו רז"ל, הלמד ע"מ לעשות ולקיים, שמספיק בידו וכו'. ע"כ.

והחזו"א באגרותיו (ח"ג פרק תורה) כתב, דמי שאינו יודע את כל הש"ס אינו יכול לומר סברה ישרה בעיון. גם הגאון רבי ישראל סלנטר (אור ישראל פ"ח) כתב, ללמוד התלמוד הוא העיון הנכון לשאוב יסודות התלמוד בפרטיו ממקומות המפוזרים ולהבין ולהורות כדת, וזאת היא שימוש תלמידי חכמים, וקרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים ה"ז עם הארץ (בכרות מז:).

וברכתי למוציא לאור שיהי רצון וחפץ ה' בידו יצלח, לברך על המוגמר להוציא לאור מחדש, את כל חידושי הגאון הצדיק על הש"ס ביראות גופא ונהורא מעליא, שובע שמחות וכל טוב

בברכת התורה,

יצחק יוסף
הראשון לציון
הרב הראשי לישראל

מכתב ברכה מהרה"ג אברהם ישעיהו קנייבסקי שליט"א

בעזה"ת סיון דשנת השמיטה תשפ"ב

הן כל יקר ראתה עינינו בההדרת הספר החשוב "רוב דגן" על הש"ס לחד מקמאי החכם השלם רבנו יצחק עטייה זצ"ל מגדולי חכמי ארם צובא לפני יותר ממאתיים שנה, והיה נושא ונותן בהלכה עם הגאון חיד"א זצ"ל אשר מביא תשובותיו בהלכה כמה פעמים בספריו הקדושים, וכעת זכינו לאורו זכינו לשיחתו, ברוך שנתן עולמו לשומרים.

בואו ונחזיק טובה להרב היקר ר' יעקב חזן נרו יאיר שרחש לבו דבר טוב לההדיר מחדש את הספר הנ"ל בתיקון שיבושי הדפוס והוספת נופך משלו בציונים והארות ופנים חדשות באו לכאן.

זכות המחבר הקדוש וזכות התורה יעמדו לו להתברך בכל מילי דמיטב ברוחניות ובגשמיות נחת ושלוה ילווהו בכל אשר יפנה לטובה וברכה, ויזכה להרבות תורה ויראת שמים כחפצו הטהור.

בברכת התורה

אברהם ישעיהו קנייבסקי שליט"א

הקדמת המוציא לאור במהדורה החדשה

אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה.

ברגשי רעדה וגילה אני כותב שורות אלה. **ברעדה** - על עצם המחשבה לעסוק בחידושי התורה של אחד מגדולי ארם צובא (חלב), שחי לפני כמאתים ושבעים שנה. ספר גדול זה מעיד על גודל אישיותו של מרן המחבר זיע"א. וכדברי הרבנים שבתקופתו שנתנו הסכמתם וברכתם לספרו, עביר פרישתו בדברי הגמרא ופירוש רש"י ותוספות לתור להם מנוחה.

בגילה - הבאה לאחר חודשים רבים של עמל ויגיעה, ועל הזכות שניתנה בחלקנו לעסוק בדברי תורתו של מרן זיע"א, על מנת להמשיך ולזכות אחרים בתורה מפוארה שתהיה בכלי מפואר.

הספר **רוב דגן** הודפס בליוורנו ע"י המחבר בשנת תקפ"ח ומאז לא יצאו מהדורות נוספות של **כל הספר בשלימותו**.

מהדורה מורחבת ומתוקנת זו הינה בבחינת קנקן חדש מלא ישן, בסדר חדש ובאותיות מאירות עיניים, עם מראה מקומות וללא ראשי תיבות וקיצורי תיבות, מסודר לפי סדר דפי הגמרא (רבינו כתב את חידושו לפי המתחדש לפי שעה ולא לפי סדר דפי הגמרא), עם תוספת מידע על ספרים לא מוכרים שמצוטטים בספר, מבחינת יין עתיק המשומר בענביו בזכות צלילותו.

השתדלנו לערוך את הספר בדיוקנות מרבית ולהגיהו עד כמה שידינו מגעת, ואני תפילה שלא תצא תקלה תחת ידינו ונזכה להבין את עומק דברי רבינו וזכותו תעמוד לנו. בספר זה מובאים דברי רבינו כלשונו. הוספנו בגוף החיבור סימני פיסוק (שבלעדיהם לא ניתן להבין ולהגיע לעומק דעתו של רבינו), ואת הערותינו הוספנו בתחתית העמודים. בתחילת הספר ישנו מפתח נושאים כללים ובסוף הספר מפתח ספרים שרבינו הביא בחידושו.

חידושו של רבינו מתובלים בלשון מליצה, לדוגמא יש מקום ברא"ש¹, ועדיין אנחנו צריכים למודע² ועוד, בד"כ רבינו מוסיף גרשים לסימן על לשון מליצה. בנוסף לכך רבינו מקפיד מאוד שכאשר מדבר על דוד או שאול מוסיף 'המלך עליו השלום', ואם מדבר על האבות הקדושים מוסיף 'אבינו עליו השלום' (בחידוש על מסכת יומא דף כב ע"ב על הגמרא 'נענתי לכם עצמות שאול' רבינו מסביר על חשיבות הדבר). רבינו מסיים את

¹ כוונתו לפרש ביאור אחר (בדומה לאמר רב שמואל בר רב יצחק מקום יש בראש שראוי להניח בו שתי תפילין, עירובין צה ע"ב).

² בדומה לעדיין צריכין אנו למודעי דמוקים ליה כוליה בחד מקום (חולין צב ע"א).

הציטוט מהגמרא במילים 'ע"כ' ולאחר מכן מתחיל את חידושו במילים 'נכתב בצידו' כדי להדגיש את תחילת החידוש.

שמחים אנו שזכינו לפעול על פי הדרכתו של רבינו ולהוציא לאור את חידושו ולזכות את הרבים, רבינו כתב בספרו על מעלת הפצה והדפסה של דברי תורה לזיכוי הרבים:

'ובפרט בשיטת להוציאם לאורה על מזבח הדפוס שבזה את הרבים והוי ליה צערא בגופו ובממונו, ולפום צערא אגרא, והיינו דרמז באומר "אשרי מי גדל בתורה" שהוא לומד כל ימי חייו ועוד בה "ועמלו בתורה" שהוא עמל להוציא לאורה חידושי תורה, וקאי באשרי שעליו אמר שלמה בחוכמתו "טוב שם" וכו', דהוי ליה שם טוב שמזכה את הרבים בחידושו לעולם, וכולי עלמא מדכרין ליה לטב וגם "שפתותיו דובכות בקבר" כשמזכירין שמועותיו, וגם שכרו הרבה מאוד' (ברכות סע"ף צה).

'ואמר אם אין תורה אין קמח רצה לומר דאם לא יטרח לעיין ולכתוב חידושי תורה מה שחידש ויציא אותם לאורה, אין קמח שלא יזכה שפיר למזונות משום דעליו נאמר אוי להם לבריות מעלבונה של תורה. ופירשו הראשונים על מי שאינו טורח במה שקיבלה נשמתו ונשאר עלוב אצלו, ואינו יכול אדם אחר להוציאו ולחדשו, וכיון דקאי 'כאוי' במה יזכה לקמח ופרנסה טובה, לכן תרוייהו צריכים להדדי וכאמור' (אבות פרק ג משנה כא).

"תבורך מנשים יעל... מנשים באהל תבורך" (שופטים ה, כד), נוות ביתי שתחיה, שבזכות עזרתה זכיתי להיפנות לכתיבת החיבורים, ולזכות את הרבים. יהי רצון שנזכה יחד שלא תמוש התורה מפינו ומפי זרע זרעינו, וכל בנייך לימודי ה', דור ישרים יבורך. אמן.

יה"ר שנרווה נחת מיוצאי חלצינו, שיחיו לאורך ימים דשנים ורעננים להרבות דעת ותבונה, בבריאות איתנה ונהורא מעליא, בבני חיי ומזוני וכל מילי דמיטב, וכל בנייך לימודי ה' רוב שלום בניך. זכות הגאון המחבר יגן עלינו ועל זרעינו ונזכה לבגצבב"א.

וכן אשא תודה בלי מידה להורי היקרים מאירים כספירים אבי מורי **ישעיה** נר"ו ואמי מורתי **עדנה** מב"ת, אשר גדלוני וחנכוני ולא חשכו מאיתי מאומה ברוחניות ובגשמיות, יה"ר שיזכו לרוות נחת מכל יוצאי חלציהם ויזכו לאורך ימים ושנים טובות מתוך הרבה בריאות ונחת.

לחמי וחמותי היקרים **משה ושושנה זהוראי**, מי יתן ויזכו לבריאות איתנה, שיזכו לנחת רוח מכל יוצאי חלציהם, ולכל הברכות הכתובות בתורה.

ברכות לראש המשביר, הנדיב הנכבד והנעלה, מיחידי הסגולה, אוהב תורה ולומדיה ומוקרי דרבנן, דודי מר **ויקטור חזן** נר"ו, שסייע בהוצאת הספר, זכרה ה' לו לטובה

ולברכה, יחזקו הקב"ה ויאמצו בבריות הגוף והנפש, הצלחה בכל העניינים, שיזכה להגדיל תורה ברבות טובה גם עד זקנה ושיבה מתוך נחת ושמחה.

וכן תודה רבה לרבי **יצחק עטייה** ולרבי **ישועה עטייה** על עידודם וברכתם להוצאת הספר, וכן לידידי רבי **אביתר מלאכי** שנתן לי את הרעיון להוציא ספר זה לאור.

במהרה נשמע קול מבשר מבשר ואומר ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד, ונזכה לגאולה הקרובה ובא לציון גואל במהרה בימינו אמן.

הוציא לאור והוסיף הערות יעקב חזן מח"ס "תפילת יעקב" ו"היכון לקראת אלוקיך יעקב".

להערות/הארות ניתן לשלוח למייל jacovha5@gmail.com

כל הזכויות שמורות למוציא לאור יעקב חזן.

יצא לאור בסיוע המרכז העולמי
למורשת יהדות ארם צובה (חלב).

תוכן ענינים

מפתח נושאים כללים.....	עמוד כ
מסכת ברכות	עמוד כה
מסכת פאה	עמוד קלח
מסכת דמאי	עמוד קלח
מסכת ביכורים	עמוד קלט
מסכת שבת	עמוד קמא
מסכת עירובין.....	עמוד רכב
מסכת פסחים.....	עמוד רלז
מסכת יומא.....	עמוד רנט
מסכת חגיגה.....	עמוד רפג
מסכת ביצה.....	עמוד רצג
מסכת מועד קטן.....	עמוד ש
מסכת סוכה.....	עמוד שז
מסכת מגילה	עמוד שטז
מסכת תענית.....	עמוד שכט
מסכת ראש השנה	עמוד שמט
מסכת שקלים.....	עמוד שכט
מפתח ספרים.....	עמוד שסו

נושאים כללים (האות בסוגרים מסמלת את הסעיף בספר הזה)

אדם שמוכיח את חברו וחברו לא מקבל את דברי התוכחה, כל המצוות ומעשים טובים של המוכח עוברים למוכיח – ראש השנה [יט]
 איזה תירוץ עיקר כאשר יש שני תירוצים בתוס' - ברכות [נ] [קמט], מגילה [כב] ביצה [א], סנהדרין [יח]
 אין מוקדם ומאוחר בגמרא – ב"מ [סב]
 אין מוקדם ומאוחר בתורה – סוטה [טז], ב"ק [ד]
 אם לא ריצה לחבירו אף עבירות שבינו לבין המקום אינם נמחלים – ראש השנה [ל]
 אשה יפה אשרי בעלה - יבמות [טז]
 אשת חבר כחבר גם לאחר מותו של החבר - ב"מ [סג]
 באיזה גיל אשה יולדת ? מתי ילדו בזמן רבינו ? סנהדרין [ס]
 באיזה גיל נפטר שלמה המלך – סנהדרין [כג]
 בדין מדת הביטחון – סוטה [מד]
 בדין מדת הענוה – סוטה [מה]
 בדין מצות תוכחה – שבת [נה], סוטה [מ] [מג]
 ביאור איזה הוא בן העולם הבא – סנהדרין [ע]
 ביאור בא דוד והעמידן על 'יא' - מכות [י]
 ביאור בינה יתירה באשה לעומת דעתן קלה – נדה [יד], מדות [א]
 ביאור בכל יום בת קול יוצאת ואומרת אוי להם לבריות – אבות [כט]
 ביאור האם כאשר מוסיפים לאדם על שנותיו האם מודיעים לו והאם נותנו לו משנותיו (משלו) - ב"ב [כא]
 ביאור הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין - ב"ב [לו]
 ביאור הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין – ב"ב [ל]
 ביאור כך היא דרכה של תורה פת במלח תוכל – אבות [ל]
 ביאור כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה – ב"ב [כט]
 ביאור לא פסק מעל שולחנו של רבי לא צנון ולא חזרת - ע"ז [י]
 ביאור למי נאמר לשון שכיבה ולמי לשון מיתה – ב"ב [מג]
 ביאור מדוע נענש בועז – ב"ב [לט]

רוב ענושאים כללים דגן

- ביאור מעלת אברהם – ב"ב [מ]
- ביאור מפני הרעה נאבד הצדיק- סנהדרין [קיג]
- ביאור מפני מה כלב מכיר את קונו - הוריות [ו]
- ביאור על תחילת דינו של אדם – סנהדרין [ה]
- ביאור רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות - מכות [ח]
- ביאור שאין צדיק בארץ אשר לא יחטא - סנהדרין [צב].
- ביאור שלוחי מצוה אינם ניזוקין – חולין [ב]
- ביאור שלושה מפתחת בידו של הקב"ה - סנהדרין [פז].
- ביאור תלמודו אומנותו – סנהדרין [נא]
- בנושא עין הרע – ב"מ [כו][עט]
- בר מצווה בחודש אדר בשנה מעוברת – ראש השנה [ג]
- ברכת גדול הדור – תענית [יד]
- ברכת הלבנה – סנהדרין [מב]
- דיין, תלמיד חכם וחסיד מי הגדול ביותר? שבת [ב]
- האם אבא מזכי ברא? סנהדרין [קד]
- האם העדים שחותמים על הלוח בריבית גם כופרים באלהי ישראל – ב"מ [מז]
- האם יצחק זה שם חדש? - סנהדרין [עא]
- האם מותר להחמיר כבית שמאי - ברכות [קסה]
- האם מותר לומר דבר בשמו של רב גדול כדי שיקבלו ממנו למרות שהרב הגדול לא אמר דבר זה - עירובין [יב]
- האם מותר לסמוך על הנס- שבת [נג]
- האם צריך לכבד אשת חבר לאחר מיתת החבר? שבועות [ה]
- האם שלמה המלך חטא – שבת [סב]
- הבדל בפרוש רש"י על פסוק שמופיע בגמרא לעומת פירושו על אותו פסוק בתנ"ך – ב"מ [טז], ב"ב [מה]
- ההבדל בין ההוא מרבנן לצורבא מרבנן – תענית [ג]
- ההבדל בין צדיק לחסיד – תענית [יד] [יד]
- ההבדל בין קשיה לבין תיובתא- ברכות [קעא][קעב]
- הלכה כתירוצך בתרא בגמרא – גיטין [יב]

הסבר לעניי עירך קודמים – ב"מ [מו]
הסבר לקפידא של חכמים זה על זה – ב"מ [יג]
העונש של מחלל שבת ושל מבזה ת"ח - ברכות [קז]
העונש של עובר עבירה בסתר שיוצאים ממנו חבורות ופצעים עד תתגלה חרפתו בפרהסיא. שבת [לט]
השוואה בין אברהם לנח – ב"ב [כג]
התלמיד חכם צריך להיות בו אחד משמונה שבשמינית – תענית [יא]
חובת הבעל בכבוד אשתו - ב"מ [כה]
חוכמת הקבלה לעומת חוכמת הפשט - ברכות [צז]
חידושים של אברהם בנו של הרב - ב"מ [עו]
חכמה ויופי האם נמצאים ביחד – קידושין [ס]
חשיבות לימוד תורה אחר תפילת שחרית – שבת [צט]
חשיבות שמירת הברית – גיטין [ד]
טעם אמאי נקרא בית המרחץ 'בי בני' - ברכות [קפג]
יבמה גידמת שנפלו שיניה מחמת חולי או מחמת זקנה כיצד תעשה חליצה - יבמות [לא]
ייסורים או מיתה מה יותר קשה ? - שבת [נח]
כוחה של הצדקה – ב"ב [ז] [יא][יד][טז], סנהדרין [ג], [מד]
כיצד להינצל בעידן ריתחא שמידת הדין מתוחה בעולם - ברכות [צה]
כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר – ראש השנה [כח]
כל המספר לשון הרע ראוי להשליכו לכלבים - פסחים [לז]
כלל כאשר יש מחלוקת בדברי רב ויש איכא דאמרי הכי ואיכא דאמרי הכי, לפי מי הולכים - ברכות [ח]
למי אסור ללכת בקומה זקופה – קידושין [יא]
למי מותר לשתות יין – יומא [כד]
לשון גוזמא בגמרא – מגילה [יג]
מדוע ילדים קטנים מתים (לא עלינו) חגיגה [ב]
מדוע כמה צדיקים וחסידים עליון על שלא זכו לבנין דכרין - מנחות [ח]
מדוע ממזר אסור לעולם - יבמות [כו]

רוב ונושאים כללים דגן

מה באה לרבות המילה 'כל' - ברכות [קח] [קכד] [קמח] [קנא], שבת [סא] [פח] [צה] [קו], פסחים [יח], יומא [כ] [לה], תענית [ה], יבמות [יג] [כא], סוטה [ד] [ה] [ז], ב"מ [מח], ב"ב [מב], סנהדרין [מג] [פ] [פב] [פג], מכות [ז], ע"ז [יח] [כג]

מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים - נדה [יז]

מוסר מכל המצפה לשולחן של אחרים עולם חשך בעדו - ביצה [יד]

מוסר שנלמד מג' דברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו - שבת [מט]

מוסר שנלמד מחבית שנשברה מצילין הימנה מזון שלש סעודות - שבת [קכו]

מוסר שנלמד מטבי תרי מג' שבת [קלד]

מוסר שנלמד מלשון של זהורית - שבת [פג]

מזמן התלמוד היו קוראים לבן בשם אבי אביו - תענית [כג]

מי גדול במעלה ת"ח או ס"ת ? קידושין [טו]

מי עדיף חסיד או צדיק - נדה [ו]

מידת הענוה של רבי - ב"מ [סג][סו]

מנהג דמשק שלא לומר ברחוב "שלום" אלא צפרא טבא - ברכות [ו]

מעלות של רבי עקיבא כשהיה עם הארץ - כתובות [יא]

מעלת החכמים - ב"מ [יז]

מעלת כתיבת חידושי והדפסתם - ברכות [צה], חולין [ד], אבות [יח], [כט]

משה רבינו עליו השלום נסתלק באדר א' - ראש השנה [ג]

מתי אומרין שמשנה מקום משנה מזל לטובה - ב"מ [נ]

מתי נשאו ער ואונן - סנהדרין [כג]

מתכון לשלום בית - תענית [מה]

נחמה על מיתת הצדיקים - ב"ק [יב]

סגולה לבנים הגונים - ברכות [קסג]

סמך למנהג מקצת קהילות ישראל בשעה שמקדש החתן לכלה עונה הרב 'מקודשת' וכל הקהל עונין אחריו כן - ראש השנה [לב]

סתירה 'בין אם אין קמח אין תורה' לבין 'מניח אני כל אומנות שבתורה ואיני מלמד את בני אלא תורה' - קידושין [נה]

סתירה בין אין המצוה נקראת אלא ע"ש גומרה לעומת מחשבה טובה הקב"ה מחשיבה למעשה - ברכות [לט]

סתירה בין אל תהיה ראש לשועלים לבין במקום שאין אנשים השתדל להיות איש - ברכות [קצ]

סתירה בין הגמרא לזוהר - סנהדרין [קח]

סתירה בין השו"ע לבית יוסף- ברכות [קסה]

סתירה ברש"י – שבת [עט] [קא], ב"ק [יז], גיטין [ו], סנהדרין [יט], [כ]

סתירה בתוס' – סוטה [כה], ב"מ [יא]

עונש של בעלי לשון הרע – ב"מ [לב]

על מה צריך להתפלל – מועד קטן [ה]

עצה לחתן – סנהדרין [כח]

עצות לבחירת הזיווג – כתובות [ז][ח]

פירוש ל'היום הרת עולם' וכו' - ברכות [קמז]

צרת רבים חצי נחמה - ברכות [כח]

קדושה וצניעות של חכמי הגמרא – יבמות [כד]

רחוק מן העין רחוק מהלב - ברכות [קפא]

רמז לברית המילה שהיא במקום קרבן- זבחים [א]

רמז לברית מילה ומצות פריה ורביה מ'קדש ורחץ' - זבחים [א]

רמז ללשון הרע ממצות אכילת קרבן הפסח - זבחים [ב]

רש"י בתנ"ך מפרשו לפי פשוטו של מקרא ולא לפי הגמרא - חולין [טו], סנהדרין [מח], [נט]

שאול שלא נספד כהלכה - יבמות [כ]

שמירת העיניים – ב"ב [לא]

תלמיד חכם שסרח אם חידש איזה הלכה לדורות קודם שסרח לא תאמר דדברי תורה שחידש מקודם דחס ושלוש נמאסו ואסור לפסוק כמוהו- חגיגה [כו]

תפילה על החולים – ראש השנה [ח]

[ב] דף ב' ע"א תוס' ד"ה מאימתי

וכו' נכתב בצידו עיין בפסקי התוס' ומה שהקשה בדפוס אמשטרדם עלה והניחו בצריך⁴ עיון. ומה שיושבנו אנן בעניותין בספרי הקטן "זכות אבות" בפ"ב משנה י"ד הוי זהיר בק"ש ובתפילה וכו' בדף נ"א ע"א⁵. וגם עיין בדברי הרא"ש ז"ל מה שדחה לדברי התוספות ומ"ש שם בס"ד.

[ג] דף ג' ע"א תניא אמר רב יוסי

פעם אחד נכנסתי לחורבה וכו', נכתב בצידו ראיתי להרב לחם שלמה ז"ל בדף⁶ ג' שהביא משם הקשה תאווה לעינים⁷ ז"ל שהקשה במ"ש, ולמדתי ממנו ג' דברים, דלא הוי אלא תרי, והוי ליה למימר שמתפלל בדרך תפילה קצרה⁸. גם קשה ידידה אדידיה בתחילה קאמר שמתפלל בדרך משמע דלא סגי בלאו הכי, והדר קאמר שהמתפלל בדרך, דנראה⁹ מי שרוצה להתפלל אף שאינו חייב, גם למה

בינ"ו עמ"י עש"ו**מסכת ברכות****[א] דף ב' ע"א גמ' ואי בעית אימא**

יליף מבריייתו של עולם וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה אמאי הוצרך עוד להאי אי בעית אימא, כיון דכבר יליף שפיר מקרא דק"ש גופה¹? ונראה משום דלסברת המקשן דסבר לכאורה דכן הדרך דלתני שחרית ברישא, אם כן עדיין יש לשאול אקרא דק"ש אמאי אמר ערבית ברישא ולא שחרית? לכן אייתי תו הא דאי בעית אימא דמצינו גבי ברייתו של עולם שנאמר ערבית ברישא ולכן גם בק"ש נקט הכי וכהוייתן יהו כתיב "ויהי ערב וכו' " וגם תנא דידן אזיל ומוודה² ואפשר דהאי מילת יליף דקאמר קאי אקרא ואתנא וכאמור³.

5 בספר זכות אבות בד"ה ואגב, רבינו מיישב את הסתירה ואומר שהתוס' כתב שק"ש של בית הכנסת עיקר וק"ש שעל המיטה צריך לקרוא פרשה ראשונה, מ"מ זה מצד הדין והחיוב, אבל אם ירצה להוסיף ולקרוא הג' פרשיות, פשיטא שאין מוחין בידו, ולא יבוא לטעות דאז יצא בה י"ח, כיוון דסוף סוף אינו מברך עליה וכו'. ומה שכתב בפסקי הלכות שטוב לקרותה כולה הוא למי שרוצה להוסיף ובלשון טוב קאמרי ולא מדינה. ובהכי אין צריך להגיה מילה "כולה".

6 טעות דפוס צ"ל סימן ג'.

7 לרבי שלמה אלגזי בן אברהם. הודפס בזולצבאך (גרמניה) בשנת תמו.

8 במקום ללמוד שמתפלל בדרך ושהמתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה.

9 מלשון "המתפלל".

1 כדכתיב (דברים ו, ז) "בשכבך ובקומך".

2 רבינו מקשה מדוע צריך שתי ראיות להתחלת לימוד חובת ק"ש של ערבית ברישא? המקשן סבר שאין ללמוד מפסוק "בשכבך ובקומך", מכיוון שדרך התנא לשנות כסדר יומו של האדם שמתחיל בבוקר (ראיה מהסיפא של משנתינו "בשחר מברך שתיים לפניו"), ולכן יש צורך ללמוד מהפסוק "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד" (בראשית א, ה) שמכאן ניתן ללמוד שהיום מתחיל מהלילה.

3 אפשר שמילת "יליף" הולכת על פסוק ועל התנא, כלומר התורה כתבה בספר דברים "בשכבך ובקומך" (הקדימה שכיבה) בגלל הפסוק בבראשית "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד" וכן התנא למד להקדים את חובת ק"ש דערבית מהפסוק בספר בראשית.

4 בפסקי התוס' (אות א) כתוב שצריך לקרותה (כולה) לפני מטתו, וצ"ע דכולה אינו משמע בתוס' בד"ה אימתי.

הניחו להיכנס לחורבה ולא א"ל שיתפלל בדרך וכו' ע"ש מה שתירץ על זה¹⁰. **ולעניות דעתי** י"ל דקושטא קאי שלמד ג' דברים, דהוה סלקא דעתך שאין חיוב להתפלל בדרך כלל, שמא יפסיקוהו עוברי דרכים, וגם לבו בל עימו מפני אחריות הדרך והוי אנוס, לכן לימדו דעל כל פנים חיוב תפילה מיהא איכא ולא סגי בלאו הכי. וגם למד דהאי חיוב תפילה הוא בתפילה קצרה, ובמקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך, ומ"ש שהמתפלל בדרך, הכי קאמר דהאי חיוב שחייבו חכמים להתפלל הוא תפילה קצרה בלבד, משום שלא יעסיקוהו, וגם שליכו טרוד. ומה שהקשה למה הניחו ליכנס וכו', לא איריא

שהרי הוא נכנס קודם ראייתו לאליהו, שכן הוא סדר ושיטת הש"ס שאחר שנכנס בא אליהו ז"ל 'ושמר לו על הפתח' וכו', וראה אותו שעומד בתפילה, ואחר שסיים אמר לו 'מפני מה נכנסת' וכו', וא"כ לא שייך להקשות למה הניחו ליכנס בתפילה, וכמו שיראה הרואה, וכעת אין בידי ספר תאווה לעינים לראות מה תירץ איהו גופיה על הקושיה שלו¹¹.

[ד] דף ג' ע"א גמ' סימן לדבר משמרת ראשונה חמור נוער וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב הרב הכותב ז"ל בעין יעקב¹² דראוי לעיין על הסימנים חמור נוער וכו', ולא יבוא מהם פתחון פה למלעיג על דעת חז"ל, ופירש מה שפירש

10 כיון שנכנס לשם להתפלל, הוי כשלוחי מצווה שאינן ניוזקין ומשום הכי לא מנעו מתחילה שלא להיכנס. ואיתא בפסחים גבי חמץ שנפלה עליו המפולת, דאין חייבין אותו לבדוק משום סכנת עקרב, ופריך והא א"ר אלעזר שלוחי מצוה אינם ניוזקין, ומשני שמא תאבד לו מחט ולבטר דבדיק, שגמר המצוה אתי לעיוני בתרא וכו', לכן היה מצפה וממתין עד שסיימתי תפילתי, ותכף א"ל לצאת, משום דלאחר גמר המצוה איכא למיחש להיזק. ומשום שאפשר לו להתפלל בדרך לכן אין מצוה להיכנס לחורבה להתפלל, ועל זה השיב לו מתיירא שמא וכו' (ואו יש מצוה להיכנס להתפלל בחורבה), ועל זה השיב לו היה לך להתפלל תפילה קצרה (ולא להיכנס לחורבה). ולכן דייק לומר שלמדתי ממנו ג' דברים וכו' ע"ש.

11 תאווה לעינים תירץ שלמדתי שכשארם הוא על אם הדרך, טרוד בדרכו דפטור לגמרי מתפילה כמ"ש בעירובין סה ע"א אמר ר' אלעזר הבא מן הדרך אל תפול ג' ימים. ואם ירצה להתפלל יתפלל תפילה קצרה.

12 רבי יעקב אבן חביב (מסדר "העין יעקב" בפירושו קרוי הכותב) אומר שליכי אומר שיש במאמר זה נגלה ונסתר, הנסתר שבראות רבי יוסי שכבר עברו ימים רבים אחרי החורבן ועדיין משיח לא בא, נתן ליבו ומחשבתו להתפלל על הענין, כאשר עשה דניאל שאמר "למלאות לחרבות ירושלים וכו' אתנה את פני לבקש תפילה" (תאמת שדורו

של רבי יוסי היה אחר דורו של רבי עקיבא שנצטער על איחור ביאת המשיח, וטעה בימי מספר וחשב שכן כוויבא היה משיח), שפעם אחת נכנס להתפלל לחורבה לדרוש את ה' על חרבות ירושלים, ומרוב דבקות נפשו בזאת המחשבה באה אליו ההשגה כדמות נבואה קטנה ע"י אליהו הקיים בגוף ונפש, וא"ל מפני מה נכנסת לחורבה, כלומר מפני מה אתה מצטער בזאת המחשבה, ח"ו כי אולי אפשר שתהיה כקורא תגר כנגד מידותיו יתברך (לשון "מפני מה" מורה על לשון תימה, ולא אמר למה נכנסת), והוא השיבו שאין כוונת מחשבותי זאת, אלא רק להתפלל לפניו יתברך שימיהר ויחיהש בנין חרבות ירושלים, ואליהו השיב לו מפני מה לא התפללת בדרך (רמזו שעדיין לא הגיע העת ההיא ודי לו להתפלל על קיום והעמדת ישראל בכל ימי אורך הגלות הדומה לדרך ואל יחשוב שהוא קרוב לעיר ומהרה יגיע למחוז חפצו למשיח), ולכן השיבו שהוא ירא מעוברי דרכים (ריבוי המעיקים המתחדשים תמיד בהיותנו גולים בין עכו"ם), ואליהו השיבו היה לך להתפלל תפילה קצרה (על צרות של הגלות ולא על אורך הגלות) וכו'. הבת קול רומזת שרע בעיני ה' גלות ישראל וחורבן ביתו, כי טבע שלמותו יתעלה יחייב שעם ה' יהיו שלימים וריבים, וטבע יושרו יתעלה יחייב שיהיו נענשים על חטאתם ולזה נחרב הבית וגלו מארצם.

הנשים, והלך אחר עיניו ומה יעשה הבן ולא יחטא, ועל כולם הבל יפצה פיהם, דאית להו חוט המשולש שהם מנגדים אותם, ואמר יושב הקב"ה שואג כארי וכו' הוא על עוונותיהם של ישראל וצערם בגלות.

[ה] דף ג ע"א שם¹⁵ בעין יעקב סי' א' הובא ברש"י בד"ה כולו סוף משמרות וכולי, תירוצא הוא ע"כ, נכתב בצידו כאן הבן שואל דמה בא ללמד, מהיכא הוה סלקא דעתך שהיא קושיה. ותו דאם כוונתו ללמד הכי שהוא תירוץ ולא קושיה הוי ליה למשוך הלשון אמילת אי בעית אימא¹⁶. גם דבכל לשונות דרש"י על הרוב לא קאמר בהו מילה וכו' והכא אמאי הוצרך לכותבו, ונראה דחדא מתרצה לחברתה, דהוה סלקא דעתך מ"ש כולו סוף משמרת, קחשיב הושלם התירוץ והדר הקשה קושיה אחריתי, וכי תימא אחרונה לא צריך ותירץ תירוץ אחר למיקרי ק"ש, לזה כתב דכולו סוף משמרות וכו' תירוץ הוא, ורצה לומר דהכל תירוץ אחד הוא, ומה שכתב וכי תימא סיום התירוץ הוא. ופשוט ודע דחפשתי בדפוס הגמ' ולא ראיתי האי

ע"ש. ולעניות דעתי אפשר ע"פ מה שכתוב בפ"ג דיומא¹³ עני ועשיר ורשע באים לדין, עני א"ל מפני מה לא עסקת בתורה, אם יאמר שטרוד במזונותיו, א"ל כלום עני היה יותר מהלל וכו'. והעשיר א"ל כלום היה עשיר מר"א בן חרסום וכו', והרשע אם אמר שנאה היה וטרוד ביצרו, א"ל כלום נאה היה וטרוד ביצרו יותר מיוסף הצדיק וכו' עיין שם. והיא גופה קא דמו הכא באותם ג' משמרות הוי לילה, והיינו יום הדין הנורא שדומה ללילה שבאים בו ג' משמרות, רצה לומר ג' כתות והם עני ועשיר והרשע ועל כל משמר ומשמר מאלו הקב"ה שואג עליהם כארי, מפני מה לא עסקתם בתורה. ואמר סימן לדבר מה הם הג' כיתות, משמרה א' חמור נוער, והוא העשיר מלשון יששכר חמור גרם, ומתרגמינן עתיר בנכסין, ובא העשיר ונוער שטרוד בעושרו היה. והב' כלבים צועקים, רצה לומר שהעני שהוא ככלב כמו שנאמר לית ענייא מכלבא, ובאים גם כת של עניים וצועקים שהיו טרודים שאין להם פת בסלם ואם אין קמח אין תורה. ג' תינוק יונק משדה אימו ואשה מספרת עם בעלה, שם רמז להרשע והנאה שטרוד ביצרו ודדיה ירוך בכל עת¹⁴. ועסקו עם

13 יומא לה ע"ב.

14 התינוק.

15 ד"ה כולו לא נמצא בגמרא אלא רק בעין יעקב.

16 ר"ל שאם רש"י רצה לפרש שאי בעית אימא זה תירוץ נוסף, היה צריך להתחיל את פירושו בד"ה אי בעית אימא.

"צפרא דמארי טב", וכן מעריכין דשמא יהיה המקום מטונף ולא אדעתיה, והוא מנהג טוב וישר. ואם כן ה"ה לעניין זה דאפשר דאסור להזכירו לבטלה ואפילו במקום נקי וכמו שאמר הרב עיון יעקב, אך מה שדיקא עליו דאליהו הוא רגיל למייתי לרבי יוסי ומכירו הוה הוא נכון. **ולעיקר** הקושיה לעניות דעתי י"ל משום דכן דרך הנכנס אצל חבירו להקדים השלום להבא אצלו? והשתא הכא שרבי יוסי היה קודם, ואליהו ז"ל בא אצלו להכי הקדים לו שלום, כי כך היא דרכה של תורה.

[ז] דף ג ע"א רש"י בד"ה ושמר והמתין וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דאם כן למה חזר רבי יוסי והזכיר בד"ק "והמתין לי עד שסיימתי תפילתי", הרי כבר אמר שהמתין לו, והכי הוה ליה למימר ושמר לי עד הפתח עד שסיימתי תפילתי, ולולי פירושו היה נראה לעניות דעתי לומר דמילה "ושמר" דקאמר היא ששמרו מן המזיקין ומן החשד ומן המפולת וכמו שאמר הכא בש"ס, דמשום הני תלתא אין נכנסין לחורבה. ואח"כ ראיתי שהרב הכותב בעין יעקב הלך כפירוש רש"י, וכתב דרש"י פירש כן לאפוקי שלא נפרש שמר מן המזיקין וכולי

לישנא רש"י, ואפשר דאיזה תלמיד כתבו ואף שאין צורך כל כך.

[ו] דף ג ע"א גמ' אמר לו שלום עליך רבי וכו' ע"כ, נכתב בצידו הרב עיון יעקב ז"ל הקשה אמאי רבי יוסי לא הקדים לו שלום, ותירץ שאסור ליתן שלום בלילה גם בחורבה דשכיחי בה מזיקים, לכן המתין עד שהקדים לו שלום, והזכיר את שמו של ה' וגמורי דלא מפקי שם שמים לבטלה, ואח"כ השיב לו וכו' עיין שם. ואמר פתח עינים¹⁷ ז"ל כתב על דבר דאינו מחזור דהתם שאמר "שר צבא ה' עתה באתי"¹⁸, לא אפשר דמשקר ומפיק שם שמים לבטלה ע"כ. ולכאורה אין מובן אמאי לא הוי דברי שלום בכלל תזכורת שם שמים לבטלה? כיון שכתבו הפוסקים דאסור לומר לחברו במקום המטונף "שלום עליכם"¹⁹, משום שמו של הקב"ה שלום, וגם ביום שבת כן אלא יאמר "שבת מבורך", וכן היה נוהג אדני אבי הרא"ש ז"ל, וכן אנו נוהגין מהי טעמא, ומהי טעמא נמי אין שואלין בשלום בבית המרחץ הפנימי, ואם היה אחד ששמו שלום אין להזכירו בשמו. וגם בק"ק דמשק הי"ו יש להם מנהג דברשות הרבים אין שואלין בדברי שלום אלא אומר

18 יהושע ה, יד.
19 שו"ע סי' פד ס' א.

17 של הרב חיים יוסף אזולאי, נדפס לראשונה בליוורנו בשנת תק"ן.

ע"ש, ולא ידעתי למה כתב כן דלכאורה נראה דפירוש זה ניתן ליאמר שפיר וכמו שיראה הרואה.

[ח] דף ג ע"ב לא אמרן אלא בדברי תורה וכו' ואיכא דאמרי וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב מלא רצון²⁰ ז"ל שהקשה דאחד מב' הלשונות אלו שקר חס ושלום, דאם אמר דאיכא דאמרי זה, לא אמר זה, ותיריך ע"ש שהוא דוחק. ולע"ד י"ל דרבי אבא אמר התם על מימרת רבי יהושע בן לוי לא אמר אלא בדברי תורה ותו לא מידי, ונפלגו התלמידים בכוונתו, איכא דאמרי דבא לאפוקי מילי דעלמא, ואיכא דאמרי דלא בא לאפוקי, אלא כל שכן הוא. ועי"ל דבאמת רבי אבא גופיה אמר לכולה מילתא כדמשמע מפשט הגמרא אבל קודם אמר דדווקא בדברי תורה ואח"כ חזר בו ואמר דכל שכן במילי דעלמא, ואותם תלמידים ששמעו דבריו האחד לא היו בדבריו הב' כשחזר בו. ומשום הכי אמר בש"ס במדרש אגדה²¹ לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת וכו', והיינו מהכי טעמא לפי שבתחילה אפשר שיפסוק הרב באיזה

דין ואח"כ אפשר דהדר ביה רב, ומי שהיה בתחילה ולא היה בסוף יאמר משמו כמשנה הא' אבל מי שהוא קבוע בתחילה ובסוף ידע הדבר על אמיתו. ונקוט האי כללה בידך כל מקום שתראה בש"ס מחלוקת בדברי רב פירוש איכא דאמרי הכי ואיכא דאמרי הכי מהאי טעמא הוא. ומה שהקשה הרב הנזכר לדבר האיכא דאמרי בתרא מלישנא דל"א דקאמר עיין בהרי"ף ז"ל בעין יעקב מה שתיריך²².

[ט] דף ג ע"ב תוס' בד"ה ואין הבור מתמלא מחולייתו פירוש רש"י וכו' ותימה וכו' ע"כ, נכתב בצידו ויש לתרץ בעד רש"י דהוי ליה מר דכל אומת עם בני ישראל קרויים אחד, ולכן אף אם לקחו מהעשירים ונתנו לאחיהם העניים כולם כאחד, חשיבי חלק אחד, ושייך למימר עליהם אין הבור מתמלא מחולייתו, וצריך להביא להם מאומה אחרת עד שיתפרנסו בריוח, ולכן אמר לו צאו ופשטו ידיכן בגדוד, שהם אומה אחרת. וכל תכיות דמיון המשל כמו דהבור דמיניה וביה אינו מספיק, הכי נמי ישראל מישראל לא יספיק להם, אלא בחוץ

דברי תורה שהם מפי אחרים ואינם דבריו של מת, יש כאן משום לועג לרש. וכל שכן שלא לדבר בפני המת דברים של מאורעות שאירע למת כי כל זה הוא לועג לרש כיון שאינם דברי תורה וכ"ש מילי דעלמא, דברים שאירעו לבני עולם מענייני סחורות או מעשיות שבדודאי כל זה הוא לועג למת.

20 ספר של הרב אברהם נפתלי הירש בן משה שפיץ - 1657-1712. מלא רצון לתרץ את כל הדברים הקשים בש"ס.
21 שבת פג ע"ב.
22 ללישנא בתרא אין אומרים בפני המת אפילו דברי תורה, אלא רק דברי תורה של מת דכיון שהם עניינים שאמר המת שפתותיו דובבות ואין כאן לועג לרש, אבל לומר בפני המת

תרונה. **ואגב** ראיתי להתוס' עצמם בפרק קמא דסנהדרין בדף טז ע"א שהקשו על פירוש רש"י שפירש שם כדהכא, מהא דאמר לקמן בדף נט שנטל הקב"ה ב' כוכבים מכימה וכו', ופריך ולמליה מדידה, ותירץ אין הבור וכו' ע"ש, ולכאורה אין מובן מאי קא מקשו מינה, דלפי הנראה הוי סייעתא מינה לפירוש דכמו דהני ב' כוכבים דכימה שנטל אותם קאמר בש"ס דאם לימליה מדידה קרי ליה אין הבור וכו', ה"נ העוקר חולייא מבור וחזר והשליכה אינו מתמלא בכך, וכמעט שאידי ואידי חד שיעורא הוא וכמו שיראה המעיין.

[י' דף ד' ע"א גמ' שהיה מבייש פני דוד בהלכה וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב ב"ד של שלמה²³ ז"ל בלחם שלמה ג' ע"כ, שהקשה דהכא משמע שפעמים דוד היה טועה וא"ל טעית, וכמו שפרש"י, ואלו בפרק חלק דף צג²⁴ אמר²⁵ "וה' עמו" שהלכה כמותו בכל מקום, והיינו קודם שמלך²⁶ והכא אמר אחר שמלך, היה מפיבוסת א"ל טעית וכו', ואמר מר שקושיה גדולה היא ולא ראה מי שהתעורר על זה. ואח"כ תירץ דמה שהיה

מפיבוסת מבייש פני דוד הוא בימי חורפו קודם שנאמר עליו "וה' עמו", אך בתר שמלך ואף נקבעה הלכה כמותו מקודם היה נמלך במפיבוסת לפי רוב הענוה, ולעולם דבו בפ' היה מכוון לה' ולא היה אז מפיבוסת מביישו וכולי ע"ש באורך. **ושותיה²⁷** דמר לא ידענא, שהרי הכא כל דברי דוד המלך עליו השלום הוא אחר שמלך וקאמר "שמרה נפשי כי חסיד אני" וכו', ולא עוד אלא שאני נמלך במפיבוסת רבי וכו', ועלה קאמר שהיה מבייש פני דוד וא"ל טעית וכולי, בדפירוש רש"י²⁸ ז"ל והוא וודאי אחר שהיה מלך גדול, והיינו רבותיה דאף אחר שמלך לא הלך בגדולות, אלא היה מקטין עצמו ואף שהיה מבייש אותו רבו וא"ל טעית, הוא סבר וקבל, וכל מה שהוא עושה נמלך בו, באופן דכל עניין מפיבוסת רבו שהיה מביישו וכו' וודאי שהיה אף אחר שמלך וכמו שיראה הרואה. **ומה** שהביא סעד לזה ממ"ש הראשונים בסמיכות הש"ס שאמר תנא לא מפיבוסת וכו', דשם רמז למ"ש²⁹ כל תלמיד שכוועס עליו רבו ושותק זוכה להבחין בין דם טמא וכו', ומדבריהם למדנו שבעודו קטן היה מבייש פניו בהלכה וכו' ע"ש באורך, אחרי

27 הסבר, פירוש.

28 רש"י בברכות ד"ה מפיבוסת וד"ה לפיכך. וגם לפי פשט

הגמרא בברכות.

29 ברכות סג ע"ב.

23 להרב רפאל שלמה לניאדו. שו"ת בארבע חלקי השו"ע.

24 סנהדרין צג ע"ב.

25 שמואל א' טז, יח.

26 שקודם שמלך היתה הלכה כמותו. וזה סותר את מה

שכתוב בסנהדרין שדוד טעה ומפיבוסת תיקן אותו.

המחילה דלא שמה מתייא דוודאי יש בכלל ג"כ אף אחר שהגדיל, דאם גוער בו רבו ושותק זוכה לכוון הלכה לאמיתו, ואדרבה הרבותא כשהוא גדול יותר, דאם בעודו קטן דייקא מאי רבותיה. וגם דהאי קרא "וה' עמו" הוא נאמר בימי חרפו של דוד. באופן דלפי הנראה שהדרן עלן קושיא הרב לדוכתה. **לכן** נלע"ד לומר דוודאי אף אחרי שמלך היה עניינו של מפיבושת במה שהיה מביישו וא"ל טעית וכו', ומרוב ענוותנותו היה שותק ואפ"ה לא איריאי דאימא לך אנא שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם, שהיה מביא הסנהדרין והם יבחרו ואהני ותצא דינ"א כהלכתיה וכטעמיה מידי דהוי שכבר זכה מקודם המלוכה בימי חרפו שנאמר עליו "וה' עמו", שהלכה כמותו בכל מקום, ולכן לא יעלו לאורה דברי מפיבושת רבו במה שהיה א"ל טעית. באופן דמ"ש היה מבייש פני דוד וא"ל טעית וכו', אינה סותרת למ"ש והלכה עמו וכאמור. **ובזה** נבין דברי רש"י ז"ל במ"ש בד"ה³⁰ לפיכך זכה ויצא ממנו כלאב בשביל שהיה דוד מקטין עצמו עכ"ל, דלכאורה אינו מובן. אך ע"פ האמור אתי שפיר משום דהוקשה לו אם קושטא קאי, שהיה מביישו בהלכה והיה א"ל טעית והיה עולה הדין עמו של

מפיבושת, א"כ מאי רבותיה דדוד, ולמה זכה לזה³¹, לכן פירש על שהיה מקטין עצמו ר"ל שאף שידע שהכתוב אמר עליו "וה' עמו" שהלכה כמותו בכל מקום ואין בדברי רבו ממש, כמ"ש טעית אפ"ה היה שותק ומשום כבוד רבו, היה א"ל על כורחו דין ודין יפה דנתי וכו', והיינו דאהניא ליה שזכה ג"כ שיצא ממנו כלאב שהיה מכלים פני מפיבושת בהלכה מרוב חכמתו הנפלאה.

[יא] דף ד' ע"א גמ' חד אמר כך אמר דוד וכולי ואידך כך אמר דוד וכו' ע"כ, נכתב בצידו צריך לדעת דהיכא רמוז הני מילא מעלייתא בין למר ובין למר באלה קריאי, ואפשר דסמכי אקרא דאבתריה שנאמר "חנני ה' כי אליך אקרא כל היום"³² תנא קמא סבר דהי קאמר כל היום אפילו בלילה שקרוי יום, כמ"ש "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד", וקאמר שהיה משים לילות כימים, תחילת הלילה היה מתגבר כסוס ומחצות ואילך היה קם ומתגבר כארי לעבודת בוראו. ואידך הכי קאמר "כי אליך אקרא" בתורה בדיני טומאה וטהרה ודין נמי היא תורה. והוא דסיים "הורני ה' דרכך אהלך באמתך"³³ והיינו משום דקאי כעניין הוראה, ואמתה

32 תהלים פו, ג.

33 תהלים פו, יא.

30 רש"י בברכות.

31 שיצא כלאב ממנו.

של תורה שמורה הלכה ללמד לבני ישראל. שהיה ראש סנהדרין להכי קא בעי שלא עלה יכשל בדבר הלכתי וק"ל. והרי"ף³⁴ ז"ל בעין יעקב כתב שבאו לתרץ מה שאמר "שמרה נפשי וכו'", וכי אין הקב"ה שומר אלא נפשות חסידיו, והרי כל הנפשות שומר ה', ועוד קשה היאך משיב נפשיה לומר "כי חסיד אני", והלא דרך החסידים למעט עצמם להכי אמר וכו' ע"ש. ולעניות דעתי לתרץ חוץ מדרכו ע"פ מ"ש ז"ל שהקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה, וגם דהשגגות מחשיבם כזדונות ואינם כשאר בני אדם שהזדונות כשגגות. והיא דקא בעי בעותיה דוד המלך עליו השלום שמרה נפשי שמירה מעלייא מידי דהוי כי חסיד אני, ודרכה של תורה לדקדק עם חסידיו ביתר שאת, ונמצא חומרתו קולו, ומתיירא אני שמא תרד נפשי לשאול בזמן קריב דהנפש החטאת היא תמות, להכי תפילה לדוד שתשמרה נפשי ביתר שאת ותעשה עמי לפנים משורת הדין נגד שאר בני אדם החסידים. **ובמסלה** נעלה להבין בהאי עניינא מה שנאמר בילקוט תהלים כתיב³⁵ "אל תביא במשפט את עבדך" וכתיב "לדוד שפטני ה' "³⁶, הא כיצד? בשעה

שדן את הצדיקים "אל תביא במשפט וכו' "³⁷, ובשעה שדן את הרשעים "שפטני ה' " ע"כ, ולכאורה אינו מובן אך ע"פ האמור אתי שפיר, משום שהצדיקים מדקדק עמהם ולכן אל ידון אותו עמהם, אבל הרשעים אינו מדקדק עמהם כל כך. ולכן כשידון אותו עמהם יעלה דינו לאורה ועוד שיראה אותו לגבי דידהו טוב מאוד. **ועוד** אפשר דכוונת אומר כי חסיד אני, הכי משום דכבר ידעת דדוד המלך עליו השלום היה מתנהג במדת הענוה כמו שנאמר בגמ'³⁸ נתתי גדולה לדוד, אנוכי תולעת וכו', ומי שיש בו מדה טובה הלזו הוא מעביר על מידותיו, ולכן חסיד אני שבכל ענייני אני עושה מדת החסידות, וכך היא המידה שהמעביר על מידותיו, מעבירין לו על כל פשעיו, ובהכי שרוי בלא עוון, ובדין הוא שתהיה נפשו וגופו משומר ובא, מכל פורענות שבעולם.

[יב] דף ד ע"ב גמ' אלא משום דכתיב ביה "פותח את ידך ומשביע" וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה מאי דגדלה רמה מעלת האי מזמורא משום דכתיב ביה "פותח את ידך", ותכלית ענינו הוא שהשם יתברך שולח לכל איש ואיש כדי פרנסתו הקצובה לו, א"כ מזה ילמד האיש

37 תהלים קמג, ב.
38 חולין פט ע"א.

34 רבי ישעיהו פינטו.

35 תהלים קמג, ב.

36 תהלים כו, א.

עיין מ"ש מהרש"א⁴⁰ ז"ל בחידושי אגדות ומ"ש בספר הקטן בזרע יצחק בפרפראות⁴¹ בדף ק"ו ע"כ, ע"ד קדשו ומה שפירש ג"כ ע"פ עיקר דברי הש"ס ע"ש.

[יד] דף ד ע"ב גמ' ואפילו הכי חזר דוד וסמכה ברוח הקודש שנאמר "סומך ה' לכל הנופלים" ע"כ, נכתב בצידו אפשר לפרש ע"פ מה שתירץ בזהר הקדוש פרשת ויקרא דף ו'⁴² דהכוונה הוא לא תוסיף קום מעצמה אלא הקב"ה בעצמו מקימה "קומי אורי"⁴³ וכו' ע"ש, והיא גופה היתה כוונת הש"ס באומרו דחזר וסמכה לפירוש הכתוב הכי "נפלה לא תוסיף קום" מעצמה וכו', והיינו שנאמר סומך ה' ר"ל שאיהו גופיה סומך ומקימה, ולכן סיימו בש"ס 'במערכה מתרצו לה הכי' ר"ל שהוא תירוץ אחר⁴⁴. ועיין בספרי הקטן זרע יצחק בפרפראות

הישראלי שאל ירוץ להביא טרף לביתו מדבר הגזול וכיוצא מידי דהוי שהם קצובים לו מפה קדוש, ועדיף טפי לאכול בהיתר ולא באיסור, ומקיים עניין זה ולהיות נושא ונותן באמונה שלימה, בזה אלהים חשבה לטובה, כאלו קיים כל התורה כולה, כמ"ש בש"ס³⁹ "בא חבקוק והעמידה על אחת וצדיק באמונתו יחיה", ואמטו להכי האומר מזמור זה ומסתכל בעניין הפרנסה דכתיב ביה שהן קצובין בהיתר, וברוך אומר ועושה, אז וודאי מובטח לו שהוא בן העולם הבא, ולכן תיקנו שיאמר אותו ג"פ בכל יום, דחוט המשולש לא במהרה ינתק, ויהיב דעתיא עליה לעניין האמור שישא ויתן באמונה, ומקיים בזה כל התורה וינחול ב' עולמות וכמדובר.

[יג] דף ד ע"ב גמ' מפני מה לא נאמר נון באשרי וכו' ע"כ, נכתב בצידו

היתה שבה למקומה, באותו זמן שגזר עליה. ועקשו בגלות האחרונה היו אינו קף, שהרי לא לא תשוב קף כמו בפעמים האחרות. והפסוק הזה מוכיח, שכתוב "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל". נפלה ולא אוסיף להקימה לא כתוב. משל למלך שרגז על הגבירה וזרק אותה מהיכלו לזמן ידוע. כשהיה מגיע אותו זמן, מיד הגבירה היתה נמנסת ושבה לפני המלך, וכן פעם אחת ושנים ושלש פעמים. לפעם האחרונה התרחקה מהיכל המלך, והשליך אותה המלך מהיכלו לזמן רחוק. אמר המלך, הפעם הוא אינה כשאר הפעמים שהיא תחזור לפני קף, אלא אני אלף עם כל בני היכלי ואבקש אותה (וזהו מתורגם דף ו ע"א).

43 ישעיהו ס, א.
44 שלא תוסיף לנפול עוד קום בתולת ישראל. כלומר התירוץ הראשון לא תוסיף קום בתולת ישראל, שהכוונה לא תקום לבד אלא הקב"ה מקימה.

39 מכות כד ע"א. הפסוק בחבקוק ב, ד.
40 רמז כאלו הנפילה חסרה ואינה גמורה, אלא שתחזור לקום וכו'.

41 בזרע יצחק כתב מהפסוק "נפלה לא תוסיף קום" הבינו האוייבים כפשט שאין תקנה לישראל לקום כלל ח"ו. ועל זה קאמר להם הנביא "אל תשמחי אויבתי לי כי נפלת", ונאמר קרא האמור על בני ישראל ותפרשוהו שנפלה ולא תוסיף לקום, שאין האמת כן אלא קמתי ואית לי תקנה מעלייא, שפירוש הפסוק שלא תוסיף ליפול כבראשונה, אלא קום בתולת ישראל וכדמתרצינן לה במערכה ואף "כי אשב בחשך ה' אור לי", שיקמיני ויאיר אורי, והיינו עפ"י מ"ש מהרש"א ז"ל שלא תקום מצד מעשיה אבל הקב"ה מקים לה במדת החסד.

42 בא ראה, בכל הגליות שגלו ישראל, לכלן שם זמן וקץ, ובכלן היו ישראל שבים לקדוש-קרין-הוא, ובתולת ישראל

פירוש ז"ל פירש בכל צרתם לו צר ומלאך פניו הושיעם באהבתו ובחמלתו הוא גאלם וינטלם וינשאם כל ימי עולם. והכוונה כאמור.

[טו] דף ה' ע"א גמ' לעולם ירגיז

אדם יצר טוב וכו' ע"כ, נכתב בצידו מה שיש לומר במילה "לעולם" עיין מ"ש בספר הקטן בזרע יצחק בפרשת מקץ בדף מ"ב ע"ש⁴⁸ מה שיישבנו בה. ועוד יש לאלוה מילין עיין לקמן⁴⁹ בס"ד.

[טז] דף ה' ע"א גמ' לעולם ירגיז

אדם יצר הטוב וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דנקט מילה "לעולם" לומר שאף לעת זקנה ושיבה יתגבר על יצרו כמ"ש "אל תאמן בעצמך עד יום מותך", ובפרט בעניין העריות, וכבר ידעת הני עובדא דהש"ס הא דרחב"א וגם ההיא דר' עמרם חסידא⁵⁰, לכן אמר הכא דלעולם כל ימיו ירגיז יצר הטוב על יצר הרע, ואל יקל בזה,

בדף ק"ו שהארכנו בעניין זה בס"ד, ואל קשר זה יובן מש"ה⁴⁵ "ישראל נושע בה" תשועת עולמים", ומ"ה אמר בזוהר חדש בפרשת האזינו⁴⁶ על פסוק "רפאני ה' וארפא" וכו' הרפואה שהיא ע"י הקב"ה אינו חוזר החולי והיינו מהכי טעמא. **וע"פ האמור** אפשר דזהו מ"ש המשורר במזמור קיג⁴⁷ "מי כה' אלהינו המגביהי לשבת, מקימי מעפר דל" וכו' ר"ל דבמקום שאתה מוצא גדולתו שם היא ענוותנותו, שהוא בעצמו יבא ויגאלנו "ומקים את סוכת דוד הנופלת", ובכן אז וודאי "מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה" דלא יוסיף עוד להגלותך דלאו כל שעתא ושעתא טרח מלך מלכי המלכים הקב"ה ואייתי לה משא"כ אם היתה הקימה ע"י שליח כמו גאולות הקודמים, וכמ"ש במדרשו של רשב"י ז"ל ואייתי משל על זה באורך כמו שיעויין שם, ובזה

45 ישעיהו מ, יז.

46 פתח רבי אלעזר ואמר, (ירמיה יז) "רפאני ה' וארפא הושיעני ואנשעה". כיון שאמר רפאני ה', מהו וארפא? כיון שאמר הושיעני, מהו ואנשעה? כיון שהרפא מרפא, מי הוא שיקח? אלא (אמר רבי יוסי חמיו), קל רפואה שבעולם ביד הקדוש ברוך הוא, אבל יש מקום על ידי שליח, ויש מקום שלא נמסרו ביד שליח. ואותם שנמסרו ביד שליח הם רפואה, אבל לפעמים חוזרים. אבל אותם שהקדוש ברוך הוא מרפא לא חוזרים לעולמים, ועל זה רפואתו היא רפואה, שאין בה חלי קלל. ומשום כך רפאני ה' וארפא, וזהו כלי קטרוג קלל (זוהר חדש מתורגם, צ"ל במדבר פרשת בלק דף קצג ע"ב).

47 תהילים קיג, ה.

48 זרע יצחק מפרש ע"פ מ"ש בניזר דף כג ע"ב אמר ר"נ בר יצחק גדולה עבירה לשמה (פרש"י כלומר לשם מצוה)

ממצוה שלא לשמה, והקשה מדאמר רב יהודה לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה וכו', ותירץ אלא אימא במצוה שלא לשמה ע"כ. וכתבו המפרשים ז"ל דעכ"פ ירחיק האדם מעבירה לשמה כיון דמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, ובזאת פירש כוונת התנא באבות בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העבירה, שמצוה גוררת מצוה וכו'. ועפ"י האמור לעולם ירגיז אדם יצר הטוב וכו', שם רמז דאפילו אם נודמן לו עבירה לשמה, ירחיק ממנה ואל יחטא בה דחיישנין שלא יבוא ליכשל בעבירה שלא לשמה ויעשה לו פתחים היצר הרע להחטיאו, לכן אמר לעולם בכ"מ ובאיזה עניין ירגיז אדם יצר טוב ויעשה מצות אפילו שלא לשמה וירחק מן העבירה בכל גוונא ומטעם האמור.

49 ראה בסעיף הבא.

50 קידושין פא ע"א.

לא מינה ולא מקצתה, וגם נקט אדם סתם, לומר שאף אם יהיה אדם גדול וצדיק גמור, יתגבר על יצרו, דכל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו וכנודע.

[יז] דף ה ע"א שם ואי לא, יעסוק

בתורה וכו' ואי לא, יקרא ק"ש כו' ע"כ נכתב בצידו הקשה הרי"ף ז"ל בעין יעקב, כיון שבעסק התורה לא אזיל, איך בק"ש שהיא אחת מפרשותיה לזיזל? ותירץ עיין שם⁵¹, ועוד יש לומר מה הלשון אומר יזכור לו יום המיתה דמילה "לו" היא שפת יתר⁵² ולהני ב' קושיות כפי מה שפירש מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות הכא עלה יתיישבו שפיר כמו שיראה הרואה⁵³. **ולעניות דעתי** אפשר לתרץ לקושיית הרי"ף ע"פ מ"ש בפ"ב דשבת⁵⁴: דפסוק "ואהבת לרעך כמוך"⁵⁵, זה כלל גדול בתורה, ובזה פירשו המפרש ז"ל מ"ש במסכת עוקצין⁵⁶: לא מצא הקב"ה כלי מחזיק לישראל אלא השלום וכו', והיינו דמן השלום מוכח שהוא מקיים מצות ואהבת לרעך כמוך, ומאן דעביד הא כאלו

מקיים כל התורה כולה, ואין לך כלי מחזיק ברכה לישראל יותר מזה ע"כ. עוד ידעת דבפרשת ק"ש שם רמז לכל העשרת דברות כולם⁵⁷, ומשום הכי אמר קודם שיקרא בתורה והיינו מקצת מן הקצת מדברי תורה, דמה יוכל ללמוד בזה הזמן המועט כדי שירגז יצר הטוב וכו' ולא יחטיאו באותו הזמן, וסיים דאי לא אזיל יקרא ק"ש, מידי דהוי ששם כלל ה' בה כל העשרת דיברות כולם, וגם פרשת ציצית שקולה כנגד כל המצות כולם, ומילת 'ציצית' שם רמז לתרי"ג⁵⁸, וכנודע דכיון שכן גדלה מאוד מעלתה ויכולה היא שתגן עליו לאצולי מיצר הרע, ואהנייא ליה שפיר משאר מקצת עסק מן התורה וכאמור. **ומזה** נבין מ"ש פרק קמא דחגיגה בדף ט' ע"ב מאי דכתיב "הנה צרפתיך ולא ככסף וכו'", שחזר הקב"ה על כל מידות טובות ליתן לישראל, ולא מצא אלא עניות וכו' ע"ש, וכאן הבין שואל דהרי חסרון כיס קשה מכולם והעניות מעברת האדם על דעתו ועל דעת קונו, אך נראה דכל הקנאה אינה אלא מפני שרואים

⁵³ כתב המהרש"א דהיינו שיזכיר לו שכל עצת יצר הרע לרעה לו להמיתו, כמ"ש "צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו".
⁵⁴ שבת לא ע"א.
⁵⁵ ויקרא י"ז.
⁵⁶ עוקצין פ"ג משנה יב.
⁵⁷ וכ"כ משנה ברורה בסי' סא' בס"ק ב' בשם אליהו רבא בשם הכלבו.
⁵⁸ רש"י במדבר טו, לט.

⁵¹ כתב הרי"ף דרשו חז"ל רגזו שירגזו יצר הטוב על יצר הרע ויקום כגבור להלחם עמו, ובזה אתם מובטחים שלא תחטאו ולא יוכל לכם לפי שהקב"ה עוזרו לאדם שהוא נלחם עם יצרו, כיון שהוא בא ליטתהר מסייעין אותו וכו'. אבל אם לא ירגזו יצרו הטוב להלחם עם היצר הרע אז אין הקב"ה עוזרו, כי בא ליטמא בזה אל תחטאו.
⁵² מיותר.

לחבריהם עשירים אוכלים בשר ושותים
 יין ולובשים מעדנים, והם⁵⁹ נודדים ללחם
 איה, עירום ועריה, לכן הוי ליה קנאה
 ושנאה ותחרות, והעני רוצה שיגנב
 מהעשיר ויזיקו וכיוצא, ועל דעת לא יבוזו
 לגנב וכו', ומבטל מצוה רבה של ואהבת
 לרעך כמוך, אבל אם יהיה כל אפייא⁶⁰
 שווין יד עמי אנן, בזה תבטל הקנאה ולכן
 לא מצא הקב"ה מדה טובה ליתן לישראל,
 היא לכללות ישראל, ולא ראה אלא
 העניות, דבהכי יוכלו לקיים הא דואהבת
 לרעך כמוך, שהיא כוללת כל התורה
 כולה. וגם ג' אינם רואים פני גהינם⁶¹ וחד
 מינייהו הוי מדת העניות, ומשום הכי
 חשיבה מדת טובה מרובה. ועיין
 למהרש"א ז"ל בחידושי אגדות מה
 שדיקא על פירוש רש"י, ופירש פירוש
 אחר. וע"פ זה יתיישב מה שדיקא הרי"ף
 ז"ל בעין יעקב מ"ש מאי דכתיב מה
 הוקשה לו וכו'. דלפירוש מהרש"א אתי
 שפיר שהוקשה לו דהוה ליה למימר "ולא
 ככסף" כו'. ובעיקר הפירוש עיין להרב כלי
 פז⁶² בפירושו לישעיה בסימן מ"ח בדף
 קפ"ז ע"ד שהביא האי פירוש משם מהר"מ
 אלשיך ז"ל והוא ז"ל פירש בענין אחר.
וע"פ עיקר דרשת הש"ס הכא בפסוק

"רגזו ולא תחטאו", נבוא לסיים מה
 שכתוב⁶³ "זבחו זבחי צדק ובטחו אל ה'
 רבים אומרים מי יראנו טוב נסה עלינו אור
 פניך ה' " ע"כ, וי"ל דכיון שיזבחו זבחי
 צדק פשיטא שהם בוטחים בה', גם האי
 פירוש ד"רבים" אומר לכאורה אינו מובן,
 אך אפשר ע"פ מ"ש בפ"ב דסוכה⁶⁴ לעתיד
 לבוא מביאו הקב"ה ליצר הרע ושוחטו
 בפני הצדיקים וכולי, הללו בוכין והללו
 בוכין וכו' ע"ש, והקשה המפרש ז"ל
 דהצדיקים הוי ליה לשמות, משום שיכלו
 לכבוש הר גבוה, ומאי טעמא לבכיה זו?
 ותירץ ע"פ מ"ש שם דיצרו של אדם
 מתגבר עליו בכל יום, ואלמלא הקב"ה
 עוזרו אינו יכול לו ע"ש. ומשום הכי כיון
 שרואים שהוא הר גבוה, אם כן וודאי הם
 לא יוכלו עליו, והקב"ה בא להם בטענת
 שאלמלא הקב"ה עוזרו וכו', לכן כדי
 לבשר אותם אף הקב"ה תמיה עמהם, ובכן
 לא יבוא עליהם בטענה זו, ובזה פירש
 מ"ש⁶⁵ "הלא יעזבנו בידו ולא ירשיענו
 בהשפטו", רצה לומר ביום הדין לא יאמר
 לו שאתה לא עשית כלום, שוב נקדים מ"ש
 מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות על עניין
 שחיתת יצר הרע דלאו היינו שחיטה ממש,
 אלא ר"ל בטול כחו זהו שחיתתו ע"ש,

63 תהילים ד,ו.

64 סוכה נב, ע"א.

65 תהילים לז,ג.

59 העניינים.

60 פנים. כלומר כל הפנים שוות. כולם אותו דבר.

61 עירובין מא ע"ב

62 כלי פז - לרב שלמה לניאדור.

והיא דקאמר "זבחו זבחי צדק" ר"ל שיעשו גבורה להתיש כחו דיצר הרע, והוא מקומן של זבחים שע"י שיצדק עצמו ולא ישמע ממנו, ממילא בטל ומבוטל כאלו מת ועבר ובטל מן העולם, וכי תימא כיון שבא אלינו כהר גבוה, האיך אנו יכולים עליו? לזה אמר "ובטחו אל ה'" שהוא יתברך תנא דמסייע לן, ולא יעזבנו בידו, וקא מסיים ואזיל "רבים אומרים מי יראנו טוב" ר"ל דרבים מן הכת של הצדיקים אומרים מי יראנו טוב זה יצר הטוב, כיון שיצר הרע בא אלינו בכח גדול וביד חזקה, אבל קושטא קאי ד"נסה עלינו אור פניך ה'" דאית לן אור גדול שמציל אותנו מיצר הרע, ומסייע לן לראות יצר הטוב ואי מהא לא איריאי. **אי נמי** הכי קאמר "רבים אומרים מי יראנו טוב" ר"ל מי יאמר שנראה שכר טוב הצפון לצדיקים בעולם הבא? כיון שאנו יודעים בעצמנו שלא יכלו על הר גבוה, אבל נסה עלינו אור פניך ה', שלעתיד לבוא יבא אורו של עולם ויהיה תמים עמהם, מזה הוי ליה אות מופת שאינו בא בטענה עמנו ומשלם לנו שכר שלם ורב טוב לבית ישראל. ובזה פירוש במ"א על זה פסוק⁶⁶ "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וכו' נגד בני אדם". וגם כמה עניינים ומאמרים עיין בספרי הקטן

ויקרא יצחק פרשת בחוקתי קחם משם במקום שאפשר להאריך. **ומקום** יש ברא"ש להבין קרא דידן מ"ש "רבים אומרים" וכו', ע"פ מ"ש ז"ל דמן הדין אין לבריה אצל בוראה כלום, משום מי הקדימני וכו', ומאן דאכיל דלאו דיליה כסית ליסתכולי באפי מאריה, אכן חד מן הטעמים לבטל האי טענה כשיעשה המצות בשמחה ובטוב לבב וכנודע. אמור מעתה היא גופה קמ"ל הכא באומר "רבים אומרים מי יראנו טוב" שכר טוב על עולם הבא, "נסה עלינו אור פניך ה'" ר"ל לאיסתכולי באפי מאריה לחוות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, כיון דמי הקדימני ואשלם כתיב, ולכן התיקון לזה נתת שמחה בלבי, ר"ל שנתת לנו האי טעמא רבה להיות שמח במצות וע"י זה אלהים חשבה לטובה, כאלו עשה משלו, ואכיל דיליה ומסתכל שפיר באספקלרייא המאירה, וסיום "מעט דגנם ותירושם רבו"⁶⁷, הכוונה לפי זה שהלימוד התורה נקרא דגן כמ"ש⁶⁸ ורוב דגן זה תלמוד, וגם התירוש והיין נאמרים על התורה והמצות, וקאמר שע"י השמחה נקראים דגנם ותירושם של הצדיקים וכאמור. ועיין ברד"ק ז"ל שפירש קרא ד"רבים", אומר דקאי כנגד השונאים של דוד שיראו ברעתו והיא

68 ילקוט שמעוני לפרשת תולדות רמז קטו.

66 תהילים לא, כ.
67 תהילים ד, ח.

טובה להם, אבל אתה ה' נסה עלינו אור נגד מחשבותם וכו' ע"ש. **ועפ"ז** נימא אנן דקאמר כנגד אומות העולם שהם רבים, שכל הע' אומות הם מתאווים לרעת ישראל, וזו היא הטובה שלהם, אבל "נסה עלינו אור פניך ה' " שלולי ה' שהיה לנו שיאיר אורנו ויצילנו מן הקמים עלינו לרעה. ואומר "נתת שמחה" וכו' הכוונה הוא ע"פ מ"ש בש"ס⁶⁹ שאמרו לו לדוד עמך ישראל צריכים פרנסה, והיה אומר להם צאו ופשטו ידיכם בגדוד, ובזה פירשו הראשונים כוונת פירושו "הללו את ה' כל גוים כי גבר עלינו חסדו"⁷⁰, ותו לא נפשוט ידינו בגדוד, ודון מניה כשישראל ג"כ בגלות כשהיו ג"כ אומות העולם בנחת ובשלוה ברוב דגן, אז "נתת שמחה בליבי" ושביקי לן ומתנהגין עמנו במדת רחמנות.

[ית] דף ה' ע"א א"ר יצחק וכו' כאלו אוחז חרב של ב' פיפיות וכו' ואמר רבי יצחק וכו' מזיקין בדלים ממנו וכו' ע"כ, נכתב בצידו הקשה הרב תאווה לעינים ז"ל דקמייטא עדיפא, דקאמר כאלו אוחז חרב דהיא להרוג המזיקין, אבל בתרייתא אומר בדלים הימנו דמשמע לא

הם שולטים עליו, ולא הוא בהם. וא"כ קשה לגירסת הגמרא שכתוב בשניהם א"ר יצחק⁷¹, ותירץ דהא⁷² מיירי בחסיד דיש לו כח להרוג כמ"ש "יעלו חסידים", והב' מיירי בצדיק וכו' ע"ש. ולעניות דעתי דאדרבה בתרייתא עדיפא, דבקמייטא קאמר שאוחז חרב להורגם, ומשמע שבאים אצלו תחילה להילחם עמו, והוא מתגבר עליהם ע"י ק"ש והורגם, אבל בבתרייתא קאמר שבדלים הימנו דמשמע שמתחילה הם יראים ליגש אליו, והרי זה דומה להעליו⁷³ השלום ושהעליו השלום דדוד היה יוצא ונלחם עם הפלישתים והורגם, אבל שלמה בנו היו יראים מגשת אליו, תפול עליהם אימתה ופחד, לא הוצרך לעשות מלחמה והיא רבונת יותר. וכפירוש זה צריך לגרוס בחדא אמר ר"א⁷⁴ ואח"כ בא רבי יצחק⁷⁵ ואמר רבונת שבדלים הימנו ולא מתחזו כלל, לא מינה ולא מקצתה. ועל זה אפשר דשפיר גרסינן בתרוייהו רבי יצחק, ובתחילה מ"ש כאלו אוחז, לא להרוג המזיקין אלא להיות יראים ממנו, בני אדם הרשעים שרוצים להזיק הבריות בגופם ובממונם, כמו

73 נראה שיש כאן טעות סופר, וכך צ"ל לדוד עליו השלום היה יוצא ונלחם עם הפלישתים והורגם, אבל שלמה בנו עליו השלום וכו'

74 בקמייטא.

75 בבתרייתא.

69 ברכות ג ע"ב.

70 תהילים קי"א.

71 שקשה שרבי יצחק סותר את עצמו.

72 הראשון - כאלו אוחז חרב של ב' פיפיות.

וכו', ומר יליף לה מקרא ד"ובני רשף" וכו'.

[יט] דף ה ע"א גמ' ואין עוף אלא תורה וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דאמאי לעיל קא בעו מאי משמע דבק"ש עד דאייתי מהא ד"ירננו על משכבותם", והכא לא בעו מידי דאף דעוף היא תורה, מ"מ מנ"ל דבק"ש איתמר דילמא אף בשאר עסק התורה מהני. וצריך יישוב.

[כ] דף ה ע"א רש"י בד"ה ובני רשף יגביהו עוף, העוף מסתלקת ממך⁸⁰, והיינו העוף שהוא דברי תורה, שאם יעסוק בה מסלקת ממך המזיקין, שלא תגע בו יד, ובזה הוי מכוון שפיר לדברי הש"ס, והתי"ו⁸¹ שבמילה "מסתלקת" היא טעות סופר וק"ל.

[כא] דף ה ע"א רש"י בד"ה פישפש ולא מצא עבירה שבשבילה ייסורים הללו ראויין לבוא ע"כ, נכתב בצידו כאן הבן שואל מה כיוון רש"י ז"ל בהני מילי מעלייתא⁸²? ויש מי שרצה לומר משום דהוקשה לו דהרי כתיב⁸³ "אין צדיק בארץ", והיאך אפשר דלא מצא, לכן פירש עבירה וכו', ור"ל דידע איניש

שאמר הכתוב⁷⁶ "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", ועל זה מייתי מקרא ד"רוממות אל בגרונם" וכו', דכתיב בתריה⁷⁷ "לעשות נקמה בגוים" וכו', אבל בברייתא קאמר על המזיקין התחתונים שבדלים ממנו, ואייתי מקרא ד"ובני רשף" דאין רשף אלא מזיקין שנאמר "ולחומי רשף וקטב מרירי", אלו השדים וא"כ לא ראי זה כראי זה⁷⁸, וזה חוץ⁷⁹ מפירוש רש"י ז"ל דאוחז חרב להרוג המזיקין קאמר, ונראה דדייק ממ"ש "ירננו על משכבותם" וסיים חרב פיפיות בידם, מזה נראה שאוחז חרב להסיר ההיזק שבא לו על מטתו, והם ממזיקין דשכיחי בלילות. ועוד יש מקום לומר דקמייתא ובתרייתא שוים, דבאומר כאלו אוחז חרב פיפיות, א"כ וודאי הם בדלים ממנו, דאי זה הוא ואי זה הוא שרואה לאחד שאוחז חרב פיפיות ולא יירא לגשת אלו, אם כן וודאי שהם בדלים ממנו, והיא ממש כבתרייתא. וכפי זה אף אי גרסינן בחדא ממנו ר"א, קשה דמה הוסיף על האחר. ואפשר דמר אמר חדא ומר אמר חדא, מר יליף לה מקרא ד"רוממות אל"

80 גרסת רשי אצלינו העוף מסלקם ממך.

81 האות ת'.

82 מה רש"י בא לחדש?

83 קהלת ז, כ.

76 דברים כח, י.

77 תהילים קמט, ז.

78 שלפי הקיימתא ניצול מהרשעים ולפי בבתרייתא ניצול מהשדים.

79 שונה מפרש"י.

בנפשיה שהוא צדיק אך יש לו עבירה קלה, והני ייסורין גדולים שבאו עליו אינם ראויין לבוא משום האי עבירה קלה שיש לו, לכן יתלה בביטול תורה שהוא מהעבירות החמורות ע"כ. ולע"ד קשה דאם קושטא קאי, שיש לו עון ביטול תורה וזה ידוע לכולי עלמא שהיא מהעבירות החמורות, דתלמוד תורה כנגד כולם, א"כ שפיר באו עליו ייסורין גדולים הללו, ואמאי לא מצא, וגם מנא ידע עניין עבירה קלה מהחמורה, דהרי אפשר שיסבור האדם שהיא עבירה קלה והיא מהחמורות, דוגמא לדבר מ"ש בזוהר הקדוש⁸⁴ דכשם שמענישין למדבר לשון הרע, כך מענישין למי שאינו מדבר טוב, ואייתי מקרא דהחשיתי מטוב וכאבי נעכר, וגם במצות מצינו שהחמורה שבחמורות כיבוד אב ואם, וקלה שבקלות שילוח הקן, שכן שוה. לכן הנכון בכוונת רש"י כמו שפירש המפרש דהייסורין באים באותו אבר שחטא בו, וזה פישפש ולא מצא כן, לכן

יתלה בביטול תורה בכל הגוף ענוש יענוש בו מכף רגל ועד ראש, ושאר הגוף לא פלט. ועיין בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת ויחי בדף נ"ב ונ"ג מ"ש שם⁸⁵ במקום שאין להאריך בס"ד.

[כב] דף ה ע"א גמ' יתלה בביטול תורה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בחידושינו לפרק קמא דסנהדרין בדף ז ע"א כמ"ש אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה וכו'.

[כג] דף ה ע"א גמ' נתן תורה לישראל ושם⁸⁶ וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בפרש"י⁸⁷ ז"ל ומ"ש מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות נראה שהוא בכלל דבר קודשו של רש"י וכמו שיראה הרואה.

[כד] דף ה ע"א גמ' ג' מתנות טובות וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש הזה בזכות אבות בפ"ד משנה כ"ח בדף קכ"ז⁸⁸ ע"א.

מצות, וקא חזינן שמביא עליו ייסורין אז הם ייסורין של אהבה להרבות שכרו לעולם הבא. 86 אבל הקב"ה אינו כן נתן להם תורה לישראל ושם וכו'. 87 שהרי הקב"ה מזהירם מלעזוב אותה ומשבחה לפניו בלחץ טוב אחר שנתנה להם. 88 צ"ל קכ"א ע"א. כתב בזכות אבות מה הלשון אומרת טובות? דמי לא ידע בכל אלא כי טובות הנה ומה הוצרך לזה? אפשר שבא לרמוז דכיון דכתיב 'שונא מתנותך יחיה', איך נתן הקב"ה אלו המתנות לישראל דמודה שאינו אוהב אותם ח"ו ולא בעי שיחיו. ותירץ דמ"ש שונא מתנות יחיה היינו כשהנותן אינו מגיע לו שום טובת הנאה ע"י המקבל המתנה. אבל כשמגיע לו איזה טובה אינו בכלל זה. ודימו זה למאי דקי"ל כאשה שנתנה מתנה לאדם חשוב

⁸⁴ כמו שפ'נשו של האיש הזה משום דבור רע, קף ענשו משום דבור טוב, שפ'א לידו ויכל לדרב ולא דבר. משום שפ'גם אותה הרוח הממל'ת, שהיא מתקנת לדרב למעלה ולדרב למטה, והכל בקדשה. כל שפ'ן אם העם הולכים בדרך עקמה, והוא יכול לדרב להם ולהוכיח אותם, ושותק ולא מדבר, כמו שאמרנו שכתוב נא למתי דומיה ה'שיתי מטוב ויכאבי נעקר (זוהר מתורגם ויקרא פרשת תזריע דף מו ע"ב). 85 כתב זרע יצחק יש ב' מיני ייסורים הבאים על הבני אדם: א' הוא ע"י עון, דאין יסורין בלא עון, והאחרון הכביד עון ביטול תורה דאין בני אדם יוכל לצאת ידי חובה מצוה זו כראוי. ב' מי שהוא מתנהג כראוי בדברי תורה וידע איניש בנפשיה דאין לו עון אשר חטא מצד זה כלל ומכ"ש בשאר

[כה] דף ה ע"ב גמ' ובנים לא היכי דמי וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן בזרע יצחק בדף נ"ג על דברי רש"י והתוס' ז"ל מ"ש בזה⁸⁹. וגם בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת וזאת הברכה בס"ד.

[כז] דף ה' ע"ב גמ' וליקום ר"י לנפשיה וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות, לעיל גבי רבי חייא בר אבא לא קשה ליה דליקום אנפשיה, דאפשר שהיה סבור בחוליו שאי אפשר כלל לחולה לקום, אבל רבי יוחנן דלפי דעתו אפשר לחולה לקום וכו', אם כן כשהוא חלש ליקום אנפשיה, ומשני דאינו דומה וכולי ע"כ. ושיחתו צריכה תלמוד דאמאי רבי חייא בר אבא יסבור שאי אפשר לחולה לקום, אטו ולא ידע

דמחזקיה⁹⁰ ואילך הותרה הרצועה שיתרפא החולה כמה זימנין. וא"ת שמחמת אונס חוליו טעה בזה, א"כ גם רבי יוחנן מן אונס החולי יטעה בזה וישכח מה שעשה איהו גופיה בבריאותו ושיפוי דעתו. ואין לחלק בין חולי דרבי יוחנן לרבי חייא בר אבא שהרי מהרש"א גופיה כתב הכא בדיבור שקודם זה דכל עובדי דהכא הוו חלשי כל כך שהיה בייסורין שלהם ביטול תורה עד שהיו צריכים להקים אותם, וגם אין להבין מ"ש מר שאי אפשר לחולה לקום היינו דליקום לנפשיה דזה קושטא קאי ולא בדרך אפשר הוא, וגם ע"ז לא פליג רבי יוחנן דאי הכי הדרא קושיה דליקום איהו לנפשיה. והנכון דכל כח המקשה משום שראה ויתר מעשה רב לרבי יוחנן שהקים לאחרים, א"כ ידע

דהוי קידושין ע"י שמקבל ממנה דהוי לה הנאה בזה, ובההיא הנאה מקדש וחשיב כאלו היא קבלה ממנו. וה"נ ע"י שקבלו ישראל את התורה, יגיע בזה להשי"ת הנאה מרובה שע"י מתקיים עולמו. וגם ע"י קיום התורה והמצות ישמח ויגל כבודו, גילה אחר גילה וגם ע"י ארץ ישראלדיש מצות התלויים באר ומקום מנוחתו בבית המקדש וגם בעולם הבא יושב הקב"ה ומשתעשע עם הצדיקים. וכיון שבכולם יש טובה והנאה לאבינו שבשמים שפיר עדיף לישראל לקבולינהו ואינם כסוג שונא מתנות יחיה. יעויין שם באריכות.

89 רש"י פירש שמי דהוו להו בנים ומתו אלו ייסורין של אהבה, שאבלות מכפרת על עונותיו עכ"ל. ומכאן יוצא שלמי שאין בנים כלל לא הוו יסורין של אהבה. התוס' הקשו שהרי ישנם כמה צדיקים שלא היו להם בנים כגון יהושע. ויוצא מדבריהם דאף בצדיקים עצמם לפעמים בא להם יסוריין שאינם של אהבה. ומזה שרב יוחנן אומר שבנים אינם יסורין של אהבה משמע שכאשר אין בנים זה כלל וכלל לא יסורין של אהבה. ובדברי רש"י שכתב שאבלות מכפרת וכו' לכאורה קשה שמשמע שיש לו עונות

לכפר עליהם. וא"כ לא הוו יסורין של אהבה. שהרי פירש לעיל דייסורין של אהבה הקב"ה מייסרו בלי שום עבירה כדי להרבות שכרו. הכותב על עין יעקב מתרץ דמי שהיה לו בנים ומתו סובל ב' מיני יסורין: הא' אבילות וצער לראות במיתתם, והב' שהולך ערירי. ואם יש לו עון הוא מתכפר ברוב צערו ואבלותו על המיתה בלבד ולזה כיון רש"י באומריו 'שאבלות מכפרת עוונותיו'. ועדיין נשאר לו צער הב' שהולך ערירי, וזה נחשב לייסורין של אהבה. אשר על כן באו ללמד באומרם שאין לך אדם בלי יסורין, פירוש שיש כמה מיני יסורין בעולם, יש מהם שבאים על גופו ממש כמו נגעים בצניעא, ויש שבאים על בניו. ותדע אי מיניהו עדיפה, אשרי אדם שייסורין באים עליו היינו על גופו ממש, דייקא לאפוקי שלא יבואו על בניו, חדא שייסורין אלו לאו כולם קריים מאהבה, ועוד שלא ילך ערירי. מוטב שהייסורין יכנסו בו ולא בבניו, כדכתיב "אשרי הגבר אשר תייסרינו יח' וכו', ומילת "תייסרינו" דייקא שכל הייסורין באים עליו ולא על בניו מהכי טעמא. 90 חזקיה המלך ראה מלכים ב' פרק ב'.

לרצווי למאריה, ודבריו נשמעין אף לאחרים וסימן לכאורה דכ"ש שיועיל ג"כ לעצמו, ולמה הוצרך רבי יוחנן להקימו, ולזה תירץ דאין חבוש וכו' ולא ק"ו הוא, אבל גבי רבי חייא בר אבא שלא מצינו לו מעולם שהקים וריפה לאחרים, לא שייך להקשות כלל דליקים איהו לנפשיה. וזה פשט הסוגיא, ועיין בגרסת העין יעקב שהיא קודם בא דרבי יוחנן והקשה עליה דליקום איהו לנפשיה, דהא רבי חייא בר אבא חלש וכו', וזהו ממש כמ"ש דכל כח המקשה מהא דעבד עובדא לאחרים ברבי חייא בר אבא וכו' והיא כדאמרן.

[כז] דף ה ע"ב רש"י בד"ה אחד המרבה וכו' לעניין קרבנות שנויה בשלהי מנחות וכו' ע"כ, נכתב בצידו כאן הבן שואל דמה בא ללמדינו? וראיתי להרי"ף ז"ל שם שכתב הכוונה שדקדק רש"י כיון דאמר אי משום תורה דלא אפשת⁹¹, כך הוי ליה למימר אחד הממעט דלא אפיש⁹² ואחד המרבה דהיינו אפיש. ולמה פתח באחד המרבה? לזה תירץ לעניין קרבנות שנויה, כלומר אע"פ שלעניין זה אינו מדויק לפתוח באחד

המרבה, לעניין קרבנות שנונית שם צ"ל אחד המרבה וכו' ע"ש⁹³. ולע"ד לכאורה קשה שהרי לישנא דהש"ס קאמר שמביא לו ראיה מן המשנה ואמר שנינו וכו', וא"כ היאך הוה שייך להפך המשנה ולימא אחד הממעט וכו', דבשלמא אם היה אומר לו זה מסברה דנפשיה הוה קשה לכאורה כן, אבל השתא שהביא לו מן המשנה אי אפשר להפך. וא"ת הוי ליה למימר מסברה זה אי אפשר, דהוה מקשה ליה מנא ליה הא? וע"כ צריך להביא לו ראיה מן המשנה, ומשום הכי מתחילה קיצר ואמר שנינו וכו', וליכא מאן דפליג עלה. ומיהו נראה דהוא נכלל בכלל תירוץ הרב להאמור. אבל כד נידוק שפיר קשה דאף בזה כן הוא דרך הלשון משום דקאמר לו אי משום תורה דלא אפשת והמרבה יותר טוב, הרי שנינו אחד המרבה וכו', והיינו שהמרבה והממעט ב'⁹⁴ כאחד טובים ובלבד שיכוון לבו לשמים, וא"כ אתה שכוונתך רצויה לשמים אל תבכה בעבור זה, א"כ חזר הדקדוק למקומו דמה חידש רש"י ז"ל בזה⁹⁵. אבל מה שנראה לומר בדרך פשוטה משום שלכאורה קשה

שיכוין לבו לשמים. ולכן התחיל באחד המרבה (מנחות קי ע"א).

94 שניהם.

95 שהחידוש של רש"י שהתחיל באחד המרבה כיוון שזה נכתב בקרבנות, ואצלינו זה לא באותו סדר כי זה דרך הלשון (ביטוי לשוני).

91 מלשון אפיש (הרבה).

92 וזה מתאים לזה שרבי אליעזר בכה, שרבי יוחנן חשב שהוא בוכה כי לא למד מספיק (אחד הממעט).

93 נאמר בעולת בהמה ריח ניחוח (אחד המרבה) ונאמר במנחה ריח ניחוח (אחד הממעט) שניהם שוין ובלבד

דהיאך אפשר לומר דהמרבה והממעט בסוג אחד נינהו, והרי לפום צערא אגרא, לכן כתב רש"י דלעניין קורבנות היא שנויה, ור"ל דמאן דאפשר ליה להביא עולת בהמה מביא ומאן דאפשר לו להביא מנחה מביא, ובתרווייהו נאמר "אשה ריח ניחוח לה", משום דכל אחד הביא לפי ערכו, ודון מינה לעניין עסק התורה, דמי שהוי ליה פנאי ולמד הרבה ומי שנאנס ולא יכול ללמוד הרבה, אלהים חשבה לטובה, כי הדדי נינהו, ואל תתמה על החפץ ותכיות⁹⁶ דבר קודשו בזה, לומר דמעניין הקורבנות אנו למדין לעניין עסק התורה בעניין האנוס בלבד וכמדובר. ותו כתב הרי"ף ז"ל שם דמה שאמר להאי שופרא דבלי בארעא, הוא על שלא הניח בן אחריו, כי מי שמניח בן אחריו כאלו לא מת ויופיו עומד בעולם עכ"ל, ולע"ד קשה דא"כ לפי זה משכתב דבכיתו היתה בשביל בני, ואי משום בני, הא א"ל דאין לבכות כ"כ והצטער דדין גרמא דעשיראה ביר, וכד הוי ליה ומיתו⁹⁷, הם ייסורים של אהבה, והיאך אח"כ קאמר לו על דא וודאי קא בכית, ובכו תרווייהו? ואין לחלק משום בני דרבי אליעזר לדרכי יוחנן כיון דכבר הורה זקן דעל זה אין לו לבכות דדין גרמא

וכו'. תכיות⁹⁸ הדברים דבכל כהי גוונא הם ייסורים של אהבה. וגם דאם הוא מסכים רבי יוחנן לזה כשאמר לו מתחילה משום בני, הוי ליה להודות לו, וגם דאם רבי אליעזר חלש ומר סבר שהולך לבית עולמו, מי הגיד לו על רבי יוחנן, דסוף סוף אזיל בלא וולד, דשמא יפקד באחריתו בבני ויופיו יעמוד בעולם, אלא לאו דכוונת הש"ס כפשטה⁹⁹ ולא אשלא¹⁰⁰ הניח בן אחריו קאי וכמו שיראה הירואה. וחזי הוית למהרש"א ז"ל בחידושי אגדות שכתב גם שהפליגו בפרק הפועלים בשופריה דב יוחנן אינו דומה שבכו בשביל שופריה לחודיה, ואפשר דנצטערו על זכרון החורבן ירושלים כדאמר שם¹⁰¹ אמר רב יוחנן אנא אשתיירי משפירי ירושלים, נמצא כשימות כלה השופרה מכל בני ירושלים בעפרא וכו' ע"ש, ונראה להכריח פירוש דאי משום שופריה לחודיה, אמאי אמר על דא וודאי קא בכית ובכו תרווייהו, הוי ליה לרבי יוחנן גופיה לנחם עצמו¹⁰², דהא קא חזינן הנהו גברי רברבי אשר היו לפנים ושופרא דידהו עדיף מבני ירושלים, דהא הוא דאמר אנא אשתיירי משפירי ירושלים, וחלף והלך שופרא דידהו ובלי בעפרא ותהי נפשו

96 מלשון תכלית (סיכום) הדברים.

97 שמתו לו עשרה בנים.

98 תכלית (סיכום) הדברים.

99 על האי שופרא דבלי בעפרא.

100 הכוונה שלא.

101 בבא מציעא פד ע"א.

102 ביופיו שלו.

כאחד מהם, וכמו שהוא עצמו מנחם אחרים ממה שעבר עליו בבני, ואומר דין גרמא וכולי, אלא לאו ר"ל שהיו מצטערים על זכרון חורבן ירושלים, דמאחריו ואילך כלה שופרא מכל עם בני ישראל שהוא היה סוף כל סוף וכמ"ש הרב.

[כח] דף ה' ע"ב גמ' תקיפו ליה כו"ע וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דדייק ואמר בש"ס תקיפו ליה ר"ל שהוא לבדו באותה שנה החמיץ יינו, ומשם הכי א"ל רבנן לעיין מר במיליה, דאילו הוה מכת מדינה היה אומר עמו אנוכי בצרה, אבל השתא הכא שראו דלו לבדו החמיץ יינו ואישתני לגירעותא ח"ו משאר בני אדם, להכי עיילו רבנן לגביה וא"ל הכי וכו'. ומזה יש ללמוד דאי הוי צרת רבים ולא היתה צרה ליחיד בלבד לא שייך למימר לחברו הכי¹⁰³, דצרת רבים חצי נחמה.

[כט] דף ה' ע"ב גמ' איכא דאמרי הדר חלא והוה חמרא וכו' ע"כ, נכתב בצידו אפשר לומר דהני תרי לישיני פלוגי כפי מ"ש בפרק ה' דשבת בדף נ"ג ע"ב גבי אחד שמתה אשתו והניחה בן לינק, ולא היה לו שכר מניקת, ונעשה לו נס ונפתחו לו דדין, אמר רב יוסף בא וראה כמה גדול אדם זה שנעשה לו נס כזה, א"ל אביי אדרבה כמה גרוע שנשתנו לו סדרי

בראשית ע"ש. אמור מעתה איכא דאמרי קמא ס"ל מר כרב יוסי דמי שנעשה לו נס אף שהוא הפך הטבע שפיר דמי, ומשום הכי ר' הונא רב וגדול בישראל לו נאה ויאה ליעשות לו נס כזה, והיינו רביתיה. ואיכא דאמרי בתרא סברי מינן כאביי דהמשנין עליו הטבע הויא גריעותא לו וליכא למימר הכי על רב הונא, אלא אייקר חלא וכולי, ויוקרא וזולא הויא מילתא דשכיחא ואין מזכירין הכא מעשה ניסים והיינו מטעם האמור.

[ל] דף ה' ע"ב תוס' בד"ה שלא יהא דבר חוצץ אבל מילתא דקביעא כגון ארון ותיבה וכו', אבל מטה וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להמגן דוד¹⁰⁴ באורח חיים בסי' צ' בס"ק ה' שהביא דברי התוס' הללו וכתב וז"ל, ולענין חילוק שחילקו התוס' בין ארון ותיבה למטה צריך להבין מה יש ביניהם, דהא גם תיבה של בית הכנסת לפעמים מטלטלין אותה בזמן עצירת גשמים ומוציאין אותה לרחובה של עיר, אלא נראה דאלו דברים הם צורך התפילה בבית הכנסת, וע"כ אין שייך בהם חציצה וכולי, מה שאין כן במטה ושאר כלים שאין צורך תפילה בהם, ע"כ אין זה מיקרי קבוע לענין תפילה, ומטעם זה נ"ל דשולחן שבבית לא חשיב הפסק דהוי

103 לעיין מר במיליה.

104 הט"ז.

מיכרעא האי מילתא לדחות בה דברי התוס' וכאמור, ועיין בב"ח ז"ל שם בזה.

[לא] דף ה' ע"ב תוס' בד"ה כל הנותן מטתו בין צפון לדרום וכו', ודווקא שישן עם אשתו וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דמה הוסיפו בזה על פירוש רש"י ז"ל, דהרואה יראה ברש"י שכך פירש דברים כהוייתן. ונראה שבגרסת התוס' לא הוי ליה בגרסתן לדברי רש"י הללו, ואבל לגרסת דידן אין חידוש בבית מדרשם, דאידי ואידי חד שיעורא נינהו. ואג"ב ראיתי להרא"ש ז"ל בפסקיו¹⁰⁶ שכתב להאי מימרא סתם ולא חילק בין אשתו עמו או לא, אבל בהגהות אשר"י כתב ודווקא עם אשתו וכו', ונראה וודאי מדכתיב "ויהיו לו בנים זכרים" ממילא משמע דבישן עם אשתו קאי. ומשום הכי ג"כ בפסקים¹⁰⁷ כתב ג"כ סתם דטוב ליתן מטתו בין צפון לדרום, והוי ליה בנים זכרים ע"כ, ולא הוצרך לחלק דהדבר מובן מעצמו, ועיין למרן ז"ל בשולחנו הטהור באורח חיים בסוף סי' ר"מ¹⁰⁸ דפירש כן מטה שישן בה עם אשתו וכו', זה לצפון וכו' ע"ש, והוא באר הגולה אגמרה בסימני¹⁰⁹ שהוא מן התוס' ע"כ, ונראה וודאי שלא הוי ליה גירסא פירוש

צורך תפילה שמניח הספר עליו ע"כ. והנה וודאי דאין לומר האי חילוקא בדברי התוס' גופייהו, שהרי הם לא נחתי להכי, אלא קאמר שאין זה קבוע, ומשם הכי לא הוייא חציצה ולא משום דהוי צורך בית הכנסת או לא, דאם כן הוי העיקר חסר. ועוד דחילוק זה דחוק מעצמו דמה לי אם היה צורך או לא כיון דאינו קבוע. ותו דארון מה צורך לתפילה וגם שולחן שבבית נמי אינו צורך תפילה, חדא דעיקר התפילה בבית הכנסת, ותו דאף דזימנין כשיארע לו אונס ויתפלל בבית מ"מ אינו צורך תפילה, ואינו מניח עליו הספר כשיתפלל דאינו עשוי בבית אלא לסעודה או בשעת הלימוד, כשילמד בבית ויניח עליו הספרים, אבל בעת התפילה נקיט בידיה הסידור ולא יניח אותו על השולחן. ולענין מה שהקשה על חילוק התוס' לע"ד נראה דאי מהא לא אירייה דהא דמטלטלין אותה לחורבה¹⁰⁵ של עיר, היא מילתא דלא שכיחא כל כך אלא מזמן לזמן קא אתייה, דאפשר דכמה שנים רצופות שלא היה עצירת גשמים, לא מינה ולא מקצתה ולא יצטרכו לזה, ואם אירע ח"ו לא מיקרי אינה קבועה בעבור זה, ולא

105 צ"ל לרחובה.

106 באות ז'.

107 של הרא"ש.

108 סעיף יז.

109 ראה סימן צ' בבאר הגולה.

רש"י הנזכר, דלגרסת דידן גם רש"י אזיל בשיטה זו, ועיין למרן ז"ל באורח חיים בסי' ג' בסעיף שכתב¹¹⁰ ג"כ להאי דינא וסיים דנכון ליזהר אפילו כשאין אשתו עמו ע"כ. ולא תיקשה מהא דסי' ר"מ דהתם כתב לעניין דינא, אבל הכא דלעיל כתב דנכון ליזהר והיא כמדת חסידות קאמר.

[לב] דף ה ע"ב גמ' הוי ליה בנים זכרים שנאמר "וצפונך תמלא בטנם" וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספר הקטן שיר חדש פרק תהילים מזמור יז בפירוש זה. ועיין מ"ש מהרש"א בחידושי אגדה¹¹¹.

[לג] דף ה' ע"ב גמ' הוי ליה בנים זכרים שנאמר "וצפונך" וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל מנ"ל דהאי ישיבעו בנים דקא אבנים זכרים, דהא בנים סתם קאמר, וי"ל דאי על בנים נקבות קאמר מה ברכה היא זו, דהא אוי לו מי שבניו נקבות, אבל מברכת הכתוב וודאי דעל בנים זכרים קאמר שהיא ברכה משובחת שעליו נאמר

אשרי מי שבניו זכרים. **אי נמי** מדסיים הכתוב "והניחו יתרם לעולליהם" וודאי ליורשו ולא על הבנות, שהרי המניח בנות ולא בנים זכרים, אמר בש"ס¹¹² מי שאינו מניח בן ליורשו הקב"ה מתמלא עליו עברה, כתיב¹¹³ הכא "יום עברה היום ההוא" וכתיב התם¹¹⁴ "והעברתם את נחלתו לבתו", הרי אשכחן דהמניח נחלתו לבנותיו לא חשיב הנחת ירושה שפיר, הקב"ה מתמלא עליו עברה א"כ וודאי האי "והניחו יתרם לעולליהם" היא לבנים זכרים ולא נקבות בלבד כאמור.

[לד] דף ה ע"ב גמ' וכתיב התם "וימלאו ימיה ללדת" וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דאי מהא דרבקה נילף נמי דאשתו יולדת תאומים¹¹⁵, ואתי שפיר דקאמר "תמלא בטנם ישיבעו בנים" שיפול על לידת תומים וטובים הב' מן האחד. וי"ש מי שתירץ משום דעיבור ולידת התומים קשה לאשה ביתר שאת, כמ"ש¹¹⁶ "למה זה אנכי", להכי לא גמרינן מהאי גזרה שווה שהכתוב א"ל לשבח

חכמה, כדאמר דאסור ללמדה תורה ולא שייכא בה עשירות דמזלה אזיל לפי האיש כמ"ש בנדה (לא ע"כ) נקבה נקיה באה.

112 בבא בתרא קטז ע"א.

113 צפניה א, טו.

114 במדבר כז, ח.

115 מדוע רב נחמן בר יצחק לא למד מהפסוק של רבקה שאשתו יולדת תומים ?

116 בראשית כה, כב.

110 סעיף ר'.

111 מהרש"א פירש כתוב (בבא בתרא כה ע"כ) הרוצה להחכים ידרים ולהעשיר יצפין וכו', שיש לאדם להתפלל ולצדד לצפון או לדרום, דהיינו שיתן לו השי"ת בנים חכמים בתורה ועשירים, זה שאמר אלא אימה לפני מטתו, היינו סמוך לשכיבה בלילה להתפלל מקודם על שיתן לו הקב"ה בנים ושתהא מטתו נתונה בין צפון וכו', הלשון משמע דהיינו ממילא כשתתקבל תפלתו שיהיו חכמים בתורה ועשירים, ממילא יהיו זכרים. דבאשה לא שייכא

שימלא בטנה וכו', ולא כל אדם ניחא ליה בעיבור ולידת וגידול התומים, להכי קא יליף מינה בענין שלא תפיל נפלים בלבד, ולא לכל העניין ובפרט דנפיק מינה חורבא הא דעשו.

[לה] דף ה ע"ב רש"י בד"ה תמלא בטנם, תמלא ימי הריונם ע"כ, נכתב בצידו כאן הבן שואל דמה הוצרך רש"י להני מיליה מעלייתא. ואפשר דבא לאפוקי שלא תאמר לפי זה דפירוש "תמלא" היא שיבואו ג"כ זוגות, וכמו ההיא דרבקה ממש, חדא שמתחילה אמר שאין אשתו מפלת נפלים בלבד, וע"ז בלבד יליף גזרה שוה. ועוד בה שהיא גופה גזירה וצערא יתירא ולא ברכה וכמ"ש לעילא.

[לז] דף ה ע"ב גמ' שגורם לשכינה שתסתלק מישראל ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה שהרי אמר קודם "הלמענך תעזב ארץ" ופרש"י ז"ל סבור היית שבשבילך שיצאת תסתלק השכינה ויעזוב¹¹⁷ חבריך המתפלל לפני ע"כ, וא"כ אמאי תסתלק מכללות ישראל. ונראה וודאי הא דחבירו משום שעשה עמו שלא כהוגן שנכנסו ב' יחד, והוא קידמו והניחו יחיד, לכן בדין הוא שהשי"ת יהיה עם

חבירו ויגיעו לביתו לחיים טובים וארוכים, ששומר מצוה לא ידע דבר רע, ולמענו לא יעזוב לחבירו הטוב ממנו שהאריך בתפילה ושהה בבית הכנסת. אבל הא שגורם לשכינה שתסתלק מכללות ישראל הוי עניין אחר משום שעכ"פ עשה שנאת חנם ועבר על "ואהבת לרעך כמוך", להכי גורם ח"ו לאריכות הגלותו והשכינה תסתלק מישראל, דלא חרבה ירושלים אלא מעון שנאת חנם, הרי גורם לשכינה וכו', ומכלל לאו אתה שומע הן, שהמקיים מצות עשה דאהבת לרעך כמוך, גורם שתשרה השכינה על ישראל ויצילם מן הגלות. ובזה פירשנו במדרש אגדה מה שסיים הכתוב "אני ה'" דהכי קאמר דהמקיים מצוה זו אני ה' שרוי על ישראל ומתנהג עמהם במדת רחמים וישיבינו אל ארצנו ומכלל הן אתה שומע לאו ח"ו.

[לז] דף ו' ע"א גמ' אלא בבית הכנסת וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב הכותב¹¹⁸ ז"ל שהקשה ממ"ש לקמן¹¹⁹ רבי אמי ורבי אסי אף דהוי ליה י"ג בתי כנסת לא הוו מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי, ותירץ דמ"ש במקום רנה שם תהיה תפילה, היינו שלא תפלל בביתו ביחיד אבל בבית הכנסת עם

119 ברכות ח ע"א.

117 צריך להוסיף "את".
118 בעין יעקב.

רבים ורבי אמי ורבי אסי נמי לא היו מתפללים ביחיד אלא עם תלמידיהם כי הם רבים זאת תורף דעתו. ולע"ד קצת קשה שא"כ מאי איריאי בבית הכנסת דקאמר, הוי ליה למימר 'אלא עם רבים' ויביא ראיה דכתיב¹²⁰ "הן אל כביר לא ימאס". ומיהו מהא לא אייריא דקאמר בבית הכנסת דמסתמא יש שם רבים, וגם הוא מקום מוכן ומזומן לבית קיבול תפילות והוי תרתי לטיבותא. ומ"ש דרבי אמי ורבי אסי לא היו מתפללים ביחיד וכו', הרואה יראה דבמחלוקת היא שנויה דאין הכי נמי לדעת הרמב"ם ז"ל שכתב בפרק ח' מהלכות תפילה בדין¹²¹ ג' והוא שיתפלל שם תפילה הציבור ע"כ, משם באור"ח דמשמע ליה הכי, אבל לדעת הטור ז"ל באורח חיים בסי' צ' דמשמע ליה דרבי אמי ודרבי אסי היינו רביתייהו שלפי שהוי ליה מדרש קבוע היו מתפללים בו אפילו ביחיד כמו שיעויין שם. אם כן לדידיה הדרה קושיה הרב הכותב לדוכתה, ולכן צ"ל דסבירא ליה מר כפירוש המהרש"א בחידושי אגדות דהכא בסתם בני אדם קאמר דלא ישאל צרכיו אלא בבית הכנסת ולא בביתו, אבל מי שיש לו מקום קבוע ללמוד בו אז קדושתו טפי מבית הכנסת,

ויש לו להתפלל שם על כל פנים, וכן נראה מדברי הרי"ף דרכותא דהכא בבית הכנסת היא אף ביחיד כמו שיעויין שם ובהכי תו ליכא להקשות מהא דלקמן. אבל ראיתי לקושיה שנות חיים¹²² ז"ל בדרושו לפרשת נצבים וילך בדף ר"ז ע"ב שהקשה קושיה אחריתי ממ"ש לקמן¹²³ א"ר יצחק לרב נחמן מאי טעמא לא אתי מר לבית הכנסת וכו', ולימא ליה מר לש"ץ דלודע ליה בעת שהציבור מתפללים וכו', ואייתי מקרא¹²⁴ ד"ואני תפילה לך ה' עת רצון" וכו' ע"ש, הרי אם מתכון בעת שהציבור מתפללים אע"פ שמתפלל בבית והקב"ה שומע תפילתו, ואיך קאמר הכא אין תפילה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת עכ"ל. ולע"ד דאי מהא לא איריאי דהתם רבי יצחק גופיה הכי קא קאמר ליה דכיון דקי"ל דאין תפילה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, א"כ מאי טעמא לא אתי מר לבית הכנסת לצלויי כדי שתשמע תפילתו, ועל זה תירץ לו רב נחמן דלא יכלנא, ופירש רש"י שתשש כוחו, ור"ל דמ"ש אין תפילה של אדם נשמעת וכו' היכא כשהוא בריא ויכול לילך לבית הכנסת עם הציבור ולא הלך, אבל היכא דלא אפשר ליה מאיזה אונס שיהיה או שתשש כח הסבל

123 ברכות ז ע"ב.

124 תהילים סט, יד.

120 איוב לו, ה.

121 הלכה ג'.

122 ספר שבו יש ביאור רחב על ספר תולדות אדם וחווה לרבינו ירוחם מפּרובינצא זצ"ל.

[לח] דף ו ע"א רש"י בד"ה קדמה שכינה ואתיאי קודם שיהיו כל העשרה ע"כ, נכתב בצידו נראה שלימד בזה שלא תאמר דקדמה קודם כולם, דקושטא קאי שקודם צריך לבוא מקצת מן המקצת מן הי', דבלאו הכי הקב"ה כועס כמ"ש בזוהר בפרשת תרומה בדף קל"א ע"א והביאו משל על זה עיין שם באורך¹²⁵, לכן פירש"י ז"ל הבא קודם שיהיו כל הי' ר"ל קודם שיושלם המניין, והדברים מכוונים להאמור במדרשו של רשב"י ז"ל. ועיין הספר הקטן זכות אבות בפ"ג משנה ז' בדף ע"ב שהבאנו שם האי לישנא דרש"י, וכתוב שם דהמעייין בזהר שמות נראה דשכינא קדמה לכולהו וכו ע"ש. והשתא הכא נראה דמן המשל שהביאו משמע וודאי שקודם יבואו מקצת וכמ"ש. ועיין שם מה שדיקא מלשון האחר של רש"י שכתב בד"ה אלהים נצב בעדת אל מעיקרא משמע ע"כ, ומה שדייק עוד

כגון אנא, אז וודאי אף בביתו תפילתו נשמעת שפיר, דאנוס רחמנא פטריה, ומ"ש לו אח"כ ולימא ליה מר לש"ץ וכו', לאו מדינא ולעכובא הוא, אלא הכי קאמר לה דהגם דשפיר קאמר, מ"מ אם יראה בעיני דמר למצוה מן המובחר דלימא לש"ץ וכו', והשתא אתי שפיר דלא א"ל כמ"ש בתחילה מאי טעמא לא לימא מר וכו', אלא בדרך עצה טובה קאמר ולא משורת הדין, וגם דלאו כל אחד יוכל לעשות כן שישמע ממנו הש"ץ וישלח ויודיעו, וזה שא"ל מאי כולי האי, כיוון דמדינא פטור מחמת אונס, והשיב לו לפי שהוא עת רצון ר"ל אף דבלאו הכי היא נשמעת תפילה שפיר, מ"מ גברא רבה שכמותך שדבריו נשמעים לימא לש"ץ שיודיעו משום שהיא עת רצון, אבל לשאר בני אדם לא מיחייבי באותן, דעכ"פ האי קושיה של השנות חיים ז"ל מתורצת שפיר, וכמו שיראה הירואה.

והרי הם באים אחרי לפקדנת המלך. ואז הוטב בעיני המלך, וישוב שם עמו ומדבר עמו, ונעשה אהוב המלך. בינתים באו כל העם, והתפסים עמם המלך ושלח אותם לשלום. אבל אם אותם בגי העיר לא באים, ואחד לא מקדים לדבר לפני המלך להראות בשבילם שהרי כלם יבאו, מיד כועס ורוגז המלך. אף כאן, כיון שאחד הקדים ונמצא בבית הפקדנת, ושכינה באה ומוצאת אותו, אז נחשב כאלו כלם נמצאו שם, שהרי זה האריך להם שם. מיד מתחברת עמו שכינה ויושבים בזווג אחד, ונודע עמה, ומושבה אותו בדרגת צדיק. ואם אחד לא מקדים ולא נמצא שם, מה כתוב? (ישעיה נ) "מדוע באתי ואין איש". לא כתוב ואין עשרה, אלא ואין איש, להתחבר עמי להיות אלי, כמו שנאמר "איש האלהים", להיות בדרגת צדיק (וזה מתורגם).

¹²⁵ ואז העם הקדוש רוצים להתחבר ולהכנס לבית הפקדנת, וכל מי שמקדים בראשונה, מתחבר עם השכינה בחבור אחד. בא וראה, אותו ראשון שנמצא בבית הפקדנת (ומאריך בבית הכנסת) - אשרי חלקו, שהוא עומד בדרגת צדיק עם השכינה. וזהו סוד (משלי ח) "ומשחרר מצאנני". זה עולה במעלה עליונה. ואם תאמר, הרי שנינו, בשעה שהקדוש ברוך הוא בא לבית הפקדנת ולא מוצא שם עשרה, מיד כועס. ואתה אומר, שאותו אחד שמקדים, מתחבר בשכינה ועומד בדרגת צדיק? אלא, המלך ששלח לכל בגי העיר שימצאו עמו ביום פלוני במקום פלוני. עד שהיו זמנים את עצמם אותם בגי העיר, הקדים אחד ובא אל אותו מקום. בינתים בא המלך ונמצא את אותו איש שהקדים לבא לשם. אמר לו, איזה הם פלוני בגי העיר? אמר לו, מורי, אני הקדמתי מהם,

על עיקר דברי הש"ס ממ"ש לקמן¹²⁶ בשעה שהקב"ה בא לבית הכנסת ולא מצא בה עשרה מיד כועס, ומה שתירץ עלה בס"ד. וכעת ראיתי בתשובות הרשב"א ז"ל בחידושי אגדות בסי' נון ששאלו אותו ע"ז וע"ש מה שתירץ. ומ"ש על דבר קדשו בקונטרס אות לטובה בסימן מ' בס"ד.

[לט] דף ו ע"א גמ' אפילו חשב לעשות מצוה וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרי"ף ז"ל בעין יעקב שהקשה וז"ל והא דאמרי¹²⁷ כל המתחיל במצוה ולא גמרה נקראת על שם גומרה, צ"ל דנאנס דייקא מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה, והתם שלא נאנס¹²⁸ וכו' עכ"ל. ולע"ד דתרוייהו כנאנס, אלא דהתם אמרי נקראת על שם גומרה, פירוש קריאת שם לגומר אותה דקנה לו שם טוב, אבל לענין השכר פשיטא דגם המתחיל יש שכר, אף שלא גמרה דאנוס ע"פ הדיבור היה, והכא נמי שאמרי מעלה עליו הכתוב לענין קיבול שכר איתמר, ומילתא דאיתייא בק"ו הוא, דאם על המחשבה בלא יגיעה כלל נותנין לו שכר כעושי המצוה, מי שהתחיל ויגע במצוה לא כ"ש והכוונה כמו שפרשתי. וראיתי להרב פנים מסבירות¹²⁹

ז"ל שהביא דברי הרי"ף הנזכר וכתב דלפינן צ"ל הא דקאמר בסוטה פרק א "ואת עצמות יוסף"¹³⁰ וכו', יליף משם דאע"פ שמשא התחיל במצוה ומשום שלא גמרה נקראת ע"ש ישראל שגמרו, צ"ל דמשה קרוי מזיד אחר שצ"י חטאו לא בא לארץ ישראל וכו', אמנם לפי המדרש¹³¹ שהוכרח משה להקבר בחוץ לארץ להיות בקבר מול בית פעור, קשה למה לא תקרא על שמו מאחר שאנוס היה עכ"ל, ומ"ש דלפירושו צ"ל הוא דוחק דמזיד לא יקרא אלא כשהוא יכול ויעלה בידו לגומרה ואינו רוצה, אבל בכחי גוונא אף שחטא מעניין אחר ובשבילו נגזר שלא יגמור המצוה שהתחיל לא חשיב מזיד כמזיד דעלמא. והנך רואה דלפי מ"ש אתי שפיר דאיברא דהא דמשה רבינו עליו השלום חשיב כנאנס, ולענין קריאה בלבד נקראת על שם ישראל אבל לענין תשלום השכר פשיטא דיש לו שכר הרבה. וכן ראיתי שם בסוטה¹³² בעין יעקב שהביאו משם רש"י דפירש על מה שסיימו אף מורידין אותו מגדולתו כו', כתב אלא א"כ נאנס כמשה שמת בעבר הירדן עכ"ל, הרי

129 לרב משה בן שמעון מינשטרש, על אגדות הש"ס, הודפס בפרג בשנת תנ"ג.

130 יהושע כר, לב.

131 סוטה יד ע"א.

132 סוטה יג ע"ב.

126 ברכות ו ע"ב.

127 סוטה יג ע"ב.

128 ובא אחר וגמרה נקראת על שם גומרה. כלומר כאשר במזיד לא גמר את המצוה רק אז היא נקראת על שם גומרה. ואם באנוס לא גמר את המצוה היא נקראת על שמו.

דבית הכנסת ברוב עם הדרת מלך, ויקבע מקום חוץ מבית הכנסת לבדו, וגם מסתמות דבריו נראה שאף יניח תפילת דרבים בבית הכנסת ויקבע מקום ביחיד עדיף, וזה לא אמרה אדם מעולם. ואף אם תרצה לומר שאפשר שכוונתו שיקבע מקום חוץ לבית הכנסת עם מנין וזה עדיף מתפילה בבית הכנסת ואף שיש רוב עם ביתר שאת אפ"ה קשה מנא ליה בהכי. ויותר נראה דפירוש הש"ס היה שיקבע מקום בתוך בית הכנסת גופיה ויתפלל עם רבים דשכיחי שם ביותר. ומה שהביא הרי"ף מהא דיצחק ולפי דברי הזוהר¹³³ וכו' לא שמה מתייא, דהתם דתרווייהו היו מתפללים כל אחד לבדו ולא היו רבים עמהם, להכי לא שינה אברהם אבינו עליו השלום ואף שהיה מקום יצחק עליו השלום עדיף לפי דברי הזוהר, אבל בעלמא אם הוי ליה מקום קבוע בלא רבים, ואח"כ נעשה בית כנסת ברוב עם אז לא אמרינן שיתפלל במקום הקבוע לבדו ויניח בית דכנסת דרבים. וזה פשוט לע"ד. וגם בקביעת מקום חוץ מבית הכנסת בהדי רבים ובית כנסת של ציבור שיש שם רוב עם ושם הקב"ה מצוי בקבע בית קיבול

לך בהידייא שכתב דעובדא דמשה רבינו עליו השלום אונס קרי לה וכדאמרן.

[מ] דף ו ע"ב גמ' ואם לדבר הרשות הלך אין נוגה לו ע"כ, נכתב בצידו מקרא הכא היכא רמיזא האי מילתא דלדבר מצוה נוגה, ולדבר הרשות אין דווקא אין נוגה? ונראה ממ"ש "אשר הלך חשכים", והיא בענייני העולם הזה שהיא דומה ללילה, שהיא חושך אפילה וכל ענייניא היא דבר הרשות, אז אין נוגה לו, ודון מינה שאם היה בענייני העולם הבא שהוא דומה ליום והוא דבר שבחובה אז נוגה לו וקל להבין.

[מא] דף ו ע"ב שם כל הקובע מקום לתפילתו וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרי"ף ז"ל בעין יעקב שפירש לה שאף שיש לו מקום חשוב כגון בית הכנסת שיש בו רוב עם, והוא מקדש מעט עכ"ו יתפלל במקום קביעותו וחביב יותר מתפילה בבית הכנסת המפואר ברוב עם וכו' ע"ש, ולא ידענא מנה ליה לפרש הכי, דהא אמר לעיל אין תפילת של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שהשי"ת מצוי בקבע בבית הכנסת, ומנא ליה לומר שיניח תפילתה

קדושים, ומשום כך היה מתפלל שם, וקבעו לתפלתו. ולמה אברהם לא היה מתפלל שם? משום שקביעות של מקום אחר היתה לו בתחלה, ודבר אחר ר"ח שראה בהר המוריה. ולמה נקרא מוריה? על שם המר הטוב שהיה שם (וזוהר מתורגם שמות פרשת בא דף לט ע"ב).

¹³³ שפ"תוב (בראשית כד) "ויצא יצחק לשונו בשדה לפנות ערב". וכי לא היה לו בית או מקום אחר להתפלל? אלא אותו השדה היה אשר קנה אברהם סמוך למערה, שפ"תוב השדה אשר קנה אברהם מאת בני חת. ובשעה שהיה יצחק נכנס אליו, ראה שכינה עליו, והעלה ריחות עליונים

תפילות וודאי דעדיף טפי להתפלל בבית הכנסת ושם עדיף לקבוע מקום וכמש"ל.

[מב] דף ו ע"ב וכשמת אומר עליו

הי חסיד הי עניו מתלמידי של אברהם אבינו וכו' ע"כ, נכתב בצידו הקשה הרב ישרש יעקב¹³⁴ ז"ל דמה שייכות יש שאומר עליו חסיד ועניו בשביל שקבע מקום לתפילתו ולא בשום מצוה אחרת, ותירץ בשם מהרבי אליהו בן חיים¹³⁵ ע"ש, ולע"ד אפשר לומר חוץ מפשטן של דברים דהכוונת באומר הקובע מקום לתפילתו ר"ל שהשי"ת נקרא המקום ברוך הוא שהוא מקומו של עולם, ומלא כל הארץ כבודו, ולכן מי שדרכו ישרה שקובע להקב"ה עמו ומקיים הא ד"שויתי ה' לנגדי תמיד" בכל דרכיו, ובפרט בעת התפילה, שמתפלל לפני קונו וחשבה לטובה לפני מי עומד לפני מלכו של עולם, ולכן הנה שכרו איתו שאלהי אברהם יהיה בעזרו, מידי דהוי שאברהם אבינו עליו השלום הודיע אלהותו בעולם שהוא אחד ושמו אחד, וזה ג"כ שקובע השי"ת אתו עמו, בדין הוא שיהיה בעזרו למיעבד כל צורכו, וכשמת אומר עליו הי חסיד הי עניו מתלמידי של אברהם אבינו, שאברהם אבינו עליו השלום אומר עליו בגמ' שקנה

למדת הענוה וכמ"ש¹³⁶ "ואנכי עפר ואפר" וגם נתנהג בחסידות שקיים התורה כולם קודם שניתנה וקיים אפילו עירובי תבשילין¹³⁷, וקיבל אלהותו יתברך עליו לו ולזרעו, וגם האיש הלזה שמקבל אלהותו וחושב ששיכנה נגדו, לכן הוי מתלמידי של אברהם אבינו עליו השלום והוי ליה סיעתא דשמיא, ועליו נאמר¹³⁸ "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך".

[מג] דף ו' ע"ב לא אמרן אלא

למיפק וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב הכותב ז"ל שכתב יש מקשין פשיטא שהרי לא אמר רב הונא אלא היוצא, ותירץ שאף שאמר היוצא יש מקום לומר שגם הנכנס, מכל שכן אם מי שהתפלל בנחת אינו רשאי לצאת בחיפזון כל שכן בכניסתו, שאם ילך במרוצה נראה שהולך להטיל המשא מעליו, והשכל יחייב כן לולי שאמר הנביא "נדעה נרדפה" וכו' ע"ש. ולע"ד דאין השכל מחייב כן דמנא ליה דכשרץ בכניסתו להתפלל היא כדי להטיל המשא מעליו, אימא שרץ כדי לעשות רצון קונו כדי לקיים מצוות עשה ד"ועבדתם את ה' אלהיכם"¹³⁹ וכו' והוא שש ורודף כמוצא שלל רב, ודברי הנביא הם דברים שהשכל מחייבן, שפיר א"כ

137 יומא כח ע"ב.

138 משלי ג, ו.

139 שמות כג, כה.

134 ספר של חיים בן יעקב אבולעפיה.

135 היה רב בטורקיה, חכם באשי ומראשוני האחרונים.

136 בראשית יח, כז

הדרה הקושיה לדוכתה. ומהרש"א ז"ל
בחדושי אגדות פירש דהכי קאמר לא
אמרן אלא היוצא מבית הכנסת על מנת
למיפק דהוה לעשות צרכיו בחוץ, אבל
היוצא מבית הכנסת כדי למיעל לבית
הכנסת לקיים מצות עשה ד"ילכו מחיל אל
חיל"¹⁴⁰, מצוה למירהט גם מבית הכנסת,
שנאמר "נרדפה לדעת את ה' " דהיא
ללמוד תורה בבית הכנסת עכ"ל. ומעין זה
הביא הרי"ף ז"ל בעין יעקב בשם יש מי
שפירש וכו' ע"ש¹⁴¹. ולע"ד אין במסקנת
דברי אביי בהכי, שהרי לא אמר אלא
למיפק ולמיעל משום דאין חילוק, אלא
דביציאה נראה שדומה עלוי כמשוי, אבל
למיעל ליכא האי חששא כלל, וכמו
שפירש רש"י. ועוד דא"כ מה בא ללמדנו
אביי, דמהיכן סלקא דעתך לומר דבכהי
גוונא אסור עד דחדית לן דמותר, כיון דלא
שייך הא שדומה עליו כמשוי כיון שהולך
לבית הכנסת לעסוק בתורה, ואי משום
הרואים מי שדרכו בכך וודאי שידוע לכולי
עלמא, וליכא למיחש למידי. באופן דבין
בדברי הרב הכותב ובין דברי הרב
מהרש"א לא מצאנו מנוח אשר ייטב, דמה
חידוש היה בבית מדרשו של אביי, דהא

רב הונא נמי לא אמרן אלא היוצא. לכן
נראה דבא לומר שלא תאמר דביוצא איכא
איסורא אבל למיעל לא איסור ולא חיוב,
לכן קאמר דלמיעל כ"ש דרהיטנא ומצוה
וחייב נמי איכא כדי לקיים מצוה עשה
ד"ונדעה נרדפה" וכו', והיא מאי דחידש
אביי. ושוב אחר זמן רב ראיתי להרי"ף ז"ל
בעין יעקב שהביא תירוץ זה בשם י"מ
ע"ש. ועוד אפשר דאביי לא בא אלא
לפרש טעמיה דרב הונא דדייק ואמר
היוצא לומר דלמיעל לית לן בה, והטעם
ממ"ש "נדעה נרדפה" וכו' וכל כחו בא
להביא ראיה לשיטת רב הונא, דמהאי
קרא, משום וודאי בהליכתו לבית הכנסת
לדעת ה' הוא דמצי למירדף משום
דביציאה אסור שלא תהיה נראת כמשוי
ומשום דרב הונא אמר למילתיה בלי ראיה,
להכי בא אביי להביא ראיה להאי עניינא.
והנה בעיקר דברי רב הונא לכאורה קשה
דמאי איריאי דקאמר היוצא מבית הכנסת
אל יפסע פסיעה גסה, הרי בכל עידן ובכל
זימנא קי"ל¹⁴² דאל יפסע פסיעה גסה
משום שנוטל אחד מת"ק ממאור עיניו של
אדם. וי"ל דהתם לא קאי באיסורא
שהבחירה היא בידו, ואדם רשאי בשלו,

140 תהלים פד, ח.

141 כתב הרי"ף למיפק הוא היוצא כדי ללכת לדרכו ואין
בדעתו לצאת כדי לחזור מיד, ולזה אמר 'למיפק' דוקא הוא
שהוזהר שלא לפסוע פסיעה גסה כדי שלא יראה שעמידת
בית הכנסת דומה עליו כמשוי, אבל היוצא מבית הכנסת

ובדעתו למיעל לחזור מיד לבית הכנסת או יש לו לפסוע
פסיעה גסה למהר לבוא תיכף ומיד, כי כל עוד שממהר
לפסוע לצאת הוא ממהר כדי חזור מיד לבית הכנסת וכו'.
142 ברכות מג ע"ב.

טעמא בדברי רב הונא כלל. ומ"ש בכלל דבר קודשו לחלק בין נכנס למיעל לכאורה אין מובן טעם להאי חילוקא, דהא למאי דמשים ליה דהאיסור הוא משום שנוטל אחד מת"ק, אם כן היוצא והנכנס חד שיעורא הוא. וגם דבגמרא לא אמרין אלא אתלמיד חכם שגנאי לו לפסוע פסיעה גסה, ואם כוונתו לומר דמ"ש אבל למיעל הוא את"ח, קשה דסתמא דהש"ס אכולי עלמא קאמר ולא אתלמיד חכם בלבד, ומאן פלג לן באופן דדבריו אינם מובנים ומוכרחים כ"כ וכמו שיראה הרוואה.

[מד] דף ו' ע"ב רש"י נרדפה לשון מרוצה משמע שהרודף רץ ע"כ, נכתב בצידו דיקא בכאן חכם אחד הי"ו דמה הוסיף רש"י בזה דפשיטא שהוא לשון מרוצה. והשבתי לו משום דיש מקום לפרש כעניין אחר משום דכתיב לעיל מזה "לכו ונשובה אל ה' וכו'". והיא דקודם שעשו תשובה, כשהיו לפעמים עושים איזה מצוה לא היו עושים אותה באמת ובתמים בכל לבבם ובכל נפשם, אלא היו עושים אותה טפילה לאיזה פניה, אבל עכשיו אמר "לכו ונשובה אל ה'" ונדעה נרדפה לדעת ה' ", ורצה לומר שנרדפה בכל לבבנו לדעת את ה' ולעשות המצות עיקר. וזהו לכאורה פשט הכתוב, ואם כן

אבל הכא בהיוצא מבית הכנסת חדית לן רב הונא דקאי עליה באיסור מטעם שלא יראה כמשוי וקא עבר א"לא תסור". ותו דהתם איכא תקנה דמהדר לא¹⁴³ בקידושא דבי שמשי, אבל הכא ליכא תקנה להעובר על דעת חכמים. והשתא דאתית להכי א"כ אפשר דזהו מה שחידש לן אביי שלא תאמר דטעמא דרב הונא לפי שפסיעה גסה נוטלת אחד מת"ק וכו', חדא דאם כן מאי איריית בבית הכנסת דקאמר, ועוד למה נקט היוצא אלא עיקר טעמיה שלא יראה כמשוי ומשם הכי נקט היוצא דשייך האי טעמא, אבל למיעל כ"ש דרהיטנא ומצוה קא עביד וכמ"ש "נדעה ונרדפה" לדעת את ה', והוצרכתי לזה לפי שראיתי להרי"ף¹⁴⁴ ז"ל במאור עינים שלו, שאחר שהביא הב' פירושים משם י"מ כתב ולי נראה לפרש וכו' ע"ש. ומשמע מפירושו שמפרש טעמא דרב הונא לפי שפסיעה גסה נוטלת אחד מת"ק וכו', וא"כ הוה אמינא דלאו דווקא קאמר רב הונא היוצא אלא הוא הדין הנכנס, אלא שבנכנס איכא איסורא ובלימיעל איכא גנאי, לזה אמר דהיוצא דקאמר דווקא, והיא מטעם שנוטלת אחד מת"ק, אבל בנכנס דמצוה למירהט, שומר מצוה לא ידע דבר רע ע"ש, וכבר מבואר דלא שייך להניח הני

144 הרי"ף על עין יעקב.

143 צ"ל ליה.

קשה לפי זה מנ"ל לאביי לומר דבלמיעל מצוה למירהט מהאי קרא, להכי בא רש"י ז"ל לומר דמשמע ליה שהוא לשון מרוצה שהרודף רץ, ולהכי קא מייתי מיניה ראייה שפיר. זהו מה שהשבתי לו וקלסיה.

[מה] דף ו' ע"ב רש"י בד"ה מחללי שבת וכו' שנאמר "אם תשיב משבת רגלך" ע"כ, נכתב בצידו מה שיש לומר על זה עיין לקמן בחידושינו לפרק ט"ו דשבת בדף קי"ג מ"ש על זה בס"ד.

[מון] דף ו' ע"ב שם גמ' אגרא דפרקא ריהטא ע"כ, כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות דהחכם אין צריך לפירקא דכבר יודעין דבר הלכה קאמר דמ"מ אגרא שלו ריהטא, ודבר זה יש לפרש מ"ש בפרק משקין¹⁴⁵ בההוא תלמידא דבשבת הרגל לא היה מקשה ליה, קרי עליה¹⁴⁶ "ושם דרך" וכו' ע"ש. ולע"ד קשה שאף אם תרצה לומר שכבר יודעין מ"מ אין מדרש בלא חידוש, דלא ימנע מללמוד מדברי החכם הדורש איזה תוספת חידוש שלא היו יודעים אותו מקודם, וגם אף אם לא יהיה לשיטתיה שהכל כאשר לכל ידעי לה רבנן, מ"מ אינו דומה לשונה פרקו ק' לשונה פרקו ק"א, דקרו ליה הש"ס¹⁴⁷ עובד אלהים וכו', ועכ"פ יש להם שכר

לימוד שפיר דהשומע כקורא ואף שכבר יודעים. וגם מאן לימא לן דהכא מיירי על החכם הבא לשמוע, דהרי סתמא קאמר, ובוודאי דבכללא כייל אכולי עלמא. וגם מה שרוצה לפרש בהא דפרק משקין כו', אחרי המחילה לא שמיעא לי, כלומר לא סבירא לי. וכמ"ש לקמן בס"ד בחידושינו שם, וגם מה שסיים לפרש על דבר זה הא דאגרא דכלה דוחקא לא איריאי כ"כ. והנכון בעיני כפי שיטת רש"י הכי לפי שרובם אינן מבינים וכו', להכי עולה בידם שכר הדוחק וזה מלבד שכר ריהטא מתוסף להם בשבת כלה, שהכל נאספים ונדחקים ומצטערים בישיבה שע"י הדחק נוטלין שכר גם על הדוחק. **ועתה** נבוא לפירוש רש"י ז"ל דהכא שפירש עלה שרובם אינם מבינים להעמיד גירסא ולומר השמועה לאחר זמן, שיקבלו שכר לימוד עכ"ל. ולכאורה קשה דאטו אם לא יזכור האדם מה שלמד, לא יקבל שכר לימוד? דזה אפילו מן רבנן ותלמידהון יש מהם שלא יוכלו להעמיד הגירסא לאחר זמן, דלאוקמי גירסא סיעתא דשמיא היא, והן כעין רובא דרובא השכחה מצויה ולא כל מוחא הוי ליה סיעתא דשמיא, דמשום הכי התירו לכתוב תורה שבע"פ משום¹⁴⁸ "עת לעשות לה' ", ואין סברא לומר דכל מה

147 חגיגה ט ע"ב.
148 תהילים קיט, קכו.

145 מועד קטן ה' ע"א.
146 תהילים נ, כג.

שילמוד האדם וישמע הדברי תורה, אין לו שכר עליהם משום שלא יוכל להעמיד הגירסא לאחר זמן, ושהרי אין הקב"ה מקפיד שכר כל בריה, והשכחה מצויה תדיר ומנא לן לעשות. ויותר הוי ליה לפרש רש"י לפי שיטה זו משום דאיכא בינייהו הן רבים עתה עמי הארץ שאינם מבינים השמועה אפילו ביה שעתה ואינם מרויחים מן הדרשא שום דבר, לכן עליהם ועל כיוצא בהם אמר דשכר שלהם הריהטא. אבל עדיין צריכים אנו למודע"י דאמאי הזכיר לישנא דריהטא, שהרי אף בלא ריהטא יקחו שכר פסיעות, ואפשר דמילתא אגב אורחה קמ"ל, דמשום דבר מצוה שרי ליה לרוץ בין בחול ובין בשבת, וליכא לא משום איסור ולא משום סכנה. דשומר מצוה לא ידע דבר רע, וכמ"ש בגמרא קודם, ורבי זירא ג"כ הוא שר המסכים להאי דינא רבה. ונקוט מהא דלמי שמבין השמעתא ביה שעתה יש לו שכר הלימוד גם כן מלבד הריהטא ובשתים ועלתה לו. שוב ראיתי להרב הכותב ז"ל בעין יעקב שהביא דברי רש"י הנזכר, וכתב שהוא דבר זר לו, כי לא יגיע שכר רק המרוצה וכו', ופירש פירוש אחר ע"ש. אתה הראת לדעת שהוקשה לו בדברי רש"י כמ"ש עד שהוצרך לומר פירוש

אחר, אבל לפי הנראה דגם על פירוש קצת קשה, דמהיכא הוה סלקא דעתך שלא יש שכר על דברים הקודמים ההליכה בחיפזון וכיוצא שהרי אמר בש"ס¹⁴⁹ למדנו קיבול שכר מאלמנה דהוי ליה כמה בתי כנסיות בסביבותה ולא הוה אזלא אלא למקום רחוק כדי לקבל שכר פסיעות, וזה וודאי מלבד שכר עיקר המצוה עצמה, ופשיטא דלפום צערא אגרא, דאין הקב"ה מקפח שכר בריה, ואפילו שכר שיתח נאה ולפי מה שיטרח האדם בעשיית המצות בגופו ובממונו ובהילוכו כן יטול שכר דומיא דהכי, אמר בש"ס¹⁵⁰ מה שעשה אברהם אבינו עליו השלום למלאכים בעצמו, שלם הקב"ה לבניו בעצמו, ומה שעשה ע"י שליח, שילם לבניו ע"י שליח והכל במדה ובמשקל. וגם מהיכן הינו אומרים שטורח סברת השומע שמבחין בשכלו אי זו היא סברה נכונה וישרה, אין לו שכר ע"ז עד שהוצרך ללמד. גם במה שסיים בהא דאגרא דתעניתא צדקתא, שלא נאמר שהצדקה היא דבר נפרד מהתענית, אלא הוא חלק ממנו, ע"כ קשה דאין שיהיה יטול שכר על עניין התענית לחוד ועניין הצדקה לחוד, וחילוק יש ביניהם, שזה בגופו וזה בממונו, דאדם שהתענה ולא עשה צדקה, התעלה על דעתך לומר שאין

150 בא מציצא פו ע"ב.

149 סוטה כב ע"א.

נותנין לו שכר התענית ח"ו, מה שמיעט חלבו ודמו לכבוד ה', אבל עכ"פ תכיות דברי הש"ס הוא דעדיף טפי למאן דאפשר ליה לעשות צדקה ביום התענית, אי משום העניינים שהתענו היום כדפירש רש"י ז"ל, והיא דבשאר ימים שאוכלים ועושים איזה מלאכה לאכול לחם צר, אבל ביום התענית שהם תשושי כח ולא מצו להתעסק במלאכה כל כך, וגם שהם צריכים לעשות איזה תבשיל כדי להשיב נפשם, לכן יאות לעשות הצדקה לעניים ביום התענית ביתר שאת. ואי משום כדי שלא יהנה מתענית שיעור מה שלא אכל וכו', כדפירש מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות. **נקוט** מהא בידך דעיקר מימרת רבי זירא? בזה שבא ללמד בהא דאגרא דפירקא ריהטא הוא על דעת מ"ש דעל אחת כמה וכמה איכא אינשי אשר לא ידעו להבין אפילו בשעת הדרשא לא מינה ולא מקצתה, דעכ"כ הנה שחרם איתם הא דריהטא ושכר פסיעות, ונקט ריהטא לומר שמותר לרוץ למצוה וכמש"ל, וכן באגרא דכלה דוחקא, היינו מלבד שכר והפסיעות והמרוצה. ולמי שיודיע ומבין באותה שעה וגם זכור יזכור לאחר זמן פשיטא שיש לו שכר על הכל ואת עלית על כולנה. וגם מ"ש רבא אגרא דשמעתא היא העיקר¹⁵¹, בא לומר שלא

ילמוד כדברים לקחת¹⁵² או ישמע השמעתא ולא יטריח שכלו להבין התכיות וטעמו של דבר, אלא סרב להסביר ולהטריח עצמו ולפי שכלו יהולל איש, וזה למאן דאפשר ליה ואשר חלק לו ה' בבינה. אבל למאן דלא אפשר ליה, וודאי די ש לו שכר על השמעתא לבד. וגם מה שכתב רב פפא אגרא דבי טמיא שתיקותא, נראה שבא ללמד בזה דמיבעי להו לכל בית האבל המתאבלים לשתוק ולקבל הדין מאהבה, כמו שמציאנו¹⁵³ "וידום אהרן" וקיבל שכר על השתיקה, אבל לא קאמר על אחרים הבאים לנחם דאדרבא מיבעי להו לומר להם דברי תנחומים לנחם מאבלם. וכמ"ש אגרא דתעניתא צדקתא כבר מבואר שפיר, וכן אדרא דהספדא דלוי הוא כפירוש רש"י ז"ל, היינו משום דבלאו הכי הוי כסוג המתעצל בהספדו של אדם כשר או תלמיד חכם ח"ו, וכן באגרא דבי הילולא מילי לשמח החתן בדברים כפרש"י והיא משום שאמר לקמן הבא בפרקין¹⁵⁴ הנהנה מסעודה חתן ואינו משמחו עובר בה' קולות וכו'. ובמ"ש אגרא דכלה דוחקא מלבד פשט הדברים, אפשר לפירוש דהכוונה לפי מה שיצטער האדם בנשואי הכלה, בין אבי הכלה ובין החתן ואבי החתן הכל בכלל, והוי ליה

153 ויקרא י, ג.
154 ברכות ו ע"ב.

151 הסברה.
152 הכוונה שבלי להבין.

דוחקא דממנים בנדונייא והוצאות דאכילה ושתייה, ובפרט בימים ההם ובזמן הזה דעלה השער דאחד ושש¹⁵⁵, ואחד ושבע דעל אחת כמה וכמה ה"ל צערא יתירה וכן יגדל שכרם ביתר שאת, ולפום צערא אגרא, והיא גופא קמ"ל שאל ידאג בדוחקא של מצוה זו ששכר הרבה מאוד, הדרן עלן לפירוש מהרש"א ז"ל מה שפירש בהא דאגרא דתעניתא וכו', משום שלא יהנה וכו'¹⁵⁶. ונראה לעניות דעתי דמאי דלא נהירא ליה לרש"י ז"ל לפי שזה הטעם אינו שווה לכל נפש דהעשירים דאפשר להו ליתן ביתר שאת צריכים ליתן כהנה וכהנה ממה שנהנה, לכן פירש טעם אחר, דלפי זה "העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט"¹⁵⁷ "וכברכת ה' אלהיך אשר נתן לך"¹⁵⁸.

[מזן דף ו ע"ב חלף אליהו חזיה]
אידמי ליה כטייעא וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי לגאון מהרש"א בחדושי אגדות שכתב דבהרי"ף לא גרסי 'חלף אליהו' אלא 'חלף ההוא טייעא', וכן גרסת מפרש"י וכן נראה קצת דמשום שעשה כך אינו דומה שיהיה חייב מיתה שיהרגנו אליהו, ויש ליישב גירסת דאדמי לה

כטייעא לא קאי אליהו, אלא אאותו איש דלא הוה מהדר אפילו קאי דאידמי לאליהו שאינו ישראל אלא ערבי ולכן הרגו אליהו עכ"ל. ולע"ד קשה דזהו דבר זר לומר על אליהו הנביא ז"ל שלא הכירו אם הוא ישראל או לא. ותו שאף אם הוא ערבי פשיטא דאין רשות לאליהו להורגו אלא ע"פ ה' דקרא כתיב¹⁵⁹ "חי אני נאום ה' כי לא אחפון במות המת" וכו', וא"ת דבאותה שעה נתמלאת הסאה ועליו נאמר¹⁶⁰ "באבוד רשעים רינה" הכל הוא ברשות השי"ת אשר בידו נפש כל חי, ואילו לא הוו מכרזי עליה ברקיעא להורגו, לא היה נוגע בנפשו ולחוב דמו. והשתא דאתית להכי א"כ נימא דקושטא קאי שאליהו ז"ל ביודעו ומכירו, שהוא ישראל גמור, וראהו שהיה מתפלל תפילה של ישראל אחורי בית הכנסת, ועבר האי איסורא ואירע הדבר דכההוא זימנא נתמלאת סאתו ונגמר דינו שיהרג בסיף ע"י שאר עבירות וגם דביה נתמלאה הסאה לכן נתנו לו רשות להורגו. ואין הכי נמי דאילו היה מעין זה לחוד, לא היה חייב מיתה זהו הנראה לעניות דעתי ליישב גירסתינו ולפי פשטן של דברים. אבל לפירוש מהרש"א הנזכר קשה דאטו אם הוא ערבי הוא

157 שמות ל, טו.

158 דברים טו, יז.

159 יחזקאל יח, לב.

160 משלי יא, ז.

155 התייקרות המחירים.

156 שפירש שלא יהנה מהחיסכון הכספי שנבע מתעניתו בממונו שיעור מה שלא אכל ושתה היום, לכן יתן שיעור ממון זה לצדקה.

מוזהר בהאי אזהרה שלא יתפלל אחורי בית כנסת עד שנאמר דאזהרתן זו היא מיתתן, ומשום הכי אתא אליהו וקטליה ובפרט דקושטא קאי שהיה בית הכנסת של ישראל ומה לו להחזיר פניו לבית הכנסת שלנו דלא ראי זה כראי זה. וגם קשה לגירסת הרי"ף דאטו הטייעא שהוא סוחר ערבי הוא מוזהר בכך שיוכיח לישראל העושה כך עד שיקרא לו כדו בר וכו' ויקום ויהרגהו, דמה לו להתעבר על ריב לא לו. ומי הכניסו עד שיצא ובשלמא אילו היה הורגו סתם כדרך הטייעים יש שהם אויבי דת, והורגים לעם בני ישראל, שהיינו אומרים דמן השמים יוכיחו ובכל עושה הקב"ה שליחותו, אבל שהסוחר ערבי איהו גופיה וקרה לו משום כדו כד ויהרגהו משום זה אין סברא. אבל לפי גירסת דאתא אליהו וכו' ניחא ואידמי ליה על אליהו ז"ל, ודלא כמ"ש הרב וגירסתינו עיקר וע"ד מה שכתבנו וכמו שיראה הרואה ודוק.

[מח] דף ו ע"א גמ' יקדים לו שלום

וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב המרש"א ז"ל בחידושי אגדות שדווקא במי שרגיל, אבל למי שאינו רגיל לא יקדים שמא לא יחזיר

לו על שלומו ויהא נקרא גולן ע"י וכו' ע"ש. ומצאתי להרב פנים מסבירות ז"ל שהקשה על פירושו: חדא מה בכך אם יקרא גולן וקרא כתיב¹⁶¹ "כי ישרים דרכי ה' " וכו', גם לא מצינו שאמר יתן שלום לאינו מכירו. ולענין גבי¹⁶² רב יוסי שנתן לו אליהו ז"ל שלום אף שאינו מכירו, ואף שאמר בסוף חלק¹⁶³ שהיה אליהו רגיל אצל רב יוסי כל יומא, מ"מ נראה דבאותה שעה עדיין לא נראה אליו, דאם לא כן לא היה אומר אליו שלום עליך רבי וכולי, ופרוש הוא ענין אחר ע"ש. ולדידי אין זה מן התימה כלל, דהא טעמא הוי משום דלא ניחא ליה לצאת תקלה על ידו דקעבר כסוג¹⁶⁴ "ולפני עיור לא תתן מכשול" משום הכי מוטב שלא יקדים לו, ומ"ש "כי ישרים דרכי ה' " וכו' הינו כשנכשל איהו גופיה מעצמו ולא שאחרים יהיו לו סבה, ואף זה למה לי להיות גרמא בניזיקין, ומ"ש לא מצינן¹⁶⁵ וכו', לא ידעתי מנא פסיקא ליה האי מילתא שדרך הרבה בני אדם הענוים להקדים שלום לכל אחד, ואף שאינו מכירו וגם תנן בפרק ד' דאבות משנה כ' הוי מקדים בשלום כל אחד, וגם אמר¹⁶⁶ מימי לא קדמני אדם ואפילו גוי בשוק, אלא דהכא חשש שמא יהיה בסוג

163 סנהדרין ק"ג ע"א-ב.

164 ויקרא יט, יד.

165 שיתן שלום למי שאינו מכירו.

166 ברכות יז ע"א.

161 הושע יד, י. כוונת רבינו מובנת לפי הפסוק בשלמותו "מי חכם ויבן אלה נבון וידעם כי ישרים דרכי ה' צדיקים יכלו במ פושעים יכשלו במ".

162 ברכות ג ע"א.

חסידים היא זו, ושם הנחנו זה בקושיא, אבל השתא הכא צ"ל אלביה דמ"ש במתניתין וגם מ"ש בש"ס לא קדמני אדם ואפילו גוי בשוק ביודעו ומכירו קאמר שהם ממשיבין וזה בפעם אחת יוכל לנסותן, והאי כל אדם הינו בני אדם היודע בהם, שהם נותנין לו שלום והכל לרבות הקטנים עם הגדולים, אבל בלאו הכי לא ושבקה, דאיהו דחיק ומוקי אנפשיה לפי חומר הנושא.

[מט] דף ז ע"א גמ' וקמ"ל שלא תהא ברכת הדיוט וכו' ע"כ, נכתב בצידו במגילה בדף טו' ע"א הביאו ראיא שהרי דוד דברכיה ארונה וכו' ע"ש, וראיתי להרב בירך יצחק¹⁶⁸ בפרשת עקב דכתב דהקשה עלה ממ"ש מ"מ נעקרה רבקה כדי שלא יאמר ברכתנו עשתה פירות, ותריץ לה שדוד ברכיה ארונה "ה' ירצך"¹⁶⁹ ויקבל את קרבנו וגם דריוש א"ל שזכות תפילה יעמוד לך, ובהכי ליכא למיחש שיאמר ברכתנו עשתה פירות, דאלמלא תפילה הצדיקים וקרבנם לא היה מקום לברכתם עכ"ל. ולכאורה קשה דא"כ מה ראיא מייתי הש"ס שהרי וכו', כיון דהנהו לאו עניין ברכתם לחוד ואינם כשאר ברכות דעלמא. וגם מסתמות הש"ס דקאמר שהרי

"ולפני עור", לכן למי שאינו מכירו לא. ותו אף לשיטתיה י"ל דמה שאין נותנים למי שאינו מכירו הינו מהכי טעמא גופיה שכתב הגאון שלא יקרא גזלן ע"י ומאי קא מקשה ליה מהא. ומה שהקשה מהא דאליהו ז"ל, דבריו אינם מובנים, דהא פשיטא שהיה מכירו של רב יוסי טפי וכמו שהוא עצמו הרגיש בזה. ואף בההיא עובדא דחורבא היה אוהבו ודין¹⁶⁷ גרמא שא"ל שלום עליך רבי. ותו אף אי יהינן ליה שיטתיה שבעת ההיא אכתי לא היה רגיל לבוא אצלו בכל יום ויום, אכתי י"ל דמראיה אחת הוי מכירו ואוהבו של רב יוסי, וגם משום דפשיטא ליה דמחזיר לו שלום רב יוסי ולא יקרא גזלן חס ושלום, ומכ"ש ביודע בוודאי שלא יחזיר, אז אסור כמ"ש מהרש"א, והכי מוכח פשט הסוגיא כדבריו, וכל מה שדיקא הרב הנזכר על דעת לא איריאי מידי וכאמור, אך מה שיש להקשות על דעת מהרש"א הנזכר לכאורה הוא מה שכתבתי בספרי הקטן בזכות אבות בפרק ד משנה כ' בדף קי"ז ע"כ, דאילו הכא קאסר לו במי שאינו רגיל שלא יקרא גזלן ע"י וכו', ואילו במתניתין קאמר וכללא כייל לן הוי מקדים בשלום כל אדם, ומשום דאף למי שאינו רגיל, ומשנת

169 שמואל ב כד, כג.

167 הכוונה שזה גרמו לומר וכו'
168 לרב יצחק ברכה, הודפס בווינציה בשנת תקכ"ג, דרשות ויחידושים על פרשת השבוע.

במי שבני אדם גוערין בו ומוכיחין אותו, ולא במי שמתעורר מאליו בלי שום גערה. ורש"י ז"ל נראה שהרגיש בזה וכתב בדיבור האחר משום שהטעם במילה תחת למעל וכו' ע"ש, ולפי הנראה שאיני מוכרח כל כך לשנות בזה הקרא מפשטו, ולכאורה נראה דדייק רש"י בזה מלשון הש"ס דקאמר מרדות אחת בליבו של אדם ומזה משמע ששם על לבו מאליו, אבל אכתי קצת קשה דאימא דהכי קאמר שיכנסו הדברים בלבו מה שירדו ויוכיחו אותו בני אדם שיקבלם מאהבה ויקיים בעצמו הוכח לחכם וכו', ולא להוי מכת לצים שאינם מקבלים התוכחה. וראיתי להרי"ף ז"ל בעין יעקב שכמעט שהרגיש לדקדק בזה ומה שתירץ אין בו כדי שביעה וכמו שיראה המעיין.

[נג] דף ז ע"א גמ' יותר מק' מלקיות שנאמר וכו' ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה מנא לן לריש לקיש דקרא קאמר יותר מק' דילמא יותר מק' מטות דהיכן כתב מלקיות וחצי ותו לא¹⁷¹, והרי"ף¹⁷² ז"ל ג"כ שם הרגיש בזה, ומה שתירץ אינו מוכרח כמו שיעויין שם.

דוד ברכה ארונה ודניאל דברכיה דריוש משום דברכתם היא דעשתה פירות ומשום הכי קא יליף לשאר הדיוטות שלא תהי ברכתם קלה, ובכל עניין ברכה קאמר. ודוחק לומר דהכוונה בו דומיית דידהו קא יליף דהוי ליה לפרש ולא לסתום.

[ג] דף ז ע"א תוס' בד"ה שאלמלא כעסו וכולי י"ל 'כלם' עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה יש לדקדק דאם אמר מילה 'כלם' לחוד מאי נפקא מינא דאמאן תרמיא¹⁷⁰. ונראה דמשום הכי כתב התוס' ז"ל אי נמי כיון שהתחיל וכו', וכלל הוא בכל מקום שאומר התוס' ב' תירוצים העיקר כתירוצ' בתרא והוא מהכי טעמא וק"ל.

[נא] דף ז ע"א גמ' וכתוב "וגם ענוש לצדיק לא טוב" ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שביארנו בעניין זה בחידושינו לפרק ב דבבבא בתרא לדף כ"ב ע"א בדברי התוס' בד"ה אנא ענישתיה כו' ע"ש.

[נב] דף ז ע"א רש"י בד"ה מרדות אחת לשון רידוי והכנעה שאדם שם על לבו מאליו ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דהרי בקרא שהביא נראה שמיירי

172 הרי"ף על עין יעקב.

170 השאלה על מי תשייך את הקללה 'כלם'.
171 לא כתוב בפסוק מלקיות. ודילמא מלקות אחת שווה מאה מכות (לשון הרי"ף).

כלבד, אבל בחטא לא יענש אבא האבות כלבד והבנים לא מיענשו בחטא האב. ואפשר דבזה רמז המשורר באומר¹⁷⁶ "לך לבדך חטאתי" וכו' ר"ל דבענין החטא של שוגג 'לא נגע ולא פגע' אלא לך כלבד, ואיני חב בו לבנים כלל, וכי תימא מנ"ל הא, ותירץ "למען תצדק בדבריך" וכו', ר"ל דבלאו הכי דמו קראי אהדדי כתיב "פוקד עון אבות" וכו' וכתוב "לא יומתו אבות" וכו' אלא לאו דיש חילוק בין חטא למזיד וכמ"ש במדרשו של רשב"י.

[נז] דף ז ע"ב לא היה אדם שהודה להקב"ה וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להספר פתח עינים ז"ל שהביא מקרא, דהרי אמר ז"ל שאדם הראשון אמר מזמור שיר וכולי, וכתוב "טוב להודות ה'" והיכי קאמר דלא הוה אדם שהודה עד שבאת לאה וע"ש מה שתירץ עלה. ולע"ד י"ל שאדם הראשון אמר טוב להודות אבל לא הודה ועשה אותה בפועל, ולא אמר מהודי¹⁷⁷ ומשכח אנא עד שבאת לאה והודות בפועל שאמר "הפעם אודה את ה'", והיא רבי"תה. ועוד אפשר דאף אם תרצה לומר דאידי ואידי חד שיעורא הוא עדיין י"ל דאין הכי נמי אדם הראשון אמר והודה קודם, אבל אנן לא קא חזינן לה ולא

[נד] דף ז ע"א מפני מה יש צדיק וטוב לו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן זכות אבות בפ"ד משנה י"ט מ"ש בזה בס"ד וגם בפרק א משנה יג.

[נה] דף ז ע"א גמ' כל דיבור ודיבור וכו' אפילו על תנאי אינו חוזר ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בחידושינו לפרק ב' דשבת בדף לג ע"א.

[נו] דף ז ע"א גמ' הא כשאוחזין וכו' ע"כ, נכתב בצידו הנה בזה הקדוש תירץ תירוצ אחר דבעון¹⁷³ "פוקד עון אבות על בנים" וכלישנא דקרא, אבל בחטא¹⁷⁴ "לא יומתו אבות על בנים אלא איש בחטאו יומת" ע"כ, ונימוקו עמו משום דאמר בש"ס¹⁷⁵ אין מיתה בלא חטא, לכן אמר הכתוב "לא יומתו" אלא "איש בחטאו יומת" דווקא, וגם נראה דלא פליג אהאי תירוצ דהש"ס דעכ"פ בעינן 'אוחזין' ומפרקינן לה דהיינו בעון מזיד אבל בחטא אפילו אוחזין לא יומתו. וכן ראיתי בתיקוני הזוהר תיקון ס"ו בדף קיח ע"ב שאמר שם. ודא איהו פוקד עון אבות על בנים, והא איתמר אם אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם עכ"ל, משמע דאזלינן ומודו להאי תירוצ אלא דמיקמי ליה במזיד

176 תהלים נא, ו.
177 לשון הודיה.

173 דברים ה, ט.
174 דברים כד, טז.
175 שבת נה ע"א.

נתגלה לנו דברי קודשו של אדם הראשון, שהרי דעליו השלום¹⁷⁸ גילה אותה ברוח קודשו, אבל דברי לאה אמנו שהיא כתובה בתורה הקדושה הוויא לנו ידיעה בתחילה.

[נת] דף ז ע"ב תוס' בד"ה לא היה אדם שקראו אדון וא"ת וכו' וי"ל דהתם אינו באל"ף דל"ת ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דהמקשה מאי סבר וכי לא ידע דהכי כתיב בשם הוי"ה? ומפרש דהמקשה הוה סבר דאזלינן בתר הקריאה שאנו קוראים אותה אדני, ולכן תירץ דקושטא דאי דאזלינן בתר הכתיבה שבתורה כהוי"ה ואינו באל"ף דל"ת וק"ל.

[נט] דף ז ע"ב גמרא כיוון דחזא דאבשלום הוא שמח וכולי, נכתב בצידו לכאורה קשה שהרי גבי הבא במחתרת אמר בפרק בן סורר¹⁷⁹ בדף עב ע"ב, כאן בבן על האב דודאי הורגו לאביו, דסתם ברא לא חייס על אבא, אבל סתם אבא חייס על ברא ע"ש. וא"כ הכא נמי לא חייס על אביו ולשמחה מה זו עושה? ונראה דאין הכי נמי לגבי רחמי האב על הבן

חשיב הבן דלא חייס, אבל לגבי איניש דעלמא חשיב אהוב יותר, ומשום הכי דהעליו השלום דחשיב שיפול ביד עבד או ממזר, להכי היה עצב שאין מרחמים עליו כלל, לא מינה ולא מקצתה, אבל בנו אפשר שהוי ליה רחום בדין שהשורש לא יכזב, וכן נראה קצת ממ"ש רש"י ז"ל בפרק בן סורר שם בד"ה בן על אביו וכ"ש איניש דעלמא וכו' ע"ש. ובגירסת העין יעקב סיימו¹⁸⁰ אמר סתם ברא דרחים על אבא ע"כ, ולגירסה זו קשיא מהא דהכא במחתרת, וצ"ל לפי זה דפירוש דרחים הינו יותר מאיניש דעלמא, ועל דעת מה שכתבנו ומ"מ גירסת הש"ס דידן עיקר דלא סיימוה קמיה הא דסתם וכו'. ועיין בזהוהר הקדוש בפרשת ויצא בדף קנ"א ע"ב שהקשה להאי קושית הש"ס ואמר אי בגון דבריה איהו, קינה יתיר מבעי ליה דהא אבאיש עלוי דבר נש מקריבוי יתיר מאחרא. ומשום הכי הוכרחו לתרץ ב' תירוצים אחרים ע"ש¹⁸¹. ובספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת תזריע פירש בזה

178 דוד המלך בתהילים.

179 במסכת סנהדרין.

180 סיימו את הסוגיה במילים.

181 רבי יהודה פתח ואמר, (תהלים ג) "מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו". בפסוק הזה התעוררו התכרים, אבל מזמור לדוד, למה אמר שירה? אם משום שברחו הוא שקם עליו, יותר קינה היה צריך להיות, שחרי הרע עליו על האדם קצת מקרוביו משאחר הרבה. אלא מזמור לדוד, אמר שירה, וכן בקש דוד, שחשב שהקדוש ברוך הוא סלק את חטאו

לעולם ההוא. כיון שראה שפאן בעולם הזה רוצה לגבות ממנו, שמח. עוד, שראה שעליונים ממנו היו בעולם שברחו, וכלם לבדם. יעקב ברח, שכתוב (הושע יב) "ויברח יעקב שדה ארם", וברח לבדו. משה ברח, שכתוב (שמות כ) "ויברח משה מפני פרעה", וברח לבדו. ודוד ברח, כל אותם שליטי הארץ וכל אותם גבורי הארץ וראשי ישראל, כלם ברחו עמו, וסובבים מימינו ומשמאלו לשמר אותו מפל הצדדים. כיון שראה השבט הזה, אמר שירה (וזהר מתורגם).

וא"כ שפיר מייתי ראייה מהא דעת רצון דקאי אתפילה כל היום שאימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללים.

[סא] דף ח' ע"א גמ' אימתי עת רצון
וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דילמא הכי קאמר דוד המלך השלום¹⁸⁴ יהי רצון שכאשר אתפלל לפניך יהיה עת רצון, לפי של פעמים יש לך זעם כמו שאמר הכתוב¹⁸⁵ "ואל זועם בכל יום", ולהכי קא בעי שלא יארע אותי זעם בזמן תפילתי. ואפשר דא"כ הכי הוי לי למימר ואני תפילה לך ה' אלהים ברוב חסדך תהי בעת רצון וכו', ומדלא אמר הכי משום דהכי קאמר ואני תפילה שהיא ביחיד שהתפלל אותה בעת רצון היא בעת שהציבור מתפללים אלהים ברוב חסדך ענני באמת ישעך, שתחשוב לי כאלו הייתי עמהם ותעניני ותושיעני.

[סב] דף ח ע"א גמ' שנאמר הן אל כביר לא ימאס וכתוב פדה בשלום
וכו' כי רבים היו עמדי ע"כ, נכתב בצידו נראה דמה שהוצרך להביא עוד קרא ד"פדה בשלום" כו' שלא תאמר דלא אמר אלא בשחרית שחייב להתפלל עם רבים¹⁸⁶, אבל מנחה וערבית אין להקפיד

פרוש מזמור לדוד בברחו וכו' ע"ש באורך.

[ס] דף ז' ע"ב גמ' מ"ט לא אתי מר
לבי כנישתא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות דלפי לשון הטור ס' צ' שכתב מי שיש לו מדרש קבוע בביתו מצוה להתפלל בו אפילו אין לו י', דרבי אמי ורבי אסי אע"ג דה"ל יג' כנישתא וכו', צ"ל הכא דר' יצחק ידע ברב נחמן דלא הוה מדרש קבוע בביתו עכ"ל. ולכאורה דמשמע בביתו לא ה"ל אבל בדוכתה אחריתי אית ליה, א"כ הדרה הקושיה דליזיל ויתפלל וכו', אפילו בלא י', ונראה דכיון דאמר לו לא יכילנא שתשש כחי, א"כ ה"ה בהליכת לבית הכנסת שהיה קבוע לו לא יכיל, ומשום הכי עבד ליה תקנה מעלייתא דלימא ליה לש"ץ וכו'. ועיין בספרי הקטן משרת משה בהליכות תפילה פ"ח דין א'. והרי"ף ז"ל הקשה מה שאמר עת רצון היא על שעת המנחה קאמר וכו' ע"ש, ולע"ד לומר דאי מהא לא איריאי שהרי אמר לעיל בדף ו' ע"ב אף בתפילת ערבית¹⁸² וכו' וגם אמר אף בתפילת שחרית¹⁸³, ואייתו מקראי הא למדת שבכל זמן התפילות היא עת רצון ובלבד שיהיה זהיר בהם לאומרם בכוונה,

185 תהילים ז, יב.

186 לפי הפסוק "הן אל כביר לא ימאס תפילת רבים".

182 כר' יוחנן.

183 כרב נחמן בר יצחק.

184 דוד המלך בתהילים.

כל כך, להכי אייתי קרא ב' שאמר קודם "ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי" וסיים עליהו "כי רבים היו עמדי" משמע דחיובא דמייא על כל ג' תפילות ולא בשחרית בלבד.

[סג] דף ח ע"א גמ' שנאמר הן אל כביר לא ימאס וכתוב פדה בשלום וכו' כי רבים היו עמדי ע"כ, נכתב בצידו נראה דמה שהוצרך להביא עוד קרא ד"פדה בשלום" כו' שלא תאמר דלא אמר אלא בשחרית שחייב להתפלל עם רבים, אבל מנחה וערבית אין להקפיד כל כך, להכי אייתי קרא ב' שאמר קודם "ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי" וסיים עליהו "כי רבים היו עמדי" משמע דחיובא דמייא על כל ג' תפילות ולא בשחרית בלבד.

[סד] דף ח ע"א אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הציבור וכו' ע"כ, נכתב בצידו צריך לדעת היכן רמיזא בקרא את ג' אלה? ורש"י¹⁸⁷ ז"ל פירש על כך, אבל הא דמתפלל עם הציבור לא כלל אותה במילה "שלום" משום דסיים עלה כתיב "רבים היו עמדי" והרי כתובה בהידייא, והכי פירושו דהוה נקיט בידי הני תרתי¹⁸⁸ וגם מתפלל עם הציבור וכאילו אמר "וגם כי

רבים" וכו'. ולע"ד אפשר דגם התפלל עם הציבור רמיזא ג"כ במילה "שלום" משום שהמתפלל עם הציבור עושה שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, משום שאמר לעיל בדף ו' ע"ב בשעה שהקב"ה בא לבית הכנסת ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס וכולי, לכן כל איש ישראל צריכין לבוא לבית הכנסת עם הציבור כדי שלא יתכעס ח"ו עליהן, וגם מידי דהוי שתפילת הציבור עצמה נשמעת עכ"פ ועושה להם רצונם, והיה שלום על ישראל, ובכחי ממילה "שלום" לחוד נפקא ג' המה מיטיבי, והא דכי רבים וכולי צריכה לדרשה קמייא שאין הקב"ה מואס תפילה של ציבור, והכי קאמר קרא תדע אמאי "פדה בשלום נפשי מקרב לי", מן המלחמות הבאים עלי, הכל הוא משום "כי רבים" וכו', שהייתי מתפלל עם רבים ומשום הכי השי"ת שומע בקולי להצילני מן המלחמות ופודני מן אומות העולם, והאי פדה קאי אדוד המלך עליו השלום וכללות ישראל, אבל לפי האי דרשא ר"ל דקאי אהשי"ת גופה ואתו עמו כללות כל ישראל, ועם בני ישראל רמוזים במילה "נפשי" דנפש האב ונפש הבן אחת היא, ופירוש "מקרב לי" הוא נמי מעניין הגלות שאנו יושבים בין אומות העולם ונלחמים

עלינו תמיד אכלונו הממין¹⁸⁹, ודבר שהיה בכלל בכל צרתם לו צר, ושייך שפיר למימר "מקרב לי" עם אבינו שבשמים ובני ישראל עם קרובו. **ומהרש"א** ז"ל בחדושי אגדות כתב בכלל דבר קודשו דהכי קאמר שהשכינה אומרת פדה בשלום נפשי עם מקרב לי, מלשון קרובים דהיינו בני עכ"ל, וקשה דהוי ליה "וקרב לי", מאי "מקרב" דקאמר, לכן היותר י"ל כמו שפירשתי. יעויין להרי"ף ז"ל בעין יעקב מה שהאריך הזה, ולע"ד כפי מ"ש בכוונת הש"ס הוא נכון וכפי שיראה הרואה לפום פשטא דשמעתא. **נקוט** מהא דאת ג' אלה הנקראים שלום והם המה: תורה, גמילות חסדים ותפילה עם הציבור מקרבים את הגאולה. ולזה אפשר שרמז המשורר במקראיו מזמור קכ"ב¹⁹⁰ "יהי שלום בחילך" וכו', אלו הג' הדברים שנקראים שלום, אם היו תדיר בחילך אז שלווה בארמנותיך שיפדו מבין אומות העולם. אמר עוד "למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך", לומר שעיקר הגאולה היא לכם, דאף ד"עמו אנוכי בצרה" כתיב הקב"ה בחסדו הרב הוא דעביד שיושב עמנו כדי לנחמנו מעצבון ידינו, משל לבן הנכבש בבית

הסוהר, והלך אביו עמו כדי לנחמו, שעיקר הצער והגלות לבן החבוש, לא לאב שבא לנחמו, לכן אמר דהעיקר למענכם לכן ישתדלו בהאי שלום. והיינו ג"כ מ"ש במזמור קי"ט¹⁹¹ "שלום רב לאוהבי תורתך" וכו', שר"ל שמלבד אהבה ועסק התורה גם יעשו גמילות חסדים עם הציבור, ומיעוט רבים ב', והוא אומר "רב"¹⁹² וזה מלבד התורה, ובכן ה"ל במוטב ג' כחדא¹⁹³ ואז אין למו מכשול, ששוב לא יהיו נכשלים בגלות אומות העולם, אלא הם נפדים מהם מיד, ואג"ב חדא תרתי¹⁹⁴ "שברתי לישועתך ה'" וכולי "עם נושע בה'", והדברים מכוונים למ"ש כאלו פדאני לי ולבני מבין אומות העולם, וזהו מה שרמז ג"כ במזמור פ"ה "אשמעה מה ידבר האל ה'" כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו" ר"ל שיתנהגו בג' המה מטיבי הנקראים שלום, ואל ישוּבו כבראשונה, ואז מבטיחך הכתוב שקרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו שעם נושע בה', הקב"ה ועמו ישעו דייקא דההטבה מה שכתב כאמור¹⁹⁵ וטבא תרי מתלת וכאמור. ויובן עוד בזה מ"ש בש"ס במסכת עוקצין¹⁹⁶ לא מצא הקב"ה כלי מחזיק

189 שני פסוקים עוסקים בישועה. תהילים קי"ט, קסו-קסז, דברים לג, כט.

190 בתהילים.

191 תהילים קיט, קסה.

192 מהמילים "שלום רב".

189 אומות העולם רוצים ללחותינו.

190 בתהילים.

191 תהילים קיט, קסה.

192 מהמילים "שלום רב".

193 שלומדים השלושה ביחד כדכתיב "לאוהבי תורתך".

ברכה לישראל אלא השלום וכו', שם רמז על הני תלת שהם מצילין לישראל ומלכה בראשם מן הגלות, ואין לך ברכה ושלום יותר מזה.

[סה] דף ח ע"א כיוון דא"ל מקדמי ומחשכי לבי כנישתא וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש הרי"ף ז"ל בעין יעקב¹⁹⁷ ועיין מ"ש בספרי הקטן בזכות אבות בפ"ב משנה יד בדף נ' ע"א בס"ד. וגם עיין בזרע יצחק בפרשת משפטים בדף כ' עמוד ד' ודף פ"א ע"א במקום שאפשר להאריך.

[סו] דף ח ע"א רש"י בד"ה מקדמי שחרית מחשכי ערבית כלומר מאריכין בבית הכנסת ע"כ, נכתב בצידו נראה מה שהוצרך רש"י להאי פירוש, שלא תפרש מקדמי ומחשכי הינו שנכנסים בבוקר ונשארים שם עד חשיכה והיינו כל היום כולו מבוקר לערב, דא"כ מלאכתן ואכילתן ותורתם מתי נעשית, להכי פירש הכי, דר"ל שמשכימים ומעריבים בבית הכנסת בזמן התפילות, ודא בלבד אהנייא להו, ואין הכי נמי שהולכים לביתם ומלאכתם כנהוג. **ומה** שהוצרך להאריך ג"כ בהני מילי מעלייתא, כלומר מאריכין

בבית הכנסת, נראה ג"כ דכיון בזה למה שהקדימו הראשונים ז"ל דהיאך אזלא לה הקושיה ד"למען ירבו ימיכם על האדמה" כתיב, ותירץ משום שעתידין בית כנסיות ובתי מדרשות שיעקרו והיו בארץ ישראל¹⁹⁸, וכל העומד ליגזז כגזוז דמי¹⁹⁹, וחשיב כאלו השתא הכא יושבים בארץ ישראל ע"כ, ובזה אתי שפיר שהוקשה לו לרש"י להאי קושיה עצמה. וגם הוקשה לו דמאי רבתייהו דהני בבלי דמקדמי ומחשכי לבית כנסת, דהרי כי זה כל האדם בכל תפוצות ישראל הקדושים להתפלל בבית הכנסת ערב ובוקר וצהריים. להכי ביאר לנו דעיקר הכונה שמאריכין בבית הכנסת והיא שמאריכין בתפילות ביתר שאת וכמונה מרגליות, וכללא²⁰⁰ הוא שהמאריך בתפילה מאריכין לו ימיו ושנותיו וממילא רווחא שעושים בית כנסת קבע, וכל הקבוע כמחצה על מחצה דמי²⁰¹, ובהכי אלהים חשבה לטובה, כאלו דרים בתוככי ירושלים ודא אהניא להו לאורך ימים ושנות חיים, אף בחוץ לארץ והיא רבתייהו, וא"כ לימדנו בזה רש"י ז"ל תרי טעמי, חדא משום שמאריכין

197 כתב הרי"ף ואין דברים אלו מחוורים אצלי, דא"כ למה הוצרכו לקדמי וחשוכי, דמספיק להם היותם מתפללים בבית הכנסת דהוה ליה כיושבים בארץ ישראל, ועוד קשה דהרי גם בתי מדרשות עתידים להיות בארץ ישראל, וכיון שבני בבל עוסקים בתורה הא אהני להו למחשב להו יושבים על האדמה וכו' יעויין שם באריכות.

198 מגילה כט ע"א.
199 גיטין לט ע"א.
200 ברכות נד ע"ב.
201 כתובות טו ע"א.

197 כתב הרי"ף ואין דברים אלו מחוורים אצלי, דא"כ למה הוצרכו לקדמי וחשוכי, דמספיק להם היותם מתפללים בבית הכנסת דהוה ליה כיושבים בארץ ישראל, ועוד קשה דהרי גם בתי מדרשות עתידים להיות בארץ ישראל, וכיון שבני בבל עוסקים בתורה הא אהני להו למחשב להו יושבים על האדמה וכו' יעויין שם באריכות.

דלא נאמר בהם ונקח ולא נצרכה אלא להעדפה שלא ע"י הדחק בתוספת מרובה על העיקר.

[סז] דף ח ע"א גמ' מר זוטרא אמר

וכו' אמר במערבא הא דמר זוטרא עדיפא מכולהו ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א ז"ל בחידושי אגדות דלא נתן טעם למה עדיפא מכולהו, ואפשר דסמך אסיפא דקרא ד"רק לשטף מים רבים" וכו' דלא מתפלל יפה אלא לעניין בית הכיסא ד"שטף מים רבים" של שתן אליו לא יגיעו להיות שותתין על ברכיו וכו' ע"ש. ולע"ד אי מהא לא איריית דהא דקא משכחינן למי שיש לו בית הכיסא לאו משום שתן קטנים בלבד אלא קטנים עם גדולים. וגם אפשר דהעיקר במקום גדולים, דקטנים אפשר אף בלא בית הכיסא, ואין צריך לחפור חפירות בעבורם דבנשפכים ונבלעים בקרקע ומקצת עפר משא"כ בגדולים. ומ"ש עדיפא הטעם דאם לא הוי ליה בית הכיסא סמוך לו, הוא מתעצל שילך למקום רחוק בכל זמן וקא עבר א"בל תשקצו" ואינו לומד תורה ומתפלל בטהרה ולא מקיים הכון לקראת אלהיך ישראל, משאין כן בקרוב דמקיים כל הני ומשום הכי אמר במדרש אגדה איזהו עשיר מי שיש לו בית

בתפילה, ואידך משום דחשיב כדרים בארץ ישראל עצמה, ואמטו להכי הוצרך להאריך באומר מאריכין בבית הכנסת ללמד יצא להאמור ובמקום שאפשר להאריך אינו רשאי לקצר. וע"פ תירוצן הראשון פירש ביה מש"ה במזמור צ"ב פירש "שתולים בבית ה'" וכו' "עוד ינובון בשיבה" וכו', וכמבואר בספרי הקטן בזכות אבות שם. והשתא הכא יתבאר ג"כ ע"פ האי טעמא רבה שביארנו בדעת רש"י ז"ל בעניין אריכות התפילה, והיא גופה רמז לנו באומרו "שתולים בבית ה'". היינו קבועים ע"י שמאריכין ולא כחותה על הגחלים וכמשא כבד, אלא על מי מנוחות ואז "עוד ינובון בשיבה" וכו' וכדבר האמור. וגם יש בכלל באומר מאריכין בבית הכנסת למימרא דמלבד י"ח תפילה עם הציבור, גם יושבים שם מהדרין מן המהדרין לשמוע עוד אמנים וכמה קדושות וברכו מן שאר מניינים המתפללים בבית הכנסת, ועונים אמן בכל כוחם ואהני להו לקרוע גזר דין ושנים יאריכו, מהכי טעמא ואינם כסוג המתפלל במהרה וכשרואים תפילה אחרת וחזרה וקדיש וברכו שבקי להו ואזלי לעמלא דעלמא, אלא הם סברי דכמו דבריוח הממון אף אם הרויח כדי צורכו והותר, ונזדמן לו עוד ריוח דלא שביק ליה עד מקום שידו מגעת, כ"ש בענייני עולם הבא

דקרא עיין בספר הקטן בזרע יצחק בפרשה וישב בדף מ' ע"ג ע"ש. וא"כ אפוא מעניין סיפא דקרא לא אירייתא כ"כ לומר דמשום הכי עדיפא²⁰⁸ דהא איכא נמי מהנך דמתפלל כהי שפיר סיפא דקרא, אך יותר נראה לומר בטעם העדיפות כמ"ש, וכן ראיתי להרב הכותב ז"ל שכתב בזה ב' סיבות והא' כדכתיבנא ע"ש.

[סח] דף ח ע"א גדול נהנה מגיעו וכו' נכתב בצידו עיין מ"ש בזה בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת מקץ בדף מ"ב ע"ד (ודף) מ"ג ע"ד (ודף) מ"ד ע"ב בס"ד, וגם עיין בזכות אבות בפרק א' משנה י' בדף ח' ע"ב ובפרק ב' משנה א'.

[סט] דף ח ע"ב רש"י בד"ה מחמת אונסי שחלה או שנטרד בדוחק מזונותיו ע"כ, נכתב בצידו נראה שכיוון בזה שלא תפרש דברי הש"ס שאמר והזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו היינו מחמת זקנה, דהרי קי"ל²⁰⁹ דבזקני תורה כל זמן שמזקינין דעתם מתוספת עליהם ולא דמי לזקני עמי הארץ, וגם דאם כן היה לו לומר זקן ששכח תלמודו סתם, מאי מחמת אונסו דקאמר לכן פירש הכי. אבל קצת קשה דהי אונסא שייך נמי אף בת"ח בחור

הכיסא סמוך לשלחנו²⁰². ואם תרצה לומר משום סיפא דקרא נראה דהכי קאמר ד"שטף מים רבים" של העיר אליו לא יגיעו, אלא יהיה דר במקום שהוא רחוק מהם, שיכול לחפור חפירה סמוך לביתו ולא יגיע המים לחפירה וכנראה מפירוש רש"י²⁰³ ז"ל בזה וכמו שיראה הרואה. וגם למאן דאמר²⁰⁴ זו מיתה נראה דהכי קאמר שהוא מתפלל שימות בעירו בביתו ובחומותיו, ולא ימות מיתה משונה שיפול וישטף במים בחנק במצולות ים, אלא ימות כדרך כל הארץ, והיינו אומר "לשטף מים רבים אליו לא יגיעו" דלא תגע בו יד. וגם פירשנו במדרש אגדה ע"פ מ"ש ז"ל מים רבים אלו אומות העולם כמש"ה "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה"²⁰⁵, ועל דא קא בעי לה מיבעיית כל חסיד שיזכה שלא ימות מיתה משונה ח"ו ע"י אומות העולם, שאליו לא יגיעו והוא על דא מ"ש דעליו השלום במדרש אגדה "ממתים ידך ה' ממתים מחלד"²⁰⁶, ופרש"י ז"ל תהיה מיתתו ע"י השי"ת ולא מיתה משונה, וגם שימות זקן ועלתה חלודה על בשרו כמנהג הזקנים, ולא שימות בחוד שאכתי בשרו רך וטוב. וגם למ"ד²⁰⁷ זו תורה פירשנו עלה ג"כ סיפא

206 תהילים יז, יד.

207 רב נתן.

208 דמר זוטרא.

209 קנים פ"ג משנה ו.

202 שבת כה ע"ב.

203 רש"י בד"ה לעת מצא.

204 רב נחמן בר יצחק.

205 שיר השירים ח, ז.

[עא] דף ח ע"ב רש"י בד"ה משום קילקול סעודה אף בחבורה קטנה יצא דם וילכלך את המאכל וכולי ע"כ, נכתב בצידו ולענ"ד י"ל עוד דמאן דאמר משום קילקול סעודה משום דווקא בשעת סעודה ועל השולחן הוא דאסרו ובשר מבושל ומטוגן קאמר²¹², אבל שלא בשעת סעודה ולא על השולחן דליכא ביה קילקול סעודה ליכא למיחש כ"כ, אבל מאן דאמר משום סכנה יש להחמיר אף אם היה חותך במקום אחר ולא בשעת סעודה ובבשר חי, דעכ"פ יש לחוש שמא יעשה איזה חבורה בידו ויחתוך איזה גיד ויסכן ידו, ואף בגוונא שיזהר שלא יקוץ ידו ממש, אבל חתיכה קטנה ואיזה גיד מן היד לא יוכל להיזהר כל כך, לכן ירחיק עצמו מן הכיעור ומן הדומה לו דבכל מקום, ואף שלא על הסעודה לא יחתוך ע"ג היד לא מינה ולא מקצתה וכאמור.

[עב] דף ח ע"ב בלא ק"ש שתהא מטתך דומה למטת גוי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל די"ל בכל המצות אמאי לא אמרינו דלא תהא דומה לגוי, ונראה לעיין וכולי ע"ש, ולע"ד דפירושו הוא דוחק וכמו שיראה הרואה.

ולא בזקן בלבד. ואין לומר משום שאמר בגמרא כיון שניתקו שיניו של אדם מחמת זקנה נתמעטו מזונותיו, ולכן שייך ביה דוחק מזונות יותר, דהא נמי לא אפשר כן אלא בזקני עם הארץ, אבל זקני תורה אמר בגמרא²¹⁰ מניח אני כל אומנויות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה שכל אומנויות אינם עומדים אלא בבחורות ובזקנותו מוטל ברעב, אבל זקני תורה וכו'. ובשלמא עניין אונס החולי אפשר דשייך יותר בזקנה מן הבחורות דה"ל אפיסת הכוחות ותשש כוח הסבל, אבל הא דדוחק מזונות לכאורה קשה. ולכן צ"ל דהאי זקן דקאמר הכא הינו זה קנה חוכמה והוא רך בשנים. וכמו שפירש בש"ס בפרשת והדרת פני זקן והכא נמי פירש וקאמר דאם אירע לו אונס החולי או דוחק מזונות דתלו ביה טיפלי ולא איברי בעידנא דמזוני²¹¹ וע"כ נטרד בדוחק המזונות ומשום הכי שכח תלמודו קאמר דהוו זהירין בכבודו.

[ע] דף ח ע"ב גמ' משום מעשה דרב פפא וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בפרק י דפסחים בדף קיב ע"ב ועיין בחידושינו שם מה שהקשה שם בס"ד.

גורם, וכמ"ש חיי בני ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא.

²¹² שההדחה של בשר כזה מקלקלת אותו.

²¹⁰ קידושין פרק ד משנה יד.

²¹¹ יעויין בתענית כ"ה ע"א, שהקב"ה אמר לגבי רבי אליעזר בן פדת נוחא לך דאחריב עלמא ואלו אברית בעידנא דמזוני. ויעויין שם במהרש"א מזל שעת הלידה

בים ואתם אומרים שירה²¹³, דהא הכא אמר בהפך דלא אמר דוד הלל עד שראה במפלתן של רשעים והניחה בקושיה ע"ש. **ולע"ד** אפשר ליישב דהכא לא אמר הלל אלא האי פסוקא לחוד "ברכי נפשי את ה' הללויה", אבל אין הכי נמי דאמירת כל ההלל באורך וברוחב לא נימא. ועוד אפילו את"ל דשוו בשיעוריהן דכיון שניתן רשות לומר הללויה, אמרינן נמי באורך דהכל אחד, ואחד המרבה ואחד הממעיט, מ"מ אפשר לומר דגבי מצרים שאני דלא היו ישראל ראויים לאותו מעשה, משום דמה אלו²¹⁴ אף אלו, ומזה היה המקטרג שר של מצרים, ואפילו הכי לפניו משורת הדין הוא דעבד. ובזה פירש מה שאמרו ז"ל בפרק י דפסחים בדף קי"ח ע"א קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף וכו' ע"ש, ולכן אמר מעשה ידי טובעים בים, והיינו שהיה העניין חוץ משום הכי ואתם אומרים שירה', דבכהאי גוונא לא יאות למיעבד הכי, דבזה חתום פה שטן ואל ישטין עלינו, אבל בשאר מפלת רשעים אין הכי נמי שאומרים שירה והלל כמ"ש דוד כיון דאז אין שום קטרוג על ישראל עמו, ולא דמי שאר מפלות למפלת מצרים וכדבר האמור. **ואגב** ראיתי עוד למהרש"א ז"ל בפסחים שם על מה

ולענין מה שדקדק נראה דמשה דאיכא אמרי מציעתא ואיכא דאמרי בתרא, לא נראה להם דברי האיכא דאמרי קמא מהכי טעמא.

[עג] דף ט ע"א גמ' דבר נא וכו' אין נא אלא לשון בקשה וכו' ע"כ, נראה שהוצרך לזה שלא תאמר כיון דקי"ל בכ"מ דיבור קשה, א"כ גם הכא כן, אלא כיון שאמר עמה "נא" הוי לשון בקשה ובלשון רכה, ואל לשון דיבור קשה כמו שאר דוכתי.

[עד] דף ט ע"ב רש"י בד"ה אותו צדיק אברהם ע"כ, נכתב בצידו נראה שכיון בזה שלא תאמר דקאי אמהר רבינו עליו השלום שמדבר עמו, דאם כן הוי לי למימר 'שלא תאמר' כיון שמדבר עמו לנוכח ולא בלשון נסתר 'שלא יאמר', לכן פירש דקאי על אברהם אבינו עליו השלום. וגם שזה הכתוב עיקריה קאי לא נאמר אלא עם אברהם.

[עה] דף ט ע"ב גמרא ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל באגדתיה מכאן קשה למה שכתב בשם המדרש שאין אומרים הלל ביום אחרון של פסח, שאמר הקב"ה מעשה ידי טבועים

שהביאו ראייה ממ"ש²¹⁵ "נותן לחם לכל בשר" וסמך ליה "לגזור ים סוף לגזרים", שהקשה עלה דלא ידענא מאי סמך ליה, דהא כמה קראי אפסיקו בנייהו, ואי קרי ליה סמוך משום דבחד מזמורא נינהו, אם כן הוי ליה נמי דקרא המזונות בבריאת שמים וארץ ובמכת בכורות ובכל הני דכתיב בההוא מזמורא והניח בקושיה ע"ש. **ולע"ד נראה** דוודאי קושטא קאי משום דבחד מזמור נינהו קרי וסמך ליה, אבל משום דמשמע ליה מיהא דקריעת ים סוף היתה קשה לפני השי"ת יותר מכל הניסים המוזכרים שם, משום הכי אמר רק המזונות דכוונתה ואין צריך לומר משאר כל הניסים, דבכלל מאתים מנה, וכי תימא אעיקר דדינא פירכא, כיון דכל כחו של בעל האי דרשא דקא דריש סמוכים משום דבחד מזמור נינהו, א"כ במה כוחו דקא מדמי להו לקריעת ים סוף דחמירא טובא, ולא לשארא דקולי, לזה נימא דמהא לא איירי דכבר ידעת טעמא משום²¹⁶ ד"אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא", ואיהו דאפסיד אנפשיה דמריע מעשיו ומקפיח פרנסתו²¹⁷ ומרוב רחמיו דהשי"ת הוא זן ומפרנס לפניו משורת הדין, ודומיין דהכי עשה ה' עם ישראל בקריעת

ים סוף במדת החסד והרחמים, דמה אלו אף אלו, ולא היו ישראל ראויים לאותו נס ולכן שפיר קא מדמי להו אהדדי. **ועניין** הסמיכות דאמר "ויפרקינו מצרינו כי לעולם חסדו, נותן לחם לכל בשר, כי לעולם חסדו". יובן היטב לע"ד ע"פ מ"ש במדרש ילמדנו קשים מזונותיו של אדם כביאת המשיח, ואייתי מדכתיב אמר²¹⁸ "עולם חסד יבנה" וכולי ע"ש, ונראה דקא יליף לה הכי דעיקר בניין העולם ע"י הפרנסה דבלא"ה היו מתים ברעב ומשום הכי משמע להו דהאי קרא, מיירי במזונות ופרנסת בני אדם שהיא במדת החסד, וכמבואר לעיל וסיים בה²¹⁹ "כרתי ברית לבחירי נשבעתי לדוד עבדי" וכולי, שמייירי על משיח צדקינו שהוא מזרעא דדוד קא אתי, לומד דעניין המזונות וביאת המשיח בשוה קרתים ואידי ואידי חד שיעורא נינהו ודרשינן סמוכים. ואף אנן נמי ניימא דהיא גופה נתכוון הכא בסמיכות זה ד"ויפרקנו מצרינו" וכולי, ללמדינו דכי הדדי נינהו וכמו דבש"ס ילפי מן הסמיכות להא דקרא בקריעת ים סוף ה"נ נילף להא וע"פ מדרש דילמדינו והכא עדיפא מינה דסמוכים ממש נינהו וכמדובר. **וע"פ** האמור בעניין נבין מ"ש

215 תהילים קלו, כה.

216 קהלת ז, כ.

217 צ"ל פרנסתו. בגלל חטאיו הוא מקפח פרנסתו.

218 תהילים פט, ג.

219 תהילים פט, ד.

רשב"ם ז"ל בפסחים שם בד"ה כקריעת ים סוף, כלומר נס גדול עושה לו הקב"ה למי שנותר לו מזונו כאשר עשה לישראל שקרע להם ים סוף מ"מ למיבעי רחמי עכ"ל, ולכאורה אין מובן אמאי הוצרך רשב"ם להאריך בהני מילי מעלייתא, אך אפשר דהוקשה לו דמאי חזית לדמוי להא ולא לשארא, כיון דעכ"פ אינם סמוכים ממש, ולזה תירץ דנס גדול וכולי, והינו משום שאינו ראוי ואפילו הכי צריך לעשות לו נס גדול לזונו, ודומיין דהכי היה הדבר בקריעת ים סוף. ומשום הכי קא מרמי להא דחמירא תרומיהו הם נס גדול ואין צריך לומר לשארא, ומשום הכי כתב רשב"ם כלומר וכולי להורות נתן להאמור ועל דעת שביארנו לעילא.

[עו] דף י' ע"א מי כתיב חוטאים, חטאים כתיב ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דהרי אמר לעיל בסוף דף הקודם שלא אמר דוד הללויה עד שראה במפלתן של רשעים, ואייתי מהאי קרא ד"יתמו חטאים ורשעים עוד אינם", וכן לקמן סמוך ונראה²²⁰ אמר ראה במפלתן של רשעים ואמר שירה, משמע וודאי דסברי מרבנן דחטאים וחוטאים ורשעים כולהו כתוב אחד נינהו, ופירוש "ורשעים עוד

אינם" היינו שיפלו מפלה גמורה על דעת ועוד מעט ואין רשע, ולא כמו שאמרה ברוריה חטאים כתיב, כיון דיתמו חטאים ורשעים עוד אינם והיינו ששוב לא ימצאו רשעים בעולם, אלא הכוונה שיפלו הרשעים כמ"ש²²¹ "ורשע יפול באחת", מדלא אמר לה רב מאיר לדביתהו מידי, משום וודאי שהסכים לדבר קודשה, וקשה דהרי בהא דלעיל ודלקמן אמר במושלם בהפך, ואין לומר דכוונת הש"ס דלעיל מ"ש מפלתן של רשעים היינו ליצר הרע ודעימיה שנקראים הכי, כמ"ש²²² "צופה רשע לצדיק" וכולי, דא"כ הוי לי למימר במפלתן של חטאים כלומר כלישנא דקרא דאייתו מיניה. ולכאורה צריך יישוב. ובעיקר מ"ש בעי רחמי עליהו דליהדרו בתשובה וכולי, עיין למהרש"א ז"ל בחידושי אגדות מ"ש דיש לעיין בזה וכולי, ואנן בעניותין בקונטרס בתשובה יישבנו לזה באופן נאות אם תדרשינו ימצא לך.

[עז] דף י' ע"א לך ובקרת את החולה וכו' ע"כ, נכתב בצידו ר"ל דאף לפי שיטתיה שהוא הגדול עכשיו ע"כ, צריך אינהו לילך אצלו משום דאמר²²³ ביקור חולים אין לו שיעור, ופירש בגמרא

222 תהילים לו, לב.
223 נדרים לט ע"ב.

220 ברכות י' ע"א.
221 משלי כה, יח.

[עט] דף י ע"א גמ' הן יקטלני לו איחל וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א שם ועיין מ"ש שם בע"ד על דבר קדשו בס"ד.

[פ] דף י ע"ב גמ' גנו ספר הרפואות והודו לו חכמים ע"כ, נכתב בצידו כתב הרי"ף ז"ל בעין יעקב תימא דהא עד חזקיה לא הוה מאן דחלש ואיתפח²²⁶, וא"כ איך גנו ספר הרפואות? ועי"ש מה שתירץ. ולע"ד י"ל דאחר דבעי רחמי והוה מאן דחלש ואיתפח, משום הכי גנו ספר הרפואות כדי שיבטחו בהשי"ת שהוא רופא חנם ויחזרו בתשובה דאין ייסורים בלא עון. וכי תימא כיון דמקודם לא הוה מאן דחלש ואיתפח איך תיקנו מעיקרא הספר הרפואות? וי"ל דמעיקרא עשו הספר הרפואות ע"ש סופו, שיוודעים שסוף כל סוף יהיה חולי בעולם שאינו של מיתה לכן תיקנו הספר רפואות ואתא חזקיה וגנוזו מטעם האמור.

[פא] דף י ע"ב גמ' משה תלה בזכות אחרים וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בפרק ב' דשבת בדף ל ע"א מ"ש, וכשאמר זכור לאברהם מיד נענה, ומה שהקשה

אפילו גדול אצל קטן, ואיכא מאן דאמר אפילו כמה פעמים ביום, ואמר דהלכה בתרוייהו וכיון שפירש הלכתא הכי, א"כ אפילו גדול אצל קטן חייב לילך ולבקר איזה חולה שיהיה וכאמור. ועיין להרב הכותב ז"ל שכתב דמזאת הפשרה נלמוד כי קפידת הנביא היא יותר צודקת, ולכן היתה פשרת הקב"ה להפסיד המלך כי חלה ונפל למשכב והנביא לא נצטער כלל וכו' ע"ש. **ולע"ד** אחרי המחילה אי מהא לא איריאי דאדרבה יש מקום לומר מהאי פשרה כי קפידת המלך היא הצודקת ומשום הכי נתגלגל הדבר עד שבא הנביא אצלו, אי משום החולי העיקר היה משום שלא רצה לישא אשה, אבל אחר שקיבל על עצמו לקיים מצוה זו מיד נתרפא וכמו שנראה משטח²²⁴ דברי הש"ס. וכן נראה בהדיא מדברי הזוהר הקדוש שהובא בעין יעקב הכא כמו שיעויין שם. ועיין בספרי הקטן בזרע יצחק ביקרא דחיי בדף ס"ב ע"א מה שהארכנו בזה בס"ד.

[עח] דף י ע"א רש"י בד"ה נגזרה גזרה שתמות ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל באגדתיה²²⁵ ועיין מ"ש שם בדף הנזכר בע"ד ע"ד בס"ד.

מעלי, ואין אני רוצה לתת לך בתי, דהא קאמר דגרמא זכותא ידידי ודידך וכו', גם ממאי דמיייתי עלה הא דאפילו חרב חדה מונחת וכו' משמע דאגזירות מיתה קאי כפרש"י.
226 והבירא.

224 הכוונה לפירוט של הגמרא.
225 כתב המהרש"א פרש"י שתמות, פירוש לפירוש שתמות מחולי זה, וא"א לך לישא אשה לזכות בבנים, אבל אין לפרש דכבר נגזרה עליך גזירה שיהיו לך בנין דלא

מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה מהא דהכא ומה שיישבנו שם בס"ד.

[פב] דף י ע"ב גמ' הנה לשלום מר לי מר ע"כ, נכתב בצידו המפרש ז"ל פירש האי קרא ע"פ מ"ש לעיל על פסוק "מי כהחכם ומי יודע פשר דבר" דהשי"ת עשה פשרה בין ב' צדיקים וכו' והיינו ואומר "הנה לשלום" דכדי לעשות שלום בינינו צריך לעשות מר שיהיה מרירות וחולי בעולם, אבל קא מתמה עלה "לי מר" דאמאי היתה המרירות והחולי לי ולא היה הדבר בהפך שיחלה ישעיה הנביא, ואני אלך ואבקר אותו ע"כ תורף דעתו²²⁷, ולכאורה קשה על זה שהרי עיקר החולי שבא על חזקיה משום שלא רצה לישא אשה. ובשלמא לפי דברי הרב הכותב ז"ל שהבאנו לעיל שכתב דמזה מוכח כי קפידת הנביא היא צודקת, א"כ מ"ה קא בעי עלה שיהיה מעשה לסתור כדי לצדק דברי המלך, אבל לפי מ"ש לעיל דאי מהא לא איריאי ואינם מוכרחים כ"כ דברי הרב הכותב בזה, אם כן חזר הדיקדוק למקומו ומ"מ לפום שיטתיה דהרב הכותב אתי שפיר האי קרא דידן דהכי קאמר "הנה לשלום מר" וכו' ר"ל דבעניין האי שלום דקא עביד לן אבא רחמנא נפקא לי מינה מר דמזה מוכח כי קפידת הנביא היא

צודקת ואיהו עדיף מנאי, ואני טפל לגביה ידיה, ומשום הכי קא מתמה עלה דמלתא וכמדובר, והמפרש ז"ל פירש עוד דבאומר לי "מר" שם רמז על מאי דסליק מיניה מנשה (ו) רבשקה שהם ראשי תיבות של מילה "מר" וקאמר דאחריתה מרה שאין מרה כיוצא בה.

[פג] דף י ע"ב מכאן שאשה מכרת באורחים וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל באגדתיה לפי שהאשה מצויה בבית יותר מן האיש כדאיתא²²⁸ בעלמא לגבי צדקה לעניים עכ"ל, ולענ"ד דלא איריאי דהתם אמר בעניין צדקה משום דמצויה בבית ונותנת לעניים לחם אפוי ובשר מבושל ומיקרבה הנייתה ובזה ה"ל שכר ומעלה יותר מן האיש הנותן מעות, אבל הכא מנא ידעה דאדרבה במילי דשמיאי שהאיש יודע ספר ובקי בטיב התורה והמצוה שייך לידע באורח יותר מן האשה. לכן נלע"ד דהכא דייק מדאמר קדוש הוא, ובכל מקום שהוא אומר קדושה הוי גדר מן העריות, ואמר ביה "הנה נא ידעתי" וקאמר מנא ידעה בזה יותר מן האיש, ותירץ חד אמר שלא ראתה זכוב וכו' והיינו שרץ טמא שלא ימצא במקום קדושה, כמ"ש מהרש"א גופיה

227 המפרש סובר שהנביא צודק ולכן המלך חלה.

228 תענית כג ע"ב.

בלשון שאחר זה²²⁹ ע"ש, ואי לאו שהוא קדוש בגדר ערוה לא הוי ליה כך. וחד אמר סדין של פשתן וכו' ומזה מוכח וודאי שקדוש יאמר לו ומלבד זה י"ל משום שהאשה יש לה בדיקה באנשים ע"י שלא יסתכלו בהם הסתכלות גמורה של איסור וגם ריבוי השיחה עמהם, מזה הם מכירים קדושת האיש בעניין העריות, ולהכי אמר "הנה נא ידעתי" שיש בה ידיעה בתחילה ובסוף בזה שפיר יותר מן האיש וכמדובר.

[פד] דף י ע"ב כל המארח תלמיד חכם ומהנהו וכו' ע"כ, י"ל מה בא לרבות בהאי "כל". ונראה ע"פ מ"ש בש"ס אחאב שקול היה²³⁰ שהיה מהנה תלמידי חכמים מנכסיו. וגם אמרו²³¹ פסלו של מיכה היה נוצח עשן הקטורת בקשו משום הכי לדוחפו, א"ל הניחו לו מפני שפתו מצויה והיינו שמלבד שהיה מהנה לת"ח גם פיתו מצויה לכל עובר ושב, ודא אהנייא ליה שהיה נוצח עשן הקטורת ואין פוצה פה ומצפצף עליו, גם אמר במדרש פרשת אמור לא למד ולא לימד ולא היה ספק בידו להחזיק והחזיק עליו נאמר "ברוך אשר יקים" וכו' ע"ש, והיא גופה רמז בהאי ריבויא ד"כל" לומר שאפילו אמר באחאב או במיכה ואף שאין בידו לא

מצוה זו לחוד, מעלה עליו הכתוב כאלו הקריב תמידין, והיינו אף דקודשא קאי שלא הקריב תמידין אלא הקריב לפסל, אין מי שיוכל לדוחפו, וניחו לו כמו אחד שיקריב תמידין, וכמו שמצינו בפסלו של מיכה, ומי שרגיל בזה עליו נאמר "ברוך אשר יקים" וכו'. **ועדיין** צריכים אנו למודעי במ"ש ומהנהו מנכסיו דפשיטא ע"י שמארחו ומאכילו הוא נהנה שפיר, ומאי למימרא? ונראה ע"פ מה שיש סוג בני אדם שרוצים לארח ת"ח בתוך ביתם ומאכיל ומשקה אלא שבעניין הנדבה מתנה עמו שלא תגע בו יד ליתן לו מנכסיו כלום, אלא אכילה ושתייה לבד במידי שאין בו פסידא כ"כ, הוי ליה עין טובה דברכת הבית מרובה, אבל דררא דממונא לא, לכן קאמר דהעיקר שמלבד שמארחו תלמיד חכם בביתו ומאכילו ומשקהו, גם צריך שיהנהו מן נכסיו ו"הענק תעניק לו מכל אשר ברכך ה' אלהיך"²³², ואז שבחיה קרא כאלו הקריב תמידין, אבל בלאו הכי לא וכאמור.

[פה] דף י ע"ב הרוצה להנות יהנה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בפירש"י ז"ל ומה שהקשה מהרש"א ז"ל באגדתיה ומה שתירץ²³³, ועיין בספרי הקטן בזכות אבות

229 דברים טו, יד.

230 סנהדרין קב ע"ב. וקשה לכאורה דבכמה מקומות הרחיקו חז"ל הנאה מאחרים וסמכו אקרא דנושא מתנות יחיה,

229 בד"ה שלא ראתה זכוב.

230 סנהדרין קב ע"ב.

231 סנהדרין קג ע"ב.

ממלכת ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך", ולפי זה אתי שפיר ראיית הגמרא אף לפירוש הרשב"א הנזכר.

[פח] דף יד ע"א גמ' הקב"ה עושה לו חפציו שנאמר "צדק לפניו יהלך" וכולי ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל באגדתיה דלפי דרשא זו פירש ישים הקב"ה לדרך פעמיו להצליח בה ע"ש, והרואה יראה שהוא דוחק, ויותר נראה דהכי קא דייק דמדקאמר הכתוב דכך הוא הסדר שקודם "צדק לפניו יהלך" בתפילתו והדר "ישים לדרך" משמע דבזה מצליח, שהקב"ה עושה לו חפצו ויגיעו לחיים טובים שלום בגופו ובממונו וכולי, והא ראייה דקא מזהר²⁴¹ ליה קרא דככה יעשה כל הימים, וכך הוא דרכה של תורה מי שרוצה הצלחת דרכו. וגם אפשר דקא דייק ממ"ש קודם²⁴² "גם ה' יתן הטוב" וכו' וסיים בה דאימתי השי"ת יתן לו טובה וברכה הלזו ועושה לו חפציו בזמן

בפרק ה במשנה טו בדף קמ"ה ע"ב, מה שהארכנו בעניין זה בס"ד.

[פח] דף יב ע"ב רש"י בד"ה למען תזכרי ובושת סיפיה דקרא בכפרי לך את כל אשר עשית ע"כ, נכתב בצידו נראה דלא הוי ליה גירסא לרש"י שהביאו סיום הכתוב, ולכן הוכרח לזה אבל לגירסא דידן שהביאו כל הכתוב בש"ס תו אין צורך לזה²³⁴.

[פז] דף יב ע"ב גמ' אלא מהכא ויאמר שאול וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל מ"ש הרשב"א ז"ל בהא דחזקיה²³⁵ שהוסיפו לו שנותיו משום דמלך שדינו כרבים²³⁶, והא דאמר בני חיי וכו' במזל תליא היינו ביחיד ע"ש²³⁷, אי נמי קשה מאי מיייתי מהא דשאול עדיין יש להקשות דילמא מלך שדינו כרבים שאני, ונראה לתרץ דשאול כבר נטלה המלכות ממנו ואז לא הוי ליה דין מלך כמ"ש ז"ל בעניין²³⁸ "ויתחפש שאול" שנעשה חפשי מן המלכות²³⁹ וגם כתיב²⁴⁰ "קרע ה' את

²³⁴ בגרסת הגמרא של רש"י לא היה את סוף הפסוק, והראיה מסופו של הפסוק. ולכן רש"י הביאו בפירושו. בגרסת הגמרא שלנו יש את סוף הפסוק.

²³⁵ ברכות י ע"א.

²³⁶ ראש השנה טז ע"א.

²³⁷ מועד קטן כח ע"א.

²³⁸ שמואל א פרק כח, ח.

²³⁹ מדרש תנחומא בסוף פרשת ויקרא.

²⁴⁰ שמואל א פרק טו, כח.

²⁴¹ מזהיר.

²⁴² פסוק קודם בתהלים פה, יג.

ונראה לפרש דודאי אין ליהנות משל אחרים אלא דהכא בגדולה מצות הכנסת אורחים שהיא הגדולה בגמילות חסדים מיידי דבעי גם לעשירים, שכל אדם עני הוא בדרך מכלי תשמישים הצריכים לו, ולכן נקט הני מטה ושלחן וכסא ומנורה שהם לצורך אדם גם בדרך וכו', ועל זה אמר הרוצה ליהנות משל אחרים ינהג כאלישע היינו שלא היה נהנה אלא בדרך בכלי תשמישים של אחרים כדרך אורח, אבל בשאר דברים ודאי לא היה נהנה משל אחרים, שהרי מצינו שלא רצה ליהנות מנעמן וכו'.

בצידו צריך להבין דלמאי הלכתא קאמר. ונראה ע"פ מ"ש²⁴⁶ ז"ל בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין והיא התשובה. גם אמרו²⁴⁷ אם פגע בו מנוול זה משכהו לבית המדרש וכו' תורה בעידנא דעסיק בה מגנא ומצלא. והיא גופה קמ"ל הכא באומר מעלין מכף חובה זה יצר הרע שמסית ומדיח לאדם להביאו לכף חובה, אהני ליה ישיבת בתי מדרש ועסק התורה שיביאו אותו לכף זכות, ש"מצא בה איש מסכן וחכם"²⁴⁸ זה יצר הטוב המביאו לכף זכות. ואכתי י"ל דהא נמי פשיטא ומאי קמ"ל? ויובן ע"פ מ"ש בפרק ג' דערכין²⁴⁹ מאי תקנתיה דמספרי לשון הרע, אם ת"ח הוא יעסוק בתורה וכו', ואיכא מאן דאמר²⁵⁰ סיפר אין לו תקנה ע"ש, וכתב אנן בעניותין בספרי הקטן בזרע יצחק בפרפראות בדף קה דפשיטא דהלכה כמאן דאמר דיש לו תקנה ואין לך דבר שעומד בפני התשובה, ובזה פירש כמה מאמרים ופסוקים כמו שיעויין שם. **אמור** מעתה השתא הכא היא גופה קמ"ל דישבת אוהלים ועסק התורה אהנייא להו לעוסקים בה, שאף אם נכשל וכבר סיפר לשון הרע ובא לידי חובה אפ"ה מעלין

שצדק²⁴³ וכו', אבל בלאו הכי לא. ועכ"פ נראה דאף לפי דרשא זו האי "וישם לדרך" וכו', קאי וודאי על האדם וכמו שנראה מפירוש רש"י ז"ל.

[פט] דף טו ע"א גמ' דכתיב "ארחץ בנקיון כפי וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א ז"ל בחידושי אגדה יש לענין בזה מאי משמע ליה מהאי קרא לעניין ק"ש ותפילה וכו' ע"ש מה שתירץ. ולע"ד י"ל דסמך אמה שכתב אח"כ²⁴⁴ "ה' אהבתי מעון ביחידך ומקום משכן כבודתך" והם בתי כנסיות ששם קבוע השי"ת אתר בית שכינתיה והוא בית קיבול תפילות, ומזה דייק דקרא ד"ארחץ בנקיון" וכו' לעניין ק"ש ותפילה מיירי. ומה שרוצה לפרש הרב בקרא דאיך ריק וכולי לאוקומי בתפילה²⁴⁵ אינו מוכרח כל כך כמו שיראה הרואה. והיותר נכון כמ"ש. וגם בקרא ד"וארחץ בניקיון כפי" אי בעית לפרושי דקאי על התפילה נימא דסמך אמ"ש אח"כ "עד אבוא אל מקדשי אל" וכו', היינו בתי כנסיות שהם מקדש ה' שמתפלל בהם.

[צ] דף טז ע"א גמ' אף אהלים מעלין מכף חובה לכף זכות ע"כ, נכתב

243 שמקדים את תפילתו.

244 תהילים כו, ח (שתי פסוקים אחר כך).

245 המהרש"א כתב אך ריק אני, דהיינו שאריק גופי להיות נפנה וזכיתי לבכי לתפילה וכו'.

246 קידושין ל ע"ב.

247 שם.

248 קהלת טו.

249 ערכין טו ע"ב.

250 רבי אבא ברבי חנינא.

אותו מכף חובה, וקיללת אדונינו דוד הא'²⁵¹ ד"יכרת ה' " וכו' לכף זכות, דעליו נאמר²⁵² "מרפה לשון עץ חיים" והוי ליה רפואת הנפש. והלכה ומורין כן כמאן דאמר קמא ולא כאידך וכאמור. **אי נמי** ע"פ מ"ש²⁵³ אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו שוודאי עשה תשובה, שאור שבו מחזירו למוטב, והיינו שבא ללמד ד"יושבי אוהלים" אלו תלמידי חכמים אף אם חס ושלום נתגבר עליהם יצרם ונפלו לכף חובה, אפ"ה ישיבת אוהלים ועסק התורה מעלין אותן לכף זכות שעל ידיהם חוזרין בתשובה מיד ובא ללמד שאל תהרהר אחריהם לא מינה ולא מקצתה וכמדובר.

[צא] דף טז ע"ב בעין יעקב הביאו לשון רש"י בד"ה נוחל ב' עולמות העולם הזה בק"ש והעולם הבא בתפילה ע"כ, ולכאורה נראה דפירש כן כסידרא דקרא²⁵⁴, שפירש כן אברכך זו ק"ש וכו', לכן פירש דהעולם הזה שבא אליה תחילה זוכה בה ע"י הק"ש וכו'. אבל קצת קשה אמאי לא פירש דק"ש שהיא מדאורייתא אליבא דכולי עלמא, יזכה בה לעולם הבא, והעולם הזה ע"י התפילה, וגם לפי

שהתפילה היא חיי שעה לכן יזכה בה בעולם הזה שתפילתו נשמעת ונותנין לו שאלתו. גם קשה דהוי ליה לפרש התם שיזכה בב' עולמות ע"י הני תרתי, ומאן דפליג לך חדא בשביל זו וכו' אימא דבהצטרפות קיום ב' כאחד יזכה לב' עולמות. ודע דחיפשותי בדפוס התלמוד ולא מצאתי להאי לישנא רק שם נראה בד"ה²⁵⁵ רננות ב' עכ"ל, וזה מסייע למ"ש דר"ל דמשום הני תרתי יזכה לב' עולמות כאחד ודייק ממ"ש רננות לשון רבים.

[צב] דף יז ע"א כד הוה מסיים וכולי סוף אדם למות וכו' ע"כ, נכתב בצידו אפשר לומר דהכי קאמר מילה 'אדם' שהיא אות מ', שם רמז למיתה וע"י שיזכור תמיד המיתה יקרא אדם במעלה, וסוף מילה 'הבהמה' ג"כ אות ה', ושם רמז השחיטה דהיא קיימא לשחיטה. אי נמי ע"פ מ"ש ז"ל מי גבר כאברהם אבינו עליו השלום, מי גבר כמשה רבינו עליו השלום וכו', וגם מי לנו גדול כדוד המלך עליו השלום "וישכב דוד עם אבותיו"²⁵⁶, ותירץ אומר סוף אדם שאפילו גבר כאברהם ואהרון ודוד ומשה וסופם עמדו למיתה וגם אדם ז"ל.²⁵⁷ אם הראשונים

254 "כן אברכך בחיי בשמן אשא כפי" (תהילים סג, ה) "כן אברכך" זו ק"ש, "בשמן אשא כפי" זו תפילה.

255 רש"י בד"ה רננות.

256 מלכים א' ב, י.

257 שבת קיב ע"ב.

251 "יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות" תהילים יב, ד.

252 משלי טו, ד. יעויין בערכין.

253 ברכות יט ע"א.

בעניין דברי תורה, ולא קנאה וכו', כמו עולם הזה שאפילו האב ובנו נעשו אויבים זה לזה, "ואת והב בסופה"²⁶⁰, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה, וליקח שכר טוב כמה שסיגלו²⁶¹ תורה ומעשים טובים בהיותם בעולם הזה וקאמר שישתדל האדם בעודו בחיים, דעולם הזה עולם העשיה ועולם הבא עולם הגמול.

[צד] דף יז ע"א אלופינו בתורה ובמצות וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש לקמן פ"ט בדף ס'²⁶².

[צה] דף יז ע"א גמ' אשריו לאדם שגדל בתורה וכו' ועליו אמר שלמה בחוכמתו וכו' ע"כ, נכתב בצידו י"ל מאי קמ"ל בזה. גם הכפל תרתי למה לי, דאם כל ימיו גדל התורה פשיטא שהוא עמל בה. גם היכא רמיזא בדברי שלמה בחוכמתו בעמלה של תורה. וכבר בספרי הקטן בזכות אבות בפרק ב' במשנה טז בדף נ"ז ע"ב יישבנו למאמר הלזה בס"ד ע"ש. והשתא הכא אפשר לומר בדרך פשוטה ע"פ מ"ש בפרק ב' דעבודה זרה²⁶³ בפסוק²⁶⁴ "לריח שמניך טובים" וכו' למה ת"ח דומה לצלוחית של פליטון מגולה

כמלאכים וכו', ואם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים וכו', לכן קרי להו אדם המעלה, וסוף הבהמה שאר אינשי דעלמא לשחיטא קיימי שמיתתן על זה משום הכי בשחיטה, מה שאין כן האדם אינהו ודכוותיהו נאמר בהו שכיבה ומיתה "וימת שם משה"²⁵⁸ "וישכב דוד" ומיתתן היתה בנשיקה ע"י הקב"ה. וסיים²⁵⁹ "ומותר האדם מן הבהמה אין", אפשר ע"פ מ"ש ז"ל דמדת הענוה למדנו מן אברהם ומשה רבינו עליהם השלום ואהרון ודוד שעשו עצמן כאין. והיינו אומר "ומותר האדם" אלו אברהם אהרון דוד משה, מן שאר בני אדם שנקראים בהמה לגבי דידהו, איכא בינייהו "אין" שהם שמו עצמם כאין ומאן דאיהו זעיר איהו רב אדם המעלה, וגם זכו לחכמה מפוארה, אבל שאר בני אדם שלא נהגו במידה זו והיו כבהמה דהיינו לגסות עניות דתורה.

[צג] דף יז ע"א גמ' עולם הבא אין בו לא אכילה וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה יש להבין מאי קמ"ל בזה. ואפשר דהכוונה על אכילה ושתייה של תורה דבמתניתין תפשי ולא פריה ורביה לחדש חידושים בדברי תורה, ולא משא ומתן

262 יעויין להלן בסעיף קפה.

263 ע"ז לה ע"ב.

264 שיר השירים א, ג.

258 דברים לד, ה.

259 קהלת ג, יט.

260 במדבר כא, יד.

261 כלומר סיגלו לעצמן.

ריחה נודף וכו', ע"ש ברש"י ז"ל אתה הוראת לדעת מזה דתלמיד חכם שיושב ולומד והוא יחידי בביתו ואינו מלמד לאחרים אין ריחו נודף ואין לו שם טוב בעולם מידי דהוה שהוא טוב לשמים ואינו טוב לבריות. אבל אם מגולה שהוא דורש טוב לעמו ומזכה לאחרים הוי ריחו נודף וגדל בשם טוב ע"ש שהוא טוב ג"כ לבריות. וגם מרויח שהמזכה את הרבים אין חטא בא על ידו²⁶⁵ לא מינה ולא מקצתה, וזוכה לב' עולמות כמו שסיימו שם ולא עוד אלא שנוחל ב' עולמות, והיינו מהכי טעמא דבעולם הזה משום שמזכה את הרבים וטוב ג"כ לבריות אהנייא ליה שאף בעידן ריתחא שמידת הדין מתוחה בעולם לא תגע בו יד בתלמיד חכם בזה, וכמו שחילקו הראשונים ז"ל וממילא רווחא שיזכה ג"כ בעולם הבא כיון שאין חטא בא על ידו. **אשר** מזה אפשר שהיא גופה קמ"ל הכא דמאן דקאי באשרי מי שגדל בתורה בתחילה, איהו גופיה ללמוד לעצמו ועוד בה ועמלו בתורה שהוא עמל ללמד לאחרים ולזכותם, ועליו אמר שלמה בחוכמתו "טוב שם" וכו', דאדם כזה הוי ליה שם טוב בעולם וריחו נודף טוב ומטיב לזכות את הרבים, וגדל בשם טוב ונפטר בשם

טוב מהעולם הזה ע"ש שאין חטא בא על ידו ושכרו הרבה מאוד לזכות בב' עולמות וכמדובר. **ומקום** יש בראש לפרש ביאור אחר והוא ע"פ מאי דאיכא בת"ח עצמן ב' סוגים: א' בקודש שהוא לומד בתורה הרבה ומחדש בה חידושי תורה ביתר שאת, אלא שהם מתעצלים לטרוח ולכתוב מה שחידש. שניות דרבנן²⁶⁶ שהם עמלים לכתוב כל מה שמחדש יומם ולילה לא ישבות קטנות עם גדולות. ובוודאי שבח השני היא אהובה ע"ש שבה הוי ליה טירחא יתירתא ובפרט בשיטתה להוציאם לאורה על מזבח הדפוס שבזה מזכה את הרבים והוי ליה צערא בגופו ובממונו, ולפום צערא אגרא, והיינו דרמז באומר "אשרי מי גדל בתורה" שהוא לומד כל ימי חייו ועוד בה "ועמלו בתורה" שהוא עמל להוציא לאורה חידושי תורה, וקאי באשרי שעליו אמר שלמה בחוכמתו "טוב שם" וכו', דהוי ליה שם טוב שמזכה את הרבים בחידושו לעולם, וכולי עלמא מדכרין ליה לטב וגם "שפתותיו דובכות בקבר" כשמזכירין שמועותיו, וגם שכרו הרבה מאוד, ובא לאפוקי בזה אידך גיסא שלא יזכה לכל המעלות הללו. ודייק אומר בכלל דבר קודשו "ועושה נחת רוח ליוצרו" שם רמז שהמחדש חידושי תורה

266 הסוג שני של ת"ח.

265 אבות פרק ה משנה יח.

לשמה נעשה בהם עטרה לכביכול, והיינו נחת רוח ליוצרו קדאמר וכנודע, ועוד אפשר דהכי קאמר אשריו לאדם שגדל בתורה היינו שאביו ת"ח וגדל במקום תורה וגם איהו גופיה עמלו בתורה שלמד מאביו מתורתו וממעשיו הטובים, והוי בר אבהן ובר אוריין והוי ארי בן ארי והיינו רביתיה בהאי באשרי.

[צו] דף יז ע"א גמ' וכל העוסקים שלא לשמה יהי רצון שיהו עוסקים לשמה ע"כ, נכתב בצידו י"ל מה צריך תפילה לזה? שהרי אמר²⁶⁷ לעולם יעסוק וכו' שמתוך שלא לשמה בא לשמה, וא"כ ממילא רווחא שמעתתא ויהיו לשם שמים, ונראה ע"פ מ"ש מהרש"א²⁶⁸ בחידושי אגדות דזה מירי כלומר לקנטר וכולי ע"ש, וא"כ להאי מילתא בעייא צילותא, אבל בלומד להתכבד²⁶⁹ וודאי דכך דרכה של תורה מתוך וכולי, וא"צ שום תפילה ובזה מתחזק שפיר פירוש הרב ז"ל.

[צו] דף יז ע"א תוס' בד"ה העושה שלא לשמה וכו' וא"ת וכו' ע"כ, נכתב בצידו לע"ד י"ל ע"פ מה שראיתי להרב מאה שערים ז"ל בשער ז' שהביא משם המקובלים שפירשו הא דאמר שיעסוק

שלא לשמה היינו בדרך הפשט דמתוך שלא לשמה בא לשמה, היינו דרך הסוד שנקראת תורה לשמה, ר"ל לשם מה לשם הגדול שעולה מילואו מ"ה וזה שאמר הכתוב²⁷⁰ "מ"ה אהבתי תורתך" וכו' ע"ש, ועל פי זה אתי שפיר דמ"ש יעסוק אפילו שלא לשמה לאו היינו שלא לשמה ממש, אלא בחוכמת הפשט קאמר, דמצוה גוררת מצוה²⁷¹ להיות חשוב ומקובל בחכמת הקבלה, ואגב חדא תרתי, אבל מ"ש הכא נוח לו שלא נברא היינו הלומד תורה שלא לשמה ממש וכאמור. וע"פ דרכו דרך הקודש, יובן לע"ד מה שסיים המשורר²⁷² "מה נמלצו לחכי אמרתך" וכולי, זה אמור כנגד חוכמת הקבלה שהוא שמח בה ביתר שאת משום שהיא לשם גבוה, וקאמר דתדע מפני מה זכיתי לזה "מפקודיך אתבונן" זו חוכמת הפשט "ופקודי ה' ישרים" שלמדתי בתחילה הם שזכוני להתבונן בחכמת הנסתר ועמוק עמוק ומינה הבנתי דבר מתוך דבר וכמדובר. **ואפשר** שאל קשר זה מה שרמז ג"כ מ"ש מזמור לו²⁷³ "מה יקר חסדך אלהים" וכו' ר"ל מהודי ומשבח על שנתת לנו חוכמת הקבלה שהיא לשמו ולשמה, לשם מ"ה, ויקרה היא מפנינים ובני אדם היודעים בה

271 אבות פרק ד משנה ב.

272 תהילים קיט, קג.

273 תהילים לו, ח.

267 פסחים נ ע"ב, תענית ז ע"א, נדרים סב ע"א.

268 וכו' התוס' בד"ה העושה.

269 שזה שלא לשמה.

270 תהילים קיט, צז.

אור של גיהנם, וגם קרוב לזה הוא ע"פ כמ"ש בפסוק²⁷⁸ "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי" וכו', ותכלית הדברים קא בעו עלה דמילתא שיהיה חשקם בעניין עולם הבא ולא בענייני עולם הזה, לא מינה ולא מקצתה וכאמור, ואפשר לי להסביל ה"מ מעלייתא כפירוש רש"י ז"ל שכתב על זה בזוית אורה, וכל מאי דפרישית בש"ס נימא בד'ק.

[צט] דף יז ע"א תוס' ונפשי כעפר
מה עפר אינו מקבל כליה וכו' ע"כ, נכתב בצידו בגירסת העין יעקב הביאו התוס' בעניין אחר מה עפר הוא מכלה את הכל, אף אני יהי רצון שאהיה מכלה את הכל ע"כ, ומה שי"ל של הני מילי מעלייתא עיין בקונטרס עקב ענוה אשר לי מ"ש שם בס"ד ושם מבואר באר היטב באורך.

[ק] דף יז ע"א גמ' ולמקללי נפשי תידום ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה לחד פירש שאותן מקללי תידום, שידומו כאבן מלקלל אותי ע"כ, ולע"ד לפירוש זה דהוי ליה "ידמו", כיון דקאי על המקללים והם רבים, ולא לימא "תידום" ולשון יחיד. וגם לפי זה הלמ"ד הב' ג"כ צ"ל בשב"א²⁷⁹ כמו

"בצל כנפיך יחסיון ירויון מדשן בתיך ונחל עדניך תשקם", השפע מתרבה בעבורם כי "עמך מקור חיים" וכולי, הכוונה שיודעים המקום וממשיכין אותם מברכה העליונה, והיינו אומר "משוך חסדיך ליודעיך" אלא יודעי חן וסיים "וצדקתיך לישרי לב" ר"ל דכל מה שזכו לצדקה זו משום שהיו ישרי לב ולמדו תחילה בחוכמת הישרה והפשט והדברים מכוונים להאמור. ועיין בפירוש רד"ק ז"ל שהוא מסייע קושיה להאי פירוש, אכן לא דרכי דרכו.

[צח] דף יז ע"א שתעמידנו בקרן אורה וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה לפרש דהכוונה בו שנזכה לעמוד באור גדול בעולם הבא ואל תעמידנו בקרן חשיכה היינו בגיהנם, והוא ע"פ מ"ש ז"ל במדרש²⁷⁴ "והארץ היתה תוהו"²⁷⁵ אלו מעשיהם של רשעים, "ויאמר אלהים יהי אור"²⁷⁶ אלו מעשיהם של צדיקים וכו', והיא גופה קא בעי עלה, שתעמידנו בקרן אורה שנזכה להיות חלקינו בעולם הבא עם כת של צדיקים, שנאמר בהם יהי אור, ולא בקרן חשיכה עם רשעים כגהינם ששם "חשיכה גדולה נופלת"²⁷⁷ עליהם, וסיים בה "ואל יחשכו ענינו" היינו מעשן של

277 בראשית טו, יב.

278 תהילים מב, ט.

279

274 מדרש רבה בראשית פרשה ב אות ה.

275 בראשית א, ב.

276 בראשית א, ג.

277

מצותיך תרדוף נפשי, שאלמוד ואלמד
לאחרים, וזכות הרבים תלוי בו ואין שום
חטא בא על ידו אלא "חכם לב יקח
מצות"²⁸¹.

**[קב] דף יז ע"א גמ' אמרו עליו על
רבי יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם
שלום ואפילו גוי בשוק ע"כ,** נכתב
בצידו הרב ישרש יעקב הביא משם הלכה
ת"ל שהקשה די"ל דלכבודו עבר שיכפלו
לו שלום, ותירץ דבלאו הכי כופלין שלמא
לת"ח כמ"ש בהנזקין עכ"ל. ולע"ד קשה
דהא דקיימא לן דכופלין שלום לת"ח היינו
לגבי דידן לבני ישראל עם קרובו, אבל
לגבי אומות העולם לא נצטוו על ככה
לכפול שלום לת"ח דידן, וא"כ אימא דלכן
היה מקדים אפילו לגוי בשוק כדי שיכפלו
לו, דכך היא המדה ודרך ארץ למי
שמקדים להשיב לו כהנה וכהנה ולכבוד
עצמו הוא דורש ומקדים בשלום גוי בשוק
והדרא הקושיה לדוכתה.

**[קג] דף יז ע"א רש"י בד"ה פין
ידבר חכמות בלשון ברכה היו אומרים
עכ"ל,** נכתב בצידו ראיתי להרב מקום
שמואל²⁸² ז"ל בשער התירוצים בחידושים
על הש"ס שכתב אין דורש ואין מבקש מה
הוצרך רש"י בזה, ותירץ שכוונתו לדייק

האומר דקא בעי על אותם מקללי נפשו
שידמו, ובכל סידורי התפילה חדשים גם
ישנים נקוד בלמ"ד הב' בקמץ. ואם תאמר
שכולם הם בטעות הדרה הקושיה שהווי
ליה למימר "ידמו". לכן היותר י"ל כמי
שפירש קודם דקאי על הנפש שתדום
מלהשיב להם וכפשט הדברים. ונראה
דמאי דנקט לה על הנפש לפי שטבע
החומר הגופני של בשר ודם להיות רותח
ולעשות מחלוקת עם המקללים, להכי קא
בעי לה מיבעייה דיהא רעווא שיתגבר כח
הרוחני והיא הנפש שהיא חלק אלוה
ממעל על החומר הגופני, ותרום מלהשיב
חורפי דבר, ועיין בספרי הקטן דורש טוב
בפרשת פקודי מ"ש עוד בזה בס"ד.

**[קא] דף יז ע"א ונפשי כעפר וכו'
ע"כ,** נכתב בצידו עיין מה שפירש בו
התוס' ז"ל. ולע"ד אפשר לפרש דהכי
קאמר מה העפר יש בו תועלת לכל העולם,
שכל מיני פרנסה והמלבוש הכל היה מן
העפר, וגם הכסף והזהב ועפרות זהב, א"כ
הוא טוב ומטיב לכל גם אני אהיה טוב
ומטיב לכל באי עולם בגופי ובממוני
ובתורתי ובכל ענייני, ואם אזכה לזה יהיה
מכת המזכה את הרבים דאין חטא בא על
ידו²⁸⁰, ובכן פתח לבי בתורתך ואחרי

282 להרב שמואל אשכנזי בן אלקנה מאלטונה (גרמניה)
מהמאה ה'17.

280 אבות פרק ה משנה יח.
281 משלי י, יח.

יתרון התי"ו²⁸³ שהווי ליה למימר 'פין ידבר חכמה' כמו "לכך יהגה תבונה", לכן פירש בלשון ברכה שכן מצינו בישעיה סי' לג בברכה שברכן לישראל²⁸⁴ "והיה אמונת עתך... חכמת ודעת" ופירש שם רד"ק תי"ו במקום ה"א ע"ש²⁸⁵, לכן הכא דבלשון ברכה היו אומר ג"כ חכמות בתי"ו מה שאין כן תבונה שלא נזכר שם עכ"ל. **ולע"ד** דזה הפירוש לא ניתן ליאמר חדא שהווי לי למימר כלשון של ברכה²⁸⁶, אלא לאו דר"ל דה"ק שמברכים אותו ואומר י"ר שפיו ידבר חוכמות והיינו בשאר דברים²⁸⁷ שאין לומר²⁸⁸ לשונך ירחיש רננות וכו', והדרה קושיה לדוכתא דמה חידש בזה, וגם דהוי לי לפרש זה בתחילת²⁸⁹ כשאמר עולמיך תראה בחייך וכו', ואמאי נטר עד הכא, וגם דהרואה יראה הא דישיעה שהביא מינה אינה עניין

ברכה, שהרי רז"ל בש"ס²⁹⁰ פירוש בשעה שמכניסים אדם לדין א"ל נשאת ונתת באמונה וכו', והאי חכמת דרשו על פלפלת בחוכמה²⁹¹ וכו' וגם רד"ק ז"ל גופיה פירש דעניין הכתוב בלשון אזהרה שיתעסקו בחוכמה ודעת וכולי ע"ש, וגם רש"י ז"ל פירש שם ב' פירושים²⁹² ולתרוייהו אינו מוכרח שהוא עניין ברכה בלבד, וכמו שיעויין שם ולא ידעתי מי הגיד לו דהאי קרא הוי ברכה עד שהביא עצמו להאי פירוש. וגם דהרואה יראה דאין הלשון נופל להאי פירוש. **לכן** הנראה לע"ד לומר שלפי דאשכחן קרא בתהילים מזמור מט²⁹³ "פי ידבר חוכמות והגות לבי תבונות", לכן הוה סלקא דעתך לומר כדי הוו מפטרי רבנן מבי רבי אמי היו מברכין אותו בשאר דברים²⁹⁴ וגם היו אומרים שקיים מ"ש במקרא זה, ור"ל שמספרין

286 רש"י אמור 'לשון ברכה' ולא 'לשון של ברכה' (שמשמע שמשנים את הפסוק ללשון של ברכה לפי פירוש מקום שמואל).

287 לשון ברכה לעתיד שפיו ידבר חכמות (ולא שבח על מה שהוא דיבר בבית מדרשו של רב אמי).

288 שאין לומר לשונך תרחיש רננות על מה שדיבר בבית המדרש הרב אמי.

289 שגם זה ברכה אבל רש"י פירש כל צרכך תמצא.

290 שבת לא ע"א.

291 הכנת דבר מתוך דבר.

292 פירוש ראשון ברש"י והיה לחוסן ישועות ולחכמה ודעת את אשר תאמין לבוראך עתים שקבע לך לתרומות ומעשרות וכו', ופרוש שני – אתה שהאמנת בקב"ה בעיתים שעברו עליך וצפית לישועה תהיה לך לחוסן.

293 תהילים מט, ד.

294 עולמך תראה בחייך, ואחריתך לחיי עולם הבא וכו'.

283 החכמים היו מברכים בקטעי פסוקים, ואין פסוק שבו כתוב 'פין ידבר חכמות', ומכיוון שכתוב בישעיה (לג, ו) "חכמת ודעת יראה ה' היא אוצרו", שבו המילה "חכמת" מסתיימת באות ת', ובישיעה רד"ק מפרש את הפסוק כברכה לישראל, לכן חכמים בחרו לברך במילים 'פין ידבר חכמות' שבו המילה 'חכמת' מסתיימת באות ת'. וזאת כוונת רש"י לפי מקום שמואל. יעויין בצל"ח שאומר שלשון ברכה זו קרוב מאוד ללשון הפסוק (תהילים מט, ד) "פי ידבר חכמות", וכיוון שאסור לשנות לשון של פסוק (עיין טור אורח חיים סי' קטז בשם תוספתא), לכן בא רש"י ומפרש שכאן מותר לשנות לשון הפסוק (מ"פ"י ל"פיד") כיוון שבלשון ברכה היו אומרים כן, ולא בתורת לשון הפסוק.

284 ישעיה לג, ו.

285 רד"ק פירש, קיים זמנך וחוזק ישועתך (אמונת עיתך), תלוי בהתעסקות בחוכמה ודעת ויראת ה' שהיא אוצרו של האדם.

שבבחו ואומרים שפיו דיבר חוכמה וכו' כמאמר הכתוב להכי בא רש"י ופירש דהעיקר בלשון ברכה הוי אומרים שיהי רצון שפיו ידבר חוכמות וכו' ולא ימוש מפיו וכולי, משום דהוי דומייא לשאר הדברים דכולהו בלשון ברכה ואינם עניין סיפור שבחים.

[קד] דף ח"י ע"א גמ' ואם הלוחה מה שכרו, אמר רב אסי "מלוה ה' חונן דל" ע"כ, נכתב בצידו לכאורה לא פירש מה שכרו בזה, ופשטן של דברים משום ד"אלוהים חשבה לטובה"²⁹⁵ כאלו מלוה להשי"ת, ודיו לעבד שיקרא מלוה לאדונו, וצדיק חונן ונותן"²⁹⁶ ביתר שאת ואין לך מעלה גדולה מזו, וגם נראה דסמך אסיפא דקרא שאמר "וגמולו ישלם לו" והיינו ע"פ מ"ש בגמרא²⁹⁷ דידל ידלוניה וכו' וקאמר דהנה שכרו איתו שילוו אותו ביציאתו מן העולם וכבוד עושין לו במותו ולא יצא בגפו, שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו²⁹⁸, והנה שכרו אתו ופעולתו לפניו, ואפשר שזהו מ"ש חביריו לאיוב²⁹⁹ "כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש", ר"ל שבמצות שאדם עושה בעקביו ושם אורחותיו שמלוה את המת, כן ימציאנו

[קה] דף ח"י ע"ב גמ' והלך ולן בבית הקברות וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שהקשה הרב הכותב ז"ל דאיך יתכן שחסיד זה ילך וטמא עצמו בבית הקברות ליל ראש השנה וכו', והאריך ע"ש גם מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות כתב לישב דהענין היה בחלום ולא הלך ולן ממש בבית הקברות וכו' ע"ש, והוא דוחק ומה שנראה יותר לע"ד דהעניין הוא דיש כמה בית הקברות בתוך תחום העיר כגון מערות הצדיקים שהם קבורים סמוך לשביל בית הכנסת או באיזה בית מבתי העיר והלך ולן שם ואחורי תרעא³⁰¹ של בית הקברות הוא קאי ושמע מה דשמע.

[קו] דף יט ע"א גמ' שאני צורבא מרבנן דהקב"ה תבע ביקריה ע"כ,

295 בראשית נ, כ.
296 תהילים לו, כא.
297 מועד קטן כח ע"ב, דידל- מי שירים קולו בבכי, ידלוניה- ירימו אחרים קולם עליו.

298 סוטה פרק א משנה ז.

299 איוב לד, יא.

300 משלי יד, לא.

301 שער, דלת.

נכתב בצידו מכאן נראה דלאחר מיתת הת"ח קב"ה תבע בכבודם ותובע עלבונם, אבל אם היה בחיים מיבעי להו לבית דין של מטה לתבוע עלבונם כמו שמצינו בבבא מציעא פרק ז' דף פד ע"ב גבי רבי אלעזר ברבי שמעון דלפי שלא מיחה כראוי נענש באוון ששמעה גנות הת"ח ע"ש, ואה"נ דבמקום³⁰² שאין דין למטה יש דין למעלה והקב"ה תבע ביקריה.

[קז] דף יט ע"א גמ' כל המספר אחרי מטתן של תלמידי חכמים וכו'
ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן בזכות אבות בפרק ד משנה ח בדף ק"ו- ק"ז מה שארכנו שם בס"ד בדברי הש"ס ורש"י והתוספות ומהרש"א והרי"ף ודעמייהו ע"ש. ועוד נכתוב בענין זה לקמן בס"ד³⁰³.

[קח] דף יט ע"א גמ' כל המספר אחרי מטתן של תלמידי חכמים וכו'
ע"כ, נכתב בצידו י"ל מה בא לרבות בהאי

'כל'. גם בקרא שהביא אמר 'את' ואת לרבות. וגם מ"ש אפילו בשעה ששלום על ישראל לכאורה אינו מובן כל כך, ומהרש"א ז"ל באגדתיה פירש מה פירש³⁰⁴, וכותיה פירש הרי"ף ז"ל בפירוש אחר³⁰⁵. ובפרוש הכותב³⁰⁶ כתב אפילו בשעה ששלום על ישראל שהוא ביום שבת שנוחים הנפשות בגן עדן, אלו המטים "יוליכם ה' לגיהנם" אפילו ביום השבת ואינם נוחים עכ"ל. וצריך לדעת דמה נשתנו אלו משאר עבירה, אך אפשר לומר דעיקר הטעם שנוחים שאר הרשעים בגיהנם בשבתות וימים טובים דעכ"פ היו שומרים שבת בחייהם וירדו לגיהנם על שאר עבירות לכן בדין הוא שאין אור של גיהנם שולטת בהם בשבת. ודון מינה שמי שאינו שומר שבת בחייו גם במיתתו כשדנין אותו "תבער במ אש ה'"³⁰⁷ אף בשבת שבמידה שאדם מודד בה מודדין לו³⁰⁸. ועכ"פ אומות העולם שאינם

עקלקלותם" כשעושים איזה דבר מעוקל, אינן דנין אותם לכף זכות אלא מטין ודנין אותם לחובה, יוליכם ה' עם פועלי האון לגיהנם, לאלו המטין לא מיבעיא למטין לת"ח לחובה בחייהם, אלא אפילו בשעה ששלום על ישראל דהיינו בשעת פטירת הצדיק דכתיב ביה "בא שלום ינוחו על משכבותם" ואפשר שנרמז ג"כ במלת המטים מלשון מטתן של הישרים והטובים, האומרים במטתן עליהן דבר עקלקלות יוליכם ה' לגיהנם אפילו בשעה ששלום על ישראל שהוא ביום השבת שנוחות הנפשות בגן עדן והשבת הוא שלום על ישראל מ"מ אלו המטים יוליכם ה' לגיהנם אפילו בשעה ששלום על ישראל ואינם נוחים.

306 הכותב על עין יעקב.

307 במדבר יא, א.

308 סוטה פרק א משנה ז.

302 מדרש תנחומא פרשת משפטים ר' אלעזר אמר וכו'.

303 ראה בסעיף הבא.

304 כתב המרש"א בהצדיקין גם אחר מיתתן קריין חיים כדאמרין לעיל, והיינו דנקט על משהן כאלו שוכבין חיים על משהן, אייתי מדכתיב והמטים עקלקלותם וגו' כפירש"י, ועי"ל והמטים מלשון מטה דהיינו שמספרים עקלקלות אחר מטתן יוליכם ה' וגו', שאפילו בשעה ששלום כו', דהיינו בעת מיתתן של צדיקים דמלאכי שרת מקדימין לפניהם לומר להם שלום כדאמרין פרק הנושא, יוליכם ה' את אלו עם פועלי און לגיהנם שמלאכי חבלה יהיו מקדימין לפניהם לומר להם אין שלום אמר ה' לרשעים כדאמרין התם.

305 כתב הרי"ף קשה מנ"ל דהאי קרא מיירי בהכי, ואפשר דהכי יליף "הטיבה ה' לטובים ולבני אדם המטים

שומרים שבת לכן בדין הוא שיהיו נידונים אף בשבת. וגם ידעת מ"ש הזוהר הקדוש דהתלמידי חכמים נקראים שבת וכמו דמחלל שבת חייב סקילה גם המחלל כבוד התלמיד חכם הכי, והבאנו דבר קודשו בספרי הקטן בזרע יצחק פרשת ויקהל ע"ש באורך. **אמור** מעתה 'כל' כי האי בא ללמד הכא כאומרו המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים נופל בגיהנם, ר"ל שרשע זה נפול יפול שם כל ה"יב חודש, ואין מנוחיה אלא אפילו ביום השבת ששלום על שאר רשעי ישראל, הני רשעים "יוליכם ה' את פועלי האון" ר"ל שנעשה דינם כדין אומות העולם שאין להם מנוחה משום שאין להם שמירת שבת, גם הני טפשי שביזו הת"ח ולא שמרו כבוד הת"ח שנקראו שבת³⁰⁹, לכן בדין הוא שידונו גם ביום השבת דהוו דינם כמחלל שבתות וימים טובים. וריבה בהאי 'כל' ו'את' האמור בקרא לומר שאפילו ת"ח עצמן אם סיפרו זה אחרי זה וביזו ת"ח חביריהם שישנם כעונש ולא דווקא עמא דארעא.

[קט] דף כ ע"א גמ' קמאי דמסרי נפשייהו על קדושת השם כי הא וכו' ע"כ, נכתב בצידו הקשה הרי"ף ז"ל³¹⁰ בעין יעקב מאחר סבר דבת ישראל היא

מנ"ל דמסרי אקידוש השם, ותירץ דלא חשש שיתקוטטו ויבואו לסכנת נפשות ע"ש. והוא דוחק דמפשטא דהש"ס משמע דמסרי נפשייהו ממש ולא על עניין חשש³¹¹ וכו', וגם אם היא ישראל על הרוב לא³¹², יש אחריות בקשטה סכנת נפשות. **ולע"ד** אפשר דהכוונה דאף דאסברא בדדמי דבת ישראל היא ולא היה יודע זה בוודאי, ולא המתין עד שחקר ודרש אם היא ישראלית ואם היא גויה, יש אחריות שמא יעלילו עליו ויהרגוהו ואין ברור שיתרצו בדמים ואפילו הכי מסר נפשו על קידושת השם ואח"כ הא דסיימוהו ונתרצו בת' זוזו ה"ל נס בזה. ואם תרצה לומר משום כי הדם הוא הנפש והניח סך גדול כזה ולא המתין לחקור וכו' ומשום הכי קרי ליה מסרי נפשייהו ולא נפשייהו ממש קאמר אתי שפיר ג"כ.

[קין] דף כ ע"א רש"י בד"ה רב יוחנן אדם יפה תואר היה וכו' ע"כ, נכתב בצידו אפשר שהוצרך לזה שלא תאמר דמה שסיימו בש"ס כי היכי דליסתכלו ביה וליהוי להו זרעא דשפיר כוונתה היינו בחוכמה, דא"כ אמאי א"ל רבנן לא מסתפי מר מעין הרע, אלא לאו

312 ואפילו אם היא באמת ישראלית אבל הרוב הם גוים, יש כאן סכנת נפשות במה שעשה.

309 זוהר ח"ג כט, א, נפש של ת"ח נקראים שבת מלכה'.

310 הקושיה לא נמצאת ברי"ף על עין יעקב.

311 חשש של פיקוח נפש.

התינוקות³¹⁵ רמו הני קראי אהדדי ומשני כאן קודם גזר דין וכו' וע"ש בתוס'³¹⁶ שאין זה סותר סוגיית דשמעתין ע"כ. ולע"ד אי לאו דמסתפינא מחכמי התוס' ז"ל הוה אמינא דיותר י"ל דסותר להאי סוגייתא, דאפילו לאחר גזר דין נושא להם פנים וקי"ל הכי כהאי סוגייתא דכל כמה דמצינן לטפויי בשבחן של ישראל הכי עדיף, וזיל בתר טעמא משום שישראל עושין ומחמירין על עצמן לפנים משורת הדין, גם השי"ת עושה עמהם במדת החסד והרחמים דאף לאחר גזר דין קורע הגזר דין ודנם לפנים משורת הדין, ובאומות העולם איפכא דאף קודם זגר דין לא ישא להם פנים. וראיתי להרי"ף ז"ל בעין יעקב שהקשה מה זו ששאלו, משני הכי כיון דאיכא כמה דרשות בהאי קרא והביאווה בספרי³¹⁷ "ישא ה' " בדברים שבניך לבינו, ולא ישא פנים בדברים שבניך לבין חבריך וע"ש מה שתירץ. ולע"ד מעיקרא דדינא אי מהא לא אירייתא כיון דעכ"פ הקושיה וסתירת הכתובים היא מבוארת שפיר, לכן שאלו משום הכי האי בעייתא מאן דקמוטיב שפיר קמוטיב. ואם כוונתו דהוי ליה לתרץ דכתניא בספרי זה אינה קושיה דע'³¹⁸ פנים לתורה, מר אמר חדא ומר אמר

בעניין היופי קאמר ואגב חדא כתב דגם שיזכו ג"כ בכתר התורה כוותיה ומטעמיה.

[קיא] דף כ ע"א אמרי ליה לרבי יוחנן לא מסתפי מר מעינא בישא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב הרי"ף ז"ל והא דלא א"ל לר"י לא מסתפי מר מיצר הרע כדאיתא לרב גידל משום דרבי יוחנן היו שערות גבות עיניו שוככות³¹³ וכו' ע"ש, ולע"ד קצת קשה דאף דבעניין ההסתכלות ינצל ממנה מכל מקום מעניין הירהור אכאי איכא למיחש שהמקום גורם כשמדבר עם הני נשי בעניין כזה להכשילו ולהחטיאו, וכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו³¹⁴, ואם מידי עבירה יצא, מידי הרהור מיהא לא יוכל לצאת ושייך שפיר לומר לא מיסתפי מיצר הרע. וגם אם ח"ו נכנס בו יצר הרע אינו מעכב גבות עיניו שמגביהם ומסתכל בהם. לכן היותר יש לומר משום שכבר רב גידל השיב דדמיון עליה כי קקי חיוורי, מימלא דגם רבי יוחנן ישיב כן, להכי לא שאלו לו אלא דלא מסתפי מעין הרע משום דהוה שפיר טובה.

[קיב] דף כ ע"ב גמ' ולא אשא פנים לישראל וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א ז"ל באגדתיה דבנדה פרק

316 תוס' (ד"ה כאן קודם) שאמרו שקודם גזר דין הקב"ה נושא פניו לישראל ולא לעכו"ם.
317 וכו' בראש השנה יז, ע"ב.
318 שבעים פנים לתורה.

313 ב"ק קיז ע"א.
314 סוכה נב ע"א.
315 נידה ע ע"ב.

[ק"ג] דף כג ע"א גמ' עלה לראש
הגג ונפל ומת וכו' ע"כ, נכתב בצידו
 נראה וודאי דתלמיד זה עשה שלא כהוגן
 דמספק הוי ליה לקבל חרס³¹⁹ ולסתור
 דברי הזונה ולא לחוב בדמו, ואיהו
 לגרמיה הוא דעבד ופשיטא דמאן דעבד
 הכין עתיד ליתן את הדין והרי זה מתחייב
 בנפשו ודמו ודם זרעיותיו תלויין בו.

[ק"ד] דף כד ע"א גמ' קול באשה
ערוה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש
 בספרי הקטן בזרע יצחק בפלפלת כל
 שהוא בסי' ד' בס"ד.

[קטו] דף כד ע"א רש"י בד"ה שוק
באשה ערוה באשת איש להסתכל וכן
באשתו לק"ש ע"כ, נכתב בצידו ראיתי
 להרב כסא אליהו באו"ח בסי' עח' שתמה
 על דברי רש"י הללו דאם כוונת רב חסדא
 דאסור להסתכל בשוק אשת איש בשעת
 ק"ש, למה לא הקשו בגמרא והאמר רב
 ששת כל המסתכל וכו' אלא לאו. הכוונה
 לומר דבאשתו שוק שלה הוי ערוה, אבל
 אשת איש אפילו מקום מגולה ושלא בעת
 ק"ש אסור וצריך עיון עכ"ל. ולע"ד לא
 ידענא מנא ליה להבין כן, דהא וודאי מ"ש
 רש"י 'באשת איש להסתכל' היינו אפילו
 שלא בעת ק"ש, אבל באשתו לא אסור
 אלא בעת ק"ש, ולכן פלגינהו לתרי בבי³²⁰,

חדא, וגם בש"ס דידן הבא דפרק התינוקת
 אמר תירוצ' אחר. **ודע** דלפי חילוק הספרי
 אתי שפיר מש"ה בפרשת עקב אחר מ"ש
 "אשר לא ישא פנים עושה משפט יתום
 ואלמנה" וכו' ושם רמז דמשום הכי הכא
 "אשר לא ישא פנים" הוא בדברים שבין
 אדם לחבירו, ומאי דנקט "יתום ואלמנה"
 לפי ששכיח טפי לגזול אותם משום שאין
 להם על מה שיסמוכו, לכן הקב"ה עושה
 להם דין ומציל עשוק מיד עושקו שהוא
 אבי יתומים ודיין אלמנות, ואין נושא פנים
 למי שיגזול אותם, ה"ה למי שגזול ומאנה
 לשאר בני אדם, אלא דנקט מאי דשכיח
 טפי. ומ"ש "ישא ה' " וכו' דייק ואמרינן
 היה לומד דזה מיירי בדברים שבין אדם
 למקום בלבד. אבל בפסוק "אשר לא ישא
 פנים" לא אמרינן מינין היה לומד דזה
 מיירי בדברים שבין אדם לחבירו וסמך
 פסוק ד"עושה משפט יתום" וכו' לרמוז
 להאמור. וזה שאמר המשורר במזמור
 קמ"ו "עושה משפט לעשוקים" וכו' ר"ל
 דאימתי השי"ת עושה משפט שלא ישא
 פנים הוא לעשוקים ר"ל במי שהוא עשוק
 עם חבירו, אז מציל עשוק מיד עושקו
 ומתנהג בזה כדין, אבל בדברים שבין אדם
 למקום "לא יעשה משפט" כתוב אלא
 "ישא ה' " וכאמור.

320 רש"י בד"ה ערוה.

באשת איש להסתכל, וכן באשתו לק"ש. ומ"ש 'שוק באשת איש' לאו לאפוקי שלא אצבע דאה"נ אפילו אצבע קטנה אסור ובכל עניין, אלא משום הבעל נקטיה ומשום דכל הני דנקט בש"ס לעניין ק"ש ובאשתו מיירי, וכמו שביארנו בזרע יצחק ב'פלפלת כל שהוא' ס"ד ע"ש בס"ד. אבל אה"נ דמ"ש רש"י באשת איש לאו לאפוקי מקומות המגולים דאה"נ כל הגוף לא פלט דכל גופה ערוה לגבי איניש דעלמא. ומ"ש הכא באשת איש להסתכל לאו בעת ק"ש בלבד וכמו שיראה הרואה. ומה שסיים שם דלהלכה נראה דבעת ק"ש אסור להסתכל באשת איש ואפילו באצבע קטנה ע"כ, כפי האמור אין כל חדש בזה דבאשת איש אפילו שלא בעת ק"ש הדין כן וכאמור.

[קטז] דף כו ע"ב רש"י בד"ה שניה עלתה לו וכולי הואיל והבדיל בה וכו' ע"כ, וכתב ע"ד הרב חידושי הלכות³²¹ ז"ל דבלאו הכי טעמא נמי ב' לא עלתה לשל שבת והיינו מטעמא דאמר לא עלתה לו שאין להקדים תפילה שעבר זמנה וכולי, אלא דהוצרך טעמא דהבדיל בה כדי שתחשב לשל ערבית עכ"ל. ומשמע מדבריו ז"ל דמה שהוצרך רש"י ז"ל לטעם זה שהבדיל בה הוא כדי שתחשב לשל ערבית, אבל אילו לא היה נותן טעם זה,

הוא אמינא דאפילו לשל ערבית אינה נחשבת לו וצריך לחזור עוד ב' כסדרן. ולכאורה זה תימה דלמה לא תעלה לו תפילה אחת מהב'. וגם דנפקא מינה לעניין דינא היכא דלא התפלל ערבית וצריך להתפלל שחרית ב' והתפלל קודם בעד תפילת ערבית דהיינו של תשלומים ואח"כ שחרית שהיא זמנה עכשיו, ושינה הסדר דלא עלתה לו אפילו לתפילה אחת? שהרי לא יש היכר וגילוי דעת כמו ההיא דהבדלה, וצריך לחזור ולהתפלל ב' כסדרן, והאמת שאין הדין כן, אלא דתפילה שזמנה עכשיו יצא ידי חובה ואין צריך לחזור ולהתפלל רק תפילה אחת לתשלומין, וכמ"ש מרן ז"ל בשולחן הטהור באורח חיים בסי' ק"ח ס"א ע"ש, ואף ע"ז הקשו על מרן תרי גברי רברבי המג"א והט"ז³²² ז"ל וכתבו דלמד דין זה מדין הגמרא הנזכרת ואינו מוכרח, דהתם עשה שינוי בפועל במה שלא הבדיל בא' והבדיל בב' גלי דעתיה שהתפילה הא' לתשלומין היתה ולא יצא, מה שאין כן כאן שלא עשה שום שינוי אלא במחשבה לחדוד יצא ואין צריך לחזור כלל יעו"ש. ואם כן לדידהו יותר יגדל התימה דהא קא חזינן דהם תפסי סברא זו דלפי שאין בה שום גילוי דהא' שחרית והב' מנחה שזמנה

322 בס"ק ב.

321 מהרש"א.

עכשיו דתרוייהו שוו בשיעוריהן משום הכי נימא דיצא ידי חובה תרוייהו ואין צריך לחזור כלל. וכפי המשמע לכאורה מהרב חידושי הלכות נראה דתפסין להאי סברא איפכא דלפי שאין גילוי דעת אי זו לתשלומין ואין זו חובת שעתיה לא יצא י"ח אפילו בחדא מיניהו, וצריך לחזור ולשנותם על הסדר, וזה לא דעת מרן וכ"ש לסברת המג"א והט"ז וכמ"ש. אמנם מה שנראה לע"ד בכוונת רש"י היא דבתחילה פירש דהב' עלתה לו לתפילה מוצאי שבת והא' אינה כלום שאין לו להקדים ובעי למיהדר תפילה א' בעד של שבת, והשתא הוקשה לו דאימא הכי דהא³²³ עלתה לו למוצאי שבת ואע"ג דלא הבדיל בה דהבדלה לא מיעכבא כיון דאומרה על הכוס, והב' עלתה לו לשל שבת והרי עשה כסידרן ולא הקדים ואמאי צריך לחזור. ולזה כתב דאי אפשר לומר דהב' תעלה לו לשל שבת והיינו דהא' ג"כ למוצאי שבת דהואיל והבדיל בב' גילה דעתו שאינה של שבת אלא הא' של שבת לתשלומין והב' של מוצאי שבת שהיא חובת שעתיה, ולכן צריך לחזור תפילה א' לתשלומין אבל אין הכי נמי אילו לא היה מבדיל אף בב', היה אומר הכי דהא' למוצאי שבת והב' לתשלומין ואין צריך לחזור³²⁴. ומזה אי

אפשר נמי לומר איפכא דהא' עלתה לו למוצאי שבת והב' אינה כלום דמדהבדיל בב' גלי אדעתיה דהוא למוצ"ש. באופן דמ"ש רש"י והיא תחשב לשל ערבית לאפוקי דלא נימא דהא' לשל ערבית והב' לשל שבת, אלא הב' מכוון שהבדיל בה וכולי. אבל לפום מאי דמשתמע מדברי הרב חידושי הלכות לכאורה קשה דלמה ליה לרש"י ז"ל למינקט בלישניה 'והב' נמי לא עלתה לשל שבת' וכו', כיוון דכל עצמו לא בא לתת טעם להכי אלא כדי שתחשב לשל ערבית, אלא לאו עיקר טעם זה שבא משום שלא תעלה לשל שבת. ומ"ש הרב דבלאו הכי טעמא נמי ב' לא עלתה לשל שבת מטעמא דא' לא עלתה לו וכולי, הנך רואה כפי מ"ש אינו מוכרח כ"כ דהא אם באנו לומר דהב' לשל שבת, נימא ג"כ דהא' עלתה למוצ"ש, ואף דלא איבדיל ואז הוי כסידרן ולא הקדים תפילת התשלומין, ולזה הוצרך רש"י להכי טעמא ועל דעת שביארנו. ואם תרצה לומר ולהכניס הני מילי בתכיות דברי הרב חידושי הלכות, הנה מה טוב ושבקיה דאיהו דחיק ומוקי אנפשיה כי היכי דלא נימא, דנפקא מינה דלא בפירוש מרן ודעימה. שוב ראיתי להרא"ש ז"ל הובאו דברי קודשו במגן אברהם שם ס"ק ב' וז"ל

323 התפילה הראשונה.

324 צ"ל לחזור.

אלא שהרא"ש כתב משם³²⁵ רב האי גאון די"ל הואיל ולא הבדיל בא' והבדיל בב' גלי דעתיה שהתפלל הא' לתשלומים ולא יצא, ומיהו אם לא הבדיל באחת מהם או הבדיל בשניהם יצא דאין כאן שום גילוי דעת דהא' לתשלומין וכו' ע"ש, הרי קחזינן תנא דמסייע לן כמ"ש לעיל דאם לא היה מבדיל אף בב' היה יוצא י"ח שתיהן. אך מ"ש אידך גיסא דאם הבדיל בשניהם יצא, יש להבין דהא בתפילת התשלומין לא בעי הבדלה והוה הפסק. ואפשר דסבר דזה הוי מעין המאורע דאינו הפסק. וכמו שפסק מרן בסי' קי"ט ס"א ע"ש וגם פסק לההיא דרב האי גאון בסי' ק"ח סעיף י' ע"ש.

[קיז] דף כו ע"ב גמ' נימא תיהוי תיובתיה דרבי יוסי בר חנינא וכולי ע"כ, נכתב בצידו מקשים הכא דאמאי לא פריך בש"ס מההיא ברייתא דמסייעא לרבי יוסי בר חנינא, נימא תיהוי תיובתא דרבי יהושע בן לוי וכו'. ואפשר לומר דלא הוצרכו בש"ס להקשות זה, דמהאי תירוץ שתירץ אליבא דרבי יוסי בן חנינא מזה התירוץ גופיה אנו למדים ומשיבים לאידך, דאמר לו ריב"ל העיקר התיקון שתיקנו האבות כנגד תמידין תיקנום

בזמנים אלו, דמדברי ריב"ל דאמר העיקר אבות תיקנום ואסמיכינהו אקורבנות, מזה תלמד דסברת ריב"ל בהפך דהעיקר כנגד תמידין, ובברייתא דקתני אברהם תיקן וכולי כוונת העניין הוא דאין הכי נמי האבות תיקנו כנגד תמידין, ואמטו להכי תיקנו אותם בזמנים אלו ולא בזמן אחר, והדר דינא לשיטתיה דקושטא קאי דאיתא להא ואיתא להא. ומה שהפסיקה בגמרא קודם שאמר נימא וכולי בבעייתא מילתא אגב אורחיה קמ"ל לפירוש מילתיה דרבי יוסי והדר לתרץ אליביה³²⁶. זהו הנראה לפי חומר הנושא. ועיין להרב סמיכת חכמים³²⁷ ז"ל שכתב בענין אחר.

[קית] דף כז ע"ב תוס' בד"ה והנותן שלום לרבו וכולי, אי נמי ההוא לכתחילה קאמר וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל בחדושי הלכות. ועיין מ"ש בהרב שו"ת מקום שמואל ז"ל ודבריו יש בהם קושיה ועיין כמו שיעו"ש.

[קיט] דף כח ע"ב גמ' ומנעו בניכם מן ההיגיון וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין בפירוש רש"י ז"ל ועיין מ"ש בספרי הקטן בזכות אבות בפ"ד משנה ט"ז בדף קטו ע"א וע"ב.

327 לרב נפתלי כץ (ה'ת"ט-ה' תע"ט) היה רב, מקובל, אב"ד וראש ישיבה שנדר וגלה בין אוסטראה, פוזן, פראג וכו'. הספר עוסק בנתינת סמכות לפסיקת הלכה.

325 צ"ל בשם.
326 כלומר הדרן של הש"ס להקשות כדי לחדד את ההבנה בסברה של החכם שעליו מקשים.

[קכ] דף כח ע"ב א"ל נר ישראל וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דהכוונה בו הכי דכמו שהנר מאיר לאדם שלא יפול לגומא ולא יכשל בשום דבר, כן אתה מאיר להם מאפילה לאור גדול על שמורה להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, וגמורי³²⁸ דהמזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, ואם כן למה תירא מיום הדין והנורא. וגם 'עמוד הימיני' שכמו שעיקר תועלת האדם ע"י יד ימין, כן אתה מועיל לישראל, וגם 'פטיש החזק' על שם שאתה מתחזק לכבוש את יצרך ומקיים מ"ש³²⁹ איזהו הגיבור הכובש את יצרו א"כ למה תבכה, דמי שיש בו כל המידות טובות הללו מובטח לו שהוא בן העולם הבא, ועיין למהרש"א ז"ל בחידושי אגדה שכתב בענין אחר³³⁰.

[קכא] דף כח ע"ב גמ' יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש שם³³¹ בפ"ב משנה י"ג בדף מ"ג ע"ב³³² בס"ד. וגם עיין מ"ש לקמן בהשמטות³³³.

[קכב] דף כח ע"ב גמ' א"ל ר' ברכנו, א"ל יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות דגם מ"ש³³⁴ הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, אין לומר כן בדרך תוכחה שיעשו ומן שמים יסייעוהו, כמ"ש³³⁵ בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין, והבא ליטהר מסייעין אותו, וכחי גוונא כתבנו לעי"ל עכ"ל. ולע"ד קשה שהרי בגמרא אמרו 'ברכנו וא"ל יהי רצון' וכו' הרי דבדרך תפלה וברכה קאמר, ולא בדרך תוכחה. ואי משום הא דאמר הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים לא איריין, דאהכי נמי כשצדיק מתפלל לפני השי"ת על איזה אדם שיחזור בתשובה, מועיל לו ודבריו נשמעין כמו עניין עצירת גשמים, דכשהצדיק מתפלל אומר משיב הרוח וכו'. וראיה מהא דפרק קמא בדף י ע"א גבי הנהו בריוני דהוו בשבובייתיה דרב מאיר וכו', ואח"כ בעא רחמי עלייהו והדרו בתשובה. ואנן בעניותין כתבנו בתשובה דבכהי גוונא צדיק מושל ביראת אלהים, ובזה יישבו שם קושיית מהרש"א ז"ל מה שהקשה שם עלה, וגם הכא

332 ראה סעיף קנה להלן.

333 ראה בסעיף הבא.

334 ברכות לג ע"ב.

335 מכות י ע"ב.

328 אבות פרק ה משנה יח.

329 אבות פרק ד משנה א.

330 כתב המהרש"א נר ישראל במצות כמ"ש "כי נר מצוה וגר', ועמוד הימיני שהוא היה עמוד אותו הדור שהציל כמה צדיקים בחורבן של אספסינוס כדאיתא פרק הניזקין, ופטיש החזק בתורה כמ"ש "כפטיש יפרץ סלע".

331 בספר זכות אבות.

מתישבת שפיר האי קושיה רברבן והתפלל עליהם יהי רצון שיהיה מורא שמים וכו' ויזכו ליראת שמים ודבריו נשמעים שפיר בזה, וכאשכחן מעשה רב בהא דרב מאיר ולא הוי כסוג הא דחוק מיראת שמים וכמו שיראה הרואה.

[קכג] דף כח ע"ב מתניתין העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל מה הלכה אומרת 'אין תפילתו' הוי ליה למימר 'אינה תחנונים', ואפשר דהכי קאמר דמי שנוהג כל הימים להתפלל קבע אף כשזימנין מתפלל תחנונים כשיצטרך שיהיה לו איזה חולה וכיוצא אפ"ה לא הויא אותה תפילה תחנונים, שאינה מקובלת ברצון אף שהאריך בה בתחנונים מידי דהוי שכל הימים אינו רגיל בהכי, אלא בעת צרתם אומר "קומה והושיענו"³³⁶ ומאריכין בה ואזלי בתר רובא³³⁷, לכן שומר נפשו ירחק מהם.

[קכד] דף כט ע"ב גמ' לא תרתח ולא תחטא ע"כ, נכתב בצידו נראה דהכוונה הוא ע"פ מ"ש בפרק ג' דנדרים³³⁸ כל הכועס בידוע שעוונותיו מרובין מזכיותיו ואייתי מקרא ע"ש, והאי 'כל' בא לרבות

אפילו תימא רבנן, שאם יכעוס איתיה בסוג זה, ולכן א"ל אליהו ז"ל לר"י שאפילו גברא רבה דכוותיה אם ירתח הוי ליה ידיעה לבריות ע"י זה שהוא חוטא ועוונותיו מרובין מזכיותיו, אי נמי על פי מ"ש שם כל אחד שכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו שנאמר³³⁹ "רשע בגובה אפ"ו וכולי ע"ש, וגם הכא בהאי 'כל' בא לרבות אפילו הת"ח איזה אדם שיהיה וכיוון שנקרא רשע עליו אמר קרא³⁴⁰ "ועוד מעט ואין רשע" וכולי. והיא גופה רמז הכא באומר "לא תרתח ולא תחטא" והוא מעניין³⁴¹ "והייתי אני ובני שלמה חטאים" שהוא לשון מחסור, וקאמר דכיוון שנקרא רשע "ברגע שאול יחתו"³⁴² ויהיה בחסר מב' עולמות רחמנא ישזבינן. וגם מה שסיים לא תרוי ולא תחטא עניינו גם כן הכי משום שע"י ריבוי השתייה אשר לא כדת ימעט בתפילה ועבודת השי"ת וגם הוא בא לידי חולאים רבים וינקב הלב לבית חללו ויסתכן וילך בקיצור שנים כמו שאנו רואים בבני אדם המתנהגים במנהג הרע הזה. וי"ר שלא יבואו בני ישראל לידי כך. **אי נמי** ע"פ מ"ש ז"ל דהכועס מחליפין לו זכיותיו

339 תהלים י, ד.

340 תהלים לז, י.

341 מלכים א' א, כא.

342 איוב כא, יג.

336 ירמיהו ב, כז.

337 לכן אומרת המשנה אין תפילת תחנונים למרות שהתפלל בה בתחנון.

338 נדרים כב ע"ב

בחטאים והיינו אומר "לא תרתח ולא תחטא" שמוסיף על חטאיו פשע וחטא רב.

[קכה] דף ל ע"ב גמ' מר בריה דרבינא וכולי ע"כ, נכתב בצידו למדנו מהאי עובדא דעל אחת כמה וכמה מיבעי ליה לאיניש להזהר בכבוד החברים כמ"ש במתניתין³⁴³ וכבוד חבריך כמורא רבך, שהרי הכא מר בריה דרבינא לא גער בהם על זה ולא דיבר איתם מאומה מדוע ככה עשיתם, אלא אייתי כסא והפסיד ת' זוז ולא נגע ולא פגע בכבוד רבנן חבריו עד שממילא הם נעצבו מעצמם וביטלו אותו הבדיחות. וגם למדנו מרבנן גופייהו שנעצבו על הכוס דעל אחת כמה וכמה חייב אדם להיות ממון חבירו חביב עליו כשלו, שאפילו בכהי גוונא שאדם רשאי בשלו ואיהו דאפסיד אנפשיה אפ"ה נעצבו וביטלו הבדיחות דשמחת ההילולא, כל שכן שלא ישמח בתקלת חבירו וגם לא יזיקו בידים בין בגופו בין בממונו, ופשוט ועוד למדנו מהאי סוגיא כמה מילי מעלייתא לעניין דינא כמ"ש בס"ד בקונטרס אות לטובה סימן ל' ע"ש.

[קכז] דף לא ע"א תוס' בד"ה אייתי כסא דזוגיתא חירותא מכאן נהגו לשבר

זכוכית בנישואין עכ"ל, נכתב בצידו עיין מ"ש שם בס"ד.

[קכז] דף לא ע"א גמ' ווי לן דמייתנא ווי לן דמייתנא ע"כ, נכתב בצידו צריך להבין הכפל תרתי למה לי. ונראה ע"פ מ"ש בש"ס במ"א במטותא מינייהו רבנן לא תרתו תרתי גיהנם³⁴⁴ ר"ל דבעולם הזה שרא דעניותא רדוף אבתרייהו בחוסר כל וגם אם לא יקיימו התורה והמצות יהיו נידונים בעונש גיהנם, והיינו אומר ווי לן דמייתנא היינו בעולם הזה שעני חשוב כמת, וגם ווי לן דמייתנא בעולם הבא בדינה של גיהנם. וגם יש בכלל הא' בעולם הזה משום שאם לא יקיים התורה והמצות ונקרא רשע א"כ רשעים בחייהם קרויים מתים. והב' בעולם הבא מיתת עולם וע"ד מ"ש לא תרתו תרתי גיהנם, והיינו דסיים עלה בש"ס אנן מה ניעני בתוך א"ל הי תורה והי מצות דמגנו עלן, ופרש"י ז"ל היכן התורה והמצות שאנו מקיימין שיגינו עלינו מדינה של גיהנם ע"כ, והדברים מכוונים למ"ש, וכי שלא יחזיקו טובה לעצמן ויהיו תמיד מתגברים על יצרם אמור רבנן בכפילא הכי.

[קכח] דף לא ע"א אמרו עליו על ר"ל שמימיו וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דמהיכא תיתי שלא ישמע בזה

344 יומא עב, ע"ב.

343 אבות פ"ד משנה יב.

דברי רבו חס ושלום. אפשר ע"פ מ"ש הרי"ף ז"ל בעין יעקב שלכאורה היה משמע שבבית³⁴⁵ שני מותר למלאת פיו שחוק וכולי, ורבי יוחנן סבר דבעולם הזה אסור אפילו בבית שני וכולי ע"ש באורך, ולכן היא גופה קמ"ל בזה שלא תאמר כיון שיש לנו בזה חלוק אחר א"כ אינו מוכרח כל כך לקיים בזה דברי רבי יוחנן, לכן אמר דמכי שמעה מרבי יוחנן רביה לא מילא פיו שחוק, והואיל ונפק מפומיה דר' קיים אותה ולא נחית לחילוק אחר, ודבר המלך אין להשיב.

[קטט] דף לא ע"א "ויאמר אליה עלי" וכולי שחייב להוכיחו ע"כ, נכתב בצידו נראה דדייק הכתוב "ויאמר אליה" לומר דעיקר מצות התוכחה בינו לבין חברו בלבד כמש"ה³⁴⁶ "הוכיח תוכיח את עמיתך" ודרשו ז"ל שלא יוכיחו לפני אחרים דהוי ליה הלבנת פנים והאי מצוה הבאה בעבירה, ולכן אמר "ויאמר אליה" לומר דהאמירה לא היתה אלא בינו לבינה בלבד, ואגב חדא למדנו תרתי וכאמור.

[קל] דף לא ע"ב גמ' "ויען עלי ויאמר לכי לשלום" וכולי שצריך לפייסו בדברים ע"כ, נכתב בצידו דייק ואמר "ויען

עלי ולא אמר מ"אמר אליה" כמו בעניין התוכחה³⁴⁷, לומר דבעניין הפיוס צ"ל בפרהסיא דשמא כשחשד אותו³⁴⁸ שמעו איזה בני אדם. וגם דייק ואמר בעניין התוכחה "ויאמר אליה" לומר שתהיה בנחת ובכבוד דלשון אמירה היא רך וטוב, אבל בעניין ההתנצלות אמר "ויען" בלשון ענייה דמשמעו בקול רם ובפרהסיא והדברים מכוונים להאמור.

[קלא] דף לא ע"ב אמרה חנה לפני הקב"ה ג' דבקי מיתה וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב ישרש יעקב³⁴⁹ ז"ל שהביא משם הרב זהב שבא שהקשה שטענה זו היא שאם לא עברה אחד מהם לא תמות אבל שתהא נפקדת מנא לן? והניחה בצריך עיון, והרי"ף הרגיש בקושיא זו וע"ש מה שתירץ עלה. ולע"ד יראה דכבר ידוע דמי שאין לו בנים חשוב כמת והיינו שאמרה חנה דכיון שלא עברה על ג' דברים הנזכרים א"כ ראוי היא שלא תמות, ואם לא יהיה לה בן הרי היא חשובה כמת, וכמאן דליתא דמייא, וא"כ מאי אהני לי שלא עברתי על הני ג' דברים, ולכן במטותא מיניה דמר דאתיין פקידה פקידה בבני דכירי בזרע של קיימא ועיין

348 צ"ל אותה.

349 ספר של חיים בן יעקב אבולעפיה, נדפס באיזמיר בשנת תפ"ח.

345 בבית המקדש השני.

346 ויקרא יט, יז.

347 בפסוק יד.

בספר טירת כסף³⁵⁰ בדרוש ה' לפרשת בראשית מה שהאריך בזה.

[קלב] דף לא ע"ב מורה הלכה בפני רבו היה וכו', נכתב בצידו עיין מה שהקשה מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות ומה שתירץ ודבריו קשים וכמ"ש בקונטרס אות לטובה בסימן לה' ול"ו ול"ז בס"ד.

[קלג] דף לב ע"ב גדולה תפילה יותר ממעשים טובים פירוש³⁵¹ בלא תפילה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות ומ"ש ע"ד בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת וירא בדף יט' ע"א וגם ע"ד מהרבי אליהו בן חיים שהביא הרב ישרש יעקב בזה.

[קלד] דף לב ע"ב גמ' רבא לא גזר תעניתא וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דהא וודאי גזירת התענית הוא קודם, ומנא ידע שביום מחר יהיה עיבא עד שלא יגזור, וצ"ל דהאי גזר לאו דווקא אלא רצה לומר לא מקיים גזירתו שגזר קודם, שמבטלה באותו היום.

[קלה] דף לב ע"ב אמר רב אליעזר גדולה תענית יותר מן הצדקה וכו' ע"כ, נכתב בצידו לא תיקשי ממ"ש פרק

קמא תענית³⁵² כל היושב בתענית נקרא חוטא, וגם רב אליעזר גופיה אמר שם לעולם יראה אדם עצמו כאלו קדוש שרוי במיעיו וכו', דכבר אוקמוה שם הא דלא מצי לציעורי נפשיה וכו', א"כ מ"ש הכא גדולה תענית וכו' הוא בגוונא דמצי לציעורי נפשיה. וגם לפי מה שחילק הרב ראשית חכמה ז"ל בשער התשובה בפרק ד דף קלה ע"א בין אם חטא או לא כמו שיעויין שם, א"כ גם הכא נימא דמיירי באדם החוטא שאז צ"ל התענית לכפרה ולסליחה לכן גדולה התענית וכו'.

[קלו] דף לב ע"ב גמ' חסידים הראשונים היו שוהין שעה א' וכו' והביאו ראיה מקראי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דאף דמשמע שפיר מקראי דבעי לשהות קודם התפילה ואחריה, מנא ליה דהאי שהייה היא שעה שלימה, אימא פחות דישא זמן מועט בלבד, ואי הוה אומר כן לא היה קשה לן מה שהקשה אח"כ בש"ס וכי מאחר ששוהין ט' שעות ביום לתפילה תורתן ומלאכתן מתי נעשית, וראיתי אחרי רואי להרי"ף ז"ל בעין יעקב שנכנס בזה וגם דיקדק דיקדוק אחר וע"ש מה שתירץ וחילק בזה³⁵³. ולע"ד דלכאורה כל דבריו דחוקים, דהן קדם מה

352 תענית יא ע"ב.

353 כתב הרי"ף דכל אדם חייב לשהות אבל לא שעה אחת, החסידים הי שוהין שעה אחת, ואכתי קשה דמהיכא יליף

350 ספר של הרב חיים אברהם גטניו, הודפס בשאלוניקי בשנת תצ"ו.

351 תוס' שם.

לכאורה קשה שהרי מרן ז"ל באורח חיים בריש סימן צ"ג דישא שעה אחת קודם שיתפלל ושעה אחת אח"כ וכו' ע"ש, ולכאורה נראה דזה דבר השוה לכל נפש ולא קא מפליג בין החסיד לשארא. אך ראיתי להמ"א ז"ל שם³⁵⁶ שכתב ומיהו זהו לחסיד ולשאר עם די בשעה מועטת ע"כ, וזה מסייע לדברי הרי"ף הנזכר וכן נראה שהוא דעת הטור ז"ל שם שכתב 'ובבואו להתפלל ישהא מעט קודם שיקום להתפלל, דתנן חסידים הראשונים היינו וכו' ע"ש, הרי דקאמר רב לעניין דינא לכולי עלמא שישהא מעט קודם התפילה ומה שהביא מהא 'דתנן וכו' ר"ל שהחסידים שוהין שעה אבל כולי עלמא סגי במשהו. אבל קשה אמאי לעניין שעה אחת אסר³⁵⁷ התפילה סתם הטור והשוה זה לכולי עלמא, אבל בעניין קודם פלג, גם מרן ז"ל בשולחנו הטהור השוה קודם ואחר לחסידים ולא נמשך אחר דברי הטור. וראיתי להרמב"ם ז"ל בפרק ד' מהלכות תפילה בדין ט"ז שכתב 'דישהא

שהקשה כיון דקרא כתיב הכי א"כ מה הוסיפו חסידים הראשונים וכו'³⁵⁴, נראה לכאורה דלא קשיא דלפי האמת רבי יהושע בן לוי והברייתא דנקטי במילתייהו 'המתפלל' לא קאי אכל אדם אלא אחסיד המתפלל, דהא עלה קאי אמתניתין שאמר 'חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת' וכו', ואימא מנא הני מילי והביאו ראיה מקראי עלה, ולעולם אימא לך דכולהו איירי אמשנת חסידים דשנו כאן, ולכן לא נקטו 'כל המתפלל' דהוה משמע אכולי עלמא. ומוכרח לומר כן דמי יוכל לשהות ט' שעות ביום בתפילה ומלאכתו מתי נעשית, והא מילתא גזירה שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בה, ואפילו מיעוטא דמיעוטא דהא אפילו אחסידים הראשונים הקשה בגמרא הכי. ותירוצן שתירץ בגמרא 'מתוך שחסידים הם תורתן משתמרת ומלאכתן מתברכת' ליכא לשנויי אכולי עלמא אלא לאו דכולהו לא מיירי, אלא אכת של חסידים. ומה שתירץ³⁵⁵ 'דכל אדם חייב לשהות אבל לא שעה אחת' וכו'

ואע"ג דבבביתא הזכיר חסידים היו שוהין שעה אחת אחר התפלה, וזהו מדת כל אדם לריב"ל שאמר המתפלל צריך שישהה שעה א', י"ל דלא הזכיר בבביתא מדת החסידים אלא בבחינת שעה קודם תפילה שאינו בכל אדם כי אם שהיה מועטת, ולעולם שהשהיה שלאחר התפילה היא שוה בכל אדם.

354 לכאורה זאת הלכה ולא חסידות.

355 הרי"ף על עין יעקב.

356 בס"ק א.

357 צ"ל אחר.

ריב"ל דכל אדם המתפלל צריך שישהה שעה א', דהא קאמר קרא 'ישבו ישרים את פניך' לא נתן שיעור לשהייה וזו משנת חסידים לשהות שעה אחת ואינו חובת האדם המתפלל, וי"ל דדייק קרא דקאמר "אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך" כלומר כשיעור זמן ההודאה והתפילה שהיא שעה א' אח"כ ישבו ישרים אחר התפילה, ומה שהוסיפו חסידים הוא לשהות גם קודם התפלה שעה א', דלא מצינו רמז בכתוב אלא "אשרי יושבי ביתך" והדר "יהללוך סלה", דלא נרמז שיעור השהייה קודם התפלה שהוא שעה א', והחסידים היו שוהין שעה א' ומתפללין,

מעט קודם תפילה וגם ישב מעט אחר תפילה' וסיים בה 'דחסידיים הראשונים' וכולי ע"ש, וכתב שם מרן בכסף משנה 'כלומר אע"ג דאי אפשר לשהות שעה אחת כחסידיים הראשונים מ"מ צריך ליישב מעט' ע"כ, וא"כ אמאי פסק מרן ז"ל בשולחנו הטהור 'דישהא שעה אחת' וכו' ומשמע ליה דכולי עלמא חייבים כחסידיים הראשונים. ומיהו מהא לא איריאי משום דראה יותר להרי"ף והרא"ש ז"ל תרוייהו הביאו הא דהמתפלל צריך שישהא וכו' ולא פלוג רבנן בין חסידיים לשארא, לכן נמשך מרן כתרוייהו ושביק להרב הרמב"ם. אבל אי קשה הא קשה על הטור אמאי עזב דברי אביו³⁵⁸ וגם דאיהו גופיה בקיצור פסקי הראש³⁵⁹ כתב סתם 'המתפלל ישהא שעה אחת קודם תפילה ושעה אחת אחר תפילה' ע"ש, וגם אי סבר לה מר כהרמב"ם הוי ליה גם באחר תפילה שישהא מעט ולא שעה אחת, וזה דלא כמאן. וגם על מרן ז"ל קצת קשה כיון דכתב בכסף משנה 'דאי אפשר לשהות שעה אחת כחסידיים הראשונים' אם כך היאך כתב בשו"ע לעניין דינא לכולי עלמא 'דישהא שעה אחת קודם' וכו', ואף דמאי דכתב בכסף משנה היא לסברת הרמב"ם מ"מ קושטא קאי דזה אין רוב

הציבור יכולים לעמוד בה, ובכהי גוונא יש לסמוך אהרמב"ם והטור. וגם בבית יוסף לא גילה לנו דעתו כסברת הרי"ף והרא"ש הזה וגם מה שי"ל בדברי הטור, וקיצר במקום שאפשר להאריך. **הדרן** עלן לדברי מוהר"י פינטו³⁶⁰ ז"ל דדבריו שבתחילה הם דלא כהרי"ף והרא"ש ומרן אלא אליבא דהרמב"ם בלבד. אבל מה שסיים ששהייה שאחר התפילה היא שוה בכל אדם דשעה אחת זהו לסברת הטור ז"ל בלבד. וגם קשה דלפי מה שהבין הרב דדברי ריב"ל והראיות שהביא משמע בכל אדם א"כ מנין לנו לחלק כי האי חילוקא. ומ"ש ואכתי קשה דמהיכא יליף דהאי שהייה שעה אחת כיון דקרא אמר "ישבו ישרים" ולא נתן שיעור, ותירץ דדייק שאמר "אך צדיקים" וכו', ר"ל כשיעור זמן ההודאה והתפילה שהוא שעה אחת כן ישבו ע"כ, לע"ד קשה דלכל אדם אינם מאריכין שעה אחת שלימה, דזהו ג"כ לחסידיים הראשונים הוא דת"ר שמתפללים שעה וא' ששוהין הוי ט' שעות ביום, אבל כל אדם אינם שוהים ג' שעות בג' תפילות, אלא שעה וחצי, והבינוניים ב' שעות למרבה, וא"כ היכי דייק מן הקרא דכן ישבו על שעה אחת אחר תפילה, כיון דהתפילה עצמה אינה שעה שלימה. **גם**

360 הרי"ף על עין יעקב.

358 הרא"ש.

359 פרק ה' אות יא'.

מילי דעלמא ולתת כוונתו בתפילה היטב הדק זה לא הוי בפחות משעה אחת, אבל הא דלאחר התפילה אכתי קצת קשה מנ"ל, אבל מה שפירש הרב בקרא ד"אך צדיקים" שהוא כשיעור ההודאה אתי שפיר וזה לתפילת החסידים שמאריכין בתפילה שעה שלימה אבל לא שארא וכמדובר.

[קלז] דף לב ע"ב וכי מאחר ששוהין ט' שעות ביום וכו' ע"כ, נכתב בצידו האי יום דקאמר פירוש בין היום והלילה בתוך הכ"ד שעות, לפי שהג' שעות של תפילת ערבית היא מן הלילה וקרי לה יום כמש"ה³⁶³ "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד" וקל להבין.

[קלח] דף לב ע"ב כתוב בתורה "השמר לך" וכו' וכתב "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם" ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א ז"ל בחידושי אגדות דהאי קרא בשכחת התורה מיירי³⁶⁴, וכן קרא ד"ונשמרתם" איירי שלא נאמין בפסל וכו', מיהו בשבועות³⁶⁵ דריש ליה אזהרה למקלל עצמו שנאמר "רק השמר לך" וכו' עכ"ל, ועל פירוש ד"ונשמרתם מאוד" לא מצא לו סיוע לדברי ההגמון, ובספרי הקטן זכות אבות בפרק ד משנה כ"ב בדף קי"ח

מ"ש דמה שהוסיפו החסידים לשהות קודם התפילה שעה אחת, והחיוב לבני אדם הוא לאחר התפילה, קשה דמצד הסברה יותר י"ל דהחיוב לכולי עלמא כשעה הוא קודם התפילה, דהא טעמא דחסידים כדי שיכוונו לבם וכו', וזה שייך יותר בשאר בני אדם, שלבם בל עמם³⁶¹ צריך שיכוונו לבם שפיר לשמים, והוא כשעה שלימה אבל שהייה דאחר התפילה שהוא כדי שלא תהא דומה למשוי, זה לכל אדם תיסגי להו בשהייה מועטת ולא שעה אחת, וזהו תוספת לחסידים ולא לומר איפכא. ומ"ש דלא מצינן רמז אלא בקרא ד"אך צדיקים" אבל בקרא דאמרי³⁶² לא יש רמז להאי שהיה וכו', קשה דהא גם בקרא ד"אשרי" אימא הכי דשהייה ד"יושב ביתך" כשיעור "יהללוך" דהיינו הלל והודאה של תפילה שהוא שעה אחת, וכמו דדריש רב בקרא ד"יודו לשמך" מה נשתנה זה מזה. ומ"ש בסוף דבר קודשו דלא הזכיר הברייא מידת החסידים, אלא בבחינת שעה א' דקודם התפילה וכו'. הרוואה יראה דפשטן של דברים דהכל מדת החסידים הוא. ולענין מה שדיקדקנו דמנא משמע דשהייה קודם היא שעה, אפשר דמשמע להו דכדי שיפנה דעתו מכל

364 כמ"ש (דברים ד, ט) "רק השמר לך פן תשכח את הדברים". וכן באבות בפרק ג' משנה ח' 'כל השוכח דבר אחד ממשנתו וכו' כאילו מתחייב בנפשו'.
365 שבועות לו ע"א.

361 צ"ל עימם.
362 צ"ל "אשרי" וכו' אין רמז.
363 בראשית א, ה.

ע"ב דיקדקנו שם לדברי המון העם ששואלין האי קרא לכל עניין במילי דבריאאות וכו' ע"ש, והשתא הכא נימא דסמיכות שלהם כיון דאשכחן מיהא שהביאוהו בש"ס לראיית ההגמון משמע דיש לנו לדורשו לעניין אחר, וכמו שמצינו דאיך קרא ד"רק השמר" דרשוהו בשבועות לענין אחר, הכי נמי דכוותיה בקרא ד"ונשמרתם מאוד" וכל מאי דאמרי אינשי מילתא היא.

[קלט] דף לג ע"א גמ' וכל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בפרק חלק שהביאו שם להאי מימרא ומ"ש מהרש"א בחידושי אגדות שם. ועיין מ"ש בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת תשא בדף כ"ט בס"ד.

[קמ] דף לג ע"ב גמ' משל למלך וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב הריטב"א ז"ל והובא בעין יעקב³⁶⁶ שאין גנותו של ש"ץ לפי שלא סיים³⁶⁷, שאם כן היה לו לומר למלך שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב ושבחו אותו בת"ק³⁶⁸, אלא הגנאי שהם עניינים דשבח בשר ודם וכו' ע"ש, ולע"ד

קשה דא"כ סוף סוף היאך א"ל סיימתינהו לשבחי דמרן³⁶⁹ משמע דזהו עיקר הגנות. גם קשה דגם הגבור שייכא נמי בשבחי בשר ודם, דומיין דהחזק והאמיץ, ואם תפילה דאין גיבור יותר ממנו³⁷⁰, גם בהני נימא הכי, ולכן יותר י"ל כפשטי הש"ס דהגנות שלא סיים, דאין חקר ואין מספר לשבחיו, אבל הני ג' אי לאו דאמרן משה וכו', והביא המשל לרבנות שהיה לו לומר אלף אלפין דינרי זהב ובאו ושבחוהו בשל כסף שהוא אחד מעשרים משל זהב, ואמרו מקצת מן המקצת, וה"ה דה"מ למימר שהיה לו לומר אלף אלפי זהב ושבחוהו באלף, אלא שהעניין אחד שר"ל שלא אמר הכל וזהו גנאי למלך על שלא אמר כל שבחיו וכ"ש בהשי"ת דלא שייך למימר כלל הכל באשר לכל. ועיין מ"ש מהרש"א ז"ל באגדתיה בפירוש הש"ס³⁷¹, ואין דבריו מוכרחין כל כך ואין נראה מן פשטא דהש"ס וכמו שיראה הרואה.

[קמא] דף לג ע"ב אטו יראה מילתא זוטרתה הוא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב

הם שבחות הנוספים מדמה להו לדינרי כסף במלך בשר ודם, והשתה ה"ק מלך בשר ודם שמקלסין אותו בתחלה באלף אלפי דינרי זהב ושוב אם מקלסין אותו אח"כ בדינרי כסף אין זה קלוסו לגבי קלוס הראשון כל הדבר הזה אחר שקלסו בגדול הגבור והנורא שדומין לדינרי זהב, אין קילוסו באדיר ועוזו וכו' הדומין לדינרי כסף, והיינו סיימתינהו לכולהו שבחי דמרן, דכל שאתה מוסיף בשבחו אין זה קלוס שבחות הראשונים וכו'.

366 הכותב על עין יעקב.

367 כל שבחיו של הבורא.

368 שבחו אותו ב 500 דינרי זהב בלבד.

369 צ"ל דמרן.

370 שאומרים בתפילה האל הגדול הגיבור והנורא.

371 כתב מהרש"א נראה לפר דאלו הג' שבחות הגדול הגבור והנורא הם עיקר שבחו יתברך ב"ה, ומדמה להו לדינרי זהב שמקלסין בו מלך בשר ודם, והאדיר והעוזו וכו'.

מדברי רבי חנינא דזוטרתא היא. ולעיקר הקושיה הנכון כמ"ש.

[קמב] דף לד ע"א גמרא א"ל כלום מאריך יותר ממשא רבינו עליו השלום וכו' ע"כ, נכתב בצידו למדנו מזה דעל כמה וכמה מיבעי ליה לאיניש לדון חבירו לכף זכות בכל עניין, דאם יאריך יותר מדאי יאמרו כלום מאריך יותר ממשא רבינו עליו השלום, וגם אם יקצר כל כך יאמרו כלום מקצר וכו'. ובזה הוי ליה כל ישראל זה עם זה חביבה יתירה ובפרט עם רבנן ותלמידיהון כדי שילמדו מהם כל ישראל.

[קמג] דף לד ע"א גמ' אין צריך להזכיר שמו וכולי ע"כ, נכתב בצידו מזה יש לתמוה לכאורה על מה שנוהגים בדורותינו כשמתפללים על החולים שמזכירין שמו ושם אמו, דהרי הכא אמר בהדיא 'ואין צריך', ואייתו ראייה ממעשה רב ממשא רבינו עליו השלום שאמר "אל נא רפא נא לה" ולא קא מדכר שמה דמרים ולא שם אמה. ונראה דמשמע להו לישנא ד'אין צריך' דאינו חייב, אבל אם רצה לברר שיחתיו ולהזכיר הרשות בידו ולא

הרב ישרש יעקב³⁷² ז"ל דאין לומר דבגופיה דקרא הוי ליה להקשות, מה יש לו עם רבי חנינא, וכי תימא דהוה מפרש תיבה "מה" כמו³⁷³ "מה רב טובך", אי הכי איך מסיים "כי אם ליראה" דמורה שפירש "מה" כמו³⁷⁴ "מה אדם ותדעהו" ובתלמוד לומר כתב וכו', משאין כן רבי חנינא דדרש תיבה "מעמך" שהיא בידך מורה דמילתא זוטרתא היא עכ"ל³⁷⁵. **ולע"ד** דמעיקרא קושית הש"ס לאו ארבי חנינא היא, אלא לפי דאגב דאיתי רבי חנינא האי קרא קא פריך הש"ס על עיקר הכתוב, ומ"ש³⁷⁶ וכו' תימא וכו' איך מסיים "כי אם ליראה" וכו' לא אייריא³⁷⁷, דאין הכי נמי שפיר הוא מתפרש הכי דתדע אי זו מצוה מעולה יותר שיש במצות לאוים "כי אם ליראה", והיינו משום שהיא אחת שהיא קלה. ומ"ש משם התלמוד לומר דרבי חנינא דדריש שהיא בידך וכו', קשה דכוונת רבי חנינא היתה דהכל גזירה מאת ה' אבל היראה, האדם הוא בחירי וצדיק ורשע לא קאמר, ואין הכי נמי שהיא חמורה שבחמורות ולאו מילתא זוטרתא היא, שצריך שיתגבר על יצרו ביתר שאת לקיימה, ומהיכן משמע

372 תהלים קמד, ג. שם תיבה "מה" מורה על עניין קטן.

373 ולכן הקושיה על רבי חנינא.

374 מה שכתב הרב ישרש יעקב.

375 על זה לא היתה כוונתו של רבי חנינא.

372 של הרב חיים בן יעקב אבולעפיה, הודפס באיזמיר בשנת תפ"ח.

373 תהלים לא, כ. שם תיבה "מה" מורה על עניין גדול מאוד.

עיינ מ"ש מהרש"א ז"ל באגדתיה³⁷⁹ ודבריו קשים לעניות דעתי וכמו שכתבתיו בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת תצא ע"ש באורך.

[קמון] דף לד ע"ב גמ' חציף עלי מאן דמפרסם חטאים וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיינ בפרק ח' דיומא³⁸⁰ שאמר שם רב רמי כתיב³⁸¹ "מכסה פשעיו לא יצליח" וכתב³⁸² "אשרי נשוי פשע", ותירץ כאן בחטא מפורסם וכו', ורב זוטרא תירץ כאן בעבירה שבין אדם למקום וכו' ע"ש, וא"כ גם רב כהנא הכא מיירי או בחטא שאינו מפורסם או בעבירה שבין אדם למקום.

[קמז] דף לד ע"ב גמ' א"ל אשתו וכי חנינא גדול ממך, א"ל לאו אלא הוא דומה כעבד לפני המלך ואני דומה כשר לפני המלך ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל על תשובתו דרבי יוחנן בן זכאי היכי קאמר לה 'לאו', דאף דקושטא קאי דידע איניש בנפשיה דצדיק גמור הוא, ורבי יונן בן זכאי הוא אדם גדול בתורה ובמעלה ובמצוות, ורבי חנינא היה קטון ממנו בתורה ובמעלה אבל מ"מ מאן לימא

קאמר דיש איסור בזה. ומשום הכי פשט המנהג אצלנו לפרט שמו ושם אמו.

[קמד] דף לד ע"ב תוס' ד"ה קידה על אפים ומייתי קרא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כוונתם פשוטה שהוקשה להם דאשכחן נמי קידה בענין אחר, כי הא דלוי אחוי קידה ואיטלע, והיינו שיעמיד כל גופו על אצבעותיו כמו שפירש"י ז"ל בפרק ג דתענית³⁷⁸ בד"ה אחוי קידה נועץ שתי גודליו בארץ ושחה ונושק את הריצפה ע"ש, ואם כן היאך אמר הכא דקידה על אפים. וגם הוקשה להם דמעיקרא מאי אתא לאשמעין הרי קרא כתיב להידייא, ולזה תירצו משום דקים ליה מקבלה דהתם קידה היא על אפים ומשום דלא תיקש על הקבלה מהא דלוי דאשכחן בענין אחר להכי קא מייתי קרא לסייע לקבלה ולא תיקשי עלה, דאין הכי נמי סתם קידה היא על אפים כמו שגילה הכתוב בבת שבע מלבד האמור בהידייא בהא דלוי דאיטלע שאינה על אפים.

[קמה] דף לד ע"ב במקום שבעלי תשובה עומדין וכו' ע"כ, נכתב בצידו

378 תענית כה ע"א.

379 כתב המהרש"א מאי קרוב שהיה קרוב לדבר עבירה ונתרחק ממנו דלא איירי בחטא ועבר עבירה בפועל דא"כ לא הוה קרי ליה קרוב לדבר עבירה, אלא דר"ל שהיה קרוב לפי מחשבתו לעבור עבירה וגבר על יצרו ולא עבר והיינו בעלי תשובה ממחשבתו שחשב לעבור עבירה דודאי בזה שגבר על יצרו ולא עשה העבירה, סבר רבי אבהו דיש לו מעלה יתירה על הצדיקים גמורים שלא היה בהן הסתת

היצר הרע כלל ולא קרבו לעבירה, ור"י סבר דאעפ"כ צדיקים גמורים יש להן מעלה יתירה שלא חטאו כלל גם במחשבה משא"כ זה הקרוב לדבר עבירה עבר מיהת במחשבה ותו לא מידי.

380 יומא פו ע"ב.

381 משלי כח, יג.

382 "אשרי נשוי פשע כסוי חטאה", תהילים לב, א.

לן דלעניין יראת שמים ומעשים טובים רבי חנינא היה בזה קטון ממנו, הרי אין אדם יודע מה בליבו של חבירו וביד השי"ת כף המאזנים, ואפשר דיש בידו דרבי חנינא איזה מצווה חמורה כגון המעביר על מידותיו וכיוצא, ומכרעת לרבי יוחנן בן זכאי או בשווים אכתוב מדבר. ועוד בה דאף אם תרצה לומר דהוה ברירא ליה מילתא מ"מ אין מן הראוי שהוא ישיב עצמו ויהלך בגדולות חס ושלום. ואפשר דהאי תשובה שהשיב הוא כל זה כדי להפסיד דעתה של אשתו, שהנשים דעתן קלה ואם יאמר לה שאפילו שהאמת הוא גדול ממנו במעשים, זה דבר זר אצלה שיודעת שבעלה גדול במעלה ובחוכמה ובמעשים ורבי חנינא בא ללמוד תורה אצל בעלה וגם במעשים טובים הוא גדול ביתר שאת, ואמטו להכי דחה אותה ואמר לה לאו וכו', אבל אילו היה אדם אחר בעא מיניה להאי בעייתא היה משיב לו תשובה אחרת כנזכר או שהיה אומר מטעם דאין חבוש מתיר עצמו מבית אסורים³⁸³. ומהכי טעמא ג"כ מצינו לעיל מזה שאמר כשחלה בנו של רבן גמליאל שיגר ב' ת"ח אצל רבי חנינא לבקש עליו רחמים, וביקש עליו ונתרפא ואף דרבן גמליאל היה נשיא ואב דין וגדול בחוכמה מרבי חנינא, אבל

משום דאין חשוב מתיר עצמו שלח גביה דרבי חנינא. וזה התירוץ ג"כ לא יוכל לומר לאשתו מחמת קלות דעת שבאשה, וגם דמעיקרא אין כאן מקום לשאלתה מכח הני תרי טעמי, והלא תראה בעובדא דלעיל כשחלה בנו של רבן גמליאל וכו', לא בעו עלה מידי מכח הטעמים הנזכרים, אבל אשתו של דרבי יוחנן בן זכאי שבאה לידי מדה זו לשאול שאלה כזו השיב לה הכי להפיק רצונה לפי שעה וכאמור. וע"פ משל זה שהביא לה כעבד לפני המלך בזה יובן אצלי דברי המשורר במזמור קכ"ג שהוא אמר³⁸⁴ "הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה אל יד גבירתה, כן ענינו אל ה' אלוהינו עד שיחוננו, חננו ה' חוננו" וכו' ע"כ, ולכאורה משמע דמשום דעושים עצמינו כעבדים דמזה מוכרח שיחוננו, ואמאי מה בא לאפוקי בזה, אך אפשר דהכי קאמר דאנו בשעה שעושים רצונו של מקום ואנו חשובים וכשרים מ"מ אנן בדידן הטוב והישר לנו ליחשב כעבד לפני רבו שהוא בן בית ונכנס ויוצא תמיד אצל אדונו שלא ברשות וכל מה שצריך הוא מבקש מאדונו ועושה רצונו תמיד, מה שאין כן השר שאינו רגיל לבוא לפניו בכל שעה וכדפירוש רש"י, ולכו זו היא דרך ישרה ליחשב בעיני עבדים ליד אדוניהם

383 ברכות ה ע"ב.

384 תהילים קכג, ב.

וכשפחה ליד גבירתה, דמזה אהניא לן מהיא שיחוננו תמיד ויעשה שאלתנו בעגלא ובזמן קריב, ואפילו כמה פעמים ביום וכמה שאלות קא בעינן מן מרן דבשמיא ואמטו להכי חוננו וכו', דכך היא הדמה בעבד האהוב שהוא בן בית להתחנן לפני אדוניו ויפיק רצונו תמיד וכהיא דרבי חנינא וע"ד האמור. וכזאת היתה כוונת אנשי כנסת הגדולה שסידרו לנו בתפילה דרב הונא שאנו אומרים 'בהיום הרת עולם אם כעבדים ענינו לך תלויות עד שתחוננו וכו' , 'ור"ל דהיא הנותנת לחון עלינו תמיד ותוציא לאור משפטינו ובדבר האמור.

[קמח] דף לה ע"ב רש"י ד"ה גוזל להקב"ה את ברכתו עכ"ל, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה דאין צורך אלא גוזל ממש להקב"ה אותו דבר שאוכל דקודם הברכה שלו הוא וכולי ע"ש. **ולע"ד** י"ל ע"פ מה שי"ל בדברי הש"ס שאמר כל הנהנה וכו' דמה בא לרבות בהאי 'כל'. גם דכבר אמר להאי מילתא לעיל³⁸⁵ דהנהנה מהעולם הזה בלא ברכה כאלו נהנה מקדשי שמים שנאמר "לה' הארץ" וכולי, וא"כ בהא דגוזל להקב"ה אין בו חידוש בדברי רב חנינא בר פפא. אך אפשר דמי שאוכל בביתו

ממזונותיו הקצובים לו פשיטא דאם אכלן בלא ברכה דהוי גוזל להקב"ה אותו דבר שאוכל, דאכיל דלאו דיליה ואדעתא דהכי לא הקנה לו כמו שאמר לעיל. אבל זימנין מאן דעבד ומורגל בהכי אוכל ג"כ אצל אחרים בלא ברכה אבל לא הוי גוזל להקב"ה באותו דבר שהוא אכל משל בעל הבית, והבעל הבית בהיתרא באו לידיה ובכחי גוונא הוי גוזל להשי"ת בעניין ברכתן בלבד. והיא גופה קמ"ל רב חנינא בהאי 'כל' אפילו האורח האוכל אצל בעל הבית, אם נהנה בלא ברכה דהוי גוזל לה' בעניין הברכה. **ואין הכי נמי** דמי שנהנה בביתו בלא ברכה דחשיב מועל בתרתי דאכיל דלאו דיליה וגם גוזל להקב"ה בברכה. אבל העיקר מה שלמדנו מדברי רב חנינא הכא הוא כגוונא שאוכל אצל אחרים, ולכן כתב רש"י ז"ל עלה לעניין הברכה וכאמור. ועיין להרי"ף ז"ל בעין יעקב שכתב שמניעת הברכות גורם מיעוט הפירות, ולכן גוזל לה' באותם ברכות שהיו מברכים אחרים בריבוי הפירות והביא דברי רש"י הנזכר ע"ש. ונראה דכוונתו לומר כן כפירוש רש"י עצמו. ועכ"פ נתיישבה ג"כ קושיית מהרש"א ז"ל דבעניין מה שגוזל אותו דבר שאוכל הא פשיטא, אלא החידוש הוא בעניין מה

שגוזל אותם ברכות שהיו מברכין אותם בני אדם אחרים וכמדובר.

[קמט] דף לה ע"ב תוס' ד"ה כאן בזמן שישראל עושים רצונו של מקום
וכו' אבל אינם עושים רצונו כל כך דאינם צדיקים גמורים ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה לפי מ"ש התוס' עצמם בפרק קמא דראש השנה בדף טז' ע"ב בד"ה ונחתמינן לאלתר לחיים וכולי, דצדיקים גמורים קרי למי שזכויותיו מרובין וכולי ע"ש, אם כן הכא דקאמר דאינם צדיקים גמורים, ר"ל דלא הוו רובם זכויות אלא בינוניים, ודוחק לומר דקרי להו לבינוניים עושים רצונו של מקום. גם שנאמר³⁸⁶ "והיה אם שמוע וכו' לאהבה את ה' ולעבדו בכל לבבכם ונפשכם" לא יכונה האי לישנא לבינוניים ואפשר דמכח האי דוחקא סיימו התוס' לתרץ תירוץ אחר, וכתבו ועי"ל דפליג ליה אהא דלקמן וכולי, וקי"ל בכל מקום שתירצו ב'³⁸⁷ דהתוס' עיקר, אבל עיקרא דמילתא צריך להבין תכיות תירוצא בתוס' השני. גם דמה שסיימו 'והכא בעושינן ואין עושינן כי הדדי נינהי' ע"כ, דלכאורה אין להם מובן. ואפשר דהכוונה דיש ב' סוגים בעושים

רצונו של מקום, יש שעושים לשמו ולשמה בלי שום פניה שלא על מנת לקבל פרס לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, אלא לעשות נחת רוח ליוצרו. ויש שעושינן לקבל פרס, ועל זה קאמר התוס' דהכא סבירא ליה דאף העושים לקבל פרס לאכול מפירותיהן בעולם הזה והקרן לעולם הבא, אבל קרי להו אין עושים, משום שאין עושים לעשות נחת רוח ליוצרו, ומשום הכי חשיבי עושים ואין עושים כי הדדי נינהו, אבל הא דלקמן סבירא ליה מר רשב"י דקרא ד"והיה אם שמוע" הכי קאמר שאם ישמעו "לעובדו בכל לבבכם ובכל נפשכם" ר"ל שמתיירא על לבו וגופו מן הפורענות דהעולם הזה, גם על נפשו מדינה של גיהנם שלא תרד נפשו לשאול, ואינו עושה לנחת רוח ליוצרו, לכן "ואספת דגנך" אתה בעצמך, אבל קרא³⁸⁸ ד"ועמדו זרים" וכו' מיירי בעובד לעשות נחת רוח ליוצרו משום דקאמר קודם בישעיה ס"א³⁸⁹ וקורא להם "אילי צדק מטע ה' להתפאר" וכו', ומשמעות זה שעושים לשמו ולשמה בלי שום פניה, ורשב"י בעצמו שיער דכל מעשיו היו לשם שמים ע"פ הקבלה האמיתית, ומשם הכי חילק הכי, ואף דלפ"ז הוי עניין דעושים

388 ישעיהו סא, ה.

389 ישעיהו ס, כא.

386 דברים יא, יג.

387 בכל מקום שיש בתוס' ב' תירוצים התיירץ השני עיקר. ועיין בחידוש של רבינו לתוס' ד"ה שאלמלא בברכות דף ז' ע"א לעיל בסעיף נ.

רצונו של מקום בהא דהכא ובהא דלקמן, אינם עניין אחד ולא שוו בשיעוריהן, מ"מ שבקיה דאיהו דחיק ומוקי אנפשיה. זהו מה שנראה לומר בכוונת תירוץ הב' של התוס' לפי חומר הנושא.

[קנ] דף מ ע"ב תוס' בד"ה לימא³⁹⁰
רב הונא כר' יוסי וכו' ואם תאמר וכולי, ויש מפרשים דמצי למימר וכולי ע"כ, נכתב בצידו קשה דהיכי מצי למימר הכי, הרי אכתי הוי בכלל משנה מטבע של חכמים, ורבי יוסי כללא כייל כל המשנה וכולי, ובוודאי דיש בכלל אף גם זאת וגם כל המשנה וכולי, וגם דיש מקום לומר איפכא דאף היכא דקא מדכר שמיה דפת לא יצא, כל שכן היכא דלא מדכר הפת לא מינה ולא מקצתיה, וכמ"ש בש"ס אמר לו רב הונא וכולי. ועל עיקר הקושיה נראה דוודאי מ"ש בגמרא 'נימא רב הונא כרב יוסי' היינו בעניין הפת ויין בלבד ולא בכל מילי, אלא במידי דפליגי ביה קאי. ומה שסיימו התוס' 'ויש מפרשים' וכולי אבל בשכל מודה' עכ"ל, פירוש הדברים דמודה בשאר דברים ולא פליג דלא מהניא אפילו כשהכל אלא בפת ויין והיינו כרב הונא גופיה.

[קנא] דף מ ע"ב גמרא ע"כ, לא קאמר ר' יוסי התם אלא משום דקאמר

ברכה דלא תקינו רבנן וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דאם כן הוי ליה למימר 'לא יצא סתם', ואמאי אמר 'כל המשנה' וכולי, וצ"ל דהאי 'כל המשנה' דקאמר היינו בכחי גוונא, אבל אכתי קצת קשה מאי 'כל' דקאמר ומה בא לרבות בהאי 'כל'. ועיקר תכלית הדברים דקא דייק הכי דאם איתא אפילו בברכת שהכל נהיה בדברו הוי לי למימר בהאי ברכה ואתיאי אידך במכ"ש. אבל קשה דיש מקום לומר דהיכא דמדכר שמיה דפת אית ביה רבותא טפי. וצ"ל דבדרך דחייה קאמר דיוכל לומר כך ולא מילתא פסיקתא קאמר, וזיל הכא קמדחי ליה וזיל הכא קמדחי ליה, כיון דיש פנים לכאן ולכאן ולהכי לא מיכרעא לומר כתנאי וכולי.

[קנב] דף מב ע"א גמ' רבא ורב זירא אקלעו לבי ריש גלותא וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בקונטרס אות לטובה בסימן כ' בס"ד.

[קנג] דף מב ע"א ואי בעית אימא מהכא "ויברך ה' את בית המצרי"
 וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דמה הוצרך להביא עוד מהא דיוסף ומה למדנו מעתה שום רבותא, ואפשר דלא תימא דגבי לבן משום שהיה קרוב ליעקב אבינו עליו השלום מקודם, וגם השתא לקח

בנותיו לכן ברכהו ה' בגללו וקירב קרוביו של אותו צדיק, אבל אדם שהוא רחוק ואינו מן המשפחה מנא ליה, לכן הביא מהא דיוסף דאף שהוא רחוק ואינו מאומתו אפ"ה ברכו ה' בגלל יוסף הצדיק וביה הוי חידוש טבי.

[קנר] דף מב ע"א רש"י בד"ה ברכה בביתו עכ"ל, קשה שהרי הרואה יראה שפירוש רש"י ז"ל גופיה בפירוש התורה³⁹¹ 'שעל ידך בא לי ברכה כשבאת לכאן לא הוי ליה בנים' וכו' ע"ש, ואם כן אמאי הכא פירש 'בביתו' והיינו בעניין הנכסים והצאן בלבד. וראיתי למהרש"א ז"ל בחידושי אגדות שהביא דברי רש"י שבפירוש החומש ופריך עליה דמסוגיין דשמעתין לא משמע אלא על צאנו שהיה מעט ונתרבה וכולי ע"ש, ולכאורה קשה דהוי ליה להקשות מיניה וביה ממה שפירש הכא 'בביתו'. וגם לא ידעתי מהיכן מוכח מן הסוגיא דהברכה בצאנו וכולי שהרי אמר סתם 'ברכה'. ושמא משום דבגרסת העין יעקב איתא 'ברכה במעשה ידיהם', ולפי גירסה זו הבין כן, אבל קושטא קאי דבגירסת הגמרא לא הזכירו זה ומשום הכי פירש רש"י בחומש כן. וגם מה שפירש הכא 'בביתו' יש במשמע דאף

בני ביתו ישנם בכלל ברכה, שאם לא הוי ליה בנים מקודם, ע"י התלמיד חכם יזכה להתברך בבנים ועל דעת שאמר ז"ל בפרוש³⁹² "יברך ה' " בבנים. ורש"י בחומש חידש לנו האי ברכה של בנים שמקודם לא הוי ליה ואח"כ³⁹³ "וישמע את דברי בני לבן", דעניין ברכת צאנו מפורש בכתוב³⁹⁴ "כי מעט אשר היה לך לפני ויפרוץ לרוב", ומה שפירש הכא 'ברכה בביתו' יש בכלל הכל, ברכת הגוף שמתברך בבית בבנים וגם בממונו "כי שם צוה ה' את הברכה"³⁹⁵ מבית ומחוץ ובה הוי ליה דבריו של הכא ושכפירוש התורה שוו בשיעוריהן ונתיישב מה שהקשה עליו מהרש"א וכמדובר.

[קנה] דף מג ע"ב גמ' אל יצא יחידי בלילה משום חשדא ופירש"י של זנות ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דמאי איריאי תלמיד חכם דנקט, הרי תנן בפרק ג' דאבות משנה ד' הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו ע"כ, משמע מינה דסתם בן אדם אין ראוי לעשות כך ולא דווקא תלמיד חכם. ונראה לכאורה דמהא לא איריאי דהתם מיירי שהולך בדרך ששכיח שם לסטים דכל הדרכים בחזקת

394 בראשית ל, ג.

395 תהלים קלג, ג.

391 רש"י בפירושו על התורה על הפסוק.

392 במדבר ו, כד. כפרוש מדרש תנחומא ישן יח.

393 בראשית לא, א.

סכנה³⁹⁶ ואפילו ביום, אבל הכא קאמר שאפילו בתוך העיר דליכא חששת לסטים אל יצא התלמיד החכם בלילה משום חשדא של זנות, ואף דלגבי כולי עלמא איכא נמי האי חשדא מ"מ לגבי התלמיד חכם איכא גנאי יותר שצריך להרחיק מן הכיעור ומן הדומה לו³⁹⁷. **וראיתי** להרב עובדיה מברטנורה ז"ל שפירש הכי הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי ומחשב בלבו דברי הבאי, הרי זה מתחייב בנפשו שלילה הוא זמן מזיקין והמהלך בדרך יחידי הוא בסכנה מפני הליסטים וכמה פגעים רעים, ואם היה מחשב בדברי תורה, תורה משמרתו עכ"ל. משמע מהני מילי מעלייתא דהוי ליה מר דהאי מהלך בדרך יחידי הוא בלילה ואפילו ביישוב, שאם הוא בדרך אף ביום אם הלך יחידי בלא שיירא איכא חששת לסטים, וגם נראה דמשמע ליה דהני ג' דקאמר במתניתין תלוים זה בזה עד דעבדינהו לכולהו, ולכאורה קשה אמאי לא פירש אפילו בחדא מינייהו דאם הלך בדרך יחידי אפילו ביום איכא חששת לסטים, וגם המפנה לבו לבטלה זה אפילו ביום ובכל מקום הרי זה מתחייב בנפשו, ונראה משום דהא דנעור בלילה לחודה לא משמע אלא אם פינה

לבו לבטלה בהדה³⁹⁸ ולהכי תלה אותם בהדי הדדי. ואם כן הדא דתימא הדרא קושיה לדוכתה מאי איריאי תלמיד חכם, הא לכולי עלמא נמי קא אסר במתניתין. ולכן י"ל דהעיקר הוא דהתם האיסור הוא משום סכנת ליסטים, והכא קאמר דמלבד דאיכא סכנה לא יוכל לומר דאדם רשאי בשלו³⁹⁹ כיון דאיכא חשדא וכל כי האי הוי גנאי יותר גבי תלמיד חכם מלבד איסורא דסכנתא. ועיין למוהר"י פינטו⁴⁰⁰ ז"ל שכתב כן בעניין פסיעה גסה לחד תירוק. ובזה מיושב מה שהקשה מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות דלמה לי גנאי משום חשדא, הא מפני סכנת מזיקין נמי איכא, כדמוכח בפרק גיד הנשה⁴⁰¹ וע"ש מה שתירץ. ועפ"ז נמי ניחא דאין הכי נמי אזיל ומודה בזה דאיכא סכנה אלא דקאמר הכא לגבי התלמיד חכם דיש ג"כ גנאי. **ועוד** י"ל ע"פ מאי דאיתי לעיל דסיים בה הרב עובדיה מברטנורה ז"ל דאם היה מחשב בדברי תורה היתה תורה משמרתו ע"כ, משמע דסבר רב דמתניתין לא מיירי אלא במי שאינו תלמיד חכם דהכי דייק לישנא דמתניתין שאמר והמפנה לבו לבטלה והיינו שאינו מחשב בדברי תורה אז אית ביה סכנה, אבל האי צורבא מרבנן דסתמא

396 ירושלמי ברכות פרק ד, משנה ד.

397 חולין מד, ע"ב.

398 צ"ל בהדיה.

399 אדם רשאי לסכן את עצמו.

400 הרי"ף על עין יעקב. להלן בסוף הדף.

401 חולין צא ע"א.

לבו חושב בדברי תורה וודאי שתורה משמרתו מן הסכנה אבל גנאי הדבר דווקא לדידה. אבל עדיין קשה על זה דהא ההיא דפרק גיד הנשה דקמיתב מינה הגאון אמר בהדיא⁴⁰² "ויאבק איש עמו עד עלות השחר" אמר רבי יצחק מכאן לתלמיד חכם שלא יצא יחידי בלילה, ופירש"י שהרי יעקב נשאר יחידי והוזק ע"ש, הרי דאין חילוק בזה בין תלמיד חכם לשאר בני אדם, וגם יעקב עליו השלום מסתמא שהיה מחשב בדברי תורה ואפ"ה הוזק, זאת ועוד אחרת שהרי אמר בסוטה פרק ג'⁴⁰³ לה' רב יוסף דתורה אפילו בעידנא דלא עסיק בה אגוני מגנא מן הפורענות כמו שיעויין שם, וא"כ לדידיה משמע דסתם תלמיד חכם אינו מוזק משום יקר אורייתיה, והיאך יעקב אבינו עליו השלום מצינן שהוזק, וכעת דנילף מינה לכל תלמיד חכם, ואפשר דהיכא דשכיח היזיקא שאני, וההיא היכא דלא שכיח היזיקא⁴⁰⁴, וכמו שתירץ בגמרא גבי מ"ש⁴⁰⁵ שלוחי מצוה אינם ניזוקין הכי וגבי יעקב אבינו דהוה יחידי במדבר הוי כשכיח היזיקא. ולעיקר מה שהקשינו מההיא מתניתין דאבות י"ל באור אחר דבמתניתין לא קאמר אלא עד דעבדינו לכולהו על ג'

פשעי ישראל, והכי משמע מ"ש והמהלך וכו' וא"ו להוסיף וכמ"ל בכוונת דברי רבינו עובדיה מברטנורה. אבל הכא גבי תלמיד חכם אפילו בחדא מינייהו. ועוד נראה דבעניין זה לרבותא נקט תלמיד חכם דלא לימא משום דאיהו צורבא מרבנן לא יחדשו אותו הבני אדם, אלא אפילו תימא דרבנן דאיכא למיחש ואין הכי נמי דכ"ש שאר בני אדם דוודאי חושדים אותו דקאי בהאי איסורא שאל יצאו יחידי בלילה, וכיוצא בזה ראיתי למהרש"א ז"ל בחידושי אגדות בפרק גיד הנשה גבי מ"ש שם מכאן לתלמיד חכם שלא יצא יחידי בלילה וכולי, שכתב שם דנקט תלמיד חכם לרבותא דלא תימא תורה משמרתו ע"ש. ואפשר דגם מ"ש אל יצא כשהוא מבושם לשוק וגם הא דאל יספר עם אשה בשוק הוא הדין נמי בשאר בני אדם, אלא דנקט תלמיד חכם לרבותא דלא תימא דהתלמיד חכם שצריך שיהיה נקי ובר טהר גברא ובגדיו יהיו נקיים ו"ריח שמניך טובים"⁴⁰⁶, וגם אם ספר עם אשה בשוק יאמרו דשואלין אותו לדין תורה ולית לן בה, לכן קא אסר אפילו תלמיד חכם. אבל אידך ג' הם לתלמיד חכם דווקא וגם הא די"א אל יפסיע פסיעה גסה כבר הבאנו

402 פסחים ח"א-ע"ב.
403 שיר השירים א, ג.

402 בראשית לב, כה.
403 סוטה כא ע"א.
404 ואז התורה מגינה.

משם הרי"ף ז"ל דכתב דלגבי כולי עלמא איכא סכנה ולגבי התלמיד חכם גם יש גנאי, וגם הא דאל יהלך בקומה זקופה נימא דוודאי גם לכולי עלמא איכא איסורא כאלו דוחק רגלי שכינה, ו"גבה עיניים... אותו לא אוכל" ⁴⁰⁷ אבל קאמר דלגבי התלמיד החכם איכא נמי גנאי בדבר מלבד האיסור שאמרו הכא ובפרק קמא דקידושין בדף לא ע"א אסור לו לאדם שיהלך ד' אמות בקומה זקופה שנאמר ⁴⁰⁸ "מלא כל הארץ כבודו" ע"ש ובמ"ש בחידושינו שם בס"ד. ובעיקר האי מתניתין דאבות עיין בספרי הקטן זכות אבות שם מה שפרשתי בה בדרך דרש שני אופנים בדרך נאות ויערב לך.

[קנו] דף מג ע"ב ואל יספר עם אשה בשוק ואפילו היא אשתו ואפילו היא בתו ואפילו היא אחותו ע"כ, נכתב בצידו י"ל לימא חדא והוא הדין לאידך ואמאי הוצרך להני ג'. ואפשר דברישא קאמר אפילו אשתו משום שאין הכל בקיאים בה שהיא אשתו, והדר קאמר דאפילו בתו דעל הרוב בקיאים בה בני אדם יותר מהכרת אשתו, והדר סיים דאפילו אחותו דאיכא בה יותר היכירא לגבי בני אדם מאינך אפילו הכי אסור לפי שאין

הכל ממש בקיאים בקרוביו, ולפי דאיכא דידע בהא ולא ידע בהא, לכן עבוד רבנן הרחקה דאפילו בכל הני ג' לא יספר דבכהי גוונא חיישינן למיעוטא דמיעוטא ובדרך לא זו אף זו קאמר. **אבל** אכתי קצת קשה דאמאי לא אמר אפילו היא אמו או זקנתו, ולכאורה י"ל דאמו וזקנתו מצי לספר לפי שעל הרוב הכל בקיאים שהיא אמו וודאי וכן בזקנתו. והנה אם באנו לדייק ממ"ש בתחילה 'ולא יספר עם אשה בשוק' משמע מינה דסתם אשה, ויש בכלל אף לאמו וזקנתו, ומן סיפא דברייא דפרט להני ג' לבד משמע דהני ודכותיהו אין, אמו וזקנתו דלא דמייא להני לא, וא"כ הרי נשים אלו מצי לספר בהדיהו ולא רישא סיפא, ואם באנו לומר נעשה כמ"ש בפרק קמא דקידושין בדף ה' ⁴⁰⁹, הדין יוצא הכא דרישא עיקר וסיפא לאו דווקא, דהוא הדין לאינך וסתם אשה שבעולם ליתסר. ואם נאמר כמ"ש התם באי בעית אימא דמאי דמשמע מרישא ספיקא הוי ופסקו כוותיה הפוסקים ז"ל, א"כ הכא גבי אמו וזקנתו ספיקא הוי, וספיקא דאיסודא לחומרא והמחמיר תע"ב. ועיין ברמב"ם ז"ל בפרק ה' מהלכות דעות בדין ז' שכתב כדברי הש"ס דאפילו בהני ג' ולא הזכיר אמו וזקנתו, וכן הרי"ף ז"ל נקט כן וכן הרא"ש

407 קידושין ה ע"ב רישא דוקא, סיפא כדי נסבה.

407 תהלים קא, ה.
408 ישעיהו ו, ג.

דידן. ותו קשה דאמאי דפליגתייהו באחר ומאי דלא פריך מרבי טרפון משום שהיה אומר רב פפא אנא דאמר כת"ק. וכן דיקנא חד מן חברייה הי"ו. ולע"ד אפשר דסבירא ליה להתוס' דכיון שנאמר דפלוגתא דמתניתין בלפניו, לא שיך להקשות מהדיוק כיון דלא גילו לנו דעתם בהדיא באחרונה, וגם אם היינו אומרים דפלוגתייהו דמתניתין באחר היינו מקשה על ב' כאחד, מה ראו לומר בעניין מיא כיון דפלוגתא דתנאי במתניתין. ועיקר כוונת דברי התוס' במ"ש ליקשי ממלתיה דרבי טרפון וכו', נראה דהכי קאמר דא"כ אדפריך ארב פפא שאמר דמברך תנן כל שטעון ברכה וכו', הוי ליה דליפרוך ממליתא דרבי טרפון שהוא תנא דסבר כן, וא"כ מה בא להוסיף רב פפא וגם היינו מקשה אבר פלוגתיה דזהו סברת ת"ק, והתוס' קצרו בזה במקום שאפשר להאריך.

[קנט] דף מו ע"ב רש"י בד"ה ובזמן שהם ג' וכו' ואם בא לספר עם הב' לו טוב הוא שיזקוף ואל ישפיל וכולי עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה

ז"ל וכמו דנימא בדברי הש"ס הכי נמי נימא בדעתם. ועיין בספרי הקטן משרת משה בחידושים שם.

[קנז] דף מג ע"ב ומאי תקנתיה ליהדר ליה בקדושא דבי שמי ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה דנראה לפרש דהיא משנכנס שבת מהדר ליה, דאז וודאי לא יפסיע פסיעה גסה ואיסורא נמי איכא וכו' ע"ש, ולע"ד קשה דהרי לישנא דהש"ס דקאמר 'מאי תקנתיה' וכולי, משמע דבא לעשות לו תיקון טוב להשלים מה שחסר מן המאור עיניו, ואי משום דאתי שבת ולא יפסיע בשבת בזה לא יתקן מה שעיוות כבר בימות החול. לכן הנכון כפשט הדברים, וכפרוש רש"י ז"ל. ואתי שפיר בזה לישנא דקידושא דקאמר וע"ד שאמר בש"ס ליקדש לן מר קידושא רבה והיינו קידוש דיין.

[קנת] דף מה ע"א תוס' בד"ה רבי טרפון אומר וכו' ליקשי ממלתיה דרבי טרפון שהוא תנא עכ"ל, נכתב בצידו ולכאורה עדיין קשה דכיון דפלוגתייהו דת"ק ורבי טרפון דמתניתין הוא בלפניו, א"כ עכ"פ למדנו דבאחרונה אליבא בכולי עלמא דלא בעי, והיאך אמר רב פפא אפילו מייא בעי לאחריה, וא"כ תיקשי גם על הש"ס הוי ליה דליפרוך ג"כ ממתניתין

דאמאי ישפיל את הב' לפני קטן ממנו⁴¹⁰, נימא דיניח הב' קודם הג'⁴¹¹ ואם בא לספר עם הג' ידבר כשהוא מוטה ואל יזקוף את עצמו.

[קס] דף מז ע"ב גמ' אפילו קרא ושנה ולא שימש ת"ח הרי זה עם הארץ ע"כ, נכתב בצידו בזה אפשר לפרש מ"ש ז"ל במדרש אגדה⁴¹² גדולה שימושא יותר מלימודא, והיינו משום דאשכחן הכא דקאמר אפילו למר שקרא ושנה ולא שימש ת"ח דהרי זה עם הארץ, א"כ וודאי שגדולה שימושה דת"ח יותר מלימודא וכאמור.

[קסא] דף מח ע"א גמ' אביי ורבא הווי יתבי קמיה דרבה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין לקמן בפרק ט' בדף נו ע"א גבי חלומות ד'בר הדיא שא"ל אביי שכיב ומיתבתיה אתיאי לגבך' וכולי, ועיין מ"ש בחידושים לפרק ה' דיומא בדף נג ע"ב.

[קסב] דף מח ע"א גמ' ורחמנא היכא יתיב וכולי ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה דלא סגי ליה שיאמר כן בפה בשמי טללא ובשמייא, דשמא למדו לומר כן, ואין יודעין מה היא טללא ובשמייא, עד שהראו לו כלפי מעלה

מה הוא ושפיר יודעים למי מברכים עכ"ל, ולכאורה אין מובן לדברי קודשו, דאטו הוא אמר להם שיראו לו כלפי מעלה, והרי לא שאל להם אלא 'היכא יתיב' ופשיטא שגם אם היו אומרים כן בפה סגי, דמזה מוכח שידעו למי מברכין, ומי אמר לך דכוונת אומר 'ורחמנא היכא יתיב', תראו לי היכן הוא, דוודאי דיש בכלל נמי הא דזכור בפה. **ותו** דאם תאמר דאף בהא שמא למדו וכולי, אכתי נימא אף הכא שהראו לו למדו כן, וא"כ אין לדבר סוף, אלא לאו דפשט הדברים שיש בכלל שאלת רבה אף אם יאמר בפה, דמזה גילוי מילתא בעלמא הוא דבדק להו בזה, והם הראו לו כלפי טללא ובשמייא, ומשום הכי לא אמר להו אחוהו לי רחמנא היכא יתיב, וקושטא קאי דאידי ואידי חד שיעורא נינהו וכמו שיראה הרואה.

[קסג] דף נא ע"ב גמ' מניין שאין פרי של אשה מתברך אלא מפרי בטנו של איש וכו' ע"כ, נכתב בצידו צריך להבין דלאיזה עניין קאמר, וברכה זו מה תהא עליה, ונראה ע"פ מ"ש בש"ס⁴¹³ כל המזנה אשתו מזנה תחתיו שנאמר⁴¹⁴ "אם נפתה לבי על אשה" וכו', עוד ידעת דעיקר הגורם לאדם שיהיו בניו הגונים זרע ברך

410 ברכות ז ע"ב.

413 סוטה י ע"א.

414 איוב לא, ט.

410 נראה לי לפרש שמכיוון שהג' מלמטה ממנו, נוח יותר לספר עם הג' מאשר עם הב'.

411 נראה לי לפרש ששניהם מתחתיו.

ע"י שהוא צנוע ומעלי ואפילו בדידיה לא מסתכל, אלא משום מצות פריה ורביה, וכוונתו לשמו ולשמה, אבל בלאו הכי לא. והיא גופה קמ"ל הכא שאין פרי של לאשה מתברך שיהיו הגונים וברוכי ה', אלא מפרי בטנו של איש, שע"י שאיהו גופיה אינו מזנה גם היא נמשכת אחר בעלה ואז פרים⁴¹⁵ מתברך. אבל אם הוא מזנה ממילא דגם אשתו מזנה תחתיו ואז הוי ליה בנים שאינם הגונים ואינם ברוכי ה' וכאמור.

[קסד] דף נג ע"ב גמ' להודיעך כח דבית שמאי וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דכן לא יעשה כ"כ להודיע כח מאי דלית הלכה כוותיה. ואדרבא אילו היה אומר במזיד היינו יודעין בזה כח בית הלל שהלכה כמותם בכל מקום שאפילו במזיד יברך במקום שנזכר.

[קסה] דף נג ע"ב גמ' ואשכח ארנקי דדהבא עכ"ל, נכתב בצידו בזה יש לפרש מש"ה באיוב⁴¹⁶ "כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימציאנו" ע"כ, והיינו לפי שאיוב חשב שהקב"ה עיוות דינו חס ושלום, כמ"ש⁴¹⁷ "כי אמר איוב צדקתי ואל הסיר משפטי", לכן א"ל חביריו "חלילה לאל מרשע" שאין הקב"ה מקפח

שכר כל בריה, "כי פועל אדם ישלם לו" הן לטובה הן לרעה, ובא וראה אמר מן מדותיו יתברך "וכאורח איש ימציאנו" ר"ל בהאי גוונא מי שאכל ושכח ולא ברך במקום שאכל דהדין הוא כבית הלל דיברך במקום שנזכר, ואפ"ה אם החמיר על עצמו וחזר למקום שאכל כסברת בית שמאי "ימציאנו" ויטול שכר פסיעותיו ואורחותיו וכמו שמצינו מעשה רב בההוא תלמיד וגם רבה בר בר חנה דאשכח יונה דדהבא והיינו "וכאורח איש ימציאנו" באלו מציאות, ואם תאמר כ"ש שלא יעוות אדם בריבו, והיינו דקאמר המשורר "אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל" וכו', והיינו שבא לרבות כהאי "כל" אפילו בכהי גוונא שאם בא לברך במקום שנזכר ולא יטריח את עצמו לחזור, יכול דהלכה כבית הלל בכ"מ ואפ"ה הבא להחמיר ולעשות כבית שמאי ויחזור לילך למקום שאכל, קאי ב"אשרי" ועליה אמר קרא "אשריך" בעולם הזה דמשכח ארנקי או יונה דדהבא וכהנהו עובדי, וגם טוב לך לעולם הבא שעושה אליבא דכולי עלמא, שגם בית הלל מודו שהמחמיר הרי זה משובח כמ"ש הרא"ש⁴¹⁸ ז"ל ע"ש. וראיתי לרבינו יונה שכתב די"ל דהא אמר

417 איוב לד, ה.
418 באות ה'.

415 הכוונה שהפרי שלהם מתברך.
416 איוב לד, יא.

בפרק קמא⁴¹⁹ 'והטיתי לקרות כדברי בית שמאי וסכנתי בעצמי' וא"כ מ"ש בהאי תלמידא שעשה כדבריהם ומצא ארנקי, ותירץ דהתם סברו בית הלל שאין לו להטות ולכן המטה עצמו בכוונה עובר על דברי בית הלל, אבל הכא מודו בית הלל אם רצה להחמיר ולחזור למקומו הרי זה משובח וכו' ע"ש, והיינו כסברת הרא"ש הנזכר, ולכאורה אין מובן אמאי התם סברי בית הלל דאין לו להטות והכא אם רצה להחמיר רשאי והרי זה משובח ומה שנא זו מזו, ולכן כדי ליישב עיקר הקושיה אפשר לומר בכוונת הש"ס במ"ש חד עבד בשוגג כבית שמאי, היינו דמר סבר שבזה העניין הלכה כבית שמאי, ולכן הדר ביה רב, ומשום הכי אשכח ארנקי דאין כוונתו בזה לעבור אדברי בית הלל, אלא שגג בדעתו וסבר דבזה פירש הלכה כבית שמאי, וזה פירוש 'בשוגג כבית שמאי' דקאמר בש"ס וזה דלא כשיטת רש"י ז"ל, אבל בהא דפרק קמא עובדא דר' טרפון שידע שהדין הוא כבית הלל, ואפ"ה הטה לקרות כב"ש דלא כהלכתא, ולכן אמר לו 'כדי היה לחוב בעצמו' וכו', והיינו דאיכא בינייהו בין הא דהכא להא דפרק קמא, ובזה נתיישבה קושית רבינו יונה הנזכר,

וכן הסכים בזה חד מן חברייה אי"ו. **ולעניין** דינא הנה הרא"ש ז"ל פסק כבית שמא ואחריו נמשך בנו הטור ז"ל בתחילה סימן קפ"ד ע"ש, אבל הר"מ ז"ל בפרק ד מהלכות ברכות, בדין א' פסק כבית הלל ע"ש, ורבינו יונה ז"ל אייתי משם מקצת גאונים דפרשו הלכה כב"ש, ודחה דבריהם מפי מורו הרב. ונראה שאיהו ג"כ שר המסכים⁴²⁰ כוותיה, וכ"כ מרן ז"ל בבית יוסף דכן נראה לה"ר יונה כהרמב"ם כמו שיעו"ש. **ומעתה** יש לתמוה עמ"ש מרן בספר הקצר שם בסעיף א' דאם היה בשוגג להרמב"ם יברך במקום שנזכר ולהר"ר יונה והרא"ש גם הוא יחזור למקומו ויברך עכ"ל, ודא עקא דהרי רבינו יונה עצמו סבירה ליה מר כרבו ודחה סברת הגאונים וכן הבין מרן גופיה כבית הלל דסבירה כהרמב"ם, ואילו בשולחנו הטהור קא מצרף ליה כהרא"ש ודברי מרן סתרא⁴²¹ נינהו. **גם** יש להקשות על מרן דלא ביאר לנו דעת הר"ף ז"ל בזה, ואפשר משום דמסופק בדעתו דמדהביא פלוגתא דבית שמאי ובית הלל יש מקום דמסופק בדעתו דמדהביא הכלל, וגם י"ל דמדהביא הא דחד תלמידתא דעבד כבית שמאי ושכח ארנקי נראה לכאורה דהלכה כבית

421 סתירה בשו"ע.

419 ברכות י ע"ב.

420 רבינו מוסיף מרכאות למילה כאשר כותב בלשון מליצית.

שמאי, וגם י"ל דלא הביא האי עובדא לדחות דברי בית הלל, אלא להודיע שמי שירצה לטרוח ולחזור שיש לו שכר, וכמ"ש רבינו יונה משם רבו, ומשום דעכ"פ לא גילה לנו דעתו דעת עליון בהדייא כמאן הלכה, ויש פנים לכאן ולכאן לכן לא כתב מרן דעת הרי"ף בזה כיון דאין ברירה⁴²², אבל אכתי קצת קשה דהוי ליה לבאר לכל זה ולא לסתום כל כך. גם בעיקר הדין בדעת מרן השו"ע צריך לדעת דאם נדון האי לישנא כמו יש אומרים ויש אומרים דהלכה כיש אומרים בתרא, א"כ דעתו לפסוק כהרא"ש ודעימה, ולכאורה קשה כיון דהר"מ ורביה דרבינו יונה ורבינו יונה גופיה פליגי על זה, וגם הכלל דהלכה כבית הלל מסייע להו, וגם סתמות דברי הרי"ף על הרוב משמע כן, הוי ליה לפסוק כהר"מ ודעימה, ומה גם דסברת רבינו יונה דקא מצרף לה כהרא"ש בשו"ע קושטא קאי, דמר סבר כהר"מ וכמ"ש מר גופיה בבית יוסף. ועל הכל לע"ד צריך יישוב לכאורה. וראיתי להט"ז ז"ל שם שהקשה עצמו לדעת מ"ש מהא דפרק קמא וכו', בשלמא מה שנענש אותו שעשה כבית הלל, לא קשיה דאפילו בית הלל מודו במזיד וזה⁴²³ היה סובר שבית הלל מתירין אף במזיד על כן נענש

וכו', ותירץ דשאני בקריאת שמע שבית הלל לא סברו אפילו להחמיר ולהטות, משאין כן כאן דאפילו בית הלל מודים במזיד לבית שמאי ע"כ, י"ל לפסוק שפיר כבית שמאי אפילו שוגג וכו' ע"ש, והנך רואה דעיקר הקושיה זה מה שהקשה לה"ר יונה ולא זכר שר שכבר קידמו ברחמים, אך מ"ש בכלל דבר קודשו שזה היה סובר שבית הלל מתירים אף במזיד, שיחתו צריכה תלמוד דכיון דמשנה שלימה בכל פליגתייהו במי שאכל ושכח ולא ברך, היאך זה יסבור שאף במזיד יתירו בית הלל, דאם כן הוי ליה דליפלוג בעניין מזיד ואתייהא דשכח במכל שכן, ומה גם דבש"ס אמר להדייא מחלוקת בשכח וכו', ופריך עלה פשיטא ותירץ דלא תימא הוא הדין אפילו מזיד, ומ"ש 'ושכח' להודיעך כחן דבית שמאי קמ"ל. א"כ לא שייך לומר דהאי תלמידא יסבור דלא כפשיטא דהש"ס, וגם דאם קושטא קאי דזאת היתה סברתו ועשה כבית הלל, א"כ אין כדאי זה להתחייב מיתה משונה כזו, כיון שהוא שגג בהלכות בית הלל וסבר שעשה כהלכה ולמה יומת, מה עשה, כלום אתה דן שוגג כמזיד, ואי משום דהוי ליה ללמוד ולא למד לא יתחייב מיתה על זה, לכן היותר ברור שיודיע בביור דבמזיד

422 מלשון שלא ברורה דעתו.

423 שאכלו האריה.

ליכא מאן דאמר ואפ"ה נעקר לכתחילה שהוצרך לילך במהרה לאיזה צורך וקא עבר בזה על דעת חכמים, וכמו דמשמע מפירש"י ולכן חייב מיתה. ומ"ש בגמרא כבית הלל היינו דמה שאמרו בית הלל בשוגג הוא עשאה במזיד, ואף ידיע דאינהו גופייהו לא סבירה ליה כן בהא דמזיד, ודין גרמא ליה דאכליה אריה. ומאי דאזיל וקא מסיים בה לתרץ דשאני בק"ש וכו' הרואה יראה שהתחיל לומר כדברי רבינו יונה, אלא דקשייא סיפא דכתב 'משום דמודו במזיד' וכו', ואין מובן לדברי קודשו בזה דאם בית הלל מודו לעניין המזיד, מאי איכפת לן ללמוד לעניין השוגג כיון דאכתי לעניין השוגג מיפליג פליג, ונימא ביה לדידהו דאם בא לחזור אינו רשאי כמו לעניין הטייה, ובשלמה אם נאמר כמו שסיים רבינו יונה דלעניין השוגג אפילו בית הלל סוברין המחמיר וחוזר תבוא עליו הברכה, ניחא שפיר דמשום הכי אשכח האי ארנקי, אבל הא דקא תלי לה הט"ז משום דמודו בעניין המזיד לכן י"ל לפסוק כבית שמאי בשוגג, אנחנו לא נדע תכיות הדברים וכמו שיראה המעיין. **הדרן** עלן למה שדיקדק על דברי מרן השו"ע במה שצירף סברת ה"ר יונה

להרא"ש, דלכאורה י"ל דהכי קאמר להר"מ יברך במקום שנזכר ולה"ר יונה דמי, ולה"ר יונה קאי אדלעיל עם סברת הר"מ ואח"כ כתב דלהרא"ש גם הוא יחזור וכו'⁴²⁴, אבל הרואה יראה דאין זה דרכו של מרן דלשונו לשון זהב זך וישר. וגם בלאו הכי י"ל דהיאך יזכיר ה"ר יונה קודם הראש שהוא מג' עמודי ההוראה. לכן הנראה פשוט דטעות סופר נפל בדברי מרן השו"ע וצ"ל הכי להר"מ ולה"ר יונה יברך במקום שנזכר וכו', ומה שהביא סברת הרא"ש באחרונה משום דראה יותר לה"ר יונה שהביא משם מקצת הגאונים שפסקו כבית שמאי, ומיעוט רבים ב', וגם הביא מרבינו שמואל בן חפני⁴²⁵ ז"ל שפסק כן וגם הרא"ש גופיה הרי ד' המה מטיבי, ואם נצרף סברת הטור עמם הוי ליה חמשה, והוי ליה דובא לגבי הר"מ ורבינו יונה ורביה. ומשם הכי פסק כוותיהו⁴²⁶, וגם בהצטרפות דסוגיית דהש"ס שהביאו עובדא דההוא תלמידא דאשכח ארנקי דדהבא וגם רבה בר בר חנה דהוה אזיל בשיירא והוצרך לשנות ואמר דאנשאי יונה דדהבא, והקב"ה עשה לו נס וכן מצא, מכל זה משמע דכן הלכה דלא

425 פוסק הלכה בתקופת הגאונים. תלמידיו רבינו בחיי בן פקודא, רבינו ניסים והרמב"ם.

426 יעויין בילקוט יוסף סי' קפד סי' א' שפסק כבית הלל (בסוף ההערה מביא את רבינו רוב דגן).

424 כלומר כך צריך לקרוא בשו"ע 'ואם היה שוגג להרמב"ם יברך במקום שנזכרו ולה"ר יונה, והראש גם הוא יחזור למקומו יברך'.

עביד ניהא לשקרי חס ושלום ולעושים
דלא כהילכתא.

**[קסו] דף נג ע"ב גמ' כאן באכילה
מרובה וכו' ע"כ,** נכתב בצידו עיין בט"ז
בסוף סימן קפ"ד מה שרצה לפשוט מזה
לפי פירוש התוס' בזה, ועיין מ"ש אנן
כעניותין בקונטרס באורך בס"ד, והיה
בהני"ח בקונטרס תנא ושייר בסי' כח'
במקום שאפשר להאריך אם תדרשינו
ימצא לך.

**[קסז] דף נג ע"ב אמר רב נחמן בר
יצחק אנא לא זילאי וכו' ע"כ,** נכתב
בצידו לכאורה אין מובן על מה חרד אלינו
רב נחמן בר יצחק כל החרדה הזאת כיון
דמתניתא שהביא מסייעא לסברת רב
זילאי, ואי משום שהיא דלא כרב זיואי
מתניתא לא שמייעא ליה ולא מתניתין
היא, וגם דפלוגתא דר' זילאי ורב זיואי
היא ג"כ בריתא דת"ר. וגם דפלוגתא דרב
אחא ורב זוהמאי בשמן טוב לא הוזכר
בהאי מתניתא דקא פריך מינה, וכי תימא
דמאן דאמר בסתם שמן דמעכב הוא הדין
בשמן טוב, א"כ אמאי הוצרכו בהא דת"ר
להביא ב' פלוגתות כיון דאידי ואידי חד
שיעורא הוא, ועוד דיש מקום לומר דהאי
מתניתא שהביא רב נחמן בר יצחק היא
כלתחילה אבל לא לעיכובא ובהי אין

להקשות מינה לא על רב זיואי ולא על רב
זוהמאי, ועוד אמאי לא הזכיר בדברי
קודשו דרב נחמן בר יצחק הא 'דרב אחא'
, ואי משום דהמתניתא מסייעא ליה, א"כ
גם לרב זילאי מסייעא ליה, ובפרט דלרב
זיואי מסייעא בהדייא אבל שמן טוב לא
נאמר בפירוש בהאי מתניתא, וגם כיון
דהברייתא דת"ר אייתי להו לכל הני
אמוראי ורב קרו להו א"כ וודאי דאינהו
חשיבי ככל שאר אמוראי ואמאי רב נחמן
בר יצחק קאמר להו בשמם ו'רב' יתקרו וכן
לא יעשה⁴²⁷.

**[קסח] דף נד ע"א מתניתין בנה בית
חדש וכו',** נכתב בצידו עיין מ"ש במשרת
משה פרק א מהלכות ברכות דין א'
בהשמטות.

**[קסט] דף נד ע"א גמ' דאמר קרא
"ויאמר יתרו" וכו' ע"כ,** נכתב בצידו
ראיתי למהרש"א ז"ל בחידושי אגדות
שהקשה שהרי אניסא דרבים לא מברכים,
אלא כשיראה המקום⁴²⁸ ואלו ביתרו לא
ראה המקום וכו' ע"ש, דלע"ד נראה דאי
מהא לא איריאי שהרי נס ישראל דהכא
הוא מה שיצאו בני חורין לרשות עצמם
מעבדות לחירות לכן כשראה אותם אמר
"ברוך ה'" וכו' דזהו עיקר הנס. ומ"ש
במתניתין הרואה מקום שנעשו בו ניסים

428 שבו קרה הנס.

427 שלא הזכירם בתואר של רב כמו רב זילאי וכו'.

ה' " שהוא נוכח המדבר על עצמו, והדר סיים "אשר גמלם" שהוא לשון נסתר שמדבר על אחרים, אך אפשר דבתחילה קאמר כנגד ניסא דיחידים "חסדי ה' אזכיר" שאיתו לחודיה חייב לברך, וקאמר "אשר גמלנו" היינו אכת של יחידים, וסיים שגם אם היה הנס "ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם" וכו' שנעשה הנס לרבים צריך ש"חסדי ה' אזכיר" כיון דכולי עלמא מיחייב לברוכי וכמ"ש בגמרא.

[קעא] דף נד ע"ב גמ' ואימא בי עשרה שאר עלמא ותרי רבנן קשיה עכ"ל, נכתב בצידו ראיתי בתשובה רב אלפס ז"ל הנדפס מחדש בסי' ש"ט שכתב כ"מ שאומר קשיה אינו דיחוי שקושיה אינה מוציאה מידי הלכה עכ"ל. ולפום האי כללא גם הכא שאמר 'קשיה' לא תוצא אהלכה ואינו דיחוי גמור, ומשמע דיש מקום לתרוץ על האי קושיה, ואפשר לומר דהתירוץ הוא הכי דאם תאמר דבעי תרי רבנן מלבד העשרה, א"כ הוי ליה למימר הכתוב הכי "וירוממוהו במושב זקנים" דהיינו ב' רבנן וגם "ובקהל" עם דהיינו עשרה דשאר עמא, ובזה הוי כסידרן דרבנן קדמי לשאר עמא, אבל אם נאמר דכוונת הכתוב דב' רבנן בכלל העשרה, א"כ נכללו קודם בכלל "ובקהל עם" והדר סיים לפרש

לישראל, מיירי דלא ראה לישראל עצמם בעלי הנס, ואז בעינן שיראה המקום אבל גבי יתרו שראה לישראל עצמם תו לא בעי שיראה המקום. **ומה** שתירץ עלה דלכתם במדבר בכלל נס הצלתם ממצרים הוא וראה שם עמהם ניסי המן והבאר וענני כבוד עכ"ל, לכאורה קצת קשה שהרי בלשון הכתוב אמר "ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים הרי לא הזכיר אלא נס דמצרים בלבד, וכי קתני אשאר לא הוזכרו, אבל מ"ש בתחילת דבר קודשו קאי ואפשר דיש בכלל ה"מ מעלייתא למה שכתבנו אנן בעניותון והכי קאמר דלכתם במדבר ומה שראה אותם שהם ברשות עצמן בני חורין הוא בכלל הנס, ובכהי גוונא לא בעינן שיראה המקום וכדאמרן.

[קע] דף נד ע"א אניסא דרבים כולי עלמא מיחייבי לברוכי, אניסא דיחיד איהו חייב לברוכי ע"כ, נכתב בצידו בזה אפשר לפרש מש"ה בישעיה סימן ס"ג⁴²⁹ "חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלנו ה', ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם ברחמיו וברוב חסדיו" ע"כ, וצריך לדעת אמאי בתחילה אמר "אזכיר" לשון יחיד והדר סיים בלשון רבים, גם מאי "ורב טוב לבית ישראל" שהניחה בין הדבקים⁴³⁰, גם בתחילה אמר "אשר גמלנו

430 נראה שמילים אלו לא היו צריכים להיות בפסוק.

429 ישעיהו סג, ז.

דבכללם בעי שיהיה עמהם "מושב זקנים", דאין זקן אלא שקנה חוכמה⁴³¹ ומיעוט רבים ב'⁴³², ולהכי נקטי בש"ס 'קשיה', לרמוז דכד נידוק⁴³³ יש לה תירוץ. ולפי שיש מקום לומר דכיון דעמא דארעא הם רבים שייך להזכירם קודם דזכות הרבים עדיף ואחרי רבים להטות. ויש פנים לכאן ולכאן להכי נקט בלשון "קשיה" וכדבר האמור.

[קעב] דף נד ע"ב תוס' בד"ה ואימא בי וכו' ואפילו ליכא ב' רבנן עכ"ל, נכתב בצידו נראה כוונתם דהכי קאמר שלא תאמר כיון שהניחו האי פירכא בש"ס בקשיה א"כ לעניין מעשה לא יברך אלא ב"ב וב' מינייהו רבנן, אלא עבדינן לחומרא שמחייבין אותם לברך בעשרה בלבד, ואפילו ליכא שני רבנן חוץ מהעשרה, אלא בכלל העשרה וקרי לה חומרה על חיוב הברכה, ואף שאמר ספק ברכות להקל⁴³⁴, היינו אם ברך או לא, אבל הכא וודאי שלא בירך אלא דספק הוא אם בעשרה או ב"ב, לכן חייב לברך ומכא הא פירכא לא פטרינן ליה, ובפרט לפום האי כללא דאיתיה לעיל משם הרי"ף ז"ל דכשאומר 'קשיה' ולא תיובתא משמע דישי להשיב עלה ולא דחינן לעיקר הדין. גם יש

מקום לומר דכוונת התוס' ז"ל דאפילו לא נמצא תרי רבנן אלא עשרה מהן רבים עמי הארץ, עבדינן לחומרא ומברך לפנייהם, כיון דאיכא קהל עם של עשרה חייב לברך, ואתייא במכ"ש אם היה בכלל העשרה תרי מינייהו רבנן, ולפי זה הוי ליה מה שסיים הכתוב "ובמושב זקנים" היינו אם נמצאו, וגם מאי דפריך הש"ס ואימא בעשרה וב' רבנן, היינו לכתחילה אבל לא לעיכובא והלכה כדעת המרדכי ז"ל שהביא בבית יוסף⁴³⁵ וכ"כ בשו"ע. וראיתי להטור ז"ל בסימן ריט' שכתב שהתוס' כתבו כיון דלא איפשיטא עבדינן לחומרא ובעי תרווייהו ע"ש, כנראה שהווי ליה גירסה אחרת בדברי התוס' שכתבו בהם דעבדינן לחומרא התם, והבין דבריהם דבעי תרווייהו, דאלו לפי דברי התוס' שלפנינו כתוב בהדייא דאפילו ליכא ב' רבנן, וא"כ כיון שכתב דאפילו ליכא ב' רבנן מברך וודאי שהוא הדין לעניין הי"ב, וכוונת דבר קודשו כמ"ש"ל באחד משתי פנים. **אגב** ראיתי למרן הבית יוסף ז"ל שם שכתב דכן נראה שהוא דעת הרי"ף והרא"ש ע"ש, והנה מ"ש דכן דעת הרא"ש כן כתוב בפסקיו להדייא בהאי לישנא דכיון דלא איפשיטא לחומרא בעיא

434 שו"ע סי' רט ס' ג'.

435 בס' ריט בד"ה וכתב המרדכי.

431 קידושין לב ע"ב.

432 ראש השנה יא ע"א.

433 כוונתו – שנקדק בזה.

תרוויהו ע"כ, אבל מ"ש⁴³⁶ דכן דעת הרי"ף לא ידענא היכן מצא בדברי הרי"ף הכי, דהרואה יראה בדבריה אלפס שאפילו הפירכה של הש"ס לא הביאה, ומשם הכי הטור ז"ל שם הביא משם הרי"ף דסגי בעשרה וב' רבנן וצרפו עם הלכה הר"מ בפרק י מהלכות ברכות בדין ח' שכתב כן להדיא, ומה גם דהרא"ש ז"ל גופיה סיים עלה דרב אלפס לא כתב כן, וא"כ היאך צירף מרן סברת הרי"ף והרא"ש. ותו קשה לי על הטור ז"ל שכתוב בפיסקי הרא"ש שם דצריך שיברך בעשרה ותרי מינייהו רבנן ע"כ, ודא עקא שאביו⁴³⁷ ז"ל כתב בפסקיו דבעינן תרוויהו. וגם מזה יקשה על מרן שכתב דסברת הרא"ש כהתוס' דבעינן תריסר וב'⁴³⁸ רבנן דאילו הטור בנו כתב בפסקים בדעת אביו שיברך בעשרה. וגם קשה דלפי סדר דברי מרן שכתב בבית יוסף משמע דסברת הרי"ף והרא"ש כסברת התוס' דבעי תריסר וב' דרבנן ולא כסברת הר"מ. ודע מי' ולפי הכלל דכלל לן מרן גופיה בהקדמתו דהיכא דב' וכשירי מעמודי ההוראה מסכימים לדעת אחת פסקינן כוותיהו. והרואה יראה למרן בשולחנו הטהור שם בהלכה ג' שכתב בעשרה וב' רבנן ע"ש והיינו כהרמב"ם. וקשה דהיאך הניח דעת הרי"ף והרא"ש

ופסק כהרמב"ם. ובשלמא לפי מה שהצענו דקושטא קאי דהרי"ף כהר"מ אתי שפיר, אבל לפי דבריו שבבית יוסף קשה. ולכן צ"ל בהכריח דטעות סופר נפל בספר וצ"ל דכן דעת הרא"ש בלבד, דאלו הרי"ף פשיטא דלא סבר הכי, והא ראיא שהרא"ש גופיה סיים בה 'דרב אלפס לא כתב כן', וגם הטור הביא מהרי"ף כן, וגם מרן גופיה אייתי להמשך דברי הטור וסיים עלה 'דכ"כ הר"מ' ואם כן היאך שייך לסיים סמוך ונראה לצרף דעת הרי"ף כהרא"ש, אלא לאו דטעות הנזכר בזה והאי פסקא שפסק בשו"ע הוכיח תוכיח לזה. אבל מה שהקשה על דעת הטור כמ"ש בפיסקי אביו אכתי נשאר בקושיה. ש"ר להרב שיירי כנסת הגדולה בהגהת הבית יוסף באות כ' שהאריך בזה ע"ש. אך לא הביא את פסקי הרא"ש וגם לדברי מרן השו"ע. והנכון כפי מ"ש שהוא טעות וניכר, ועידיז מתוכו, מדברי הבית יוסף והשו"ע ותו לא מידי שאין צורך לפרש דברי מרן הבית יוסף לפירושים אחרים וכמו שיראה הרואה. וגם עיין להספר השיירי שם שכתב דהטור הוי ליה גירסה אחרת בדברי התוס' וכמ"ש"ל אנן בעניותין.

[קעג] דף נה ע"א גמ' מי שנותנין לו כוס של ברכה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שהקשה מהרבי חיים אבולעפיה ז"ל בישרש יעקב בזה, ועיין מה שישבנו בס"ד בחידושינו לסוטה בפרק ז דף לא' ע"ב במה שאמרו שם ושאיין מברך אין מתברך וכו'.

[קעד] דף נה ע"א ג' דברים מכריז עליהם הקב"ה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין בחידושינו לסנהדרין פרק יא בדף צב ע"ב בס"ד.

[קעה] דף נה ע"א רש"י בד"ה ואברכה מברך והמברך ברכת המזון מברך לבעל הבית ע"כ נכתב בצידו נראה דכיוון בזה לומר דעיקר דברי הש"ס מ"ש מי שנותנין לו כוס של ברכה לברך ואינו מברך דמתקצרין ימיו, היינו באורח שיושב אצל בעל הבית וא"ל לברך ברכת המזון כדי שיברך לבעל הבית ולא רצה אז הוי כסוג זה, ושפיר אייתי מקרא ד"ואברך מברך" אבל אם לא היה אורח אלא שיושבים בני הבית כולם ונתנו לאחד מהם לברך ולא רצה לברך אפשר, דאינו כסוג זה וק"ל.

[קעו] דף נה ע"א גמ' מפני שהנהיג עצמו ברבנות וכולי ע"כ, נכתב בצידו

כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות דהמנהיג עצמו היינו שאין אחרים מנהיגין אותו, אבל מנהיג עצמו שררא ורבנות היינו בעל כורחם אף שאינו מרוצה להם וע"ז אמר שהשררה מקברת בעליה, ומיהו יוסף הצדיק וודאי לא עבד הכי אלא דילפינן מהאי קרא דלמה לי למיכתב דמת יוסף ואח"כ אחיו עכ"ל, עדיין י"ל דכיון דקושטא קאי דלא עבד כן ולא הנהיג עצמו ברבנות אף שאינו מרוצה להם אלא שהמלך עצמו העמידו וא"ל "אתה תהיה על ביתי"⁴³⁹ וכולי "וירכב אותו במרכבת המשנה ויקראו לפניו אברך"⁴⁴⁰, אם כן מאי הוי ליה למיעבד ולמה יומת מה עשה. **לכן** הנראה לומר דכוונת הש"ס באומר שהנהיג עצמו ברבנות היינו בשעה שהתיידע יוסף אל אחיו דיבר אליהם קשות וגרם שיאמרו אליו "עבדך אבי"⁴⁴¹ כמה זימנין, והוי ליה להודיע עצמו תכף ומיד בלי שום שקלא וטרייא כל כך, ומשום שהנהיג עצמו ודבר אליהם קשה וגרם שיאמרו על אביהם הזקן כך, דין גרמא דעצירה⁴⁴² שנתקצרו ימיו מכל אחיו. **אבל** עדיין י"ל שהרי אמר ז"ל דמה שנשאר לשנותיו של יוסף הצדיק משיעור שנות אביו נהג בו טובת עין ונתנם לדוד המלך עליו השלום, והיא שעמדה לו שמת

441 בראשית מד פסוקים כז, ל.
442 צ"ל דין גרמא דעצירה. ברכות ה ע"ב.

439 בראשית מא, מ.
440 בראשית מא, מג.

בקרא קמא וה"ה בקרא ד"גם ה' " וכולי ותרוויהו משום דאזלינן בתר רובא.

[קפ] דף נו ע"ב גמ' תשמיש דמאי וכו' אלא תשמיש נקבים ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דאמאי לא פריך תשמיש דמאי, אלא בשנייה⁴⁴⁴ דגם ברישא הוי ליה למיפרך דהגם דלפי שעה כמדומה לו שהוא נהנה, אבל אח"כ מוכחש ביתר שאת, ואם תאמר דבהא דרישא מיירי בשעה שרואה גופו שהוא בריא וחזק ביותר, והא מתקשה שלא לדעתו ובשרו חם, דאז רפואה היא לו שיבעול כמ"ש הר"מ ז"ל פרק ד מהלכות דעות בדין י"ט ע"ש, ועל זה קאמר דהגוף נהנה מהן, א"כ גם בהא דסיפא נימא הכי דמיירי בכחי גוונא. ואפשר משום דעכ"פ אף דבכחי גוונא רפואה לו שיבעול מהא דמוכחש מיהא לא נפיק כיון דהוא הדין הוא כח הגוף ומאור עיניו וכולי כמ"ש הרמב"ם שם באורך. וא"כ אכתי שייך להקשות עלה דלא הוי מעין עולם הבא דומיית דשבת והשמש. אבל בהא דרישא לענין הנאה בשעה צריך לא ימנע מלקרות הכי דומיית דרחיצה וסיכה, וגם בהנך תרתי מיירי הכי דמיעוטם יפה ורובם קשה, דאם הורגל ליכנס ולרחוץ בבית המרחץ ולסוך הרבה

קודם אחיו ולא משום שנהג עצמו ברבנות. וצ"ל דאגדות חלוקות נינהו.

[קעז] דף נו ע"א גמ' א"ל אביי שכיב וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין לעיל בדף מח' ע"א שאמר דאביי ורבא הוו יתבי קמיה דרבה וכולי, ועיין מ"ש לקמן בחידושים לפרק ה' דיומא בדף נג' ע"ב בס"ד.

[קעח] דף נו ע"ב גמ' הרואה גמל בחלום וכו' ע"כ, נכתב בצידו בזה יש לפרש מ"ש המשורר⁴⁴³ "ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך אשירה לה' כי גמל עלי" ע"כ, שם רמז דאם אראה גמל אז מובטח אני שאם נגזרה שום גזירה קשה עלי שוודאי אנצל ממנה, והיינו "כי גמל עלי" דיקא ואי הוואי התם, מביא ראיה לדברי הש"ס מהאי קרא.

[קעט] דף נו ע"ב רש"י בד"ה גם עלה קרוב לנוטריקון של גמל עכ"ל, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות. ולע"ד שאין דבריו מוכרחים כל כך, וכמו שיראה הרואה. והנכון דכוונת דברי רש"י בזה דרוב אותיות של 'גמל' הוי במילה 'גם' ופירש

444 שלא הקשה על 'שלושה אין נכנסים לגוף והגוף נהנה מהם'.

443 תהילים יג, ו.

אינו כל כך שבח וכנודע. **ועוד** אפשר לי לומר דהאי פירכא דקא פריך תשמיש דמאי וכולי, קאי גם אהא דרישא בענין הנאת הגוף והכוונה דאף אם תרצה לומר דמיירי בשעה צריך מ"מ כיון דסוף סוף מיכחש מינה לא הוי דומייתא דהנך ב', דבמיעוטא לא הוי ליה שום כחש אלא הנאה מעולה ובריא עדיף. ומה שתירץ אלא תשמיש נקבים אתרתי קא מתרץ ונטר עד דאחר הב' מימרות, ופריך ותירץ אתרוייהו וכאמור. וזה נראה עיקר יותר. **ואגב** ראיתי למהרש"א ז"ל בחידושי אגדה שכתב בהא דג' אין נכנסין לגוף והגוף נהנה מהן, דכתב בזה דמהאי טעמא דאין נכנסים לגוף אין מברכין על הנאתן עכ"ל, ולע"ד קשה שהרי בסיכה אם יסוך בשמן טוב וודאי שמברך דלא גרע מריח טוב, גם בתשמיש נקבים ג"כ מברכין בין גדולים בין קטנים, ואפילו על טיפה אחת. בשלמא בהא דרחיצה לא מברכין, אבל על הנך תרתי קשיא.

[קפא] דף נח ע"ב גמ' לאחר יב חודש אומר ברוך מחיה המתים ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א ז"ל בחידושי אגדה לפי שבכל שנה אדם נידון בראש השנה אם למות אם לחיים, ואם רואהו אחר ראש השנה ואח"כ לא יראהו עד אחר ראש

השנה הבא, הרי עבר עליו דין אם למות אם לאו, ועל כן אומר ברוך מחיה המתים שניצול מדין מיתה בראש השנה וכולי ע"ש. **ולע"ד** קשה דהא מי לא עסקינן דגם בשנה מעוברת אם יראהו אחר י"ב חודש דהיינו באלול קודם ראש השנה, ואפ"ה מיחייב לברך לפי דברי הש"ס דתלו החיוב אחר י"ב חודש ולא אחר שנה. **ותו** דאטו דווקא בראש השנה אדם נידון למיתה, הרי אמר⁴⁴⁵ אדם נידון בכל יום וכו', ונפקא מינה שאם נגזר עליו בראש השנה למיתה מפני רשעתו ובאמצע השנה הדר ביה, אישתני למעליותא ממות לחיים וכן דבר ואפכו, ואם כך עניין המיתה והחיים אין תלוי בראש השנה בלבד. **גם** מה שסיים והשתא ניחא דמייתי הא דדוד⁴⁴⁶ "נשכחתי כמת מלב" וכולי, לא אירייתא דגם התם לא אמרו אלא אחר י"ב חודש, דעניין המת שישתכח מן הלב וגם בעניין כלי אובד וגם בעניין הרואה את חברו, כולהו לא נקטי לה אלא לאחר י"ב חודש ולא שנה, ולא ידעתי אמאי הרב ז"ל נקט בהי שנה ובתרתי מינייהו, הא דברכה וגם הכרות האבידה נפקא מינה לעניין דינא, לכן הנראה לומר בעיקר טעם שמברך 'מחיה המתים' משום שהמת עצמו אחר י"ב חודש משתכח מן הלב וגם זה שפסק

446 תהילים לא, יג.

445 ראש השנה טז ע"א.

שם מהא דפרק קמא דקידושין⁴⁴⁸ דמילי דהאי שטרא לחוד וכו' ע"ש.

[קפג] דף נט ע"א גמ' ר"א אעל לבני בני וכו' פרש"י שהיא בית המרחץ ע"כ, נכתב בצידו אפשר לתת טעם אמאי נקרא בית המרחץ הכי משום דהאשה אינה יכולה להביא הבנים אלא ע"י בית המרחץ עד שתלך ותטבול ותטהר עצמה שם, לכן נקרא 'בי בני' מלמד שהמקום גורם שמטהר האשה לבעלה ועל ידי באים הבנים לעולם.

[קפד] דף נט ע"ב גמ' כי מתער אומר אלהי נשמה וכו' עד ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים ע"כ, נכתב בצידו י"ל דאמאי אמר 'לפגרים מתים' דהגם שהשינה אחד מס' ממיתה⁴⁴⁹, מ"מ לא חשיב פגר מת ממש, ואין לומר דעל ענין תחית המתים קאמר השתא דמאי שיטתא הכא, דזה תיקנו כשיוצא לבית הקברות ברוכי מברכינן על תחית המתים, וגם בתפילת י"ח אומר מחיה המתים ולא בברכת השחר, וגם דא"ה לא שיך ליקרא פגרים דהגוף כלה לגמרי ולא נשאר פגר כלל והוי ליה 'למימר מחזיר נשמות המתים'. **אך** נראה וודאי דעל ענין השינה קאמר, והטעם לפי שעל הרוב סתם

מלראותו זה י"ב חודש כמעט שנשתכח מליבו, דרחוק מן העין רחוק מן הלב, ועכשיו שזכה לראותו הוי כאלו פנים חדשות באו לכאן, ולכן מברך ברכה זו, ולכן סמכו בהדה אידך דרשא דאין המת משתכח אלא לאחר י"ב חודש כדי למיגמר מינה קצת טעם להאי ברכה, דאידי ואידי חד שיעורא הוא וכאמור.

[קפב] דף נט ע"א גמ' וליהדר לה וכו' א"נ אין קטיגור נעשה סניגור ע"כ, נכתב בצידו מכאן יש להקשות לכאורה על מ"ש הרב גור אריה בפרשת שמיני דהיכא דבעי לכפר החטא עצמו לא אמרינן אין קטיגור וכו', ומזה למד הרב ראש דוד זלה"ה בפרשת תזריע בענין הלשון הרע שאמר אם ת"ח הוא יעסוק בתורה וכו', דכיון שהלשון בא לכפר על החטא עצמו שחטא אדם זה בעצמו, לא שיך אין קטיגור וכו', והבאנו דבר קודשו בספרי הקטן בזרע יצחק בפרפראות בדף ק"ח ע"ב ע"ש, שהרי⁴⁴⁷ הכא בהני ב' כוכבים דכימה לפי שנעשו קטיגור ובא מבול על ידם, אמר בגמרא ששוב לא יעשו סניגור אפילו לעצמם, וא"כ לא פלוג רבנן ולכן היותר י"ל כמו שחילק הרב ראש דוד

449 ברכות נז ע"ב.

447 ברכות נט ע"א.

448 קידושין ה ע"א.

אולי יש תקוה לאחריתנו לשוב בתשובה
 "שובו וחיו"⁴⁵⁴ "בית ישראל" וכאמור.

**[קפה] דף ס' ע"א גמ' מובטח אני
 שאין זה בתוך ביתי וכולי ע"כ, נכתב
 בצידו הקשה מוהראנ"ח ז"ל בדרשותיו
 בפרשת מטות כי מה זו סמוכה אשר סמך
 לבו, כיון שהצדיקים מרובים בייסורין
 בעולם הזה וכבר אמר ע"צ⁴⁵⁵ הדרש
 דהכוונה כי הכיר דבני ביתו אינם מכלל
 האנשים הבורעטים בייסורים וצווחים
 עליהם והוא תירץ בענין אחר ע"ש. ולע"ד
 קצת קשה על מ"ש דע"צ הדרש וכולי,
 שהרי סיימו בגמ' עליו נאמר "משמועה
 רעה לא יירא" וכולי, דמשמע על עיקר
 רעה דפורענות קאמר. ודוחק לפרש דעל
 ענין בעיטה דייסורים קרי לה שמועה רעה.
ולכן נלע"ד ליישב ע"פ מה שכבר ידעת
 דמנהגו הטוב של הלל הזקן שהיה נח
 ועלוב בכל ענייניו ומעולם לא נתכעס,
 ובוודאי שכל בני ביתו היו נוהגין כך שגם
 תלמידיו תפסו מדתו, ומשום הכי קבעו
 הלכה כמותו. ומי שהוא עלוב הוא אוחז
 במידת הענוה ביתר שאת והוא צדיק גמור
 בכל עניין ושכינה עמו ונצול מכל מיני
 פורענויות המתרגשות לבוא בעולם,
 ואמטו להכי אמר מובטח אני דייקא שכיון**

כל אדם יחטא ואשם ביום בעוונות שאדם
 דש בעקביו וכתיב⁴⁵⁰ "הנפש החוטאת היא
 תמות", והמתרגם פירש ענין חטא חובה
 וכיון שיחטא האדם יהיה חייב לה' מאשר
 חטא על הנפש, ובערב היא באה פקדון
 אצל השי"ת שאני אומר "בידך אפקיד
 רוחי"⁴⁵¹, ואם ירצה שלא להשיב הפקדון
 דנפשו שיתפוס אותה מחוב שיש לו אצלו,
 מי מעכב על ידו חס ושלום, דכך היא
 המדה הנפש החוטאת היא תמות, "ואין
 צדיק בארץ אשר יעשה טוב"⁴⁵² וכו',
 והמשל בזה באדם שיש לו חוב אצל חברו
 סך גדול והפקיד אצלו איזה דבר אם ירצה
 שיקחנו מחובו ולא יחזירוהו לו, מי יאמר
 לו מה תעשה וזה הדבר עצמו דשייך לגבי
 השי"ת, אך בבוקר היא שבה במידת החסד
 והרחמים וחס עלינו ואינו רוצה להמיתנו
 כמש"ה⁴⁵³ "חי אני נאום ה' כי לא אחפוץ
 במות המת" וכו', ואמטו להכי קאמר הכא
 עלינו לשבח ולברוכי להשי"ת ד'מחזיר
 נשמות לפגרים מתים', ור"ל משום דלפי
 האמת כבר נתחייבו רוב הבני אדם מיתה,
 ואילו היה בא עמנו בטרונייא היו כל אדם
 בבוקר פגרים מתים ממש, אך לפנים
 משורת הדין הוא מחזיר לנו נשמתינו,

453 יחזקאל לג, יא.

454 יחזקאל לג, יא.

455 צ"ל על דרך.

450 יחזקאל יח, ד.

451 תהילים לא, ו.

452 קהלת ז, כ.

שאני ובני ביתי אוחזים מידת הענוה ושכינה שרויה בבתו וודאי מובטחים אנו שאין צווחה ברחובותינו, וסיימו שפיר בגמ' שעליו אמר קרא "משמועה רעה לא יירא", מאי טעמא משום דנכון לבו בטוח בה' שהשכינה שרויה בקבע בביתו ובחומותיו ופשיטא דאין שום פורענות תבוא עליהם כי כך היא המדה להענוים והעלובים וכנודע. **ואפשר** להבין בזה מ"ש המשורר מזמור קמ"ד⁴⁵⁶ "אלופינו מסובלים אין פרץ ואין יוצאת ואין צווחה ברחובותינו", וקא יהיב טעם לשבח דתדע למי נאמר הבטחה זו "אשרי העם שככה לו", ואותיות "שככה" היא כמניין משה ושם רמז דמי שתופס למדת משה רבינו עליו השלום שהיה עניו מאוד והלל הזקן ג"כ שהיתה נשמתו ניצוץ משה רבינו עליו השלום קאי ב"אשרי" והבטחה זו. וסיים "אשרי העם שה' אלהיו" דשם של הוי"ה הוא מורה למעלת וגדולת האיש העניו, דכמו שזה ה' זעיר במניין וגדול שבשמות השי"ת, כן מאן דאיהו זעיר איהו רב וכמ"ש במדרש אגדה. ומזה ילמוד עם ה' שבזה יהיה מוצלח בכל עניין ובפרט בהא ד"אין צווחה" וכולי וכדמצינו מעשה רב בהא דהלל הזקן וע"ד שביארנו. ובזה

ירמוז הפסוק בקהלת יא⁴⁵⁷ "והסר כעס מלבך" רצה לומר זו מדת הגאווה שע"י יתכעס ובזה "והעבר רעה מבשרך"⁴⁵⁸ דהיינו שפירש משמועה רעה לא יירא וכולי, עליו ועל בני ביתו אמור ואין בשרו אלא אשתו ובניו וכמדובר. וע"פ מה שהביא מהראנ"ח ז"ל דהאנשים השלימים אינם בועטים וצווחים בייסורים יומתק שפיר ג"כ קרא דאייתנן דהכי קאמר "אלופינו מסובלים" ר"ל שסובלים ייסורים וע"ד שאמר בש"ס⁴⁵⁹ אנן בסובלי חולאים מתנינן לה ואפילו הכי "אין פרץ" שאין פורצים גדר חס ושלום לבעט בייסורים אלא מקבלם מאהבה, "ואין יוצאת" שאינם יוצאים חוץ משום דרך ארץ שמקיימים מש"ה "מוסר ה' בני אל תמאס" וגם "ואין צווחה" שאפילו קול צווחה לצעוק לא, אלא "והצנע לכת" ועל זה קימי באשרי שאשריהם ואשרי חלקם שעליהם כתב בש"ס אם קיבלה מאהבה מה שכרו "יראה זרע יאריך ימים"⁴⁶⁰ וכ"ש עושר וכבוד. ועיין לעיל בפרק ב' בדף טוב⁴⁶¹ ע"א שדרשו בהאי קרא לחד מאן דאמר הני אלופנו בתורה ובמצות ומסובלים בייסורים וכולי ע"ש, והעניין ע"פ דרכנו הכי קאמר שמי שהוא אלוף

456 תהילים קמד, יד.

457 קהלת יא, י.

458 המשך הפסוק.

459 כתובות קיא ע"א.

460 ישעיהו נג, י.

461 ברכות יז ע"א.

ייסורים ר"ל שאין בהם ביטול תורה ולכן המה "נחמוני".

[קפז] דף ס ע"א גמ' משה ועד תשעה יבקש רחמים שיצא בשלום ע"כ, נכתב בצידו מהכא משמע דלאחר ו' חודשים לא שייך שיהיה נפל, ולכאורה קצת קשה שהרי עינינו הרואות דאף אחרי זה הוי בכלל נפל, ובפרט בחודש הח', ונראה דהוי ליה להש"ס דאחר זמן זה לא הוו נפל אלא הוי כסוג שאינו של קיימא, ומשום הכי התפילה היא שיצא בשלום ולא יארע לו שום תקלה.

[קפז] דף ס ע"א רש"י דב"ה בדברי תורה כתיב שמא תשתכח הימינו ומתוך כך הוא מחזור לשנותם תמיד עכ"ל, נכתב בצידו ולענ"ד י"ל עוד דמיירי במפחד שלא יפסוק הדין במהרה אלא הוו מתונים בדין שלא יטעה וע"ז קאי באשרי. ועוד נראה דצריך לפחד תמיד מיצר הרע כדי לקיים התורה ולהתגבר על יצרו תמיד, והיינו רביתיה ואשריו ואשרי חלקו. וע"פ דברי רש"י ז"ל בזה יתפרש מ"ש במדרש והנה טוב מאוד זו שכחה ע"כ, והכוונה כי הכי משום דע"י השכחה אדם מחזור תלמודו, אבל אם לא היתה השכחה לא היה עוסק בתורה תמיד, וא"כ מי גרם לו

בתורה ובמצות וודאי שסובל הייסורים מאהבה ואינו מבעט בהם לא מינה ולא מקצתה, והדברים מכוונים להאמור והיינו ריבתייהו דקא שבחינהו קרא. **והנה** אמר שם רב ושמואל חד אמר אלופינו בתורה ומסובלים במצות, וחד אמר אלופינו בתורה ובמצות ומסובלים בייסורין וכולי, ע"ש וצריך להבין מאי בינייהו ומאי טעמא מר לא אמר כמר, ונראה ע"פ מ"ש לעיל בפרק קמא בדף ה' ע"ב דרב חייא ורב יוחנן תרוייהו אמרו לא הן ולא שכרן ואין חביבים הייסורין עליהן. ואיכא תנאי דחביבין עליהם הייסורים כמו ר"א בר רשב"י שהיה אומר⁴⁶² בואו אחי בואו רעי ובערב הם באים שאין שהם ביטול תורה ובבוקר הם שבים. ומזה נימא דת"ק סבירא ליה מר כמאן דאמר לא הם ולא שכרן ולכן דרש הכי ולא הזכיר הייסורים לא מינה ולא מקצתה, ואידך סבירא ליה כר"א ולכן דרש "אלופינו" בתורה דהיינו ביום, ו"מסובלים" בייסורים והיינו בלילה בעת השינה שאין בהם ביטול תורה כל כך דכך כי האי הוי ליה ייסורין של אהבה "ואת אשר יאהב ה' יוכיח"⁴⁶³ להרבות שכרו בעולם הבא. ובזה יובן מאמר ז"ל "שבטך" זו תורה "ומשענתך" אלו

463 משלי ג, יב.

462 בבא מציעא פד ע"ב.

לכאורה קשה דאם כן היינו מה שסיימו בגמרא אמר רב לא איברי עלמא אלא לאחאב וכולי, וסיימו לבאר עלה לאחאב העולם הזה ולרבי חנינא העולם הבא. וא"כ מה חידש רב בזה כיון דהיא גופה מימרא דרבא ומאי בינייהו, ולכאורה היה נראה לומר דמימרא קמיייתא דרבא קאי כולה אעולם הזה ופירש הצדיק גמור היינו שכולו זכויות ומשום דאין לו שום עון אשר חטא, לכן גם בעולם הזה מצליח וזוכה לב' עולמות, כמ"ש לעיל בפרק קמא בדף ז ע"א דמסקנת הש"ס צדיק וטוב לו צדיק גמור וכולי ע"ש, אבל קשה דא"כ רשעים גמורים דקאמר צריך לומר דכוותה שאין לו שום זכות ועל זה אמר רשע ורע לו רשע גמור. ואין לפרש דמי שרובו עוונות קרי ליה רשע גמור דומייתא שפירש התוס' ⁴⁶⁵ בפרק קמא דראש השנה גבי ג' ספרים נפתחים וכולי ע"ש, דהתם לפי שאמר עמה ⁴⁶⁶ בינוניים הוכרחו לפרש כן. וגם דהכא אין לחלק ביניהם בפירוש צדיקים גמורים ורשעים גמורים דמוכרח דאידי ואידי חד שיעורא ניהו, כיון דבחדא מחתא מחתינהו. ונראה דמוכח זה הוא דהוכרח לפרש רש"י ז"ל גם ברישא דחדא אעולם הזה ברשעים גמורים, ומיירי ברובו עוונות ומיעוט

לחזור על לימודו ע"י השכחה, לכן טבא היא וכאמור.

[קפת] דף סא ע"א רש"י בד"ה אפילו היא אשתו גנאי הדבר עכ"ל, נכתב בצידו נראה דקאמר רש"י להאי טעמא למי שמכיר לאשה זו שהיא אשתו של זה. אבל למי שאינו מכירה אז איסור נמי איכא מפני הרואים שסיברו דשרי למיעבד הכין, ואם תאמר דזימנן שהולך בדרך עם חברת בני אדם ויודעים שהיא אשתו לכן קאמר רש"י על כהי גוונא דגנאי הדבר משום דכך היא המדה דהזכר סגי ברישא ולא להפך. ועל עיקר דברי הש"ס שאמר 'ואפילו היא אשתו' לכאורה י"ל ממ"ש לעיל בפרק ו' בדף מג' ע"ב גבי ו' דברים גנאי לת"ח וחד מינייהו שלא יספר עם אשה בשוק ואפילו היא אשתו או בתו או אחותו שאין הכל בקיאים בקרוביו, והכא לא אמרו אלא 'ואפילו אשתו', ואפשר דהוא הדין אפילו בהנך תרתי ולא הוצרכו לומר גם כן הכא דסמך אדלעיל וזיל בתר טעמא שאין הכל בקיאים וכולי, ואם היא אמו או זקנתו עיין מ"ש שכתבתי בהא דלעיל בס"ד ⁴⁶⁴.

[קפט] דף סא ע"ב רש"י ד"ה לרשיעי גמורי העולם הזה וכולי לצדיקי גמורי העולם הבא וכו' ע"כ, נכתב בצידו

464 סעיף קנר.

465 תוס' בד"ה ונחתמין בראש השנה טז ע"ב.

466 הכוונה בכיוון שהגמ' עסקה גם בבינוניים לכן התוס' פירש לפי רוב מצוות או עברות.

זכויות שיש לו, "משלם לשונאיו אל פניו להאבידו"⁴⁶⁷, וצדיקים גמורים היינו ברובו זכויות ומיעוט עבירות שיש לו, משלם לו בעולם הזה ביסורין ועניות וישאר נקי בעולם הבא, אבל הדרא קושיה לדוכתה דא"כ מה חידשו הא דמימרא דרבא דהיינו הא דרישא דרב גם בלאו הכי, י"ל דהכא קרי ליה אחאב רשע גמור ואילו בפרק חלק⁴⁶⁸ אמר אחאב שקול היה לפי שהיה מהנה ת"ח מנכסיו ופתו מצויה להם כיפרו לו מחצה, ולכאורה צריך יישוב.

[קצ] דף סג ע"א גמ' דרש בר קפרא
זלת קבורן קנה מינה באתר דלית גבר
וכו' ע"כ, נכתב בצידו רש"י ז"ל פירש אם ראית פרקמטיא בזול וכו' ע"כ, ולכאורה י"ל דלא ראי זה כראי זה, כיון דהכא קא מזהר לן בענין הוראת התורה, מה ענין שמיטה אצל הר סיני, ואפשר דמ"ש הכא 'זלת' וכו' הכל הוא לעניין עסק התורה, והכי קאמר דאם ראית דור שהם מזלזלים בעסק התורה לא תאמר דבתוך "עמי אנכי יושבת"⁴⁶⁹, ותהא נפשי צרורה כאחד מהם, ואחרי רבים להטות, אלא אדרבה קפוץ קנה מינה, שיטרח לקנות התורה והיינו רבותיה כי זה כל האדם, והיינו דסמך עלה באתר דלית גבר תמן הוי גבר

שהוא יהיה זוכה ומזכה את הרבים, והכל בעניין עסק התורה קאמר וכאמור. **וראיתי** למהרש"א ז"ל בחידושי אגדה שהקשה דמאי אשמועינן בר קפרא הא מתניתין⁴⁷⁰ היא במקום שאין אנשים השתדל להיות איש, ותירץ דהתם בעניין עסקי ציבור קאמר שאף שיבטל מן הלימוד יתעסק וכו' ע"ש. ולע"ד דהתם הכי קאמר במקום שאין אנשים צדיקים השתדל להיות איש צדיק, וכמו דמצינו בנח הצדיק שהניח כל מעשה אנשי דורו ותמים היה בדורותיו, אבל הכא בעניין מורה הוראות בישראל קאמר. ויש מקום לומר שזה היא בכלל תירוצי המהרש"א שנזכר ולא דווקא בעניין עסק צרכי ציבור קאמר אלא הוא הדין בכל עניין עסק שאר מצות ומעשים טובים קאמר. ועיין בספרי הקטן זכות אבות בפרק ב משנה ו' מ"ש בס"ד. **וכעת** חזי הוית להרב ישרש יעקב ז"ל בדף יא ע"ב שהקשה דמאי מיליה תמן דקאמר בר קפרא ואביי, וגם דיקא דמתניתין היא במקום שאין אנשים וכו', גם הקשה עמ"ש מור"ם ביורה דעה סימן רמ"ה⁴⁷¹ באחד שבא לעיר שיש בה חכמים יכול להחזיק ברכנות אם ראוי לכך וכו' ע"כ. ואילו סוגיין צווחת שאסור להורות גם בשוים

470 אבות פרק ב משנה ה.
471 בסעיף כב' ברמ"א.

467 דברים ז, י.
468 סנהדרין קב ע"ב.
469 מלכים ב' ד, יג.

אלא אם כן גדול ממנו, והוא התיר כיון שראוי לכך הפך סוגיין והניח בצריך עיון ע"ש. **ולע"ד** דהעיקר מה שבא ללמד בזה משום שאמר⁴⁷² הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים, א"כ במקום שאין אנשים אל ישתדל להיות ראש וקצין עליהם אלא ילך למקום אחר, מקום שיש אריות ויהיה זנב להם. לכן אמר⁴⁷³ דקושטא קאי שלא הטריחוהו לכך כיון דבאשר הוא שם ליכא אריות ואין בעירו גדול ממנו כאשר הוא שם יהיה ארי, והיינו אומר 'תמן הוי גבר' תמן דייקא, שאין צריך לילך למקום אחר. ומזה דייקא אביי ש"מ באתר דאית גבר תמן לא תיהוי גבר, ר"ל במקום שיש ארי אינו יכול לומר דמה מועיל ישיבתו שם דעדיף טפי לילך למקום אחר במקום שיש שועלים להיות ראש עליהם וללמוד וללמד שם, אלא ישאר שם ותמן לא יהיה גבר אלא זנב, ועל זה תירץ בשוים, ר"ל דהנהו רבנן שבעיר הם שוים לו, ואינו זנב להם דאידי ואידי חד שיעורא נינהו, וא"כ בכיה גוונא לא הוי בסוג 'הוי זנב' וכו', והוה סלקא דעתך דבכיה גוונא עדיף לילך במקום השועלים ויהיה ראש ולא ישאר במקומו כיון שמתקיים העולם ע"י אחרים,

לכן אמר דאף בכיה גוונא ישאר במקומו ולא יורה, כיון שיש ממלא מקומו וגם לא ילך למקום אחר וכו' ויהיה חושך עצמו מן הדין, אבל לא יהיה גבר במקומו אלא אם כן הוא גדול שכולם. וגם מה שדיקא מהא דמתניתין וכו' כבר נכנס בזה מהרש"א ז"ל והוא מתורץ וכמש"ל. **ואף** גם זאת לעניין מה שדיקדק על מור"ם, נלע"ד דמור"ם ג"כ לא אמר אלא בגדול ממנו דווקא ולא בשוים, והאי דנקט 'אם ראוי לכך', הכי פירושו דראוי מחמת גדולתו על אותו חכם שבעיר. ומלבד זה הרואה יראה בלישנא דמור"ם שם דמבואר באר היטב שהוזכר בדברי קודשו 'אם הוא גדול וראוי לכך'. וכנראה שהרב מוהר"א⁴⁷⁴ ז"ל לא היה גורס כדברי מור"ם מילה "גדול", ומשום הכי הקשה עליו כן, גם דקושטא קאי שאף אם תרצה לומר לפי גירסתו אין להקשות עליו מידי ודבריו שם שוים כסוגיין ולא הפך וכמדובר. **ותו** חזי הוית להרב ישרש יעקב שם שהקשה דבפרק קמא דע"ז⁴⁷⁵ אמר והא רבה אורי ותירץ בשוים, הרי דבשוים שרי, הפך סוגיין, ותירץ ע"ש. ולע"ד י"ל דמשום האי קושיה פירש"י ז"ל שם על רבא בד"ה בשוים שאין בעירו גדול ממנו

475 ע"ז יט ע"ב. וכן בסוטה כב ע"ב. יעויין בסוטה בתוס' בד"ה בשוין.

472 אבות פרק ד משנה טו.

473 בר קפרא.

474 הישרש יעקב.

ע"כ, ורצה לומר שהוא היה גדול שבכולם ומשום הכי אורי, דהוצרך להאי פירוש כי היכי שלא נפרש כפשוטן של דברים, והוה קשה לן מהאי סוגייתא לכן פירש הכי כדי ליישב הסוגיות.

[קצא] דף סג ע"א גמ' אי זו היא פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויים בה "בכל דרכך דעהו"⁴⁷⁷ וכו' ע"כ, נכתב בצידו אפשר ע"פ מ"ש האר"י ז"ל על האי קרא ד"דרך" הוא פשוט ו"אורח" הוא סתום, וקאמר אם האדם נהר⁴⁷⁸ בדבר הפשוט לו, הקב"ה משמרו שלא יכשל אפילו בדבר הסתום ע"כ. והיא גופה קמ"ל הכא דאי זו היא פרשה שכל גופי תורה תלויים בה, ר"ל שבה יוכל לקיים כל גופי תורה, דאף אם יזהיר עצמו במזיד והידוע לו, אבל בדבר השוגג ואינו נודע לו היכי דמי שיכול לקיים ולהשמר ממנו, לזה הביא האי קרא דהכוונה בו שה' משמרו ואין הקב"ה מביא שם תקלה על ידו, וכמו שפירש האר"י ואל יחוש לזה. **ובעיקר** הכתוב י"ל ע"פ מ"ש ז"ל דבכל התורה והמצוות אם הוא מקיימת ומכוון בהם לשם שמים, אכיל תרי עלמין ונוטל עליהם שכר, וכן באוכל בשבת ויום טוב וגם בכל ענייניו באכילה ושתייה במשא ומתן בשינה והמלבוש, אם יכוון כדי שישא ויתן באמונת שמים, ואכילה והשינה כדי

[קצא] דף סג ע"א רש"י בד"ה בכל דרכך אפילו לדבר עבירה וכו' אם צורך מצוה היא כגון אליהו בהר הכרמל ע"כ, נכתב בצידו בגירסת העין יעקב סיימו 'היינו דאמרי אינשי גנבה אפום מחתרתא רחמנא קרי' ע"כ, ונראה וודאי דלא הוי ליה לרש"י ז"ל האי סיומא, דאם כן לאו לצורך מצוה בלבד דהוא הדין אפילו עבירה ממש ובגירסת הגמ' ג"כ ליתא להא, ומשום הכי פירש רש"י האי פירוש. **ובעיקר** דברי הש"ס נראה לפרש דהכוונה בו כמו שאמר בפרק ד' דקידושין⁴⁷⁶ עובדא דרב חייא בר אשי שהיתה כוונתו לזנות עם חרותא ונזדמנה לו אשתו ולא הביא הקב"ה תקלה על ידו. ובזה אתי שפיר לשון הכתוב בכל דרכך דעהו, שיהיה בא ליטהר ויזהר מיצר הרע והוא יישר אורחותיו, שהזדמן לו אשתו ודבר המותר לו. ומילת "יישר" מתפרש לשון שריותא והיינו דאמר רבא ואפילו לדבר עבירה, ור"ל שאף אם אירע שנתגבר

478 צ"ל נוהר.

476 קידושין פא ע"ב.
477 בכל דרכך דעהו והוא יישר ארחותיו. משלי ג, ו.

וכו', והלכו המאטים האחרים, וחזר פעם ג' ומצאו אליהו וכו', אז א"ל אם יעזור השי"ת הולך לקנות שוורים באלו המאטים, אז החזיא לו הארבע מאות עכ"ד. נמצינן למדין שבכל ענייניו צריך שיאמר אם יעזור ה', ואף שיש לו ממון רב אז יבוא לידי גמר טוב, ואי לא לא. אמור מעתה היא גופה קמ"ל שהעליו השלום באומרו "בכל דרכיך דעהו" ר"ל שבכל עניין יאמר אם יעזור ה', ודע את אלהי אביך ואז יישר אורחותיך, אבל בלאו הכי לא וכדמצינן מעשה רב. ובזה פירש המפרש פסוק⁴⁸³ "רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום" ר"ל מילה "היא" ר"ת אם יעזור ה', אז תקום וכמדובר.

[קצג] דף סג ע"א גמ' כל המשתף שם שמים בצערו כופלים לו פרנסתו ע"כ, נכתב בצידו מלבד פירוש רש"י ז"ל, אפשר לפרש ע"פ מ"ש⁴⁸⁴ ז"ל בשעה שאדם מצטער שכינה מה הלשון אומרת קלני מראשי וכו', וגם דהשכינה עם ישראל בגלות כמ"ש⁴⁸⁵ "עמו אנכי בצרה", וסתם ייסורין הבאים על האדם הוא מחמת עון כמ"ש⁴⁸⁶ אין יסורין בלא עון, ועוונותיו ילכדונו את הרשע, והיא

שיהיה לו כח לעבודת הבורא, יקח שכר עליהם, ואם הוא מכיון להנאת עצמו לא⁴⁷⁹. ובזה פירוש מ"ש בפרק ב' דשבת⁴⁸⁰ בפסוק⁴⁸¹ "והיה אמונת עתך" וכו', אי יראת ה' היא אוצרו אין, ואי לא לא. והיינו אומר "בכך דרכך" באכילה ושתייה ומו"מ "דעהו" שיכוון בהם לשם שמים, ובזה "והוא יישר אורחותיך" תרי משמע בעולם הזה ובעולם הבא, שאוכל מפיריים בעולם הזה והקרבן לעולם הבא, אבל בלאו הכי לא. ואפשר לי לומר דהיא גופה מ"ש הכא אי זו היא פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויים בה וכו', והיינו דמשמע מהאי קרא דבכל מילי צריך לכוון לקיים התורה לשמו ולשמה, וזו היא בעיקר "לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו"⁴⁸² וכדבר האמור. **ומקום י"ל בהאי קרא ע"פ מה שהביא הרב חמדת ימים ז"ל ההיא עובדא במי שהלך לקנות שוורים ומצאו אליהו ז"ל, ואמר לו לאן אתה הולך, א"ל לקנות שוורים, א"ל תאמר אם יעזור ה', א"ל אם יעזור ואם לא יעזור הרי יש איתי מאטים זהובים שאקנה בהם, הלך וישב על המים וישן שם, בא אליהו ונטל אותם מחיקו, וכשהגיע למקום השוורים ראה שאין בידו כלום, חזר והביא עוד מאטים זהובים ובא אליו אליהו וא"ל**

479 לא יקבל שכר עליהם.

480 שבת לא ע"א.

481 ישעיהו לג, ו.

482 תהילים כז, ד.

483 משלי יט, כא.

484 סנהדרין לט ע"ב.

485 תהילים צא, טו.

486 שבת נה ע"א.

מתפחד על הנשמה הבאה מן השמים דלא תיעול בכיסופה קמיה מרה, ובזה יזכה שכולין לו פרנסתו, ר"ל שבעולם הזה יהיה מוצלח בגופו וגם בממונו וזה פרנסת הגוף, ועוד בה בעולם הבא בפרנסת הנשמה בשכר הצפון לצדיקים וזוכה בב' עולמות, והיינו שכולין לו פרנסתו דקאמר וכדבר האמור.

[קצד] דף סג' ע"א רש"י בד"ה מעבר שנים וכו' דכתיב "לשכנו תדרשו" ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שהקשה הרב חידושי הלכות⁴⁸⁹ עליו, ולע"ד אפשר דמשמע ליה לרש"י דמה הביאו ראיה אח"כ בגמרא מקרא ד"כי מציון תצא תורה", וקאמר 'וכל כך למה' אינו רוצה לומר דלמה אין מערבין בחו"ל, אלא דקא יהבי טעמא מפני מה הוא אוסר והם מתירין וכו', ובכל קאמר אזלי בתר איפכא, ולזה אייתו מהאי קרא ד"כי מציון" וכו', דמשמע מיניה דכל דיני התורה עקרה⁴⁹⁰ קאי מציון, וזה שמורה ובא מעצמו בחו"ל בלא הסכמת "ציון", לכן נחלקו עליו בכל, וכי היכי דלא ניגררו בתריה, וכמי שסיימו הכא בסוגיין ואמטו להכי הוצרך רש"י להביא ראיה אאיסור העיבור לחוד מקרא

גופה קמ"ל דבזמן שבא על האדם צער וייסורין כשבא לחזור בתשובה לא יכוון להנאת עצמו בלבד כדי להקיא הצער ממנו, אלא צריך לשתף שם שמים בצער ויחוס על כבוד קונו דעמו אנכי בצרה, ומאן דעבד הכין הנה שכרו איתו, שכולין לו פרנסתו, ונקט הכי משום דחסרון כיס קשה מכולם, ואין לך צער יותר מחסרון הפרנסה, ואמר ז"ל⁴⁸⁷ שהרעתי מעשי וקפחתי פרנסתי, ולכן כשחוזר בתשובה ומתן מעשיו ומכוון בהם ג"כ למנוע צרת של כביכול אלהים חשבה לטובה, לכפול לו פרנסתו וינצל מחסרון כיס, ומלבד פרנסתו הקצובה לו יזכה ליטול פי ב' חלקו וחלק גבוה. ש"ר למהרש"א ז"ל בחידושי אגדה שנכנס קצת בזה ובדברנו יש תוספת ברכה. ומלבד זה יש מקום לומר ע"פ מה שידעת דהנשמה מכונה בשם שמים כמ"ש⁴⁸⁸ "יקרא אל השמים מעל" זו הנשמה שירדה מן השמים וכו', ובזה פירש מ"ש לעיל בפרק ד' דף כח' ע"ב, מ"ש שם יהי רצון שיהיה מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, עיין בזכות אבות בפרק ב' משנה יג. והיינו דרמז באומר המשתף שם שמים בצער, ר"ל שאינו מתפחד על צער הגוף בלבד, אלא גם

487 קידושין פב ע"ב.

488 תהילים נ, ד.

489 המהרש"א הקשה לא ידענא מי הכריחו לכך, דהא בשמעתינ מיתי לה מקרא אחרינא "כי מציון תצא תורה

ודבר ה' ", ומיניה ממעט כל ארץ ישראל, אלא דוקא בירושלים, ומקרא ד"לשכנו תדרשו" לא ממעט אלא גליל כדאמרינן התם ע"ש.

490 ר"ל עיקרה.

וכו' כמו שיעוין שם⁴⁹². והשתא הכא נימא דכל זה למאן דאפשר ליה למיעבד לכולהו, אבל למאן דלא אפשר ליה ואין לאל ידו, מילי מילי קתני, דאם לא מצאה ידו להאכילו ולהשקותו לפחות יארחוהו בתוך ביתו ומטה מוצעת לת"ח שזהו כבוד גדול, וניחא ליה לאורח הבא ללון שם ואף אי אכיל מדילה. ואם אפשר לו עוד להאכילו והשקהו ואתכא⁴⁹³ דבעל הבית סמכין ליהוי כדין וכדין ועליו תבוא ברכת טוב. וגם אם הרחיב ה' לו עוד ואפשר לו ליתן מנחה מנכסיו בהליכתו כספים ומלבושים גם ברוך יהיה, שתכף לת"ח ברכה⁴⁹⁴, ופשיטא שנתברך הבית בגללו "כי שם צוה ה' את הברכה"⁴⁹⁵, לכן נתון תתן לו מאשר ברכך ה' אלהיך בגללו. ומשום הכי האריכו בש"ס בהני מילי מעלייתא במוטב ג' כחדא. וגם אפשר דמ"ש בתחילה הא דמארח ת"ח בתוך ביתו⁴⁹⁶ הוא לסוג שאינם רוצים ליהנות מבני אדם, וכ"מ שהולך ביתו עמו כמו רבי פנחס בן יאיר ודכוותיה. ומה שסיים ומאכילו וכו' הוא לאותם ת"ח הנהנים מבני אדם וקמ"ל הרוצה שלא להנות לא ינהה כשמואל, והרוצה ליהנות כאלישע ינהה. ולפום ש' מ"ד שהביא מהא דעובד

ד"לשכנו תדרשו" שהביאו בפרק קמא דסנהדרין דף יא ע"ב ע"ש, וזה מלבד דנפיק מכללא ד"כי מציון" וכו'. ואם כנים אנו בזה בהכי ניחא מה שהקשה התוס' ז"ל שם בד"ה אין מעברין וכו' וכתב בסופו וז"ל וקשה קצת דבברכות נפקא לן מדכתיב "כי מציון תצא תורה" והכא מייתי מדכתיב "לשכנו תדרשו" עכ"ל, והנך רואה דע"פ האמור אתי שפיר דהאי קרא דאיתנו הכא ד"כי מציון" הוא כללי, וקרא דהתם ד"לשכנו תדרשו" הוא פרט לעניין העיבור, ודברי רש"י דהכא הוכיח תוכיח לזה וכאמור.

[קצה] דף סג ע"ב ומה מצריים שלא קירבו ישראל אלא לצורך עצמן וכו' ע"כ, נכתב בצידו מה שי"ל בזה עיין בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת מסעי מ"ש שם בס"ד.

[קצון] דף סג ע"ב גמ' המארח ת"ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה ע"כ, נכתב בצידו לעיל בחידושי לפרק קמא בדף י ע"ב דהאריך בכל זה לומר דמלבד האכילה צריך ליהנות אותו מנכסיו וזה ענין תעניק לו מכל אשר ברכך ה'"⁴⁹¹

494 ברכות מב ע"א.

495 תהילים קלג ג.

496 בלי לאכילו.

491 דברים טו, יד.

492 לעיל סימן פד.

493 ברכות מב ע"א, אן אתכא דריש גלותא סמכין.

ואח"כ פירש פירוש אחר והוא קרוב לפירוש הרמב"ן הנזכר ע"ש.

אדום וסיימו מאי ברכה שברכו זו חמות וח' כלותיה, שילדו ששה בכרס אחד, אפשר לומר דזו היא שרמזו ז"ל בכוונת אומר תכף לת"ח ברכה ר"ל דמילת 'ברכה' היא כמנין 'זכר', וקאמר דהמארח ת"ח וכו' תכף ידידה הוי ליה בן זכר, וישנו בכלל האי ברכה לששה בכרס אחד לו ולבניו תפסק מרובה כי הא דעובד אדום וכמדובר.

[קצז] דף סד ע"א רש"י בד"ה אומנה לביתיה לא קרא וכו' וכשהיה צריך להקזיז דם היה הולך לבית הרופא ע"כ, נכתב בצידו אבל הרמב"ן ז"ל בפירוש התורה בפרשת בחוקותי בפסוק⁴⁹⁷ "ונתתי משכני בתוכם" משמע להידייא מדברי קודשו דסבירא ליה מר דלא הוצרך כלל לאומנא, וסיים דהמשל 'תרעא דלא פתח למצוה פתח לאסייא' וכו' ע"ש, ואיברא דפשט הסוגיא משמע כדברי רש"י ז"ל ממ"ש 'לא קרא' ולא אמר 'לא הוצרך' משמע מזה דאף דהוצרך לא קראו לבוא אצלו ומרוב ענוותנותו הוא דעבד. ראיתי בסוף בפרק ג' דהוריות⁴⁹⁸ שהביאו שם להאי עניינא, ושם הביאו בעין יעקב⁴⁹⁹ משם רב האי גאון דפירש פירוש אחר⁵⁰⁰, והביאו פירוש רש"י הנזכר והקשה עליו

500 פירש שרב יוסף השפיל את עצמו ולא רצה לנהוג שורה בפני רבה, ורבה היה חולק לו כבוד ומספק לו כל צרכיו.

497 ויקרא כו, יא.
498 המעשה מוזכר גם בהוריות יד ע"א.
499 פירוש הכותב.

מסכת פאה

אי אפשר לו לקיימם, אם בא ועסק בהלכותיהן אלהים חשבה לטובה, כאלו קיימם ונוטל שכר משלם⁵ על כולם, כמ"ש⁶ "ונשלמה פרים שפתינו" והיינו רביתה דתלמוד תורה וכאמור.

[ג] **פרק ח משנה ט מי שאינו לא חיגר ולא סומא**⁷ וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין פרק ו דכתובות בדף סח⁸ ומה שהקשה מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה מהאי מתניתין⁹, ועיין מ"ש בספרי הקטן זכות אבות בפרק ו משנה ה' מה שארכנו בעניין זה בדברי התוי"ט ושאר המפרשים ז"ל בעניין זה קחנו משם ועינך שים עליו.

מסכת דמאי

[א] **פרק ג משנה ב הרוצה לחזום וכו' שאינו מעושר**¹⁰ אלא מניין ע"כ, רבי עובדיה¹¹ פירש דהאי מעושר פירוש מחוסר¹² וכתב התוי"ט שכן לא יקפיד האומר מלות "מעושר" במקום "מחוסר",

[א] **פרק א משנה א אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה**¹ וכולי ע"כ, נכתב בצידו מה שי"ל בין האי מתניתין לברייתא שאומרים בכל יום בתפילה². עיין בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת וירא בדף יז מה שהרחבנו בזה בס"ד.

[ב] **פרק א משנה א ותלמוד תורה כנגד כולם** ע"כ, נכתב בצידו אפשר לפרש דרך דרש דהכוונה בו דאם לא אפשר ליה לקיים חדא מינייהו כגון שאין לו אב ואם, אית ליה תקנה שפיר שיעסוק בדין כיבוד אב ואם, ומעלה עליו הכתוב כאלו קיימה כמ"ש³ כל העוסק בתורת עולה וכולי, וכן אמר גבי עיר הנדחת ובן סורר מורה כיוצא. ובזה פירש בסוף קונטרס יקרא דחיי מ"ש פרק קמא דקידושין⁴ גדול תלמוד, שהתלמוד מביא לידי מעשה ע"ש, והיא גופה רמז ג"כ הכ' והכי קאמר ותלמוד תורה הוא חשוב שפיר כנגד כולם, שאף אם

8 כתובות סח ע"א ת"ר המסמא את עינו (פרש"י מראה את עצמו כאילו עינו סמויה) והמצבה את בטנו והמקפת את שוקו (פרש"י כאילו שוקו נכווצת), אינו נפטר מן העולם עד שיבוא לידי כך.

9 מדוע הביאו היי מילתא מבריייתא ולא מהמשנה ממסכת פאה שלנו.

10 נוסח אחר "מחוסר".

11 מברטנורה.

12 כלומר כבר קנה אותם בהגבה ולא היה מחוסר אלא למנותן, שכבר היה ידוע כך וכך אגודות בפרוטה.

1 כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם.

2 כבוד אב ואם וגמילות חסדים ובקור חולים והכנסת אורחים והשכמת בית הכנסת והבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו, ותלמוד תורה כנגד כולם.

3 מנחות קי ע"א.

4 קידושין מ ע"ב.

5 הכוונה למושלם.

6 הושע יד, ג.

7 ועושה עצמו כאחד מהם, אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם.

נאמן אלא פטור מנא ליה דנאמן¹⁵ עכ"ל, נכתב בצידו נראה פשוט דבאומר במתניתין דפרק קמא¹⁶ פטור יש בכלל בו¹⁷, דכל פירות הנלקחים משם ואומרים הבעלים שהם מכזיב ולהלן דמאמינים אותם בזה ופטור, ולא חיישינן שמא ממקום החיוב הוא. ומ"ש הרב כדתנן בפרק קמא מכזיב ולהלן נאמן לאו דווקא שאומר בהאי לישנא, אלא דנפקא מכללא¹⁸. שוב ראיתי להספר קול הרמ"ז¹⁹ ז"ל שכתב ע"ד התוי"ט דפשיטא דנאמן ויהיב טעם למה נאמן דהוי ספק ספיקא וכו' ע"ש. ועכ"פ ניתרצה שפיר קושיית התוי"ט הלזו.

בכורים

[א] **פרק ג משנה ח העשירים מביאים** וכו' והסלים והבכורים נתנין לכהנים ע"כ, נכתב בצידו כתב התוי"ט²⁰ וא"ת וכו' כי היכי שהעשירים לא היו נותנים, עניים נמי לא יתנו להם, ואייתו מספרי שא' כדי לזכות מתנה לכהן ע"כ,

ומצאתי לו חבר בילקוט פרשת ראה¹³ עשר תתעשר שלא תתחסר, ופירש עשר או תתחסר אם לא עשר, הוי כאלו כתיב הכי 'עשה או תתחסר' ע"ש. **ולענ"ד** נראה דאי מהא לא איריאי, ואין ראייה מהא דילקוט כלל, דמעולם לא עלה על דעתם בזה לפרש האי תתעשר לישנא דתתחסר, אלא תוכיות הדברים דרוצים לפרש הקרא הכי עשר בשביל שתתעשר, והאי שלא תתחסר דקאמר פירוש דממילא משמע הכי, שאם לא עישר שנכסיו מתמוטטין, דמכלל הן אתה שומע לאו, וכמ"ש¹⁴ מלח ממון חסר וכולי. אבל לישנא דקרא כפשטיה הוא ואין הכוונה דלשון עישר וחסור אחד הוא, באומר דאין מזה חבר להא דמתניתין, אבל בלשון בני אדם אפשר שלא הקפיד האומר וכו', ומ"מ בגירסה דידן איתא להידייא 'שאינו מחוסר' וניחא שפיר.

[ב] **פרק ו משנה יא תוי"ט בד"ה שהפה שאסר** וכולי, וקשה דלא תנן

19 ספר של הרב משה זכות בן מרדכי, נדפס באמסטרדם בשנת תקס"ג. הספר ישנם פירושים על המשניות ורבינו עובדיה מברטנורה ותוי"ט.

20 כתב תוי"ט לשון הר"ע ברטנורה סלי עניים נתנים, לכהנים וקלותות של עשירים מחזירים להם, מכאן אמרו בטר עניא אזלא עניותא (שלוקחים לעניים את הסלים ומחזירים לעשירים), וקשיא לי דאי הכי עניים מתביישים, ולמה לא תקנו כדרך שתקנו בנשים המתות להטביל כל הכלים וכו' כדי יתביישו הנדות החיות.

13 ילקוט שמעוני פרשת ראה תתצ"ג וכ"כ במדרש תנחומא פרשה ראה ס' יח.

14 כתובות סו ע"ב.

15 קושיית תוי"ט היא שכתב הר"ע מברטנורה מגו דאי בעי אמר של חו"ל הן והיה נאמן, דכתנן בפרק קמא 'מכזיב ולהן נאמן'. קשה שהרי בפרק קמא לא כתוב 'נאמן' אלא כתוב 'פטור'.

16 פרק א משנה ג : מכזיב ולהלן פטור מן הדמאי.

17 שהוא נאמן ולכן הפירות פטורין.

18 בפרק א לא כתוב שהמוכר נאמן שהפרות מכזיב, אלא כתוב 'פטור' ומזה נלמד שהמוכר נאמן.

ופירש שעם הסלים יהיה נחשב מתנה ע"ש, ולע"ד קשה דבלאו הסלים²¹ חשיב מתנה כל אחד לפי ערכו, ואחד המרבה ואחד הממעיט, והדרא הקושיה לדוכתא וכעיקר דברי הספרי נראה לומר שבאו ללמד מ"ש במתניתין נתונים לכהנים לאו בתורת לחיוב קא אלא בתורה מתנה אם רוצים לזכות, ואין הכי נמי אם לא ירצו ליתן לא עכב, ודייק מלשון המשנה שאמר 'והסלים נתנים', ולא אמר 'והסלים לכהנים', מזה משמע דבתורה מתנה וזכייה קאמר, ולאו לעיכובא. ואם כנים אנו בזה נתיישרה קושיית התוי"ט.

מסכת שבת

[א] דף ד ע"א תוס' ד"ה וכי אומרים לו לאדם חטא וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק פרשת לך לך בדף יב ע"ב.

[ב] דף י ע"א תוס' בד"ה איכא דאית ליה דינא וכולי והא דאמר במועד קטן עיילוהו למערתא דחסידי¹ וכולי התם בדיינים באינם מומחים וכו', עכ"ל קשה דמאי פריך מהתם אימא דמ"ש מערתא דחסידי לאו היינו העוסקים בתורה, דהנהו לאו חסידי מיקרו, דמי שאפשר לו שפרנסתו מצויה או תלמיד חכם שהוא קבוע כל היום בתורה חייבים מדינא ללמוד כל היום כולו שתורתו אומנותו, אבל החסידים נקראים מה שעושים לפנים משורת הדין בכל מדותיהן, והנהו עדיפי מדייני, ואה"נ דהדייני עדיפי מתלמוד תורה וכדמשמע הכא, ואמאי נדחקו לתרץ דמיירי התם בדיינים שאינם מומחים

שפעמים נוטים אחר השוחד. ואחר זמן ראיתי להר"ף בעין יעקב שכמעט הרגיש בדיקדוק זה ותירץ בדוחק דכיון שבא לגרוע בשכר ההוא צורבא מרבנן הוי לי למימר עיילוהו למערתא דתלמידי חכמים וכולי ע"ש², ולע"ד דאי מהא לא איריאי דאף שבא לגרוע שכרו היינו ממדרגת החסידים, אבל מדרגת דיינים עדיין שייכא ביה מידי דהוי צריכי ליה רבנן וכמעט שהיו לומדים ממנו, ואמר לו רב יהודה דאפילו לגברא דכוותך לא חניפי ליה, משמע שהוא היה אדם גדול ולומד תורה ומלמדה לכולהו רבנן, כמ"ש שם ולפי שקיבל דינו והיה הולך ובוכה אהנייא ליה שקיבלהו, וגם דעבד כרבי אלעאי³, ומשום הכי הביאו למערתא דדייני כמו שסיימו שם, ולא שייך לו בש"ס עיילוהו למערכא דתלמידי חכמים⁴, חדא דמעשה שהיה כך היה שהמערה הייתה לדייני, וגם קושטא קאמר דאינהו עדיפי מתלמיד חכם שאינם דיינים דלאו כל ת"ח העוסק בתורה

1 במועד קטן (יז ע"א) ההוא צורבא מרבנן שיוצאין עליו שמועות רעות, אמר רב יהודה היכי לעבד? שמתיה? צריכי ליה רבנן (דהוה רבהון), לא לשמתיה? מתחלל שם שמים וכו'. שמתיה רב יהודה, לסוף איחלש רב יהודה, אתו רבנן לשילוי ביה, ואתא האי מנודה הדיהו, כד חזייה רב יהודה – חייך, אמר ליה לא מסתייך דשמתיה לההוא גברא, אלא אחוכי נמי חייך בי? א"ל לאו בדיך מחייכנא, אלא דכי אזלינא לההוא עלמא – בריחא דעתאי – דאפילו לגברא כוותך לא חניפי ליה. נח נפשיה דרב יהודה, אתא ההוא מנודה לבי מדרשא, אמר להו: שרו לי. אמרו ליה רבנן: גברא דחשיב כרב יהודה ליכא הכא דלישוי לך וכו', נפק כי קא בכי ואזיל, אתא זיבורא וטרקיה אאמתיה. עיילו

למערתא דחסידי ולא קיבלהו, עיילוהו למערתא דדייני וקיבלהו.

2 שתירץ ההוא צורבא דרבנן דסני שומעניה וכו' ומדקאמר עיילוהו למערתא דדייני משמע שאלו הת"ח שהם דיינים שמעלתם גרועה מצד היותם דיינים וקבלהו, שאלו היו ת"ח שאינם דיינים דעדיפי טפי לא קיבלהו.

3 דתניא רבי אילעאי אומר אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתעטף שחורים ויעשה מה שליבו חפץ, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא.

4 מקשה על הר"ף בעין יעקב.

הוי ליה להתוספות ז"ל להקשות ג"כ האי קושיה מסוגיית הנזכרת וצריך יישוב לע"ד.

[ג] דף י ע"א מכאן ואילך כזורק
אבן לחמת ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה פירוש שאין בו תועלת כלל אלא למלאת החמת אם הוא חסר עכ"ל, ולע"ד יותר נראה לומר, דהכוונה בו דכמו דהזורק אבן לחמת, קרוב לעשות היזק בחמת ולקורעה, כן האוכל אחר ו' האכילה היא אפשר דקרובה להזיק יותר מתועלת.

[ד] דף י ע"ב גמ' הנותן פת
לתינוק צריך להודיע לאמו וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה אין מובן טעם לזה, דבשלמא בין אדם לחבירו שייך טעמא שמא יתבייש לקבלה או דמתוך כך יהיה אוהבו¹⁰, אבל בתינוק לא שייך הני טעמי, ובפרט לפי טעם השני קשה דשמא הוי ליה קירוב דעת וחיבה עם אימו, ובשלמא אילו הוה אמר 'צריך להודיע לאביו' הוה אתי שפיר לפום טעם השני, אבל השתא דאמר 'לאמו' קשה. גם בזה חזית להרי"ף ז"ל בעין יעקב שהרגיש לדקדוק כן לפי טעם

זוכה להיות מדייני ושם והאי צורבא מרבנן זכה והגיע למדרגה זו כאמור. **ואגב** ראיתי להרב הנזכר שדיקדק עוד דהוי ליה להקשות התוס' מ"ש בסמוך⁵ כל דיין שדן דין אמת לאמיתו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, הרי גדול כח הדין מתלמוד תורה, שלא מצינו שנעשה שותף העוסק בתורה וכולי ע"ש, ולע"ד דגם מהא ולא איריאי שהרי אמר ז"ל בש"ס "אם לא בריתי"⁶ וכולי, ולא ניתנה תורה אלא לעסוק בה וא"כ ע"י תלמידי חכמים העוסקים בתורה העולם מתקיים, ובזה חשיבי שפיר שותפים להקב"ה במעשה בראשית, ומשנה שלמה שנינו⁷ על ג' דברים העולם עומד על התורה וכו', וא"כ בלא עסק התורה היה העולם ומלואו חרב, ובזה הם שוים לעניין זה לדיין הדין דין אמת, ומשום הכי לא הקשה מזה מידי, אבל אי קשה הא קשה לכאורה ממ"ש בפרק קמא דברכות דף ו ע"א⁸, 'מהו דתימא דינה שלמא בעלמא הוא, קמ"ל דדין נמי היינו תורה ע"ש, הא קמן דיש סברא לומר דדין של ג'⁹ גרוע הוא מן התורה עד דקמ"ל דשוים הם, וזה דלא כדמשמע הכא דעדיף הדין מתלמוד תורה

5 שבת י ע"א.

6 ירמיהו לג, כה.

7 אבות פ"א משנה ב.

8 ומנין לשלושה שיושבים בדין ששכינה עמהם שנאמר "בקרוב אלהים יפוט" (תהילים פב, א), ומנין לשנים

שיושבים ועוסקין בתורה ששכינה עמהם שנאמר "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה'" (מלאכי ג, טז).
 9 שלושה שיושבים בדין ששכינה עמהם.
 10 כפרש"י בד"ה צריך להודיעו.

צריך לומר בדבר הפשוט, ואם כן למה יומת, מה עשה, ולכן לא היה אדם מחזירה דבר דחטאו גרם, כיון דכ"כ מדקדק על עצמו.

[ח] דף יג ע"ב תוס' בד"ה מטה חדא הואי ופלטי בן ליש שנעץ חרב בינו לבינה איכא למימר שרחוק ממנה היה ביותר והיה פתוח לרשות הרבים שלא היה משום יחוד עכ"ל, נכתב בצידו נראה פשוט דכוונתם הכי משום שמשמע מפשטא דהש"ס דאף מטה חדא בלא קירוב בשר אסירא, דזאת היתה טעותו של אותו תלמיד, דסבר דשרי בהכי, וקושטא קאי דאף זו אסור, ומשום הכי נענש וכמשמע מפרוש רש"י ז"ל, ולהכי קא מקשו מהא דפלטי בן ליש שמשמע דישן במטה אחת עימה, אבל נעץ חרב ואם איתא אף נעיצת חרב אסור, דאין אפטרופוס לעריות, ושמא יתגבר עליו יצרו ולא יחוש להאי חרב, לכן תירץ¹² שפלטי בן ליש רחוק ממנה ביותר, ולא מטה אחת היתה, וגם היה פתוח לרשות הרבים דליכא למיחש בכהי גוונא ליחוד, ובהצטרפות הני תרי טעמי הוא דהתירו גבי פלטי בן ליש, וכ"ז אם נאמר דסבר

הראשון וסיים בה דלפי טעם שמתוך כך יאהבהו אתי שפיר וכו' ע"ש¹¹, ואין מובן לד"ק וגם בסוף דבריו אינו מובן והיאך יישב דיקדוק זה וכפי הנראה שמה שדיקדקנו במקומו עומד.

[ה] דף י ע"ב תוס' בד"ה נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים וכולי, ואע"ג וכולי ע"ש, נכתב בצידו עיין מה שהארכנו בזה בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת וארא בס"ד.

[ו] דף יא ע"א תוס' בד"ה כגון אנו מפסיקין וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שכתבתי בזרע יצחק בפרשת וירא בדף כ ע"ב.

[ז] דף יג ע"א גמ' והיתה אשתו נוטלת תפיליו ומחזרת וכולי ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה דנטלה תפיליו לעגמת נפש שיתעוררו על מיתתו ע"ש, ועדיין י"ל אהאי התפילין, ולא הטלית או דבר אחר? ולכן אפשר דמשום דיש מחלוקת בעניין התפילין, ויש ב' סברות והאי תלמידא עושה ב' זוגות משום ספק, לכן האי איתתא נקטא בידה תפיליו ר"ל הב' זוגות, לומר דכל כך היה מחמיר על עצמו לצאת ידי המחלוקת ואין

הנתינה, שמה בשעת הנתינה יתבייש ולא יקבלנה, אבל יודיעו קודם 'אני רוצה לתת לך מתת' כי מתוך הדברים מתרצין ואינו בוש. 12 התוס'.

11 כתב הרי"ף שרש"י ז"ל דקדק שכיון שאומר 'הנותן מתנה לחברו' משמע שנותן מידו לידו, מה צריך להודיעו? וכו' לזה אמר צריך להודיעו מתן פלוני אתן לך דהיינו קודם הנתינה, אם רוצה לתת לחברו לא ימתין מלהודיעו עד שעת

לישנא¹⁴ 'שלא נשא פנים'¹⁵. לכן יותר י"ל דקאי אהקב"ה דהכי אשכחן כלישנא דקרא שנאמר על השי"ת "אשר לא ישא פנים" וכולי, ולא היקשה דהרי כתיב "ישא ה' פניו אליך" וכו' דכבר אמר בפרק התינוקות¹⁶ דהתם מיירי קודם גזר דין וכו' ע"ש, וא"כ האי עובדא שהיא לאחר גזר דין לכן בירך ברוך המקום וכולי, דחייב לברך על הרעה כשם על הטובה¹⁷.

[י] דף כ ע"ב גמרא אנן שירא פרנדא קרינן ליה וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה נראה דמאי דא"ל אביי לרבין אנן שירא פרנדא קרינן ליה אכלך דמתניתין קאי, וכמו שפירש רבינו תם¹⁸, דאי אמטכסא לאו היינו שירא פרנדא דלא הוה אחר החורבן, וא"כ קשה טובה דהתיובתא לאו לרבין¹⁹ אלא לאביי דהוא אמר דכלך דמתניתין היא שירא פרנדא, וא"כ הוי ליה דהשיראים והכלך אחד הוא והברייתא מני להו כתרתי. וראיתי להרב מאיר עיני חכמים²⁰ ד"ל שכתב דלפי גירסה זו צריך לפרש דמטכסא היינו עיקר המשי, ועליו אמר רבין שהוא כלך דמתניתין, וא"ל אביי דזה אינו שהרי המטכסא שהוא עיקר המשי, אנן שירא פרנדא קרינן ליה

שהיתה מקודשת לדוד, ולכן סיימו או שמא סבר כשאול שלא היתה מקודשת לדוד אלא שלו היתה, ולכן נתייחד עמה ואף אם לא היה פתוח לרשות הרבים, וגם אף אם לא היה רחוק ממנה ביותר שפיר דמי, וכי תימה אמאי נעץ חרב, מחמיר על עצמו היה מלבא עליה דשמא ספק ספיקא, וספק דאורייתא לחומרא, ולפי שראיתי לקצת מן המעיינים שעמדו בו הוצרכתי לבארו.

[ט] דף יג ע"ב גמ' ברוך המקום שהרגו שלא נשא פנים לתורה וכולי ע"כ נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה דקאי על התלמיד שלא נשא פנים לתורה לדרוש מריבויא דקרא ד"תהיה בנדתה" וכולי ע"ש, ולא ידעתי מאי דוחקיה בזה, ועדיף טפי להניח הדברים כפשטן דקאי על המקום ברוך הוא שלא נשא פנים לתורתו של זה התלמיד ששנה הרבה וקרא הרבה ואפ"ה לפי שעבר על זה, לא נשא פנים לו והקב"ה מדקדק עם יראיו ולא ישא פנים¹³, והיתה מיתתו כפרתו וטבא ליה עבדי ליה כדי שיזכה לעולם הבא. וגם לא אשכחן שעניין דרשא דריבויא שיאמר בהאי

13 יבמות קא ע"ב, בבא קמא נ ע"א, בבא מציעא קז ע"ב.

14 דברים י, יז.

15 התלמיד.

16 נדה ע"ב.

17 ברכות פרק ט משנה ה.

18 בתוס' בד"ה אנן שירא.

19 לכן הרש"ל מוחק את המילים 'תיובתא דרבין'.

20 מהר"ם מלובלין על המהרש"א.

ולא כלך, וא"כ רבין סבירא ליה דשירא פרנדא וכלך אחד הוא. ועל זה מוטיב מיתבי השירים והכלך וכולי, דשמע מינא דשירי לאו היינו כלך, ותיובתא דרבין, אבל לאביי לא קשיה מידי וכו' ע"ש, וכן כתב הרב חידושי הלכות²¹ ז"ל. ולע"ד נראה שטעות נפל בספרים במ"ש 'א"ל רבין לאביי' וצ"ל 'א"ל אביי לרבין היינו כלך דתנן, וא"ל רבין דאנן קרינן לכלך דמתניתין שירא פרנדא', ועל זה מוטיב שפיר 'מיתבי השירים והכלך' וכולי, הרי דכלך לאו היינו שירא פרנדא, ותיובתא דרבין וזה הוא יותר נכון כנ"ל. אבל פירוש הרב מאיר עיני חכמים לע"ד הוא דוחק, דמהיכא משמע דסבירא ליה לרבין דשירא פרנדא וכלך אחד הוא עד דמוטיב ליה מהברייתא, דבשלמא אי הוה ידיע ליה מתניתין דמטסכא הוא שריא פרנדא, ואפ"ה אמר דהיינו כלך דתנן הוה שפיר משמע מדבריו כן, ואתי נמי תיובתא עליה מהברייתא. אבל השתא דלא ידיע ליה אלא אביי א"ל דאנן שירא פרנדא קרינן ליה, ואילו הוה שמיע ליה דהוא שירא פרנדא לא היה אמר מעולם 'דהיינו כלך דמתניתין', ועכשיו אפשר דהודה לדברי אביי ולא נחלק עליו, ומאי מותבת עליה.

וסבור הייתי לומר דאם נאמר דרבין הודה לדברי אביי, א"כ שפיר הוה מצינו למימר דמאי דקאמר ליה אביי לרבין אנן שירא פרנדא קרינן ליה אכלך דמתניתין קאי, וכמו שפירש ר"ת וגם אין צריך להטעות הספרים ואתי שפיר גירסא דידן דמוטיב לרבין, כיון דהוא נמי סבירא ליה כאביי. אבל קשה לן על זה חדא דמינן ליה לומר דרבין סבירא ליה כאביי עד דניתוב עליה, ועוד דאף אם תרצה לומר הכי הוה ליה לאותובי אתרוייהו, ואמאי מוטיב לרבין לחודיה ולא לאביי, דהוא בעל סברה זו, הא אין עליך לומר אלא דטעות נפל בספר וצ"ל 'תיובתא' סתם וקאי לאביי או כמ"ש דצ"ל א"ל אביי לרבין וכו', והשתא קאי שפיר התיובתא לרבין וזהו הנכון. **ונבוא** למ"ש התוס' דר"י מפרש דקאי נמי אמטכסא, והא דקאמר התם בטל לא לגמרי בטל אלא שלא היה נמצא כל כך וכו' ע"ש, דק"ל דאמאי לא הביאו, הכריח דוודאי קאי אמטכסא²² דאל"כ לא תעלה התיובתא לרבין אלא לאביי. ועוד מאי מילת 'נמי' דקאמרי²³ דמשמע דמלבד דקאי אכלך דמתניתין קאי נמי אמטכסא, וזה קשה לשמוע דהיכי אפשר לומר דקאי אתרוייהו דקשה לזווגן, ויש חילוק גדול

²¹ מהרש"א.

²² רבינו מפרש את ר"י שסובר שאמטכסא זה שירא פרנדא וזה גם כלך, ולכן אבי ורבין לא חולקים וקשה על שניהם.
²³ שאמר ר"י בתוס'.

בין זה לזה, דאם נפרש דקאי אמטכסא אתי שפיר התיובתא לרבין כמשמע לגמרא, ואם נפרש דקאי אכלך דמתניתין קשה על הגמרא דאדרבא הוייא התיובתא לאביי. אשר על כן צ"ל דאף לדעת ר"י נראה דהוה גריס בגמרא 'תיובתא' סתם ומשום הכי קאמר דקאי נמי אמטכסא והיינו דמלבד שאפשר לפרש דקאי אכלך דמתניתין ואתי התיובתא לאביי, אלא דאף משמע דקאי נמי אמטכסא וקראי האי תיובתא סתם לרבין וליכא להקשות, דלא היה אחר החורבן דהא דקאמר התם בטל, לא לגמרי בטל וכולי, כן נראה כוונת ר"י. **ושוב** בא לידי ספר חפץ ה' למהר"ח בן עטר ז"ל וראיתי לו שם בשיטתו שרצה נמי בתחילה לומר דרבין הודה לדברי אביי, ומשום הכי קא מוטיב בגמרא עליה, והוקשה לו בזה מעין מה שהקשינו, ולכאורה דבריו צריכים עיון יעו"ש היטב. ועוד כתב בסוף דבריו דמאי דלא קאמר התוס' דיש הפרש בין פירוש ר"י לפירוש ר"ת בגירסאות, נראה לי דהוה גרסי תיובתא סתם ע"כ, והיינו כמ"ש תל"ת²⁴ שכיוונתי לדעתו.

[יא] דף כ ע"ב תוס' בד"ה ותנא דידן וכולי וא"ת וכולי וי"ל וכו' עד סוף הדיבור, נכתב בצידו קשה לע"ד דאין

אפשר לו²⁵ דהוסיפו היינו טעמא מפני שאין מושכין השמן יפה, הרי מעיקרא אין נחלקין כלל דצמר מיכווץ כוין ושער איחרוכי מיחרך, וכן פירש רש"י מיכווץ כוין מפני האור ואין דולק כלל ואין שלהבת אוחזת בו ע"כ, וא"כ היכי קאמר²⁶ דטעמא שאין מושכין השמן יפה דמשמע דמתחילה נדלקין אבל אין נדלקת יפה שלא נמשך השמן כל כך. וליכא למימר דפליגי על רש"י בזה, חדא דפשטא דהש"ס כפירוש רש"י, ועוד דאין מחלוקת במציאות. **ותו** דלו יהיה כדבריהם קשה דאם מפני טעמא דאין מושכין השמן יפה ליכא למימר בה 'הוסיפו' אלא א"כ הוסיפו עיקר הדין. גם בשלמא אי הוה תני הברייטא הטעם בהדיא²⁷ הוה מצי למימר דהוסיפו היינו טעמו ולא ממשו, אבל עכשיו דלא תני בה טעמא מנא לן לומר הכי כיון דהעיקר חסר, אלא וודאי מאי דקתני היינו בעיקר הדין, והכי דייק ממאי דתנא הוסיפו עליהן, דמילה 'עליהן' מורה הכי דמלבד פסולי דתני במתנתין הוסיפו עוד תני. וא"כ חזרה קושיית התוס' למקומה דכיון דמתניתין נמי סברה דצמר ושער פסולין להדלקה מאי הוסיפו דקאמר, ונראה לומר דבשלמא אילו הוה

26 התוס'.

27 בבריתא לא כתוב 'מפני שאין מושכין השמן יפה'.

24 תודה לה' יתברך.

25 צ"ל לומר.

תנן במתניתין דין זה²⁸ בהדייא או מדיוקא הוה שפיר קשה לן דמה הוסיפו בברייתא, הא שמעינן דין זה ממתניתין, אבל השתא דדין זה במתניתין לא הוזכר כלל וטעמא דכיון דפשוט מסברא דאין דולקים כלל, פשיטא דפסולין ומשום הכי לא הזכירוהו, אבל בברייתא הוצרכו לבארו ואין שייך להקשות כ"כ מאי הוסיפו. אלא דלכאורה קצת קשה דכיון דמתניתין לא הוצרכו להזכירו, אמאי בברייתא הזכירוהו, כיון דפשוט מסברא דנפשין דצמר מיכוון כוין ושער איחורוכי מיחרך. והיה אפשר לומר דזאת הקושיה היא גופה קושית התוס' ז"ל והכי פירוש דבריהם ואם תאמר כיון דמתניתין נמי סברה דצמר ושער פסולין להדלקה והיינו דהאמת מתניתין סברה הכי, אלא דלא חששה להזכיר משום שהוא פשוט, א"כ מאי 'הוסיפו', אמאי חששו בברייתא להזכיר, אלא דאין זה כמשמע דברי התוס' וגם אין תירוץ עולה יפה כל כך לקושיה זו. ותו דבדוכתי טובא אע"פ שהוא פשוט תנא ליה תנא דברייתא ואין להקשות קושיה זו. **ועוד** י"ל על דעת התוס' דסוף סוף מאי בינייהו, כיון דבין לתנא דמתניתין ובין לתנא דברייתא פסולין. גם דהכא התרתי טעמי שייכי, דאיכא תרתי לרעותא דלא²⁹, כוויין ואין

השמן עולה יפה. ותו דלתנא דטעמיה דלא מיכוון ומיחרך על כורחך מודה לטעמא דברייתא דלא נמשך השמן יפה, דהא מכלל דבריו אתה למד דכיון דלא מיכוון ומיחרך וודאי דלא נמשך יפה. גם תנא דברייתא נמי מודה לטעמא דתנא דמתניתין דלמה אין נמשך יפה משום דמיכוון ומיחרך. דאם כן אפילו בטעמם לא פליגי ומאי בינייהו. גם לא נפקא מינה לעניין דינא מידי. **והיה** נראה לי בזה דאע"ג דלא נפקא מינה הכא בעניין זה מידי, מכל מקום נפקא מינה בעניין אחר, היכא דלא כוויין ולא מיחרך אלא שאינו נמשך השמן יפה לתנא דמתניתין כשר דהא לא כוויין, ולתנא דברייתא פסול דאע"ג דלא כוויין מכל מקום בענין השמן עולה יפה וליכא. אבל קשה לי על זה מהא דפירש רש"י לעיל מזה בד"ה כיתנא דדייק ולא נפיץ דכיון דלא נפיץ אין השמן נמשך אחריו ע"כ, הרי דבעינן נמי שיהיה השמן נמשך אחריו, והסברא נותנת כן דהא בהאי נמי איכא חששא דשמא יטה. **וראיתי** אחרי רואי להספר חפץ ה' ז"ל שנזדמן לידי כעת שהרגיש בקצת ממה שהקשינו לדברי התוס' וכתב כמ"ש. וגם נתק' מלשון רש"י זה שהבאתי וחי' וז"ל וי"ל דזה דיקדק התוס' במתק דבריהם שכתבו שאין

מושכין את השמן יפה דעכ"פ מושכין קצת, אלא דלהאי תנא סובר כיון דאינו יפה כל כך גזרינן והיינו טעמא נמי דנקט דווקא צמר ושיער אע"ג דלא איצטריך לדידהו אלא לומר דכל דדמי להו שאינו נמשך יפה אסיר, משאין כן לתנא דמתניתין עכ"ל. **והנה** נראה מדבריו דסבירא ליה דבצמר ושער מדכתב התוס' 'אין מושכין השמן יפה' משמע דמושכין קצת, ולתנא דברייתא כל היכא שאינו נמשך יפה אסיר, אבל לתנא דמתניתין כשר כיון שהוא נדלק קצת, ומה שפירש רש"י גבי כיתנא דדייק ולא נפיץ פירוש אין השמן נמשך אחריו כלל, ובהא אפילו תנא דמתניתין מודה בה לאסור. וזה קשה לע"ד חדא דהא על מה פירש בגמרא כיתנא דדייק ולא נפיץ, הנא על 'חוסן' דתני במתניתין, וא"כ קשה דאמאי הוצרכו במתניתין לשנות דין זה, הרי הצמר ושער עכ"פ מושכין קצת לא איצטריך למיתני לפי דפשיטא דאסור, החוסן שאינו מושך את הבמן³⁰ כלל ואינו נדלק לאו כל שכן דאסור, ואמאי תני דבר שהוא פשוט יותר ושביק תנא מידי שאינו פשוט כל כך. **ותו** דאדרבה רש"י ז"ל פירש אצמר ושער דאין נדלקין כלל ואין השלהבת אווזת בהם.

וכבר הקשה לעיל על התוס' קושיה זאת. וא"כ ע"כ למימר דהאי מילה 'יפה' שכתב³¹ לאו דווקא אלא דר"ל דאין נדלקין כלל ואין מושכין לשמן וכפירוש רש"י ולא נחלקו במציאות. ותו קשה לדברי הרב דמאי טעמא דתנא דמתניתין שמתיר כיון שנמשך קצת הרי כיון שאינו נמשך כל כך עדיין איכא למיגזר שמא יטה ויזל בתר טעמא ותירץ הרב לא הונח לבו ועדיין דברי התוספות צריכות יישוב לע"ד. **ודע** דבעיקר דברי רש"י מה שפירש גבי כיתנא דדייק ולא נפיץ, דכיון דלא נפיץ אין השמן נמשך אחריו, ק"ל לכאורה דהא החוסן הוא מפיסולי פתילות, ופיסולי פתילות אמרינן לקמן בדף כ"א א"א אמר רבא פתילות שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת מפני שהאור מסכסכת בהן, ושמונים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן מפני שאין נמשכין אחר הפתילה, ועיין בפירוש רש"י שם³², וא"כ היאך הכא מפרש טעמא דפסולי פתילות לפי שאין נמשך אחר הפתילה, הא האי טעמא לא הוי אלא לפיסולי שמונים כמ"ש בגמרא. ואם תאמר כיון דהאור מסכסכת בהן ממילא משמע דאין השמן נמשך אחריו,

30 צ"ל השמן.

31 התוס'.

32 פרש"י מסכסכת כמין סכין פגומה מסכסכת בבשר, שאין אורו זקוף ונוח במקום אחד, אלא נדעך וקופץ, לישנא אחרינא אינה נכנסת תוך הפתילה אלא סביב מבחוץ.

והא בהא תלייה אם כן אמאי חילק רבא האי חילוקא, ויש ליישב ודוק.

[יב] דף כ ע"ב תוס' בד"ה עד כאן פסול פתילות וכולי בני נרבונא אוסרין נר שעוה שלנו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין ברא"ש ותמצא הדבר מבואר ביותר³³.

[יג] דף כא ע"ב גמרא אמרו רבנן קמיה דאביי משמיה דר' ירמיה ולא קיבלה וכולי ע"כ, נכתב בצידו ראיתי למוהר"ח בן עטר ז"ל בשיטתו שם שכתב וז"ל מקשים המשכילים לא ידענא מאי טעמא דאביי שלא קיבל דברי רב רביה דרביה, ומאי טעמא לא אחשביה לסמוך על דעתם, ונראה דאביי האמין בוודאי מימרא דרב אלא דלא נראה לו כלל לאסור תשמישיה³⁴, והא דמדליקין בשבת כיון דאיכא נר שבת לא גזור וכו', ועוד לכל הפירושים בין פתח הבית בין פתח החצר לא במקום תשמיש עבדי לה, וכהיי גוונא לא גזור וכו', לזה הוא דלא קיבל דברי רב ירמיה שנתן טעם לדברי רב משום איסור וכו', וכאתא רבין משמיה דרב יוחנן אמר כדאי הוא לסמוך אדבריו עכ"ל. **ומה מאד** המיה אני על המשכילים הללו דהיאך

עלתה על דעתם להקשות קושיה זאת? שהרי פשוט הוא לכל מבין דמ"ש בגמרא 'לא קיבלה', לאו אעיקר מילה רב קאי, אלא ארב ירמיה שהניח טעמיה דרב דסבר כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה, בהא לא חשבה לסמוך על דעתו וכדפירש רש"י³⁵ ז"ל, וא"כ קושיה מעיקרא ליתא. ומ"ש הרב 'כיון דאיכא נר שבת לא גזור' קשה דאם אירע דכבה נר שבת אפשר דיסמוך על נר חנוכה ואיכא חששא דשמא יטה. גם אפשר דאינם מניחים אותה באותו חדר שמונח שם נר של שבת אלא חדר בפני עצמו. גם מ"ש דבין פתח הבית וכולי לא במקום תשמיש עבדי וכולי, אחרי המחילה אינו נראה דהא אף במניחה בפתח הבית או של חצר, קרי במקום תשמיש, כגון אם ירצה לאכול שם או להרצות מעות כנגד נר חנוכה דאמרינן לקמן בדף כב ע"א דאסור לרצות מעות כנגד נר חנוכה ותשמיש כהאי גוונא אף בפתח הבית הוי וחשיב במקום תשמיש לעניין זה. **ותו** דאם כדברי הרב דמאי דלא קיבלה הוא דלא נראה לו לאסור תשמיש מכמה טעמי, א"כ אמאי כדאתא רבין משמיה דרב ירמיה קיבלה ולא הוקשה לו

והדליקה אטו פסול שמנים שנתן השעוה על הפתילה בנר כדרך שעושין שמנים קמ"ל דלא.
34 לרב לא היה נראה שאסור להשתמש לאורם של נרות חנוכה.
35 בד"ה ולא קבלה.

33 ובסוף בדברי הרא"ש כתב כמו שפרשו חכמי נרבונא ז"ל וכבר כתבנו שאין פירושם נכון. ורב אלפס ז"ל גורס מהו דתימא נגזור פסול פתילות אטו פסול שמנים קא משמע לן (שלא), והיינו כפרש"י כלומר נגזור אם עשה מן השעוה כגון פתילה (שעוה) שכרכה סביב הפתילה

יש בה' דמשמע דסבירא ליה שמותר להשתמש כנגדה, דאף שר' יוסף תריץ לה 'שלא יהיו מצות בזויות עליו', אפשר דלא נהירא ליה האי תירוצ, דהוי ליה דבתשמיש כי האי ליכא ביזוי מצוה אבל כיסוי הדם ברגל איכא ביזוי מצוה, ואמטו להכי כיון דאמר לו משמיה דר' ירמיה לחודיה לא קיבלה ופליג עליה, וכשהגידו לו דרב יוחנן נמי אמר הכי, קיבלה וחזר בו דהוי ליה תרי לגבי חד, וסברת שמואל דאמר כוותיה לא שמיעא ליה ומשום הכי קיבלה ובזה יבא הכל אל גורן נכון.

[יד] דף כא ע"ב תוס' בד"ה ובשעת

סכנה נראה לר"י דהיינו מכי אתו חברי לבבל וכולי וי"ל דאין רגילות וכולי עכ"ל, נכתב בצידו דע דהתם בפרק כירה דף מה³⁷ על מאי דבעו מהו לטלטולי וכולי, פרש רש"י³⁸ שרגא דחנוכה וכולי אי נמי ביום חגם וכולי ע"ש, והנה כפי פירוש אחד דרש"י דגזרת החברים היתה שלא להדליק נר חנוכה אתי שפיר מאי דקמבעייה ליה בנר חנוכה בלבד ולא בנר שבת, כיון דהגזירה לא היתה על נר של שבת. אבל לפי פירוש שני דרש"י דגזרו שלא להדליק נר כלל, א"כ קשה אמאי קמבעייה ליה בנר חנוכה טפי מנר שבת

שום קושיה, וכי משוא פנים יש בדבר, אלא וודאי הטעם הוא מאי דלא קיבלה מרב ירמיה משום דלא אחשביה וכדפירוש רש"י, אבל רב ירמיה גדול בחכמים היה וסמך עליו וקיבלה³⁶, אלא דלפי זה ג"כ קשה דמאי טעמא לא אחשביה לרב ירמיה לסמוך על דעתו, דאף אם היה קטן ממנו כיון שאין עליו שום קושיה הוי ליה לסמוך עליו, כיון שכן הוא האמת ומה גם דלאו מכללא איתמר כותיה דרב ירמיה, אלא בפירוש איתמר כוותיה דהא א"ר יהודה לקמן בדף כב ע"א משמיה דרב דאסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה, הרי בהידיא דאית ליה לרב גופיה דאסור להשתמש לאורה וכדפרישית טעמא ידידיה ר' ירמיה, וא"כ אמאי לא קיבלה אביי. ולזה אפשר לומר דאביי לא שמיעא ליה הא דרב יהודה דאמר משמיה דרב הכי, מיהו עדיין קצת קשה דאפילו הכי הוי ליה לסמוך על דעתו. **אשר** ע"כ הנלפ"קד לומר כוותיה דמוהר"ח בן עטר ולא מטעמיה והוא דהאמת הוא דמאי דלא קיבלה לאו משום דלא אחשביה לרב ירמיה, אלא דלא נראה לו לאסור תשמישיה ופליג בעיקר הדין, והוי ליה כסברת שמואל דהקשה לקמן אמימרת רב יהודה אמר רב הנזכר, ואמר 'וכי קדושה

38 רש"י בד"ה מקמי, שהם גזרו שלא להדליק (בחנוכה), אי נמי ביום חגם אין מניחים לדלוק אור אלא בבית ע"ז.

36 רב ירמיה קיבל את הטעם.
37 עמוד א.

וכמו שהקשו התוס' שם³⁹. ונ"ל כמ"ש התוספות הכא דאין רגילות כל כך לחפש בבתים, ואם כן נר שבת שמדליקין אותו בבית לא קמבעיאי ליה אי מותר לטלטלו או לא, דהא אין דרך לחפש בבתים, אבל נר חנוכה שמצוותו בטפח הסמוך לרשות הרבים לעין כל מיבעיאי לן ביה. וליכא להקשות כיון דלפעמים מחפשין אף בבתים וכדמצינן עובדא דרבה בר בר חנה א"כ הוי ליה לשאול נמי בנר שבת אי מותר לטלטלו או לא, דהשואל הזה שאל בעניין במידי דשכיח וכשא"ל שפיר דמי, מינה ילמד דאם לפעמים יחפשו בבתים בנר שבת דמותר דמאי שנא. ועל תירוץ התוס' שתירץ לזה שם משום דלצורך אכילה היו מניחים להם, לכאורה קשה לומר דהא בעובדא אדרבה בר בר חנה דאתא חברא ושקל שרגא מקמייהו, מסתמא היה לצורך אכילה ואפילו הכי לא הניחו להם ואע"ג דאיכא למימר דהתם לצורך חולה היה מכל מקום מילתא דאתיאי בק"ו היא, דהשתא ומה לצורך אכילה דלא מיעכבא כל כך היו מניחים להם, לצורך חולה לא כל שכן שהיו מניחים להם, וא"כ אמאי ההוא חברא שקל שרגא מקמייהו? ותו דמן הסתם משמע שהגזירה היתה שלא

ידליק שום אדם נר לא בבית ולא בשדה אלא בבית עבודת אלילים, ואף הגזירה היתה עליהם שלא ידליקו נר כלל, והוא יום איד להם שכל העולם ישבו בחושך ידמו ובית אלהיהם היתה אורה. ואם לצורך האכילה היו מניחים אותם א"כ בטלה גזירתם דהא על הרוב עיקר הדלקת הנר בלילה לצורך אכילה הוא, וגם הכל מערימין ומדליקין ואמורים שלצורך אכילה הדליקו, אלא וודאי דגזרתם היתה שלא ידליקו נר כל עיקר ואפילו לצורך האכילה, ומאי דלא קמבעיאי ליה בנר שבת הא אין עליך לומר אלא כמ"ש⁴⁰. **האמנם** פש⁴¹ גבן מה שהקשה התוס' שם מהכא דאמרינן בשעת סכנה מניחה על שולחנו ודיו, א"כ קשה לפירוש א' דרש"י שפירש שלא יראוהו בחצר, דאמאי ומעיקרא יניחוהו בחצר, יניחו על שולחנו ודיו ולא יראוהו כלל⁴². ולכן נראה דהנכון כפירוש ב' דרש"י דהגזירה היא שלא להדליק נר כלל ואם כן אף במניחו על שולחנו סכנה היא לו, וההיא דלעיל מיירי שגזרו שלא להדליק נר חנוכה וכולי וכמו

42 רש"י לפי הפירוש הראשון אמר שהם גזרו לא להדליק נר בחנוכה, לכן יניח את הנר על שולחנו והם לא יראוהו כלל, ואז קשה מדוע הגמרא שאלה מהו לטלטולי שרגא דחנוכה מקמי חברי בשבתא.

39 תוס' ד"ה מקמי.
40 אין דרך לחפש בבתים, אבל נר חנוכה שמצוותו בטפח הסמוך לרשות הרבים שאני.
41 נשאר.

הם, ויותר יגדל התימה דהפירוש בגיטין אי אפשר וכמו שהקשו התוס' התם⁴⁶, וז"ל 'וקשה לר"ת דהא ע"כ חברים לאו היינו פרסיים דאיכא פרק עשרה יוחסין⁴⁷ הראני פרסיים דומין לחיילות של בית דוד, הראני חברים דומין למלאכי חבלה וכו'. הרי משמע דחברים ופרסיים ב' אומות הם, לכן לענ"ד לומר דבהאי פירוש רש"י בגיטין דחברים הם פרסיים ומכוח האי קושיה ממ"ש ב' יוחסין חזר בו ופירש בפרק כירה דהיא שם אומה שהיתה עם פרסיים, והיינו פירוש התוס' דהתם ולפי הנראה לא ראו⁴⁸ פירוש רש"י דפרק כירה ודוק.

[טו] דף כב ע"ב רש"י בד"ה ומפיק

להו לחולין כלומר יניחם בחוליהן כמו שהן ע"כ, נכתב בצידו הנה מה שהוצרך רש"י לפרש זה משום דהוקשה לו היכי קאמר מפיק להו לחולין דמשמע דבתחילה היו קודש ועכשיו מוציאן לחולין, הרי לא היו מעולם קדש ולזה פירש מניחם וכו', אבל לכאורה עדיין קצת קשה דמנא משמע הכי דהא קאמר לישנא דמפיק להו, ואם כפרוש רש"י הוי ליה למימר 'וקא מנח להו', ונראה דמ"ש 'מפיק להו' אינו ר"ל שמוציא אותם

שתירין התוס'⁴³ כתירון ב', ומשם הכי 'בעי מהו לטלטולי', אבל אכתי ק"ל לפי זה אמאי קא בעי לה בנר חנוכה ולא בנר שבת? לכן צ"ל כמו שתירין התוס' כתירון א דהכא מיירי אם יארע שלא הניחה על שולחנו. ומ"מ מתירון ב' של התוס' שם ממנו נלמד להשיב לקושייתם שהקשו הכא דעל השולחן נמי יקחו אותו כדאיתא בגיטין וכולי. והוא כיון דהכא גזירתם היתה שלא להדליק נר חנוכה, ונר חנוכה יודעים מקומו בטפח הסמוך לרשות הרבים, וכשיראו שאין באותו מקום נר כלל יאמרו שקיים גזירתם ולא הדליק, ומשום הכי אמר שמניחה על שולחנו ודיו, אבל ההיא דגיטין סכנת חברים היא שגזרו ביום אידם שלא ידליקו כלל. מיהו התוס' ז"ל לרווחא דמילתא כתבו הכא דאף אם נאמר דמיירי הכא בגזירת חברים י"ל דאין רגילות כל כך לחפש בבתים. ודע דבפירוש 'חברים' מה הם דברי רש"י בזה סותרין זה את זה, דאלו בפרק כירה שהבאתי לשונו לעיל⁴⁴ פירש דחברים היא שם אומה שהיתה עם פרסיים משמע דחברים עצמן אינם מן הפרסיים. ואילו בגיטין דף יז ע"א פירש⁴⁵ בהידיא חברים פרסאי, משמע דחברים ופרסאי אומה א'

45 רש"י ד"ה חבא.

46 תוס' ד"ה הא מקמי.

47 קידושין עב ע"א.

48 בעלי התוס'.

43 תוס' ד"ה מקמי (בדף מה ע"א). הגמרא בדף כה שאמרה שבשעת סכנה מניחו על שולחנו ודיו, הכוונה לא לסכנת חברים, אלא סכנת גזירה שגזרו שלא להדליק נר חנוכה.

44 רש"י ד"ה חברי.

גירסה דאיתא 'בגו ביתא' סתמא הוצרך קצת לפרש באיזה בית 'בבית'. אבל אנן דאית לן הגירסא בהדייא 'בגו ביתאי' תו אין צריך לפרש מידי.

[ית] דף כג ע"ב גמ' דרחים רבנן

וכו' דדחיל רבנן וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה⁵² ומ"ש בספרי הקטן זרע יצחק בדף כז ע"ג.

[יט] דף כה גמ' איזהו עשיר כל שישלו

אשה נאה במעשיה ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בקונטרס אשת חיל.

[כ] דף ל ע"א גמרא כיון שמת

אדם נעשה חפשי וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש הרב שם הגדולים ח"א בדף ה' ע"ב, והבאנו ד"ק ביקרא דחיי בדף ע"ח ע"א ועיין מה שהקשו ע"ד קדשו לקמן בפרק כ"ג בדף קנא ע"ב.

[כא] דף ל ע"א וכשאמר

"זכור לאברהם" וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א ז"ל בחידושי אגדות דזה סותר לכאורה מ"ש פרק קמא דברכות משה תלה בזכות אחרים, תלו לו בזכות עצמו וכו', הא משה נמי תלה בזכות עצמו בכמה תפילות ותחנונים עד שראה שלא

ממעלה למעלה, אלא פירש שמוציא את הדבר בהוצאה של חולין ולא יפדה בו המעשר, ועוד אפשר דלפי אפשר שמתחילה הכינס⁴⁹ לחלל עליו מעשר ב' אחר הוי כמי שהכניסם לקודש, וכשושקלן⁵⁰ ונמצאים חסרים או יתירים שוב לא יפדה בהם מעשר ב', אלא מפיק להו לחולין לגמרי.

[טז] דף כב ע"ב רש"י בד"ה⁵¹

שנותן לתוכן שמן ופתילה ע"כ, נכתב בצידו מקשים העולם דמה בא ללמדנו. ונראה דרש"י בא להשמיענו דלא תימא דהא דנר מערבי היתה דולקת תמיד לפי שנותן בה תפילה דקה מן הדקה ואינה עבה שאינה שואבת מן השמן הרבה, ומשום הכי תתקיים יותר משאר הנרות שמניח להם פתילות עבות ושואבות שמן הרבה, וא"כ מאי נס איכא, לזה הוכרח לפרש שהיה נותן השמן והפתילה בשוה כמידת חברותיה ואפ"ה היתה דולקת תמיד וזהו הנס.

[יז] דף כג ע"א רש"י בד"ה בגו

ביתא בביתי ע"כ, נכתב בצידו מקשו התלמידים דמה בא ללמדנו, ונראה דלפי

גדולה שנאה ששונאין עמי הארץ לת"ח וכו', וקאמר שם דאמר ר' עקיבא כשהייתי עם הארץ אמרתי אנשכנו לת"ח כחמור כו', וקאמר דזוכה נמי דרחים רבנן בבנין רבנן.

49 צ"ל הכניס.
50 צ"ל ששוקלן.
51 בסוף ד"ה נר מערבי.
52 כיון שהוא רחים רבנן הרי הוא ודאי כבר ת"ח, דאם לא כן לא היה אוהב את הרבנן, כדאמרין (פסחים דף מט ע"ב)

בתחילה ולא בסוף, ומשום הכי תלו לו בזכות אחרים, ועכ"פ אתי שפיר דברי הש"ס דלא סתרי אהדדי.

[כב] דף ל ע"א רש"י בד"ה קצי, העתידות לבא עלי, (בד"ה) מדת ימי, כמה ימי חיי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דכיון שידע קץ שנים שעתידין לבוא עליו ממילא ידע כמה ימיו בצרוף השנים שעברו ושלעתיד, וגם אם ידע כמה ימי חיי ידע ג"כ קץ העתיד והנשארים מן קצו וא"כ תרתי למה ליה? ואפשר לומר חוץ מזה דשאלה קמייטא הוא קץ של שני חיי ויהי' הוא על מידת הימים, רצה לומר דכמה ימים יהיה בשלוה ועל מי מנוחות, וכמה יהיה בצער וימי הרעה, וגם אפשר דשאלה הב' הוא על שנה שיפטר בה באיזה יום ובכמה בחודש? וע"ד שאמר⁵⁶ שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחודש לחודש, ועל הכל השיבו שאין בה ידיעה בתחילה. ועיין למהרש"א ז"ל באגדתיה מה שפירש ג"כ חוץ מדרך רש"י

נענה בזכותו, תלו לו בזכות אחרים ויש ליישב עכ"ל. ונראה דהישוב הוא הכי דהא דמשה רבינו עליו השלום לא דמייא לחזקיה שאמר⁵³ "זכר נא את אשר התהלכתי לפניך", אבל משה רבינו עליו השלום תפילתו בתחילה היתה סתם ולא הזכיר להידייא "למעני"⁵⁴ וכו', ולא היתה כוונתו בתחילה משום זכותו אלא בדרך רחמים ותחנונים היתה, והא ראייה שלא אמר⁵⁵ מילה "למעני" כמו חזקיה, ואח"כ אמר "זכור לאברהם" ואז נענה בזכות עצמו⁵⁶ ומשום שלא החשיב עצמו רחמנא אחשבי"ה. ומה שפירש"י ז"ל הכא ולא נענה בזכותו אינו רוצה לומר דבתחילה ביקש בזכות עצמו ואמר "למעני", אלא הכי קאמר שלא מצינו שנענה בזכות עצמו עד שהזכיר לזכות אבות, ולפי שתלה ביקרא דשכבי תלו לו בזכות עצמו, וכמ"ש בפרק קמא דברכות⁵⁷ והדברים מכוונים אהדדי וכמו שיראה הרואה. ועוד נראה שאף אם תרצה לומר שמתחילה היה כוונתו ליענות בזכותו מ"מ הכל הולך אחר החיתום שאמר "זכר לאברהם", ומשום הכי אהני ליה שנענה בזכותו משאין כן בחזקיה שלא הזכיר זכות אחרים כלל לא

56 כמו שכתוב "ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ" (תהלים קו, כג).
57 ברכות י"ב.
58 קידושין לח ע"א.

53 מלכים ב' יט, ג. ישעיהו לו, ג.
54 הכוונה שהקב"ה לא אמר שהוא יושע למעני (למען הקב"ה כמו שאמר בחזקיה "וגנתי אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי" מלכים ב' יט, לד).
55 הקב"ה.

ואפשר משום דקשיתיה הא דאמרן ולכן פירש אופן אחר⁵⁹.

[כג] דף ל ע"א גמרא גזירה שאין

מודיעין וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב שפתי ישנים ז"ל שהקשה דמשמע הכא דדוד לא ידע מדת ימיו, גם לא חלה אלא מת פתאום, והיכי כתיב⁶⁰ "ויקרבו ימי דוד למות ויצו", גם היכי קאמר אין מודיעין, והרי אמר ז"ל במשה רבינו עליו השלום שאמר⁶¹ "בן קכ' אנכי היום מלאו ימי", ועוד אמר במועד קטן⁶² מת בה' ימים מיתת כל אחד שנאמר "הן קרבו ימיו" הרי שהגידו לו שלסוף ה' ימים ימות, ודוחק לומר משה שאני רצ"ע עכ"ל. **ולע"ד** להשיב על ראשון ראשון, דמה שהקשה מפסוק "ויקרבו ימי דוד" לא איריאי דהתם פירש משום דכתיב "ימי שנותינו בהם ע' שנה", אמטו להכי כיון שראה אדוננו דוד שהגיע לשנים שעל הרוב חיים כל אדם כהאי שיעורא, לכן "ויצב" וכו' או שהרגיש בעצמו שהוי ליה אפיסת הכוחות או משום שהצל קודם ל' יום הולך כההיא דהזוהר גבי ר"י, וגם דוד המלך עליו השלום פשיטא שהכיר בזה ומאותם האותות שראה בעצמו "ויצו את שלמה"

וכו' וגם הפסוק עצמו הגיד לנו האמת דבזמן "ויקרבו ימי דוד למות" היה זה העניין הוא הרגיש מימי הזקנה שבא לפלל ע' וגם מאותות הנזכרים, אבל לא הודיעו אותו ממש, גם מה שהקשה מהא שאמר "בן קכ'" וכו' ג"כ לא איריאי דמ"ש אין מודיעין היינו קודם אבל באותו שבוע שימות בו הוי ליה ידיעה בסוף כל סוף, אבל דוד המלך עליו שלום ששאל קודם "הודיעני ה' קציי" לכן לא הוי ליה ידיעה בתחילה, ובזה נתיישב ג"כ מה שהקשה מהא דמועד קטן ד"הן קרבו" שהיתה בסוף נקודה אחרונה ואם כינים אנו ניישב גם כן בדרך זה הא דדוד המלך עליו המלך שהיה בסיפא.

[כד] דף ל ע"ב גמ' הא במילי

דעלמא וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בחידושינו לפרק ז' דבבא מציעא בדף פ"ד ע"א.

[כה] דף ל ע"ב רש"י בד"ה

מעזי פנים וכו' ומעזות פנים שלא יצא עלי שם ממזרות דהוא עז פנים עכ"ל. נכתב בצידו מהאי לישנא נראה לכאורה דהוי ליה גירסה לרש"י גם בשנייה ההוא

59 מלכים א' ב, א.
61 דברים לא, ב.
62 מועד קטן כח ע"א.

59 המהרש"א פירש הודיעני ה' קציי- כמה שנים יחיה ובאיה חודש ויום שימות באותה שנה, מידת חי- באיזה זמן מן השנה כי יש ימים ארוכים בשנה ויש קצרים דהיינו מידת הימים שיהיו באותו זמן, מה חדל אני - באיזה יום מהשבוע. יעויין שם.

דאטא לקמיה דר' וא"ל אמך אשתי ואתה בני⁶³, וכמו שיש הגירסא בעין יעקב⁶⁴ ולא כגירסת הש"ס דידן דגירסא בשנייה דאטא לקמיה דרבי חייא וכו'. ולגירסת הש"ס הקשה דאהניא ליה שלא יארע לו עובדא כותייה שיבוא א' מן השוק ויאמר עליו שהוא ממזר.

[כז] דף לא ע"א רש"י בד"ה דעלך סני וכו' ודע אביך זה הקב"ה וכו' לישנא אחרינא חברך ממש כגון גזלה וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה לומר דהאי לישנא אחרינא לא פליג לגמרי, אלא סבירא ליה מר דבמצות השייכים בין אדם לחבירו כגון גזילה וכו' מוקמינן לקרא כפשטיה חבריך ממש, ובשאר מצות השייכים בין אדם למקום בלבד אז נפרש 'רעך' זה הקב"ה, וא"כ תרוייהו צריכי. וגם אפשר דלפירוש כמא⁶⁵ סבירא ליה כיון דמפרשין ליה על הקב"ה א"כ הכל בכלל שלא יסתור את דבריו בכל "אשר יאמר כי הוא זה"⁶⁶ כמו שהוא שנוי עליו, שלא יסתור חבירו המקובל טובה ממנו את דבריו, וכ"ש בנו או עבדו. וכתבו המפרשים ז"ל דהיינו שסיים הכתוב "אני ה' " ר"ל דזהו רעך הנאמר בכתוב שיאהב

אותו שלא יסתור את דברי קודשו וכאמור. **ולפי מ"ש הרב המבי"ט**⁶⁷ ז"ל דמן הנמנע לקיים האדם כל המצוות, אך אם יאהוב כל ישראל והוה ליה גוף אחד, אז יש לו חלק בכל המצוות שעושים ישראל חבירו והביא דבר קודשו הרב כסא דוד⁶⁸ ז"ל בדף פא ע"ש. בזה אתי שפיר דהוי כלל גדול בתורה לכללות התורה ומצותיה בין במצוות שבין אדם לחברו ובין אדם למקום, הכל בכלל ומטעם האמור. ובמה שסיימו בש"ס 'ואידך זיל גמור' וכו' עיין מ"ש בזכות אבות פרק ב' במשנה יג.

[כז] דף לא ע"א גמרא ואפילו הכי אי יראת ה' היא אוצרו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזה בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת מקץ מב ע"א.

[כת] דף לא ע"א פלפלת בתורה וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב פתח עינים ז"ל שנודמן לידי חיי שעה שהקשה ממ"ש פרק ד דנדרים⁶⁹ דהפלפול ניתן למשה רבינו עליו השלום ונהג בו טובת עין ונתנו לישראל, וכיון דהפלפול לא ניתן לישראל, מה זו שאלה בדבר שלא נצטוה, ותירץ דאיכא תרי

66 שמות כב, ח.

67 רבי משה בר יוסף מטראני.

68 להרב חיים יוסף דוד אזולאי, נדפס בליוורנו בשנת תקנ"ד.

בספר דרשות.

69 נדרים לח ע"א רש"י בד"ה פלפולא בעלמא.

63 ולכן רש"י פירש שלא יצא עלי שם ממזרות, ולא אמר שלא יצא על בניי שם ממזרות. בגרסת רש"י גם לרבי אמר אמך אשתי וכו', לא כמו הגמרא דידן.

64 גרסת העין יעקב דידן היא כמו הש"ס.

65 צ"ל קמא.

פלפולי⁷⁰ וכו' ע"ש. ולע"ד יש לומר דהשתא מיהא נתנו משה רבינו עליו השלום לישראל א"כ הוי ליה כל ישראל מוחייבין בו, מלאו ד"לא תסור" ושייך שפיר לשאול לכל אחד מישראל פלפולת בחכמה, מהאי טעמא רבה. וע"פ עיקר דברי הש"ס דנדרים דכללות התורה ניתנה שפיר לישראל, אבל הפילפול לא ניתן אלא למשה והוא נהג בו טובת עין ונתנו לישראל, בזה אפשר לומר בכוונת הכתוב מ"ש⁷¹ "זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל", וי"ל מאי "וזאת" דקאמר בוא"ו ולא אמר 'זאת'. גם י"ל באומר "אשר שם משה" דהרי הסכימו בש"ס דהתורה ניתנה לבני ישראל, אך אפשר דהאי וא"ו שהיא לרבות בא לומר דקאי על האי פלפולא חריפתא, דקושטא קאי שניתן למשה רבינו עליו השלום, ואיהו גופיה שם משה לפני בני ישראל, שנהג בי טובת עין ונתנו לישראל ולא על עיקר כללות התורה לחוד.

[כט] דף לא ע"ב גמרא מאן דאמר "אל תרשע הרבה" וכו' ע"כ, נכתב בצידו מלבד תירוץ הש"ס י"ל כדי ליישב ג"כ מ"ש "אל תהי צדיק הרבה" ע"פ ז"ל⁷² לעולם יחשוב אדם כאלו חציו זכאי וכו' עשה מצוה אחת וכו' ע"כ, והיינו אומרו 'אל תרשע הרבה' ר"ל שאל יחשוב עצמו שרובו חייב, דבזה יאמר לו היצר הרע דשוב אין לו תקנה, וגם אל תהי צדיק הרבה, שאל יחשוב שרובו זכאי, דשוב לא ישתדל לעשות ביתר שאת מצות ומעשים טובים, כיון דכבר יצא רובו בקדושה, אלא יחשוב עצמו בינוני עשה מצוה אחד אשריו שהכריע את עצמו וכו', ש"ר למרש"א ז"ל שנכנס לפרש כן בהא 'דאל תהי צדיק הרבה' ולא רצה לפרש הכי בהא דאל תרשע וכולי ע"ש⁷³, ולע"ד דכיון דנחתנין לפרש הא דאל תהי צדיק הכי וודאי דצריך לפרש נמי הא דאל תרשע דכוותה דהוי כסוג אחד וכי הדדי נינהו.

[ל] דף לא ע"ב גמרא לא דיין לרשעים שאינן חרדים ועצבים מיום

רמא על כל ישראל בפלפול זה, ועל זה שואלים ביום הדין פלפולת בחכמה.

71 דברים ד, מד.

72 קידושין מ ע"ב.

73 כתב המהרש"א שאל תהי צדיק ביותר מאשר צוץ ה' כגון שאל שחמל על אגג כפרוש רש"י בספר קהלת, אבל אל תרשע הרבה וכו' ליכא לפרושי הכי, וכו' אי נמי ע"פ מה שאמרו לעולם יחשוב אדם את עצמו כבנוני וכו', אבל גבי אל תרשע ליכא לפירושי הכי, דאם כן הוה ליה למימר נמי בהאי לישנא אל תהי רשע הרבה, דהיינו רובך חייב וכו'.

70 כתב פתח עינים שיותר נראה לומר דאיכא תרי גוונא פלפול. האחד הוא לאחר שידענו שהדין כן (מהקבלה או מדקדוק הכתוב), ועם כל זה שקיל וטרי משום יגדיל תורה. דוגמא פרי עץ הדר דידעינן ודאי מהקבלה דהוא אתרוג, וכך הוחזקו שנות דור ודור ליקח אתרוג, ועם כל זה שקיל וטרי הש"ס מנא לן דהוא אתרוג? ואימא פלפלין וכיוצא להכריח הקבלה ולדיוקי מקרא וכו'. דפלפול זה וכיוצא בו לא נצרך למעשה כי ידענו הדין בוודאי. והשני - כאשר יש ספק בדין או שלא יודע מה הדין, ואז שקלי וטרי במידות שהתורה נדרשת, וזה הפלפול מעיקר התורה שניתנה לנו וחיובא

המיתה וכו' ע"כ, נכתב בצידו י"ל תכיות הדברים ע"פ מה שיש סוג בכת של רשעים שאומרים⁷⁴ "אכול ושתה כי מחר נמות". והיא גופה קאמר הכא דטבע העולם כשיזכור יום המיתה הם ממעטים במעדני עולם הזה. אבל אלו לא דיין שלא יחרדו ויעצבו מיום המיתה, אלא אדרבה הם אומרים משום שסופם למות ואין בו אכילה ושתיה, לכן הם רודפים לאכול בטוב מעדנים ולילות עמל מנו להם שיאמר מחד לא נמצאהו בקבר לא מינה ולא מקצתה, ולכן חיישינן לחיי שעה, ונחזק לבנו במעדנות דהעולם הזה באכילה ושתיה ועניין הזנות וכיוצא, ועל זה קא מתמה דכל בתר איפכא קא אזלי. ועל זה קא מסיים דהיינו דאמר רבה מאי דכתיב "זה דרכם כסל למו" יודעים שדרךן למיתה ויש להם "חלב על כסלם" ר"ל שכדי לאכול חלב וטוב הארץ ואומר שמחר ימותו ושוב לא ימצא, לכן הם מרבים לאכול מעדנים וכו', ואין לד'כסל למו' יותר מזה, וסיימו דשמא תאוות שכוחה היא להם, ר"ל דבשעה המאכל מיהא ישכחו עניין המיתה, ומשום הכי מרבים העם להביא והיה לאכול, תלמוד לומר "ואחריתם בפייהם" ר"ל שבעוד בין

שיניהם המאכל הם אומרים בפייהם ה"מ דמשום שמחר ימותו, דמיתה שכיחא וקרובה ומהיכי נמצא שם פרדסים ומעדנים ושר בשירים ובזה הם עושים העדפה ע"י הדחק בהבל הבלים ולטפויי אתי וכל כי האי דבר שאין הדעת סובלו למתק המר במר וכדבר האמור, ועיין להרב מדרש שמואל ז"ל בפרק ב' משנה יב' שיישב בזה משם מהרש"א מ"ש ושוב יום אחד לפני מיתתך וכו'. ואנן בעניותין יישבנו מ"ש בריש פרק ג' הסתכל בג' דברים ואי אתה בא לידי עבירה וכו', עיין בספרי הקטן בזכות אבות שם.

[לא] דף לב ע"א גמרא אפילו תתקצ"ט באותו מלאך לחובה ואחד לזכות וכו' ע"כ, נכתב בצידו מ"ש מהרש"א ז"ל באגדתיה⁷⁵, ועיין מ"ש על דבר קדשו בספרי הקטן בזכות אבות משנה יג בס"ד. וע"פ עיקר דברי הש"ס בזה אפשר לפרש מ"ש המשורר מזמור פד⁷⁶ "כי טוב יום בחצריך מאלף בחרתי" וכו', והנה רבותינו ז"ל דרשו לעיל דף ל ע"א טוב לי יום שאתה עוסק בתורה מאלף עולות שעתידי שלמה בנך להקריב וכו', וי"ל לפי דרשתם מה שסיים "הסתופף

רע וקטיגור. ומיהו קצת דחוק לפי זה לר"א דאפילו תתקצ"ט באותו מלאך לחובה היאך אפשר דבמעשה אחד יהיה תתקצ"ט פנים לחובה ואחד לזכות ויש ליישב. 76 תהילים פד, יא.

74 ישעיהו כב, יג.

75 כתב המהרש"א שמוזה נראה מפורש כדעת חכמי האמת שכל מצוה שעושה אדם בורא לו הקב"ה מלאך מליץ ופרקליט טוב וכן להפך בעושה מעשה רע בורא לו מלאך

בבית אלהי מדור באהלי רשע" מה עניינה לפי זה? אך אפשר דרמז ע"פ מה שלמדנו מהכא שאם אחד מאלף מלמד זכות ניצול מגיהנם ומכניסם אותו לגן עדן העליון, ממ"ש⁷⁷ "פדעהו מדרת שחת"⁷⁸ וכו' היינו דקא משיבית להשי"ת במה שעושה עמנו אות לטובה כי האי "כי יום בחצריך" בעולם הבא שנזכה לעולם שכולו טוב מאלף, רצה לומר דאפילו תתקצ"ט אומרים חובה ואחד מלמד זכות שומעין לו. וגם יש בכלל במילה "מאלף" אפילו באותו מלאך ר"ל מן מקצת אחד מאלף כמ"ש מני' אלף, ואפ"ה "בחרתי בו" וניצול, והיינו אומר דבהני מילי מעליותא שאמר אחד מאלף הסתופף בבית אלהי זה גן עדן העליון, "מדור באהלי רשע" זו גיהנם כמ"ש "פדעהו מדרת שחת", והדברים מכוונים להאמור. וע"פ מה שדרשו⁷⁹ טוב לי יום אחד מאלף עולות וכו', בזה נראה לפרש מש"ה בסוף שיר השירים⁸⁰ "האלף לך שלמה" וכו' והיינו אלף עולות שמקריב שלמה המלך עליו השלום, ואפ"ה⁸¹ "היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני" והוא ע"ד מה שפירש רש"י⁸² ז"ל דהשי"ת אומר לבני

ישראל את הנפוצה בגולה רועה בגנים של אחרים ויושבת בבתי כנסיות ובתי מדרשות וכו' ע"ש, ולפי דרכנו הכוונה בו דאומר השי"ת דהחברים היושבים בבית הכנסת עדיף ליה ואומר להם השמיענו קול תורה שהוא טוב מאלף עולות של שלמה הנזכר קודם, ואמר היושבת בגנים לפי שחכמי התורה כשיצאו לגנים וילמדו שם באויר זך ומסירים מדעתם עול הבית בזה חכמתם מתוספת עליהם כמו שהיו עושים חכמי הזוהר ז"ל. ואפשר דהיינו שאמר הכתוב⁸³ "חכמה בחוך תרונה" וכו', ור"ל דאין רינה של תורה אלא בחוך וברחובות והוא ע"ד מ"ש⁸⁴ ג' מרחיבין דעתו של אדם, וחד מינייהו הוי דירה נאה והיינו משום שאויר זך ונקי מועיל לחכמה "ותן לחכם ויחכם עוד"⁸⁵.

[לב] דף לב ע"ב תוס' בד"ה מקרא נדרש וכו' אבל במזוזה דליכא מיעוט וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דגם במזוזה איכא מיעוט כדאיתא בפרק קמא דיומא בדף יא ע"ב 'ביתך ולא ביתה' כמו שיעו"ש, ונראה דמהא לא איריית דהתם לאו במוסכם אמר הכי, אלא אמר מהו דתימא "ביתך" ולא ביתה קמ"ל,

81 שיר השירים ח, יג.

82 פרש"י על שיר השירים שם.

83 משלי א, כ.

84 ברכות נו ע"ב.

85 משלי ט, ט.

77 איוב לג, ד.

78 המשך הפסוק "מצאתי כופר". רבינו למד שהכופר הוא

אחד מאלף.

79 שבת ל ע"א.

80 שיר השירים ח, יב.

ממ"ש "נפשות אביונים נקיים" מנא ליה דאבנים קאי, אימא אפילו על הגדולים דנתפסים, מעין זה משום דישאל ערבים זה לזה. ואף אם תאמר דקאי אבנים קטנים כמ"ש רש"י קודם אימא דאסתם בנים קאי, ואף של אחרים, ומנא ליה דעל בניהם דעובדי עבירה עצמם בלבד, קאמר לכן אח"כ הכריח הדבר משום דבתור "לשוא הכיתי את בניכם" כתיב, וא"כ מזה מוכח דעל בניהם של עובדי עבירה עצמם בלבד קאמר⁹¹. והמתין רש"י לומר זה בסוף ללמדנו דגם מאן דאמר קמא בעון ציצית דייק נמי מזה, ומשום הכי פירש לה לעיל דקאי אבנים קטנים שלא חטאו והיינו בניהם של עובדי העבירה ולא אסתם בנים קטנים, ואף של אחרים וסופו הוכיח על תחילתו וכמדובר.

[לד] דף לב ע"ב גמ' בעון חלה אין ברכה במכונס וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שהקשה⁹² הרי"ף ז"ל בעין יעקב והניח

ופריך ואימא ה"נ ותירץ אמר קרא "למען ירבו" וכו', וסיימו אלא "ביתך" למה לי כדרבא ע"ש⁸⁷, ולפי זה כאלו אמר 'ביתכם' וסופו הוכיח על תחילתו וזיל בתר טעמא, ומאי דנקט "ביתך" כדרבא, וא"כ לא יכלינן למעט תו ביתך ולא ביתה, ולכן כתבו התוס' ז"ל דבמזוזה ליכא מיעוט והיינו לקושטא דמילתא. ועיין בספרי הקטן משרת משה פרק ו מהלכות מזוזה דין יב.

[לג] דף לב ע"ב רש"י בד"ה במחתרת וכו' דהאי קרא בתור "לשוא הכיתי את בניכם" כתיב ע"כ, נכתב בצידו יש מקשים דהרי לעיל מזה סמוך ונראה למאן דאמר בעון ציצית וכו', ואייתי מהאי קרא גופיה⁸⁸, פירש"י⁸⁹ עצמו עלה נפשות דם אביונים בנים קטנים שלא חטאו, וא"כ לפי זה מיניה וביה נפקא לן הראיה, ומאי איצטריך אח"כ רש"י⁹⁰ להכריח משום דבתור "לשוא הכיתי את בניכם" כתיב. ולע"ד אפשר לומר דמהא לא איריאי דאי

86 "למען ירבו ימיכם וימי בניכם" הני בעו חיי והני לא בעו חיי?.

87 דאמר רבא דרך "ביאתך" וכי עקר איניש כרעיה דימינא עקר ברישא.

88 "גם בכנפך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא במחתרת מצאתים כי על כל אלה".

89 רש"י בד"ה גם בכנפך.

90 רש"י בד"ה במחתרת. רש"י מביא ראיה מפסוקים קודמים "לשוא הכיתי את בניכם" ורבינו מקשה שרש"י יכל להביא ראיה מאותו פסוק "גם בכנפך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא במחתרת מצאתים".

91 פסוק קודם "כולכם פשעתם בי נאום ה'".
92 הקשה הרי"ף דאמאי לא קאמר נמי דבשביל עון חלה, השחפת והקדחת באה כדכתיב בהאי קרא ("אף אני אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה את השחפת ואת הקדחת מכלות עינים ומדיבות נפש וזרעתם לריק זרעכם, ואכלוהו אויביכם"), ואי משום דמפורש ביה, לא הוצרך להזכיר, ה"נ 'וזורעין זרעין ואחרים אוכלין' מפורש ביה, ואפשר דשייך שחפת וקדחת נמי בכליון של תבואה ובכללו אין ברכה במכונס וכו'.

בצריך עיון, ועיין מ"ש בעניותין בזכות אבות בפרק ה משנה יב.

[לה] דף לב ע"ב גמ' בעון ביטול תרומות ומעשרות וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזכות אבות משנה יג.

[לו] דף לב ע"ב רש"י בד"ה השכר אבד, שכר ריוח ע"כ, נכתב בצידו עיין למהרש"א מ"ש באגדתיה⁹³ ומ"ש שם בס"ד.

[לז] דף לג ע"א רש"י בד"ה לא ישמח, הרי צרות וגזרות וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרי"ף ז"ל בעין יעקב שכתב דלא באתי (עד) תכונתו⁹⁴ שאיך יפרש "לא ישמח" על הצרות דא"כ היכי מדריש "על בחוריו" על מיתת בחורים⁹⁵, ותירץ ע"ש⁹⁶ שהוא דוחק. ולע"ד י"ל דכוונת רש"י בזה לומר דכוונת הש"ס שאמר 'צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות' זהו מ"ש אח"כ שבחורי שונאי ישראל מתים, ולא יש⁹⁷ עוד גזירה חדשה מלבד זה, וסיים רש"י לפרש "דאת

אלמנותיו לא ירחם" הרי צועקים ואין נענין שאין מי שירחם עליהן, וכל מגמת רש"י לומר שאין עוד מלבד אלו, שאין גילוי בהאי קרא לגזרות חדשות חוץ מאלו, וגם למעוטי תיפלה עדיף לכן מפרשין הש"ס הכי דתנא והדר מפרש וכאמור.

[לח] דף לג ע"א גמרא אפילו חותמין עליו וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה שהרי אמר פרק קמא דברכות כל דיבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר, ואם תאמר דהא דמנבל פיו חמירא הוי ליה דליפלוג התם ולימא חוץ מזו⁹⁸. וגם קשה אמ"ש לקמן בפרק ה בדף נה' ע"א מעולם לא יצתה מדה טובה וכו' חוץ מזו⁹⁹ ע"ש, והוי לי דליחשוב נמי הא דמנבל פיו דהכא וכמ"ש שם בס"ד.

[לט] דף לג ע"א רש"י הממרק עצמו, מפנה ליכו לכך ממרק עצמו משאר עסקים להתעסק בעבירות ע"כ, נכתב בצדו לכאורה קצת

96 תירץ הרי"ף שאע"פ שמתו הבחורים לא נתרצו, דהא לקיחתם כפרה על דור להציל את ישראל, כי בזה היתה שמחה לקב"ה בהצלתן של ישראל, אלא צרות רבות מתחדשות עליהם שאין מכפר מיתת הבחורים וכו'.
97 הכוונה שאין.
98 הגמרא בברכות שאמרה שאינו חוזר היתה צריכה לומר חוץ ממנבל פיו.
99 חוץ מאלו שהיה בידם למחות ולא מיחו. רבינו מקשה מדוע לא כתוב גם חוץ ממנבל פיו.

93 כתב הרי"ף שיותר נכון לפרש ששכר פועלים אבד, שלא יהיה להם שום מלאכה בשדות, כיון שהארץ לא תתן יכולה.
94 ר"ל לא הבנתי את רש"י.
95 הגמרא למדה מהפסוק "על כן על בחוריו לא ישמח ואת יתומיו ואלמנותיו לא ירחם" שבעון נבלות פה צרות רבות וגזירות קשות מתחדשות ובחורי שונאי ישראל מתים וכו'.
רש"י למד מהמילים "לא ישמח" הרי צרות וגזירות. ואז קשה מהיכן לומד רש"י שבחורי שונאי ישראל מתים.

קשה דהיכן מצינו דלשון ממרק שעניינו מפנה לבו? ולע"ד יותר נראה לפרש שעניינו שמחליש עצמו לעבירה שעניין עבירה זו היינו בעניין הזנות, כמ"ש מהרש"א בחידושי אגדה ע"ש¹⁰⁰, וקאמר שאם הוא מתחזק לעשות זאת העבירה, ומרוב חשקו "כי מים גנובים ימתקו"¹⁰¹, מחליש עצמו ביתר שאת בהאי עבירה. והנה שכרו אתו, שחבורות ופצעים יוצאין בו, ואם מחליש עצמו במידי דהיתר ובאשתו אמרו אף דהוי ליה חולשא¹⁰², אבל אין יוצאים בו חבורות ופצעים, אבל בעניין העבירה מלבד העונש דהעולם הבא גם הכא יוצאים בו חבורות ופצעים והוי ליה ייסורים בפרהסיא עד שתגלה חרפתו בקהל וידעו הכל שעוונותיו ילכדונו את הרשע דייסורים דפרסיא¹⁰³, אינם ייסורים של אהבה כמ"ש בפרק קמא דברכות ע"ש¹⁰⁴.

[מ] דף לג ע"א גמרא שמואל הקטן חש ביה אמר רבש"ע מי מפיס איתסי ע"כ, נכתב בצידו אפשר לפרש בזה

מ"ש בפרק ד' דאבות משנה כד' שמואל הקטן אומר בנפול אויבך אל תשמח וכו' ע"כ, וכל המפרשים אחזו צער דמה בא לחדש בזה, וכבר בספרי הקטן בזכות אבות יישבנו שם בס"ד. והשתא הכא נימא דמשום דשמואל הקטן חש בהאי חולי של הדרוקן ולא ימנע דיש לו איזה אויבים לכן קאמר להו בנפול אויבך דאם אויבו נפול יפול בחולי כזה שיש לספוקי ביה שמא הוא מעבירה דסימן לעבירה הדרוקן, אל ישמח בו ויאמר דעוונותיו ילכדונו את הרשע, דשמא מסיבה אחרת כיון דג' מיני הדרוקן הם ולכן קאמר האי קרא משום כת האויבים וכיוצא.

[מא] דף לג ע"א רש"י בד"ה והא רבה וכו' מדקאמר ידענא ביה¹⁰⁵ בנחמני וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל באגדתיא דראיה רחוקה היא דמדקאמר ידענא ביה בנחמני¹⁰⁶, משמע שהיה זה רע בעיניו וכו' ע"ש¹⁰⁷, ולע"ד דשפיר הוייא ראייה, ולא נפלאה היא ולא רחוקה, דאם לא היה רע בעיניו לא היה

¹⁰⁶ דמכפין נפשיה.

¹⁰⁷ כתב המהרש"א רש"י אמר שמוזה שרבה אמר ידענא ביה בנחמני דמכפין נפשיה יש ראייה שרבה ידע שרעב מביא הדרוקן ולכן לא נחשל בזה, אבל רבה אמר נפשי קטילי קדר (משהים את הנקבים) מנפחתי כפן, עולה שקדר גם כן רע. רבה לא נזהר מחמת אונסו בקדר, ולכן אין ראייה שרבה נזהר מכפן.

¹⁰⁰ כתב המהרש"א כל עבירה סתם דקאמר בכל מקום היא עבירה זנות, ואמר שנדון בהדרוקן שהיא מכת חדרי בטן ע"פ מ"ש לעיל היא קלקלה בחדרי בטן תלקה בחדרי בטן.

¹⁰¹ משלי ט, יז.

¹⁰² רמב"ם הלכות דעות פרק ד הלכה יט.

¹⁰³ צ"ל דפרהסיא.

¹⁰⁴ ברכות ה ע"א.

¹⁰⁵ כתב רש"י בד"ה ידענא ביה שמחמת רעב בא לו ואין צריך לחשדו (כלומר רש"י מביא מכאן ראייה שרבה לא הרעב את עצמו).

הנשבע" ר"ל במי שנשבע באמת ודבק בו מתהלל בו כמו שפירש רש"י ורד"ק שם אלא יסכר פי דוברי שקר בלבד הללו בעלי להשון הרע שמדת הדין מתוחה בהם ביתר שאת והאי כי לשון אלא¹¹².

[מג] דף לג ע"ב גמרא נכרים יוכיחו

וכו' ע"כ, קשה דאמאי לא תירץ דמעון ביטול תורה דז' מצות דידהו כמ"ש פרק קמא בדף ג ע"א שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, וכתבו התוס' שם פירוש בז' מצות דידהו¹¹³, דאלו בשאר מצות אמר בפרק ד מיתות¹¹⁴ גוי העוסק בתורה חייב מיתה ע"כ, וא"כ הוי ליה לתרץ כהא דמשום שאינם עוסקים בתורה של ז' מצות דידהו משום הכי יהיה להם חולי זה, ואמאי תירץ משום שמבטלין את ישראל.

[מד] דף לג ע"ב גמרא מאי

קראה "אם לא תדעי לך" וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א החידושי אגדות שפירוש רש"י בזה הוא דחוק ופירש הוא פירוש אחר ע"ש¹¹⁵, ולע"ד

אומר כך שהיו אומרים לו, דלדידיה מי ניחא שלא יחוש שלא יחלה כיוון שכך היה נוהג כנחמני.

[מב] דף לג ע"ב מאי קראה

"והמלך ישמח באלהים" וכו' ע"כ, נכתב בצידו צריך לדעת דלפום האי דרשא היאך יתפרש תחילת הכתוב שאמר "והמלך ישמח באלהים" וכו'? גם על איזה מלך קאמר?, ורש"י ז"ל פירש דעל עצמו היה אומר גם רד"ק הביא יש מפרשים כי הוא שאול והסכים שהוא דוד ע"ש¹⁰⁸, גם י"ל מאי והמלך בוא"ו דקאמר. אבל אפשר לומר דלפי האי דרשא דהכא האי 'והמלך' קאי אמלך מלכי המלכים הקב"ה שהוא מלכו של עולם, ישמח 'באלהים' שהוא מדת הדין כשעושה דין ברשעים אחר שנתמלאת הסאה, ולכן הני אינשי טפשאי שמספרים לשון הרע שיקרא ולישנא בישא הם מתים במיתת אסכרה תצא רוחם ישובו לאדמתם¹⁰⁹ במיתה משונה כזו, "ועוד מעט ואין רשע"¹¹⁰ ואז השי"ת שמח בהם כדכתיב¹¹¹ "באבוד רשעים רנה", ואמר "יתהלל כל

111 משלי יא, י.
112 למילה 'כי' ישנם מספר משמעויות, בפסוק "כי יסכר פי דוברי שקר", המשמעות של המילה 'כי' היא אלא וכו'.
113 הכוונה שהגוי לומד את ד' מצוות בני נח.
114 סנהדרין נט ע"א.
115 פירש המהרש"א נראה לפרש הדרש זה לפי שאמרו כנסת ישראל לעיל מיניה "שלמה אהיה כעוטיה" וכו' דהיינו בגלות כאבילה זו, והשיב להם רוח הקדש, אם לא תדע לך

108 כתב הרד"ק אמר על עצמו כי הם חושבים להרגני שלא תהיה לי המלכות, והם יאבדו ומי שראוי להיות מלך ישמח באלהים, יתהלל כל הנשבע בו, כל להשבע בשמו והוא מי שהוא ירא אלקים ואיש אמת לא דברי שקר, כי הם פיהם יסכר שמוציאים בפיהם שם האלהים לשקר, פיהם יסגר ויאלם, ואמר זה כנגד שאול שנשבע בה' שלא ימית את דוד.
109 בדומה לתהילים קמו, ד.
110 תהלים לז, י.

דבריהם ונשמעו למלכות' משמע וודאי כהאי פירוש דרש"י.

[מון דף לג ע"ב תוס' בד"ה ה"ג הלך רבי יהודה בן גרים וכו' ובסוף שמעתא לא גרסינן גל של עצמות בלשון גנאי אלא נח נפשיה עכ"ל, נכתב בצידו קצת קשה שהרי בכל ספרי התלמוד חדשים גם ישנים איתא 'הלך יהודה' ולא קרו ליה 'רבי', גם בסוף אמר 'עשאו גל של עצמות', אבל בעניין ההוא סבא אמר נח נפשיה, ומשמע דבכוונה מכוונת עבדי רבנן דמשנו בין זה לזה, לכן היותר י"ל דתרי יהודה בן גרים הווי, וחד מינייהו דהוה גברא רבה, ואידך שהיה הדיוט, ומשום הכי הכא לא קרו ליה רבי וגם אמר עליו בלשון גנאי עשאו גל של עצמות, והכי עדיף כדי שלא להטעות ולמחוק הספר.

[מזן דף לד ע"א גמרא יאמרו זונות מפרכסות זו את זו תלמידי חכמים לא כל שכן ע"כ, נכתב בצידו נראה דכח הקל וחומר הוא דאף שהזונות ע"י שמפרכסות זו את זו יהיה להם היזק דע"י שמפרכסות חברתה ותהיה נאה תמצא חן בעיני

שאדרבא פירוש רש"י הוא יותר מרווח וכמו שיראה הרואה. ולע"ד יש לפרש פירוש אחר עם מ"ש ז"ל בש"ס דהתלמידי חכמים דומים לנשים שמתישים כחם בתורה¹¹⁶ ביתר שאת, והם תשושי כח כנשים, והכי קאמר קרא אם לא "תדעי לך היפה בנשים" שאם לא נודע שיש תלמידי חכמים שהם כנשים צאי לך בעקבי הצאן שהם תינוקות של בית רבן שהם בוצין בוצין ואחרונים המצויין בעם בני ישראל, "ודעי את גדיותיך" שהקב"ה רועה אותם בעולם הבא, וכל זה "על משכנות הרועים" שהם ממושכנין, על הרועים אלו ישראל.

[מה] דף לג ע"ב רש"י בד"ה וסיפר דבריהם לתלמידים וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דהוכרח להאי פירוש משום שהביאו התוס'¹¹⁷ הכא דגברא רבה היה, וא"כ ודאי דלא להשמיען למלכות נתכוון אלא שעל ידיו היה סיבה, ומשום הכי ענשו אח"כ רשב"י, דהוי בסוג מגלגלין חובה וכו', וגם דייק שלא אמר¹¹⁸ 'וסיפר דברים למלכות' אלא אמר 'וסיפר

שאם אינן בדור, יהיו הגדדים שהם תינוקות של בית רבן, נתפסים תחתם על הדור.

116 תורה מתשת כוחו של אדם (סנהדרין יט ע"א).

117 בד"ה ה"ג ר"ת.

118 רש"י.

וכו', למה הוא? הנני מודיעך שזה תיקונך "צאי לך בעקבי הצאן" דהיינו בעקבי דור המדבר דכתיב בהו "נחית כצאן עמך" וכו', צאי לך בעקבותיהן שלמדו תורה במדבר, ואז רעי לך גדיותיך, שהן תינוקות של בית רבן, ע"ד שאמרו גדדים נעשו תיישים, ואותן גדדים הן הן משכנות על הרועים, ר"ל במקום הרועים שהם הצדיקים והמנהיגים,

הזנאים ויקחו אותה ויניחו חברתה, וכל שכן אם תהיה יותר נראה. תלמידי חכמים לא כל שכן שאם יסייעו זה את זה ולא יהיה ביניהם שום מחלוקת, אדרבה הוי ליה רווח והצלה יותר ויהיו חיים וקיימים ביתר שאת משום שאמר בש"ס¹¹⁹ ב' תלמידי חכמים שהם בעיר אחת ויש ביניהם מחלוקת אחד מהם מת וכו', א"כ לאו ק"ו הוא שצריך שיהיה ביניהם אהבה ואחוה שלום ורעות, ונראה דזהו פשט הכתוב שאמר¹²⁰ "שלום רב לאוהבי תורתך" ותרין אלו תלמידי חכמים, דבזה מרויחין, "ואין למו מכשול" שאין ביניהם מכשול של מיתה, שימות אחד מהם, אלא ישארו ב' יחדיו ויבלו ימיהם בטוב, גם שם רמז שלא תאמר דע"י השלום שביניהם ויפרכסו זה את זה נפיק מינה חורבא, שיבררו את היפה, אלא "ואין למו מכשול" דאדרבה יהיה להם כבוד יותר והנאה מרובה ורוח הבריות והמקום נוחה מהם, ועדיין י"ל אמאי אמר "ואין למו" ר"ת 'ואין להם מיתה וגלות' שהם מכשול גדול שניצולו מזה וכאמור. **אי נמי** ע"פ מ"ש לקמן פרק ו' דף סג ע"א ב' תלמידי חכמים הנוחים זה לזה בהלכה הקב"ה מקשיב

להם שנאמר¹²¹ "אז נדברו יראי ה' " וכו' ע"ש, עוד ידעת ששמו של הקב"ה גדול השלום, והיינו אומרו 'שלום רב'¹²² זה גדול אדונינו ורב כח ששמו שלום רב שהוא שרוי עם אוהבי תורה אלו תלמידי חכמים הנוחים זה לזה בהלכה, ובכ"ן "ואין למו מכשול" שלא יהיו נכשלים בדברי תורה כלל וגם בשום חטא ועון מידי דהוי שהשי"ת שרוי עמם ומקשיב להם וכמ"ש בדוד המלך עליו השלום אפשר שה' עמו וחטא בא על ידו.

[מת] **דף לד ע"א גמרא נתן**
בו עיניו¹²³ וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה¹²⁴ שהרי אמר לעיל אשראי שראיתני בכך וכו', שהרי שהרויח בזה שנעשה שר וגדול בישראל, אב ובנו תרי גברי רבירבי שאין במינם במחובר¹²⁵ כמ"ש¹²⁶ דהוה מפרד ליה רשב"י לרבי פנחס כד' פירוקי וגם אמר¹²⁷ אם ב' הם אני ובני הם, וא"כ אלהים חשכה לטובה, ואפשר משום שעכ"פ הוי צער הגוף להם בני ביתם שפירשו מהם כב' שנים ביתר שאת צער הגוף לא ניתן לימחל.

124 קצת קשה לרבינו שבסופו של דבר רשב"י התעלה בזמן שהיה במערה אזי מדוע הוא הקפיד עליו.
125 לשון מליצה לנדירים.
126 שבת לג ע"ב.
127 סוכה מה ע"ב.

119 מגילה לב ע"א
120 תהלים קיט, קסח.
121 מלאכי ג, טז.
122 תחילת הפסוק "שלום רב לאהבי תורתך".
123 על יהודה בן גרים.

[מט]

דף לד ע"א מתניתין ג' דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ע"ש עם חשיכה עשרתם ערבתם הדליקו את הנר ע"כ, נכתב בצידו כבר ידעת שחכמי המוסר פירשו האי מתניתין דהכי קאמר עשרתם דעל ידי מצות המעשר מתעשר¹²⁸, וכי תימא ערבתם רצה לומר שתן לי ערב שלא יחסר מן הממון, לזה אמר הדליקו את הנר, ר"ל שהראיה מן הנר, שאם ידליקו ממנו כמה נרות, נרו במקומו עומד, ה"נ המעשר ממנו לצדקה לא ימוט לעולם ולא נצרכה אלא לעדפה עד כאן תוכן דבריו ז"ל. ולע"ד אפשר לפרש ג"כ בדרך המוסר והוא ע"פ מה שידעת דהז' ימים של ימי השבוע הם רומזים ל"ימי שנותינו בהם שבעים שנה"¹²⁹, גם דכללות עולם הזה הוא מכונה בשם 'ערב שבת' כמ"ש¹³⁰ מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, והיינו דרמז באומר ג' דברים וכו'¹³¹, רצה לומר דבעודו בעולם הזה שהוא ערב שבת, וגם יש בכלל דאם הגיע לששים שנה עם חשכה בסוף הששים וקרב ימיו לילך לבית עולמו,

יפשפש במעשיו בתחילה בעניין הממון לעשר כל נכסיו ומצוה בו יותר מבשלו¹³², "וצדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו"¹³³, ואמר בתוך ביתו ר"ל שיעשה צוואות שמע מינה שתן לו משלו, ועוד בה דחייב להוכיח את בני ביתו בכל עניין במילי דשמייס שאדם נתפס על אנשי ביתו¹³⁴, והיינו אומר 'ערבתם', ר"ל שאני ערב שלכם ואם לא ימחה בכם יקראו על שמו¹³⁵, לכן יתחזקו שיאחזו מעשה אבותיהם הטובים בידיהם, וגם ברא מזכי אבא¹³⁶, והוי ליה נחת רוח ועילוי בההיא עלמא, לכן 'הדליקו את הנר' ר"ל שיהיו עוסקים בתורה ובמצוות ומעשים טובים כמו שאמר הכתוב¹³⁷ "כי נר מצוה ותורה אור". גם יש בכלל שיהיה נר דלוק במקומו ר"ל שאותם תלמידי חכמים שהיו עוסקים בביתו בחיים חיותו ישארו בביתו ונר של תורה יהיה קבוע בביתו ואף לאחר מיתתו, כי היכי דלימטייה מיניה הנאה בעולם הבא ד"אלהים חשבה לטובה"¹³⁸ כאלו עדיין הוא חי ועוסק בתורה דגדול המעשה וכו'¹³⁹. וב"ה פירוש במדרש אגדה

128 ע"פ שבת קט ע"א. תענית ט ע"א.
129 תהילים צ, י.
130 ע"ז ג ע"א.
131 שאומר בערב שבת.
132 קידושין מא ע"א.
133 תהילים פה, יד.
134 שבת נד ע"ב.
135 ע"פ שבת נד ע"ב : פרתו של רבי אלעזר בן עזריה יוצאה (בשבת) ברצועה שבין קרניה וכו' תנא לא שלו היתה, של שכנתו היתה, ומתוך שלא מיחה בה, נקראת על שמו.
136 סנהדרין קד ע"א.
137 משלי ו, כג.
138 בראשית נ, כ.
139 יותר מן העושה (ב"ב ע ע"א).

פסוק¹⁴⁰ "שמח זבולון בצאתך" ר"ל מן העולם הזה מידי דהוי ש"ששכר באוהלך", שיושב ועוסק בתורה בביתך, ואם אין קמח אין תורה¹⁴¹, ותכיות¹⁴² הדברים הכא קאמר שיאמר כל זה בסוף ימיו עם חשיכה את שיש בה ידיעה בסוף ולא נצרכה אלא למימרינהו בניחותא כי היכי דליקבלינהו מיניה, וע"ד שאמר הכתוב¹⁴³ "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמו דרך ה' לעשות צדקה משפט" וכדבר האמור. **ומקום** י"ל עוד ע"פ מה שידעת מ"ש מוהר"ר חיד"א ז"ל דהטעם שהעשירים יורדים מנכסיהם אף שהם נדיבים ונותנים צדקה, לפי שמעריבין עמהם ממון אחרים ואינם נושאים ונותנים באמונה, ובזה פירש מש"ה¹⁴⁴ "בצדקה תכונני רחמי מעושק" וכו', ואנן בעניותין פירש בזה מארז"ל עד היכן כחה של צדקה וכו' וכמה פסוקים עיין בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת ויצא ע"ש באורך, והיא גופה רמז הכא באומר 'עשרתם' דקושטא קאי עשר בשביל שתתעשר, אבל אם ערבתם שאם תערבו ממון אחרים עמכם תדעו נאמנה 'הדליקו את הנר' שאיבד העושר ההוא בעניין רע

"ואש אוכלתו"¹⁴⁵ והיה לדלקת אש ושומר נפשו ירחק מהם.

[נ] דף מ ע"א תוס' בד"ה דילמא ה"מ במתניתין וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק בפלפלת כל שהוא בסימן ב'.

[נא] דף מא ע"א גמרא ר' זירא הוה קא משתמיט מדרב יהודה וכו' ע"כ, נכתב בצידו הביא האי עובדא ללמדנו שכל כך יזהר אדם שלא יעבור על דעת חבריו ואף בדבר הלכה שיש לו הוא טעם אחר, שהרי הכא ר' זירא סבירא ליה דהאי קרא בכלי שרת כתיב וכו', ואפילו הכי נשמט מרב יהודה שלא יגזור עליו מלילך¹⁴⁶ לפי שיטתו, ולא יהיה כסוג העובר על דברי חכמים וכמ"ש¹⁴⁷ מימי לא עברתי על דברי חברי וכו', ואף דלעניין הלכה מיפלג פליג מכל מקום כשיגזור עליו הוי תרתי לריעותא דהוי כסוג לאו דלא תסור.

[נב] דף מט ע"ב גמרא והמלאכה היתה דיים ממנינא היא וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי למהרש"א ז"ל בחידושי אגדה שכתב ליישב בזה הא דקתני במתניתין אבות מלאכה מ' חסר

144 ישעיהו נד, יד.

145 איוב כ, כו.

146 רש"י בד"ה משתמיט.

147 רבי יוסי בן חלפתא בשבת קיח ע"ב.

140 דברים לג, יח.

141 אבות פרק ג' משנה יז.

142 הכוונה לתכלית, סיכום.

143 בראשית יח, יט.

אחת, ולא קאמר אבות מלאכה ט"ל וכו' ע"ש¹⁴⁸, ולע"ד משום שהוא מילה 'לט' לשון קללה בלשון תרגום¹⁴⁹, וכדי שיאמר בלשון נקייה ולא יוציא דבר מגונה בפיו אמר כן.

[נג] דף נג ע"ב גמרא אמר רב נחמן

תדע ע"כ, נכתב בצידו ראיתי למוהרב חיים אבולעפיה ז"ל בספר ישרש יעקב שהביא משם הת"ל שהקשה דמה חידש רב נחמן על רב יהודה, ועוד הקשה על מה שפירש רש"י דמיתרחיש ניסא מן השמים לכמה הצלות לנפשות אדם, ואמאי לא פירש על נס זה¹⁵⁰, ותירץ משם הרב הנוכר דרב נחמן סבירא ליה כאביי דהוי גרעותא משום הכי פירש דמיתרחיש נס לכמה צדיקי¹⁵¹ עכ"ל. ולע"ד קשה דאיך אפשר לומר דרב נחמן סבירא ליה כאביי¹⁵², ומכללא משמע דרב יהודה לא סבירא ליה כאביי. דאדרבא איפכא מסתברא דכך נקט בלישנא דרב יהודה 'כמה קשה וכו'.

שנשתנו עליו סדרי בראשית, וקרובים דבריו¹⁵³ לדברי אביי, ומשום הכי פירש¹⁵⁴ שנשתנו עליו, ולא זכה לפתוח לו שערי שער על כורחך הרי זה מורה דר' יהודה לא מיתוקם אלא כאביי שאמר שהוא גרוע ומשום הכי לא זכה, ומזה דון מינה דרב נחמן סבירא ליה דהוי חשיבותא שעכ"פ נעשה לו נס, ואילו לא היה ראוי לא עביד קב"ה ניסא לשקרי, וגם למד מינה דקשים מזונותיו עד שהוצרכו לעשות נס כזה ולא איברו מזונו, אבל שנאמר שהוא 'גרוע' כסברת אביי לא משמע ליה¹⁵⁵. ומנא לן להבינ¹⁵⁶ דתרוייהו סברי מרנן כאביי עד שתקשה דמה חידש רב נחמן וכו' כיון דאיכא למימר כמ"ש. ועוד אפשר דדברי רב יהודה לא קאמר אכולי עלמא, אלא על סוג עמי הארץ שאינם צדיקים והיינו דדייק "ואומר כמה קשים מזונותיו של אדם" והיינו אדם ההדיוט, וכמ"ש מהרש"א בחידושי אגדה גבי מ"ש¹⁵⁷ ג' עבירות אין אדם ניצול מהן

155 לסיכום אביי ורב יהודה סבירא שהוא לא זכה (לא צדיק) ולכן נעשה לו נס רק במזונות ואביי סובר שהוא זכה (צדיק) ולכן נעשה לו נס בכלל. ולכן רש"י בד"ה ולא איברו אומר שאין זה נס רגיל שיבראו מזונות לצדיקים בבתים שימצאו חיטים גדלים באוצרותיהן.

156 מקשה על ישרש יעקב. 157 ב"ב קסד ע"ב. כתב המהרש"א אין אדם ניצול מהם וכו' דהיינו העומד בשם אדם המונח לו ואינו מדמה עצמו למלאך כי הוא נקרא אדם ע"ש אפר ודם וכו' ואי אפשר לו לכיון ולעיין בתפילתו ומצד שהוא בעל דם רתיחת הדם שבו מביאו לידי עבירה, ומצד שהוא בעל המרה הוא בעל לשון הרע ומדות רעות, אבל האיש הזוכה ומדמה עצמו במעשיו למלאך ה' יוכל שפיר להינצל מג' עבירות אלו וכו'.

148 כתב המהרש"א דרמז לנו דודאי כתיבי בתורה ארבעים "מלאכות", אלא חסר אחד מהן דלא משמע מלאכה ממש, אי הך ד"ויבא הביתה לעשות מלאכתו" או "והמלאכה היתה דים" כמספקא ליה לרב יוסף.

149 "לא תקלל חרש" (ויקרא יט, יד) והתרגום 'לא תלוט'. 150 מדוע רש"י כתב 'לכמה הצלות לנפשות אדם' ולא כתב על נס הזה 'ששנפתחו לו דדין כשני דדי אשה'.

151 כלומר שאדם זה היה גרוע ולכן לא התרחש לו נס במזונות ובפרנסה עצמם אלא רק בדבר זה בדדיין.

152 אביי אמר כמה גרוע אדם זה שנשתנו לו סדרי בראשית. 153 של רב יהודה.

154 רש"י בד"ה שנשתנו מפרש את אביי כרב יהודה.

בכל יום וכולי, דאדם דנקט היינו מן ההדיוט וכולי, ומשום דסבר כאביי שהוא גרוע לכן קא יליף מיניה לבני אדם שכמותו. ורב נחמן בא להוסיף דקושוטא קאי דהמזונות קשים לכולי עלמא ואף לצדיקים תדע דמיתרחש נס לכמה הצלות, אבל אין נס רגיל שיבראו מזונות לצדיקים וכדפירוש רש"י¹⁵⁸, "א"כ מינה משמע דקושי המזונות אכולי עלמא רמיא¹⁵⁹, ואי איבעית אימא ההדיוטים בלבד והיינו שחידש רב נחמן על רב יהודה. **ובהכי** ניחא ג"כ לתרץ על קושיה ב' שהקשה¹⁶⁰ דלמה לא פירש רש"י דמיתרחיש ניסא היינו נס זה, דכפי האמור לא מצי לפרש כן, דאם יפרש הכי לא היה משמע אלא אאינהו דלא זכו¹⁶¹, ואיהו קאמר לכולי עלמא אף אחברת הצדיקים ובכוונה מכוונת פירש כן להורות נתן להאמור. ובזה אף אם תרצה לומר דתרוייהו סבירא ליה כאביי שפיר דאיכא בינייהו חילוק אחד¹⁶². **ובלאו הכי** י"ל דלא מצי לפרש הא דמיתרחיש ניסא היינו נס זה, שהרי סיים עלה דלא איברי מזוני ואי אנס זה

קאמר, קשה דהרי איכא נמי מזוני לכן דנפתחו לו דדין והניק את בנו, והיכי קאמר דלא איברי מזוני? לכן פירש רש"י הא דמיתרחיש ניסא לכמה הצלות בעלמא, ולא איברי מזוני שימצאו חטים וכו'. אבל אכתי קשה לכאורה שהרי אשכחן עובדא בש"ס¹⁶³ גבי ההוא מרבנן שהלך להביא נדוניא לבתו ונתנם למצוה ופש ליה זוז אחד והביא בהם חטים ונתמלאת העלייה חטים וכולי, יעו"ע הא קמן דאיברי מזוני שמצאו חטים בביתם, ונראה דמשום הכי דיקדק רש"י בלשונו לשון הזהב שכתב אין נס זה רגיל וכו' ור"ל דאף דאשכחן שהיה, אבל אינו ברגילות כמו ניסים דהצלות שפותחים להם שערי שער. **ועדיין** צריכים אנו למודע¹⁶⁴ דבמאי פליגי אביי ורב יהודה? ומאי טעמא מר לא אמר כמר? גם בדברי אביי שאמר 'כמה גרוע' וכו', שאם לא היה כדאי לא היה עושין לו נס? אך אפשר ע"פ מ"ש בפרק ג' דתענית¹⁶⁵ רב הונא הוי ליה חמרא בההיא ביתא רעיעא וכו' ארגיש רב אדא בר אהבה ואיקפד סבר לה כי הא דאמר רבי ינאי¹⁶⁶

164 לשון מליצה.

165 תענית כ ע"ב. רב הונא הוה ליה ההוא חמרא בההוא ביתא רעיעא ובעי לפנוייה, עייליה לרב אדא בר אהבה להתם משכיה בשמעתא עד דפנייה, בתר דנפק נפל ביתא, ארגיש רב אדא בר אהבה איקפד וכו'.
166 לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס, שמא אין עושין לו נס, ואם תמצוי לומר עושין לו נס, מנכין לו מזכיותיו.

158 ב"ה ולא איברו.

159 לפי אביי ורב יהודה.

160 הישרש יעקב.

161 אם רש"י יפרש 'נס זה' לא נבין שיש הבדל בין צדיקים לבני אדם רגילים (הדיוטות).

162 לפי רבינו, רב נחמן דיבר אף על הצדיקים. ורב יהודה ואביי דיברו על אלה שאינם צדיקים.

163 אלעזר איש בירתא בתענית כד ע"א.

וכו' ע"ש, וכתב המהרש"א בחידושי אגדה שם בד"ה שמא אין עושים לו נס וכו' דשמא יגרום החטא כדאיתא פרק קמא דברכות¹⁶⁷ ולא היה מחזיק עצמו לצדיק, אבל רב הונא לא היה חש לכך שהיה מחשיבו לצדיק גדול עכ"ל. ולכאורה קשה דלו יהיה כמחשבתו דרב הונא שרב אדא בר אהבה הוא צדיק גדול ועושה לו הקב"ה נס, מכל מקום האי חששא דמנכין לו מזכיותיו במקומה עומדת. אך אפשר דרב הונא סבירא ליה מר דבצדיק גמור מותר להיות סומך על הנס דוודאי הקב"ה עושה לו נס ולו יאה ויאה וגם אינם מנכין לו מזכיותיו, לא מינה ולא מקצתיה, והא דאמר רב ינאי אל יעמוד אדם במקום סכנה וכו', היינו בסתם אדם שאינו צדיק גמור, אבל גברא רבה כרב אדא בר אהבה אינו כסוג זה. אבל רב אדא בר אהבה מרוב ענוונותו לא היה מחזיק עצמו לצדיק גמור אלא ככל אדם ולכן איקפד. ואם נאמר דהיא גופה היתה כוונת מהרש"א הנה מה טוב, ומעתה אפשר דרב יהודה שאמר כמה גדול אדם זה שנעשה לו נס כזה סבירא ליה שהוא צדיק גמור עד שהקב"ה עשה לו נס גדול כזה, והא דמנכין לו מזכיותיו ליכא

למיחש שהוא ראוי לכך. ואביי שאמר כמה גרוע סבירא ליה שוודאי גורעין לו מזכיותיו דמ"ש מנכין לו וכו' אף בצדיק גמור נאמר. ש"ר למהרש"א בחידושי אגדה הכא שהרגיש לפרש בזה הא שמנכין לו מזכיותיו, אך לא נחית לפלוגי הא דאמרן. עוד סיים וכתב דנראה דלא שייך בזה לומר הא דאין כל חדש וכו' כיון דדדים יש באיש כמו באשה הרי זה אין חדש דהוה מיתה בכח אלא שהפעולה נתחדש וכולי עכ"ל, ובזה אפשר לומר דבזה פליגי דרב יהודה סבירא ליה דלא הויא האי מליטא אין כל חדש כיון דדדים יש באיש וכו', ואביי לא כן ידמה דאף שדדים יש באיש מכל מקום חלב לא יש¹⁶⁸ באיש כלל, וגם שמתחילה הם קטנים וכעת נתחדש שנפתחו לו דדין גדולים דומיין כאשה וכל זה הויא חדש ממש, ואם כן נשתנו עליו סדרי בראשית והוי גרוע בזה.

[נד] דף נד ע"ב גמרא מתוך שלא מיחה נקראת על שמו ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דהיאך רואה רבי אלעזר לשכנתו שמוציאה פרתה שלא ברצון חכמים ואינו מוחה בה? וכ"ש מילתא דלדידיה לא סבירא ליה דפרות שלו לא

¹⁶⁷ "וירא יעקב מאוד" (בראשית לב, ח), אמר שמא יגרום החטא.
¹⁶⁸ הכוונה לאין.

¹⁶⁷ ברכות ד ע"ב. ר' יעקב בר אידי רמי כתיב "והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלת" (בראשית כח, טו) וכתיב

גדול ובני משפחתו וקרוביו חשיבי בני ביתו.

[נה] דף נד ע"ב רש"י בד"ה נתפס, נענש על עבירות שבידו¹⁷⁰ עכ"ל, נכתב בצידו ראיתי להרב דברי שלמה¹⁷¹ לחכם שלמה שלם נר"ו בדרוש ב' לפרשת נח שהביא דברי רש"י הנזכר וכתב דלכאורה נראה כוונתו שנתפס בעבירות שבידו ולא על עבירות דאחרים, וקשה מדאמר לקמן "וממקדשי תחלו" אלו בני אדם שקיימו את התורה מאלף ועד תי"ו, הרי שלא היה להם עון ונהרגו כולם על שלא מיחו בדורם, ומשם נראה דמי שאינו מוחה ימות בעון אחרים ולא על עבירה שבידו, ואין לומר דפירש על שעבר אמצוות עשה ד"הוכיח תוכח", דלא הוי ליה לרש"י לומר על עבירות שבידו דטובא משמע, אלא על עבירה דחדא הוייא וצריך ישוב עכ"ל. **ולע"ד** ליישב ע"פ מ"ש לעיל בפרתו של רבי אלעזר בן עזריה וכו' דמתוך שלא מיחה בה נקראת על שמו. ודון מינה שאפילו בני אדם שקיימו התורה מאלף ועד תי"ו, ולפי שלא הוכיחו לבני דורם על עבירת שבידם, אלהים חשבים לכל אותם העבירות כאלו הם עצמם עשאו ונקראים על שמם. וגם הכא

היה מוצאם בכך, ואפשר דמ"ש שלא מיחה בה אינו ר"ל שראה שהוציאה אותה ולא מיחה, דוודאי היה מוחה שלא יעבור אהוכיח תוכיח, אלא כוונת העניין שלא יהיב דעתיה עלה במעשיה ולא לימדה מקודם זה הדין דהתלמיד חכם חייב ליתן דעתו אכולי עלמא וכל שכן לשכנים. ונמצא בה הדבר הזה שהיתה מוציאה פרתה ברצועה שבן קרניה ולפי שלא לימדה מתחילה ולא יהיה דעתיה עילוה נקראת על שמו. ובזה אפשר לפרש מ"ש אח"כ בגמרא 'כל מי שאפשר למחות באנשי ביתו' וכו', דלכאורה י"ל דהוי לי למימר 'כל מי שאינו מוחה', וכי תימא דבא ללמד דאם לא אפשר כגון שאין דבריו נשמעין שאינו נתפס הא פשיטא, אך אפשר דהיא גופה קמ"ל דמי שאפשר לו מתחילה שיתן דעתו עליהם וללמדם שלא יכשלו ולא נתן אף דבשעת העבירה לא ראה אותם הוא נתפס עליהם. ועדיין י"ל לפי פשט הדברים באומר מי שאפשר למחות באנשי ביתו דוודאי כולי עלמא הם מצו להיות מוחים בביתה כמ"ש¹⁶⁹ "להיות כל איש שורר בביתו", ואפשר דהאי בני ביתו לאו דווקא אלא אפילו בני משפחתו כולם, וזה לאו כל אדם זוכה בזה אלא אם היה תלמיד חכם גדול או עשיר

171 הרב שלמה שלם בן חיים יחיאל הכהן.

169 אסתר א, כב.
170 הגרסה לפי הדפוס שלנו היא 'שבידו'.

'פרתו היתה יוצאה', ואם כן מה שפירש הרב בזה פירוש ד"בא אתה וכל ביתך אל התיבה כי אותך ראיתי צדיק לפני¹⁷² וכו' וגם שאר פסוקי כפי מ"ש נפל כל בנינו ארצה¹⁷³. **וראיתי** להרב הנזכר שם שהביא משם הר"מ גליפפה שכתב דלכאורה נראה דטעם שנתפס משום ערבות, ויש לתמוה דקי"ל דאין נגבין מן הערב תחילה¹⁷⁴, א"כ למה יניח הקב"ה לרשעים שעושים רע, שהם הלוויים ויגבה מן הערב, ויתירץ דהצדיק אינו נתפס מטעם ערב אלא שהוא נתפס על עבירות שלו ולא בעבור עבירות אחרים ונפק דק ואשכח מלשון רש"י הנזכר וכו' ע"ש¹⁷⁵. **ומה** מאוד תמהני על הרב בזה שהרי אמר בש"ס בהדידיא 'אלו בני אדם שקיימו את התורה מאלף ועד תי"ו' נאמר עליהם "וממקדשי תחלו" שהתחלת הפורענות מהם, הרי דאף שאין בידם שום עון אשר חטא, ענוש לצדיקים. ואין לומר דעל עבירה ד"הוכיח תוכיח"

דקאמר דמי שאפשר למחות באנשי ביתו או בעירו או אכולי עלמא ואינו מוחה חשיב לכל אותם העבירות שעשו אחרים כאלו הוא עצמו עשאו כיון שנקראים על שמו, וכדאשכחן מעשה רב כהא דרבי אלעזר בן עזרה. ואם כן מה שפירש רש"י על עבירות שבידו היינו עבירות של אחרים שנקראים על שמו ממש כאלו הוא עשאו לכולם וכאמור. **ומעתה** מה שהוכיח הרב מדברי רש"י דהצדיק שאינו מנוקה מעון נתפס על דורו על עבירות שבידו, אבל אם מנוקה מעון אף שלא מיחה לא יומת, דהדין נוטה לגבות מן הלוח תחילה ולא מן הערב. כפי מה שפירש כוונת רש"י אינו אלא אע"ג שהוא צדיק גמור אם אפשר לו למחות ולא מיחה נקראת על שמו, וכמ"ש שאלו בני אדם שקיימו את התורה מאלף ועד תי"ו. וגם דרבי אלעזר בן עזריה וודאי שהוא צדיק גמור ואפ"ה נקראת על שמו, וקרי לה

לאוהבו סך מה וגם הלוח לאיש אחר בערבות מאוהבו הנזכר, וצוה לו שישתדל שישלם בזמנו, וזה האחר החייב למלך היה ספק בידו לפרוע, אלא שנתרשל זה האוהב להזכירו (לאחר) שיפרע בזמנו, ואחר זמן כשרצה המלך לגבות חובו לא מצא מאומה בידו, מיד שלח בעד אוהבו וגבה ממנו מה שהיה חייב לו בבת אחת, כי חרה לו על מה שלא השתדל עם אותו אחר שנתערב בעדו שישלם בזמנו, שאם היה עושה כן לא היה המלך נפרע ממנו חובו, אלא מעט מעט, והנמשל ממילא יובן דאם הצדיק היה מוחה באחרים שנתערב בעדו, הנה המלך ה' צבאות היה נפרע ממנו על עבירות שבידו בעודנו חי מעט מעט ולא היה מסלקו מן העולם, אבל עכשיו שלא מיחה מסלקו על עבירות שלו לגבות ממנו חובו בבת אחת עכ"ל.

172 בראשית ז, א. הרב דברי שלמה פירש את הפסוק הנזכר שרצה הקב"ה לעשות כליה בדורו כי עברו חק, וכי תימא איפכא הוי לי לעשות שיתפש את נח בעדם כיון שלא מיחה בהם, לזה אמר לו הטעם דע וראה "כי אותך ראיתי צדיק לפני", דאין הכי נמי אם לא היית צדיק והיה בידך איזה חטא היה הדין נותן כן, אבל השתא שאתה צדיק לפני בדור הזה מנוקה מעון, אינו מן הדין שתתפס בעדם בשביל ערבות, דאין נגבות מן הערב תחילה, ולכך "בא אתה וכל ביתך" כתיבה.

173 הרב דברי שלמה כתב על הקושיות שהעלה רבינו 'וצריך ישוב'.

174 ב"ב קעג ע"ב.

175 רש"י כתב 'נתפס על עבירות שבידו', הרי בפרוש שאינו נתפס על חטאת הציבור, והמשילו למלך שהלוח

קאמר דההיא חדא הוייא ועל עבירות שבידם טובא משמע. וכמ"ש הרב שלמה שלם בהקשותו על דברי רש"י. וגם אעיקרא דדינא מה שדייק מדברי רש"י, הרואה יראה כפי מה שפירשתי בו אנן בעניותין אין הוכחה מדברי רש"י לא מינה ולא מקצתיה. ובעיקר מה שהבין דמדין ערב הוא עד דקא מקשה עלה וכו', נראה פשוט דלאו מדין ערב הוא, דבערב אם גבה המלוה ממנו שוב אין לו תביעה על הלוח, וכן אם גבה מן הלוח אין לו לעמוד על הערב, אבל הכא גובה מן הכל מן הרשעים שעשו רע לעברו בריתו ומן הצדיקים על שלא הוכיחם וחשיב כאלו הם עשו ג"כ אותם העבירות כולם, ותרווייהו כחדא מחתא ופורענות אחד לכולם. וכמו דלעניין הטובה אמר בגמרא¹⁷⁶ דגדול המעשה והמזכה את הרבים, זכות הרבים תלוי בו, ה"נ בעניין הדעה כמ"ש בזוהר הקדוש דכשם שנפרעים מן בעלי לשון הרע ה"נ נפרעים ממאן דאפשר ליה לדבר טוב ושותק¹⁷⁷, ואייתו מן הפסוק¹⁷⁸ ד"החשיתי מטוב

וכאבי נעכר", ודון מינה לעניין מאן דאפשר ליה למחות ולהוכיח ואינו מוחה וכאמור. דומיית דהכי אמר לקמן בדף נו' ע"ב "ויעש שלמה הרע בעיני ה'" על שהיה לו למחות בנשיו ולא מיחה מעלה עליו הכתוב כאלו חטא ע"ש. ובעיקר האי מתניתין דפרתו של רבי אלעזר בן עזריה וכו' עיין מ"ש הר"מ ז"ל בפירוש המשנה¹⁷⁹, ועיין מ"ש בספרי הקטן משרת משה בפרק כ' מהלכות שבת בדין יא' במקום שאפשר להאריך בס"ד. וגם עיין בספרי הקטן זכות אבות בפרק ד משנה טז.

[נו] דף נה ע"א גמרא מעולם לא יצתה מדה טובה וכו' חוץ מדבר זה ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה שהרי אמר לעיל בפרק א' בדף לג ע"א כל המנבל פיו אפילו חותמין עליו גזר דין של ע' שנים לטובה הופכין עליו לרעה ע"ש, וא"כ הוי לי דליחשוב נמי הא דמנבל פיו ואמאי אמר חוץ מדבר זה בלבד.

[נו] דף נה ע"א גמרא לך ורשום על מצחם של צדיקים תי"ו של דיו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש שם¹⁸⁰

מדבר, כמו שאמרנו שפתיב "נא למתי דומיה ה"שית מטוב וקאבי נעכר" (זוהר מתורגם ויקרא תזריע דף מו ע"ב).
178 תהילים לט, ג.
179 כתב הרמב"ם רוצה לומר כי הוא דן בזה הדין לאשה שכנתו. ואין הלכה כמותו לפי שהוא כמו משוי וכו'. רבינו מוכיח מכאן שרב אלעזר בן עזריה כן פסק לשכנתו ואין הלכה כמותו ולכן נקראת על שמו.
180 נראה לי שהכוונה לספר זכות יצחק.

176 אבות פרק ה' משנה יח'.
177 כמו שפגשו של האיש הזה משום דבור רע, כך ענשו משום דבור טוב, שבא לידו ויכל לדבר ולא דבר. משום שפגם אותה הרוח הממללת, שהיא מתקנת לדבר למעלה ולדבר למטה, והכל פקדשה. כל שפגם אשם הולכים בדרך עקמה, והוא יכול לדבר להם ולהוכיח אותם, ושותק ולא

הא וודאי דהמיתה קשה, מלבד אם הם מכוערין דדמיין לייסור הבאים ע"י אדם שיפול ביד אויביו, דבכהי גוונא המיתה עדיפא ליה כמ"ש¹⁸⁶ נוח לו לאדם שיפול לגוב נחשים ועקרבים ולא יפול ביד אויביו, ובעיקר דברי הש"ס שאמר אין ייסורין בלא עון שנאמר "ופקדתי בשבט פשעם" וכו', עיין מ"ש בספרי הקטן בזרע יצחק פרשת ויחי בדף נב ע"ג בס"ד, וגם בדף נד' ע"ג וע"ד שהארכנו בזה. וגם עיין מ"ש לקמן בחידושינו לסנהדרין פרק יא' בדף קא ע"א בס"ד.

[נט] דף נה ע"ב גמרא¹⁸⁷ לא היה דוד ראוי לאותו מעשה אלא שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד ע"כ נכתב בצידו י"ל לפי מ"ש הרשב"א גבי חזקיה שהוסיפו לו על שנותיו משום דהמלך דינו כרבים, א"כ מאי דאית מייתי מאדונינו דוד המלך עליו השלום ליחיד? ואפשר דלא אמרינן דינו כרבים אלא למעליותא כמו הא דחזקיה שהוסיפו לו טו' שנה, אבל לגריעותא כשחוטא לא אמרינן דחשיב

בפרשת תצוה בדף כו' ע"ג מה שפירשתי בזה פסוק "עשה עמי אות לטובה" וכו'.

[נח] דף נה ע"א תוס' בד"ה אין מיתה בלא חטא וכו' הכא מיירי בייסורי נגעים שהם מכוערין¹⁸¹ ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה דיש לעיין בזה דייסורי איוב וודאי מכוערין היו¹⁸², ואינו דומה שהיה בו עון מזיד דמפורש ביה "איש תם"¹⁸³ עכ"ל, נראה דצריך לומר לפי זה מאן דאמר אין ייסורין בלא עון סבר לה מר כמאן¹⁸⁴ דאמר דאיוב לא היה לא נברא אלא למשל היה, ובהני ליכא להקשות עלה מהא דאיוב. עוד ראיתי להרב שכתב שם לכאורה קשה דהמיתה וודאי קשה מייסורין, וא"כ לפי הסברא בהפך יהיה דאין מיתה בלא עון, ולפי מ"ש התוס' דמיירי בייסורין מכוערין שהם קשים ממיתה עכ"ל. ולכאורה קשה שהרי אמר בש"ס¹⁸⁵ אלמלא נגדוה לחנניה מישאל ועזריה הוו פלחי לצלמא וכו', הרי מזה משמע דהייסורין קשים ממיתה, ונראה דמהא לא איריאי דייסורין שהם ע"י יפול ביד אומות העולם הם קשים מן המיתה, אבל הכא ייסורין הבאים מאת ה'

186 בזהר כתוב אמר ראובן מוטב להפילו (את יוסף) לתוך הבור של נחשים ועקרבים, ולא ימסר בידי משנאיו שלא ירחמו עליו. מכאן אמרו יפיל אדם עצמו לאש או לבור של נחשים ועקרבים ולא ימסר בידי משנאיו. לפי שבוזה המקום של נחשים ועקרבים, אם הוא צדיק הקב"ה יעשה לו נס, ולפעמים זכות אבות תעזור לו וכו'.

187 הגמרא נמצאת בע"ז ד ע"ב.

181 התוס' למד מהפסוק "ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם".

182 שם המכוערים י"ל שהם קשים יותר ממיתה.

183 איוב א, ח.

184 ב"ב טו ע"ב.

185 כתובות לג ע"ב.

כרבים. ועוד שהרי אמר ז"ל¹⁸⁸ דכל הו' חודשים היה מתכפר בשעירה כיחיד לפי שחטא, ואיהו גופיה חשב עצמו ליחיד להכי ילפי מינה הא שאם חטא יחיד וכו' ועיין מ"ש בפרק קמא דברכות בדף¹⁸⁹ יב ע"ב.

[ס] דף נה ע"ב תוס' בד"ה ארבעה מתו בעטיו של נחש וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק פרשת ויחי בדף נב' ע"א.

[סא] דף נו ע"א גמרא כל האומר דוד חטא וכו' אפשר חטא בא לידו ושכינה עימו וכו' עכ"ל, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן בזכות אבות בפרק ה' משנה כה' מ"ש בזה בכוונת הש"ס. ואיכו השתא מקום י"ל ע"פ מ"ש בפרק ב' דנדה בדף יג ע"א כתיב הב¹⁹⁰ ביעתותא דרביה עליה ע"ש, והיא גופה קא מכריח הכא דכיון דקרא קא אסהיד ביה שה' עימו בקבע א"כ בוודאי דאימתא דרביה עליה ואינו חוטא כל ימיו. ובמ"ש כל האומר דוד חטא וכו', י"ל מאי מילת 'כל' דקאמר ? ומה בא לרבות הזה ? ונראה ע"פ מ"ש לקמן אמר רב רבי דאתי מדוד מהפך בזכות דוד וכו', והיא גופה קמ"ל, דל"מ¹⁹¹

כגון אנא וכיוצא בי לקרובים אליו, שאם יאמר על מר זקנים סבא קדישא שחטא שוודאי טועים, אלא אפילו הרחוקים והיינו כל האומר לרחוק ולקרוב אמר על כולם, שאם יאמר על אדונינו דוד שחטא שטעות היא בידם, דקושטא קאי יישבו בש"ס הני קראי דאייתי רב, ורב בעצמו אח"כ אזיל ומודה ואמר מר כד מעיינת ביה בדוד לא משכחת ביה בר מדאוריה, אבל בבת שבע לא חטא. ודומייתא דהכי אפשר לומר במ"ש אח"כ כל האומר שלמה חטא וכו', דהכל לאתויי דל"מ כגון אנו הקרובים אליו, אלא אפילו תימא הרחוקים. וכן כמ"ש ג"כ כל האומר יאשיהו חטא וכו', דאיהו נמי מזרע דדוד קאתי וקאמר אפילו הרחוקים. ואל תשיבני ממ"ש קודם כל האומר בני שמואל חטאו וכו' דלא שייך למימר בה כהני דהיכא דאיכא למידרש דרשינן.

[סב] דף נו ע"ב גמרא כל האומר שלמה חטא וכו' ע"כ, נכתב בצידו אפשר לומר ע"פ מ"ש בזוהר הקדוש דמלכות שלמה המלך עליו השלום היתה סיהרא באשלמותא שהוא בט"ו, ודוד המלך עליו השלום היתה בי"ד שהיא חסרה מעט יעו"ע¹⁹², ונראה דשם שלמה

188 ירושלמי ראש השנה דף ע"ב כרב הונא.

189 צ"ל ברכות י ע"א.

190 באיבעית אימא השניה.

191 נראה לי שר"ת של 'דלא מפרש'.

192 שנינו, כתוב וישב שלמה על פסא ה' למלך, כמו שפיתוב (מלכים א' י) שש מעלות לפסא. רבי אבא אמר, שהקבנה

בפיי שם שלמה, ואומר עליו שחטא, אינו אלא טועה דממה נפשך אם תחשוב במספר קטן הוא שלם כמו סיהרא באשלמותא, וגם במספר גדול 'יש' בכלל שזכה לב' עולמות, אם כן מי שאומר שלמה חטא אינו אלא טועה בוודאי וכאמור. ואפשר דלזה רמז באומר "בן חכם ישמח אב"¹⁹⁹ רצה לומר זה שלמה המלך עליו השלום שכל ימיו היו נ"ב²⁰⁰ שזכה ליראת ה' היא חכמה²⁰¹, וגם תרב חכמת שלמה ישמח אב שדוד אביו ישמח בגדולתו ומעלתו, וגם יש בכלל על אביו שבשמים שבא אליו בחלום ואמר לו שאל מה אתן לך ולא שאל אלא חכמת התורה כדי לשפוט צדק, ואמר לו הקב"ה שהכל נתון לך, וזכה וישב על כסא ה' שהיה דן את הדין בבית דין של מעלה, וכמו שהביאו משל במדרש למלך שאמר לאהובו שאל מה אתן לך, והיה פקח ואמר לו תן לי בתך וכו', וכן עשה שלמה המלך עליו השלום שתבע להתורה שהיא בת מלך, ובזה קנה הכל, וגם אביו שבשמים שמח בו, גם רמז במילה 'שלמה' שהיא

במספר קטן עולה ט"ו, ושמא גרים, ודוד עולה י"ד, ומשום הכי אמר לו ויגדל "את שם שלמה"¹⁹³, ופריך בש"ס¹⁹⁴ אורח ארעא למימר למלכא הכי, אלא מעין קאמר, ואיכא מאן דאמר דבכל אדם מתקנא¹⁹⁵, ולפי דרכנו אתי שפיר דקאמר ליה דשם שלמה מעיד עליו שהוא סיהרא באשלמותא, כן הוה דמלך בכיפה "וישב שלמה על כסא ה'"¹⁹⁶, מה שאין כן שם דוד שהוא י"ד, וגם שאני הכא שהמליכו אביו בחייו והיינו דרמז באומר ויגדל את שם שלמה מכסאך מידי דהוי שאתה בעצמך והיה בהניח על כסאך וזה מורה דניחא לך במעלתו ביתר שאת, וגם אם תחשוב שלמה כמספר גדול עולה עש"ה, דל מהם י"ש כנגד יש עולמות¹⁹⁷ פש ה"ס, לומר ד"הס כל בשר מפניו"¹⁹⁸, שנפלה אימתו על כל אומות העולם, אף שמלך בן י"ב שנה והוא נער, ואם כן בשם שלמה מורה שיזכה לב' עולמות, גם הפוך בה במילה 'שלמה' ותהיה המשל, שמשל בכל העולם, ואפשר דהיינו דרמז הכא באומר כל האומר שלמה חטא רצה לומר שמזכיר

194 סנהדרין קה ע"ב.
195 חוץ מבנו (סנהדרין קה ע"ב).

196 דברי הימים א' כט, כז.

197 ע"פ עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק שי עולמות (סנהדרין ק ע"א).

198 חבקוק ב, כ.

199 משלי י, א.

200 בן- "בן חכם ישמח אב".

201 ע"פ איוב כח, כח.

עמדה בשלמות, ששנינו שבימי שלמה עמדה הלכנה בשלמות. אמת בשלמות? (שנינו, כתוב ותרב חכמת שלמה וגו'. מהו ותרב, 'אמר רבי אבא, שעמדה הלכנה בשלמותה. מהו בשלמותה,') שעמדה בחמשה עשר, כמו ששנינו, אברהם. יצחק. יעקב. יהודה. פריץ. חצרון. רם. עמינדב. נחשון. שלמון. בעז. עובד. ישי. דוד. שלמה (מספר 15). כשבא שלמה עמדה הלכנה בשלמות (זוהר מתורגם שמות יתרו דף פה ע"א).

193 מלכים א' א, מז.

סברא לומר שיבוא מזה לידי עניות, דיקא נמי שאמר בש"ס 'על עסקי תכשיטיה', ולא אמר 'על עסקי תכשיטין' סתם, מזה משמע דעל תכשיטיה שהיו ליה מקודם ולקחם בהלוואה ושאלה בבעלי"ם²⁰⁵, והשתא מיהא אפשר לו להחזיר ואינו מחזיר. **ורש"י** ז"ל פירש בד"ה על עסקי תכשיטיה, שאינו רוצה לקנות לה עכ"ל. ולכאורה נראה שאינו רוצה לקנות לה מחדש, וא"כ הוא קשה דלמה יומת במדת העניות, מה עשה, ונראה לעניות דעתי דצריך לפרש ולהסכיל בדברי רש"י האי פירוש דידן והכי קאמר שאינו רוצה לקנות לו חליפי האחד שכבר לקח אותם מאצלה, וקרי להו קניייה משום דקמא קמא בטיל ואזלי להו לעלמא, והשתא מיהא פנים חדשות באו לכאן.

[סה] דף סב ע"ב והני מילי דאית ליה ולא עביד ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א באגדתיה הא וודאי דמיירי באית ליה, דאי לית ליה והוא עני לא שייך למימר ביה שמביאתו לידי עניות, אלא כלו' בדאית ליה כל צרכו ויש לו גם כדי לקנות תכשיטין עכ"ל. **ולע"ד** דיש ג"כ להכריח הדבר מיניה וביה, דאי בדלית ליה והוא עני מה שייך לתבוע לו ולקללו על

'שע"ה' לומר דאף אם יזכה האדם למעלת שלמה ומלכותו הוא כ"ז חיי שעה כמ"ש בפסוק "הבל הבלים אמר קהלת"²⁰² וכו', אילו אמרה אדם אחר וכו', ויפה שעה א' של קורת רוח בעולם הבא יותר מכל חיי עולם הזה²⁰³.

[סג] דף סב ע"ב גמרא אנא משאי מלא חפני מייא וכו' ע"כ, נכתב בצידו יש מי שדיקדק דמנא לן דמשום הכי יהבי ליה טיבותא, דילמא משום איזה מצוה אחריית? ולע"ד י"ל בדרך אפשר דמקום לא היה נזהר בזה, ואחר שנזהר לעשות כן ראה שתכף ומיד יהבי ליה האי טיבותא משום הכי קים ליה דהיינו דאהנייא ליה שראה סימן ברכה.

[סד] דף סב ע"ב גמרא על עסקי תכשיטיה ע"כ, נכתב בצידו נראה דהכוונה בו דמקודם הוצרך ולקח לה תכשיטיה של נדונייא של כתובתה ואח"כ יש לאל ידו להחזיר לה ואינו מחזיר, והיא מתקוטטת עמו עד קללה על ככה, וכי פליגי בחזרתן והוא לא יטה אוזן ובזה הוי ליה אונאה מרובה, לכן ענוש יענש דמביאתו לידי עניות, וחזרה חנה לשחררותא²⁰⁴, אבל אם מקללתו להביא לה תכשיטין מחדש תוספת ברכה, בזה אין

204 לשון מליצית לחזרה לעוני מתענית כג ע"ב.
205 לשון מליצה.

202 קהלת א, א.
203 אבות פרק ד' משנה יז.

רבנות וקאמר שיזכו להיות רבנים וגאונים עולם.

[סז] דף סג ע"א עוד אמר יכול אם הגיס דעתו תלמוד לומר "וענוה צדק"

ע"כ, ונראה דהיינו דסיים עלה "שברתי לישועתך ה' ומצותיך עשיתי"²⁰⁷, ור"ל שאימתי זוכין להאי הצלחה ותשועה גדולה כזו בזמן שמצותיך עשיתי, שכוונתי לשם שמים לעשות רצון ה' תלמוד תורה לשמה. והיינו דסיים²⁰⁸ "שמרה נפשי עדותיך ואוהבם מאד", ר"ל דקושטא קאי שאהבתי עדות התורה לשמו ולשמה. ומה דסמך לזה²⁰⁹ "תקרב רנתי לפניך ה' כדברך הבינני", נראה דשם רמז למה שסיימו הכא בש"ס שאם עושים כן זוכין לתורה שניתנה בימין שנאמר²¹⁰ "ותורך נוראות ימינך". והיינו אומר "תקרב רנתי" זו רנה של תורה, שבועי ומתחנן לפניך ה' שהבינני בה כדברך ולא אכשל בה כלל. תו אמרינן בש"ס שזוכין לדברים שנאמר "בימינה" של תורה וכו' ועיין מה שפירש רש"י²¹¹ ז"ל. ולע"ד י"ל אומר א' דדברים שנאמר "בימינה" של תורה הם "אורך ימים בימינה" וכו'. ומשום הכי אמר סמוך ונראה האי דרשא דאורך ימים איכא וכ"ש

זה, דאטו בשופטנית עסקינן שאמרה לו יצא וילסטם את הבריות ויביא לה, ואין שומעין לשוטה מה שהיא אומרת, וגם אפילו אם יש לו מעט שנושא ונותן בהם כדי להתפרנס בו לא שייך ג"כ למימר ליה שיעשה אותם תכשיטין וליבטיל וליהוי כעמא דארעא ולהתפרנס מן הצדקה, אלא לאו דמיירי דיש לו קרן שיעור לעשות בו כדי פרנסתו, והמלאכה היתה דיים והותר, לעשות בהם תכשיטיה ועל זה היתה דווה, ובפרט לפי מה שפירש דחוב יש לה עליו להשיב לה תכשיטיה שלקח כבר.

[סז] דף סג ע"א ב' תלמידי חכמים

המחדדין זה את זה בהלכה הקב"ה מצליח להם שנאמר "והדרך" וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דפירש הצלחה זו היא שלא יטעו בהוראה ואין לך הצלחה גדולה מזו. ובזה נאמר דרמז דוד המלך עליו השלום באומר²⁰⁶ "שלום רב לאוהבי תורתך" אלו ב' תלמידי חכמים המחדדין זה לזה בהלכה לשם שמים. ותדע מה הוא השלום ש"אין למו מכשול" שלא יהיו נכשלים בדברי תורה כלל. גם סיימו הכא בש"ס שעולין לגדולה שנאמר "צלח רכב" ע"כ, היינו אומר "שלום רב" שהיא לשון

210 תהילים מה, ה.

211 כתב רש"י בר"ה למיימינן של תורה שמפושפין טעמיהן בדקדוק ובוררין כימין המיומנת למלאכה.

206 תהילים קיט, קסח.

207 תהילים קיט, קסו.

208 הפסוק הבא תהילים קיט, קסח.

209 הפסוק הבא תהילים קיט, קסט.

ובנו והרב ותלמידו נעשים אויבים זה לזה "ואת זהב בסופה"²¹⁷ ולכם קאמר דלפי שהם לשם שמים "ויקשב ה' וישמע" דחדי קב"ה בפילפולא ומלחמה של תורה שהיא לשם שמים.

[סט] דף סג ע"א ב' תלמידי חכמים המדגילין זה לזה בהלכה הקב"ה אוהבן וכו' ע"כ, נכתב בצידו בעין יעקב הביאו משם תוספת הרא"ש דכתב ר"פ²¹⁸ שהוא לשון "לא ימעול פיו"²¹⁹ שתרגמו 'לא ידגול פומיה' וכו', ולפירוש רש"י קשה דפשיט דהקב"ה אוהבן עכ"ל, ולכאורה אין מובן לד"ק שהרי גם רש"י כ' וסיים בד"ה צורתא שורש הדבר קצת למדו מרבם ע"כ, ומשמע דאף שאין יודעים עיקר הדבר משום שלמדו קצת בלבד הקב"ה אוהבן והיינו רבתייהו והוי כדברי ר"ת שהביא הרא"ש. אבל במשמע לשון 'המדגלים' בלבד איכא בינייהו²²⁰, וא"כ אמאי כתב דלפירוש רש"י קשה וכו'. ובדפוס בש"ס של תלמוד לא ראיתי תוספת זה והאי קושיה²²¹.

"עושר וכבוד"²¹² וכו', והיינו כיון דהכא מיירי בעוסקין לשמה לכן זוכין למה שנאמר במימינים בה שאורך ימים וכ"ש עושר וכבוד, ולכן אמר הכתוב "שלום רב לאוהבי תורה" ועושר וכבוד אתי וע"י העושר יהיה שלום רב בביתו משום דכד משלם שערא מכדי מתחילה תיגרא בביתא²¹³. וגם רמז במילה "ר"ב" נוטריקון רבות בשמים, דאורך ימים איכא וכ"ש עושר וכבוד.

[סח] דף סג ע"א גמרא אין דיבור אלא נחת וכו' ע"כ, נכתב בצידו ר"ל דאין דיבור דהכא שנאמר "נדברו" אלא נחת, דאילו בכל מקום הוא קשה כדכתיב²¹⁴ "דיבר האיש אדוני הארץ איתנו קשה" וכיוצא, אבל הכא דייק שאמר "נדברו" ולא אמר "ידברו" להורות נתן שהוא לשון נחת, וגם דעידיו מתוכו²¹⁵ שאמר "ויקשב ה' וישמע", ואילו היו מדברין קשות לא היה שומע דבריהם. אבל קצת קשה דאמאי לא פירש לה שהיא עניין קושי, והכוונה שעושין מלחמתה של תורה לשם שמים, כמ"ש²¹⁶ אפילו האב

216 קידושין ל ע"ב.

217 במדבר כא, יד.

218 צ"ל ר"ת.

219 משלי טז, י.

220 רש"י מסביר "מדגילים" לשון מאספין זה את זה, ר"ת פירש לשון לא ימעל.

221 נמצא בע"ז כב ע"ב בתוס' ד"ה דגלא בשינוי לשון קצת (אוצר בלום אות א).

212 המשך הפסוק.

213 אמר רב יהודה לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה וכו', אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי כמשלם שערי מכדא נקיש ואתי תיגרא בביתא (שנגמר כד האוכל מתחילים המריבות בבית). ב"מ נט ע"א.

214 בראשית מב, ל.

215 כוונתו שהראיה מתוכו (לשון מליצה).

שאינו בוש כמו נתינת הצדקה, אבל עכ"פ וודאי דיש בה בוש, אבל אינה כל כך משאין כן במטיל בכיס שאין בה בוש לא מינה ולא מקצתה.

[עא] דף סג ע"א תוס' בד"ה אין בין העולם הזה וכו' צריך לומר דהאי אין בין לאו דווקא ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דהא וודאי כשיבטל שיעבוד מלכויות אז תבנה ירושלים ובית המקדש, וא"כ בכלל מאתים מנה, והוי כאלו מפורש הכל בזה דממילא רווחא שמעתתא ואמאי הוצרכו למימר דהאי 'אין בין' לאו דווקא.

[עב] דף ע ע"א גמרא ועל כולן אינו חייב אלא א' וכו' ע"כ, נכתב בצידו יש מי שהקשה לסברה זו אמאי איצטריך בעניין המילה ביום, ואפילו בשבת כיון דאינו חייב בכל א' אלא לאו דחייב בכל א' עד שהוצרך להביא גבי מילה, ולע"ד דמהא לא איריית דהוה אמינא דאה"נ דחיוב מיתה לא מיחייב בכל א', אבל איסורא וודאי דאיכא, לכן איצטריך בשב' גבי מילה לומר דאפילו איסורא ליכא ואדרבה מצוה קעביד.

[ע] דף סג ע"א ומטיל בכיס יותר מכולם ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה לפי שבהלוואה אין דרך להלות הרבה שאפשר שישתכר בו רק כדי שיתפרנס וכו', אבל מטיל מלאי וודאי שיתן לו מה שאפשר להשתכר בהם כדי פרנסתו ותשמר קרן ההלוואה עכ"ל, ולע"ד קשה דהא מי לא עסקינן אפילו אם נתן מעט שאין מספיק לכדי פרנסתו ואחד המרבה ואחד הממעיט. וגם דעניין ריוח הפרנסה אינו תלוי בין רב למעט, דאין מעצור לה' להושיע בן רב למעט, דזימנין אף אם היה קרנו הרבה לא ירויח בהם ויבוא לידי פסידא, וזימנין במיעוטא דמיעוטא יבוא לידי ריוח הרבה, וגם דמאי דקא משכח למטיל בכיס פשיטא דהוא כסוג א' קאמר ולא שחדא במעט וחדא במרבה. **לכן** הנלע"ד שהטעם הוא לפי שהמלוה עכ"פ יש לו מעט בוש על שמלוה אותו הלוואת חן וחסד, וכל זמן שרואהו הוא בוש ממנו, אבל מטיל בכיס נותן לו מחצית שכר ומרויח עליו. ש"ר להרי"ף ז"ל בעין יעקב שנכנס בזה ע"ש²²². ומ"ש רש"י ז"ל בד"ה גדול המלוה שאין העני בוש בדבר ע"כ, אינו רוצה לומר שלא יבוש כלל אלא ר"ל

222 הרי"ף כתב שהמטיל לכיס לעסוק למחצית שכר הוא גדול מהמלוה לפי שאין בו שום צד בוש, כי בא בשכרו שמרויח ונותן לבעלי המעות.

[עג] דף עג ע"א מתניתין אבות מלאכות מ' חסר אחת וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שכתבתי לעיל בפרק ד' בדף מט ע"ב בס"ד.

[עד] דף עה ע"א גמרא אי זו חוכמה ובינה שהיא לעיני העמים וכו' ע"כ, נכתב בצידו רש"י ז"ל פירש שחכמה הניכרת היא שמראה להם סימן לדבריו וכולי ע"ש²²³, ומהרש"א חידושי אגדה פירש בעניין אחד ע"ש²²⁴, לע"ד י"ל דהכי פירושו דמשום שעל הרוב האומות העולם הם אינשי טפשאי ולא בקיאי בטיב חוכמה זו, וכשרואים לעם בני ישראל שהם עם חכם ונבון יהיה ניכר לכל ויהיה קידוש שם שמים בדבר, צאו וראו מה ביני לבין בוכרי²²⁵. וגם חידש רשב"ג²²⁶ אתנא קמא, גם מי שאינו יודע מצוה עליו לטרוח ולהיות בקי בחכמה מפוארת זו כדי שיהיה קידוש ה' על ידו, ואם תרצה לומר דזה נכלל בכלל. האי פירוש דרש"י אתי שפיר יותר.

[עה] דף עה ע"א גמרא הצד חלזון והפוצעו וכו' ע"כ, נכתב בצידו

עיין מ"ש לקמן פרק יד' בדף קז' ע"א באורך.

[עו] דף עה ע"א גמרא והשוחט שוחט משום מאי מיחייב רב אמר משום צובע וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש שם בס"ד.

[עז] דף עה ע"א בד"ה שוחט משום מאי מחייב וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש שם.

[עת] דף עה ע"א תוס' בד"ה טפי ניחא ליה ותימה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בס"ד שם ליישב האי תמיהא.

[עט] דף עט ע"ב רש"י בד"ה דוכסוטוס²²⁷ קלף שניטל קליפתו העליונה ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב מארי דאתרין בספר הגדפס מחדש לחם שלמה בדף ט ע"ב שהקשה דפרק הקומץ²²⁸ דף לא ע"ב פירש דוכסוטוס קלף שלא נקלף והניח הדבר בצריך עיון. ולעניות דעתי אפשר ליישב דמה שפירש בפרק הקומץ קלף שלא נקלף אינו ר"ל שלא נקלף כלל, אלא שלא נקלף כל צורכו

225 צ"ל נוכרי. לשון מליצה מברכות ז ע"ב - ראו מה בין בני לבן חמי.
226 צ"ל רבי שמעון בן פזי.
227 צ"ל דוכסוטוס.
228 מסכת מנחות. רש"י במנחות פירש שדוכסוטוס קלף שלא נקלף, אבל רש"י בשבת פירש קלף שניטלה קליפתו העליונה.

223 כתב רש"י שמראה להם סימן לדבריו בהילוך החמה והמזלות שמעדין כדבריו, שאומר שנה זו גשומה והיא כן, שנה זו שחונה והיא כן וכו'.
224 כתב מהרש"א לאו לענין חשבון קביעות המועדים קאמר דזה תלוי ביותר בחשבון מהלך הלבנה, אבל לענין שינוי זמנים לפי הילוך החמה והמזלות שזו שנה גשומה וזו שחונה כפרש"י וכו'.

המשתלח וכו' ע"כ, נכתב בצידו אפשר לפרש האי מתניתין דרך מוסר והוא ע"פ מ"ש²³¹ "כל עמל האדם בשביל פיהו", ד"שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו"²³², ופרט בעון לשון הרע. ואמר ז"ל²³³ "האמנם אלם יכול בכל ת"ל צדק תדברון". והיא גופה קמ"ל הכא באומר מנין שקושרין לשון של זהורית ר"ל דמיבעי ליה לאיניש לקשור ולבלום לשונו בראש שעיר המשתלח זה האדם דעתיד להשתלח מזה העולם ובכל שעה הוא מעותד למיתה, ובעולם הזה הוא אורח העובר ממקוה אל מקום, לכן כשבא לשוב בתשובה 'בריש כל מראין'²³⁴ יקשור לשונו מכל כדים²³⁵ בטלים ובפרט לשון הרע כמש"ה²³⁶ "מי האיש החפץ חיים" וכו' "נצור לשונך מרע" וכו' וקרי ליה לשון של זהורית לפי שלא נברא אלא לדברי תורה שהיא מאירת עינים, והוי זהיר ומזהיר בדברי תורה, ולשיחה נאה שבזה מאיר ומזהיר ולא בשאר מילי. וכל מין ייסורים הבאים על האדם הן בעולם הזה הן בעולם הבא, הכל מן הלשון והיינו אומרו "שומר מצרות" צרת עולם הזה ועולם הבא תרתי משמע, לכן שומר נפשו שומר פיו. וזו היא

והיינו שנקלפה קליפתו העליונה בלבד ולא התחתונה, וכמו שיפרש הכא ומוכרח הדבר כדי להשוות דברי רש"י אהרדי²²⁹.

[פ] דף פג ע"ב גמרא לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש ומדברי תורה ואפילו בשעת מיתה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בס' הקטן ויקרא יצחק בפרשת חקת באורך בס"ד.

[פא] דף פד ע"ב גמרא אדרבה רחמנא ליצלן מדעתא דידך וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בקונטרס אות לטובה בסימן כו' בס"ד.

[פב] דף פד ע"ב תוציא חד צמחה חד הרי ב', זרועיה ב', הא ד', תצמיח חד הא ה' וכולי ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה מניינא למה לי? בין כל אחד ואחד למצוא חשבון קטן כזה, הוי לי לפרש קודם המקרא כולו ולבסוף לימא הא ה' ולמה לי להאריך כל כך? ובהאי גוונא רגיל הש"ס להקשות בכמה דוכתי מניינא למה לי²³⁰.

[פג] דף פו ע"א מתניתין מניין לשון של זהורית בראש שעיר

229 כך גם כתב השיטה מקובצת במנחות באות י" – קלף שהוא נקלף.

230 רבינו מקשה שחסר בגמרא את השאלה 'מניינא למה לי' ובגמרא יש רק את התשובה 'ויקם להו לרבנן' וכו'.

231 קהלת ו, ז.

232 משלי כא, כג.

233 "האמנם אלם צדק תדברון" תהלים נח, ב.

234 כל תחלוני האדם ע"פ ב"ב נח ע"ב.

235 צ"ל דברים.

236 תהלים לד, יג.

עיקר התשובה כמ"ש ז"ל²³⁷ מאן בעי סם חיי, ואייתי מהאי קרא ד"נצור לשונך מרע" וכו'. ולפי שיש מחלוקת במ"ש דערכין²³⁸ ואיכא מאן דאמר²³⁹ סיפר אין לו תקנה, לכן קאמר הכא מנין שקושרין וכולי, דקושטא קאי דהלכה ומורין כן כמאן דאמר²⁴⁰ דיש לו תקנה אף אם נכשל וסיפר ואייתי מקרא ד"אם יהיו חטאיכם כשנים" וכו', דקרא סתם קאמר משמע בכל מין חטא שבעולם אית ליה תקנה שפיר. וגם יש בכלל באומר "אם יהיו חטאיכם כשנים" וכו' לרמוז שאף אם נגזר עליו לחוב בדמו האדום האדום²⁴¹ הזה "כשלג ילבינו"²⁴² "והפך לבן טהור הוא"²⁴³ ור"ל סם חיי רפואת הנפש ורפואת הגוף וכאמור. זהו מה שאפשר לומר בהאי מתניתין לחכימא ברמיזא.

[פד] דף פח ע"א גמרא מכאן מודעה רבה לאורייתא וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שכתבתי בהאי עניינא בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת בשלח.

[פה] דף פח ע"א רש"י בד"ה על ידי תליתאי מרים אהרן ומשה ע"כ, נכתב בצידו לכאורה אינו מובן מאי שיטתיה דמרים הנביאה בעניין מתן תורה, כיון דלא אשכחן בעניין התורה והמצות שנאמר על ידה שום ציווי, אלא דווקא עניין השירה שאמר²⁴⁴ "ותצאן כל הנשים אחריה" וכולי, ואפשר לומר משום שהיא היתה עיקרית וסיבה בהצלחת משה רבינו עליו השלום "ותלך העלמה ותקרא את אם הילד"²⁴⁵ וגם הבאר בזכות מרים, ומגלגלין זכות ע"י זכאי²⁴⁶, שהווי ליה סיוע לכנסת ישראל בכ"ז משום הכי אלהים חשבה לטובה כ"חוט המשולש"²⁴⁷. וראיתי למהרש"א ז"ל באגדתיא שכתב בכלל דבר קודשו שמרים היתה לה מעלה בנבואה אך בדברים שאינם נוגעים במצות התורה וכולי, וכנראה מזה הרגיש במ"ש אבל לא ידעתי מה תיקן בזה.

[פן] דף פח ע"א מלמד שכפה עליהם ההר וכו' ע"כ, נכתב בצידו במדרש תנחומא²⁴⁸ איתא שכפיית ההר היתה על תורה שבעל פה ע"ש, ובזה אפשר ליישב מה שהקשה התוס' הכא

237 ע"ז יט ע"ב.

238 ערכין טו ע"ב.

239 רבי אחא ברבי חנינא.

240 רבי חמא ברבי חנינא.

241 לשון מליצה ע"פ "הלעיטני נא מן האדום האדום"

(בראשית כה, ל).

242 ישעיהו א, יח.

243 ע"ז יט ע"ב.

244 שמות טו, כ.

245 שמות כ, ח.

246 שבת לב ע"א, ב"ב קיט ע"ב, סנהדרין ח ע"א.

247 קהלת ד, יב – המשך הפסוק "לא במהרה ינתק".

248 פרשת נח אות ג.

בד"ה כפה עליהם ההר וכו', ואע"פ שכבר הקדימו נעשה לנשמע, שמא היו חוזרים כשראו האש הגדולה שיצאה נשמתם ע"כ, והנך רואה דהתוס' כתבו האי תירוץ בדרך 'שמא' משום דעכ"פ אינם יכולים לחזור שהם מקובלים טובת הנאה מהשי"ת שהצילים מארץ מצרים, וכמה ניסים עשה להם, וגם דעכ"פ הוי ליה להמתין עד שיחזרו אז יכפה עליהם ההר ולא מיקודם, אך עפ"י המדרש תנחומא אתי שפיר די"ל מ"ש "נעשה ונשמע" היינו על תורה שבכתב ומה שהוצרך לכפיית ההר היינו על תורה שבעל פה. **ואפשר** ליישב בזה מ"ש בש"ס²⁴⁹ בפסוק²⁵⁰ "על מה אבדה הארץ" וכו' דבר זה נשאל לחכמים ולא פירשוהו וכולי, עד שבא הקב"ה בעצמו ופירש על עזבם את תורתי וכו' ע"ש. והקושיה מבואר אך ע"פ האמור אתי שפיר דהשואלים הללו שאלו שאלת חכם כיון דקושטא קאי דעיקר מתן תורה היה באונס שכפה עליהם ההר כגיגית וכו' א"כ על מה אבדה הארץ, דאנוס רחמנא פטריה²⁵¹, ואין פוצה פה להשיב עד שבא הקב"ה ופירש טעם לשבח "על עזבם את תורתי", והיינו תורה שבכתב והיינו תורה

שבכתב דכבר קיבלוה ברצון, ואמרו "נעשה ונשמע" וכעת היא עזובה. אבל כפיית ההר היתה על תורה שבעל פה, ואילו היו עוברים על תורה שבעל פה בלבד לא היה מגלה אותם מהארץ, אבל עיקר הגלות היה על שעזבו אף לתורה שבכתב, והיינו את תורתו דמריבוייא משמע שעזבו לב' תורות והיא שעמדה להם. **וגם** בזה אפשר להבין מאמר ז"ל במדרש קינות הם אמרו דלא גלו ישראל עד שכפרו בייחודו של עולם ובעשרת הדיברות והמילה שניתנה לכ' דורות²⁵², וה' חומשי תורה כמניין איכה²⁵³ עכ"ל. והקושיה מבואר דפשיטא "על רוב פשעיה"²⁵⁴ ומי לא ידע בכל אלה. אך אפשר דהיא גופה קמ"ל שלא תאמר דכפיית ההר היא אף על תורה שבכתב, וא"כ שלא כדין חס ושלום גלו, דאנוסים היו דקושטא קאי דכפיית ההר היתה על תורה שבעל פה דווקא, ואילו היו עוברים על תורה שבעל פה בלבד, לא היה מגלה אותם משום שי"ל שאנוסים היו בה, אבל כיון שעברו על תורה שבכתב כולה כמניין 'איכא', אמטו להכי בדין שיגלו, דאין מקום לומר בה האי טענה, ובעיקר

249 נדרים פא ע"א.

250 ירמיהו ט, יא.

251 נלמד מהפסוק "ולנערה לא תעשה דבר" (דברים כב, כ).

252 עשרה דורות מאדם ועד נח וכו' עשרה דורות מנח ועד אברהם (אבות פרק ה' משנה ב').

253 א- יחודו של עולם, י- עשרת הדיברות, כ- מילה שניתנה לכ' דורות, ה- חמשת חומשי תורה.

254 הפסוק "כי ה' הוגה על רב פשעיה" (איכה א, ה).

הפירוש דעל מה אבדה הארץ וכו' יובן ע"פ מ"ש²⁵⁵ ז"ל דלא חרבה ירושלים אלא על שביזו בה התלמידי חכמים וכו', עוד אמר²⁵⁶ המבזה תלמיד חכם אין רפואה למכתו, והיינו אומר על מה אבדה הארץ שאבדה לגמרי ולא הוי ליה רפואה על עזבם את תורתו, 'ואת' לרבות תלמידי חכמים שעזבו כבודם ובוזו אותם לכן אין רפואה למכתם עד שיחזרו לכבוד התורה ולומדיה עד שתעלה להם רפואה שפיר, ואפשר שהיא גופה ג"כ כוונת המאמר דדבר זה נשאל לחכמים וכו' עד שפירשה הקב"ה בעצמו וכולי והכוונה כאמור.

[פז] דף פח ע"ב הנעלבים ואינם עולבין וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק בקונטרס יקרא דחיי בדף ע"א ע"ב וגם לקמן בחידשינו לסנהדרין בפרק י' בדף פח' ע"ב בס"ד.

[פח] דף פח ע"ב מה נגיד זה יש בו להמית ולהחיות וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דכל כי האי מילתא דפשיטא היא קרא כתיב²⁵⁷ "אורך ימים בימינה" וכו' וכתב²⁵⁸ "יראת ה' תוסיף ימים" וכו', ומה צריך ללמוד מדומיית דנגיד זה? ואפשר דכוונת הש"ס

ללמד ע"פ מ"ש במתניתין דאבות פרק ב' משנה י"א 'הוי זהיר בגחלתן' וכו', והיא גופה קמ"ל דלאו עיקר התורה יש בה להמית ולהחיות, אלא אף תלמידים חכמים העוסקים בה יש בהם להמית ולהחיות, והיינו דסיים עלה למיימינים בה סמא דחיי, ר"ל מי שהוא מחזיק כראוי לת"ח ותופסם עיקר כמו הימין "אורך ימים" איכא וכו' כמ"ש "עץ חיים היא למחזקים בה" וכו', אבל למשמאלים בה שתופסים הת"ח בדרך עראי, ונופל כמו השמאל ואינם זהירים כל כך בכבודם, אזי הוא סמא דמותא, דכל מקום שנתנו חכמים עיניהם בו או עוני או מיתה חס ושלום²⁵⁹, אבל לפי פשט הש"ס דקאי אדברי תורה עצמה קצת קשה שהרי אמר למשמאלים בה עושר וכבוד איכא, אורך ימים ליכא, משמע מינה דאין בה אורך ימים ולא קיצור שנים, אבל יש במשמע על כל פנים דמשלימין לו שנותיה. והנך רואה דע"פ מ"ש דקאי אתלמידי חכמים עצמן דאמר עליהם נשיכתן נשיכת עקרב וכולי, ומאן דלא אשגח בהו אית ביה סמא דמיתא חס ושלום. **ובמ"ש** כל מקום שנתנו חכמים עיניהם בו וכו', יובן ע"פ מ"ש הראשונים ז"ל דמי שלומד לשם שמים כשכועס על

255 שבת קיט ע"ב.

256 שם.

257 משלי ג, טז.

258 משלי י, כז.

259 מועד קטן יז ע"ב, חגיגה ה, ע"ב.

אדם עושה אותו גל של עצמות, אבל מי שאינו לשם שמים במקום שיסתכל העניות שכיחא, ובוזה פירש מ"ש²⁶⁰ כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר וממית כנחש אינו ת"ח, שמורה שאינו לומד לשם שמים ע"כ, והיינו דקאמר כל מקום שנתנו חכמים עיניהם וכו' ר"ל סתם חכמים דאם הם לומדים שלא לשמה יש לחוש מעוני, ואם הם לשמה שמא ימות ולכן עכ"פ הוי זהיר בגחלתם וכו', ואפשר שמ"ש במתניתין שנשיכחן נשיכת שועל היינו על הלומדים לשמה שממיתין בוודאי כמו השועל, ומ"ש ועקיצתן עקיצת עקרב היינו על הלומדים שלא לשמה שאף שאינן ממיתין מכל מקום במקום שמסתכלין שרא דעניותא רדיף אבתריהו, ולכן עכ"פ הוי זהיר ביתר שאת. והיינו דסיים ואף כל דבריהם כגחלי אש דה' כל' לרבות אף הלומדים שלא לשמה שדמו לגחלי אש שכמו שהאש במקום ששולטת מכבה ומענייא לבעליה ה"נ בתלמידי חכמים ואף בלומדים שלא לשמה וכמדובר.

[פט] דף פט ע"ב רש"י בד"ה שפרו ורבו, דכל אחד נתעברה אשתו זכר וכו' ולא ידענא היכא רמיזא עכ"ל, נכתב בצידו ואפשר דהרמז הוא במה שקראו הכתוב "מדבר פארץ" שמורה

על פריה ורביה, ומצות פריה ורביה העיקר הוא בבנים זכרים, דמי שאינו מניח בן ליורשו הקב"ה מתמלא עליו עברה²⁶¹ וכו', והיא גופה קמ"ל דאהניא להו מצוה זו שכולם כאחד קיימו מצוה פריה ורביה, דמי שהיה לו מקודם בנות כעת זכה שנתעברה אשתו זכר וסיים מצות פריה ורביה, ועיין למוהר"ר חיד"א ז"ל בצוארי שלל בהפטרת חג עצרת מה שיישב לזה, ולכאורה אין מובן לד"ק.

[צ] דף פט ע"ב רש"י בד"ה ארד עמך אעלך גם עלה, כאן רמז ד' גלויות 'גם' ריבוייה הוא עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה קשה מנא ליה לרש"י לפרש כן ולא פירש כפשט הדברים דקאי על גלות מצרים בלבד. ונראה משום דקיימא לו לרש"י דאי על גלות מצרים בלבד, מאי קאמר עלה ולא ביקש רחמים עלינו כיון דזה עיקרה קאי על אברהם אבינו עליו השלום היתה וכבר נעשית גזירת ב"ה, ואברהם אבינו גופיה לא ביקש רחמים עלה ומאי דהוה הוה, ויעקב אבינו מאי הוי ליה למיעבד, להכי פירש בכוונת הש"ס דמשמע להו דרמז לו הקב"ה בזה לד' גלויות ועל זה היו תמהים עליו בני ישראל, דלא ביקש רחמים על זה, ועיין בזוהר הקדוש בפרשת שמות בדף ה ע"א

261 ב"ב קטז ע"א.

260 יומא כג ע"א.

דדרשי על האי קרא למעליותא דבההוא יומא דנחת יעקב למצרים נחתו עמיה ס' ריבוא מלאכי השרת, וסיימו דאי בני עלמא ידעי יקרא דיעקב אבינו בשעתא דא"ל קב"ה "אנכי ארד עמך" וכו' היו מלחכי עפרא ג' פרסי קריב לקיבריה, ואייתו מהא דמשה רבינו עליו השלום "ויצא משה לקראת חותנו"²⁶² וכו' נפקו כל בני ישראל בגיניה, ומה בגין משה, כך בגין קב"ה על אחת כמה וכמה ע"ש²⁶³.

[צא] דף פט ע"ב אמר לא בסבי עצה ולא בדודקי טעמא וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל אמאי הקב"ה דילג על ההרים²⁶⁴ והניח ליצחק ושאל ליעקב? ונראה משום שמדתו של יצחק גבורה שהוא דין, לכן בא קודם אצל יעקב שהיו ליה צער גידול בנים, וכשראה שגם יעקב לא בעי רחמי בא אצל יצחק,

וכשראה יצחק דתרוייהו לא בעו רחמי, שינה את מדתו מדין לרחמים גדולים. ואני שמעתי משם המפרש הם אחד דמשום שראה יצחק אבינו דתרוייהו אומרים לחובה ואם יאמר הוא כמותם הוי ליה זכאים דפתחו כולם לחובה, זכאי²⁶⁵. לכן לימד זכות והוי ליה תרי וחד והלכה כתרוייהו²⁶⁶ ע"כ, ולע"ד דלא ניחא למרייהו דאמר עלייהו הכי והראה שאמר הכתוב "כי אתה אבינו" וכו' והוא א"ל עד שאתם מקלסים אותי, קלסו להקב"ה וכו', א"כ פשיטא שרצה בזה לזכות את ישראל ולא נתכוון לשום צד חיוב חס ושלום לא מינה ולא מקצתה. גם בעיקר דברי רברבי שאמרו "ימחו על קדושת שמך" פירש מהרש"א בחידושי אגדות דיש פנים לומר דכוונתם לטובה והכי קאמר ימחו העוונות בעבור קדושת שמך כמו שיעו"ש²⁶⁷.

"וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לִקְרַאת חֲתָנוֹ, אֶהְרֹן רָאָה שְׂמֹשֶׁה יוֹצֵא, וַיֵּצֵא עִמּוֹ, וְאֶלְעָזָר וְנִשְׁיָאִים וְיֻקְנִים יָצְאוּ עִמּוֹ, רָאִשֵׁי אֲבוֹת וּקְרוֹאֵי הָעֵדָה, וְכָל יִשְׂרָאֵל יָצְאוּ עִמָּם. נִמְצָא שְׂכָל יִשְׂרָאֵל כָּלָם יָצְאוּ לִקְרַאת יְתָרוֹ. מִי רָאָה אֶת מֹשֶׁה יוֹצֵא וְלֹא יָצָא? אֶת אֶהְרֹן וְהַגִּדּוּלִים שְׂיֻצְאִים וְהוּא לֹא יָצָא? נִמְצָא שְׂבָגְלָל מֹשֶׁה יָצְאוּ כָּלָם. וְמָה אִם בְּשָׂבִיל מֹשֶׁה כָּף - בְּשָׂבִיל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא כְּשֶׁאָמַר אֲנֹכִי אֲרֹד עִמָּךְ מִצְרִימָה עַל אַחַת פְּמָה וְכַמָּה. ²⁶⁴ לִשׁוֹן מְלִיצָה עַל פֶּסוּק "קוֹל דְּרֹדִי הִנֵּה זֶה בֹּא מִדֶּלֶג עַל הָהָרִים מִקְפֵּץ עַל הַגִּבְעוֹת" (שיר השירים ב, ח). מִנֵּן שֶׁהָאֲבוֹת נִקְרָא הָרִים רָאִה מִדְּרַשׁ נִתְחַוּמָא פֶּרֶשֶׁת בִּמְדַבֵּר. ²⁶⁵ אָמַר רַב כְּהֵנָּא סְנַהֲדְרִין שְׂרָאוּ בְּדִינֵי נַפְשוֹת כּוֹלָם לַחֲבוּבָה פּוֹטְרִים אוֹתוֹ מִיֵּד (סְנַהֲדְרִין יז ע"א). וְלִכְסֵם אִם שְׁלוֹשֶׁת הָאֲבוֹת יִפְסְקוּ לַחֲבוּבָה אִזִּי יִשְׂרָאֵל יֵצְאוּ זְכָאִים. ²⁶⁶ לַחֲבוּבָה.

²⁶⁷ וְעוֹד כָּתַב הַמַּהְרֵשׁ"א שֶׁאִמְרוּ לֹא בִּסְבִי טַעְמָא וְכוּ', דְּאִין לַהֲכַרֵּעַ בְּדַבְרֵיהֶם לֹא טַעַם וְלֹא עֲצָה, אִם כּוֹוֹנֵת לְטוֹבַת יִשְׂרָאֵל וְאִם לְרַעָה חָס וְשְׁלוֹם וְכוּ'. וְאִמְרָ בִּשְׁעָה

²⁶² שְׁמוֹת יח, ז.

²⁶³ אָמַר רַבִּי יְהוֹדָה [נ"א רַבִּי יוֹסִי], בְּאוֹתוֹ יוֹם שִׁירַד יַעֲקֹב לַמִּצְרִיִּם, יִרְדּוּ עִמּוֹ שְׁשִׁים רִבּוּא מְלָאכִים עֲלִיוֹנִים. רַבִּי יְהוּדָה פֶּתַח, "הִנֵּה מִטַּתוֹ שֶׁלְשִׁלְמָה שְׁשִׁים גְּבוּרִים סְבִיב" וְגו', שְׁלֹשִׁים שַׁחֲקִיקִים בְּמִפְתָּח, סוֹכְבִּים בְּמִקְוָמוֹ הַשְׁלֹטוֹנִים בְּשִׁבְעֵי, וְחֻקִּיקִים בְּשִׁשִּׁי. וְהוּא שְׁכֵתוֹב "שְׁשִׁים גְּבוּרִים סְבִיב לֵה". "הִנֵּה מִטַּתוֹ" - זוֹהִי שְׂכִינָה. "שְׁלִשְׁלְמָה" - הַמֶּלֶךְ שֶׁהַשְׁלוֹם שָׁלוֹ. "שְׁשִׁים גְּבוּרִים סְבִיב לֵה" - אֵלּוּ הֵם שְׁשִׁים רִבּוּא מְלָאכִים עֲלִיוֹנִים, שֶׁהֵם מִחִיל הַשְׂכִּינָה שֶׁיִּקְרָה עִם יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם. מִגְּבוּרֵי יִשְׂרָאֵל - יִשְׂרָאֵל שֶׁלְמַעֲלָה. וְהוּא שְׁכֵתוֹב "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו', אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ" - הֵם וּמִנְהֵגֵיהֶם. רַבִּי חִיָּא הִנֵּה הוֹלֵךְ מֵאוּשָׁא לְלוֹד, וְהִנֵּה רוֹכֵב עַל חֲמור, וְהִנֵּה רַבִּי יוֹסִי עִמּוֹ. יֵרֵד רַבִּי חִיָּא וְתַפֵּס יְדֵי רַבִּי יוֹסִי. אָמַר לוֹ, אִם בְּנֵי הָעוֹלָם הָיוּ יוֹדְעִים כְּבוֹדוֹ הָרַב שֶׁל יַעֲקֹב כְּשֶׁעָמַר לֹד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֲנֹכִי אֲרֹד עִמָּךְ מִצְרִימָה, הָיוּ מְלַחְכִּים אֶת הָעֶפֶר שֶׁלֶּשׁ פְּרָסָאוֹת קְרוֹב לְקִבְרוֹ, שֶׁכָּף מְפָרְשִׁים מוֹרִינּוֹ גְּדוּלֵי עוֹלָם בְּצִלֵּי הַמִּשְׁנָה, כְּתוּב (שְׁמוֹת ח)

[צב]

דף פט ע"ב גמרא דל

כ"ה דלילותא וכו' ע"כ, נכתב בצידו דהרי עיקר ורוב העבירות הם בלילה ורשעים בחושך, ותירץ המפרש דהכוונה בזה כנגד הגלות שדומה ללילה במה מצערין אומות העולם לישראל בגופם ובממונם כדאי בזה לכפר המחצה²⁶⁸, וגם מה שסיים דל י"ב ומחצה דמיכל ודמשת היינו כנגד שרואים ישראל לאומות העולם שאוכלים חלב הארץ ובעיניהם יראו ומשם לא יאכלו, דהוי ליה שיתין תיכלי²⁶⁹. ודבית הכסא היינו בעניין הע"ז צא תאמר לו²⁷⁰, שמרחיקין ממנה ביתר צאת²⁷¹, לכן כדי הזה לכפר רביע.

[צג] דף צג ע"א תוס' בד"ה הי

מינייהו מיחייב, לא בעי למימר שיהא פטור אותו שיכול, וליחייב שאינו יכול, דאין זה סברא אלא קאמר דליחייב נמי אפילו שאינו יכול וכו' עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דמנא משמע כן הרי מלישנא דקאמר 'הי מינייהו' מורה דעל אחד משניהם קא בעי עליה, דאי זה הוא

דנני עליה חייב, דמשמע אחד מהם ולא ב' יחד. ועוד דלפי דבריהם רב המנונא דפליג על רב חסדא דסבר דחייב נמי אפילו שאינו יכול משום דקא מסייע בהדיה בכל מאמצי כוחו. היאך יתישב לישנא דברייתא דאמר חייב דמשמע אחד מהם בלבד, ואם איתא הוי ליה למיתני ב' חייבים. ואין לומר דפליג על הברייתא בזה דהא אינהו נמי קיימי לפרש הברייתא. גם מ"ש דאין זה סברא קצת קשה דהא איכא סברא כיון דזה מסייע בכל כוחו, אבל אותו שיכול אינו מניח כל כוחו. **וראיתי** אחרי רואי בספר שבע שיטות²⁷² הנדפסות בקרוב וחד מינייהו הוי שיטת הרשב"א לשבת, ושם נאמר דהכי קאמר ע"ד רב המנונא בהאי לישנא דאין אפשר דהמסייע חייב והיכול פטור? ותירץ משם חכם אחד דה"ד דמסייע חייב משום דמניח כל כוחו, אבל היכול אינו מניח כל כוחו, והוא ז"ל הקשה על זה כמה קושיות ועוד הביא פירוש אחר והקשה עליו ופירש בענין אחר ע"ש באורך, ולפי זה אזיל להאי סברא כמו שרצה אותו חכם לתרץ,

חבירו האוכל הוא שומע, והוא עצמו אינו אוכל), ב"ק צב ע"ב.

270 "וטמאתם את צפוי פסילי כספך ואת אפדת מסכת זהבך כמו דוה צא תאמר לו" (ישעיהו ל, כב). ורבי עקיבא למד מפסק זה שע"ז מטמא במשא כנדה (שבת פכ ע"א). 271 לשון מליצה להפך משאת.

272 שבע שיטות של הרשב"א (והם חידושים על מסכתות: שבת, ר"ה, מגילה, סוכה, יבמות, נדרים ב"ק). הודפס בקושטא בשנת תפ'.

שהקדימו לפניך נעשה לנשמע קראת להם בני בכורי וכו', הוא מגומגם דכבר קודם מתן תורה שהקדימו נעשה לנשמע, בתחילת שליחות משה אל פרעה כתיב "כה אמר ה' בני בכורי ישראל" וכו', ויש לקיים גרסת הספרים דהכי קאמר דעל כן קראם אז במצרים בני בכורי ע"ש העתיד שידע הקב"ה שיקדימו נעשה לנשמע וכו'.

268 שביליה.

269 שיתין תכלי מטייה לכא דקל חברה שמע ולא אכל (שישים צרות, מכאובים, באות לשיניים של אדם, שאת קול

והאמת כמ"ש התוס' בזה אבל מה שהקשה בתחילה במקומו עומד. ומ"מ ליישב קושיית הרשב"א ז"ל נראה לע"ד לומר דלא פליג רב המנונא על רב חסדא דלעולם קים ליה דפירוש הברייתא מ"ש חייב א' מהם בלבד והיינו שיכול וכדבר חסדא, והכי קאמר ליה מה שהנחת הטעם דלמה זה שאינו יכול אינו חייב משום דלא קעביד מידי, אמר משום הא לא אירייה דהא קעביד מידי דקא מסייע בהרים ומניח כל כחו, עד שהשיב לו דהאי מסייע אין בו ממש שאינו יכול אם בא לעשותה לבדו, והדר טעמא דידיה שפיר והודה לו על זה, מדלא הדר הקשה לו עלה. באופן דכפירוש זה תרוייהו רב חסדא ורב המנונא בחדא שיטה קיימי דאינו חייב אלא היכול מהכי טעמא. ולפירוש התוס' נמי י"ל לדידהו דרב המנונא הכי קאמר דליחייב נמי אפילו שאינו יכול משום דמסייע, וליתני ב' חייבים ולא חייב דמשמע חד, וקא מקשה בתחילה להבין טעמא דברייתא עד שהשיב לו יפה רב חסדא ושחק, אבל עדיין דחיקא לו מילתא משום דלא משמע פשט הסוגיא הכי.

[צד] דף קה ע"ב גמרא כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן ומניח בבית גגויו שנאמר "נודי ספרת אתה" וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דמספר זה למה? וראיתי להרי"ף ז"ל בעין יעקב מה שתירץ על זה²⁷³, ואין בו כדי שביעה וכמו שיראה הרואה. ולע"ד אפשר לומר דסופרן שכמניין הדמעות יסיר מעליו אויבים, ואע"פ שאין ראה לדבר זכר לדבר מה שסיים הכתוב "אז ישובו אויבי אחור" וכו', ור"ל דבכנגד כל דמעה ודמעה ונקה האיש מן אויב אחד. ואויביו נופלים תחתיו והיינו דדייק ואמר 'אז' דייקא. וראיתי למהרש"א בחידושי אגדה שכתב דהאי סיפרן לאו דוקא ע"ש²⁷⁴, ולכאורה קשה שהרי בש"ס ממש קאמר. והן אמת דראיתי להר"מ ז"ל בפרק יד²⁷⁵ מהלכות אבל בדין ב' שכתב דכל המוריד דמעות על אדם כשר הרי שכתב שמוע עכ"ל, ולא כתב סופרן משמע דסבירא ליה מר דלאו דוקא, ודא עקא מה יענה בלשון הכתוב שאמר "ספרת", ועל זה דרשו הקב"ה סופרן. ודחוק לומר דגם בלשון הכתוב נימא דלאו דוקא. ועיין במ"ש בחידושינו

דמעות שהיה לו להוריד על בנו, והיה אלו כנגד אלו, ומניחם בבית גגויו להחיות בהם המתים וכו'.
274 כתב המהרש"א דמחשיב ליה בכלל יראת שמים כדאמרינן דאין לו להקב"ה באוצרו אלא יראת שמים.
275 צ"ל פרק יב.

273 כתב הרי"ף ע"פ מ"ש בתוספתא שכל הכוכה על אדם כשר לא יבכה על בניו ובנותיו, ולפי זה מי שיש בידו העון הנזכר די להענישו במיתת בנו, ואם הוא מוריד דמעות על אדם כשר, אותם הדמעות עומדות תחת הדמעות שהיה ראו להוריד על בניו ובנותיו, ולכן סופרן לידע אם הם כנגד אותן

מוחלין לו על כל עוונותיו עכ"ל, ועל פי זה נבין מה שסיים הכתוב סמוך ונראה "אז ישובו אויבי אחר " וכו', והיינו לפי שכללא הוא שהבוכה על אדם כשר שמוחלין לו כל עוונותיו, וזה בוכה לבדו כל שכן בבוכה ומבכה לאחרים, לכן מאן דעביד הכי קאמר שיודיע בוודאי דאז "ישובו אויבי אחר" שכל המקטרגים עליו מכח עוונותיו אזלי להו ונסוגו אחר, מידי דהוי שמוחלין לו כל עוונותיו.

[צה] דף קה ע"ב גמרא כל המתעצל בהספדו של חכם ראוי לקוברו בחייו וכו' ע"כ, נכתב בצידו י"ל מאי מילה 'כל' דקאמר? ומה בא לרבות בזה? ונראה במ"ש מוהר"י פינטו ז"ל שהצדיק הוא מחסה על הדור להגן עליו, ובמות אדם צדיק חסר זכות הצדיק וצריכים לבכות על חסרונם, וזה שהתעצל בהספדו של צדיק ולא הרגיש בחסרון, הרי הוא מין וראוי לקוברו בחייו עכ"ל. ובזה נראה שבא לרבות דאף שהמתעצל הזה הוא אדם צדיק, וא"כ במות אדם צדיק כמותו לא יחסר כל בו, ולמה צריך לבכות עליו? לזה אמר 'כל' לרבות אפילו אדם צדיק, אם התעצל חס ושלום דאיתיב כסוג זה דראוי לקוברו בחייו. וראיה לדבר

להר"מ שם בקונטרס משרת משה. **ועדיין** י"ל על עיקר דברי הש"ס דמנא לן האי "ספרת אתה" דקאי על הדמעות אימא דקאי על "נודי" והיינו על הקינות והנהי²⁷⁶ שעושים, אבל על הדמעות אמר "שימה דמעות" סתם בלא מספר. גם מאי עבדי הני דמעות בי גזא דרחמנא? אך אפשר ע"פ דברי הרב שפתי ישנים ז"ל דיפרש האי מוריד דמעות היינו שעושה הספד וע"י כן גורם לאחרים שיורידו הדמעות עכ"ל, ומזה נימא אנן דאפשר לפי זה מ"ש הקב"ה סופן היינו לבני אדם שזיכה אותם שינודו ויבכו על אדם כשר ומניחן בבית גנזיו, היינו בי גנזי של אדם זה שעשה התעוררות וגרם להם לבכות ומעלה עליו הכתוב כאלו כל הדמעות שירדו מהני אינשי כאלו הוא הורידם, ונוטל שכר כולם וגם גדול המעשה²⁷⁷, ואייתי מקרא "נודי" ר"ל האי הספד שעשיתי והייתי סיבה דכולי עלמא ינודו ויבכו על אדם כשר זה "ספרת אתה" שאתה סופר מספר כולם להנהו אינשי ואלהים חשבה לטובה, כאלו הכל ממנו "ושימה דמעותי בנאדך", שכל הדמעות הוי לו שלו ויטול שכר כנגד כולם, והיינו רביתיה וכאמור. **ואמרו** בתלמוד ירושלמי בהאי פירקא²⁷⁸ שכל הבוכה על אדם כשר

278 לא מצאתי את המאמר בפרק יג' בירושלמי.

276 נהי, בכי.

277 גדול הקעשה יותר מן העושה (ב"ב ט ע"א).

ממ"ש עוד הרי"ף שם שזה שכתב אח"כ "ואלעזר מת ויקברוהו" לומר שאלעזר שלא הספיד ליהושע היה בחייו כמת וכו' ע"ש, הרי בהדיא שאף גברא רבא כאלעזר שהיה צדיק כמו יהושע נענש על שלא הספידו. והיינו שריבה במילה 'כל' המתעצל דקאמר וכאמור, וכיוצא ביה ראיתי להרב טירת כסף²⁷⁹ בדרושו לפרשת עקב שכתב דמרבה המתעצל כדי לעסוק בתורה איש כזה ראוי וכו', דגרסי במנחות דף צט'²⁸⁰ פעמים שבטולה של תורה הוא יסודה ופירש רש"י כגון להוצאת המת וכו' ע"ש²⁸¹ והוא מעין תירוצו.

[צו] דף קה ע"ב רש"י בד"ה ויקברו אותו, ביהושע כתיב ע"כ, נכתב בצידו קשה דמה בא ללמדנו? וראיתי להרב טירת כסף שם שכתב שהוקשה לרש"י מ"ש בגמרא מלמד שרגש עליהם ההר להורגן מדכתיב "מצפון להר געש", ודילמא שהוא שם מקום, ומנא לן שרגש עליהם ההר להורגן בשביל שנתעצלו בהספד יהושע? לכן אמר דאי אפשר לומר כן, דהא פסוק זה ביהושע כתיב ולא במ"א²⁸², וכמ"ש במדרש רות "מצפון להר

געש" חזרנו על כל המקומות ולא מציאנו מקום שנקרא הר געש, ועל זה הכריעו ברגש עליהם ההר להורגן, וזהו מה שהוקשה לרש"י וכו', ע"ש, ולע"ד קשה דאם איתא כוונת רש"י כמ"ש הרב, אם כן הוי לי למימר הכי מצפון לרב געש ביהושע כתיב, ובכמ"ש במדרש רות²⁸³ שהביא ולא על מילה "ויקברו אותו", ולדידיה צריך לומר שאמר על תחילת הכתוב וכוונתו על סופו²⁸⁴, והרי"ף ז"ל כתב שם בכלל דבר קודשו דאף שאמר במילים 'חזרנו על כל המקומות' וכו', מכל מקום אפשר שהיה נחרב ונאבד זכרו ולא מצאנוהו עכ"ל. ואין ומובן לדבר קודשו דכיוון דרז"ל הם אמרו כך וודאי דקים ליה שלא היה ולא נברא אלא למשל היה²⁸⁵, ומאי קא מקשה עליהם בזה, ועכ"פ אנחנו לא נדע תכיות דברי רש"י מה בא ללמדינו. **ועדיין** צריכים אנו למודע²⁸⁶ בעיקר דברי הש"ס מה טעם למתעצל זה בקללה זו ולא עניין אחר? ויובן ע"פ מ"ש בזוהר הקדוש בתחילת פרשת 'אחרי' דהמצטער על איבודתן דצדיקיא או אחית דמעין עלייהו וכו' לא

282 נראה לי שר"ת של 'במקום אחר'.

283 מדרש רבה רות פתיחתא ב.

284 הדיבור המתחיל ברש"י הוא על תחילת הפסוק אבל רש"י מפרש את סופו של הפסוק.

285 "מצפון להר געש".

286 לשון מליצה.

279 להרב חיים אברהם גטניו, מדרשים נחמדים ומתוקים על התורה, נדפס בשאלוניקי בשנת תצו.

280 סוף ע"א.

281 כתב רש"י זהו יסודה כלומר מקבל שכר כאילו יושב ומייסדה ועוסק בה, שנאמר "אשר שיברת" ולא אמר בלשון כעס, שמע מינה הסכימה עמו דעת השכינה כשביטל תורה ושיברין כיון דנתכוון לטובה.

יומתו בניו בחייו, ועליה כתיב "יראה זרע יאריך ימים" ע"ש²⁸⁷, ומכלל הן אתה שומע לאו, דהמתעצל שניו²⁸⁸ מתקצרין וגם ידעת מ"ש ז"ל ג' בוחרין מות מחיים, חד מינייהו הוי שימות ואל יראה מיתת בניו. אמור מעתה שהיא גופה היתה כוונת הש"ס באומר לקוברו בחייו חדא על שימיו מתקצרין ראוי אף שעדיין יש לו חיים בעולם, ראוי שיתקצרו ימיו וימות ויקבר בחייו, רצה לומר בעוד זמן שאכתי יש לו לחיות ולא שלים זמניה, אפילו הכי לו נאה ויאה ליקצר כי כך היא המדה למתעצל בהספידו של חכם. וגם יש בכלל שבניו מתים בחייו ודומה לו כאלו מת ונקבר בחיים וראוי ועדיף ליה שימות ואל יראה במיתת בנים, ולהכי נקט הבאי לישנא 'דראוי לו לקוברו בחייו', ולכן הרוצה שינצל מזה לא יתעצל כלל לא מינה ולא מקצתה, ועליו נאמר²⁸⁹ "בניך כשתילי זתים סביב שולחנך" גם עד שיבה וכאמור. **ומאי** דנקט 'בזוהר הקדוש המצטער או מחית דמעין' נראה דהכוונה בזה משום דיש בני אדם שאין דמעתן מצויה לכן לפחות יצטער ויספור עליו

כראוי, ואי הכי נמי אם דמעתו מצויה, שערי דמעה עדיף, ואם יעשה שניהם כאחד עדיף טפי, וגדול שכרו ואמרו שעליה כתיב "יראה זרע", רצה לומר שיראה זרעו של קיימא ובניו כשתילי זיתים סביב לשולחנו וגם יאריך ימים, משא"כ במתעצל שהוא יגע לריק ולא יראה זרע של קיימא בביתו וגם אינו מאריך ימים, ומזה תבין דנקטי הכא בש"ס המתעצל בהספדו של חכם לומר דאין הדבר תלוי בשערי דמעה לבד דאיכא אינשי שאין דמעתם מצויה אלא נקט הספד סתם לומר דמי שאינו יכול לבכות יצטער ויספור, וכמ"ש בזוהר ולפי מה שפירשנו בו.

[צז] דף קה ע"ב כל המתעצל בהספדו של חכם אינו מאריך ימים מידה כנגד מידה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בפירוש רש"י²⁹⁰ ז"ל עלה, ועיין מ"ש בזרע יצחק בקונטרס יקרא דחיי בדף ע"ג על דבר רש"י והש"ס בזה בס"ד.

[צח] דף קה ע"ב ברכה שאני ע"כ, נכתב בצידו בזה נראה לפרש

²⁸⁷ בא כעת עת אל הקדש" וגי' (זוהר מתורגם ויקרא אחרי מות דף נח ע"א).
²⁸⁸ צ"ל חייו.
²⁸⁹ תהלים קכח, ג.
²⁹⁰ פרש"י הוא לא נתאבל על שנתקצרו ימי החכם אף לחייב לא יחושו מן השמים.

²⁸⁷ ועל כן ביום הזה קוראים אתרי מות שני בני אהרן, שישמענו העם ויצטערו על אבדן הצדיקים, ויתפפרו להם חטאיהם. וכל מי שמצטער על אבדןם של הצדיקים או מוריד עליהם דמעות, הקדוש ברוך הוא מכריז עליו ואומר: (ישעיה ו) "נסר עונך חטאתך תכפר". ולא עוד, אלא שלא ימותו בניו בקמיו. ועליו כתוב, (שם ג) "יראה זרע יאריך ימים" וגו'. "ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל

מש"ה²⁹¹ "ברכת ה' היא תעשיר" וכו', ר"ל דבמקום שאמר הכתוב בברכה אף שאמר הכתוב יום היא תעשיר שפירש שנים, מה שאין כן בקללה מ"ש "אשר האריכו ימים" ר"ל ימים ולא שנים, אבל ברכה שאני דהיא תעשיר ימים ושנים. ובזה יובן מ"ש ז"ל²⁹² מרובה מידה טובה יותר ממדת פורענות, דעל פי דרכנו הכי קאמר דכשאומר בברכה "למען ירבו ימיכם" פירוש 'ימים' - שנים, "ויום לשנה"²⁹³, מה שאין כן בפורענות דכשאומר 'ימים' לא הוי בכללם שנים ואין לך ריבוי מדת טובה יותר מזה, מיום לשנה וכאמור.

[צט] דף קז ע"ב²⁹⁴ גמרא יב' שעות הוי יום, ג' שעות ראשונות וכולי ע"כ, נכתב בצידו אפשר לפרש זה דמ"ה תיקנו לנו שיהא כל אדם אחר התפילה בג' שעות²⁹⁵, אמר שילמוד קביעות באותו זמן בדברי תורה, לפי שהשי"ת עצמו באותו זמן הוא עוסק בתורה, א"כ כך יפה לנו וכך היא חובתינו

לעסוק בתורה בזמן ההוא והשעה צריכה לכך שמדת קונו יש בו. גם הדיינים יושבים ודנים קודם אכילה עד שעה ו'²⁹⁶, דדין נמי היינו תורה וכיון שהשי"ת דן את כל העולם בג' שעות, כתב גם הדיינים יושבים ודנים באותו זמן, דבמקום שיש דין למטה אין דין למעלה²⁹⁷, והשי"ת ידין את העולם ג"כ במדת החסד והרחמים. ועיין בפרק קמא דע"ז בדף ג' ע"ב שאמר עוד להאי מימרא וסיימו שם דבלייליא מאי עביד? אי בעית אימא כעין יממא וכולי ע"ש²⁹⁸, ומשום הכי חייב כל אדם ג"כ ללמוד קביעות גם בלילה וחייב העבד²⁹⁹ להיות כרבו ולקיים והגית בו יומם ולילה, וכיון שעושה כן, כשדנים דינו אח"כ בג' שעות גם הוי ליה ריוח והצלחה, ומשום הכי על הרוב כשידחק האדם על המזונות בסוף היום אית ליה רווחא לפי שבאותו זמן הוא עת דין על המחיה³⁰⁰ "ואשר פרו יתן בעתו"³⁰¹, ואף אם יהיו חייבים בדין עומד מעל כסא דין ויושב על כסא רחמים כמ"ש

ויקבע עת ללמוד, וצריך שאותו עת יהיה קבוע שלא יעבידנו אף אם סבור להרויח הרבה (שו"ע סי' קנה ס' א).
296 שבת י' ע"א, הלכות סנדרין פ"ג ה"א.
297 מדרש תנחומא פרשת משפטים סימן ה.
298 ואיבעית אימא רוכב על כרוב קל שלו ושט בשמונה עשר אלף עולמות וכו' ואיבעית אימא יושב ושומע שירה מפי חיות.
299 אמרינן דאסור שילמוד את עבדו תורה (כתובות כח ע"א) וכך פסק הרמב"ם (הלכות ת"ת פ"א ה"א) לא כמו רבינו.
300 שבאותה שעה הקב"ה זן את העולם כמ"ש לעיל.
301 תהלים א, ג. ורבינו מדגיש את על "בעתו".

291 משלי י, כב.
292 מכילתא בא (י"ג), מכילתא בא (י"ז, ז), ספרי פרשת נשא (פיסקא ט"ו).
293 במדבר יד, לד.
294 הגמרא לא נמצאת במסכת שבת אלא בע"ז ג ע"ב. אמר רב יהודה אמר רב שתים עשרה שעות הוי היום, שלש הראשונות הקב"ה יושב ועוסק בתורה, שניות יושב ודן את כל העולם כולו וכו', שלישית יושב וזן את כל העולם כולו וכו' רביעית יושב ומשחק עם לוחותיו.
295 זמן תפילת השחר מצותה שיתחיל עם הנץ החמה וכו' ונמשך זמנה עד סוף ארבע שעות שהוא שליש היום (שו"ע סי' פט' ס' א). אחר שיצא מבית הכנסת ילך לבית המדרש

בע"ז שם³⁰². וגם אמר שם ד' ³⁰³ יושב ושוחק עם לויתן שנאמר לויתן זה וכו' ע"ש, ואפשר דמ"ה אמר פרק קמא דברכות בדף ג ע"א דבמשמרת אחרונה אשה מספרת עם בעלה היינו דומיין דגדול אדונינו שיושב ושוחק עם לויתן בזמן ההוא.

[ק] דף קז ע"א רש"י בד"ה והחובל בהן חייב דיש להם עור וכו' והוי ליה תולדה דשוחט, לשון אחר כיון דיש להן עור וכולי דחייב משום צובע עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה יש להקשות בדברי רש"י הללו בו וג' קושיות, ויצא הא' ³⁰⁴ ממ"ש לעיל בפרק ז בדף עה ע"א והשוחטו משום מאי מיחייב, רב אמר משום צובע ושמאל אמר משום נטילת נשמה וכו', וא"כ אפוא כיון שכתב רש"י בפירושו א' דהוי ליה תולדה דשוחט נכנס בכלל האי פלוגתא דרב ושמאל, וחייב למר משום צובע ולמר משום נטילת נשמה, והיכי שייך למיהדר ולימא 'לשון אחר משום צובע' דמשמע לאפוקי שוחט ? והרי עיקר חיוביה דשוחט אליבא דרב משום צובע. ודוחק לומר דאליבא דחד

תנא נקט לה מר ניהו שמואל דלדידיה שייך שפיר למימר 'לשון אחר' דהרי הכא עניין איסור וקי"ל הלכה כרב באיסורי³⁰⁵. **וזאת** ב' ³⁰⁶ דהרי סיימו שם בגמרא ³⁰⁷ משום צובע אין, משום נטילת נשמה לא, אימא אף משום צובע, ופירוש רש"י³⁰⁸ דנפקא מינה לחיוב ב'. והכא משמע מפירושו דאינו חייב אלא אחד, או משום דהיא חבורה שאינה חוזרת והוי בנטילת נשמה או משום צובע, ולא הוי ליה לרש"י למימר אלא דהוי ליה תולדה דשוחט, ותו לא מידי, והוה משמע כמ"ש לעיל דלמאן דאמר משום נטילת נשמה אינו חייב אלא אחד, ולמאן דאמר משום צובע חייב ב'. **אך** אפשר לומר דהני ב' קושיות חדא מתרצה לאידך, וכך היא כוונת רש"י לפי א' שפיר דהוי ליה תולדה דשוחט אה"נ דלפי זה אתאן להאי פלוגתא דרב ושמאל דלרב חייב ב' ולשמאל חייב משום נטילת נשמה בלבד, אבל ל'לשון אחר' ר"ל דחבורה זאת אינה תולדה דשוחט דלא הוי זאת כנטילת נשמה, אלא עיקר חיוב חבילה³⁰⁹ דחייב משום דהוא תולדה דצובע ולפי זה כולי עלמא מודו בין לרב

305 קשה שהרי רש"י כתב לשון אחר על 'צובע' כרב והלכה כמו רב באיסורי.

306 קושיה שניה.

307 שבת עה ע"א.

308 בד"ה אף משום צביעה.

309 צ"ל חבורה.

302 ג' שניות יושב ודן את כל העולם כולו, כיון שרואה שנתחייב עולם כלייה, עומד מכסא הדין ויושב על כסא רחמים.

303 ג' רביעיות יושב ומשחק עם לויתן.

304 קושיה ראשונה.

בין לשמואל דאין חיובו אלא בחדא וכדין צובע דעלמא ולא תרתי, ומ"ש רב דחייב ב' היינו היכא דאיכא שחיטא ממש ונטילת נשמה משאין כן הכא. **אלא** אי קשיא הא קשיא ממה שסיימו עוד שם אמר רב מילתא דאמר אימא בה מילתא כי היכי דלא ליתי דרי בתראי וליחכו עלי, צובע במאי ניחא ליה? ניחה דליתוס בית השחיטה דמאי כי היכי דליחזי אינשי וליתיה ליזבנו מינה ע"כ, ועיין ברש"י שם³¹⁰, וא"כ הכא בח' שרצים החובל בהן חייב דאמר משום צובע, קשה דצובע במאי ניחא ליה? דבשלמא גבי שחיטת בהמה תריץ לה שפיר כי היכי דליחזי אינשי וכו', אבל הכא ליכא לתרוצי הכין ואמאי לא חש רש"י להא דלא ליתו דרי בתראי וליחכו חס ושלום וכמו דרב גופיה חש לה להכי. **ותו** קשה³¹¹ מ"ש שם גבי צד חילזון והפוצעו דפליגי התם איכא מאן דאמר חייב ב' ואיכא מאן דאמר דאינו חייב אלא א', ופריך וליחייב נמי משום נטילת נשמה, ותירץ רבא מתעסק הוא אצל נטילת נשמה, ופירש רש"י דלא הוייא מלאכת מחשבת שאינו מתכוון שימות

יעו"ש, וא"כ הכא נמי אינו מתכוון אלא לעשות בו חבורה ולהוציא דמו בידו להאכילו לכלבו וכדאוקמה רב יוחנן לעיל בפרק האורג ע"ש בדף קו ע"א. ולא ליטול נשמתו ומתעסק הוא אצל נטילת נשמה ולא מיחייב דמלאכת מחשבת אסרה תורה וכדתניא גבי צד חלזון ופוצעו. **ומיהו** אפשר דמהא לא איריאי דכיון דקושטא קאי דכוונת דברי רש"י כפירוש א' דהו תולדה דשוחט וחיובה משום נטילת נשמה היינו על נטילת נשמה של אותו מקום, וכנראה מדברי הרב המגיד ז"ל בפרק ח מהלכות שבת בדיון זע"ש³¹², ולפי זה הוי שפיר מלאכת מחשבת למה שחשב להוציא דם לכלבו מאותו מקום והרי יצא דם במה שרצה ליטול נשמה מקום החבורה ולא מיקרי מתעסק ולא דומיאי לההיא, וכן פירש הר"ן ז"ל בכלל דבר קודשו בהאי מתניתין משום נטילת נשמה שבאותו מקום כי הדם הוא הנפש ע"ש³¹³. **אבל** אכתי קשה דלפירוש בתרא³¹⁴ דחיובא הוא משום צובע א"כ הוי ליה שם בגמרא גבי חילזון להקשות דליחייב נמי משום צובע ומדלא הקשה הכי משמע

310 רש"י בד"ה כתב דניחזייה אינשי, שנשחטה היום וניתו ונזבנו.

311 קושייה שלישית.

312 כתב המגיד משנה שם כתב ויש מי שפירש שהוא מפני נטילת נשמה שבאותו מקום.

313 כתב הר"ן (בריש פרק שמונה שרצים) פירוש החובל בהן עד שנצטר הדם חייב, דכיון שיש בהן עור, העור מעכב את הדם מלצאת, ואלמלא העור מעכבי היה יוצא ולפיכך חייב משום נטילת נשמה שבאותו מקום, כי הדם הוא הנפש וכו'.

314 של רש"י.

דלא מיחייב משום זה, והיינו טעמא משום דלא ניהא ליה, דמאי איכפת ליה אם נצבע העור או לא, ולא הויא מלאכת מחשבת משום דלא איכוון לכך, ה"נ לא איכפת ליה בהכי, ועוד אפשר דבפציעה לא הוי צביעה אלא בחבורה בלבד או בשחיטה. **ולפירוש** קמא נמי יש להקשות תו לכאורה דאמאי מיחייב והא מקלקל הוא, וקי"ל דכל המקלקלין פטורין³¹⁵, ושוחט גופיה לא מיחייב אלא משום דאיכא תיקון קצת דמוציאה מידי אבר מן החי, אלא הכא עדיין חי הוא ומאי תיקון איכא? גם דהכא לפי האמת כד דייקת שפיר אף בשוחט ממש בח' שרצים האמורים בתורה לא שייך בהו מתקן כלל לעניין זה כמו שאר בהמות? ומיהו הא לא קשיה דיש לומר דקאמר אליבא דר' שמעון דאית ליה מקלקל בחבורה חייב³¹⁶ מדאי צטריך³¹⁷ קרא לימשרי מילה³¹⁸ וכו', כדאמרינן לעיל בדף קו ע"א. **ומזה** היה נלע"ד מקום לתרץ למה שהקשינו לעיל דזה מתעסק הוא וכולי ולא מיחייבי, דהרי הכא אילבא

דרכי שמעון קאמרינן³¹⁹, וכבר אמר בגמרא בסוף פרק אכל³²⁰ הנח לתינוקות הואיל ומקלקל בחבורה חייב מתעסק נמי חייב, אלא שראיתי להתוס' שם³²¹ בד"ה מתעסק הוא אצל נטילת נשמה וכו' שפירש מהאי טעמא מ"ש מתעסק דלא מיחייב היינו דבר שאין מתכוון ואפילו לרבי שמעון דמקלקל בחבורה חייב, מודה בהיכא שאין מתכוון דמותר ע"ש³²², וא"כ הדרא בעינא קושיה לדוכתה דהכא נמי דבר שאין מתכוון מיקרי ואליבא דכולי עלמא לא מיחייב וכמ"ש התוס', וע"כ צריך לומר כמו שתירצנו ברישא. **ומלבד** מה שתירצנו לעיל לקושיה א' עוד י"ל לכאורה עם מ"ש התוס' שם³²³ בד"ה שוחט משום מאי מיחייב דלאו אשוחט דמתניתין קאי, דההוא פשיטא דלא הוי אלא משום נטילת נשמה, דצובע תנן בהדייא במתניתין³²⁴, אלא אשוחט דעלמא קאי עכ"ל, וא"כ אפשר דרש"י ג"כ הוי ליה מר בזה בהתירוץ דשוחט דמתניתין אינו אלא משום נטילת נשמה,

315 שבת פרק יג משנה ג.

316 שבת קו ע"א.

317 צ"ל איצטריך.

318 פרש"י "וביום השמיני" ביום יתירא ואפילו בשבת, ומילה חובל הוא, מכלל דשאר מקלקלין בחבורה חייב.

319 לפי רב שמעון מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור אבל מקבל בחבורה חייב.

320 סוף פרק ספק אכל חלב (כריתות יט ע"ב).

321 שבת עה ע"א.

322 כתב התוס' דמקלקל דעלמא לא מיפטר אלא משום מלאכת מחשבת, כדאמר בספ"ק דחגיגה (דף י ע"ב)

ומתעסק דהכא היינו דבר שאין מתכוון, כיון דאין מתכוון כלל מותר, אפילו בחבורה אע"פ דלא בעי מלאכת מחשבת כמו כל איסורים שבתורה דלא שייך בהן מלאכת מחשבת ושרו אין מתכוון, כדאמר מוכרי כסות מוכרין כדרכן ובלבד שלא יתכוין בחמה מפני החמה וכו' (כלאים פ"ט משנה ה') וכו' מוכח בפ"ק דכתובות (דף ה ע"ב) וכו'.

323 שבת עה ע"א.

324 המשנה מנתה גם את השוחט וגם את הצובע, ומזה משמע שהם שני אבות מלאכה שונים.

ולכן כשפירש אאידך מתניתין דח' שרצים שנה³²⁵ ופירש טעמא דמשום דהיא חבורה שאינה חוזרת היא כמו נטילת נשמה וחייב משום שוחט, דהיינו עיקר חיובה דשוחט דמתניתין, וללישנא אחרינא³²⁶ סבירא דאין זה כמו נטילת נשמה ולא הוי תולדה דשוחט, אלא משום צובע וכו', אלא שהרואה יראה בדברי רש"י גופיה שם³²⁷ בד"ה שוחט משום מאי מיחייב שכתב שחיטה במלאכת המשכן היכא³²⁸ כו' ע"ש, ומשמע מזה דאשוחט דמתניתין קאי ולא סבירא ליה כהתוס' בזה, וא"כ הנכון כמו שתירצנו לעיל. ואף גם זאת מה שהקשינו נמי לעיל³²⁹ מהא דאמר רב 'מילתא דאמר אימא בה מילתא'³³⁰ וכו', היה נראה לכאורה לתרץ לה משום דהוי פסיק רישיה ולא ימות דמודי רבי שמעון בה, ומשום הכי פירש רש"י דחייב משום האי טעמא³³¹, ואף שכתב התוס'³³² בד"ה טפי ניחא ליה דכי מודי רבי שמעון בפסיק רישיה הני מילי במידי דניחא ליה אי מתרמי דהוי צריכה לגופה, אבל במידי דלא איכפת ליה לא מודי ע"כ, והכא לא

איכפת ליה ולא מודי³³³ מכל מקום היינו לסברת התוס' ז"ל, אבל רש"י ז"ל סובר בהיפך דהא דמודה היינו במאי דלא איכפת ליה וכו' ע"ש בד"ה טפי ניחא ליה³³⁴ וכולי ע"ש, ואמטו להכי פירש רש"י הכא דחייב משום דאזיל לשיטתיה דסבירא היכא דלא איכפת ליה מודה רבי שמעון דחייבי. ונראה דמשום הכי כתב התוס' הכא ובפרק כלל גדול שם³³⁵ בד"ה כי היכי דליזל ציבעיה וכו' דלשון שפירש הקונטרס³³⁶ משום נטילת נשמה עיקר וכולי ע"ש, ולא פירש לנו טעמא מאי סברי מרנן דפירוש זה עיקר, ודחינן אידך לישנא משום דנצבע העור. אך ע"פ האמור יובן דגם התוס' ז"ל קא אזלי לשיטתייהו כמ"ש לפי חילוקם דהיכא דלא איכפת ליה אינו מודה, לכן גבי ח' שרצים נמי לא איכפת ליה בהכי ואינו חייב בצביעת עור, אשר ע"כ אמרי רבנן דאידך לישנא קמא עיקר ומטעם האמור. אך לשיטת רש"י סבירא ליה מר דהא' פירושים עיקר. ואל תשיבני דאם איתא להא, א"כ אמאי רב חשש כי היכי דלא ליתו דרי בתראי וליחכו על האי

325 שבת קז ע"א רש"י בד"ה והחובל בהן.

326 ברש"י.

327 שבת עה ע"א.

328 כתב רש"י שחיטה במלאכת המשכן היכא ומאי עבידתיה? אי מעורות אילים מאודמים, למה לי שחיטה, בחניקה נמי סגי.

329 על פירוש רש"י 'לשון אחר משום צובע'.

330 שבת עה ע"ב.

331 חייב על צובע משום פסיק רישא שבוודאי זה יצבע.

332 בשבת עה ע"ב.

333 לשיטת התוס' צריך להיות פטור.

334 כתב רש"י שדם החי טוב מדם המת, וכיון דכל עצמו מתכוין וטורח לשומרו שלא ימות בידו, אפילו מת אין כאן אלא מתעסק, וכי מודה ר' שמעון במידי דלא אכפת ליה אי מתרמי, ומיהו איכוני לא מיכוין.

335 שבת עה ע"א.

336 רש"י.

מילתא והוצרך לתת טעם דניחא כי היכי דליתווס בית השחיטה דמא וכו', לימא משום דהוי פסיק רישא ולא ימות וגם לא איכפת ליה ומודה נמי רב שמעון דחייב, ומזה תשובה מוצאת לדרי בתראי ואמאי לא תריץ הכי, י"ל דאין הכי נמי דהני מצי לשנויי הכי אלא דעדיפא מינה קמשני דניחא ליה שפיר והוייא מלאכת מחשבת. ואין להקשות נמי לכאורה מהאי תירוצא לפי חילוק רש"י דממאי דתירוצא רב ניחא ליה וכו', משמע דהיכא דניחא ליה הוא דחייב וכמ"ש התוס', דאיכא למימר דהכא אתייה אפילו לסברת רש"י שהרי עיקר חילוק רש"י הוא ניהו דפירש אמה שתירץ בחילזון שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה וכו', שדם החי טוב מדם המת וכיון דכל עצמו מתכוון וטורח לשמרו שלא ימות בידו, אפילו מת אין כאן אלא מתעסק, וכי מודה רבי שמעון במידי דלא איכפת ליה אית מיתרמי, ומיהו איכווני לא איכוון עכ"ל, וכונת ד"ק דהיכא דהאי מלאכה דהוייא לה על ידו, אם הוא לא ניחא ליה בה ואדרבה טורח לשמרה כההיא דניטלת נשמה דחילזון, וזה אם היתה הוי איכפת ליה, פירוש שמזקת אותו כיון דדם החי טוב לו לכן אינו מודה רב שמעון, אבל מידי דלא איכפת ליה שאינו מזיק אותו ואינו טורח לשמרה לכן אי מיתרמי אפילו בלא כוונה

חייב דהוי פסיק רישיה. וא"כ אפוא בההיא דרב נמי לא איכפת ליה שאינו מזיק לו האי צביעה אלא אדרבה ניחא ליה בהכי, כי היכי דליזבנו איניש מינה ולכן חייב ובהאי מודי רבי שמעון. **אכן** אי קשה על האי חילוקא דרש"י מהא דאם איתא היכא דלא איכפת ליה אי מיתי מי מודה ביה רבי שמעון, הוי ליה להקשות גבי חילזון וליחייב נמי משום צובע, וכי תימא מתעסק הוא אצל צובע דלא איכוון לכן תיקשי הא אביי ורבא אמר מודי רבי שמעון בפסיק רישא וכו', והכא גבי צביעת העור ומי לא איכפת ליה דאינו נזהר וטורח לשמרו ומודה ר"ש דלחייב. ובשלמא לפי חילוק התוס' ז"ל אתי שפיר דהכא לא ניחא ליה בצביעה העור ולכן לא הקשו 'וליחייב נמי משום צובע' דלא מודי רבי שמעון, אבל לסברת רש"י קצת קשה, וצ"ל דהוי ליה מר כמ"ש"ל דבקושטא קאי דבפציעה לא הוי צביעה ולא שייך להקשות עלה מידי. **והתוספות** ז"ל הקשה על חילוק רש"י מהא דאמר בפרק הבונה בדף ק"ג ע"א מזרז זרדין בארעא דחבריה פטור אליבא דרבי שמעון, והתם לא איכפת ליה אי מיתרמי ע"ש, ולכאורה

נראה דהייא תיובתיה דרש"י ז"ל³³⁷, ולע"ד עדיפא מינה הוי ליה לאקשוויי על רש"י בהא מדידיה אדידיה שהרי התם רש"י גופיה פירש בד"ה בארעא דחבריה לא איכפת ליה ליפות ע"כ, הרי דמר סבר דבדלא איכפת ליה אינו מודה רב שמעון, והכא כללא כ"ל לן בתר איפכא, והוי ליה דבר קודשו סתראי נינהו. **אשר** ע"כ כדי ליישב הכל בקנה א' נראה לפק"ד לומר אליבא דרש"י דמר סבר דתרי גווני לא איכפת ליה איכא קמן. הא' שאינו מזיקו אי מיתרמי אלא אדרבה ניחא ליה ביה ומיהו לא מיכוון עילה, הב' אינו ניחא ליה ביה ולא איכפת ליה שאינו נהנה כלל ממנו. ועל אופן הא' זהו שכתב רש"י בפרק כלל גדול דזה מודה רבי שמעון ביה ומוכרח לומר דהכי כוונת דבריו שם משום דהוי צד איפכ' לההיא דחילזון, דבחילזון לפי דלא ניחא ליה בנטילת נשמה ידיה לכן אינו מודה בה, ומכלל לאו אתה שומע הן דבאיזה עניין הוא דמודה היכא דניחא ליה, אבל היכא דלא ניחא ליה אף דלא איכפת ליה ביה אינו מודה, ולכן גבי מוריד זרדין בארעא דחבריה דסוף סוף לא ניחא ליה דלא מטי ליה מינה שום הנאה כלל ואין אדם חוטא ולא לו³³⁸, לכן פטר ביה רבי שמעון ולא הודה. **ואם** כנים אנו בזה

תעקה סרה מהר קושית התוס' ז"ל מההיא דפרק הבונה וגם לא בתרי דבריו אהדדי וגם יתיישב שפיר מה שהקשה אנן בעניותין לפי שיטת רש"י מההיא דחלזון, דלמה לא פריך וליחייב נמי משום צובע וכו', ולפי זה דבעינן דניחא ליה גבי צביעת העור, פשיטא דלא ניחא ליה בה ולא איכפת ליה ליה ולכן לא פריך הכי. וזהו אף תרצה לומר דשייך גבי חלזון צביעה, ומוכרח לומר הכין כי היכי דלא ליהו דבר קודשו סתר אהדדי וכדי להציל אותו מקושיית התוס' ומאידיך קושיית ושביקה לקרא דאיהו דחיק ומוקי אנפשיה. והשתא הוי ליה רש"י והתוס' שוים בהאי חילוקא וכאמור. **ואמטו** להכי רב דאמר מילתא דאמר אימא בה מילתא וכו' ניחא וכו', בדוקא קאמר דמשום דניחא ליה הוא דמיחייב, אבל בלאו הכי אינו מודה רבי שמעון, ואין צריך לומר כמש"ל דעדיפא מינה קמשני, איברא דפש גבן לפי זה מאי דפרכינן לעילא מן כל על 'לשון אחר' שכתב רש"י משום צובע מההיא דרב דמזה יגדל התימה על רש"י מיניה וביה, דהא לפי חילוק ידיה מ"מ בעינן דניחא ליה והכא מאי ניחא ליה איכא ואמאי חייב, ולכאורה צריך עיון. **ודרך** אגב אנכי חזו"ן הרבתי להתוס' ז"ל שכתבו בסוף

338 ערכין כג ע"א.

337 שמזרד יוצא שר"ש פוטר היכא דלא ניחא ליה (בארעא דחבריה).

ד"ה טפי נוחא ליה וכו' וז"ל ותימא דבסוף פרק קמא דחגיגה³³⁹ משמע דהא דפטר רבי שמעון מלאכה שאינה צריכה לגופה היינו משום דבעו מלאכת מחשבת, וא"כ בחבורה דלא בעי מלאכת מחשבת לחייב בה מלאכה שאינה צריכה לגופה עכ"ל, והניחה בתימה, ונלע"ד ליישב בדרך אפשר עם מ"ש התוס' גופייהו בדיבור שקודם זה דהאי מתעסק לאו דווקא דהא מתעסק בחבורה חייב וכו', אלא מתעסק דהכא היינו דבר שאין מתכוון וכו' והביאו ראיה מפרק קמא דכתובות³⁴⁰ דמשמע דאפילו מקלקל בחבורה חייב כיון דאין מתכוון מותר ע"כ, וביה אתי שפיר דאין הכי נמי היכא דהוא מתעסק ממש אף מלאכה שאינה צריכה לגופה מיחייב, והכא דפטר מיירי דאין מתכוון כלל למלאכה וכדמשמע מפרק קמא דכתובות, אחר זמן רב הראו לי להרב מאיר עיני חכמים ז"ל שהרגיש בתירוץ זה ע"ש. **ומעתה** הבוא נבוא למ"ש בגמרא³⁴¹ במאי דשקלי וטרו בפלוגתא דרב יוחנן בן נורי ורבנן ואוקמוה דרבנן דפליג עליה לעניין טומאה לעניין שבת מודו ליה, והקשה אי הכי האי ריב"נ³⁴², דברי ריב"נ ומחלוקתו מיבעי ליה, ועיין כפירוש רש"י ז"ל

עלה³⁴³, והקשה לי חד צורבא מרבנן מחכמי הישיבה ה"י דאמאי לא קא מקשה בגמרא האי פירכא, אתאי ברייתא דבסמוך הצד אחד מח' שרצים וכו', וליפרוך עלה הכי האי ריב"נ אומר, 'דברי ריב"נ ומחלוקתו' מיבעי ליה. ותו כד דייקת שפיר נוחזי אנן דברייתא דלעיל לא שייך בה כל כך למי³⁴⁴ דריב"נ ומחלוקתו, דהא כיון שאמר בש"ס עלה תריץ הכי וחכמים אומרים לעניין טומאה אין עור למה שמנו חכמים, ור"ל דריב"נ אמרה למילתה בין לענין שבת ובין לענין טומאה יש להם עורות, וחכמים אמרו לו דהן אמת בעניין שבת מודים אנחנו לך דיש להן עורות כולם והחובל בהן חייב, אבל לעניין טומאה פליגי דאין עור לאותן ד' שמנו, הרי למדין אנה מזה דלעניין שבת שוין ריב"נ ורבנן ולא פליגי אלא בטומאה, וא"כ אפוא מה צורך תו למימר דברי ריב"נ ומחלוקתו ברישא, כיון דמסיפא דברייתא שמעינן ליה דלא קאמר אלא לעניין טומאה פליגי עליה. גם לפי מה שתירץ בגמרא תני דברי ריב"נ ומחלוקתו קצת קשה דאם תנינן הכי לא שייך תו למימר אח"כ וחכמים אומרים אין עור למה שמנו חכמים דהרי כבר הוזכר האי חכמים בני

343 כתב רש"י דקתני בההיא ברייתא דלעיל לענין שבת כיון דלא איפלוג רבנן עליה אלא לענין טומאה, דברי רב יוחנן בן נורי ומחלוקתו מיבעי ליה.
344 צ"ל מימר.

339 חגיגה י ע"ב.

340 כתובות ה ע"ב.

341 שבת קז ע"א.

342 רב יוחנן בן נורי.

מחלוקתו. ע"כ הגיעו דברי פי חכם חן. **ולכאורה** היה נדמה לומר דלפי זה מה שסיימו יח' אומר וכו', מאן חכמים היינו ר' יהודה דאזיל בתר גישתא וכו', וא"כ הוי ג' מחלוקות מוזכרים בברייתא כן ג"כ תירץ לומר ח' א'. אבל נלע"ד דזה לא יתכן דהא האמרו אין עור למה שמנו חכמים וכמה מנו חכמים ד', והוא לא סבירא ליה אלא ג' בלבד, ודוחק לומר דמנו חכמים אנפשיה קאמר דלא מצינן כי האי לישנא בש"ס. וגם ליכא למימר חכמים של ברייתא זאת הם אמרו דאין עור אלא למה שמנו חכמים ומנו ר' יהודה דאף דאשכחן זימנן קרי ליחיד בלשון 'חכמים', מכל מקום הוא דוחק דלמה לא יאמר שם היחיד להידייא. גם דהוי ליה למימר הכין אין עור אלא למי שעורו עב והוה משמע הכי דהיא סבירא רב יהודה דאזיל בתר גישתא. ותו דכשתירץ בגמרא תני דריב"נ ומחלקתו הי"ל לסיים ולימא וחכמים היינו רב יהודה וכל כי האי הוי ליה לאודועי ומדלא אמר הכי משמע דאין לפרש כן. **לכן** יש לתרץ דאף דכי נפרש וחכמים אומרים לעניין טומאה וכו' נפקא מ"מ האמת דלישנא דברייתא כדברי ריב"נ לא נקטה הכא אלא לעניין שבת, דקתני הצד א' מח' שרצים וכו' חייב דריב"נ ולא נקטה לעניין טומאה

והיינו דקפריך מינה בש"ס ולעניין שבת לא פליגי וכדמסיק דהה"נ לא פליגי, שפיר יש להקשות כיון דלישנא דברייתא אשבת מיירי ליתני דריב"נ ומחלוקתו ותירץ תני הכי וסיומא דברייתא נמי א"ש דה"ק דאף לעניין שבת ריב"נ וחכמים שוים מ"מ הני רבנן קאמר לעניין טומאה אין עור וכו', ומילא דריב"נ סבירא אף לעניין טומאה יש עור דלא כרבנן והיינו פלוגתייהו, ולעניין מה שהקשה דלמה לא הקשה אברייתא דבסמוך, אפשר שלפי דברייתא דלעיל עיקר השקלא וטרייא בש"ס הכא קאי אליביה לכן הקשה עלה ותירץ ואה"נ דה"ה והוא הטעם דאברייתא דסמוך נמי שייכא האי קושיה והאי תירץ אלא דחדא מינייהו נקט.

[קא] **דף קיא ע"א תוס'**
בד"ה להביא נותק אחר כורת וכו'
פירש רש"י דכורת היינו שכורת בצים וכו' קשה לר"י וכו' ונראה וכו' עכ"ל, נכתב בצידו הנה האי לישנא שהביא משם רש"י ז"ל לא איתי בגירסה שלנו, אלא הכי איתא 'כורת שאינו נותקן לגמרי אלא חותכן ותלויין בכיס' ע"כ, ותו לא מידי³⁴⁵, ואם תאמר שהוציאו זה מדיוקא מדפרש על כורת היינו שעדיין הם בכיס משמע, דסבירא ליה בנותק שאינו מניחם בכיס

לא ראו הנהו דוכתי דפירש כוותיהו. ועוד אפשר דמעולם לא פירש רש"י כמו שהביאו התוס' בשמו וההיא דדף לג' לא כתב 'ומשליכן לארץ' אלא 'ובא חבירו ונתקן מן הכיס ומשליכן' סתם קאמר, ואפשר לומר דכוונתו הכי דנתקן מן המקום חיבורן לגמרי והשליכן בכיס שם ולא לארץ, ואם נאמר כן הוי לן כל דברי רש"י שוים, איברא דמתחילה האי לישנא שכתב³⁵¹ אם כרת הא' הביצים ועדיין הם בכיס, וכיון משמע בהידיא דמה שסיים כוונתו דנתקן מן הכיס ממש ולא נשאר שם והשליכו לארץ, ולכן מחוורתא כדשניין מעיקרא.

[קב] דף קיג ע"א גמרא מעשות דרכך שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך של חול ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה דהא דלא דריש נמי הכא דרכך אסור, דרכי שמים מותרין משום דאע"ג דאיסור ליכא סכנה מיהא איכא³⁵² עכ"ל. ולע"ד קשה שהרי אמר בפרק קמא דברכות בדף ו ע"ב היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה, אמר אביי לא אמרן אלא למיפק אבל

ומשליכן קשה מנא ליה לדייק הכי? תידוק איפכא כמו שפרשו הם, אלא ע"כ צ"ל דכך היתה להם בדברי רש"י בהידיא הכא הכי. ועוד שראיתי לרש"י ג"כ שפירש בפרק ה' דבכורות בדף לג' ע"ב בד"ה מסרס וכו' אם כרת האחד הביצים ועדיין הם בכיס ובא חבירו ונתקן מן הכיס והשליכן, שניהן חייבין ע"ש, הרי שפירש ז"ל כמו שהביאו התוס' בשמו. אלא דק"ל דהא איהו גופיה בפירוש התוס' פירש בדברי התוס'³⁴⁶ וז"ל נתוק תלושין ביד עד שנפסקו חוטים התלויים בהם אבל נתונים הם בתוך הבית והכיס לא נתלש, וכרות כרותים בכל ועודן בכיס עכ"ל, וכן פירש בפרק ו' דבכורות דף טל ע"ב וז"ל³⁴⁷ נתוק ביד לגמרי אלא שעדיין תלויים בכיס, כרות בסכין ועדיין תלויים ומעורין, קשה דכרות הוי בציר מנותק כדאמר בפירקין דלעיל להביא נותק אחר כורת עכ"ל, הרי שלך לפניך³⁴⁸ דבתרי דוכתי³⁴⁹ פירש כפירוש התוס' הפך ממה שפירש בבכורות דף לג, וצ"ל דקודם פירש ההיא דדף לג ומכח האי קושיה של התוס'³⁵⁰ חזר בו ופירש בדף טל כפירוש התוס' לפי האמת. ונראה דהתוספות ז"ל

346 התוס' בשבת.

347 רש"י.

348 לשון מליצה.

349 רש"י בבכורות לג ובשבת קיא (כגרסת התוס').

350 הקשה התוס' בשבת דבבכורות (דף טל ע"ב) קאמר דנתוק וכרות לא הוי מום בגלוי, דהא איתנהו פירוש איתנהו בכיסם.

351 בשבת.

352 משום פסיעה גסה שנוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם (ברכות מג ע"ב).

סמיכות הפרשות "את שבתותי תשמורו" וכו' שלא יהא הילוכך של שבת כחול אבל "אם בחוקותי" אם הוא הולך לפירקא בשבתא, "תלכו" עכ"פ אפילו פסיעה גסה ע"ש.

[קג] דף קיד ע"א רש"י בד"ה והופכו שמקפיד עליו³⁵⁶ וכו' ע"כ, נכתב כתב מהרש"א בחידושי אגדות שפירש רש"י הוא דוחק, ופירש הוא פירוש אחר ע"ש³⁵⁷. ולע"ד שאדרבה פירוש שלו דחוק ופירוש רש"י הוא הישר וכמו שיראה המעיין.

[קד] דף קטו ע"א גמרא אמר רב ב' תשובות בדבר חדא וכו' ועוד וכי מותר לאבדן ביד אלא מניחו במקום התורפה וכו' ופירש רש"י התורפה, גלוי והפקר ע"כ, נכתב בצידו לכאורה משמע דהא קא ק"ל³⁵⁸ לר' למאן דאמר עריבה של טיט כפו עליו, דוכי מותר לאבדן ביד, אבל למאן דאמר אף הוא צוה עליו וגנזו לא קא ק"ל, וסבירא ליה כוותיה דלדידיה אסור להניחן אפילו במקום הפקר אלא שצריך להניחן במקום מוצנע

למיעל כל שכן שנאמר "נרדפה לדעת את ה'", אמר רבי זירא מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דקא רהטי לפרקא בשבתא אימנא קא מחללי שבתא, כיון דשמענא להא דה' לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה ואפילו בשבת שנאמר "אחרי ה' ילכו כאריה ישאג", אנא נמי הוה רהיטנא וסיימו אגרא דפירקא ריהטא, ופירש"י בד"ה מחללי שבת דאמר מר אסור לפסוע פסיעה גסה בשבת שנאמר "אם תשיב משבת רגלך" ע"ש. הא קמן דבש"ס שרו להידייא לפסיעה גסה בדבר מצוה בין בחול בין בשבת ולא חיישי לסכנה מטעם ד"שומר מצוה לא ידע דבר רע"³⁵³ ושלוחי מצוה אינם ניזוקין³⁵⁴, וא"כ מ"ה לא דרשו הכא דרכי שמים מותרין דזה אפילו בחול מותרין ואין בו רביתא בשבת יותר מן החול להאי עניינא ודברי הגאון הנזכר קשים ממני. ואגב הוקשה לי ג"כ בדברי רש"י הנזכר דקא מפיק האי איסור מ"אם תשיב משבת רגלך"³⁵⁵ שהרי הכא קא מפקו לה לאסור פסיעה גסה בשבת מ"עשות דרכיך" ולא מאידך, וע"פ דברי הש"ס דברכות פירש הרב בירך יצחק ז"ל

353 קהלת ח, ה.

354 פסחים דף ח ע"א, יומא יא ע"א.

355 ישעיהו נח, יג.

356 לא נמצא באותו ד"ה אלא ברש"י בד"ה המקפיד, לובשו כשהוא הפוך מקפיד עליו והופכו שמקפיד עליו שלא יראו התפירות המגונות ואימרי החלוק.

357 כתב המהרש"א המקפיד על חלוקן דקאי שפיר אלעיל דשל בנאין מצד א' ומפרש לה ר"י דבנאין היינו ת"ח ומייתי עלה דהיינו דאמר ר"י איזה ת"ח וכו' המקפיד על חלוקן להפכו גם אם לא יראה בו רבב מצד אחד, הופכו על צד השני שמא ימצא בו רבב, דמצא אחד נמי חוצץ בבגדו של ת"ח שהן בנאין.
358 קשה לו.

וגגונזן, וכמו שפירש רש"י במשנה³⁵⁹ ומסיום דבריו³⁶⁰ שאמר מניחו במקום התורפה והיינו גלוי והפקר משמע דלא סבירא ליה כוותיה ולא עוד אלא דלפי זה הוי ממש קרוב לפשיעה ולאבדו בידים כיון שמונח במקום הפקר, והוא דחה דברי המאן דאמר מהאי טעמא³⁶¹, וא"כ יותר הוה ניחא ליה למימר דיגגנוזו במקום מוצנע דליכא איבוד כלל. באופן דכעת לא נתברר לנו יפה דעתו דרבי בזה.

[קה] דף קיו ע"א רש"י בד"ה שאפילו רודף אדם להרגו על עצמו קאמר עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה אין מובן מנא לן לפרש הכי דעל עצמו דאם כן הוי לי למימר שאפילו אדם רודף אחרי להורגני, אלא וודאי משמע דעל איזה אדם שיהיה סתמא קאמר ולא על עצמו בלבד, דאין מקום לחלק בזה בין עצמו לאחרים. ואפשר שלפי שלא היה בגירסתו מילה 'אחריו' לכן פירש הכי, אבל לפי גרסתינו שאמר 'שאפילו אדם רודף אחריו להורגו' שפיר מצינן למימר דע"כ אדם קאמר.

[קן] דף קיח ע"א גמרא כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מצרים וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה שריבה בהאי 'כל' אפילו ליושבים בחו"ל, כמ"ש לקמן בדף קיט ע"א ושכשאר ארצות במה הם זוכין אמר לו בשביל שמכבדין את השבת וכו' ע"ש, והיא גופה קמ"ל הכא דלא מיבעייתא לעם היושב בארץ ישראל דזכו ארץ ישראל מסייעא להו בהצלחה ומעלה וגם מפני שמעשרין כמ"ש לקמן³⁶², ואם מצרפין עמה שיענגו את השבת שהוי ליה ביתר שאת נחלה בלא מצרים, אלא גם ליושבים בחו"ל דהוי ליה האי מילתא לעיקר שיזכו בה לעושר רב וכמ"ש לקמן.

[קז] דף קיח ע"ב גמרא אלמלא משמין ישראל ב' שבתות כהלכתן וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזה בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת קדושים בס"ד.

[קח] דף קיח ע"ב יהא חלקי ממושיבי בית המדרש ולא ממעמידי בית המדרש וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בפרש"י³⁶³ ומהרש"א בחידושי אגדה בזה, ונלע"ד דיושבי בית המדרש הם

362 בעא מיניה רבי מר' ישמעאל ברבי יוסי עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? א"ל בשביל שמעשרין שנאמר "עשר תעשר" עשר בשביל שתתעשר.

363 כתב רש"י: מושיבי- חזנים מאספי תלמידים בכל יום לבוא (אוספים וקוראים להם לבוא), מעמידי- ממונים לעת האוכל לומר הגיע עת לעמוד ולאכול.

359 רש"י בד"ה טעונין גניזה אמר שאסור להניחן במקום הפקר.

360 של רבי.

361 וכי מותן לאבדן ביד.

התלמידים היושבים כל היום ועוסקים בתורה, ומעמדי בית המדרש הם המהנים תלמידי חכמים מנכסיהם ונותנים להם מזונותיהם כדי שיוכלו לעסוק בתורה והם נקראים מעמדי בית המדרש, שביית המדרש עומד עליהם, דאם לא כן היה בית המדרש בטל שהיו יוצאים התלמידים להביא טרף לביתם, ואם אין קמח אין תורה³⁶⁴, וקאמר דיהא חלקי מהיושבים ולא ממעמידים כמ"ש ז"ל במדרש אגדה³⁶⁵ כל הנביאים לא נתנבאו אלא למחזיקים אבל תלמידי חכמים עצמן עין לא ראתה וכו', ומה שהוצרך רב יוסי למימר יהא חלקי וכו' משום דלא תימא דהמעמידים שכרם יותר מיושבי בית המדרש או שוים.

[קט] דף קיח ע"ב ואמר רב יוסי יהא חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו ע"כ, נכתב בצידו נראה דהטעם הוא דכיון דקושטא קאי דלית ביה ממשא מהאי חשדא, לא מינה ולא מקצתה והאי שחשדוהו מחמת שנאה וקנאה הוא דעבוד או איזה ליצן דאפיק לה קלא ונמשכה מפומא לאלפא, א"כ כל כיסופא דהוי ליה מחשדא זו מהן רבים עתה ע"ה על מגן

היתה ובוודאי שהיתה לו לכפרת עוונותיו שיש לו מעניין אחר, ונמצא שהוא שרוי בלא עון ולכן אמר רב יוסי שהא חלקי עמו. וראיתי להרי"ף ז"ל בעין יעקב שפירש דסלקא דעתך כיון שהביא עצמו לידי חשד והעניש הבריות על ידיו, לכן יש בידו חטא³⁶⁶ וכו' ע"ש. ולע"ד קשה דהא וודאי הכא לא מיירי במביא עצמו לידי חשד אלא מחמת שנאה הוא דעבוד ובקלה דפסיק כמ"ש בש"ס ודומיין דמשה רבינו עליו השלום³⁶⁷ ודעמיה, ומום הכי שבחוהו רבנן ואמר יהא חלקי עמו, אבל במביא עצמו לידי חשד לא ניתן להשתבח דאיהו דאפסיד אנפשיה ודיו שיכפרו לו עון זה בהאי כיסופא, אבל אם נאמר כמו שפירשתי ניתן ליאמר שפיר.

[קי] דף קיח ע"ב ואמר רב יוסי מימי לא נסתכלתי במילה שלי ע"כ, נכתב בצידו כתב הרי"ף שם לפי שמצינו³⁶⁸ שדוד המלך עליו השלום כשראה עצמו ערום בבית הכסא אמר אוי לי שאני ערום מהמצות עד שנסתכל המילה שבבשרו וכו', לכן אמר רב יוסי מימי לא נסתכלתי במילה אפילו בהיותי במרחץ עכ"ל. ולע"ד קשה דאי אפילו לומר גבי דוד

367 "ויאמר מי שמך לאיש שר ושופט עלינו הלהורגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי" וכו' " וישמע פרעה את הדבר ויבקש להרוג את משה" (שמות ב, יד-טו).
368 מנחות מג ע"ב.

364 אבות פרק ג' משנה יד'.
365 סנהדרין צט ע"א.
366 יש בידו חטא שיוצא תקלה להעניש הרבים מתחת ידו, מכל מקום יהא חלקי עימו כיון שאין בו חשד.

ביה שלא הכניס ידו תחת אבנטו, ור"ל דמלבד דעבר כרב יוסי, וע"ד שפירשנו אלא גם לא היה מכניס ידו לאחוז במילתו וסביבותיה אפילו בעת שהוי ליה איזה מיחוש וצריך לחכך בידו אפילו הכי היה סובל הצער כי היכי שלא יתקשה האבר בעת החיכוך, והיינו מילתא אחריתי דהוה ביה, אבל אם נפרש האי הסתכלות ראייה ממש קאמר אין רבותא כל כך לגבי רבינו הקדוש ורב יוסי, אבל אם נאמר כדפרישית הוי רבותא יותר.

[קיא] דף קיח ע"ב תוס'
בד"ה אילו היו אומרים וכו' לא ידע ר"י מה איסור יש בזה העלוה לדוכן אם לא משום ברכה לבטלה וכו' ע"כ, נכתב בצידי לכאורה הדבר קשה היאך יברך לכתחילה ברכה לבטלה? ויעבור על לאו דלא תשא משום כבוד החברים? וגם קשה על החברים עצמן היאך אפשר שיאמרו להכשילו בזה? ולע"ד אפשר לפרש ע"פ מ"ש בש"ס³⁷⁰ רב קרי בי כהני, והכי נהגינן ועבדינן עובדא כשאין שם כהן להעלות לישראל גדול הנמצא שם כמ"ש כל הפוסקים ז"ל, וזימנין שיש גדול בבית הכנסת ואומר לא' אמצעי קטון הימנו שיעלה לספר תורה במקום כהן, ומשום כבוד החברים לא יסרב ויעלה, והיא גופה

המלך עליו השלום מ"ש שנסתכל הוא בראייה ממש קאמר, אלא רצה לומר שנסתכל בדעתו וזכר דאית גביה מצות המילה. וגם דקושטא קאי דאין מקום לחלק ולהתיר ולהסתכל בבית הכסא, דמה לן בבית הכסא ומה בביתו כשהוא ערום ורוצה ללבוש החלוק מדי שבת בשבתו, ואידי ואידי חד שיעורא הוא, ובכ"מ האיסור שוה ואם נאמר לגבי רב יוסי דהיה אוסר על עצמו הראייה בבית הכסא, וודאי דגם לגבי אדוננו דוד המלך עליו השלום שהיה מתנהג כן ופירוש העניין בדוד כמ"ש. **ובעיקר** פירוש דברי רב יוסי דהכא אפשר דהכוונה בו באומר שלא נסתכל במילה שלו, ר"ל שלא נסתכל בדעתו בעניין מצות פריה ורביה שיכוין בה להנאתו ולטובתו, ואין צריך לומר שלא היה נהנה בעת המצוה שיקשה עצמו לדעת, אלא גם בעת ההכריח משבת לשבת או בטבילת מצוה, לא היה מסתכל להשביע את עצמו, אלא כמי שכפאו שד ולקיים את המצוה, והיינו רביתה שמשביח עצמו, ועל זה פריך הש"ס מרבינו הקדוש שאמר לו מימיו לא נסתכל במילה שלו, ובוודאי דהכוונה ג"כ הכי, וא"כ גם לר"י נקרא לו רבינו קדוש כפירוש רש"י³⁶⁹, ותירץ דהתם מילתא אחריתי הוה

370 שו"ע סי' קלה סי' א,

369 בד"ה והא אמרו לו.

קמ"ל הכא רב יוסף באומר יודע אני בעצמי שאיני כהן, רצה לומר שאיני כדאי לעלות במקום כהן, מידי דהוי שיש בקהל גדול ממני בחכמה ובמנין ועם כל זה משום כבוד החברים. שאמר לו יעלה, אני עולה, והא עולה לדוכן לאו דוקא, אלא שם רמז על עליית הספר תורה במקום כהן וכאמור. ועיין להרי"ף ז"ל בעין יעקב מה שהקשה ע"ד התוס' הנזכר, ומה שכתב לתרץ³⁷¹, ולכאורה אין מובן לדבר קודשו.

[קיב] דף קיח ע"ב אמר ליה בציצית וכו' איפסיק ליה חוטא וכו' ע"כ, נכתב בציצית אפסר דהכוונה בו דאף דקי"ל אם נפסק חוט א' מן הח' אינו מעכב³⁷² אפילו הכי היה זהיר משום התנאה לפניו במצות³⁷³, למצוה מן המובחר, והיינו אומר במאי אזהר טפי, ואף דמן הדין אינו חייב. ונראה דגם מ"ש קודם ר"נ תיתי לי דקיימת מצוה ציצית היינו בכחי גוונא והיינו רבותיה.

[קיג] דף קיט ע"א גמרא וכשמסלקים אותה אומר "והארץ נתן לבני אדם" ע"כ, נכתב בציצית נראה דתכיות העניין הוא ע"פ מ"ש בגמרא

במדרש אגדה כתיב כתיב "לה' הארץ וכתיב "והארץ נתן לבני אדם", ותירץ כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה ע"כ, והוא גופה רמז הכא שמניחין אותה אומר "לה' הארץ ומלואה" מודי דהוי שאכתי לא ברכו ולא נתנו דמי אכילה עדיין, אבל אחר שסילקו אותה וכבר ברכו את ה' אז אומר "והארץ נתן לבני אדם", וע"ד שחילקו בש"ס. ורש"י ז"ל בתחילה פירש לה' הארץ דאין אנו רשאים להינות עד שנברך שמו בברכת הלחם ע"כ, ואפשר לכיוון להניי מילי מעלייתא למ"ש אבל מה שסיים³⁷⁴ "והארץ נתן לבני אדם" ע"י מתנתו נהננו הטובה הזאת ע"כ נראה דלא נכנס רש"י ז"ל בזה, אבל אנן בדידן יש מקום לומר הכי בכוונת הש"ס³⁷⁵.

[קיד] דף קיט ע"ב גמרא כל העונה אמן וכו' ע"כ, נכתב בציצית אמר ז"ל במדרש אגדה³⁷⁶ גדול העונה אמן יותר מהמברך, ונראה הטעם שהמברך ברכת המצות או ברכת הנהנין ע"כ צריך לברך משום ד"לה' הארץ ומלואה"³⁷⁷, ואם לא בירך גזלן הוי, וברכת המצות ג"כ חיובי מיחייב, אבל זה העונה אמן מי הכריחו לישב ולענות אמן, לכן הזהיר לחפש

374 רש"י בד"ה והארץ.

375 כאן קודם ברכה וכאן לאחר ברכה.

376 ברכות נג ע"ב.

377 תהילים כד, א.

371 כתב הרי"ף וקשה דיאמר ג"כ אלו היה אומרים לי לעבוד עבודה, ואפשר שיאמרו לי עלה לדוכן שהכהן המברך אסור לשתות רביעית יין כשעולה לדוכן.

372 שו"ע סי' יב ס' א'.

373 שבת קלג ע"ב.

חסיד אני³⁷⁹ וכולי מידי דהוו דמקיים
מילי דברכות וכאמור.

[קטן] דף קיט ע"ב רש"י
בד"ה שאין בני אדם מצויין לכבותה,
בשבת עכ"ל, נכתב בצידו קצת קשה
להאי פירוש דאף שאין בני ישראל יכולין
לכבות מכל מקום יכולים גוים לכבותה,
דגוי שבא לכבות אין אומרים לו כבה ואל
תכבה³⁸⁰, ומה הלשון אומרת שאין בני
אדם מצויין לכבותה, דמלשון זה משמע
דשום אדם, בל יראה ובל ימצא, גם דאם
כן הוי לי למימר 'ביום שאין בני אדם' וכו',
ומאי 'בשעה' דקאמר? ולע"ד אפשר
לפרש דהכוונה בו היינו שתהיה הדליקה
בלילה ובשוק בחנויות דאז לא שכיחי בני
אדם כלל לכבותה, ולמאי דביני ביני אבד
העושר ההוא ולא ניתן לינצל לא מינה ולא
מקצתה, רחמנא לישזבינן, והיינו דדייק
ואמר 'בשעה' וכו', דאז בל יראה ובל
ימצא אדם שם. ולפי פירוש רש"י צ"ל
דמיירי במקום דלא שכיחי גוים כלל
ועיקר, אלא במקום שכולם ישראל אבל
אכתי קשה³⁸¹ דהוי לי למימר 'ביום' וכו',
ולא בשעה.

[קטן] דף קיט ע"ב כל
המבזה תלמיד חכם אין רפואה

ולענות אמן כשמברכין להשי"ת, זה מורה
לאהבה את ה' ולעבדו ביתר שאת, וזה
דומה למלך בשר ודם כשמביאין לו אגרת
ודברי שלום כשמברכין אותו כל העם
היושבים במלכות אזלי ומודו במילי
דברכות, ואמר כל העם אמן מרוב חיבתם
במלך, ומזה הוי להו עם המלך חיבה
יתירה. וכ"ש לגבי השי"ת שמלא כל הארץ
כבודו, ועין רואה שמחבבין לשמו יתברך
ועונין אמן על ברכותיו, לכן גדול שכרו
ועדיף טפי מן המברך עצמו וכמדובר.
ובזה אפשר שזהו כוונתם כמ"ש מאן דבעי
ליהוי חסידא ליקיים מילי דברכות, ומלבד
פשטן של דברים נראה דהכי קאמר מי
שרוצה להיות חסיד יקיים מילי דברכות,
ר"ל שמלבד מה שיברך יחזור להיות עונה
אמן ע"כ, ברכות שמברכין עם בני ישראל,
ובזה יהיה גדול בעונה אמן וכולי, וגם
שאינו מחייב ואפילו הכי מתנהג בחסידות
וכאמור, ובזה אפשר מש"ה³⁷⁸ "תהלה
לדוד" וכולי "ואברכה שמך לעולם ועד"
זהו במה שעונה אמן ע"כ ברכות של
ישראל עמך ומהלל לשמו יתברך דבזה
חשיב שפיר כאלו כל היום עומד ומברך
ואלהים חשבה לטובה גדול העונה וכולי,
ומשום הכי אמר על עצמו "שמרה נפשי כי

380 שבת קכא ע"א.
381 על רש"י.

378 תהילים קמה, א.
379 תהילים פו, ב.

למכתו ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק בדף כא ע"ד.

[ק"ז] דף ק"ט ע"ב לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביזו בה התלמידי חכמים שנאמר וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א בחידושי אגדה ועיין מ"ש אנן בעניותין שם בדף כ"ו ע"כ.

[ק"ח] דף ק"כ ע"ב גמרא אלא אמר רבא בר רב שילא וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה יש להקשות לפי אוקימתא זו דרבא דאם כן אמאי קאמר בברייתא כדברי רב יוסי ובלבד שלא ישפשף, ואם תאמר דקאי נמי אדרבנן דהא כולי עלמא מודו בה דהוי מוחק ביד, אם כן לפחות הוי ליה לומר ג"כ עיקר טעמא דרב יוסי דמנח ידיה עילוה. ותו דהכא לא נחתי בעניין גרם מחק אי אסור או מותר כלל עד ששייך לומר ובלבד שלא ישפשף. ויש ליישב ודוק.

[ק"ט] דף קכב ע"א תוס' בד"ה משקה אחריו ישראל אומר ר"ת

וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה נראה כוונת ר"ת דמיירי בהאי גוונא דהביא בשביל בהמת ישראל דאסור לבהמה ומותר לישראל הוא עצמו, אבל אם מתחילה הביא הגוי כדי להשקות לישראל אפשר דאסור, ומיהו הרא"ש³⁸² והר"ן ז"ל הבינו בדברי ר"ת דאף אם הובא בשביל ישראל עצמו מותר ע"ש. וצריך להבין דלכאורה משטח דברי התוס' ז"ל משמע דבנדון זה קיימי דבמידי דאסור לבהמה שרינן ליה לבעל הבהמה. וכן נראה מדברי הרשב"א ז"ל בשיטתו שם שהעתיק דברי ר"ת נראה שהבין בהם במ"ש, וכמו שיראה הרואה שם. ועיין בהר"ן שם שדחה סברת ר"ת ואמר מר שתירוצן של ר"ת שתירץ לקושיית ר"י הוא דוחק והעלה לעניין דינא דלא כר"ת³⁸³.

[ק"כ] דף קכד ע"ב מתניתין כל הכלים הניטלים בשבת שבריהן ניטלין עמהן וכו' ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה דמאי מילה 'עמהן' דקאמר דבשלמא לעיל בתחילה הפרק דקאמר 'כל כלים

ז"ל ותירץ כגון דקאי בתרי עברי נהרא דלא מציא למיזל, וכן הר"ז ז"ל דחק והעמידה בעשבים מפורים לכאן ולכאן דבכהי גוונא אהני ליה מעשיו, וכל זה אינו מחזור כלל. הלכך משמע דמתניתין דנקט בהמתו אורחא דמילתא נקט וכו' אפילו מילא מים לעצמו אסור לישראל לשתות מהן, דהא מכל מקום אהנו ליה מעשיו שע"י מלאכתו של נכרי הוא יכול לשתות מהם במקום זה. יעויין בשו"ע בס' שכה ס' י-יא.

382 כתב הרא"ש אבל מילא בשביל שישתה ישראל שרי אפילו לאותו ישראל שמילא בשבילו משום שיכול לירד לבור ולשתות.

383 כתב הר"ן שרבינו יצחק ז"ל הקשה על ר"ת ז"ל ממתניתין דהכא דקתני נכרי שלקט עשבים לבהמתו מאכילה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל אסור, והתם מאי אהני ליה והא אמרינן מעמיד אדם בהמתו על גבי עשבים, וכדתניא במכילתין "למען ינוח שורך וחמורך" הנח לה והיא תולשת וזו היא נייחא שלה, ודחק עצמו ר"ת

ניטלין בשבת ודלתותיהן עמהן' פירוש אגבן, וכמו שפירש רש"י שם, ודלתות שיש להם בצידן עמהן ניטלין עמהן, אבל הכא לא שייך למימר הכי³⁸⁴.

[קכא] דף קכו ע"א גמרא ו' דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק בדף טוב באורך בס"ד.

[קכב] דף קל ע"א עדיין עושין אותה בשמחה ופרש"י בשמחה שעושים משתה ע"כ, נכתב בצידו כיון בזה שלא תפרש עניין שמחה זו שישמח בליבו ודיו, אלא שגם צריך לעשות סעודה ומשתה וכל אחד אינו חייב אלא כשיעורו, ואחד המרבה ואחד הממעיט, ואין תכלית השמחה ניכרת אלא ע"י הסעודה והמשתה, ויאמר שם שירות ותשבחות, וע"ד שאמר³⁸⁵ "ושמחת בחגך" אין שמחה אלא בבשר ויין³⁸⁶. וכן נראה שזאת היתה ג"כ כוונת התוס' ז"ל שכתבו הכא בד"ה שש אנוכי במילות "למנצח על השמינית" נדרש על המילה וכו', וכן אמר "ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק" וכו' ע"כ, וכוונת ד"ק ללמד ג"כ דהאי פירוש ראייתו בש"ס "משש אנכי

היינו שיעשה סעודה ומשתה ובוחר בשיירי זמרה, והיינו למנצח שהוא בכלל שירות שאמר דוד המלך עליו השלום, ואייתי מהא דאברהם אבינו עליו השלום שעשה משתה גדול כשיעורו, וממנו יראו וכן יעשו הבנים בניו ובאו לומר שאין השמחה בלב בלבד והיינו כדרש"י. **ובעיקר** לשון הש"ס מקום יש בראש לע"ד לפרש ע"פ מ"ש בפרק קמא דב"ב³⁸⁷ מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים ישמח את אשתו בדבר מצוה, ופרש"י לפני תשמיש ע"כ, ורצה לומר ע"י שמשמחה תהיה משתוקקת אליו ואשה מזרעת תחילה יולדת זכר, אמור מעתה הוא גופה קמ"ל ג"כ הכא באומר עושין אותה בשמחה ר"ל ע"י שמשמח את אשתו בדבר מצוה תזריע תחילה ותביא לו בן זכר והוא מלו לח³⁸⁸, אבל בלאו הכי לא יזכו לקיים מצוה זו וכאמור. **ובעיקר** דברי הש"ס דב"ב הנזכר עיין בספרי הקטן זכות אבות בפרק ג' משנה א' מה שפירש בה דרך נאות.

[קכג] דף קל עדיין עושין אותה בקטטא ע"כ, נכתב בצידו י"ל מה הלשון אמר 'עדיין', ונראה שבא לומר שלא תאמר דדווקא באותו הדור שמקודם היו מותרין בקרוביהן וכשנאסר להם בכו

384 לא שייך למימר ניטלין עמהם לגבי שברי הכלים.

385 דברים טז, יד.

386 פסחים קט ע"א.

387 בבא בתרא י ע"ב.

388 יעשה לו ברית מילה ביום השמיני.

העם, אבל בזמן הזה שמעולם לא טעמו טעם היתר קרובין עד שיעשו אותה השתא בקטטה ובכיה, לכן אמר שעדיין וכו' שעד ועד בכלל תהיה בקטטה מידי דהוי שמתחילה קבלוה בכך.

[קכד] דף קלט ע"א גמרא
וישנתו וישכרו עמו מכלל דעד האידנא לא הוה שכרות ע"כ, נכתב בצידו הקשה הרי"ף ז"ל בעין יעקב דילמא עמו שתו עכשיו ועד האידנא לא שתו עמו אלא שתו לבדם, ותירץ דאפילו עכשיו לא שתו עמו דהא כתיב³⁸⁹ "וישימו לו לבדו" וכו' ע"ש³⁹⁰ באורך. ולע"ד דהא מהא לא אירייא דא"כ לא הוה צריך קרא דעמו למימר דעד האידנא לא שתו עמו, דמילתא דפשיטא היא דהא עד עכשיו לא קא חזו ליה כלל, ואף לפי תירוצי קשה דהא לא אמר וישימו לו לבדו, אלא אלחם שכן כתיב "כי לא יוכלו המצרים לאכול את העברים לחם כי תועבה היא למצרים",

וזיל בתר טעמא כמ"ש תרגום אונקלוס ארי בעירא דמצראי דחלין ליה עיבראי אכלין, וא"כ אפשר דבשתייה שתו יחדיו דליכא האי טעמא. ותו גם לפי שיטתיה דמר דגם בשתייה האי לחודיה קאי וכו', מכל מקום רואים זה את זה היו וחשיב ששתו עמו, והיינו בביתו ובמסיבה שלו. אבל היותר י"ל דלא נוכל לומר דלהא מאי למימר ולזה לא איצטריך מילה 'עמו' אבל אם נאמר דבא לומר דקודם לכן לא הוה שכרות לזה איצטריך שפיר לאשמעינן במילה 'עמו'. **וראיתי** למהרש"א ז"ל בחידושי אגדה שהקשה דיוסף שהכירם שהם אחיו נוחא שהותר לו הנדר, אבל הם שלא ידעו עדיין אם הוא יוסף למה הותר נדרם, ותירץ מפני אימת מלכות וכו' ע"ש³⁹¹. וגם הרי"ף שם הרגיש בזה ותירץ כן וסיים בכלל ד"ק אע"פ שלא גזר להם יוסף לשנתות, ולא אמר כי אם שימו לחם מכל מקום כיון שראו ליוסף לשנתות יין גם הם עשו כן ע"כ³⁹². **ולע"ד** שאין צורך לזה

389 בראשית מג, לב.

390 כתב הרי"ף הרי גם עתה לא שתו עמו במסיבה אחת שכן כתיב "וישימו לו לבדו ולהם לבדם", וא"כ בהכרח הוא ששתו 'עמו' הכוונה אצלו, וא"כ שבהיותם לבד ג"כ שתו וישכרו, למה הוצרך לכתוב 'עמו', אלא וודאי שלא שתו עד עכשיו שבאו אצלו.

391 כתב המהרש"א "ולקדקך נזיר אחיו" לא נזיר ממש קאמר דהא כתיב "ויגלה ויחלף" וכו' אלא נזיר יין היה, ונראה טעם שפירשו מיין לפי שקלקול המכירה בא להן מתוך אכילה ושתייה כמו שכתוב בפרש"י בפרת וישב "לרעות את צאן" וכו' לרעות את עצמן וכתיב "וישבו לאכול וישאו עיניהם" וכמ"ש הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין וכו'. ולפי זה איכא למימר נמי דיוסף נזיר

ממש היה, אלא מפני כבוד מלכות גילח עצמו תוך ימי נזירותו, וניחא השתא למאן דאמר שאף הם לא שתו יין, ולמה הוא נקרא נזיר ולא אחיו לפי שהוא היה נזיר ממש, מה שאין כן אחיו שלא היו נזירים אלא כפרושים מיין, ועוד י"ל שהוא נקרא נזיר למעלתו אע"פ שלא היה ברשות עצמו והיה בין העכורים אע"כ היה נזהר בפרשיות יין.

392 כתב הרי"ף שבשלמא יוסף ששתה עכשיו הוא לפי שהכירם וכו', אבל הם לא הכירוהו עדיין ואין שתו אצלו ושמא מפני אימת מלך שתו אע"פ שלא גזר להם יוסף לשנתות, ולא אמר כי אם שימו לחם וכו' מכל מקום כיון שראו ליוסף שהיה בעל הסעודה שותה יין בלחם אשר הוא אוכל, גם הם עשו כן מפני הכבוד והיראה.

וישכרו הא דוישתו ואין דרך להזכיר שכרות בלא שתיה קודם.

[קכו] דף קמג ע"ב מתניתין חבית שנשברה מצילין הימנה מזון של סעודות וכו' ע"כ, נכתב בצידו אפשר לפרש האי מתניתין בדרך מוסר וחכמא ברמיזא דהכי קאמר חבית שנשברה וכו', בו תרמוז על קב"א שהוא דומה לנוד וחבית של שייטין, שאם רואה שנתגבר יצרו עליו, וכבר הפח נשבר ונלכד המצודות ועצות יצר הרע, וכבר עברו רוב ימיו בזה, אל יאמר דשוב אין לו תקנה כיון דעברו רוב ימיו, ונשבר יותר מחציה ורוב ככל וע"ד נאמר עברו רוב ימיו ולא חטא, שוב אינו חוטא, אלא אכתי אית ליה תקנה מעליותא והצל תציל והשב תשיג לחזור בתשובה, בהאי מיעוטא דמיעוטא, וטוב מעט בכוונה, והיה לאכול מזון ג' סעודות בעולם שכולו שבת³⁹⁸, וע"ד שאמר³⁹⁹ מי שטרח בע"ש יאכל בשבת. וסיים ואומר לאחרים וכו' הכוונה בזה דישתדל בכלל תשובתו להיות זוכה ומזכה להחזיר ג"כ לאחרים בתשובה ואומר להם בואו והצילו לכם, ועדיין יש שהות ביום, וכמ"ש דוד המלך עליו השלום במזמור צ'⁴⁰⁰ "תשב

כיון שאמר יוסף לאשר על ביתו "וטבוח טבח והכן כי אתי יאכלו האנשים בצהרים", הרי שתייה בכלל אכילה וגם דהתם סעודת מלכים יש בה יין "רב כיד המלך"³⁹³, וכיוון שכוהני כאלו גזר עליהם לשתות ודבר המלך אין להשיב. ולעיקר הקושיה אפשר דכיון שראו אחיו שהושיבם הבכור כבכורתו וכו', וכשהגיע לבנימין אמר אני אין לי אם והוא אין לו אם ישב אצלי³⁹⁴, "ותרב משאת בנימין חמש ידות"³⁹⁵, "ויתמהו האנשים איש אל רעהו"³⁹⁶, ומן הני עובדי התחילו להרגיש ולהכירו אמטו להכי וישתו וישתכרו עמו והתירו נדרם.

[קכה] דף קלט ע"א ואידך שכרות הוא דלא הוה שתיה מיהא הוה עכ"ל, נכתב בצידו נראה דמאי דלא פריך עוד על 'ואידך'³⁹⁷ משום דמצי לתרץ דאי הכי הוי לי למימר "וישכרו עמו" ולא יזכיר שתיה כיון דשתייה מיהא הוה מקודם, אלא וודאי דאף השתייה לא הוה מקודם, ואידך סובר דבעיקר משום וישכרו הוא דאתא, וכך אורחא דמילתא לומר קודם

398 כלומר שאפילו אם עברו רוב ימיו בלא תשובה, תציל את מה שנשאר ותזכה לעולם הבא.

399 ע"ד ג ע"א.

400 תהלים צ, ג.

393 אסתר א, ז.

394 מדרש תנחומא פרשת ויגש סימן ד.

395 בראשית מג, לד.

396 בראשית מג, לג.

397 שסבר שרק יוסף היה נזיר.

אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם" ולפי דרכנו הכי קאמר דכך היא המידה ודרך ישרה שיכור לו האדם, אפילו בסוף ימיו ועד דיכדוכה של נפש, וגם אמור יאמר לאחרים שובו בני אדם ויהיה זוכה ומזכה. וסיימו במתניתין ובלבד שלא יספוג, והכוונה לפי זה שלא יתכוון במה שמוכח לאחרים לשוב שהוא מרויח מהם אם לא שבו שיהיה שואב ונוטל מהם הזכויות שיש להם כמו הספוג שהוא שואב המים, וכמ"ש המפרש אלא מיבעי ליה לעשות מצוה זו בלי שום פניה, ואי הכי נמי דממילא רווחא שמעתתא, ובמ"א וכו' בזה פירוש "הוכיח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" עיין בספרי הקטן בזכות אבות. **אמר** עוד אין סוחטין את הפרות וכו', אפשר דהכוונה בו הכי דלכתחילה לא יתכוון להיות נהנה ויסחוט את פרי מעלליו של מצות ומעשים טובים, שעושה להוציא מהן משקין ולהיות נהנה מהן בהאי עלמא דקושטא קאי, דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא⁴⁰¹, וצריך לעשות ע"מ שלא לקבל פרס⁴⁰². וסיים ואם יצאו מעצמן אסורים ר"ל דגם אם אירע שנתנו מקצת שכרו ושלחו מתם מההיא עלמא אף בהכי גוונא אסור ליהנות מהם, וצריך להחזירם כמו ההוא עובדא שהביאו בפרק ט דבבא

מציעא⁴⁰³ דכ"מ דרבה בר אבוא דכד עייליה אליהו ז"ל לגן עדן, ויהיב ליה מטרפי בגלמיה שמע דקאמר מאן אכיל לעלמיה כדרבה בר אבוא, והחזירם וכו' כמו שיעור"ש. **וגם** אפשר דכיון באומר 'ואף אם יצאו מעצמן אסורין, ע"פ מה שסיימו שם בעובדא דרבה בר אבוא דאחר שהחזירם אפ"ה אייתי לגלימא, סחט גלימא ריחא זבניה בי"ב אלפי דינרי, פלגינהו לחתניו ואסר על עצמו הנאתם, והיינו אומרו ואף אם יצאו מעצמן דהיינו מסחיטת הגלימא והריחא אפ"ה אסור כמו שעשה מעשה רב רבה בר אבוא. ועיין מ"ש שם בחידושינו בס"ד. **ואזיל** וקא מסיים בה רב יהודה אומר אם לאוכלים היוצא מהן לצורך אוכלים, וחיי שעה בדבר שיש בו חיי נפש ולא סגי בלאו הכי, אז מותר דההכריח אם לא ישובח לא יגונה, ואם למשקין רצה לומר שאם הוא להתענג והיתה הרווחה בדברים שאינם הכרחיים כמו המשקין וכלי השתייה בדבר שהוא תוספת ועונג ואינו הכריח, אז היוצא מהן בכחי גוונא אסור, כיון דסגי בלאו הכי ועל כיוצא בזה אמר אין נהנין. **ואפשר** דעל פי זה רמז הכתוב באומר⁴⁰⁴ "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו", ורצה לומר דהוא עניינו שבח כמו

403 ב"מ קיד ע"א-ע"ב.
404 ישעיהו ג, י.

401 קידושין לט ע"ב.
402 אות פרק א משנה ג.

והכוונה גם כן כי הכי דמי שמניח דברי תורה ומתעסק בדברים, הדברים דלא משמע להו לרבנן דגדול עונו מנשוא, ובזה אלהים חשבה להרע לו בייסורין קשים לכן הוגעתם ה' בצערן וכאמור.

[קכת] דף קמז ע"ב גמרא
והיינו דתנן רבי נהוראי אומר וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן זכות אבות בפרק ד' משנה ח' בס"ד.

[קכט] דף קמט ע"ב גמרא
אלא מהכא גם ענוש לצדיק לא טוב אלא רע וכו' ע"כ נכתב בצידו ראיתי להרב נאות יעקב⁴¹⁰ ז"ל במערכת ט דף יט שהקשה דאמר פרק ב דיבמות⁴¹¹ כל המקיים דברי חכמים נקרא קדוש, א"ל רבה וכל מי שאינו מקיים דברי חכמים קדוש הוא דלא מיקרי, רשע נמי לא מיקרי עכ"ל, ולע"ד דאי מהא לא אירייה דאה"נ דרכם של רז"ל לדרוש דבר ואפכו, לא טוב אלא רע, אבל הא דיבמות הפך קדוש לא הוי רשע, ואינו לא קדוש ולא רשע, אלא בינוני ואילו היה אומר דהמקיים נקרא צדיק, פשיטא דהוה דייקי מינה מי שאינו מקיים נקרא רשע, דהוי דבר ואפכו ממש,

"את ה' האמרת היום"⁴⁰⁵ וכו', דזה הצדיק שאוכל כדי חייו בדבר ההכריח "מפרי מעלליו" מן המצות ומעשים טובים שעושה בכחי גוונא הוא דשרי, וכמ"ש ר"י אם לאוכלים היוצא מהן מותר, והיינו דדייק ואומר 'אכלו' ולאפוקי בא הא 'דמשקין' ורווחא לבסומי וע"ד האמור.

[קכז] דף קמה ע"ב גמרא
אלא שמטריחים אותי לידע אי זו גזירה קשה וכו', נכתב בצידו נראה וודאי דהאי מטריחין אותי דקאמר הוא משום שבשעה שאדם מצטער שכינה אומרת קלני מראשי⁴⁰⁶ וכו' וכמש"ה⁴⁰⁷ "עמו אנכי בצרה", אבל לאו לידע אי זו וכולי, כפשט הדברים דהא ב"דבר ה' שמים נעשו"⁴⁰⁸ וכו', ואין שום טורח לגבי השי"ת חס ושלום לא מינה ולא מקצתה, אבל תניות הדברים על ידי שחטאם גורם להביא עליהם גזירות קשות ומצטערין בהם ביתר שאת, ולפום צערן דישראל מטריחין את כל יכול על ידי שמצטער על צערן, והיינו עניין הכתוב שאמר⁴⁰⁹ "הוגעתם ה' בדבריכם" וכו', ואמרו ז"ל בראתי שמים וארץ ולא יעץ ולא ייגע, אבל כמה אני יגיע במי שמכעיס אותי בדברים בטלים ע"כ,

410 להרב ישראל יעקב בן יום טוב אלגזי, נדפס באיזמיר בשנת תקכז שו"ת ודרשים לשבתות וחגים וביאור ההגדה וכו'
411 יבמות כ ע"א.

405 דברים כו, יז.
406 סנהדרין פרק ו משנה ה.
407 תהילים צא, טו.
408 תהילים לג, ו.
409 מלאכי ב, יז.

אבל השתא שפיר קאמר רבה רשע נמי לא מיקרי, דאין זה הפך קדוש וכאמור, ועיין מה שהקשה הרב ישרש יעקב, ומ"ש ע"ד קדשו לקמן בחידושינו לפרק ב' דבבא בתרא בדף כב ע"א בס"ד.

[קל] דף קמט ע"ב גמרא
וכתיב כי לא וכו' וצדיק אתה ה' ולא יגור במגורך רע ע"כ נכתב בצידו קצת קשה אמאי הוצרכו לזה דהא כבר נפקא לו הראיה שפיר כמ"ש רש"י וכתיב "לא יגורך רע" אלמא אינו נכנס במחיצתו ע"כ, וא"כ כי קתני אשארם הם דברים מובנים ולכאורה לא נדע למאי צריכא.

[קלא] דף קמט ע"ב רש"י
בד"ה ענוש לצדיק לא טוב, צדיק המעניש לא טוב וכולי ע"כ, נכתב בצידו כיון בזה שלא תאמר דפירש הכתוב שיעניש לצדיק לא טוב אבל לרשע שפיר דמי, דליתא דהרי אמר בפסוק⁴¹² "יתמו חטאים" מי כתיב חוטאים, "חטאים" כתיב⁴¹³, וגם הוי לי למימר כל שהצדיק

נענש וכולי ואמאי נקט כל שחבירו סתם, אלא קושטא קאי צדיק המעניש לכל אדם שיהיה לא טוב, ושפיר קא מיתי ראיא בש"ס למ"ש כל שחבירו וכולי מהאי קרא דבכל גוונא לא טוב, ועיין בחידושינו לפרק ב' דב"ב לדף כב ע"א.

[קלב] דף קנא ע"ב גמרא
לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב ישרש יעקב ז"ל שכתב י"ל שהכתוב⁴¹⁴ אומר "נתן תתן לו... כי בגלל" ואיך אומר שהרחמים מבטלין הגזירה וע"ש מה שתירץ בשם הרי"ף⁴¹⁵. ולענ"ד י"ל ע"פ מה ש"ל עוד מה הלכה אומר רחמים היה סגי באומר יבקש אדם על מדה זו, אך אפשר דהכוונה הוא שיבקש אדם שיסייעו השי"ת שיתמלא רחמים על עניי עמי ולא יהיה אכזר עליהם כלל, מידי דהוי שאם לא בא הוא בא בנו וכו', ור"ל שאפשר שהוא בעצמו יהפוך עליו המזל כמו שאנו רואים שכמה עשירים ירדו מנכסיהם, ולכן אם

האדם צדקה לעולם יבקש רחמים ויתפלל על מדה זו לפי שנתינת הצדקה בדה מעמדת הגלגל לעצמו שלא ירד מנכסיו, ואם תרצה לומר שהחזיק במעשה הצדקה פעמים רבות יעמוד הגלגל גם לבנו אחריו, אבל בהצטרף התפלה והרחמים יעמיד הגלגל גם לבן בנו כי עד כאן רחמי האב על הבן, ואינו חושש בתפלתו רק על בן בנו ולא יותר, ונמצאו רחמים שלו שהתפלל מועילים עד בן בנו שרגיל לרחם עליו כרחם אב על בנים וכו', הרי שזכות תורתו של רבי חייא אינה עומדת שלא יחזור הגלגל על בניו, וא"כ אין לך דבר שמעמיד הגלגל שלא יחזור לבניו ובני בניו אלא הרחמים בלבד.

412 תהלים קד, לה.

413 ברכות י ע"א.

414 דברים טו, י.

415 כתב הרי"ף על עין יעקב, מנא לן שגלגל (מזל, עניות) זה אינו עומד אלא עד בן בנו ואח"כ חוזר, ודלמא עומד יותר או אינו עומד אפילו עד בן בנו, ועוד קשה דהכא משמע דהרחמים מעכבים שלא יחזור הגלגל, והא קרא קאמר דנתינת הצדקה היא המעמדת הגלגל שנאמר "נתן תתן לו כי בגלל הדבר הזה" ומתוך הצדקה יברכך ה'. אגב אורחין נבאר מאי לעולם יבקש אדם רחמים שמשמע שנתינת הצדקה מעמדת הגלגל (המזל) אע"פ שיש ביד

בעושרו, שמא בניו אחריו יבואו לידי עניות, לכן לעולם יקדים תפילה לצרה.

[קלג] דף קנא ע"ב נקטינן
האי צורבא לא מיעני וכו' ע"כ, נכתב בצידו כאן הבן שואל דמהיכין נקטינן האי כללא ממ"ש קודם דאדרבה ממ"ש סתמא לעולם יבקש אדם רחמים וכו', משמע סתם 'אדם' ואף צורבא מרבנן משמע. ונראה ע"פ מ"ש בפרק גט פשוט⁴¹⁷ ג' עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום וכו', וכתב מהרש"א באגתיה⁴¹⁸ דנקט 'אדם' אדם דעלמא אבל החסידים ניצולים, ובזה פירש הרב שם גדולים⁴¹⁹ ז"ל בדף ה' מ"ש לעיל בפרק במה מדליקין בדף ל⁴²⁰ כיון שמת אדם נעשה חפשי וכו', דדייק למינקט אדם דהוי אדם דעלמא, אבל החסידים ניצולים, והבאנו דבר קודשו בקונטרס יקרא דחיי בדף עט ע"א ע"ש באורך. ובכן היא גופה ג"כ קא דייק הכא דממ"ש בהאי לישנא לעולם יבקש אדם וכו', משמע דעל אדם הדיוט מהן רבים עתה עם הארץ קאמר, אבל צורבא מרבנן אינו כסוג זה ופריך והא קא חזינן דמיעני, ותירץ אהדורי אפיתחא לא מיהדר, והכא מיירי על מדת דאהדורי אפיתחא יעלה

בזמן עושרו יתנהג ברחמים, במדה שאדם מודד בה מודדין לו וירחמו עליו גם כן, ולא ימוט לעולם, ואם תרצה לומר שלדידיה קי"ל שעתא ולא יבוא לידי כך על הרוב אפשר שיבוא בנו וכו', ולכן לעולם יבקש מן השי"ת שכל ימי עשרו יתנהג במדת החסד והרחמים עם העניים, כדי שכשיבוא זרעו לידי כך ירחמו עליהם, וכמו שהביאו אח"כ הא דרבי חייא שאמר לו אקדימו ריפתא לענייא וכו', ואין הכוונה שהרחמים מבטלין הגזירה דהרי קושטא קאי דהא דעני או עשיר תלוי בעת ההיריון והזריעה ולפי המזל שיהיה אז אם יהיה בעידנא דמזוני או לא כמ"ש גבי רב פרידא⁴¹⁶, אלא עיקר הכוונה שיבקש שינהג עצמו במדת רחמים וכמ"ש לקמן בש"ס לפרוש פסוק "ונתן לך רחמים" כל המרחם על הבריות וכו', וגם הכא קאמר שיבקש שיתקיים בו הא ד"ונתן לך רחמים" וכו' וכאמור. ומ"ש לעולם יבקש וכו' הכוונה בו שאף אם הוא במעלת העושר והמעלה ביתר שאת, אל ימנע אדם עצמו מן הרחמים ואל יבטח ברוב עשרו דאפשר דברגע יאבד העושר ההוא בעניין רע, ואף אם תרצה לומר שישאר הוא

419 לרב חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א) על סדר יוחסין למחברים שונים וספריהן, נדפס בשנת תקלד בליוורנו.
 420 שבת ל ע"א.

416 עירובין נד ע"ב
 417 בבא בתרא קסד ע"ב, אמר רב שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום, הרהור עבירה ועיון תפילה ולשון הרע.
 418 בב"ב.

קאמר דנקטינן דצורבא מרבנן לא מיעני עניות כזו וכאמור. אבל אעיקרא דדינא ק"ל ע"ד של גדול מוה"ר חיד"א ז"ל שהרי בהא דלעיל אמר בתחילה דוד מלך ישראל מת, אין מחללין עליו את השבת, כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות, והיינו דאמר רב יוחנן במתים חפשי כיון שמת אדם וכו' ע"כ, הרי דאף אגברא רבה כדוד המלך עליו השלום שהוא מכת של צדיקים וחסידים, ואפילו הכי אמר עליו שנעשה חפשי וסיימו עלה והיינו דאמר ר"י וכו', וא"כ היאך הרב מפרש לה דמיירי בכת של הדיוטים בלבד, וא"כ הדרא עלן חקירת הרב מה שחקר שם לדוכתה, ואין זיווגן עולה יפה, וכמו שיראה הרואה ולכאורה צריך יישוב. ובעיקר מ"ש נקטינן האי צורבא מרבנן וכולי, אפשר דהכוונה בו משום דוודאי מפי שברחמי ואינו מונע עצמו מלהתפלל, ולכן אינו בא לידי מדה זו לעולם, ומשום הכי אמר הכתוב "לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם", מידי דהוי שמבקש תמיד רחמים על מדה זו. "ושומע אל אביונים ה'" ⁴²¹, ובעיקר הכתוב נראה ע"פ מ"ש הכא והא קא חזינן דמיעני, ותירץ דאע"ג דמיעני אהדורי אפיתחא לא מיהדר, והיינו אומר "נער

הייתי" וכו' "ולא ראיתי צדיק נעזב" ואין עזיבה אלא מן הלחם, ורצה לומר דלא מיעני, וכי תימא הא קא חזינן דמיעני, ותירץ "וזרעו מבקש לחם" ר"ל דאהדורי אפיתחא לבקש לחם לא ראיתי אלא מתפרנס בכבוד, שמביאין לו לביתו והיינו רביתיה משארא.

[קלד] דף קנב ע"א גמרא טבי

תרי מג' וכו' ע"כ, נכתב בצידו י"ל מאי קמ"ל בזה, אפשר ע"פ מ"ש בש"ס בע"ז ⁴²² "אשרי האיש" ⁴²³ ולא אשרי אשה, אשרי מי שעושה תשובה כשהוא איש בחור, וחד אמר אשרי מי שמתגבר על יצרו כאיש ואף בזקנותו, אמור מעתה הכא קמ"ל כמ"ד שמתגבר על יצרו כשהוא בחור, והיינו רביתיה כשהוא בחור והולך על רגליו וכוחו גדול ואפשר לו לעשות כל העבירות והוא פורש לכבוד שמים מה שאין כן בימי הזקנה דחסריה לגנבא נפשיה לשלמנא נקיט ⁴²⁴, ולכן יש לו לדאוג ולהתאונן על ימי הינקות, דאזלא ולא אתיאי וגם דעיקר שיקנה כתר תורה ועשיית המצות והתמדת הליכת בית הכנסת ובית המדרש הוא בימי הבחורות, ולכל האי עניינא קאמר עלה ינקותא כלילא דוורדא, ונפקא מינה מיהא שלא

424 סנהדרין כב ע"א, כשהגנב חסר שאינו מוצא מקום לגנוב מחזיק עצמו בעוה כאיש שלום, כלומר מפני שזקנת ותשש כחך אתה אומר שאני אסורה לך (פרש"י).

421 תהלים סט, לד.

422 ע"ז יט ע"א.

423 תהלים א, א.

שרי שתיך⁴²⁹ ועייל לחמך, שיאכל הרבה ואל יכנס בהאי סברא כלל ומטעם האמור.

[קלו] דף קנב ע"א רש"י
בד"ה שאדם עושה בילדותו רוב תשמיש ע"כ, נכתב בצידו הרי"ף ז"ל בעין יעקב פירש שהם העוונות שעושה בבחורותו שמשחירין פניו בזקנותו כמ"ש "אשרי ילדותינו שלא בשה זקנתנו" עכ"ל, ולע"ד נראה דמאי דנייד⁴³⁰ רש"י ז"ל מהאי פירוש משום שלעניין העוונות שיעשה בבחורותו אן יעשה השיבה⁴³¹ ובפרט אם הם מאהבה שנעשים כזכויות⁴³², וגם איכא מאן דאמר דבעלי תשובה עדיפי, אם כן תו לא ישחירו פניו בזקנותו. וגם דהרי אמר אם היה בעל תשובה אל יאמרו לו זכור מעשיך הראשונים⁴³³, ובמקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד. ואם תאמר דלאו בבעל תשובה קאמר, אם כן זה אפילו בזקנותו עודנו ברשעתו ועד ועד בכלל משחירין פניו ולא על מה שעושה בנערותו בלבד. ומה שהביא מהא דפרק ה' דסוכה⁴³⁴ שאמר אשרי ילדותנו וכו', לא אירייא דהתם אומר על שלא יביישו אותם החוטאים ואינם מקיימים דברי חכמים שאמרו אל יאמר לו

יאבד ימי הבחורות בעמלא דעלמא כיון שהם העיקר מברך על העיקר, והוי כמ"ש לעיל "וזכור אף בוראך בימי בחורתך עד שלא יבואו ימי הרעה, אלו ימי הזקנה"⁴²⁵ וכו' וכאמור.

[קלה] דף קנב ע"א גמרא דוק בככי ותשכח בנגרי וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה אין מובן מה בא ללמד בכל זה שהוא פשוט, ונראה כפי מ"ש לעיל בפרק תולין⁴²⁶ האי מאן דאפשר ליה למיכל נהמא דשערי וקא אכיל נהמא דחיטי קעבר משום בל תשחית, ואסיקנא דלא היא בל תשחית דגופיה עדיף אשר היא גופה קמ"ל דאף שאפשר ליה ליזון בדבר מועט מיבעי ליה לאכול הרבה, וע"ד שפירש רש"י ותכלית הדברים דלית ביה משום בל תשחית דאדרבה בל תשחית דגופיה עדיף דע"ז זה מתחזק גופו ויתקיים בו⁴²⁷ "וחזקת והיית לאיש" ויוכל לעסוק בתורה ובמצות ביתר שאת, אבל בלאו הכי מצטמק ורע לו ותשש כוחו כנקבה, והביא ראייה לזה מקרא⁴²⁸ "ונשבע לחם ונהיה טובים" בריא עדיף וממילא רווחא שהיה טוב בתורה ויתחדד שכלו, ולזה נתכוון נמי מר שמואל שאמר לרב יהודה שיננא

430 מה שהזיו את רש"י מהפרוש הפשוט.

431 צ"ל תשובה.

432 יומא פו ע"ב.

433 ב"מ פרק ד משנה י.

434 סוכה נג ע"א.

425 קהלת יב, א.

426 שבת קמ ע"ב.

427 מלכים א' ב, ב.

428 ירמיהו מד, יז.

429 צ"ל שקיך.

להם להשתמש בהם שימוש נקי ובר שיעסקו בנשמה בתורה ובמצות ומשא ומתן באמונה, והם ליכלכו הנשמה בעבירות והנאת עצמן ולא עשו תשובה ומשום הכי נענשו דעשו שינוי לרעה. אבל לע"ד יש להכריח ולחזק דברי הרב שלא היה בדרך פיקדון ממה שסיימו בש"ס פקחים שבהם החזירו לו כשהן מגוהצין ומזה משמע דוודאי הפקחים היו משתמשים ולובשין אותם מלבוש נקי, ולפי שעכ"פ היו מתלכלכים קצת היו רוחצים אותם, והיינו ד"אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא"⁴³⁸, אבל עושים תשובה בכל יום ויום, כמ"ש⁴³⁹ שוב יום אחד לפני מיתתך וכשיבוא השי"ת ויטול נשמתם ימצא אותם טהורים וישרים, ואם כן מזה יש הכריח גמור שהיו דרך שאלה בדרך מלבוש נקי, דאם איתא שהיו דרך פיקדון וודאי דלא היו נוגעין בו יד כלל, לא מינה ולא מקצתה, ומה שייך לגהץ אותם כיון דלא שימשו בהם כלל, אלא לאו מעניין כיבוס הפקחים מוכח שאינו בדרך פקדון וכאמור.

זכור מעשיך הראשונים וכו', כמ"ש שם בחידושינו בס"ד. אבל שיאמר עליהם⁴³⁵ הכתוב שהם משחירין פניו לא, אפשר כיון דאיכא מ"ד שהם עדיפי ובפרט אם הם מאהבה. וליכא למימר דקרא קאמר כנגד כת החוטאים שמשחירים ומבישין את פניהם לחיי שעה, דקרא לא יאמר ויספר טעמא דפרושין שפורשין מן התורה, ומה גם שלכאורה נראה שהסכים הכתוב⁴³⁶ לדבריהם שאמר כי "הילדות והשחרות הבל", ואמטו להכי נייד רש"י מזה ופירש פירוש אחר.

[קלון] דף קנב ע"ב גמרא והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות ליכא לפרש דהניחו בקופסא ולא שימשו בהם כלל דאינו דומה דחילקום דרך פקדון, דאם כן הטפשים עשו שלא כהוגן דשלחו יד בפיקדון אלא דחילקום דרך שאלה וכולי ע"ש⁴³⁷, ולע"ד דאין זו הכריח כל כך, דאה"נ הם עשו שלא כהוגן ומשום הכי נענשו, ואין מביאין ראיה מן השוטים שקילקלו, ותו דאף לפי דבריו נשארו עשו שלא כהוגן שנמסרו

435 על העוונות שעשה בימי ילדותו.

436 קהלת יא, י.

437 דהחילקום דרך שאלה שישתמשו בהם עד זמן מה, ולא קבע להם זמן בפירוש הפקחים שבהם לא שימשו בהם רק שימוש נקי שלא יבואו הבגדי מלכות לידי לכלוך, וכשבאו לעשות מלאכה נמבזה קפלום והניחום בקופסא, והטפשים

עשו בהם כל מלאכתם לימים וכו'. וכן הענין בנשמה שהוא הכלי שלא נתנה להגוף רק דרך שאלה לזמן מה כפי הגזירה ולא נקבע לו זמן זה בפירוש.

438 קהלת ז, כ.

439 אבות פרק ב משנה י.

[קלח]

דף קנג ע"א גמרא ואף שלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים וכו' ע"כ, נכתב בצידו י"ל מה הוסיף באומר ואף שלמה וכו' ממתניתין, ואי שרוצה להביא ראיה לדבריו הוי לי למימר בלשון 'שנאמר'. ונראה דבמתניתין לא אמר אלא שוב יום אחד לפני מיתתך, וישוב היום שלא ימות למחר, אבל שלמה המלך עליו השלום חידש בחכמתו ואמר "בכל עת", ר"ל דלא נצרכא אלא לשעתו וגם לרגעים תבחננו, דאפשר דבו ביום עצמו שמא ימות לשעתו כמו שענינו ראות שאירע כן כמה זימני, ואתייא כמכ"ש הא דמתניתין, ומשום הכי נקט בהאי לישנא 'ואף שלמה' וכולי, ולטפויי אתא הא דאמרן והכי דייק לשון הרמב"ם ז"ל בפרק ז מהלכות תשובה בדין ב' שכתב שם שמא ימות לשעתו ע"ש. ועיין בספרי הקטן משרת משה מ"ש שם, וגם בזכות אבות בפרק ב' משנה יא'.

[קלט]

דף קנג ע"א גמרא קישטו עצמן וישבו על פתח בית המלך וכולי ע"כ, נכתב בצידו נראה פשוט לפי הנמשל דעניין קישטו עצמן היינו בתשובה ומעשים טובים ולהתגבר

על יצר הרע, ועניין ישבו על פתח בית המלך היינו שיעמדו תמיד קבועים בבתי כנסיות ובתי מדרשות שבהם ברוך הוא מלך מלכי המלכים הקב"ה וע"ד שאמר⁴⁴⁰ אם פגע בך מנוול זה משכחו לבית המדרש וכולי, וגם מ"ש במשל יש סעודה בלא טורח עניינו בנמשל היא דהטיפשים אסברה בדדמי כלום יש מיתה והליכה לבית עולמו בלא חולי וטורח הגוף עד שתצא הנשמה מרמ"ח איברים ושס"ה גידים, דוודאי צריך זמן זמנים זמניהם⁴⁴¹ וכשיתחילו בחולי ירגישו באפסית הכוחות בעת זקנה ושיבה, יעשו תשובה ואז יקשטו עצמן, פתאום בקש המלך את עבדיו "דברגע שאול יחתו"⁴⁴² ומיתה שכיחא פתע פתאום ומחשבה שלהם מועלות⁴⁴³, ובכן לא נשאר להם זמן לעשות תשובה לא מינה ולא מקצתה ויכנסו לפני ה' מלוכלכין בעונות וכו' ק"ל.

[קמ] דף קנו ע"א תוס'

בד"ה אין מזל לישראל וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל באגדתיה⁴⁴⁴ ע"ד התוס', ועיין מ"ש אנן בעניותין בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת דברים

444 כתב המהרש"א כלל ישראל לא תלויים במזל כלל, ולא פליגי הכא אלא ביחיד דלר"ח מזל מחכים מזל מעשיר לאותו יחיד, ור"י אמר דאין מזל לישראל אפילו ליחיד וכו'.

440 קידושין ל ע"ב.

441 לשון מליצה ממסכת מגילה ב ע"א.

442 איוב כא, יג.

443 מלשון מעילה, כלומר לא נכונה.

עם עמלי תורה וכמ"ש⁴⁴⁸ מצאתי להם רפואה מן התורה וכאמור.

בס"ד וגם בזרע יצחק בקונטרס יקרא דחיי בדף נט' ע"ב.

[קמא] דף קנו ע"ב גמרא נפק רבי עקיבא ודרש וצדקה תציל ממות, לא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה ע"כ, נכתב בצידו פשט הדברים הוא שמאריך ימים ע"י הצדקה, אבל שינצל מן המיתה לגמרי לא, "דמי גבר"⁴⁴⁵ וכו', אבל חוץ מן הפשט אפשר ע"פ מ"ש בכתובות פרק יג' דף קיא'⁴⁴⁶ עמי ארצות אינם חיים וכו', מצא להם רפואה שיהנו ת"ח מנכסיהם ע"ש, וגם ידעת מ"ש ז"ל אם בקשת לעשות צדקה עשה עם עמלי תורה, והיא גופה רמז באומר אפילו ממיתה עצמה, רצה לומר דאף אחר שימות יזכה לתחיית המתים, וינצל ממ"ש עמי הארצות אינם חיים, ואהניא להו מוהא הצדקה שעושה כראוי עם עמלי תורה להאי עניינא, ואפשר דאל קשר זה נבין מ"ש במגילת קהלת בפסוק⁴⁴⁷ "שלח לחמך על פני המים" וכו' וסיימו למה "כי ברוב הימים תמצאנו", ר"ל שאחר אורך ימים יזכה לעולם התחיה וימצא צדקתו

לדבוק בשכינה, הלא כבר נאמר "כי ה' אלהיך אש אכלה הוא", אלא לומר לך וכו' ומהנה מנכסיו לת"ח מעלה עליו הכתוב כאלו נדבק בשכינה (ילקוט שמעוני תכד).

⁴⁴⁵ "מי גבר יחיה ולא יראה מות" (תהלים פט, מט).

⁴⁴⁶ כתובות קיא ע"ב.

⁴⁴⁷ קהלת יא, א.

⁴⁴⁸ א"ל רבי מצאתי להם רפואה מן התורה, שנאמר "ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום", וכי אפשר לאדם

מסכת עירובין

[א] דף יג ע"ב גמרא לא רב מאיר שמו אלא רבי נהוראי שמו וכו' ולא נהוראי שמו וכו' ע"כ, נכתב בצידו יש מקשים דהרי אמר דרבי נהוראי שמו , והיאך קא מסיים דלא נהוראי שמו ע"כ, ואי מהא לא אירייה דהכוונה בו דלא נהוראי לחוד ולא יקרא עוד רב מאיר אלא כולוהו איתנהו ביה ועניינם שמלמד תורה לתלמידי חכמים ומאיר עינים בהלכה, וגם שם 'רב נחמיה' זה ינחמנו על שמלמד תורה לתלמידי חכמים וגם שם רבי אלעזר בן ערך שהוא כמעין המתגבר¹ לערוך לחמה של תורה על ישראל ועל רבנן והוא עזרם ומגנים בלימוד התורה.

[ב] דף יג ע"ב גמרא ב' שנים ומחצה נחלקו בית שמאי ובית הלל וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שפירש מהרש"א בחידושי אגדות² ופירושו קשה לע"ד.

[ג] דף יח ע"ב רש"י בד"ה אומר מקצת שבח וכולי שנראה כמחניף ע"כ, ומהרש"א בחידושי אגדות כתב טעם אחר³ והביא הא בב"ר שאומרים מקצת שבחו⁴ דהיינו בפניו וכו' וטעמא דמחניף שייך ביה ע"ש, ולע"ד דגם האי טעמא דמחניף לא שייך ביה דבשלמא לגבי הבן אדם דאין בו שלמות השבחים לכן כשמרבה י"ל שהחניף לו ואמר שבח שאין בו ומשום שאוהב המעלה הגדיל בו חברו, אבל לגבי גדול אדונינו דאין תכלית לשבחיו וכל המרבה לספר בשבחיו מגרעות נתן, מה שייך למימר בו דחס ושלום החניף לו בהאי ריבויא.

[ד] דף יח ע"ב רש"י בד"ה בשם ודם, נח עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה אין מובן מה בא ללמד, ומה בא לאפוקי בזה? ויש מי שתירץ משום דלכאורה י"ל דהיכן אשכחן שהעופות מזונותיהם ע"י בשר ודם עד דקא⁵ תבעה הכי, והרי כל העופות

אפשר שיהיה נפסד יותר משנברא ויקיים העשיים דנמצא יצא שכרו בהפסדו. וחד אמר טוב לו שנברא שאפשר שיקיים העשיין משלא נברא ויקיים הלאוין דיצא שכרו בהפסדו. ונמנו וגמרו לומר שלא נברא האדם בשביל עצמו ויותר טוב שלא נברא כי הוא קרוב להפסד שמחמת מספר הלאוין שהם רבים ורחוק לשכר מצד העשיין שהם מועטין וכו'.

3 כתב המהרש"א שלא יהא לב שומע גס בו ויחזיק טובה לעצמו (כלומר שלא יתגאה מי שמספרים עליו שבחים ולכן אומרים רק מקצת מהשבחים), אבל האי טעמא לא שייך בקב"ה וכו'.

4 של מי שאמר והיה עולם.

5 היונה.

1 אבות פרק ב משנה ח.

2 כתב מהרש"א על מסכת מכות כג ע"ב בד"ה תרי"ג, במאי פליגי בית שמאי ובית הלל? ויותר לשון 'יותר משנברא ויותר משלא נברא' מה באה להשמיענו? כיון שברא הקב"ה את האדם ע"כ נוח לו שנברא ונאמר בו "כי טוב", גם מ"ש 'פשפש במעשיו' שזו היא מצות המקום עלינו וכו', ואילו לא נברא האדם לא היה בו מעשה, וא"כ היה בבריאתו צד שכר וצד הפסד, דהלאוין היו ודאי מתקיימין לולא נבראו, והשתא שנברא אפשר שלא יזכה ויעבור על הלאוין, נמצא מפסיד בבריאתו. והמצות העשה הפך זה, שאלו לא נברא ודאי לא היו מתקיימין (מצות העשה), והשתא שנברא אפשר שיוזכה ויעשה ונמצא שיהיה נשכר. והשתא פליגי מצד בראיתו, חד אמר טוב לו שלא נברא מצד הלאוין

הם פורחים באויר ופרנסתם בידי שמים, לכן פירש בשר ודם – נח, רצה לומר שעיקר תפילה של זאת להנצל מעניין התיבה דנח, ולא יוסיף להיות עוד מכול ואז ממילא רווחא שמזונותיה יהיו על ידי השי"ת וכנהוג.

[ה] דף יח גמרא כל בית שנשמעים בו דברי תורה בלילה וכו', הנותן זמירות בלילה ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב שנות חיים ריש פרשת חיי שרה שהקשה איך אמר ה' לדוד אתה קורא לדברי תורה זמירות⁶, הרי מצינו באיוב שקרא לדברי תורה זמירות כמו שיליף הכא מ"נותן זמירות" לדברי תורה, ותירץ דהכא רבותא אשמעינן ל"מ מי שעוסק בתורה בלילה דאינו נחרב, אלא אפילו שאומר דברי שבח לה' דהיינו ג"כ תורה שוב אינו נחרב, אבל גבי דוד מיירי בעסק התורה ממש דהכי כתיב "חקיך"⁷ וקראם זמירות לכן נענש עכ"ל. ולע"ד קשה דמהיכן משמע מלשון הש"ס, הלא מיבעייתא זאת כיון דנקט על דברי תורה דווקא, ואם איתא הוי ליה להש"ס לאודועי וגם למינקט לשון אפילו, ובעיקר הקושיה ראיתי להגאון מהרש"א ז"ל

בחדושי אגדות שכבר קידמו בזה ויהי כמשיב דהכא בלילה קראן זמירות ע"ש שנשמעים בה בקול למרחק כזמירות הללו ע"ש, וגם את זה קצת קשה לע"ד דהא מי לא עסקינן דאע"ג שלא ירים קולו בדברי תורה שיעור שישמע למרחוק כזמירות, ואפילו הכי עליו נאמר דאינו נחרב. ותו דהרי דוד המלך עליו השלום פשיטא שהיה עוסק בתורה בלילה כמ"ש ז"ל⁸ דהוה מתנמנים שיתין נשימי דווקא כסוס, וכתיב⁹ "חצות לילה אקום להודות לך" וכולי, וא"כ אימא דמטעם זה ג"כ קרא אותם דוד זמירות, אלא מוכרח דאין לפלוגי בהכי, והא דאיוב אפשר דאה"נ דלא יפה עשה שקרא אותם זמירות, ובכלל עונש והייסורין שעברו עליו נענש גם על זה, ומה שלא אמר בש"ס להידייא משום דסמכו על הא דדוד, וממילא דגם על איוב יעבור כוס על שאמר כן. וגם אפשר דלגביה דוד המלך עליו השלום שהיה חסיד כמ"ש¹⁰ "כי חסיד אני" והקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה, לכן לגבי ידיה חשיבא קצת עבירה ונענש על זה, אבל גבי איוב אף שנאמר בו¹¹ "איש תם וישר ירא אלהים"

9 תהלים קיט, סב.

10 תהלים פו, ב.

11 איוב א, ח.

6 סוטה לה ע"א.

7 כתיב "זמירות היו לי חוקיך בבית מגורי" (תהלים קיט, נד).

8 סוכה כו ע"ב, ברכות ג ע"ב.

וכו', אבל לא נאמר בו מדת החסידות, לכן לגבי ידידה לא חשבוה לעבירה ועונש.

[ו] דף יט ע"א גמרא הא בפושעי ישראל וכולי ע"כ, הכתב בצידו עיין מ"ש הספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת טהרה באורך בס"ד.

[ז] דף יט תוס' ישנים בד"ה פושעי ישראל אין אור גיהנום וכו', תימה דבמסכת חגיגה וכו' וי"ל דפושעי ישראל משחירין, ואלו תלמידי חכמים כלל לא עכ"ל, ולע"ד לא ידענא מנא ליה האי חילוקא¹² דהרי בש"ס אמר בתרווייהו בחד לישנא דאין אור של גיהנום שלטת בהן, וכמו דתפרש בתלמיד חכם ה"נ נפרש בפושעי ישראל, ואי משום דאין סברא לומר דפושעי ישראל והתלמידי חכמים בחד מדרגה נינהו, אי מהא לא איריאי שהרי אמר בפרק ואלו מציעות¹³ "והגד לעמי פשעם"¹⁴ אלו תלמידי חכמים ששגגות נחשבות כזדונות ע"ש, הרי דבש"ס מצינן שדרשו מן הכתובי שהחמיר בתלמידי חכמים יותר משאר אינשי, וא"כ אפוא אין זו תמיהא אי הכא דימה אותם להדדי. **ועוד** דהתם בסוף חגיגה כתבו תוס' דידן דלאו בפושעי

ישראל קאמר דהא אמר בראש השנה פושעי ישראל בגופן גהינם כלה והם אינם כלים, אלא בפושעי קצת קאמר ע"ש, וא"כ תלמידי חכמים שחטא לא ימנע מליקרות פושע קצת ודינם שוה בזה לשאר פושעי קצת דעלמא, ואידי ואידי חד שיעורא נינהו. ועיין בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת ויחי בדף נ' מה שכתבנו בזה דיקדוקים אחרים והארכנו שם בס"ד.

[ח] דף כא ע"א מטפס ועולה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש הרמב"ם בפרק כד' מהלכות שבת בדין ד¹⁵ ומ"ש בחידושינו שם בספרי הקטן משרת משה.

[ט] דף כא ע"ב גמרא ושמא תאמר אבד סברן וכו' ע"כ, נכתב בצידו פירש כיון שדימה אותם לתאנים רעות הוה סלקא דעתך לומר דכמו שהתאנים שהסריחו אין להם תקנה, כן הרשעים גמורים אבד סברן, תלמוד לומר "הדודאים נתנו ריח" וכולי, ור"ל דישי להם תקנה טובה ע"י התשובה וק"ל.

[י] דף כא ע"ב ומה בבית האסורין כך וכו' ע"כ, כתב המהרש"א ז"ל באגדתיה אפשר דבבית האסורים היה פטור וכולי, אלא שרבי עקיבא מחמיר על

15 כתב הרמב"ם יורד אדם לבור ושיח ומערה אפילו הן מאה אמה ומטפס ויורד ושותה ומטפס ועולה.

12 בין פושעי ישראל לתלמידי חכמים.

13 ב"מ לג ע"ב.

14 ישעיהו נח, א.

"חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש" וכו',
עיין בספרי הקטן בזכות אבות.

[יב] דף נא ע"א גמרא תנא ליה
ברי"י כי היכי דליקבל מיניה וכולי
ע"כ, נכתב בצידו מכאן משמע דשרי ליה
לאינשי לומר הדין משמיה דגברה רבה
מהכי טעמא, אף שלא גמרו הימנו,
וראיתי להט"ז¹⁹ ז"ל באו"ח בסי' קנו'
שהקשה דבסוף מסכת כלה אמור האומר
דבר בשם חכם שלא גמרו ממנו גורם
לשכינה שתסתלק והניחו בצ"ע ע"ש²⁰.
ולע"ד נראה לתרץ דהא דמסכת כלה
מיירי בשאומר כן בלי שום הכריח וגם
אינו ברור לו שהדין כך, אבל היכא שברור
לו בלי שום ספק ואומר בשם גדול כי היכי
דליקבלו מיניה כמעשה רב דהכא אז
שפיר דמי. וגם אפשר דהתם מיירי שאומר
בשם חכם גדול שגמר ממנו כדי להתגדל
וקיים ליה בדרכה שרבו רב וגדול
בישראל ודבר שהיה בכלל לימדו האי
דינא רבה, אבל בלאו הכי כי הך דהכא
שרי, והכל הולך אחר כונת הלב שכוונתו
לשם שמים ולא לשום פנייה.

עצמו היה ע"ש, ולא ידעתי מה חידוש
היה בבית מדרשו של ר', שהרי הן הן
הדברים של התוס' ז"ל שכתב כן הכא
בפשיטות בד"ה מוטב שאמות וכו' ע"ש
ולא בדרך אפשר.

[יא] דף כב ע"א גמרא במי
שמשחיר פניו עליהן כעורב ע"כ,
נכתב בצידו עיין למהרש"א בחידושי
אגדה מה שפירש על זה ב' פירושים¹⁶,
ולע"ד י"ל פירוש א' דהכוונה בו שמשחיר
פניו ומעיו לשאול מרביותיו כדי ללמוד
ולקיים ולא הביישן ולמד¹⁷, ובזה יזכה
לסדרי תורה על נכון, ועוד אפשר דיש
בכלל הני מילי מעליותא ע"פ מ"ש גבי
רבי עמרם חסידא¹⁸ מוטב דליכסוף בהאי
עלמא ולא ליכסיף בעלמא דאתי, והיינו
אומרו שמשחיר פניו ר"ל דליכסיף בהאי
עלמא כדי להינצל מיצר הרע וכיוצא
שאינו חש למלעיגים, באיש כזה אתה
מוצא סדרי תורה ר"ל שמקיים דברי תורה
כראוי וניצול שפיר מיצר הרע ולא יחטא
כי ההיא דרבי עמרם חסידא והיינו דדייק
בש"ס באומר סדרי תורה ר"ל כסדר וכדין
וכהלכה ואינו נכשל בהם ולא מינה ולא
מקצתיה וכאמור, ובזה פירש במ"א פסוק

17 אבות פרק ב' משנה ה'.

18 קידושין פא ע"א.

19 צ"ל מגן אברהם בס"ק ב.

20 וכ"כ בברכות כז ע"ב.

1616 כתב מהרש"א דהיינו שמענה עצמו על דברי תורה
ומשחיר פניו כמו שהעורב שחור אי נמי לענין מיעוט
מזונותיו גופיהו קאמר כעורב שמזונותיו מועטין ואינן
מצויין לו כדאמרינו בפרק קמא דב"ב (ח ע"א) פרנסני
כעורב וככלב.

כמלאכים, אז אנחנו בני אנשים וחשובים
אנו בני אדם, אבל אם נאמר שהראשונים
הם אנשים כמונו ומה ידעו ולא נדע אז
אנו כחמורים, שמי שאינו מודה על האמת
הוא גולם כחמור. ולמדנו מזה שצריך
האדם להתנהג במדת הענוה ולמדת
האמת דקושטא קאי שהדורות הולכים
ומתמעטים הלך וחסור ע"כ תד"ק והוא
נכון.

[טו] דף נד ע"א תנא תלמיד אחד
היה ליה לרבי אליעזר בן יעקב וכו'
שנתחייב שריפה למקום אמרו הניחו לו
שאדם גדול שימש ע"כ, נכתב בצידו כתב
מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה נראה דשייך
אדלעיל שתלמיד א' שכח תלמודו
ונתחייב על ידי זה שריפה למקום, כמו
ששנינו²⁵ השוכח דבר א' מתלמודו
מתחייב בנפשו, ונקט חיוב שריפה ע"פ
מ"ש²⁶ תלמידי חכמים המהלכין בדרך
ואין ביניהם דברי תורה ראויין לישרף,
ואמרו הניחו לו וכולי ועל זה אמרו²⁷ גדול
שימוש יותר מלימודה שהלימוד עשוי
להשתכח עכ"ל. ולא ידענא מאי דוחקיה
דהרב לומר דזהו תלמיד דלעיל, שהרי

[יג] דף נג ע"א גמרא בני יהודה
דגלו מסכתא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב
מהרש"א ז"ל בחידושי אגדה דעניינו ע"פ
מ"ש דלא סליק שמעתתא אליבא דהלכה
אלא אי דאתי משבט יהודה או משבט לוי
וכולי ע"ש, ולכאורה קשה דבש"ס²¹ אמר
על לוי ועל יששכר ואייתו מקרא²²
ד"ומבני יששכר יודעי בינה לעתים"
ואדרבה פריך והכתיב²³ "יהודה
מחוקקי", ותירץ אסוקי שמעתתא אליבא
דהלכתא קאמר יעו"ע, וא"כ אמאי נקט
הכא בני יהודה בלבד, ומה גם דלפי דברי
הש"ס דהתם משמע דבני יהודה לא מסקי
שמעתתא אליבא דהליכתא והנהו תרי
שבטים עדיפי, והכא תפס לבני יהודה
עיקר אתמהא, ועיין מ"ש בקונטרס יקרא
דחיי בדף עב, עג' ועד מ"ש שם בס"ד.

[יד] דף נג ע"א אם הראשונים בני
מלאכים אנו בני אנשים²⁴ וכולי ע"כ,
נכתב בצידו שמעתי שפירש רב אשכנזי
ז"ל דהכוונה בזה דאם הבן אדם לא ידע
מיעוט ערכו ומודה על האמת
שהראשונים היה לבם פתוח כפתחו של
אולם כמ"ש הכא ואינהו הוו חשיבי

24 צ"ל ליבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים
כפתחו של היכל ואנו כמלוא נקב מחט סדקית. הציטוט
שמביא רבינו נמצא בשבת קיב ע"ב.

25 אבות פרק ג משנה ח.

26 תענית י ע"ב.

27 ברכות ז ע"ב.

21 יעויין בעירובין ק ע"ב. וכן בדרשות הר"ן הדרוש
השביעי שהוסיף הרי שאף ע"פ שלא הובטח זרעו (של
יהודה) שיסכים אל האמת, מכל מקום הובטח שלא תהא
תורה פוסקת מזרעו וזו ההבטחה קיימת לעולם.

22 דברי הימים א יב, לג.

23 תהלים ס, ט.

פשט הש"ס דב' תלמידים הם וב' ברייתות הם ולא ראי זה כראי זה, ואי משום שהביאו האי מילתא לכאן מהא לא איריאי, דכיון שהביאו תחילה תלמיד שהיה שונה בלחש שהיה תלמידו דרבי אליעזר בן יעקב, הביאו ג"כ ברייתא האחרת כאידך תלמיד שהיה ג"כ תלמיד דרבי אליעזר בן יעקב. וגם אי משום ששכח תלמודו ע"י ששנה בלחש לא יאמר עליו שיתחייב שריפה אלא דיו בעונש זה שישכח תלמודו. ומה שהביא ממתניתין השוכח דבר א' וכו' לא איריאי כל כך, דהרי במתניתין גופה סיימו דאינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירה מלבו, והיינו שיעשה ביטול תורה ויפרוש ממנה ויתעסק בדברים בטלים משום הכי הרי זה מתחייב בנפשו, דכל הפורש מן התורה כפורש מן החיים²⁸, ודמו בנפשו אבל אינו עניין להא דהכא דשונה בלחש. וגם מה שהביא הא דב' שמהלכין בדרך וכו' הרואה יראה ג"כ דלא דמי, דהתם ג"כ מיירי דלא עסקי בתורה כלל והיו הולכין הלוך ודבר בדברים בטלים ומשום הכי ראויין לישרף כמו שהביאו התוס' ז"ל שם בפרק קמא דתענית²⁹ משם המדרש ע"ש. **וגם** מה שסיים דעל זה אמרו גדולה

שימושה וכו' קשה שהרי האי תלמידא לאו שימוש בעלמא הוא דשימש, אלא גם למד דברי תורה כשאר תלמידים וזהו כוונת הש"ס באומרם שאדם גדול שימש ולמד תורה דרבי אליעזר בן יעקב שהיא קב ונקי³⁰, שאם לא למד לא יקרא תלמיד דרבנן אלא שמש בלבד, וגם אעיקרא דדינא מה שרוצה לעשות רבותא בזה לשמש שהלימוד עשוי להשתכח קשה שגם בלימוד אמרו³¹ הזהירו בזקן ששכח תלמודו ואית ליה רבותא שפיר שלוחות ושברי לוחות מונחים בארון. **ועל** עיקר דברי הש"ס שאמרו הניחו לו שאדם גדול שמש, צריכים אנו למודע³², בזה כיון דקושטא קאי שנתחייב שריפה היאך הניחו לו משום כבודו דרבי אליעזר בן יעקב, ונראה דמהא לא איריאי דבימי רבי אליעזר בן יעקב ד' מיתות בטלו ולהכי דייק ואמר בש"ס שנתחייב שריפה למקום דייקא, ר"ל דבדיני שמים מיהא נתחייב ואילו הוה איניש אחרינא היו רבנן משמתין אותו והיינו שריפה דבכל מקום שנתנו חכמים עיניהם בו או עוני או מיתה³³, אבל משום שאדם גדול שימש ואיהו גופיה צורבא מרבנן כשאר תלמידים דרבנן אמרו הניחו לו, וע"ד

28 קידושין סו ע"ב.
29 תענית י ע"ב התוס' בד"ה ואין ביניהם.
30 יבמות מט ע"ב.
31 ברכות ח ע"ב.
32 לשון מליצה (מסומנת ע"י גרשיים) והכוונה עדיין צריכין אנו למודעי דמוקים ליה כוליה בחד מקום (חולין צב ע"א).
33 חגיגה ה ע"ב.

דמחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה³⁶, וכתוב³⁷ "מיום אשר נתת לבך" וכולי, ולפי פשט הש"ס י"ל דמ"ש יעסוק בתורה היינו בלבו ומהרהר כדיבור דמי³⁸, וגם אפשר דמ"ש חש היינו במיחוש בעלמא ובייסורין שאין בהן ביטול תורה קאמר, ואם נפשך לומר דקאמר סתמא משמע דאף בחולי ממש קאמר מקום יש לפרש ע"פ מ"ש ברישא.

[ית] דף נד ע"א רש"י בד"ה יפה לחולי זה וכו' יפה ללב ורע לעינים ע"כ, נכתב בצידו מה שלא פירש רש"י ז"ל שיפה לאדם זה וקשה לאדם אחר, דלאו כל הטבעים והמזגים שוים, משום דמסיים הש"ס שאמר "סם חיים לכל גופו" הכי מורה דאם לא כן הוי ליה למימר "סם חיים לכולם", וגם דלשון הכתוב "ולכל בשרו מרפא" הכי דייקא.

[יט] דף נד ע"א מאי דכתיב "כי נעים כי תשמרם בבטנך" אימתי דברי תורה נעימים "כי תשמרם בבטנך", ואימתי תשמרם בבטנך, בשעה ש"יכונו יחדיו על שפתיך" ע"כ, ופירש רש"י ז"ל שהם שמורים בידך שאינם משתכחים ממך ע"כ, נכתב בצידו ולכאורה קצת

שאמר בפרק ד' דפסחים³⁴ גבי תורדוס איש רומי דגברא רבה היה ומשום הכי לא גזרו עליו נידוי ע"ש ודומיין דהכי אמרו הכא גבי האי תלמידא דרבי אליעזר בן יעקב.

[טז] דף נד ע"א גמרא פחת פומך קרי וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת וירא בדף חי ע"א, וגם בקונטרס יקרא דחיי בדף ע"א ע"ג.

[יז] דף נד ע"א חש בגרונו יעסוק בתורה וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דכיון שחש בגרונו היאך יוכל לעסוק בתורה, וכן בשאר איברים, וכן בחש בכל גופו, כיון דכל גופו מכף רגל ועד ראש כבד עליו, היאך יוכל אז לעסוק בתורה, ואפשר דתכלית העניין הוא ע"פ מ"ש בפרק קמא דברכות³⁵ תלה ולא מצא, יתלה בביטול תורה, דמעון ביטול תורה כל גופו שייך ללקות בו וכמו שמבואר בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת ויחי ע"ש באורך. והיא גופה קמ"ל הכא דבכל אבר מגופו שחש בו יכול להיות שהוא מעון ביטול תורה, ולכן יתן בדעתו שמכאן ואילך יעסוק בתורה ומיד יתרפא

37 דניאל י, יב (בשינוי).
38 ברכות כ ע"ב.

34 פסחים נג ע"א.
35 ברכות ה ע"א.
36 קידושין מ ע"א.

קשה דהאי שאינם משתכחים אין הדבר תלוי בבטן אלא מראש, ואפשר לפרש ע"פ מ"ש ז"ל שהעיקר שיהיה נאה דורש ונאה מקיים³⁹ וגם דבא חבוקק והעמידם על א' צדיק באמונתו יחיה⁴⁰, וגם אמר דמי שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים ע"כ, נקוט מהא דעיקר יראת שמים בנאמנות ומידי דמיכל מאן דאכיל דיליה ואינו מערב עמו ממון אחרים, לאכול שאינו שלו, ואז הדרשה תדרש א"ל לשבח ודבריו נשמעין. אמור מעתה היינו דקאמר הכא אימתי דברי תורה נעימות בשעה שדורש החכם ברבים ללמד דעת את העם, בשעה שתשמרם בבטןך שהחכם הדורש הוא שומר דברי תורה בבטנו, דאכיל דיליה ומתרחק מן הגזל אז דבריו נשמעים כיון שנאה דורש ונאה מקיים, ולו נאה ויאה להורות את בני ישראל, וסיים ואמר אימתי תשמרם בבטןך וכו', הכוונה בו ע"פ מ"ש⁴¹ אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, והיינו אומר אימתי תשמרם שפיר בבטןך ויוכל לקיים דברי תורה בשעה שיכוננו יחדיו על שפתיך, שיודע בטיב דברי תורה כראוי ואינו בור, אבל בלאו הכי לא יכוננו. וע"פ

האמור לעיל נראה להבין בזה מ"ש במסרה⁴² ולהורות ב'י⁴³ "ולהורות את בני ישראל"⁴⁴ "ולהורות נתן בלבו"⁴⁵ ע"כ, והכי קאמר דאימתי ראוי להורות את בני ישראל ללמד דעת את העם כשהוא "ולהורות נתן בלבו" כשזאת ההוראה והלימוד הוא מקיימה מלב ומנפש אז דבריו נשמעים ודברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב⁴⁶, אבל בלאו הכי יפה שתיקה לחכם. **ובזה** נבין מ"ש שלמה המלך עליו השלום⁴⁷ "יש זהב רוב פנינים וכלי יקר שפתי דעת" ע"כ, והכוונה כי הכי דהזהב טוב וגם הפנינים רב ויקר ערכם, וכל אחד לבדו חשוב ומקובל, ובזמן שתצרף אותם ותעשה אותם כלי, שניהם כאחד יהיה יקר הערך יותר משיעור כל אחד לבדו, וה"נ שפתי דעת ר"ל כשיהיה הדורש דעתו שלימה ב"ש ומקיים דע את אלהי אביך ועבדהו, אז מה נמלצו אמרי חכמה ושפתים ישק והיינו אומר שפתי דעתם אז יקרה היא מפנינים וכאמור, והמפרש ז"ל פירש שיש אדם שיש לו מענה לשון ואין בו חכמה כל כך, ויש אדם שיש בו חכמה מפוארה אבל אין לו מענה לשון, אבל בזמן שיש בו תרתי חשוב ומקובל והיינו

43 הכוונה שהמילים "ולהורות" מופיעות פעמים בתנך.

44 דברי הימים ב' יט, ו.

45 שמות לו, לד.

46 ר' משה אבן עזרא, "שירת ישראל", דף קנו'.

47 משלי כ, טו.

39 חגיגה יד ע"ב.

40 מכות כד ע"א.

41 אבות פרק ב' משנה ה'.

42 הכוונה למסורה וכ"כ בעל הטורים שהיה בצלאל יודע להורות לבני ישראל בכל מיני חכמה.

משמחי לב" בשעה שמענה בפיו, שהוא בקי בהלכותיה של תורה, אז מובטח לו שהוא מקיימה שפיר ולו נאה לגיל ולשמות, אבל בלאו הכי אין בור ירא חטא, וסיים ואמר ל"א אימתי "שמחה לאיש במענה פיו", בזמן שדבר בעיתו מה טוב ע"כ, הדברים מכוונים ג"כ כלפי האמור לעיל, והכי קאמר אימתי ישמח האיש במענה פיו כשהוא דורש ומזכה את הרבים בזמן כשהוא בעצמו דבר בעתו כשיזדמן לו אלה המצות הוא מקיימם, מצוה בעידנא, אז ישמח בפה קדוש שמלמד תורה לישראל, כיון שנאה דורש ונאה מקיים, ובלאו הכי קינה מיבעי ליה. **ורש"י** ז"ל פירש כמ"ש בתחילת אימתי שמחה לאיש וכו', בזמן שיש לו מענה כשושאלין ממנו דבר הלכה ע"כ, והרי"ף ז"ל בעין יעקב כתב דהוא פלא שאינו עניין אלא שצריך להוציא דבר תורה מפיו וכו' ע"ש⁵², ולע"ד דאתי שפיר לפי מ"ש בתחילה דאימתי נעימים כי תשמרה בבטנך ופרש"י עלה שהם שמורים בידך, שאינם משתכחים ממך ע"כ, ועל זה סיים רב זירא מהכא אימתי שמחה לאיש בזמן שיש לו מענה כשושאלין אותו ואינו שוכח מה שלומד ובהכי מכוונים אהדדי

אומר שפתי דעת דטובים הב' מן הא'. **ומקום** יש ברא"ש להבין זאת המסרה הנזכרת ע"פ מ"ש לקמן בפרק ו'⁴⁸ כתיב⁴⁹ "בלבי צפנתי אמרתך", וכתיב⁵⁰ "בשרתי צדק בקהל רב", ותירץ כאן בזמן שעירא היאירי קיים, כאן בזמן שאין עירא היאירי קיים ע"ש, והיינו אומר כשיש מי שיורה את בני ישראל והיינו רבו או מי שגדול ממנו בחכמה ובמניין, והיינו דרמז במילה 'את' לרבות תלמיד חכם, אז "ולהורות נתן בליבו" שעל זה אמר "בלבי צפנתי אמרתך" ויניח ההוראה בלבו ולא בשפתיו וכמדובר. **וע"פ האמור** בעניינינו יש לפרש קרא שהביאו בש"ס דהכי קאמר בזמן שתשמרם לדברי תורה בבטנך ואכיל דיליה בנאמנות גמורה ומקיים קרא ד"וצדיק באמונתו יחיה", אז יכונו יחדיו על שפתיך דלו נאה להיות דורש טוב לעמו, כיון שנאה דורש ונאה מקיים ויכונו יחדיו הדרשה והמעשה ושפתים ישק וכמדובר. **ואזיל** וקא מסיים בש"ס רב זירא דאייתי קרא ד"שמחה לאיש", וקאמר אימתי שמחה לאיש בשעה שמענה בפיו ע"כ, והכי קאמר דאימתי שמחה לאיש הצדיק בקיום המצוות שיעשה כמ"ש⁵¹ "פיקודי ה' ישרים

52 קשה לרי"ף מדוע השמחה רק כאשר שואלים אותו דבר הלכה והוא יודע להשיב ולא מעצם הלימוד. ולכם מפרש שיש שמחה שיודע להשיב לשואל בעת ששואלים אותו.

48 עירובין סג ע"א.

49 תהלים קיט, יא.

50 תהלים מ, י.

51 תהלים יט, ט.

שפיר. וגם הדבר א' ⁵³ לפי מה שפירש רש"י ג"כ עלה הוא מכוון לזה שפיר שמי שיודיע לדרוש הלכות חג וחג ודבר בעתו זה מורה שאינו שוכח לימודו. **וסיימו** בש"ס ר' יצחק אמר מהכא "כי קרוב אליך הדבר" וכו' אימתי קרוב אליך הדבר בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו ע"כ ורש"י ז"ל לא פירש עלה מידי, ונראה וודאי דקאי ב"כ" ⁵⁴ מ"ש בתחילה אימתי תשמרם בשעה שיכוננו יחדיו על שפתיך, והיינו שמוציאם בפה ולא בלחש, ועלה אייתי רב זירא מקרא ד"כי קרוב" והכי קאמר אימתי קרוב אליך הדבר שהוא יודיע בדברי תורה, כל זמן שישאלו אותו בזמן שבפיך ובלבבך, רצה לומר שהוא עוסק גם בפיו ולא בלבד, ודבריו מכוונים שפיר למ"ש בתחילה. ולפי מה שפירשנו אנן בעניותין בתחילת הש"ס, נראה לכיון ג"כ להאי קרא דהכי קאמר אימתי קרוב אליך הדבר ללמוד תורה וללמדה, לזכות את בני ישראל, בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו, שהוא עושה מה שאומר בפיו, ברוך אומר ועושה, אז נאה דורש ונראה מקיים, ובלאו הכי לא, וגם שם רמז דאימתי קרוב אליך לקיים התורה כראוי בזמן שקודם לומד בפיו ובקי בדברי

תורה, אז יזכה לעשותו, אבל בלאו הכי אין בו אין בור ירא חטא. **עוד** אמר בש"ס רבא אמר מהכא "תאות לבו נתת לו" וכו', ולפי שיטת רש"י ⁵⁵ ז"ל הכי קאמר דאימתי תאות לבו נתת לו, שלא ישכח מה שילמוד, שזה הוא תאות לבו של אדם, בזמן שארשת שפתיו, שהוא מוציא בפיו מה שילמוד. ולפי דרכינו הכי קאמר אימתי תאות לבו נתת לו לזכות את הרבים בזמן שארשת שפתיו בל מנעת, שאינו מבטל ומונע מה שמוציא בשפתיו, שנאה דורש ונאה מקיים אז דבריו נשמעים, ולפי זה האי כל "מנעת" קאי כלפי האדם גופיה וגם בו תרמו"ז הכי שאימתי תאות לבו שיזכה לקיים דברי תורה ולעשות רצון בוראו, נתת לו בזמן שארשת שפתיו בל מנעת שהוא לומד דברי תורה תדיר ומקיים "והגית בו יומם ולילה" ⁵⁶ אז מובטח לו לקיים המצות כהלכתן, וגם ניצול מיצר הרע דמגנא ומצל"א ⁵⁷. **עוד** אמר בש"ס רבא רמי כתיב "תאות לבו נתת לו" וכו', ולכאורה יש להקשות דמאי קא פריך, שהרי כבר הוא עצמו פירש דאימתי תאות לבו ⁵⁸ וכו', ומאי קא פריך עלה. ונראה דמהא לא אירייה דהכוונה בו דקא פריך בזה לפשט הכתוב, מלבד אידך

53 הפירוש הראשון ברש"י.

54 "כי קרוב".

55 רבינו כתב **שיטת** רש"י וכוונתו לרש"י בד"ה יכוננו יחדיו ולא לרש"י בד"ה זכה (שעליו רבינו מדבר בסוף).

56 יהושע א, ח.

57 תורה מגנא ומצל"א- סוטה כא, א.

58 בזמן שארשת שפתיו בל מנעת סלה.

דרשא דאימתי וכו', דיש ליישבו הכי זכה תאות לבו וכו'. **ורש"י** ז"ל פירש בד"ה זכה אם יש לו מזל טוב ע"כ, ובא לאפוקי בזה שלא תפרש האי זכה בזכות בלבד, שהרי סתם תאות לבו של כל אדם הוא בבני חיי ומזוני שיהיו במוט"ב ג' כחדא, והללו אמר עליהם בש"ס⁵⁹ דלאו בזכותא תליא אלא במזלא, לכן פירש אם יש לו מזל טוב, ור"ל דבעי ג"כ האי מזל טוב דאז הזכות מועיל שיתנו לו אותו המזל טוב, אבל בלאו הכי לא כמ"ש⁶⁰ זכה משלימין, לא זכה פוחתין לו, וכן בעניין מזוננו, אם הרע למעשיו מקפח פרנסתו, וכן בבני זימנין שמתים בעון אבות, באופן שעם הזכות צריך שיהיה מזל טוב, ואז יאכל מזלו, אבל זכות לחוד לא מהני להכי דייק רש"י ופירש הכא הכי, ועיין בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת דברים מה שהארכנו בעניין זה בס"ד.

[כ] דף נד ע"א אם אדם משים עצמו כמדבר זה שהכל דשין בו, תורה ניתנה לו במתנה ע"כ, נכתב בצידו הדברים מכוונים למ"ש בש"ס⁶¹ על פסוק⁶² "והחכמה מאין תמצא" דאין החכמה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו

כאין, ור"ל שמתקיימת אצלו תמיד ולא תשכח ממנו עד יום מותו, ולהכי דייק רש"י ז"ל הכא⁶³ שפירש עלה ולא ישכח והדברים מכוונים אהדדי. גם מה שסיימו בש"ס וכיון שניתנה לו במתנה נחליאל, העניין הוא ע"פ מ"ש בש"ס⁶⁴ בפירוש⁶⁵ "ואת דכא", אני את דכא ומסתברא כוותיה, שהרי הקב"ה השרה שכנתו על הי סיני ולא הגביה הר סיני למעלה, והיא גופה קמ"ל הכא, דדבר שהיה בכלל מעלות טובות של העניו, ששכינה שרויה אצלו תמיד, "ונחלו אל" שזאת נחלת עבדי ה' וצדקתם להיות השי"ת השרוי אצלו בקבע כמו הנחלה, והלכה ומורין כן כמאן דאמר אני את דכא, וכמ"ש בגמרא דהכי מסתברא.

[כא] דף נד ע"ב גמרא אמר להן הקב"ה תנו לו וכו' ע"כ, נכתב בצידו ועיין מ"ש בחידושינו בפרק ד דמגילה בדף כז ע"ב.

[כב] דף נד ע"ב גמרא אמר להן הקב"ה תנו לו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש התוס' עצמם בפרק ד דמגילה בדף כז ע"ב בד"ה שאלו תלמידיו את ר'

64 רב הונא ורב חסדא נחלקו בפירוש הפסוק, חד אמר אתי דכא (אתי נמצא האיש שהוא עניו, כלומר הקב"ה מגביהו אליו), וחד אמר אני את דכא (כביכול הקב"ה יורד ונמצא עם העניו). סוטה ה ע"א.
65 ישעיה נז, טו.

59 מועד קטן כח ע"א.

60 יבמות נ ע"א.

61 סוטה כא, ע"ב.

62 איוב כח, יב.

63 בד"ה ממדבר מתנה.

פרידא⁶⁶ וכו', ועיין מ"ש בחידושינו שם בס"ד.

[כג] דף סג ע"א גמרא כתיב "בלבי צפנתי אימרתך" וכתיב "בשרתי צדק בקהל רב" וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה יש להקשות אמאי לא פריך מקרא דסמך ליה שאמר⁶⁷ "בשפתי ספרתי כל משפטיך פיך", ונראה דמהא לא איריין דקרא ד"בשפתי ספרתי" יש לומר דהוא בינו לבין עצמו קאמר, ובא לומר שלא יהגה וירחיש בלב דווקא, אלא יוציא בשפתיו כדי שלא תשתכח ממנו, כמ"ש לעיל בפרק ה' בדף נד ע"א, אבל אינו עניין בלימוד הלכה לישראל, אבל קרא ד"בשרתי צדק" שאמר בפירוש בקהל רב להכי קא פריך מינה.

[כד] דף סג ע"א גמרא כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספר הקטן זרע יצחק ח"ב בפרשת תרומה בדף כב' ע"ב במקום שאפשר להאריך בס"ד.

[כה] דף סג ע"א תוס' בד"ה כל הנותן מתנותיו לכהן אחד וכו' ופשטיה דקרא וכו' ע"כ, נכתב בצידו

צריך להבין דמה הוקשה להו להתוס' עד שכתב 'ופשטיה דקרא' וכו', ונראה דהוקשה להו לפי דברי הגמרא אף לפי תירוצם דלא דמי כההיא דמרדכי דהתם הזכיר עיקר ייחוסו ממשפחת האב, אביו מיהודה⁶⁸ ואגב הזכיר משפחת אמו מבנימין, אבל הכא העיקר חסר, דקא שביק לייחוס משפחת האב ונקט למשפחת אמו⁶⁹, לכן כתבו 'דפשטיה דקרא' לאו הכי, ולעולם אביו ממנשה והזכיר העיקר ופירוש כהן דקאמר הוא שר והאי דרשא אסמכתא בעלמא הוא.

[כו] דף סד ע"א גמרא מאי דכתיב "ורועה זונות יאבד הון" כל האומר שמועה זו נאה וכו', ופרש"י ז"ל י"ל דכוונת הש"ס לומר דכמו דהרועה זונות הוא בורר את הנאה שבהם ופוסל את השאר, ואומר זו נאה וזו אינה נאה, אם יבוא לעשות כן בהונה של תורה סופו לאבד הכל וישכחם. ובזה אתי שפיר רישא דקרא שאמר "איש אוהב חכמה ישמח אביו", ר"ל דאם הוא אוהב כל חוכמת התורה ואינו מברר ואומר זו נאה וכו' אז ישמח אביו שבשמים, ויש בכלל ג"כ לאביו של בשר ודם, שכולם שמחים

67 תהילים קיט, יג.

68 "איש יהודי" מיהודה.

69 "ויאיר בן משנה הלך וילכוד את חותיהם ויקרא אתהן חוות יאיר" (במדבר לב, מא).

66 כתב התוס' קשה דאדרבה היה בזכות שהיה שונה לתלמי אחד ארבע מאות זימני, ונפק בת קול ואמר נאה לך דליוכי כולי דריה לעלמא דאתי או דליוכי ד' מאה שנין, אמר הקב"ה יהבו ליה הא והא, וי"ל דמעיקרא לא ידע כן עד לבסוף שראה שחיה כל כך.

וטובי לב על כן חכם שתשאר חכמתו עליו ולא תאבד, "ובן חכם ישמח אב" ⁷⁰ וגם כתיב ⁷¹ "בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני", ואמרו ז"ל במדרש ⁷² לרבות אביו שבשמים, ודא אהנייא ליה על שלא בירר, אבל אם יעשה בדרך הרועה זונות אז יאבד חכמה, "ואבדה חכמת חכמיו" ⁷³.

[כז] דף סה ע"א גמרא לא איברי ליליאי אלא לשינתא וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן זכות אבות בפרק ב משנה ט' וגם במשנה טז' בס"ד.

[כח] דף פו ע"א גמרא רבי מכבד עשירים וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין להרב פתח עינים ז"ל שהביא ב' טעמי לזה. ולע"ד דהעיקר לפי מה שיסיימו הכא בש"ס גופה כדדרש רבא בר מרי "ישב עולם לפי אלהים" בזמן ש"חסד ואמת מן ינצרוהו", ופרש"י בזמן שיש בו עשירים שגומלין חסד ונותנים מזונות לעניים ע"כ, וא"כ משום הכי מכבד אותם רבי ודעמיה משום שעל ידם מתקיים העולם, והיא גופה כוונת הש"ס דמשום הכי מכבדים אותם הני תרי גברי דברבי רבי ורבי עקיבא. וגם דבר שהיה בכלל דכיוון

שרואים שרבי ודעמיה מכבדין אותם בזה הם משתדלין להוסיף במעשים טובים ולעשות צדקה ביתר שאת והוי טוב ומטיב לעניי עמו. וקאמר על רבי לומר דאפילו רבינו הקדוש שהיה עשיר גדול ⁷⁴, דאף אהריריה דרבי עתיר משבור מלכא ⁷⁵, וכן רבי עקיבא זכה לעושר כמ"ש ⁷⁶ מן שית מילי איעתר רבי עקיבא וכו', א"כ כל שכן שאר רבנן ותלמידהון שצריך שיכבדו העשירים כבוד גדול על שזיכה אותם השי"ת בזה, שהוא נקרא העושר יקר וגם ע"י שעושין בו מצות ומעשים טובים על ישראל ועל רבנן וכאמור.

[כט] דף ק ע"ב גמרא עצבונך זה צער גידול בנים והרונך זה צער העיבור וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות קצת קשה אמאי הקדים המאוחר דהיינו צער גידול בנים קודם צער הריון ולידה והניחה בקושיה ע"ש. ולע"ד אפשר לישב דהוי לי להש"ס דעיבור הא' לא הויא צער כל כך לאשה דהכתוב משבחה "בטנך ערמת חיטים" ⁷⁷ משמע דנוי ושבח הוא לה, אלא

70 משלי י, א.

71 משלי כג, טו.

72 לימוד דומה אבל הפוך: רבי שמעון בן מנסיה אומר אין לי אלא אביו שבארץ, אביו שבשמים מנין תלמוד לומר "גם אני" לרבות אביו שבשמים (ספרי דברים פסקא מח).

73 ישעיהו כט, יד.

74 אמר רב אנטונינוס ורבי שלא פסק משולחנם לא צנן

ולא חזרת (ברכות נו ע"ב).

75 בבא מציעא פה ע"א.

76 נדרים נ ע"א.

77 שיר השירים ז, ג.

אחר שתלד וטורחת בהנקה ובצער גידול בנים ובתוך זמן של הנקה זימנין שמתעברת והוי ליה תרתי לריעותא, צער ההנקה וגידול הילד הא' וצער העיבור שיהיה באותו זמן, וגם הילד הא' מצטמק ורע לו שאינה יכולה אמו להניקו כל כך עם העיבור, ואף אם יש לאל ידם להביא לו מינקה אין לה רחמנות כאמו וזימנין שיחלה ויגיע לשערי מות, ועל זה קאמר בעצב תלדי בנים ונקט בלשון רבים לרמוז להאמור דבתוך שנה א' יולדת שני פעמים ובזה הוי ליה עצבון שהולד הא' הוא חלוש המזג וזימנין שימות חס ושלום ותהיה הלידה בעיצבון ממש, ולמפרע לא הוה ניחא לה בעיבור ולידה הזאת, ואם כנים אנו בזה הוי ליה הדברים כסדרן וכמדובר.

[ל] דף ק ע"ב רש"י בד"ה שבח הוא לה וכו' ע"ש, נכתב בצידו כתב המהרש"א באגדתיה שם דמגדלת שער כלילית לא פירש כלום⁷⁸, וי"ל דאהא לא פריך כלל משום דהיינו עטיפה כאבל כדי לכסות גידול שער כלילית עכ"ל, ולע"ד קשה דאם איתא דהיינו עטופה כאבל דקאמר קודם רב דימי א"כ אמאי הוצרך להביאה משם המתניתא ולא הוי ליה

להביא אלא הנך תרתי לבד, אלא לאו הא דעטופה כאבל לאו מסוג השער קאמר אלא שאינה יכולה לילך ופניה מגולין, אלא צריכה להתעטף מכף רגל ועד ראש, וכדפרוש רש"י דבושה לצאת בראשה פרוע ע"כ, והיינו אף אם יהיה השער מכוסה שפיר מכל מקום צריכה לעטיפה כל הראש כאבל, וא"כ הדרא עלן מה שדיקא מהרש"א דאמאי לא פירש כלום עלה דמגדלת וכו'. **לכן** נראה דוודאי הא דקאמר במתניתא גידול שער הוא חידוש ממ"ש רב דימי וכמ"ש שבח הוא לה קאי נמי עלה, והשבח בזה פשוט משום דהיא מתנאה בשערה כדכתיב⁷⁹ "שערך כעדר העזים" ואשה שהיא קרחת ואין לה שער או אפילו ששערה מועט ניוול הוא לה, ומכל שכן שאינה מצטערת מסיבתו ואדרבה ניחא לה ביה, דהא אפילו ביושבת ומשתנת כיון דאינה חסרה כלום בדבר וצניעות הוא לא קא חשיב, ולכן אין מכניסין מי רגלים בהדי עשר קללות שנתקללה חוה דמי רגלים יפין לה. ואם כן כל שכן בעניין גידול שער דנוי הוא לה והוי דבר חשוב להני לא אדבריה, ומשום דזה פשוט לעין כל לא הוצרך רש"י ז"ל להזכירו.

79 שיר השירים ד, א.

78 כתב מהרש"א אהא דמשתנת הוי שבח משום צניעות, ואהא דנעשית כר הוי שבח דאין לה טורח וכו' אבל אהא דמגדלת שער כלילית לא פירש כלום דהוי שבח.

[לא] דף ק ע"ב גמרא מאי א"ל
 זביננא ליך וכו', ופרש"י ז"ל שהוא
 מלבוש שמגיע לארץ ע"ש, ולכאורה קצת
 קשה דבשלמא אם הוא דרך מין
 התרנגולין ללבוש מלבושין שפיר אמר
 לה פיוס בזה, אבל כיון שאין דרכה
 במלבושין כלל, לא מינה ולא מקצתה,
 א"כ מעיקרא ידעה שדברי דיחויים הם
 ושיקרא קאמר, והיה אפשר לומר דהאי
 מלבוש הוא זגא ורימונא שהוא משמיע
 קול ועשוי לנוי וזימנין מניחין אותו
 לחמורים⁸⁰ וגם יש קצת שמניחין אותו
 למין התרנגול, ועל זה סמכא דעתה, אבל
 קשה דזה אינו קרוי מלבוש, וגם מלבד
 פירוש רש"י ג"כ אין אנו יכולין לאומרו
 משום דאין לשון 'דמטי ליך עד ארעא'
 נופל לזה וחזר הדיקדוק למקומו.

80 אין החמור יוצא (בשבת) במרדעת בזמן שאינה קשורה
 לו ולא בזוג (פעמון) אע"פ שהוא פקוק (שבת פרק ה' משנה
 ד').

מסכת פסחים

[א] דף ב ע"א תוס' בד"ה יכנס בכי טוב וכולי והאי דנקט כניסה תחילה דכן דרך הש"ס כמו מטפס ועולה מטפס ויורד בפרק ב' דעירובין בדף כא' ¹ נקט 'עליה' תחילה עכ"ל. נכתב בצידו לכאורה קשה דבשלמא התם פירושו ז"ל דקמ"ל אפילו אם הוצרך לירד עוד ירידה אחרת ירד ולא תימא שלא התירה התורה כי אם ירידה ועליה אחת בלבד, לכן אמר מטפס ועולה וכבר קדמה ירידה, וגם אם הוצרך עוד מטפס ויורד וכדי לקצר נקט כן אבל הכא מה בא ללמד בזה. **ואפשר** במה שיש לומר עוד בלשון הש"ס מה הוצרך לומר במילת 'לעולם', אך אפשר דאם היה אומר כסדר 'יצא בכי טוב' וכולי הוה משמע דאם יצא לדרכו בכי טוב בתחילת יציאתו והוא דרך כמה ימים, וביום א' הגיע למקום אחר בשלום, אז מובטח לו שגם שאר הימים כולם שוים לטובה ואינו מוכרח שכל יום ויום יצא בכי טוב, אלא העיקר יום א' ויום אחרון, ואמטי להכי אמר תחילה יכנס דוודאי כבר קדם לה יציאה בכי טוב, ואמר עוד ויצא בכי טוב לומר שגם שאר יציאות של סיום הדרך צריך לעשות כן ולא יסמוך על הנס, ולכן

אמר 'לעולם' ר"ל שגם כל היציאות וכל הכניסות של כל הדרך חייב לעשות כן ואהני לן האי שינוייא להכי, והדברים מכוונים למה שיפרש ז"ל בהא דמטפס ועולה וכולי, וכאמור ועיין בספרי הקטן משרת משה בפרק כד מהלכות שבת בדין ד' מ"ש בס"ד שם.

[ב] דף ג ע"א רש"י בד"ה אשר איננה טהורה וכו' שני אורחיה בחד דוכתא וכולי ע"כ, נכתב בצידו קשה שהרי מצינו דלאו בחד דוכתא שני בלבד שהרי כתיב ² "כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור" וגם כתיב ³ "כי אם מקרה הוא בלתי טהור" וכו', ומתוך דברי מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות הכא יש ללמוד לכאורה תירוץ לחדא דקרא דכי יהיה בך איש איצטריך ללמד שלא יספר בגנות אדם, וקרא דאשר איננה טהורה איצטריך לומר שאפילו בגנות בהמה לא סיפר הכתוב כמו שיעי"ש, אבל אכתי אייתר לן קרא ד"כי אמר מקרה הוא" וכולי. **וגם** אעיקרא דדינא פירכא דהוה אפשר ללמד גבי בהמה דווקא והוה ילפינן במכל שכן לאדם, ולא יצטרך לעקם ⁴ גבי אדם אפילו בחד קרא, והרי"ף בעין יעקב דיקדק דזו היא קושיית הגמרא וכולי, ותירץ דכוונת

1 בעמוד א.
2 דברים כג, יא.

3 שמואל א' כ, כו.
4 לא יצטרך הכתוב לעקם פסוק.

רש"י שהקשה על תירוצ' הגמרא וכולי ע"ש⁵, ולע"ד קשה דאם כן הוה ליה למשוך הדיבור⁶ על התירוצ' ולא על עיקר הראיה, וגם קשה שמצינן כתוב ב' פסוקים בפרשת נח בבהמה עצמה וכולי ותירץ ע"ש⁷, ותירוצ' זה יועיל שפיר לקושייתו, אבל להני תרי קראי שהביאו בש"ס מה שדיקדק מהם לא יועיל⁸ וקצת תימה דכיון דנחתנינן להקשות בזה אמאי לא הקשה מאלה קריאי דאיתנו בש"ס עצמה.

[ג] דף ג ע"א רש"י בד"ה עד חצי תחצי היום⁹ ע"כ, נכתב בצידו אפשר דבא לאפוקי בזה שלא תאמר שהלילה הולך אחר היום, ותפרש 'עד חצות' חצי של כל ערב פסח והיינו שבילילה עושין, אבל ביום אינם עושים, אלא פירש חצי היום גופיה בלי צירוף הלילה עמו וק"ל.

[ד] דף ג ע"ב וכל היכא דכי הדדי נינהו וכולי "רכבת" כתיב עכ"ל, נכתב בצידו קצת קשה דלמה הוצרכו להאי

שינוי, שהרי לעיל מתצינן אי משום ביעתותא דלילא אי משום ביעתותא דדוד וכולי, ואף לפי חילוק זה בין היכא דכי הדדי או לא, איכא לתרוצי בעד קושיה זו הכי כמו שתירצנו לעיל, וצ"ל דכשאמר בגמרא להאי חילוקא דהיכא דכי הדדי מישתעי בלשון נקייה, והיכא דנפישין מילי אומר בלשון קצרה חזר מכל מ"ש לעיל. וכן משמע מלשון 'אלא', אבל קשה לפי זה מדכתיב "ותקם רבקה ונערותיה ותרבנה על הגמלים", וה"מ למימר 'וישבו' דזה הוא לשון נקייה ויותר קצר מלשון מגונה דכתב, הא אפילו אי הוה כי אדדי משתעי בלשון נקייה כל שכן היכא דהוי לשון נקייה קצרה. ובשלמא לפי מה שתירץ בגמרא לעיל דהתם משום ביעתותא דגמלים אורחא הוא אתי שפיר, אבל לפי חילוק בתרא דגמרא קשיא ואמאי לא הקשה מינה בגמרא. ואם תאמר דאף בתירוצ' זה סמך הדברי הגמרא משום ביעתותא הוא א"כ קשיא רישא¹⁰, ודוחק לומר דקרא דותקם רבקה התירוצ' כדקאי

(בראשית ז, ב) וכתוב "מן הבהמה אשר איננה טהורה" (בראשית ז, ח) ואמאי שני אורחיה תרי זימני? וצריך לפרש דכיון דחדא זימנא הם דבריו של הקב"ה שאמר לנח, ואין ללמוד מדבריו של הקב"ה לאוריתא, כסיפורה של תורה לכך חזר במעשה שספרה לנו התורה "מן הבהמה אשר איננה טהורה שנים שנים באו אל נח".

8 שמדוע צריך פסוק על בהמה ופסוק על אדם.

9 לא מצאתי את הרש"י.

10 אולי הכוונה למילה 'אלא' וכו'.

5 כתב הרי"ף שרש"י הביא את קושיית הגמרא אבל תירוצ' תירוצ' אחר, ונראה דכוונת רש"י ז"ל היא להקשות על תירוצ' הגמרא דאמר דהיכא דלאו כי הדדי נינהו משתעי לשון נקיה, דאם כן במקום שהאריך לומר "איננה טהורה" היה לו לומר "טמאה" לשון קצרה כיון דבדאוריתא כתיב טמא כדי שלא להאריך, ולזה תירץ רש"י דשני אורחא בחד דוכתא ללמדך לחזור על לשון נקיה.

6 כלומר הדבור המתחיל ברש"י היה צ"ל על תירוצ' הגמרא ולא על ראיית הגמרא.

7 כתב הרי"ף שיש להקשות על פרש"י שמצינו כתיב שתי פעמים בפרשת נח "מן הבהמה אשר לא טהורה היא"

וליאמא 'ישבת' וא"כ הדרא הקושיה לדוכתה דליכתוב נמי 'ישבת' חסר.

[ה] דף ג ע"ב רש"י בד"ה אכדריה לקרעיה לאחוריה שלא יבינו מהר להדיא ויצא לבם ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל שמלבד פירוש רש"י יש לומר פירוש אחר שאם הראה להם הקריעה הוי ליה מוציא דיבה כאלו הגיד להם בפה דנח נפשיה, והם שאמרו נח נפשיה דרך שאלה אמר להם כן ולא הוה מוציא דבה אלא דרך הודעה וכו' ע"ש, ולע"ד אפשר דפירוש מהרש"א ישנו בכלל דברי רש"י דהיינו טעמא דמוציא דבה הוא כסיל משום דבהוציאו הדבה ההיא מוציא לב השומעים ונפיק מינה חורבה והיא גופה מ"ש רש"י שלא יבינו מהר להידייא ויצא לבם והוי בכלל מוציא דבה וכו'. ומ"ש דהם אמרו לו נח נפשיה דרך שאלה, הן אמת דהכי משמע פשט הש"ס, אבל קשה לכאורה מ"ש ר' יהושע לרבנן אתון קאמר אנא לא קאמינא מוציא דיבה וכו', משמע מזה דהם אמרו דבה זו ולא בדרך שאלה, ונראה דמהא לא אירייתא דמ"ש אתון קאמר היינו מאי דקא בעו נח נפשיה דלאו מידי עבוד, דבדרך שאלה הוא, לא הוי מוציא דבה, אבל אנא

קאי ולא חזר אלא מתירין אידך קראי¹¹, ואפשר דלעולם לא חזר מהני תירוצי ומה שהוצרך לשנות "רכבת" כתיב עדיפא מינה קמשני כיון דהכי כתיב חסר ומסכים ליחלוק זה, ומ"ש 'אלא' בא לאפוקי מ"ש בתחילה דהכתוב עיקם כמה תיבות ולא הוציא דבר מגונה מפיו, דהכי מקשה ובדאורייתא מי לא כתיב טמא, ולזה תירין דלעולם אף הכתוב מזכיר דבר מגונה אלא שהחילוק בין היכא דכי הדדי נינהו או לא. ורש"י ז"ל פירש בד"ה רכבת כתיב ואע"ג דמצי למיכתב נמי 'ישבת' חסר מיהו כל חסירות שבתורה לדרוש הן באים, וכאן למדך בחסרון זה שתתפוס לשון קצרה ואפילו הוא מגונה, שהרי כאן תפס לשון מגונה וקצרו¹² ע"כ. וכן התוס'¹³ ז"ל הרגישו בקושיה זו ותירין הכי, ועיקר חידוש דרש"י והתוס' הוא דהכא שכתב "רכבת" לימד כמו כלשון חסירות שבתורה, אבל אי כתב "ישבת" חסר אין בה שום דרשה ללמד, ולכאורה קשה לע"ד דהא אי כתב "ישבת" חסר נמי אית בה דרשא שפיר דבאו ללמד דכי הווי כי הדדי כי הכא דה"מ למילה 'רכבת' ואמ"ל 'ישבת' מישתעי קרא בלי כבוד,

13 בד"ה כל היכא ובד"ה רכבת.

11 "מן הבהמה אשר איננה טהורה" וכו'.
12 צ"ל וקצר.

לא קאמינא דדברי הם בדרך הודעה והוי מוציא דבה¹⁴. וגם אפשר דרבנן נמי לאו בדרך שאלה אמרו, אלא כיון דחזו ליה דקא בכי ואתי, הבינו וודאי דנח נפשיה ועל זה אמר להו דאתון קאמר שהקול נשמע מפומייהו דרבנן קדישי ולא הוה בכלל מוציא דבה דלאו בדרך הודעה קאמרי, אבל אכ' דאתם שלחתם אותי, וא"ל זיל בדוק מאי דיניה, אם אוציא מפי ואומר לכם דנח נפשיה אז וודאי הוי בדרך הודעה ומיקרי מוציא דבה, וכן אי לא הוה מהדר לקרעיה לאחורא הוי כאלו אמר להו בהידיא דנח נפשיה ובכלל מוציא דבה הוא, אבל כד בכי ואתי לא הוי במודיעם דאפשר לפי שראה אותו חולה הרבה משום הכי קא בכי, ואם תלמיד חכם הוא שצריך שיחלה עצמו עליו, אבל אכתי לא מת והם אף בזה הבינו מרוב הבכיה והכרת פניו מורה לעניין מיתה, ומשום הכי אמרו דנח נפשיה. **עוד** כתב מהרש"א וכן יש לפרש בסוגיא דפרק הנושא¹⁵ דף קד ע"א בנח נפשיה דרב קרעיה בר קפרא ללבושיה ואהדריה ואמר שם דאמרו ליה נח נפשיה? אמר להו אתון קאמר וכו', ר"ל כמ"ש אתון קאמר דרך שאלה אבל אנא לא קאמינא דה"ל לגבי ידיע דרך הודעה ומוציא דבה הוא עכ"ל.

והנה סוגיית דהכא כסוגיית דפרק הנושא, אלא דהכא אתא וקא בכי ר"י ומזה הבינו דנח נפשיה, אבל התם בר קפרא לא קא בכי ואתי אפשר דהיינו טעמא דחשש דמזה נמי יבינו, אלא דשם אמר 'פתח ואמר אריאלים ומצוקים אחזו בארון הקודש, נצחו אריאלים למצוקים ונשבה ארון הקודש', ואח"כ אמר אמרו לו נח נפשיה וכו', אמר להם אנא לא קאמינא ומפשט האי סוגיית משמע דזה דברי בר קפרא, וא"כ קשה דהא לא אתי לגבייהו כשהוא בוכה כרי שלא יבינו וגם אהדריה לקרעיה מטעם זה והיאך אמר להם כדברים האלה 'נשבה ארון הקודש' דמזה וודאי יבינו והוי כאמר להם בהידיא ובכלל מוציא דבה הוא. **ואפשר** דמפני זה הוצרך רש"י¹⁶ ז"ל לדחוק ולפרש פתח ואמר הספד¹⁷, ובזה לא קשיה מידי, דהאמת הוא דבר קפרא לא אמר מידי, אלא זה דברי ההוא ספרנא וכדפירש רש"י ומ"ש התם רבנן דנח נפשיה נראה דלאו בדרך שאלה הוא כמ"ש מהרש"א, אלא כיון דשמעו דברי הספדנא שאמר כך, ידעו וודאי ואמרו דנח נפשיה ועל זה אמר להם בר קפרא דאתון קאמר הכי כיון שלא דרך הודעה הוא, אבל אנא לא קאמינא כיון שאתם שלחתם אותי הנה להגיד לכם

16 בכתובות בד"ה פתח.

17 לפי רבינו הספדן אמר ולא בר קפרא.

14 הכוונה שאם הייתי אומר לכם אז הייתי מוציא דיבה.

15 בכתובות.

ולכאורה קצת קשה דאמאי לא נקט רבי עקיבא במתניתין להדליק את השמן שנפסל בטבול יום בנר שנטמא מן המת גופיה, דהוי ליה אותו נר אבי אבות הטומאה כמת עצמו, וטבול יום הוי אב הטומאה ובוה לישמענין רבותא טפי דג' מותר לעשותו אב הטומאה, וכי תימא דכולי האי לא מוספינן ליה טומאה, הרי כיון דעיקר טעמא הוא דהואיל ויש עלה טומאה לא חיישינן ליה ומותר להוסיף בידים, א"כ מאי חזית לפליגי בהכי ולפי שיטתיה דרבי עקיבא דסבר ששורפין תרומה טהרה עם הטמאה בפסח מוכרח דסבר נמי דבעניין זה אין לחלק וג' מותר לעשותו אב הטומאה כיון דטהור לגמרי משוינן ליה טמא ולא שנא.

[ט] דף כב ע"ב גמרא כיון שהגיע ל"את ה' אלהיך תירא" פירש וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל באגדתיה דלעיל מיניה דההוא פרשתא כתיב¹⁹ "ואהבת את ה' אלהיך" ולא פירש דיש להשוות אהבת תלמיד חכם למקום, אבל מורא המקום שהיא מפני יראת שחר ועונש אינו דומה להשוות לו תלמיד חכם כיון שאין שחר ועונש של אדם ביד תלמיד חכם, ומה שלא פירש גבי²⁰ "ויראו העם

על זה והוא דרך הודעה ומוציא דבה הוי, וע"ד שפירש לעיל בהאי סוגיית דהכא.

[ו] דף ח ע"א גמרא שלוחי מצוה אינם ניזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתן ע"כ, נכתב בצידו כן אמר בפרק קמא דקידושין בדף טל¹⁸ ועיין מ"ש בספרי הקטן זכות אבות בפרק ב' משנה יד ע"ש.

[ז] דף יד ע"א תוס' בד"ה אבל תרומה וקודשים עושין כיוצא בהן וכו' ותרומה נפקא לן וכו', דהיינו חולין ע"כ, נכתב בצידו ולע"ד קצת קשה דמהיכא נפקא לן זה דאימא דבתחילה מקרא מלא דיבר דמ"ש חולין ותרומה וקודשים ואח"כ כתיב קרא אחרינא בריבוי כל לרבות הקדשים אבל תרומה וחולין כדקאי קאי, ולא נפיק מקרא מלא אלא הקדשים ולא תרומה, דאם איתא הוה מרבי קרא בתרומה והיה נפיק הקודשים במכ"ש, ואפשר דמשום הכי קא נייד רש"י ז"ל משיטה זו אבל לסברת תוס' הוא קצת דוחק.

[ח] דף יד ע"א אמר רב יהודה הכא בנר של מתכת עסקינן וכו' וקסבר שלישי מותר לעשותו ראשון ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שפירש רש"י ז"ל,

20 שמות יד, לא.

18 ע"ב.

19 דברים ו, ה.

את ה' "לרבות שם אלהים ע"כ, וקצת קשה²¹ לע"ד דהא קא חזינן כמה גברי מרבנן קדישי דענשי וקטלי לאינשי כמו ההוא דע"ז דבבא מציעא²² דרב יוחנן ענש לריש לקיש ואף שהיה נושא אחותו ע"ש וגם בבא בתרא פרק ב דף כב' ע"א שאמר אנא ענשתיה וכו' וכיוצא. וגם בזמן הזה באזננו שמענו אבותינו ספרו לנו על מוהר"ח אבו אל עפייא²³ ז"ל דהוה עניש וקטיל ובכל דור ודור לא איפחית עלמא מרבנן דענשי וקטלי, ומשנה שלימה שנינו²⁴ 'הוי זהיר בגחלתן' וכו', ומרובה מדה טובה²⁵ דתכף לתלמיד חכם ברכה²⁶ "ואת אשר יברך" התלמיד חכם מבורך, וא"כ אף בתלמיד חכם שייך עונש ומילי דברכות והצלחה, ומשום הכי בא רבי עקיבא ודרש לרבות תלמיד חכם משום דמורא רבך כמורא שמים, מה מורא שמים אתה מתיירא מעונש גם מורא רבך הכי, דכל²⁷ מקום שנתנו חכמים עיניהם בו או עוני או מיתה או "שריפה באש כסוחה"²⁸ ושייך שפיר לרבות האי "את" להתלמיד חכם וכאמור. ומ"ש הרב דמה שלא פירש גבי "וירא העם את ה' "

יש לומר לרבות שם אלהים לכאורה ג"כ קשה דאם כן למה ב"את ה' אלהיך תירא" פירש לימא כמו שנדרוש ב"ויראו הם את ה' ", וכן ראיתי להרי"ף ז"ל בעין יעקב שכתב דאם יש לדרוש את ה' הכתוב שם גם אפשר "את ה' תירא" ידרשנו, אמנם הא לא קשיה דסבירא ליה למהרש"א ז"ל דכיון דריבוי דשם אלהים כבר ריבה מקרא ד"ויראו העם את ה' ", א"כ תו לא צריך לן ריבויא אחריתי דהוי בכלל ריבוי אחר ריבוי, ואין ריבוי אחר ריבון אלא למעט, כדאיתא לקמן בדף כג ע"א. אבל מכל מקום אפשר דקרא ד"ויראו העם את ה' " אתא לרבות למשה רבינו עליו השלום שהיה לנו לראש ולמלך ולנשיא וכמו שסיים קרא²⁹ "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", וכמו דבאמונה מפורש קרא ד"האמינו בה' ובמשה" כן ביראה נימא דבא לומר ולרבות למשה רבינו עליו השלום משום דינא דמלכותא, ומזה אפשר דבקרא ד"ואהבת את ה' אלהיך" הריבוי בו לרבות שם אלהים ומ"ש לא פירש לא מזה ולא מאידך. והרי"ף ז"ל עוד דיקדק עוד אמאי לא פירש בקרא

21 שכן לנטפל לעושי מצוה כעושי מצוה (מכות פרק א משנה ז).

22 ברכות מב ע"א.

23 נדרים ז ע"ב.

24 מרובה מידה טובה מומדת הפורענות על אחת מחמש

25 מאוד (סוטה בתוספתא פרק ד, א), על אחת כמה ישלם

21 קצת קשה שאינו דומה לתלמיד חכם לעניין עונש.

22 בבא מציעא פד ע"א.

23 נראה לי שהכוונה לרב חיים אבולעפיה.

24 אבות פרק ב משנה י.

25 מרובה מידה טובה מומדת הפורענות על אחת מחמש מאוד (סוטה בתוספתא פרק ד, א), על אחת כמה ישלם

בפרשת עקב שאמר "אותו תעבוד" משמע אותו דווקא, אבל באידך שאמר "ואותו" והוא"ו לרבות אימא דריבה ג"כ לרבו דומיין דריבוי האת ביראה. ותו כתב הרי"ף שם על מ"ש כשם שקבלתי על הדרישה וכו', דאינו מבטל כל הדרשות שדרשתי וכו', והכי קאמר כשם שקבלתי שכר על דרישת של כל האתים, כך אקבל על פרישתי מדרשת "את ה'", ורש"י כתב פירש מכולה, והוכרח לפרש כן וכו', אבל בדברי שמעון העמסוני אפשר לומר שלא ביטל וכו' ע"ש, וכן כתב ג"כ ספר מאיר עינים בדף יב ע"א ע"ש. ולא ידעתי למה דחק עצמו ונכנס לפרש כן בדברי שמעון העמסוני כיון שכבר מצינו להש"ס דידן בהידייא שהאמת הוא שחזר מכל הריבויים שדרש וכדפירושו רש"י, וכמ"ש איהו גופיה דהוכרח לפרש כן וכו', ואילו היה על פירש זה שום קושיה או שאין כן משמע הלשון החרשתי, אבל עכשיו קשה דאדרבה פירושו הוא דוחק, דאם כן הכי הוי לי למימר היה דורש כל אתין שבתורה ולא דרש את ה' אלהיך, עד שבא רבי עקיבא ודרש "את ה'" וכו' ותו לא מידי,

ד"למען תירא את ה' אלהיך" שהוא קודם ל"ואהבת את ה'" וכו' ע"ש, ואפשר לומר בדוחק דאה"נ כשמגיע להאי קרא נמי פירש, ומ"ש בש"ס כשהגיע ל"את ה'" לאו דווקא לומר דבזה פירש ותו לא, אלא כל היכא שצווה איראת ה' ואמר עמה "את" פירש, ולא ידרוש האי "את" לריבויי דזיל בתר טעמא. ועוד אפשר ששמעון העמסוני היה דורש יפה מ"ש "למען תירא את ה'", וכן "ואהבת את" לרבות מורא ואהבת רבו שהוא כמורא שמים, אבל כשהגיע לפסוק "את ה'" פירש לפי דכתיב ביה "ואותו תעבוד" ולא שייך עבודה ברבו, אבל ראיתי להרי"ף שם שתירץ לקושיה בהפך מזה דמאי דלא פירש אלא בקרא ד"את ה'" לפי שחזר לומר אותו תעבוד, ואם ריבוי את ה' ברבו הוי לי למימר 'את ה' אלהיך תירא ותעבוד', והיינו לעובדו כעבד, וממ"ש אותו תעבוד משמע דלא קאי תעבוד אריבויי ד"את" אלא לו תעבוד לכך פירש ע"ש³⁰, ולע"ד קשה דאכתי יש לרבות מן הוא"ו של "ואותו תעבוד" דקאי על רבו, דבשלמא בקרא האמור

מהקב"ה ומרבו) וכו'. עד שבא רבי עקיבא ודרש את ה' אלהיך לרבות תלמיד חכם, כלומר לא ריבה לרבו דאם כן הוי לי למימר 'ותעבוד', אלא ריבה לכל תלמיד חכם אע"פ שאינו רבו, ולכן אמר ואותו תעבוד כלומר אע"פ שריבה לכל תלמיד חכם בענין המורא אבל לענין תעבוד לה' דוקא.

30 כתב הרי"ף "ואותו תעבוד" ואם ריבוי את ה' אלהיך הוא ברבו, הוי לי למימר 'את ה' אלהיך תירא ותעבוד', לפי שהאדם חייב לירא מרבו וגם לעבדו כעבד, ומדכתיב "ואותו תעבוד" דמשמע דלא קאי "תעבוד" אריבויי ד"את", אלא אאותו לו תעבוד ולא לריבוי שריבה האת, ומשמע דלא אתא לריבויי לרבו לפי שברכו יש גם כן חיוב לעבדו עבודת עבד, לכך פירש (כי משמע שצריך לעבוד משהו אחר חוץ

לי למימר שהיא עניין מה מצינו, וגם אם היא גזרה שוה לא יוכלו רבנן דליפליגו עלה, ור"י בעצמו לא נקט לה בלשון 'גזרה שוה' אלא מה וכו', והיינו במה מצינו, וגם קשה דרש"י סיים על הגזרה שוה דאין להשיב עליו תחילה להחמיר ואם כן היאך רבנן אח"כ השיבו עליו, ואמר לו נבילה תוכיח וכו'.

[יא] דף מט ע"א גמרא כגון בת כהן לישראל ובת תלמיד חכם לעם הארץ
 עכ"ל, נכתב בצידו נראה פשוט דלאו כגון הני בלבד קאמר, אלא דהרבותא בהני דאף דבבת כהן לישראל איכא עניין נישואין דהוי סעודת מצוה דפריה ורביה, וגם איהו גופיה צורבא מרבנן שסועד עמהם, דלא ימנע מסוג סעודה מצוה שתלמיד חכם שרוי בתוכה. וגם בבת תלמיד חכם לעם הארץ איכא בה תרתי סעודת מצוה דפריה ורביה שמשמח חתן וכלה וגם אבי הכלה תלמיד חכם וגם התלמיד חכם האורח הבא לסעוד שם ואפילו הכי קאמר דאין תלמיד חכם רשאי ליהנות ממנה, מידי דהוי שלא עשו כהוגן ויש בזה קצת פגם משפחה שהלכה ונשאת למי שאין הגון לה. ומזה אתה דן לשאר סעודות הרשות דירחקי מהם כמטוחי קשת, ובמקום שאפשר לקצר

ולמה האריך כל זה לומר שבתחילה פירש ואמר כשם שקיבלתי וכו', וגם שהרי אמר בהדיא אמרו לו תלמידיו רבי כל אתין שדרשת מה תהא עליהם, והשיב להם כשם שקיבלתי וכו', משמע וודאי דהכוונה בו שפירש מכל האתין, וכמשמע מפשט הסוגייתא וגם ממה שהכריח הרב עצמו, ומשום הכי לא אמר להם שאתין שדרשתי במקומם הן עומדין, ופירש רש"י ז"ל נימוקו עמו וכמו שיראה הרואה. **ואין** להקשות על האי פירוש דרש"י מ"ש שפירש מכולם וכולי, דמדהאי לאו לרבוויי כולהו נמי לאו לרבוויי, דאם כן מהו זה ששאלו תלמידיו רבינו כל אתין שדרשת וכולי, דהא כבר אמר שפירש מכולם, דוודאי מ"ש רש"י בתחילה כן הוא לפי מה שהשיב להם כשם שקבלתי וכולי, ובתחילה אמר פירש סתם עד שהוצרכו למשל, וא"כ דקושטא קאי דפירש מכולם, ולכן פירש רש"י בתחילה לפי אמיתות העניין וכפי תשובתו הרמת"ה³¹.

[יג] דף כז ע"ב רש"י בד"ה ודנו דין אחר, שאינו קל וחומר אלא גזירה שוה וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה אמאי רש"י ז"ל פירש לה בעניין גזרה שוה, דהיאך אדם דן גזרה שוה מעצמו³², והוי

דגם בסעודת מצוה שמצוה ליהנות, המרבה ליהנות כל ימיו סובב ליהנות מהסעודות ואין לו זמן לעסוק בתורה וכו' ע"ש, ולע"ד י"ל קרוב לזה דהכי קאמר המרבה סעודות רצה לומר שמרבה באכילתו ושתייתו ביתר שאת כדי למלאת בטנו ואוכל בכל מקום שאף בסעודת מצוה, צדיק אוכל לשובע נפשו, ואכילה שהנאתך אף בסעודת מצוה משוך ידך ממנה. ולפי פשט הש"ס נראה דפירש בכל מקום דקאמר היינו אף בסעודת הרשות, והיינו שסיים עלה דלסוף מחריב ביתו ומאלמן אשתו וכו', והכוונה משום שאמר קודם דהנהנה מסעודת הרשות לסוף גולה, וכשגולה ומטולטל מאתר לאתר וכל הדרכים בחזקת סכנה³⁵, וגברא מיבדק באורחא שפנקסו נפחתת, וזה המרבה סעודות בכל מקום שמחלל את ה', ומזה הוא גולה ועל הרוב יסתכן בדרכים והוא ימות בלא עתו, ומאלמן את אישתו, ועיין ברש"י ז"ל שפירש לה אלמנות חיות, ולע"ד ע"פ האמור יש לומר דאלמנות ממש קאמר, ומה שסיימו מחלוקת רבות באות עליו, היינו משום דעל ידי מדותיו המכוערין הוי ליה שונאים הרבה והם מתקוטטין עמו. וגם ע"י שדבריו אינם נשמעין כמ"ש בש"ס

אינו רשאי להאריך ולא יסעוד אלא עד שידע מי סועד עמו עד שיהיה מין במינו.

[יב] דף מט ע"א גמרא כל הנהנה מסעודת הרשות לסוף גולה ע"כ, נכתב בצידו נראה דהטעם הוא ע"י שדרכו ליהנות מסעודת הרשות ומרבה סעודתו בכל מקום מזה נמשך לו שסוף גולה כדי למלאת בטנו בכל מקום שהוא הולך אורח והיה לאכול ועל ידי הגלות הזה "ימצאו רעות רבות וצרות"³³ חס ושלום.

[יג] דף מט ע"א סמיכי סלקא דעתך אלא אימא דחזו לסמיכה ע"כ, נכתב בצידו נראה פשוט כוונת הש"ס דהכי קאמר דלא סלקא דעתך לומר דסמיכי וודאי, שהרי קראו בשמותם רב ששת ורב יהושע, ואם הו' נסמכים הו' קרו להו' רבי כמ"ש³⁴ בכלל מעלת הנסמכים אומרים לו רבי, רבי יורה יורה וכולי, ויש מקום לומר בדרך אפשר שהיא גופה כוונת הש"ס במה שסיימו עלה תכף ומיד, ומאן אינון רב ששת וכולי, רצה לומר דמן השמות נראה דלא נסמכו בפועל, ולכן אימא דחזו לסמיכה.

[יד] דף מט ע"א כך תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום וכו' ע"כ, נכתב בצידו הרי"ף בעין יעקב פירש לה

35 ירושלמי ברכות פרק ד הלכה ד.

33 דברים לא, יד.
34 סנהדרין יג ע"ב.

אם נאמר בלשון הש"ס קרו להו אתי שפיר דקאי אבניו ובניו על סדר כל הדורות כמ"ש בש"ס.

[טז] דף מט ע"א גמרא שאם מת או גולה מובטח לו שבניו יהיו תלמידי חכמים עכ"ל, נכתב בצידו הקשה

מהרש"א ז"ל בחידושי האגדה דבנדרים³⁹ אמר שתלמידי חכמים אין מצויין שביניהם יהיו תלמידי חכמים ע"כ, והרב זהב שבא תירץ שזכות חמיו שהוא תלמיד חכם יועיל שיהיו בניו תלמידי חכמים עכ"ל, ולע"ד קשה דאם זכותו לא יועיל לבניו ממש שיהיו תלמידי חכמים כל שכן שלא יועיל לבת בתו שאינו מזרעו ממש. לכן נראה לתרץ לקושיית מהרש"א דהכא הטעם הוא שכיון שזה האיש חשקה נפשו לדבק בתלמיד חכמים ולישא בתו, אף שהתלמיד חכם עני ולית ליה מגרמיה כלום, ואין לו נדונייא להוציא לבתו, וזה האיש מכר כל מה שיש לו ועשה נדונייא הכל משלו כדי לידבק בתורה ולומדיה, משום הכי הנה שכרו אתו שאף אם מת או גולה מובטח לו שיהיו בניו תלמידי חכמים משום שחשקה נפשו בתלמי חכם

הכא מזה נמשך שמחלוקות רבות באות עליו שהוא מחזיק עצמו כשאר תלמידי חכמים הכשרים ורוצה שישמעו דבריו, וקושטא קאי שאינו כסוג התלמידי חכמעם הטובים וקולו לא ישמיע ולכן יעשה מחלוקות רבות עם הבני אדם, ועיין ברש"י שפירש ענין אחר.

[טז] דף מט ע"א רש"י בד"ה וקרו ליה לבנו עכ"ל, נכתב בצידו כתב המהרש"א ז"ל באגדתיה דלשון 'קרו ליה' לא משמע כן, אלא קרו ליה לאותו תלמיד חכם גופיה בר מיחס, רוצה לומר דבר הכי שמיחס תנורי הוא עכ"ל, ונראה דמה שהכריחו לרש"י לפרש כן משום דרמר בש"ס דגורם שם רע לו ולבנו וכו', ואמר עלה מאי היא ור"ל דבשלמא לו ע"י שמעשיו מכוערין ובזויין, אבל לבנו היכי דמי, ולהכי אמר דקרו ליה לבנו בר מיחס³⁶, אבל לפירוש מהרש"א דפירש לה דקאי אאותו תלמיד חכם עצמו וכו', אם כן לכאורה אינו מובן מהו השם הרע של בנו³⁷, ואפשר לדלדדה סבר דממילא מובן כיון דהאב קרו ליה בהני מילי של גנאי, גם לבנים בניו קורום³⁸ להם הללו בנים של מי שהיה מתנהג במדות הלל, אבל מילה 'ליה' קא דייק, ולפירוש רש"י

38 צ"ל קורים.

39 דף פא ע"א.

36 כלומר כינוי הגנאי על אביו.

37 כינוי הגנאי על אביו ולא על אותו תלמיד חכם. כלומר שהוא עצמו בסדר.

[יח] דף מט ע"ב גמרא ועל בנייתהן הוא אומר "ארור שוכב עם כל בהמה" עכ"ל, נכתב בצידוד מפיק לה מן מילה 'כל' שבא לרבות בה שאף השוכב עם בת עם הארץ הדומין לבהמה שהם שקץ ובנותיהן שרץ לוקי ההוא גברא בארורי.

[יט] דף מט ע"ב ואין מכריזין על אבידתו עכ"ל, נכתב בצידוד כתב מהרש"א בחידושי אגדה דמיירי באבדת בגד שנמצא עליו רבב או מנעלים המטולאים דאינם של תלמידי חכמים עכ"ל, ולע"ד קשה דאף שאמר על הני שהם גנאי לתלמיד חכם, מכל מקום אינו גנאי לבעל הבית שאינו עם הארץ, דהפך התלמיד חכם אינו עם הארץ, אלא סתם בעל הבית ואינו עם הארץ, ואם כן אם ראה תראה בגד של רבב או מנעלים המטולאים מנא ליה שהוא של עם הארץ, דילמא לסתם בעל הבית שאינו לא עם הארץ ולא תלמיד חכם, ואמאי לא יכריז, ולכן הנכון לפרש כמו שהביאו בעין יעקב⁴² דיפרש אין מכריזין היינו אין מחפשינ וחוקרין על אבידתו וכולי כמו שיעו"ש.

ומכר כל מה שיש לו יזכה לבן תלמיד חכם דהוי מדה כנגד מדה.

[יז] דף מט ע"א שאם מת או גולה בניו עמי הארץ וכולי ע"כ, נכתב בצידוד כתב מההרש"א ז"ל שם דהא דאמר בנדרים⁴⁰ הזהירו בבני עניים שמהם תצא תורה היינו נמי עניים תלמידי חכמים וכולי, ומיהו הא דאמר התם ומפני מה אין מצויין תלמידי חכמים מבניהם וכולי, קצת קשה דהכא משמע דישא בת תלמיד חכם כדי שיהיו בניו תלמידי חכמים עכ"ל. ולע"ד נראה דעיקר הטעם תלוי באשה שאם ישא בת תלמיד חכם מובטח לו שהאשה מגדלת בניה על התורה ועל העבודה, ויהיו בניה תלמידי חכמים דמבית אביה למדה, ואם ישא בת עם הארץ האשה מגדלת בניה כהן⁴¹ רבים עתה עם הארץ דומיין דבית אביה. וגם מ"ש הזהירו בבני עניים וכו' מיירי באותם שלוקחים בנות התלמידי חכמים. וגם מ"ש שאין מצויין תלמידי חכמים מבניהן משום דעל הרוב נושאין בנות של עמי הארץ עשירי עם משום נדונייא ומשום ממון והנשים מגדלות בניהם כגידוליהן, ובהכי אתי שפיר הכל ונתיישרה קושיית מהרש"א וכאמור.

42 הכותב בעין יעקב.

40 דף פא ע"א.
41 הכוונה כמו שרבים עתה.

[כ] דף נ ע"ב רש"י בד"ה חייב לבער משום חומרי מקום שיצא משם
 עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה י"ל למה לא פירש נמי משום חומרי מקום שהלך לשם דהאי טעמא אינו אלא אמולין פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו, והיה ליה לפרש נמי אמולין ממקום שלא כלו למקום שכלו דהוא חומרי מקום שהלך לשם, וכדאית במשנה לעיל מינה על מנהג המלאכה נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם, וה"כ הוי ליה לפרש רש"י אתרווייהו, ומה גם דמתניתין אמרה אתרווייהו דחייב לבער ורש"י משך דיבוריה אדחייב לבער ופירש אקמייא ולא אבתרייתא. **ולכאורה** י"ל דמאי דלא פירש⁴³ אסיפא משום דעיקר הטעם היא משום אל ישנה אדם מפני המחלוקת, ולזה קאמר ר' יהודה דאינו חייב לבער דלאו היינו טעמא משום המחלוקת, הכא ליכא מחלוקת דאם אמר לו למה אתה אוכל, אמר לו צא והביא לך אף אתה ממקומי שהוא מקום היתר, דעתה לא כלתה החיה מן השדה. **ובהכי** הוה ניחא מה שהקשה בגמרא⁴⁴ ולית ליה לר' יהודה הא דתנן נותנין עליו חומרי מקום שיצא

משם וחומרי מקום שהלך לשם, ופרש"י ז"ל ולית ליה וכולי ואפילו אין שם מחלוקת דהא וכו' ע"ש, וכפי האמור דיש מקום לומר דטעמא דת"ק הוי משום המחלוקת, בזה אפשר דלא קשיה על ר' יהודה דאמר לו ר' יהודה דאה"נ אי טעמא הוי משום חומרי מקום שהלך לשם, אף אנא מודה לך דחייב לבער ואע"ג דלא הוי מחלוקת, אבל אם נאמר דטעם ת"ק משום מחלוקת בזה ליכא מחלוקת שאמר לו צא והבא לך אף אתה, אבל מכל מקום קושטא קאי דלא הוי טעמא דת"ק משום מחלוקת וכנראה בגמרא ועיקר טעמא הוא משום חומרי מקום שהלך לשם, וכך כתב הר"מ ז"ל בפרק ז מהלכות שמיטה ויובל בדין יב ע"ש⁴⁵, ואם כן הדרא הקושיה על רש"י לדוכתא למה לא פירש אתרווייהו, וצ"ל דנקט אקמייא והוא הדין לאידך אלא שקיצר. **ואגב** י"ל כמ"ש הר"מ שכתב לישנא דמתניתין ככתבה וכלשונה לא פחות ולא יותר, שהרי בגמרא לקמן בדף נב ע"א אוקמוה כמה אוקמות ר' שישא בריה דר' אידי ואביי ור' אשי ורבינא והוה ליה לבאר דעתו דעת עליון באיה אוקמתא יפסוק ולא להביא בסתם, וגם קצת קשה על מרן הכסף

לבער, לפי שנותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם.

43 רש"י אסיפא משום חומרי מקום שהלך לשם.

44 בדף נב ע"א.

45 כתב הרמב"ם המולין פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו, או ממקום שלא כלו למקום שכלו חייב

משנה ז"ל שכתב שם כמשנה ופסק כת"ק, שהרי לפי לשון שהביא הר"מ כפשטה נראה לכאורה דכולי עלמא מודו בה מכח שהקושיה 'ולית ליה לר' יהודה הא דתנן נותנין עליו חומרי מקום' וכו', אבל פלוגתייהו בעניין אחר למר כדאית ליה וכולי.

[כא] דף נ ע"ב גמרא ג' פרוטות אין בהם סימן ברכה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל בחידושי אגדות⁴⁶ ולכאורה אין מובן תכיות דבר קודשו בזה, וכמו שיראה המעיין.

[כב] דף נ ע"ב בני ביישן נהוג וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מרן הבית יוסף ביורה דעה בסי' ריד⁴⁷ ועיין מ"ש בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת בשלח במקום שאפשר להאריך בס"ד.

[כג] דף נג ע"ב תוס' בד"ה מה ראו וכולי לאו ע"ז הוה וכולי ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה שהרי אחר שעלו מגו אתון נורא אמר⁴⁸ "ברוך אלההון די שלח מלאכים ושזיב לעבדוהי התרחיצו עלוהי די לא יפלחון ולא יסגדון לכל אלה להן

לאלההון ע"כ, משמע מזה דסגידת הצלם הוייא לשם אלוה ועל זה היתה, וכללה בשם אלוה ולא הזכיר עניין הצלם לחודיה, וגם ראיתי בעין יעקב⁴⁹ שהביא משם יש מקשים דלא אתי שפיר לשון 'פלחי' שאמר בפרק אלו נערות⁵⁰ אלמלא נגדוה לחנניה מישאל ועזריה פלחו לצלמא וכולי והוא קושיה חזקה, ומה גם ממה שהקשינו ממה שסיים בקרא דמשמע דהוא עשאו לשם אלוה ומשום דלא סגדו ליה חנניה מישאל ועזריה לעשותו אלוה חוץ מה' משום הכי הצילם ואין כמשמע דאנדרטא הוה, והא דקא מייתו מקרא דלא להך לית אנחנא פלחין וכו', אפשר דהכי קאמר דאלוה האחר מלבד זה לית אנחנא פלחין, דכמה מיני ע"ז הוי ליה מקדם הצלם וגם לצלם דהכא די הקמה עכשיו לעשות אלוה על זה מחדש ולא נסגוד ולעולם דהכל עשה לשם אלוה. ומהרש"א ז"ל באגדתיה כתב דיש לגמגם בדבריהם דמידינאל ליכא ראיא דדניאל שבקו ליה לברוח וכולי ע"ש⁵¹, ולע"ד אי מהא לא איריאי דגם חנניה מישול ועזריה היה אפשר להם

דמסרכי ומדמו מילתא למילתא ואתו למישרי איסורא דאורייתא וכו'.

48 דניאל ג, כח.

49 הכותב.

50 כתובות לג ע"ב.

51 כתב המהרש"א כדקאמר התם (סנהדרין צג ע"א) ונבוכדנצר אמר ייזיל דניאל מהכא, דלא יאמרו קליה

46 כתב המהרש"א דשיעור פרוטה מקרי ממון בכל מקום, וראוי לחול עליו ברכה וכאמרינן בפרק קמא דבבא בתרא כל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך, וקאמר הכא דאלו ד' פרוטות אינן ראויין שתחול הברכה עליהן גם אם מקבלים מיד מי שפרוטה שלו מתברך כאיוב.

47 כתב הבית יוסף שמשמע דלנהוג היתר בפניהם נמי אסור ומוקי לה התם בכותאי או במקום שאינם בני תורה משום

הכל בכלל בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית, וכולם שמעו וקבלו לגזירתו חוץ מחנניה מישאל ועזריה, ופשיטא דכולם היו במעמד א', ובהאי פחדא יתבי וכולן ראו וידעו מאי דאתו ואכלו קורצין בחנניה ומישאל ועזריה והביאו אותה בפני כל באי שער עירו ואין לך פרהסיא גדולה מזו, כמו שיראה הרואה בפשט הכתובים ופשיטא דהיו שם עשרה מישאל והיתר כהנה וכהנה, וכולם מחמת אונסא דמלכותא סגדי לצלם מלבד חנניה ומישאל ועזריה ופרהסיא גדולה הואי והדרה קושיה לדוכתא, והאי תירוצן שתירצן מהרש"א קשה לע"ד וכאמור.

[כד] דף סו ע"ב גמרא כל המתייהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו
וכו' ע"כ, לכאורה י"ל דהוה לי למימר אבדה חכמתו כלישנא דקרא⁵³ "ואבדה חכמה חכמיו" מאי מילה 'מסתלקת' דקאמר, גם דהרי זימנין אשכחן דאיכא יהירי והמה חכמים מחוכמים, ונראה דהני תרי קושיות חדא מתרצה לחברתה, והכי קאמר חכמה מסתלק ר"ל דסוף כל סוף אינו מת מן העולם עד שתסתלק חכמה ממנו והקב"ה מאריך אפיה שמא ישוב בתשובה וכשיראה דלא הדר ביה רב אז

לברוח דכיון שראו ששילחו המלך לדניאל הוי ליה לעשות איזה מציאות וליברוח ביה בלייליא באופן דלא שלטא בהו עינא. ומה גם לפי מה שהביא במדרש שהלכו ופיזרו עצמן בין האוכלוסין ואומר לאלהך לית אנחנא פלחין, והיו א"ל ליחזקאל שהיה א"ל שהוא מקובל מישעיה "חכי כמעט רגע עד יעבר זעם", מה את בעי שיהיו אומרים הדין צלמא סגדון ליה כל עממיא אנן בען דנעשה בו פגם וכו', והובא בעין יעקב ע"ש, משמע ודאי דהוה אפשר להו שפיר מקום לברוח ואפ"ה לא רצו, והראיה שהיה אומר להם הנביא "חכי כמעט רגע", ואי לא הוה אפשר להו מה היה א"ל מילתא דלא מצו למיעבדא, גם דהם לא השיבו דלא אפשר לן לברוח, אלא בכוונה מכוונת הוא דעבדי כדי לקדש שמו יתברך, ומשום הכי פירש שפיר מה ראו שלא ברחו והאי קושיה שהקשה הרב לא אירי. **עוד** כתב הרב⁵² ומה שהקשה עוד דהא פרהסיא הואי י"ל דלאו קושיה היא דלאו פרהסיא הוה דלא היו שם עשרה מישאל כולם שהעמיד בבקעת דורא וכולי עכ"ל, ודברים תמוהין הם דהיאך אפשר לומר דהא עובדא לאו בפרהסיא הואי דהרי גזירת נבוכדנצר היתה ע"כ, בני מלכותו

52 המהרש"א.
53 ישעיהו כט, יד.

לאהא בנושא וכו', ודניאל נמי ברח מטעם דקאמר התם דלא לקיים ביה "פסילי אלהיהם תשרפון באש" וכו'.

שלושתם ביחד כמו שפירש רש"י והתוס' שם.

[כז] דף סח ע"ב הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש הטור באו"ח בסימן רמב⁵⁹ מ"ש בעניותין בספרי הקטן דורש טוב בפרשת תשא בס"ד.

[כח] דף קיד ע"ב רשב"ם בד"ה וא"ד, משום מעשה דרב פפא שהיתה ארמית א' וכו', וברח לו מן המדינה עכ"ל, נכתב בצידו קשה שהרי בפרק קמא דברכות בדף ח ע"ב אמר בהידייא שאמר לה איני יושב עד שתגביה את המטה וכו' ע"ש, ומוכח משם בהידייא דרב פפא לא ישב ולא היתה לו עלילה מעולם וזה סותר הקודם, וראיתי אחרי רואי להרב מקום שמואל בשער התירושים בדף ל ע"ב שהרגיש בקושיה זו ותירץ דסבירא ליה שבתחילה לא רצה לישב וכשהגביה את המטה ומצא תינוק מת לא נתיירא עוד מן העלילה, ואפילו הכי עשתה לו עלילה עד

מסלקה ממנו בסוף ימיו, כמו שראינו בעיינו כמה חכמים שנתנהגו במדת הרבנות, וקשיא סיפא שהוי ליה ייסורין מכוערין "ולבם בל עמם"⁵⁴ "ואבדה חכמת חכמיו" לא מינה ולא מקצתה רחמנא ישזבינן. ועין מה שכתבנו בעניותינו בזה בספרי הקטן זכות אבות בפרק ה בסוף משנה יז.

[כה] דף סו ע"ב כל אדם שכוועס אפילו פוסקים לו גדולה מן השמים וכו' ע"ב נכתב בצידו עיין מ"ש שם⁵⁵ במשנה הנזכרת בתחילה במקום שאפשר להאריך בס"ד.

[כז] דף סח ע"א גמרא עתידין צדיקים שיחיו מתים וכו' ע"כ, נכתב בצידו יש מקשים מדכתיב קרא אחרינא⁵⁶ "וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם עמי", ואינה קושיה⁵⁷ דהרי מצינן לפעמים מסרה בחד שליח גבי אליהו ואלישע ויחזקאל, והא דאמר בפרק קמא דתענית⁵⁸ ג' מפתחות לא נמסרו ביד שליח, היינו

54 משלי כג, ז.

55 בספר זכות אבות בפרק ה משנה יז.

56 יחזקאל לז, יג.

57 הקושיה שרק עם הקב"ה הם יוכלו להחיות מתים כמו שכתוב בפסוק.

58 דף ב ע"א.

59 כתב הטור והא דאמר רבי עקיבא (שבת קיח ע"א) עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, היינו בדלא אפשר ליה אבל בראפשר ליה צריך לכבדו כפי יכולתו דגרסינן בפרק כל כתבי (שבת קיט ע"א) עשירים שבכל הארצות במה הם זוכים, במה שמכבדים את השבת, וגרסינן נמי בההוא

פירקא (שם קיח ע"ב) במה מעננה בדגים גדולים וראשי שומין ותבשיל של תרדין וכו', וכמה פעמים נשאתי ונתתי בדבר לפני אדוני אבי הרא"ש ז"ל כמוני היום שיש לי מעט משלי ואינו מספיק לי וצריך אני לאחרים, אם אני בכלל עשה שבתך חול אם לאו, ולא השבני דבר ברוך אחר כך מצאתי בפרק אבות (פרק ה משנה כ) לרש"י שפירש על ההיא משנה דרבי יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר שכתב ז"ל תיכף לאותה משנה רבי עקיבא אומר עשה שבתך חול שנויה ההיא דבן תימא לאורויי דרבי עקיבא לא אמר אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר וכנשר לכבד שבתות ביותר וכו'.

שהוצרך לברוח, ומ"ש רש"י בברכות והיתה רוצה להעליל פירש כן שאמר לו לישב כדי להעליל וכן עשתה, והוכרח לזה דקיימא לן דרבא⁶⁰ דהזהיר בניו אל תשבו וכו' מה חידש בזה שכבר רבינו הקדוש הזהיר על זה⁶¹, לכן כתב דהא דרבינו הקדוש לא אסר אלא במידי דשכיח שיש עלילה קודם הגבהת המטה, אבל רבא חידש דאף בהגבהת המטה אסור משום מעשה דרב פפא וכולי, וכתב שהוא כפתור ופרח ע"ש שהאריך. ולע"ד אחר כל השבח הזה הרואה יראה כמה מהדוחק איכא בהאי פירוש, שהרי מן הסוגיא דברכות משמע בהידיא שהעלילה אינה אלא קודם הגבהת המטה, ורש"י גופיה מפרש לה התם הכי שהיתה רוצה להעליל וכולי, משמע דלפי האמת אח"כ לא העלילה עליו מידי ולא עשה בריחים⁶², ומה שרצה לפרש דבריו והיתה רוצה וכן עשתה, אין אלו אלא דברי נביאות, ומ"ש מה שהכריחם לזה⁶³ וכולי אין זה הכריח דאח"כ רבא לא בא לחדש שום דבר אלא שלפי שהיא מילתא דשכיחא ואית בה סכנה ומעשה חזא דרבינו הקדוש הזהיר לבניו על ככה, גם

הוא הזהיר לפני על זה, מ"ש דהא דרבינו הקדוש וכולי הרואה יראה דקאזיל בתר איפכא שהרי בדברי רבא קא חזינן דפירש⁶⁴ והיתה רוצה וכולי ובדברי רבינו הקדוש דהכא פירש⁶⁵ שברח מן המדינה, ואם כדבריו איפכא⁶⁶ הוי לי למימר מה שסיים לפרש, מ"ש משום מעשה דרב פפא לא קאי אכולה דעובדא וכולי, הוא דחוק והדרא עלן מה שהקשה דדברי רש"י ורשב"ם הפך סוגיית דברכות והפך דברי עצמם.

[כט] דף קיב ע"ב רשב"ם בד"ה אל תעמוד על המקח, לסחור והמוכר ישראל וכו', ונמצאת מפסידו שלא יקחנו אחר מאחר שאתה מהפך בן עכ"ל, נכתב בצידו צריך להבין מנא ליה דדווקא על המוכר ישראל קאמר אימא אף אם המוכר גוי דכיון שאין לו דמים מאי נפקא ליה מיניה, וגם כיון דסוף סוף אינו קונה יהיה קצת חילול ה', ועל זה אמר⁶⁷ הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו, וגם מ"ש שנמצאת מפסידו וכולי, נראה דמיירי כשחותך עמו קצבת המקח דאז שייך לומר דהוי כסוג עני המהפך בחררה, אבל אם לא קצב לא הוי כסוג זה, אבל קצת קשה מנא ליה

64 רש"י.

65 רשב"ם.

66 שרבינו הקדוש הזהיר את בניו כאשר העלילה עליו וברח (לא שכיח), ורבא הזהיר שרצתה להעליל (שכיח).

67 חולין מד, ע"ב.

60 בברכות.

61 בפסחים.

62 לשון מליצה 'שלא ברח'.

63 הוכרחו לפרש כך כדי שיהיה חידוש בדברי רבא על דברי רבינו הקדוש.

דמיירי בכהי גוונא ומשום שלא יפסידו, אימא דאף אם לא יקצוב ומשום שלא יהיה לו צער להמוכר בהאי שקלא וטרייא כיון שאין לו דמים ולא שייך לקנות למה תעמוד בשוק המוכרים, ומיירי אף במוכר גוי.

[ל] דף קיג ע"א מאה קרי במתא בזוזא תותי כנפוך ניהוו ע"כ, נכתב בצידו עיין בפירוש רש"י ורשב"ם, וקצת קשה לפירושם הוי לי למימר בכנפך ליהוו ומה הלשון אומר 'תותי', לכן אפשר דהכי קאמר דאף שהם בזול כל כך ק' בזוז אפילו הכי לא ישא אותם כשהם מגולים אלא יכסם תחת כנפיו, דאין הדרכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין⁶⁸.

[לא] דף קיג ע"א גמרא ג' הקב"ה מכריז עליהן על רווק הדר בכרך וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל באגדתיה דלא הזכיר מאי מכריז ופירש דמכריז עליהן הזהירו בהן⁶⁹ וכו' ע"ש, ולע"ד נראה לפרש שמכריז עליהן ראו מה בריה עבדית בעולמי הנמצא כזה שכל אלו הג' הם שלא כדרך טבע, דבשלמא אם יש לו פת בסלו שייך שפיר שלא יחטא ואינו כסוג "לא יבוזו וכו' כי ימלא נפשו

כי ירעב"⁷⁰, אבל רווק הדר בכרך ושכיחא ליה למיעבד איסורא ואפילו הכי מתגבר על יצרו ולא יחטא וגם אם היה עשיר והחזיר אבידה לאו רבותא היא אבל עני שהחזיר הוייא רבותא שפיר, וגם באיש שאינו ידוע שהוא עשיר ועישר בצינעא לאו רבותא כל כך, אבל אם היה ידוע עשיר ודרך העולם ליתן מעשר פירותיו בפרהסיא בהראותו עושר כבוד מלכותו וגם כי היכי שלא יתנו בו בני אדם עינא בישא ואפילו הכי עשיר זה מעשר פירותיו הא בצינעא לצאת ידי שמים בסתר ולא בגלוי ואינו חושש לבני אדם ובוטח בה' אשריו והיינו רביתיה באופן דכל הנהו תלתא מכריז עליהן למעליותא כדי שמהם יראו וכן יעשו כל בני ישראל.

[לב] דף קיג ע"ב ג' שונאין זה את זה וכו' וי"א אף הזונות ע"כ, נכתב בצידו לכאורה יש להקשות ממ"ש בפרק ב דשבת בדף לד ע"א יאמר זונות מפרכסות זו את זו תלמידי חכמים לא כל שכן ע"ש, ומשמע לכאורה דיש בניהם אהבה ואחוה משום שמפרכסות ומתקינות זו את זו עד שמביא מהם רשב"י האי קל וחומר, ואפשר דאף שמפרכסות זו את זו מכל מקום שנאה וקנאה בלבם זו על זו, דסתם

שאמרה ליה אי לאו דמכריזן עלך ברקיע הזהירו בחנינא ובתורתו וכו'.
70 משלי ו, ל.

68 ב"מ מב ע"א.

69 כתב המהרש"א מאי מכריז עליהן למעליותא, ואפשר דסמך אלעיל (פסחים קיב ע"ב) גבי רבי חנינא בן דוסא

אומן שני בר אומנותיה⁷¹, ועניין הקל וחומר שהביאו בגמרא הוא לעניין התיקון שמתקנות זו את זו וקל וחומר לתלמידי חכמים שצריך שיתקנו דברי חבריהם, ולאפוקי מההוא סבא שאמר מעשה לסתור עיהר רשב"י בית הקברות ובפרט אחר שאיהו גופיה העד העיד בהפך והיה במנין עם רשב"י, ועיין מ"ש בחידושינו שם בס"ד.

[לג] דף קיג ע"ב שבעה מנודין לשמים וכולי ומי שיש לו אשה ואין לו בנים ממנה ע"כ, נכתב בצידו כתב הרי"ף ז"ל בעין יעקב וקשה זימנין דכתובתא מרובה ואין לו והיכי פסיק ותני ואינו מגרשה, ובגירסת הגמרא לא גרסינן 'ואינו מגרשה' עכ"ל, ולע"ד נראה דאף אי גרסינן לה וודאי דלא מיירי אלא היכא דיש לו ואף אם תהיה כתובתה מרובה מצי לגרש לה או אף שאין לו וכגון שכתובתה מועטת אז אמר דאם לא גירשה דהוי בכלל המנודין לשמים, אבל אם כתובתה מרובה ואין לו לא מיירי בה כלל דאנוס רחמנא פטריה, וכן הא דאמר ג"כ דמי שאין לו אשה מיירי דווקא שם יש בידו יכולת ויש לו ממון כדי לישא אשה בין רב למעט שיקח מבנות ישראל הבינונים או אפילו מיד עניי או אלמנה, אבל אי לית

ליה מגרמיה כלום לא מינה ולא מקצתה לה וכן בכולהו. **והתוס'** ז"ל כתבו ואין לו בנים נראה דווקא ע"י פשיעתו שאינו מתעסק בפריה ורביה דומיית דאחריני עכ"ל, ולכאורה קשה דהא מפשט דברי הש"ס משמע דבדידה תליא מילתא שהיא עקרה ואין לה וולד, ולפי שהוא אינו מגרשה ולוקח אשה אחרת כדי להוליד ממנה בנים משום הכי הוי כמנודין לשמים, ולא משמע שהיא בת בנים אבל הוא אינו מתעסק בפריה ורביה ומשהם הכי נענש, ונראה דהתוס' לא אמר בזה אלא לגרסת הגמרא דגרסינן 'אין לו בנים' סתם והכי משמע לפי שאינו רוצה להתעסק בפריה ורביה, ומשמע מזה שאם היה הוא רוצה להתעסק בפריה ורביה אבל אשתו עקרה או זקנה ואינה בת בנים לא הוי כמנודין לשמים, אלא א"כ אם אפשר ליה לישא אחרת או שמגרש הא', ואי לא אנוס הוא, וע"ד מ"ש לעיל וגם אפשר שאף בגירסא שהובא בעין יעקב יתפרשו דברי התוס', והכי קאמר ד"ש לו אשה ואין לו בנים ממנה שהיא עקרה והוא רוצה בקיומו של איסורא ולא יתעסק בפריה ורביה ואינו מגרשה אז הוי כמנודין לשמים ובלאו הכי לא וכאמור. **ודע** דמלבד מה שיש חילוק זה בין גירסת

סופר נפל בספרים של עין יעקב וצ"ל ז' המה כמו גרסת הגמרא דידן.

[לד] דף קיג ע"ב מניין היודע בחבירו שהוא גדול ממנו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש הרי"ף בעין יעקב⁷² ע"ד התוס'⁷³ וגם מ"ש מהרש"א⁷⁴ באגדתיה ע"ד הש"ס ועמ"ש בספרי הקטן זכות אבות בפרק ו משנה ה בס"ד.

[לה] דף קיז ע"א תוס' בד"ה שעומדים בבית ה' וכולי, ואתי שפיר דקאמרינן לקמן רב אחא בר יעקב דמתחיל הלל גדול מ"כי יעקב בחר לו יה"ה⁷⁵ דהוי תחילת המזמור וכולי עכ"ל, נכתב בצידו יש מי שיקדק דהוי לי למימר שמתחיל הלל מן "הללויה כי טוב ה' זמרו לשמו כי נעים"⁷⁶, ונראה דמהא לא איריאי דלידידהו ה"פ בש"ס דרב אחא בר יעקב מתחיל הלל הגדול מן פסוק של הללויה נסמוך ל"כי יעקב", אבל הללויה קמא ופסוק שעומדים בבית ה' הוא סיום מזמור הקודם, שוב ראיתי להרב חידושי הלכות⁷⁷ ז"ל שדיקדק כן והניחה בקושיה,

הגמרא לגירסת העין יעקב, עוד יש חילוק א' דבגריסת העין יעקב קאמר שיש 'ח' כמנודין לשמים ואלו הם א' מי שאין לו אשה, ה' מי שיש לו אשה ואין לו בנים' וכולי, ג' מי שיש לו בנים ואינו מגדלן לתלמוד תורה, ד' מי שאין לו תפילין בראשו, ה' מי שאין לו בזרועו, ו' מי שאין לו ציצית בבגדו, ז' מי שאין לו מזוזות בפתחו, ח' המונע מנעלים מרגליו, זהו מה שצ"ל למ"ש שהם ח', אבל בגירסת הש"ס דידן איתא שהם ז' והיינו קדחשיב למי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו א' הם, ואיברא דהכי מסתברא שהמניח תפילין בראשו מניח ג"כ ביד, ומי שאינו מניח לא יניח בשתייהן, וא"כ אמאי קחשיב ח' ואפשר לפי שסיימו בגמרא וי"א אף מי שאינו מסב בחבורה של מצוה, קאמר בתחילה אמר אלו הז' והא דיי"א, אבל קשה דלעיל גבי ג' שונאין זה את זה וגם ד' אין הדעת סובלתן כולי, אמר וי"א וכו' משמע דמניין האמור בתחילה הוא מלבד הי"א, וצ"ל דטעות

ממנו בדבר אחד חייב לנהוג בו כבוד, שנאמר "כל קבל די רוח יתירא ביה" (דניאל ו, ד) דהיינו שיש לו רוח ודיבור אחד יתירא עליו ומפורש בו הכבוד גבי דרוש שנאמר "ומלכא עשית להקמותיה על כל מלכותא" (המשך הפסוק).

75 תהלים קלה, ד.

76 תהלים קלה, ג.

77 מהרש"א.

72 כתב הרי"ף ותימה לדברי התוס' מה אשמעינן במשנה הלומד מחברו פרק אחד צריך לנהוג בו כו', וכיון דאפילו לא למד צריך לנהוג בו כבוד ? ושמא כוונת התוס' היא דלא אתא הכא לאשמעינן אלא היכא דלא למד, דאי בלמד מתניתין היא ומאי אתא לאשמעינן.

73 תוס' בד"ה צריך בדף קיד ע"א.

74 כתב המהרש"א בברייתא דשנו חכמים הלומד מחברו אפילו אות אחת צריך לנהוג בו כבוד וכו', והכא הוסיף לומר דאפילו לא למד ממנו אלא שהוא יודע בו שהוא גדול

ולע"ד אפשר ליישב כמ"ש, וגם דיקדק אמ"ש התוס' הכא דלא יתכן שיהיה המזמור ב' פסוקים דהרי מצינן בתוך ההלל במזמור קיז "הללו את ה' כל גוים" וכולי, שהוא ב' פסוקים והניחה ג"כ בקושיה, ונראה לומר דלדידהו אותם ב' פסוקים היו מצרפים אותם עם מזמור הקודם ומשום הכי אמר במדרש שהביאו התוס' קמו' מזמורים יש בספר תהלים וכולי, ואלו לדידן הא קמן קנ' מזמורים, אבל לפי סברת התוס' הרי חסר מזמור של אותם ב' פסוקים, וגם יש חסרון ב' מזמורין מעניין א'.

[לז] דף קיח ע"א גמרא קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף וכו' וסמך ליה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שהקשה מהרש"א ז"ל באגדתיה⁷⁸, ועיין בחידושינו לעיל בפרק קמא דברכות בדף ט ע"ב מ"ש על זה בס"ד, וגם בדברי רשב"ם על זה⁷⁹.

[לז] דף קיח ע"א גמרא קשין מזונותיו של אדם וכו' וסמך ליה לגזור ים סוף לגזרים עכ"ל, נכתב בצידו כתב מהרש"א ז"ל באגדתיה, לא ידענא מאי

סמך ליה דהא כמה קראי אפסיקו ביניהו, ואי קרי ליה סמך משום דבחד מזמורא ניהו, א"כ הוי לי למימר נמי דקשין מזונותיו של אדם כבריאת שמים וארץ וכמכת בכורות וככל הני ניסים דכתיב נמי בההוא מזמורא והניחא בקושיה ע"ש. **ולע"ד** נראה דהעיקר דקרי ליה סמך מתוך דבחד מזמורא הוא, והאי דנקט קריעת ים סוף בלבד לפי שנס דידה הוא נורא מכל נסים הכתובים בההוא מזמורא לפי שהוא שלא כדרך הטבע דנשתנה סדרי בראשית, וכיון דאמר דקשים המזונות כקריעת ים סוף ממילא דקשין ג"כ כשאר הניסים וכ"ש הוא וכאמור.

[לח] דף קיח ע"א כל המספר לשון הרע ראוי להשליכו לכלבים וכולי ע"כ נכתב בצידו המפרשים ז"ל אייתו סמך לזה מקרא⁸⁰ ד"ויקרא ל"ה נובח" ר"ל דהקורא ומספר לשון הרע זהו עונשו דאתי בגילגול כלב צועק ונובח ע"כ, וצריך לדעת אמאי ענוש יענש בגילגול כלב ולא במין אחר, אך י"ל ע"פ מה שכבר נודע דהצאן אף שנאכל מהם ריבוי בכל יום הם מתרבים ביתר שאת, לפי שיש

79 כתב הרשב"ם כלומר נס גדול עושה לו הקב"ה למי שנותן לו מזונות כאשר עשה לישראל שקרע להם ים סוף **ונפקא מינה למבעי רחמי.**
80 במדבר לב, מב. "לה" = לשון הרע.

78 כתב המהרש"א וסמך לה "לגזור ים סוף" לא ידענא מאי סמך ליה דהא כמה קראי אפסיקו ביניהו, ואי קרי ליה סמך משום דבחד מזמורא ניהו, א"כ הוי לי למימר נמי דקשין מזונותיו של אדם כבריאת שמים וארץ וכמכת בכורות וככל הני ניסים דכתיב נמי בההוא מזמורא.

[לט] דף קיח ע"ב גמרא אימתי אני אהובה לפניך בזמן שאתה שומע קול תחנוני עכ"ל, נכתב בצידו יש לפרש תכלית עניין ע"פ מ"ש בש"ס דתענית⁸⁷ הכי דמי שבחא דציבורא אמר משיב הרוח ונשוב זיקא, אמר מוריד הגשם ואתי מטרא ע"ש. והיא גופה קמ"ל הכא דתדע אימתי נראה שאני אהובה לפניך בזמן שאתה שומע קול תחנוני דתכף ומיד שאתחנן לפניך אתה תשמע תפילה ותענני דאמר מוריד הגשם ואתי מטרא וכו', וזהו שבחא דציבור ולאפוקי שלא יענו קודם תפילה כמו תנו לו ואל אראה פניו⁸⁸, וגם לא אח"כ כמו הניחו לו עד שיתמקמק ויצטער ואח"כ תנו לו⁸⁹, אלא "אהבתי כי ישמע ה' " וכו', והיינו דסיים "כי הטא אזנו לי" וכו', וע"פ האמור, ועיין בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת מטות שפירשתי עיקר אלה קריאי לפום הקדמה זו, ועתה אפשר לומר דהש"ס עצמם כיוונו לזו, וכאמור ועיין ע"ש מה שפירשנו בה כמה פסוקים. ועוד אפשר לומר בכוונת הש"ס דידן ע"פ מ"ש

ביניהם אהבה, ובעת אכילתם רווחא שבקי זה לזה, אבל הכלבים ששונאים זה את זה⁸¹, אף שיש נבלה של גמל וא' עומד לאכול ויבוא כלב אחר הוא עומד וצועק, ומשום הכי מועטים, ואמטו להכי קאמר בש"ס דהמספר לשון הרע וגלי אדעתיה שיש בלבו קנאה ושנאה על חברו משום הכי ראוי להשליכו לכלבים שגם הם שונאים זה את זה, יתן לו כמדתו ומין במינו אינו חוצץ. ובזה נבין משה ביחזקאל לד⁸² "ואתן צאני, צאן מרעיתי, אדם אתם" ע"כ, והכי קאמר שאם אתם עושים עצמכם כמנהג הצאן שהם אוהבים זה את זה אז אלהים חשבה לטובה, צאן מרעיתי, שרועה ישראל עמו ומצילם מן הגלות, לפי שעיקר הגלות הזוה מעון שנאת חנם⁸³, וגם אדם אתם, אבל בלאו הכי ראוי להשליכו לכלבים ולית דין בר אינש⁸⁴, ומשום הכי נמשלו ישראל לצאן, לפי שהם בלבד אחד ואין ביניהם פירוד לבבות כמו שמצינו בבני יעקב שהיו שבעים וקראם "נפש"⁸⁵ אחד משאין כן בני עשו⁸⁶.

נפשות ביתו), והכתוב קרא אותן נפשות ביתו לשון רבים, לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה, יעקב שבעים היו לו והכתוב קורא אותן נפש, לפי שהיו עובדים לאל אחד.
87 תענית כד ע"א.
88 כמו שנתן הקב"ה לנחש עפר לאכול.
89 תענית כה ע"ב.

81 פסחים קיג ע"ב, ת"ר ג' שונאין זה את זה, אלו הן הכלבים וכו'.
82 פסוק לא.
83 גיטין נו ע"א וגיטין ט ע"ב.
84 רצה לומר שהוא לא נקרא אדם.
85 בראשית מו, כז.
86 רש"י בראשית מו פסוק כו, מצאתי בו יקרא רבה (ד, ו) עשו שש נפשות היו לו (כדכתיב "ויקח עשו וגו' ואת כל

הראב"ד ז"ל דמשפט הכא ע"י השי"ת בעצמו הוי משפט חזק, מה שאין כן ע"י שליח דהוי קל, וכן לעניין הטובה דמרובה מדה טובה⁹⁰ וכולי, והיינו דדייק באומר בזמן שאתה⁹¹ וכולי, אתה דווקא ר"ל אתה בכבודך ובעצמך ולא ע"י שליח, מידי דהוי שבאה לו בזה טובה מרובה מאצלך בתוספת מרובה על העיקר, והיינו דסיים עלה⁹² "חנן ה' וצדיק ואלהינו מרחם" ר"ל שרחמיו מרובים ומתנותו מרובה, להכי קא בעי שאתה ה' תשמע תפילה ותענני ותרחמני ולא ע"י שליח ומטעם האמור. ועיין בראש השנה פרק קמא בדף טוב ע"א שהביאו ג"כ להאי מימרא, וראיתי להרב ישרש יעקב שם שהביא משם הרב ת"ל וגם איהו גופיה שם סיים לפרש כפי מ"ש בפירוש אחד ותלי"ת⁹³ שזכינו לדעת קדושים בזה.

[מ] דף קיט ע"א גמרא "וכל הארץ באו מצרימה" וכולי ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א בחידושי אגדה מדכתיב "הארץ" סתם ליכא הוכחה אשאר ארצות, דאימא דקאי אארץ מיוחדת שהזכיר בקרא דלעיל מיניה דכתיב "ויחזק הרעב

בארץ מצרים" אבל מדכתיב "וכל הארץ" דרשו מיניה כל יושבי הארץ וכולי ע"ש⁹⁴, ולכאורה אין מובן לד"ק דהיאך אפשר להבין כן ד"ארץ מצרים" "באו מצרימה" דאידי ואידי חד שיעורא הוא, והכל אל מקום אחד, ויש מי שפירש דהוה אמינא הכי ד'ארץ מצרים' היא אקלי' וכל הכפרים של כל תחום ארץ מצרים וסביבותיה ומצרימה היא עיקר העיר הגדולה.

94 כתב מהרש"א דהיינו עולם התחתון, דהיינו גם שאר ארצות, והא דנקט גבי ליקוט הכסף בפרטות ארץ מצרים וארץ כנען היינו משום שמספר בהם הכתוב ארץ כנען בענין יעקב ובניו שע"כ באו לארץ מצרים וסיפור ארץ מצרים שקנה יוסף אותם ואת אדמתם בלחם.

90 תוספתא למסכת סוטה פרק ד א'.

91 תשמע קול תחנוני.

92 תהלים קטז, ה.

93 ותודה לה' יתברך.

מסכת יומא

[א] דף ט ע"ב גמרא מפני מה חרב מפני שהיתה בו שנאת חנם וכו' ע"כ, נכתב בצידו בזה יש לפרש מ"ש דוד המלך עליו השלום¹ "שלום רב לאוהבי תורתך" אלו ישראל, "ואין למו מכשול" שלא יהיו נכשלים שוב בעון שנאת חנם, אז מובטח אני ש"שברתי לישועתך ה'"² שיושיעני מן הגלות, ואמר "לישועתך" משום שעמו אנכי בצרה, ומה שסיימו בש"ס ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד ג' עבירות וכו' נראה דלאו דווקא שקולה שוה בשוה, דהרי בית בשני נתקיים יותר עשרה שנים³, ומ"ש שקולה היינו דעכ"פ נחרב כמו בית ראשון וקרוב לומר דאידי ואידי חד שיעורא הוא וק"ל, וזהו ג"כ שרמזו המשורר באומרו⁴ "יהי שלום בחילך" שלא יהיה שנאת חנם ביניהם ואז יהיה "שלום בארמנותיך" שתהיה ארץ ישראל על מי מנוחות, "למען אחי ורעי" אלו ישראל שלא יהיו בגלות, "אדברה נא שלום בך" וגם "למען בית ה' אלהינו" שלא יחרב "אבקשה טוב לך" והדברים מכוונים ע"פ האמור.

[ב] דף חי ע"ב מתניתין משביעין אנו עליך וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי לרב ישרש יעקב שהקשה דשבועה זו למה יתנו עמו, שאין עושין אותו שליח רק כשיעשה הקטרת כהלכתה, אם ישנה לתתו מבחוץ אינו שלוחם, והוי ליה קטרת זרה וח"מ והניחה בצריך עיון ע"ש. ולע"ד אפשר לומר דעיקר השבועה משום תועלת ידידה לא יהיה צדוקי ויאבד עולמו, ואם יהיה תנאי בדברים בעלמא הוא עובר על התנאי, דדברים אין בהם משום מחוסרי אמנה, אבל אם משביעין אותו ע"כ הוא נרתע מחומר השבועה שלא יעבור א'לא תשא' ואינו משנה דבר ממה שאמרו לו וישאר ישראל כשר, ומקיימים בזה "ואהבת לרעך כמוך"⁵ ו"הוכח תוכיח"⁶, וחד מן חבריאי הי"ו תירץ דלגבי ידידה אם הוא צדוקי כך היא דרכה של תורה להקטיר מבחוץ ולא הוייא קטרת זרה דלדידיה סבירא ליה בהפך, והוא יסבור דתנאי בטל ומעשה ידידה קיים, לכן משביעין אותו על כרחו והוא נכון, אבל אכתי קשה לכאורה דיאמר דאין נשבעין לעבור על מה שכתב בתורה⁷ וכיון דלשיטתיה כך היא דרכה של תורה א"כ מה מקום לשבועה זו,

1 תהלים קיט, קסה.

2 תהלים קיט, קסו.

3 יומא ט ע"א.

4 תהלים קכב, ז.

5 ויקרא יט, יח.

6 ויקרא יט, יז.

7 מכיוון שהוא מושבע ועומד מהר סיני לקיים את מצוות התורה, ואין שבועה חלה על שבועה (נדרים טז ע"ב).

ואפשר דהא דאין נשבעין לעבור וכו' הוא דברי חכמים וחדותם, ואינהו לא סבירא ליה ועל דעת מ"ש הרב גופיה לעיל, דסבירא ליה דגם במקום אונס חיילא השבועה, ודומייתא דהכי נימא אנן לעניין זה ולהכי אהנייא ליה שבועה זו.

[ג] דף כ ע"ב גמרא והכא ליכא חולשא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב המרש"א ז"ל בחידושי אגדה דע"כ לאו ביום הכיפורים הוה עובדא דגביני כרוז דהא אמר שבא המלך בדרך⁸ וכו', וקצת קשה ביום הכיפורים נמי מאי חולשא דתעניתא איכא בלילה עכ"ל. **והנה מ"ש** דהא אמר 'שבא המלך בדרך' בגירסת העין יעקב לא אמרינן 'בדרך', וא"כ אפשר לומר שהיה המלך מהלך בתוך תחום העיר וכן לילה דיום הכיפורים היה, אבל לפום גירסת התלמוד דידן צ"ל הכי⁹, ומשום שאמר ששמע קולו בג' פרסאות מסתמא שהיה בא בדרך ולא בתוך העיר, וגם דלא שכיח שיהיה ג' פרסאות תוך העיר, ומ"ש 'וקצת קשה'¹⁰ וכו', לכאורה אין מובן לד"ק דהא אמר בגמרא להידייא ד'הכא יממא', וביום וודאי דאיכא חולשא יתירה, ונראה דהכי הוא כוונת דבריו דכיון דבלילה שעבר כבר עשה סעודה

המפסקת ואכל ושתה כדבעי ליה למיעבד, א"כ ביום כשמתפלל בעוד היום גדול אז לא יהיה לו חולשא מכח תענית הלילה, א"כ אף דהוי דכהן גדול כיממא אין בה רבותא כל כך דכשאר יומי, ג"כ מאכל תלמיד חכם מו' ואילך¹¹, ומאי דכתב לה בלשון 'קצת קשה' משום דקושטא קאי יש לו חולשה חדא מכח תענית הלילה שהוא צמא למים וגם מכח היום דלא טעים מידי בצפרא כשאר יומי, והוי שפיר רבותא יותר מהא דגביני, וזה נראה לפי חומר הנושא בפירוש דברי הגאון. **ועדיין צריכים** אנו למודע"י בדברי הגאון דמאן לימא לן שלא היה ביום הכיפורים הא דגביני הכרוז, אימא דביום הכיפורים איכא ביה שפיר רבותא בכהן גדול דהכא איכא חולשא דכבר עבר כל הלילה כולה, וגם עבר מן היום כבן ו' כבן ז', ובוודאי דאיכא חולשא, אבל גביני כרוז שמכריז בסוף הלילה ואכתי בעוד לילה לא נעשה חולשא מכח תענית הלילה, וגם בדברי רש"י שפירש איכא חולשא דתעניתא להכי נתכוון שכבר עבר יותר מחצי היום, מה שאין כן בגביני הכרוז דאכתי לא נשלם הלילה עצמו, ומשום הכי לא סיים¹² דהכא ליכא חולשא

10 יעויין באוצר בלום בעין יעקב.

11 פסחים יב ע"ב.

12 רש"י.

8 כתב המהרש"א וביום הכיפורים היה בו איסור תחום ושאר תעניות לא היו בזמן שבית המקדש היה קיים.
9 שבא המלך בדרך.

ומכריו, א"כ מסתמא דהאי מעשה דינאי המלך ששמע קולו היתה בשאר הימים דלית לן שום גילוי שהיה העניין ביום הכיפורים, להכי עדיף טפי לן לפרש הש"ס הכי.

[ד] דף כב ע"ב גמרא אסור למנות ישראל אפילו לדבר מצוה וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א באגדתה¹⁴ ועיין מ"ש בעניותין בקונטרס תנא ושייר בסי' כג בס"ד.

[ה] דף כב ע"ב כמה דלא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה וכו' ע"כ, כתב מהרש"א בחידושי אגדה דהקשה המפרש וכו' משוי פנים יש בדבר וכו', ונראה לפרש דדוד בא ליטהר והודה על חטאיו וקיבל ייסורי¹⁵, ולכן מן השמים סייעוהו לשוב בתשובה, משאין כן בשאול דלא מצינו בו שהודה על חטא זה ולא קיבל עליו ייסורין, ולכן עלתה לו ע"ש, ויש מקשים דגם בשאול מצינו שהודה כשבא לפני שמואל ואמר "חטאתי שוב עמי"¹⁶, ונראה לומר דאף שאמר חטאתי והודה אבל מכל מקום לא

שלא היה ביום תענית, ומזה תשובה מוצאת למה שכתבנו בפירוש דברי הגאון משום דקושטא קאי, בהא דכהן גדול יש בו חולשא שפיר ולכן אין להקשות לה אפילו בלשון 'קצת קשה'. ויש מי שרצה לפרש דברי הגאון דהני קא מקשה על הש"ס דקאמר דגבי הכהן הגדול איכא חולשא משום יום התענית, וגבי גביני כרוז לא היה יום תענית ולא יש¹³ חולשה, ומשמע מינה דאילו היה עובדא דגביני ביום לא היה בו רבותא בכהן גדול, ועל זה קא מקשה דא דאף אם נאמר הא דגביני כרוז ביום הכיפורים אכתי איכא ביה רבותא דגביני כרוז שהוא מכריו בלילה ועדיין לא נעשה חולשה מתענית הלילה משהאין כן בכהן גדול דכבר עבר רוב היום, וזה ניתן יותר ליאמר ממ"ש לעיל בכוונתו. והנך רואה לפי מ"ש יש מקום שפיר לומר דהיא גופיה היתה כוונת הש"ס עצמה וגם דברי רש"י גופיה והדרה קושיה לדוכתא על הגאון דאימא גם הא דגביני כרוז היתה ביום הכיפורים, אבל קושטא קאי משום דגביני כרוז זה דרכו דרך ישרה שכל ימות השנה הוא עומד

13 אין לו חולשה.

14 כתב מהרש"א והא דלא מייתי ליה איסורא ממנין דמשה בחצאי שקלים ולא מנה אותן להדיא כדמפורש ביה "ולא יהיה בהם הנגף" דמשמע שהמנין שולט בו עין הרע להביא נגף, י"ל דאיכא לפרושי דלקח מהם חצאי שקלים לכפרה על שחטאו בעגל כמ"ש "לכפר על נפשותיכם" ולהגין בכך עליהם שלא יהיה בהם נגף, אבל מנין בזק לא

שייך לכפרה אלא משום איסור מנין וכן המנין בטלאים ליכא למימר משום כפרה באו לקרבן דהא כולהו מדשאוהו כדלקמן, ואין אדם מתכפר בדבר שאינו שלו, ועוד שלא הוזכר בהן לכפרה. 15 "הרב כבסני מעונוי, ומחטאי טהרני" (תהלים נא ד-ה). ועיין בשבת ל ע"א וסנהדרין קז ע"א וע"ז ה ע"א. 16 שמואל א טו, ל.

קיבל עליו ייסורין דומיא דדוד, וכוונה מהרש"א בזה דגבי דוד המלך עליו השלום איכא תרתי לטיבותא שהודה וקיבל עליו ייסורין גדולים, מה שאין כן בשאול שהודה בלבד.

[ו] דף כב ע"ב נענתי לכם עצמות שאול וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א שם דנקט עצמות דיש לחשובי בו חטא גדול במה שרדף אחר דוד מצד הקנאה וכל מי שיש בידו קנאה עצמותיו נרקבין¹⁷, לכן אמר 'עצמות' דעדיין הן קיימין ולא נרקבו מצד הקנאה לדוד עכ"ל. ולע"ד לא ידענא מנ"ל הא דלא נחשב לו עון אשר חטא מצד הקנאה בדוד, דאימא דנרקבו מצד הקנאה דהכי אמרו ז"ל כל מי שיש בידו קנאה וכו', ואייתי מקרא "ורקב עצמות קנאה", ולא פלוג בין מלך להדיוט, ואפילו הכי שייך למימר ביה עצמות דלא אמרו דניתכין העצמות לגמרי, אלא נשארינ ונרקבין ושייך שפיר שיקראו עצמות אף לאחר הרקיבה כמו הקורה שאף כשהיא נרקבת קרויה קורה, ובלאו הכי י"ל קצת דהרב ז"ל רוצה לדרוש אומרו 'עצמות' לשבח ואלו לפי סיום דברי הש"ס משמע דאינה

לשבח שאמר 'הדר חזא סיוטא בחלמיה', והכוונה משום שאמר עצמות, וגם דלא קרי ליה מלך עד שאמר נענתי לך שאול בן קיש מלך ישראל, וקא תבע אל שאול מנשמתו הטהורה למחול לו מחילה עלמין, ומעיקרא אפשר לומר דבתחילה מאי דנקט עצמות משום שרצה לדרוש שמלוכלך בטיט ובצואה, וזה שייך על עצמו ובשרו ומשום דבשר ליכא פש גביה העצמות, ותבע מהם מחילה, ואפילו הכי חזא סיוטא דאיהו כוונתו שמלוכלך בחטא וזה נוגע בנפש, עד שחזר ואמר אל שאול והיינו מנפשו על שחשדו בחטא שזה פוגם בנפשו ורוחו, אך בגירסת הש"ס דידן אף בסיפא אמר נענתי לכם עצמות שאול בן קיש מלך ישראל¹⁸, וא"כ הא דחזא סיוטא משום דלא אמר 'מלך' ולא משום העצמות.

[ז] דף כב ע"ב מפני מה נענש שאול, מפני שמחל על כבודו וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דהרי בשמואל א' יג מפורש בקרא טעם אחר על שלא המתין לשמואל¹⁹ ואמר לו הסכלת עשו וכו' ע"ש, וגם שם בסי' טו מפורש טעמא מעיין מלחמת עמלק²⁰ ומי הכריחם

19 "ויוחל שבעת ימים למועד אשר שמואל ולא בא שמואל הגלגל ויפץ העם מעליו, ויאמר שאול הגשו אלי העולה" וכו' (שמואל א' יג, ח).

20 פרק טו פסוק כג "מאסת את דבר ה' וימאסך ממלך".

17 "רקב עצמות קנאה" (משלי יד, ל), יעויין בשבת קנב ע"ב.

18 יש שגורסים בעין יעקב בלא המילים 'לכם עצמות'.

בש"ס להניח טעם אחר, ואפשר דהכי קאמר מפני מה נענש שאול ליכשל בעון המוכר בכתוב עד שאמר לו קרע ה' הממלכה וכו', ותירץ מפני שמחל על כבודו מתחילה, ודין גרמא ליה ליפול בהני ויענש, ובעיקר דברי הש"ס עיין להרב ישרש יעקב מה שהקשה בזה מדברי הר"מ דפרק ג' מהלכות מלכים בדין ח'²¹ וכו', ועיין מ"ש אנן בעניותין בקונטרס יקרא דחיי בדף סד באורך בס"ד.

[ח] דף כג ע"א גמרא הנעלבים ואינם עולבין וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב מקראי קדש שהקשה דממ"ש ואינם עולבים מודה שמשיבים רק לא יעלבום וסיים ואינם מושיבים מורה שאינם משיבין כלל ותירץ ע"ש. ולע"ד י"ל דבתחילה אמר בעניין דררא דממונא שדרכם דרך ישרה שהם וותרנים בממונם, וכשיקנו דבר מבני אדם הם 'נעלבים' ואינם מקפידין ולוקחין ביוקר כדי שירוויחו עליהם, וכשהם מוכרים להם הם נותנים להם בעניין שלא יהיו עולבים אותם והיינו רביתיהו, והדר קאמר שלא יהיו 'עולבים' אותם והיינו

רביתיהו והדר קאמר בעניין הכבוד דשומעים חרפתם ואינם משיבים, וגם י"ל דבדרך לא זו אף זו קאמר. ואמרו ז"ל²² לעולם יהא אדם עלוב עם הבריות וביותר עם אנשי ביתו ע"כ, וי"ל מאי מילה 'לעולם' דקאמר, ונראה דהכוונה בו הכי שלא יאמר אדם כיון דכללא הוא דהמעביר על מידותיו מעבירין לן על כל פשעיו, א"כ כיון שמעביר על מידותיו פעם וב' תו לא צריך, כיון שכבר אזלי להו כל עוונותיו, לכן קאמר דלעולם כל ימיו הוי זהיר במדה טובה זו משום שבכל יום ויום עושה חדשות עוונות שאדם דש בעקביו, וכיון שהוא רגיל תמיד במדה זו ראשון ראשון מסתלק²³ ותמיד יהיה שרוי בלא עון והיינו דסיים, וביותר עם אנשי ביתו שיהיה עלוב עמהם לעולם כדי שיסתלקו ממנו כל עוונות שנכשל בהם דבר יום ביומו ויהיה לעולם נקי מכל חטא ועון. אבל שאר בריות 'בל יראה ובל ימצא'²⁴ עמהם תמיד בשקלא וטריא, אלא פעם א' בשבת או פעם א' בחודש, מה שאין כן אנשי ביתו שתמיד הם שואלין ודורשין ממנו והוי ליה עלבון עמהם מעשים בכל יום.

22 תנא דבי אליהו (זוטא פרק ד) הועתק מילקוט פרשת כי תשא (רמז שצא).

23 יעויין ברמב"ם הלכות תשובה פרק ג הלכה ה.

24 לשון מליצה לנדיר.

21 כתב הרמב"ם כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו וכו', וכן כל המבזה את המלך או המחפרו יש למלך רשות להרגו וכו'.

ע"א בס"ד באורך והובא בקונטרס תנא ושייר בסי' כא'.

[יא] דף לה ע"ב רש"י בד"ה לעני
א"ל וכו' כלומר אם באו בית דין של מעלה לחייב וכו' עכ"ל, נכתב בצידו כוון בזה²⁸ שלא תאמר דכוונת הש"ס דקושטא קאי דהשי"ת מחייב העניים מכח הלל, שהרי אמר בש"ס במדרש אגדה²⁹ דג' אינם רואים פני גיהנם וחד מינייהו הווי מי שיש לו דיקדוקי עניות בתוך ביתו, לכן פירש דהכוונה בזה דאם באו מצד הדין הגמור היו מחייבין, אבל במדת הרחמים הוא דעבוד ואמר דאינו רואה פני גהינם, אבל אפשר דהנך תרתי לעשיר ורשע מחייבים אותם בפועל, מיהו מפשטות דברי רש"י מורה דקאי אכולהו תלתא, ועיין להרי"ף בעין יעקב מה שפירש דברי רש"י בעניין אחר³⁰.

[ט] דף כו ע"א גמרא כיון שעברו רוב שנותיו של אדם ולא חטא וכו'
ע"כ, נכתב בצידו אין להקשות מהא דפרק ד' דקדושין בדף פא ע"ב דרבי חייא בר אשי דאחר כמה שנים שפירש מאשתו מחמת זקנה, ואפילו הכי חטא שאמר לאשתו אנא מיהא לאיסור איכוונית והיה מתענה עד שמת וכו' ע"ש²⁵, די"ל דעל כל פנים לא חטא באיסור ממש, אלא בכוונה כמו שחשב לאכול חלב ואכל שומן, ומחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה²⁶, ורבי חייא בר אשי מחמיר על עצמו היה, ומ"ש הכא מובטח לו שלא יחטא היינו בעבירה ממש.

[י] דף כט ע"א גמרא היראה עברה קשים מעבירה ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א באגדתיה²⁷, ומ"ש אנן בעניותין ע"ד בחידושינו לנזיר בדף כג

27 כתב מהרש"א עיין בפרש"י ועיין במפרשים דרכים אחרים, ועוד י"ל ע"פ מ"ש בהוריות (דף יא) ובנזיר (כג ע"א) משל לוט וב' בנותיו, הם שנתכוונו לשם מצוה, "צדיקים ילכו בה", לוט שנתכוון לשם עבירה "ופושעים יכשלו" וגו', ואפילו הרהור בלא עבירה כגון נתכוון להעלות בידו בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה טעון סליחה וכפרה דקאמר במסכת נזיר.
28 שרש"י כתב 'אם באו ב"ד'.
29 עירובין מא ע"ב.
30 כתב הרי"ף שהרי שואלים לכל בני עולם קבעת עתים לתורה או נכשלת בעבירה ? ולכן גם אם לא היו הלל ורבי אלעזר ויוסף היו עונשים, אלא כשנמצא הלל ורבי אלעזר ויוסף יש פתחון פה לחייבם ביותר.

25 רבי חייא בר אשי הוה רגיל כל עידן דהוה נפל לאפיה (נפילת אפים בתחנון) הוה אמר הרחמן יצילנו מיצר הרע, יומא חד שמעתינהו דביתיהו אמרה מכדי הא כמה שני (שנים) דפריש ליה מנאי, מאי טעמא קאמר הכי, יומא חדא הוה קא גריס בגינתה קשטה נפשה חלפה ותנייה קמיה, אמר לה מאן את, אמרה אנא חרותא (שם זונה ניכרת בעיר) דהרי מיומא, תבעה, אמרה ליה אייתי ניהליה להך רומנא דריש צוציתא (ענף קטן שבגובה הדקל), שוור אזל אתייה ניהלה, כי אתה לביתיה הוה קא שגרא דביתיהו תנורא, סליק וקא יתיב בגויה, אמרה לי מאי האי, אמר לה הכי והכי הוה מעשה, אמרה ליה אנא הואי, ולא אשגח בה עד דיהבה ליה סימני, אמר לה אנא לאיסורא איכווני, כל ימיו של אותו צדיק היה מתענה עד שמת באותה מיתה.
26 קדושין מ ע"א.

[יב] דף לו ע"ב גמרא אלא מהו שאמר משה "נושא עון ופשע" וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה, דהניחא תיקנו חכמים לשיטתם קרא דמשה של "נושא עון"³¹, אבל מה יעשו בקרא דוידוי יום הכיפורים גופיה³² שהביא רב מאיר לשיטתיה ששם נאמר 'עון' קודם והדר 'פשע' והדר 'חטא', ולכאורה היה נראה לומר דגם זה אפשר להתפלל הכי דכשמתודים ושבים מן העוונות והפשעים נעשה להם הכל חטאת, ולא הוצרכו לסיים דממילא משמע דכמו שמפרשין בקרא דמשה נוכל גם כן לדחוק ולפרש גם קרא דוידוי יום הכיפורים גופיה, אבל מה נעשה דכשסיימו לקמן הלכה כחכמים והקשו פשיטא ותירצו מהו דתימא מסתבר טעמיה דרב מאיר דמסייע ליה קרא דמשה קמ"ל ע"כ, ורש"י ז"ל כתב בד"ה דקא מסייע ליה קרא דוידוי יום הכיפורים גופיה ע"כ, ומזה נראה שהוי ליה גירסה לרש"י בש"ס דמסייע ליה 'קרא' סתם, ולא כגירסה דידן שאמר 'קרא דמשה' ומשום הכי פירש דאקרא דוידוי יום הכיפורים גופיה קאמר, וא"כ אפוא

הדרא קושיה לדוכתא דמה יתרצו חכמים בקרא דוידוי יום הכיפורים גופיה, ואפשר לומר דכוונת הש"ס דאה"נ נוכל לפרש כמו שפירש בקרא דמשה, אבל הוא בדרך דוחק מה שאין כן לסברת רב מאיר דאתי כפשטיה שפיר, ואפילו הכי קמ"ל דהלכה כחכמים, ועל כל פנים לפום גירסה דידן דאית לן דמסייע ליה קרא דמשה קשה גם כן לכאורה דהרי כבר חכמים גופייהו תיקנו ויישבו קרא דמשה שפיר. וצ"ל ג"כ דהא דפירוש בקרא דמשה הוא בדרך דוחק ואינו כפשטו מה שאין כן לשיטת רב מאיר, ואפילו הכי קמ"ל דלא תימא משום דמסייע פשטיה דקרא דמשה הוי מסתבר טעמיה דרב מאיר והלכה כמותו אף שהוא יחיד.

[יג] דף לו ע"ב בשעה שחוטאים ישראל ועושים תשובה עשה להם הזדונות כשגגות ע"כ, נכתב בצידו הקשה הר"ף בעין יעקב כיון שהתשובה גדולה שעושה זדונות כזכויות למה התפלל משה שיעשה הזדונות כשגגות הוי לי למימר כזכויות ותירץ ע"ש³³, ולע"ד נראה דהא שעושים זדונות כזכויות

שלא יהיה נענש ויהיה עון של מזיד חשיב כשגגה, ולכן התפלל משה בשעה שחוטאין במצות לא תעשה ועושים תשובה תהא מעלה העון כשגגה, כי באותה שעה דייקא שעשה תשובה ועדיין לא בא יום הכיפורים אינו נעשה זכויות, כי אם שגגה ולעולם שכשיבא יום הכיפורים יהיו נחשבים לזכויות.

31 אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בשעה שישאל חוטאין לפניך ועושין תשובה עשה להם זדונות כשגגות וכו'.

32 "והתודה עליו את כל עוונות בני ישראל ואת כל פשעיהם" וכו'.

33 כתב הר"ף עבר אדם על לא תעשה, תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר, ואם כן על חטאים שעשה תשובה בלבד אינם נעשים זכויות עד יום הכיפורים, ונהי דאהני תשובה

היינו כשעושים מאהבה, אבל מיראה נעשות כשגגות כמו שחילקו בש"ס, והכא דקאמר שעושים תשובה סתם מיירי בשב מיראה דאז הכי הוי שנעשים כשגגות, וכגון דא בעיא צילותא דאף מיראה יקבלם ויהפוך להם הזדונות לשגגות וממילא רווחא שמעתתא דכששב בתשובה מעלייתא מאהבה דנהפכין לזכויות כמו שחילקו בש"ס.

[יד] דף לח ע"ב גמרא כל השוכח דבר א' מתלמודו גורם גלות לבניו וכולי ע"כ נכתב בצידו עיין מה שהקשה מהרש"א בחידושי אגדה מהא דפרק ג דאבות משנה י' ומה שתירץ³⁴, ועיין ממ"ש בספרי הקטן זכות אבות שם בס"ד.

[טו] דף טל ע"א גמרא עבירה מטמטמת לבו של אדם וכולי ופרש"י אוטמת וסותמת מכל חכמה ע"כ, נכתב בצידו בזה נראה לפרש הכתוב מ"ש³⁵ "הן יראה ה' היא חכמה וסור מרע בינה" ע"כ, והיא גופה קמ"ל דמי שיש לו יראת ה' ויסור מרע יזכה לחכמה ולבינה, ומכלל הן אתה שומע לאו³⁶, דאם היה בעל

עבירות ואינו יראה שמים שלא יזכה לחכמה כלל, מידי דהוי שהעבירה מטמטמת לבו של אדם. ואל קשר זה יובן מ"ש ז"ל בפסוק³⁷ "והחכמה מאין תמצא" דאין החכמה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כאין³⁸ ע"כ, והיינו מהכי טעמא דמי שהוא עניו היראת שמים לגבי ידיה מילתא זוטרתה היא ומשום הכי לבו פתוח ויזכה לחכמה, אבל הבעל גאווה שהוא חמור מג' עבירות החמורות וכאלו כופר בכל התורה כולה, אמר עליו אם חכם הוא חכמה מסתלקת ממנו³⁹, מידי דהוי שסתם עבירות מטמטמות לבו של אדם, א"כ הדין הוא בגאווה שהיא חמורה שחכמה מסתלקת לגמרי ולא פש גביה מידי לא מינה ולא מקצתה. ובעיקר דברי הש"ס ראיתי להרב פתח עינים שנזדמן לידי כעת שכתב הטעם ע"פ מ"ש ז"ל דהסניגור הנברא מהמצוה נקרא בשם המצוה עצמה, ויליף מינה דהוא הדין המקטרג הנעשה ע"י העבירה נקרא בשם העבירה עצמה, וז"ש עבירה שהוא המקטרג הנעשה מהעבירה מטמטם לבו של אדם וכו' ע"ש, ולע"ד קצת קשה

34 כתב מהרש"א בפרקי אבות שנינו כל השוכח דבר א'

ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו וכו', וי"ל דהתם נקט

ממשנתו שהם דברים שקיבל מרבו כמו המשנה ועונשו

גדול להתחייב בנפשו, והכא נקט 'מתלמודו', והיינו דברים

שבאו לו מתוך פלפול התלמוד כהויות דאביי ורבא ועונשו

גלות לבניו שלא יהיה להם שם בגלות דעתא צילותא כיומא

דאסתנא דבעי שמעתתא.

35 איוב כח, כח.

36 נדרים יד ע"א.

37 איוב כח, יב.

38 סוטה כא ע"ב.

39 פסחים סו ע"א.

שהרי לישנא דהש"ס אמר 'מטמטמת' והיינו על העבירה עצמה ולא אמר 'מטמטם' דיתפרש על הקטיגור, ולכן נראה לומר כפשט הש"ס דקאי על העבירה עצמה, והטעם לפי שאמר ז"ל שהרשעים מלאים חרטות⁴⁰ והיינו משום דכל יום ויום הם מתפחדים מפחדה של גיהינם ומתחרטים לפי שעה וחוזר ומתגבר עליהם יצר הרע ומכשילן וחוזרים ומתחרטים וכן על זה הדרך, וא"כ לבם בל עימם ומשום הכי לבם מטמטם ואבדה חכמתם, ועוד נראה פשוט משום שאמרו ז"ל⁴¹ "אם תעזבני יום יומים אעזבך" ומשום הכי העושה העבירה ומתעסק במילי דעלמא ומאבד זמנו בזה ועוזב התורה, לכם יחזור לאחור ולוקה בכפלים ולבו מטמטם.

[טז] דף נג ע"ב גמרא א"ל לרב יוסף הכי עביד רבא, א"ל יהי רצון דתירום רישך אכוליה כרכא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה דבימי אביי היו ב' ישיבות, ישיבת אביי וישיבת רבא, וברכו רב יוסף שיהיה ראש לב' וכן הוי ליה כשמת אביי באו

ישיבת אביי לרבא כמפורש פרק ט' דברכות בדף נו ע"א עכ"ל, ולכאורה יש להקשות מהא דאמר בראש השנה בדף חי ע"א רבא דעסק בתורה חיה מ' שנין, אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים חיה ס' שנין ע"כ, וגם אמר בפרק ז' דברכות בדף מח ע"א אביי ורבא הוו יתבי קמיה דרבה אמר להו רבה למי מברכין וכו' א"ל תרויכו רבנן הוויתו היינו דאמרי אינשי בוצין בוצין מקיטפי ידיע ע"כ, הרי משמע מזה דאביי ורבא היו קטנים כסוג א' קמיה דרבה ולפום סוגיא דראש השנה משמע דאביי האריך ימים כ' שנים יותר מרבא, וזה סותר למ"ש בפרק ט' דברכות בחלומות דבר הידיא וגם אמרו בפרק ה' דכתובות בדף סה ע"א חומה דביתהו דאביי אתת לקמיה דרבא וכולי משמע מזה דרבא האריך ימים יותר מאביי, וזה סותר להא דפרק ז' דברכות וסוגיא דראש השנה, וכדי ליישב כל זה צריך לגרוס בהא דפרק ה' דכתובות 'רבה' בהא, גם בהא דראש השנה צ"ל 'רבה' בה"א⁴², וכן ראיתי בנוסחאות המדויקות דידן, וגם בהא דפרק ט' דברכות גבי חלומות דבר

בספר התניא פרק יא בשם חז"ל, בראשית חכמה (שער היראה פרק ג ד"ה וראיתי) מובא בשם ספר החסידים. ויעוין בנדרים ט ע"ב.
41 ירושלמי ברכות (יד, ד) רבי שמעון בן לקיש מצטט את הביטוי מתוך המדרש.
42 בגמרא שלנו הגירסא 'רבה'.

40 מאמר קדמונים מובא בחיבור 'יפה הישועה' לרב ניסין גאון 'והכדי אלרשעים לא יזלו נאדמין עלי מה פאתהם' ותרגומו 'וכן הרשעים לא יפסקו מלהתחרט על מה שחלף', ובאברבנאל (בראשית כג) הזכירו וכתב 'כמו שזכר החכם', ובמקום אחר שמואל א יג כתב כמאמר המדיני. וכן מובא בעקידה (שער סז), בשבט מוסר (פרק כה) בשם רז"ל (וכן

ברכת אליהו ז"ל בפרשת וזאת הברכה שיישב כן, אבל כד נידוק⁴⁷ שפיר ניהזי דאין זה מן היישוב כלל, שהרי הגאון מהרש"א אייתי בידיה סיום הכתוב "דמלאו ידיכם" וכו', שזה נאמר אחר שעשו בני לוי כדבר משה ויפול מן העם כג' אלפי איש ויאמר משה "מלאו ידכם היום לה' איש בבנו ובאחיו", הרי שאחר מעשה הגיד לנו הכתוב שהרגו קרוביהם, וא"כ הדרא קושיית מהרש"א לדוכתא דעדיפא מינה וקשה מינה שהיא קודמת, וגם היא בעניין העגל גופיה, והרב ברכת אליהו כנראה דלא פתח לה פיתחא להאי פרשתא לקרא דפרשת כי תשא.

[יח] דף עב ע"ב גמרא שמא תאמר פחות שבהן הוא ת"ל "בי מלכים ימלוכו" ופרש"י וגדול הוא הממליך מן המלך וכו' ע"ש, נכתב בצידו, ולע"ד יש לפרש דמשום דקרי להו ללומדי תורה מלכים ומאן מלכי רבנן⁴⁸, א"כ הוי ליה כתר מלכות עם כתר תורה, וטובים הב' מן הא', מה שאין כן בשאר הכתרים שאין להם לכל אחד כי אם כתר אחד, אבל כתר תורה מושך עמו כתר מלכות וב' ועלתה לו⁴⁹. ואפשר דזהו שאמר שלמה המלך

הידייא צ"ל ג"כ 'רבה' בהא, והא דהכא שאמר לו יהי רצון דתירום רישך אכולי כרכא רצה לומר שיהיה גדול הדור, וכן ה"ל כמ"ש בע"ז⁴³ בעניין ההוראה עד מ' ופריך והא רבא אורי, וכל ימיו לא היו אלא מ' והיינו שלא היה בעירו גדול הימנו, וברכת רב יוסף דהכא⁴⁴ הוא דאהניא ליה שזכה לכך, ואי בעית אימא דתרי רבא הוו.

[יז] דף סו ע"ב גמרא שבטו של לוי לא עבד ע"ז, איתיביה "האומר לאביו" וכולי ע"כ, הכתב בצידו כתב מהרש"א באגדתיה קצת קשה אדפריך מקרא דוזאת הברכה, ליפרוך מקרא דפרשת כי תשא⁴⁵ "והרגו איש את אחיו" וכולי "מלאו ידיכם היום כי איש בבנו ובאחיו"⁴⁶ עכ"ל, ולכאורה היה נראה ליישב משום דקרא דפרשת כי תשא הוא ציווי והיה אפשר דקאמר בדרך גוזמא ורבותא דאפילו אם יהיה אחיו יפגעו בו, אבל אפשר שלא מצאו מקרוביהם דשבט לוי לא מינה ולא מקצתה, להכי אייתי מקרא דוזאת הברכה דכיון דשבחינו קרא בהכי משמע וודאי דמצאו בפועל מקרוביהם. וראיתי אחרי רואי להרב

48 וגם ע"פ גיטין סב ע"א. המקור בבית יוסף אורח חיים סימן א (בד"ה ומ"ש ע"כ הוזהיר שתעזו).
49 הכוונה לשני כתרים, 'עלתה לו' לשון מליצה ע"פ יומא כב ע"ב 'עלתה לו דוד בשמים'.

43 ע"ז יט ע"ב.

44 ביומא.

45 שמות לב, כז.

46 שמות לב כט.

47 כוונת רבינו שנדקדק בזה.

עליו השלום באשת חיל דבתורה מישתעי קרא ודבר שהיה בכלל אמר מר "רבות בנות עשו חיל"⁵⁰ ר"ל כמה כתרים הם, אבל "ואת עלית על כולנה" דכתר תורה עדיף מכולם משום שיש בה גם כן כתר מלכות, ומעלין בקודש והיינו אומר "ואת עלית" שהוא המעולה ועדיף שבהן וכאמור.

[יט] דף עב ע"ב לא זכה נעשית לו זרה הימינו ופרש"י ונשתכחת הימנו ע"כ, נכתב בצידו ולע"ד אפשר לומר דהכי קאמר זכה ללמוד תורה לשמה כמו שפרש"י נעשית לו זר "עטרת תפארת תמגנך"⁵¹ ודבריו נשמעין, כיון דנאה מקיים נאה דורש וגופו מכובד על הבריות ע"ד שאמר התנא⁵² העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, אבל לא זכה ללמוד תורה לשמה ולקיימה אז נעשית לו זרה שלא יזכה לכל המעלות התלמיד חכם, לא מינה ולא מקצתה, שאין דבריו נשמעים ואין גופו מכובד על הבריות, וכאלו הוא זר מן התורה, שאינו תלמיד חכם וחשיב כהן רבים עתה עמי הארץ וגרוע יותר, וע"ד שאמר לקמן שכל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם, והכוונה בו ג"כ הכי שאין דבריו נשמעים כדין תלמיד

חכם וגם אין נוהגין כבוד כדין כבוד שאר תלמיד חכם הירא שמים וגם יש בכלל שכל דינים דאישתני למעליותא התלמיד חכם שמצווין לעשות מלאכתו כמ"ש הכא גם בדיני ממונות ומיסים וכיוצא כולוהו בדילי מיניה ולכל זה אמר דנעשית לו זרה הימינה וכאמור.

[כ] דף עב ע"ב כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל מה בא ללמד בזה, ונראה ע"פ מ"ש מוהרי"ט בח"א בסימן ק' על חכם אחד שדרש ברבים דהתלמיד חכם לא מתבעי מיניה דינא כלל, ואייתי סמוכות מלשון הזוהר, והוא ז"ל כתב להפך דאדרבה יותר נפרעין ממנו וכו' ע"ש, והדברים עתיקים כמ"ש בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת ויחי ע"ש באורך. ואיכו⁵³ השתא היא גופה קמ"ל הכא באומר כל תלמיד חכם וכו', ובא לרבות בהאי 'כל' דאף שהוא גדול ותורתו אומנותו יומם ולילה לא ישובות, ובתורה יהגה לא תאמר דאם חטא ואין תוכו כברו, כבודו במקומו מונח, מידי דהוי שגם בבית דין של מעלה אין מענישין אותו, וכמו המשל שהביא אותו חכם דקושטא קאי שאין בדבריו ממש,

52 אבות פרק ו' משנה א.
53 אולי צ"ל 'איפר'.

50 משלי לא, כט.
51 משלי ד ט.

מרבה רימה, מה שפרשתי לפי דברי הש"ס דהכא.

[כג] דף עז ע"א גמרא עיף ממאי לאו מרחיצה וכו' ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה דאימא עיף מן חולשא דאורחא וזה יותר קרוב ממאי דפריך עלה, ודילמא מנעילת הסנדל משום דנקט הכתוב "ועיף צמא במדבר", ויש מי שיישב משום דלא אמר הכתוב 'מן' המדבר.

[כד] דף עז ע"ב רש"י בד"ה פקחין פקחוני עשאוני פקח, נכתב בצידו נראה פשוט דר"ל בזה שלא תאמר דמפקחין לכל אדם אלא כמו רבא ודכוותיה השותים לפי מידה כמ"ש לעיל סמוך ונראה 'זכה נעשה ראש' וכו', ופירש רש"י עלה הכי⁶⁰, וסיימו לא זכה נעשה רש, היינו עני הדעת מן החכמים משום ששותה יותר מדאי ומאבד ימיו בשכרות, תורתו מתי נעשית, ועליו נאמר⁶¹ "אם תעזבני יום" וכו', וגם 'ברייחני' המרגיל עצמו בריח טוב ובשמים הרבה משתעמם כמ"ש בפרק קמא דבב"ק⁶² בפסוק⁶³ "וישכיבוהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים", רבי אלעזר אמר זיני זיני, ופירש

ואדרבה גדול עונו מנשוא ומינה דגם בהאי עלמא "לא נאווה לכסיל כבוד"⁵⁴ ואינו כסוג "כבוד חכמים ינחלו"⁵⁵. וסיימו בש"ס דאף נקרא תועבה ואייתו ראייה מקרא וכיון שנקרא "תועבת ה' " א"כ היאך מצינן לכבדו ולקרב את אשר מאוס ומתועב אצל השי"ת, ומי שבא לכבדו ולקרבו ולהביאו אל ביתו משום תורתו קא עבר אקרא⁵⁶ "דלא תביא תועבה אל ביתיך" וכו' ועל זה אמר⁵⁷ הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו⁵⁸.

[כא] דף עה ע"א גמרא לישנא מעלייא נקט דכתיב "אכלה ומחתה פיה" וכו' ע"כ, נכתב בצידו ועוד יש ראייה ממ"ש יוסף הצדיק "כי אם הלחם אשר הוא אוכל"⁵⁹ והיינו באשתו אמרו ונקט ביה לשון אכילה.

[כב] דף עה ע"ב מכאן לימדה תורה דבר אחר שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה ע"כ, נכתב בצידו נראה לומר דלא אמר הכי אלא בסעודה הרשות אבל בסעודת מצוה וודאי שאפילו ביום יאכל ויהנה ויערב, ועיין מ"ש בספרי הקטן זכות אבות בפרק ב' משנה ח' מרבה בשר

59 בראשית לט, ו.

60 כתב רש"י שמפקח לבו בחכמה.

61 משלי ג, א.

62 ב"ק טז ע"ב.

63 דברי הימים ב' טז, יד.

54 משלי כו, א.

55 משלי ג, לה.

56 דברים ז, כו.

57 חולין מד ע"ב.

58 לשון מליצה שהוא דומה לת"ח ואינו ת"ח כלל.

ומלבד טעם הש"ס אפשר לומר משום דראשי תיבות יין הוא: ישרים, יראים נביאים, ור"ל דלהם לבדם נאה ויאה לשותות כמ"ש רבא חמרא וריחני פקחין, ועליהם אמר הכתוב "ויין ישמח לבב אנוש" אבל לשאר אינשי טפשאי לא, ובזה פירש המפרש מ"ש⁶⁷ נכנס יין יצא סוד ר"ל להניג' בלבד יגלה סודו: כמ"ש "סוד ה' ליראיו" "ואת ישרים סודו" "כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים", אבל לשאר בני אדם לא יגלה סוד.

[כה] דף עז ע"ב גמרא רב אשי אמר ההוא רב חייא בר אשי הוא דאזל לגביה דזעירי רביה ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דזה הוי מחלוקת במציאות דחד אמר שהרב הלך אצל התלמיד וחד אמר איפכא, ומקום י"ל בדרך אפשר דכוונת ד"א בזה דרב חייא הוא דאזל קודם לגבי רבו ומשום שאמר יהי כבוד תלמידך חביב עלך כשלך⁶⁸, לכן קרוב להיות כפריעת בעל חוב מצוה⁶⁹ שכן דרך האהובים לבקר זה לזה וכשילך הקטן קודם, יבוא הגדול אח"כ אצלו וגדולה אהבה. אבל אנן קא בעינן דאם לא בא

רש"י מיני בשמים הרבה, רבי שמואל בר נחמני אומר בשמים שהמריח בהם בא לידי זמה ע"ש, וכבר ידעת מש"ה "זנות תירוש ויין יקח לב", ומ"ה פירש רש"י עשאוני פקח והיינו על רבא ודעימה וקאי אתרוייהו על חמרא וריחני, ולכולי עלמא השותין ומריחין יותר לא, ומ"ה לא אמר בש"ס מפקח סתם אלא פקחין על רבא ודכוותיה דווקא וכאמור, ומ"ש נעשה רש והיינו בדעתו, משום שהוא⁶⁴ 'שליח כסיל'⁶⁵ ששולחו לבטן ועולה לראש ומשתכר ויהיה עני הדעת, ונראה דמשום הכי אנו אומרים בכלל דברי שלום להאהובים 'במקום שיחנה יהנה'⁶⁶ ר"ל שישאר השתייה כדת באותו פרק ובאותו מקום בבטן ולא יצא חוץ ממקומו ויעלה לראש וישתכר, רחמנא ישיזבין מהאי דעתא. עוד אמר הכא אמאי קרי ליה יין שמביא יללה לעולם, ופרש"י שע"י היין רב הניאוף ופורענות באה לעולם ע"כ, ולע"ד משום שע"י שמשתכר ולבו בל עמו הוא מתקוטט עם בני ביתו וחבריו ובאים עד קללה ועד הכאה, ויהיה ביניהם קול צעקה ויללה ביתר שאת וכנודע,

64 היין.

65 ע"פ "מקצה רגלים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל" (משלי כו, ו), פרש"י מי ששולח דברים ביד כסיל הוא מקצה רגלי שלוחים הרבה לחזור ולתקן מה שעיוות הראשון אשר שלחו תחילה, ושותה חמס- שחברו זועף עליו על שליחות הכסיל.
66 ר"ל שישאר בבטן.

67 סנהדרין לח ע"א.

68 אבות פרק ד' משנה יד'.

69 כתובות פו ע"א. הכוונה שרבו הוא בעל חוב מכיוון שרבו חייב בכבוד התלמיד, וכאשר התלמיד הולך ראשון לבקר את רבו ורבו יבוא לבקר אותו אח"כ, בכך הוא עוזר לו לפרוע את חובו.

קודם התלמיד אצל רבו אי מצי לילך הרב קודם דאז אין בה סרך שום מצוה בפרוע פרעות, ויש לדייק קצת האי פירוש דלא אמר ד"א אנא 'חזיתיה' לרב חייא דאזל⁷⁰ וכו', והעניין בהפך משמע וודאי דלא פליגי כלל במציאות ופירוש הדברים כמ"ש, אלא דקצת קשה לזה דכל הפוסקים ז"ל כתבו דבעייא דלא איפשיטא ולא התירו להרב לילך אצל התלמיד כלל, ואם איתא לפחות הוי ליה להתיר באופן אם קדם התלמיד והקביל לרבו דמצי ג"כ להרב להחזיר ולבקר לתלמיד ואמאי אסרו בכל גוונא⁷¹.

[כז] דף פג ע"ב גמרא אמר ש"מ אדם רשע הוא וכו' ע"כ, בגירסת העין יעקב איתא אמר להו רב מאיר ש"מ וכו', ונראה דמילת 'להו' הוא טעות סופר שהרי אחרי זה אמר אמרו ליה אמאי לא אמרת לן מר וכו', ואי שא"ל קודם שהוא רשע הרי הודיעם שפיר קודם דיהבי ליה כיסייהו, ואינהו הוא דאפסידו לנפשייהו, לכן וודאי שהיא טעות סופר, וכן הוא בכל גירסאות הש"ס המדויקות אמר סתם ופירש שאמר בליבו, ולכן לא מסר ליה

כיס דידיה, וכשאירע האי עובדא אח"כ אמרו לו אמאי לא אמר לן מר, והשיב להם שהוא חשש ומספק לא מסר לו, אבל לאחזוקי בוודאי ולימא להו שלא ימסרו לו לא, אבל עדיין י"ל קצת על רב מאיר כיון דאיהו גופיה חשש ובדיק בשמא הוי ליה לקיים בזה "ואהבת לרעך כמוך"⁷² "ופתח פיך לאלם"⁷³ ולא לישתוק, וכבר יהיה אמר⁷⁴ ממון חבריך חביב עליך כשלך והקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה⁷⁵.

[כז] דף פג ע"ב גמרא איתחזי ליה בחילמיה וכו' ע"כ, נכתב בציודו כתב מהרש"א בחידושי אגדה יש לעיין בזה לפי מ"ש בפרק הרואה דחלום אמיתי ע"י מלאך, וחלום השקר ע"י שד, וא"כ זה החלום וודאי לא היה ע"י מלאך להודיע לבנו שיגנוב לו כיסו של רב מאיר, וע"י שד נמי אינו שהרי אמת היה שהצניע רב מאיר כיסו שם, ותירץ שהחלום היה ממין החלומות שאמר שהולך אחר הפה, וזה האיש כידור הרהר ביום על מעותיו דרב מאיר היאך אפשר להגיעם לידו ובעל החלום הראה לו כפי מחשבתו שימצא

70 כדרכו וכו', כתב הריא"ג דכיון דלא פשטוה בעיין מינה בגמרא דילן לא סמכינן עלה ומשבשתא היא וכו'.

72 ויקרא יט, יח.

73 משלי לא, ח.

74 אבות פרק ב משנה יב.

75 יבמות קכא ע"ב, ב"ק נ ע"א ירושלמי ביצה ג, ח.

70 אלא אמר רב חייא בר אשי הוא דאזל לגביה'.

71 כתב הבית יוסף (בסי' תריג בד"ה ומ"ש או להקביל) איבעיא להו הרב אצל התלמיד מאי ולא איפשיטא ופסק הר"ן לאיסור, וכתב הרא"ש והר"ן דאע"ג דתניא בתוספתא ההולך להקביל פני רבו או פני תלמידו עובר

מקום לגנוב כיסו עכ"ל. **ושיחתו** צריכה תלמוד גדול דאכתי יש לשאול דהאי בעל החלומות שהראה לו כפי מחשבתו מי הוא זה ואיזה הוא, מלאך וודאי אינו שיראה לו ליקח כיסו דרב מאיר בעל הנס, ושרד נמי אינו כיון שהגיד לו האמת וזה לא יתגלה ע"י השד שדרכם "אשר פיהם דבר שוא"⁷⁶, וגם דקושטא קאי דכל החלומות הם ע"י היראה שמהרהר ביום כל אחד לפי עניינו וכמש"ה⁷⁷ דעיונך על משכבך סליקו והיאך אפשר שיגידו לו לזה האיש הרע כידור תהפוכות האמת באותו פ' ובאותו מקום ליטול ממון דרב מאיר והדרא הקושיא לדוכתא וכמו שיראה הרואה. **וצריך** לומר בדוחק דעיקרו בא מלאך והודיעו האי מילתא אבל אליה וקוץ בה דקא יהיב בדעתיה להגיד החלום בשחרית לרב מאיר גופיה, ובא רב מאיר והוציאו מדעתו ואמר לו דבי שימשי בטליה, עד שהלך רב מאיר ונטריה כולי יומא, ומסתמא שידע כידור בזה כיון שהוא בעל האכסניא דידיה ומזה הוי ליה למפריע⁷⁸ צערא יתירה בזה, ולכן הגיד לו המלאך בזה כדי לצערו, וסוף סוף רב

מאיר לא נעשה לו שום היזק בזה וחשיב כאלו לא הגיד לו בתחילה כיון דלא נפיק מינה שום חורבא, זהו הנראה לפי חומר הנושא. **וע"פ** עיקר האי עובדא דאיתחזי ליה אבוה בחלום ואמר לו תא שקיל כיסא דמנח ארישיה בזה אפשר דהיינו שאמרו על אומות העולם דאין בהם אמונה אפילו בקבר⁷⁹, ו"ל דאף כשהם בקבר אם הניח א' אצלם בקבר איזה אמונה⁸⁰, אין בהם אמונה שיש לחוש שילכו ויגידו בחלום לקרובים כדי שיטלו, שהרי אשכחן הכא אפילו ברשעי ישראל שבא כידור אצל בנו ואמר לו תא שקיל וכו', לולי ה' שהיה לו א"כ כל שכן וק"ו אצל אומות העולם, לכן שומר נפשו ירחק מהם אפילו כשהם בקבר והרחק מן הכיעור ומן הדומה לו, דלאו כל שעתא ושעתא מיתרחיש ניסא, וגברא כרב מאיר בעל הנס שהוא מלומד בניסים.

[כת] דף פה ע"ב מתניתין שבין אדם למקום וכולי, עבירות שבין אדם לחבירו וכו', ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש הרי"ף ז"ל בעין יעקב⁸¹, ודבריו קשים

81 כתב הרי"ף על עין יעקב, דרש רבי אלעזר בן עזריה וכו' עבירות שבין אדם למקום וכו', וקשיא לן מה הוסיף עוד רבי אלעזר בן עזריה לדרוש יותר מהאמור קודם, ואם בא להביא ראיה מן הכתוב שאמר "לפני ה' תטהרו", א"כ לא היה לו לחזור ולומר עבירות שבין אדם למקום וכו', אלא א"ר אלעזר מניין שנאמר "מכל חטאתיכם לפני ה' וכו', עוד נבאר מה דעתו דרבי עקיבא אם בא לפרש או

76 תהלים קמ"ד, ח.
77 בדומה ל"רעיונך על משכבך סלקו" דניאל ב, כט.
78 צ"ל למפרע.
79 רמב"מ מאמר ב תרביץ נא, ב (תשמב) 281-292 על הנושא.
80 כלומר דבר לשמור.

לע"ד וכמ"ש בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת אחרי ע"ש, וגם עיין מ"ש לקמן בפרק קמא דראש השנה בדף טו ע"ב.

[כט] דף פה ע"ב האומר אחטא ויום הכיפורים מכפר, אין יום הכיפורים מכפר ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש שם בס"ד להביא סמוכות לזה מקרא דעיצומו של יום גופיה⁸².

[ל] דף פו ע"א גמרא ד' חלוקי כפרה וכו' ע"כ, נכתב בצידו מקשו עלה ממ"ש בש"ס במדרש אגדה⁸³ כל העונה אמן יהא שמא רבא בכל כוחו קורעין לו גזר דין של ע' שנה, וכן⁸⁴ המעביר על מדותיו מעבירין לו על וכו', וכן אמר כמה תיקונים שהם קלים לחוטא שיוכל להיות נקי בהם מעל חטא ולא יצטרך חלוקי

כפרה הללו. **ולע"ד** אי מהא לא אירייא דהתם הכוונה בו דמי שהוא נוהג בכל ימיו לנהוג במדה טובה בזה אז אועיל לו כשחוטא אח"כ או לקרוע גזר דין שמקודם, אבל כשיחטא קודם ואין בו מן המדות הללו מקודם ויבוא עכשיו לשוב בתשובה, אז אמר ד' חלוקי כפרה הללו עד שיתכפר לו על מה שקילקל, ובדברים שהם קלים לא סגי ליה כי כנגד מה שנהנה מן העבירה צריך להצטער בעניין התשובה, ובעיקר האי סוגיא עיין להתוס' יום טוב בפרק ד' דאבות משנה יא' מ"ש⁸⁵, ועיין בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת תצוה מה שהארכנו בזה בס"ד.

[לא] דף פו ע"א גמרא גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם

82 רבינו כתב בויקרא יצחק בפרשת אחרי בד"ה (ואגב י"ל) מלשון כפרה הנאמר ביום הכיפורים יש במשמע דעיצומו של יום מכפר בכל גוונו, כמו דאיתי רבי ראיא לשיטתה ת"ל "יום הכיפורים הוא" מכל מקום, ואפשר דהאי ראיא דקא מייתי על עיקר הכפרה בלבד ולא דבעי לאפוקי מיניה הא דלשבים בלבד, ועוד אפשר לומר דאסיפא דקרא קא סמין מדסיים בה "תטהרו", והכוונה בו דאימתי יכפר עליהם כשיטהרו את עצמם מקודם ויעשו תשובה שלימה אז מהני, ובלאו הכי לא, וכמו שכן פירוש הרי"ף ז"ל בעין יעקב ביומא שם ע"ש, וגם אפשר דהוציא זה הרמז מן המילים 'לטהר אתכם' דלכאורה הוא יתירה דוודאי ע"י שיכפר עליהם נטהרים אבל מזה יש לדייק דהכי קאמר דכיון דעיקרו אתא לטהרם א"כ בעינן שיהיה טהר גברא בתשובה מעלייא, אבל בלאו הכי דומה לטובל ושרץ בידו והויא טהרתם ע"ד סגיא נהור ולא שייך ליקרות טהורים לא מינה ולא מקצתה וכו'.

83 שבת קיט ע"ב.

84 ראש השנה יז ע"א.

85 כתב תוס' יו"ט התשובה היא החרטה וההכנעה והם עיקרי התשובה, והוידוי בלי הכנעה אינה כלום.

לחלוק, כי לא נודע לנו כוונת דבריו, ועוד מהו זה שאמר "אשריכם ישראל" וכו', ועוד למה הביא ראיא מפסוק "לפני ה' תטהרו" ולא הביא ראיא מפסוק "וזרקתי עליכם מים טהורים", ועוד קשה מאי ואומר "מקוה ישראל", ונלע"ד שרבי אלעזר בן עזריה דרש המקרא וממנו שנה לומר שהעבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר, ובזמן שיש לו ג"כ עבירות שבין אדם לחברו תלויה כפרת עונותיו שבין אדם למקום עד שירצה את חברו על מה שחטא עם חברו, וכיון שהוא מרצה אותו ומפייסו אז הקב"ה מתרצה לו לכפר לו עונותיו שחטא בינו לבין המקום ברוך הוא, וזה הדבר דרש רבי אליעזר מדכתיב "כי ביום הזה יכפר עליכם" וכו' וחזר ואמר "לפני ה' תטהרו", והרי כבר נאמר לטהר אתכם, מה צורך לומר עוד טהרו, אמנם בא לומר "כי ביום הזה יכפר יום הכיפורים עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה'", דהיינו עבירות שבין אדם למקום בתנאי שתטהרו אתם בני אדם מעבירות שביניכם לביניכם, דהיינו עבירות שבין אדם לחבירו, ואם לא תטהרו בעבירות שבים אדם לחבירו, גם יום הכיפורים לא יכפר לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' שהם בין אדם למקום וכו'.

שנאמר "ארפא משובותם" ע"כ, נכתב בצידו י"ל אמאי לא אייתי ג"כ מקרא⁸⁶ ד"לכו ונשובה אל ה' כי הוא טרף וירפאנו" הכי משמע דע"י התשובה ירפא אותנו, וכי תימא דהאי קרא לא משמע רפואה אלא לחוטאים, א"כ גם בקרא ד"ארפא משובותם" אימא הכי, ומנא ליה למימר דלכל העולם מביאה רפואה, וראיתי למהרש"א באגדתיה שדקדק אמאי לא הביא מקרא⁸⁷ ד"ושב ורפא לו", ותירץ דהתם לאו רפואה ממש קאמר אלא שכינה הסליחה בלשון רפואה וכו' ע"ש⁸⁸, ולע"ד לא ידענא מאי בינייהו דאם תאמר דקרא ד"ושב ורפא לו" על ענין סליחה הוא גם בקרא דהש"ס נמי הכי ומה שרצה לחלק ביניהם אינו מובן, וגם דעכ"פ משמע מן הכתובים תרתי רפואת הנפש ורפואה הגוף ואמאי לא הביא מכולהו, ולכאורה עדיין צריך יישוב, וגם בזה יש לפרש מש"ה בפרשת האזינו "ראו עתה"⁸⁹ אין 'ועתה' אלא תשובה⁹⁰ דע"י זה "מחצתי ואני ארפא" כמ"ש שמביאה רפואה לעולם, והיינו שאמר הכתוב

פרשת בשלח "אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך"⁹¹ וכו' ר"ל שמכאן ואילך תשמע ותחזור בתשובה אז⁹² "כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אשים כי אני ה' רופאך" שמביאה רפואה לעולם, וכאמור והנה רז"ל הקשו מאחר שלא אשים רפואה למה? ותרצו ואם אשים אני ה' רופאך, ועדיין י"ל דבתחילה הכתוב אמר לשון עתיד וסיים⁹³ 'והאזנת' ושמרת' ולא אמר 'ותאזין' וכו', וכבר בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת דויצא בדף לא ע"א יישבנו לזה ע"ש, ועוד י"ל ע"פ מ"ש ז"ל דהיצר הרע נדמה לצדיקים כהר גבוה ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, אך צריך איתערותא דלתתא והבא ליטהר מסייעין אותו, והיא גופה קמ"ל באומר "אם שמוע תשמע" וכו' ר"ל שיעשה התעוררות ורוצה לשמוע לקול ה' מבטיחך אני שכן יאמר ה' ומהאזנת⁹⁴ ושמרת "וכל המחלה אשר שמתו במצרים" זה יצר הרע שהוא חולי הנפש שהיה במצרים דמה אלו אף אלו⁹⁵, "לא אשים עליך" לא מינה ולא מקצתה, מידי

86 הושע ו, א.

87 ישעיהו ו, י.

88 כתב המהרש"א יש ליישב ד"ושב ורפא לו" לאו ממש רפואה קאמר אלא שכינה הסליחה בלשון רפואה, והכי מפורש במסכת מגילה (יז ע"ב) דרפואה סליחה קאמר, אבל הכא "משובותם" דקאמר משמע דעדיין מקצת משובתו עליו ועדיין לא נסלח, אלא ד"ארפא" ממש קאמר דתחלת תשובתו מביא רפואה לעולם.

89 "ראו עתה כי אני הוא ואין אלהים עמדי, אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל" (דברים לב, לט)

90 מכילתא בשלח שירה פרשה ה'.

91 שמות טו כו.

92 המשך הפסוק.

93 בלשון עבר.

94 צ"ל והאזנת.

95 מדרש תהלים א, כ, טוה.

דהוי "כי אני ה' רופאיך" מיצר הרע והוי משום שהתחלתם לעשות התעוררות לכן הוי ליה סייעתא דשמיא והקב"ה עוזר "ומושיע ומגן הוא לחוסים בו"⁹⁶ וכמדובר.

[לב] דף פו ע"ב גמרא גדולה תשובה שדוחה לא תעשה שבתורה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת וישב מ"ש שם בס"ד.

[לג] דף פו ע"ב גדולה תשובה שזדונות נעשות כזכויות וכולי ע"כ, נכתב בצידו ראיתי למהרש"א ז"ל באגדתיה שכתב דלכאורה דבר תמוה דנמצא חוטא נשכר, וי"ל דעושה תשובה מאהבה וודאי דעושה תשובה גמורה, ומוסיף במעשים טובים יותר מכדי הצורך לאותו עון, ואותם מעשים טובים שמוסיף הם נעשים לו כזכויות, וקרא דמייתי מוכיח כן, שאמר⁹⁷ "ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה" עליהם חיה יחיה, דמשמע משפט וצדקה שהוסיף לעשות על תשובה עליהם חיה יחיה, ועד"ז יש לפרש במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד⁹⁸, ועוד

כתב בזה ד"א בפרק אין עומדין ע"ש. **ולע"ד** דלא ניחא למרייהו דאמר עליהם הכי על 'עשיית תשובה מאהבה דמצינן חוטא נשכר', וישתקע הדבר ולא יאמר עלייהו שוב כסוג חוטא ודומה לזה אמר⁹⁹ אם היה בעל תשובה אל יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, וגם כתיב¹⁰⁰ "ובשוב רשע מרשעתו" "לא תזכרנה"¹⁰¹ וכולי, וזה אפילו השב מיראה כל שכן מאהבה, והאי פירוש שפירש הרב הוא תמוה לכאורה דאם על אותן המעשים הטובים שמוסיף, קאמר דנעשין כזכויות, מאי רבותיה בזה הא וודאי האי תוספת הן עניין זכיות ומעשים טובים מידי דהוי שכבר ששה¹⁰² כל הצורך לתשובתו הרמת¹⁰³ ה"ה¹⁰³, והאי העדפה היא למצוה בפני עצמה דאין הקב"ה מקפיד שכר כל בריה ואפילו שכר שיחה נאה¹⁰⁴, ומהיכא סלקא אדעתך דאזלא לאיבוד כל אותה תוספת ומאי גדולה תשובה בזה, ומ"ש וקרא דמייתי מוכיח כן וכו', לא ידעתי מהיכן משמע מיניה דקאי על התוספת, וגם לישנא דהש"ס שאמר שזדונות נעשות כזכויות ומייתי האי קרא עלה וודאי שרוצה לפרש הכתובים מ"ש

100 יחזקאל יח, כז.

101 יחזקאל יח, כד.

102 צ"ל עשה.

103 לשון מליצה משמואל.

104 ב"ק לח ע"ב.

96 משלי ל, ה.

97 יחזקאל יח, כז.

98 ברכות לד ע"ב (פרק אין עומדין) דברי רבי אבהו ורבי יוחנן חולק על זה.

99 ב"מ פרק ד' משנה י'.

‘עליהם’ היינו ע”כ מה שעשה ואף על העבירות וכדפירש רש”י¹⁰⁵, וזהו קושטן של דברים באומר שזדונות נעשות זכויות, ומאי דבעי מר לפרש ג”כ למ”ש במקום שבעלי תשובה עומדין וכולי, הא נמי לא שמיעא לי כלומר לא סבירא ליה למעוטי את שבח השבים, ועוד דלפי דבריו מ”ש במקום בעלי תשובה עומדין וכולי, הוא מיירי בשב מאהבה א”כ אמאי אמר שם ופליגי דרבי אבהו וכולי, אימא דרב יוחנן מיירי בשב מיראה ורבי אבהו בשב מאהבה, וע”ד מה שיישבו הכא אלא לאו דמעיקרא דדינא לא מצינן לפרש כן, והנכון כפשט הדברים וכבר פירש המפרש טעמים לשבח להאי מילתא ואין תימה, ומסיים דעוד כתב בזה בפרק אין עומדין סבר ג”כ ימדנו על ד”ק בפסקי הקטן ויקרא יצחק בפרשת תצא ע”ש באורך.

[לד] דף פו ע”ב בא וראה שלא כמדת הקב”ה וכו’ ע”כ, עיין מ”ש בספרי הקטן זרע יצחק בפרשת תצוה בדף כה ע”א.

[לה] דף פו ע”א גדולה תשובה שאפילו יחיד עשאה מוחלין לו ולכל

העולם וכו’ ע”כ, נכתב בצידו בזה אפשר לפרש מש”ה¹⁰⁶ “שובה ישראל עד ה’ אלהיך” ר”ל דזימנן שאפילו יחיד השב אהנייא ליה כאלו כולם כאחד, “קחו עמכם דברים”¹⁰⁷ וכו’, “אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב” וכו’, ורצה לומר ד”אלהים חשבה לטובה”¹⁰⁸ שכל העולם כולו מוחלין עוונותיהם, ותכלית העניין ע”ד שאמר לעולם יחשוב שהוא וכל העולם שקול, עשה מצוה אמר אשריו שהכריע עצמו וכל העולם לזכות, ובהכי אתי שפיר דפתח בלשון יחיד¹⁰⁹ וסיים ברבים, גם דברבים נקט ‘דברים’ אמר אליו לרמוז להאמור דאף שהם לא עשו תשובה בפועל אלא ע”י תשובה אותו יחיד אהנייא להו. **ובעיקר** הכתוב יובן ע”פ מ”ש לעיל בדף פה’ ע”ב עבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר, ופירש הרי”ף דהא בהא תלייא ע”ש, והיינו אומר תחילה “קחו עמכם דברים” והינו בעבירות שבין אדם לחבירו יפייסו זה את זה והדר “ושובו אל ה’” והיינו בעבירות שבינו לה’, ואז אמר אליו “כל תשא עון” שיכפרו לו על כולם כאחד, ואי לא לא. **א”נ** ע”פ מ”ש האומר

107 פסוק הבא.

108 בראשית נ, כ.

109 ‘שובה’ לשון יחיד.

105 רש”י בד”ה עליהם, על כל מה שעשה ואף על העבירות.

106 הושע יד, ב.

שהוא מזיד שעשאו ברצונו הטוב ומטעם האמור.

[לן] דף פו ע"ב וכתוב מכסה פשעיו לא יצליח וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין בפרק ה דברכות בדף לד ע"ב שאמר רב כהנא חציף עלי מאן דמפרש חטאיה וכולי ע"ש, ולא תיקשי עליה מהאי קרא דמכסה פשעיו דהתם ג"כ מיירי או בחטא שאינו מפורסם או בעבירות שבין אדם למקום, ואזיל ומודה להני תירוצים דהכא¹¹⁵ וכמ"ש בחידושינו שם בס"ד, ועיין עוד בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת קדושים מה שהארכנו שם בהאי סוגיא.

[לז] דף פו ע"ב וכולי כך דור המדבר וכו' ע"כ, נראה דמה שלא פירש רש"י ז"ל דב' נשים אלו משה ודוד, שדוד קילקל בבת שבע חס ושלום, משום דמשמעות המשל והלשון שהביא משמע שהיו בזמן אחד, לכן פירש אדור המדבר ומשה, וגם בממ"ש משל לב' נשים שלקו נראה שמלקות שלהם שוה, ואילו גבי דוד לא הוה מלקות ידיה כעין משה רבינו עליו השלום שלא נכנס לארץ, אלא לקה בעניין אחר, לכן פירש אדור המדבר

אחטא ואשוב וכו' אין מספיקין בידו לעשות תשובה, והיינו אומר א' אליו כל תשא עון, ר"ל שעזבנו החטא מכל 'כל', ומכאן ואילך קח טוב ואין בדעתנו על מנת לחזור לסורנו הרע חס ושלום לא מינה ולא מקצתה, ואמר "ונשלמה פרים"¹¹⁰ ר"ת פרוס רַעַב יֵרָאֵת ה' מַעֲשִׂים טוֹבִים. או אפשר ע"פ מ"ש דבכלל התרי"ג היא התשובה, והצדיק גמור צריך לחטוא איזה חטא עד שיקיים מצות עשה דתשובה, ועל זה פירש מש"ה¹¹¹ "אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" והיינו אומר הכא¹¹² "שובה ישראל כי כשלת" והיינו שנכשל בעבירה וצריך לשוב מעבירה שבידו, וזימנין כשיהיה צדיק גמור וצריך לקיים מצות עשה דתשובה אמינא ליה "קחו עמכם דברים", ר"ל שידבר קצת דברים בטלים שאין בהם לשון ורע, ועכ"פ עובר על הא ד"ודברת במ"י¹¹³ ולא בדברים בטלים¹¹⁴ והדר "ושבו אל ה'" אמר אליו "כל תשא עון וקח טוב" ר"ל שגלוי וידוע לפניך שעיקר מה שחטאני 'בדברים' משום לקיים טוב, אין טוב אלא תורה והיא מצות עשה דתשובה, ולכן בדין הוא שתשא עון ואף

110 המשך הפסוק.

111 קהלת ז, כ.

112 הושע יד, ב.

113 דברים ו, ז.

114 יומא יט ע"ב.

115 יעויין ברמב"ם בהלכות תשובה בפרק ב רש"י בד"ה

לב' נשים הלכה ת.

ומשה שלקו שניהם כאחד בענין כניסת הארץ, ומה שסיים רש"י¹¹⁶ שלא יאמר אף אני קלקלתי כמותם אין הכוונה שיאמר אף משה רבינו עליו השלום האמין למרגלים, דהא וודאי לא יחשדוהו בענין זה, אלא שיאמר קילקל כמותם באיזה עבירה חמורה חס ושלום, דומיית שאמר שחשדוהו באשת איש דבהא כבר מצינן שחשדוהו בה חס ושלום, ואם לא היה מתפרסם סירחוננו היו מאמתין את דבריהם חס ושלום.

[לח] דף פז ע"א גמרא הא אילו האמנתם בי עדיין לא הגיע זמנם וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה שהרי בפרק קמא דראש השנה¹¹⁷ אמר בפסוק¹¹⁸ "בן קכ' שנה אנכי היום" וכו' היום מלאו ימי ושנותי ללמדך שהקב"ה ממלא שנותיהם של צדיקים וכו' שנאמר "את מספר ימיך אמלא" ע"ש, הרי אשכחן גבי משה רבינו עליו השלום שאמר בו שמלאו ימיו ושנותיו ואכיל דיליה ומסתמא דגם אהרן אחיו הכי ששקולים הם, "הוא אהרן ומשה"¹¹⁹ "הוא משה ואהרן"¹²⁰ והקב"ה מילא ימיהם ושנותיהם "כי אין מחסור ליריאיו"¹²¹ והיאך קאמר הכא אילו

האמנתם בי עדיין לא הגיע וכו', והוי לי תרתי דסתרי. **ואין** לומר דהכוונה בו דבהני שנים שחיים בהם הוא ממלא ימיהם ושנותם, דבר"ח שנולד וביום שנולד מתים, כמו משה רבינו עליו השלום דב' אדר נולד ובז' באדר נפטר, אבל לעולם זימנן שיחסר משנים הקצובות מאיזה עון, שהרי מקרא שהביא לראיה ד"את מספר ימיך אמלא", והאי קרא אמר בפרק החולץ¹²² לכולי עלמא זכה משלימין לו, א"כ וודאי משמע להו גבי משה רבינו עליו השלום דהו בכלל זכה והשלימו לו ימיו ושנותיו כמ"ש "היום" מלאו ימי ושנותי. גם תחילה הכתוב שאמר "ועבדתם את ה' אלהיכם"¹²³ וכו' משמע דבזה הכתוב מדבר, והדרא קושיה לדוכתה וצריך יישוב. **שוב** הראו לי להגאון הרא"ם ז"ל בפרשת פנחס בד"ה "על אשר לא קדשתם אותי"¹²⁴ וכו' שהקשה להאי קושיה גופיה כותב שהם אגדות חלוקות ואח"כ סיים שראה קצת מן המעיינים שפי' אינו רצה לומר שנות הקצובים להם אלא שנים שהם חיים בעולם עכ"ל, והנך רואה שאנן בעניותין הרגשנו בהאי תירוץ ודחינו

121 תהלים לז, י.

122 צ"ל פרק החולץ (יבמות נ ע"א).

123 שמות כג, כב. ופסוק אחריו כתוב "את מספר ימיך אמלא".

124 דברים לב, נא.

116 רש"י בד"ה אחת קלקלה.

117 ראש השנה יא ע"א.

118 דברים לא ב.

119 שמות ו, כו.

120 בפסוק הבא.

שם¹²⁹ בס"ד, וגם עיין בדברי רש"י הכא ומה שהארכנו שם.

[מ] דף פז ע"א¹³⁰ גמרא ת"ר אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו דומה לטובל ושרץ בידו שנאמר "ומודה ועוזב ירוחם" ואומר "נשא לבבינו אל כפים" ע"כ, נכתב בציוד הקשה הרי"ף בעין יעקב דמאי 'ואומר' ותרין ע"ש¹³¹, שנראה שהוא דוחק, והנכון אצלי דהוצרך לזה דלא תימא דווקא ביחיד הדין כך דקרא מיירי לשון יחיד אבל ברבים לא, לכן הביאו מקרא ד"נשא לבבנו" דמיירי ברבים לומר דאף ברבים בעינן כן, והא דנקט בברייתא 'אדם' שיש בידו וכו' שהוא לשון יחיד לאו דווקא נקט ולאפוקי רבים, אלא כך ברבים כן, ולגבי הוצרך האי 'ואומר' והא

אותו מקרא שהביאו לראיה וכו', ולכאורה תימה לי על הגאון שלא א"ל מידי על האי פירוש. ועיין להרב נחלת יעקב שכתב ג"כ כדברי קצת מן המעיינים וגם עליו יעבור כוס התימה, גם מוהר"מ בן חביב בהשגותיו הכא תירץ כן משמיה והוא מוקשי' וכמ"ש והנכון שהם אגדות חלוקות, ואדני אבי הרא"ש ז"ל האריך בעניין זה דברשותיו יעו"ע, ומיין¹²⁵ מה שהארכנו בזה בספרי הקטן בזרע יצחק בקונטרס יקרא דחיי בדף נא בס"ד.

[לט] דף פז ע"א גמרא אין חטא בא ע"י ע"כ, נכתב בציוד עיין מ"ש מהרש"א האגדה¹²⁶ ועיין בפרק ה' דאבות משנה כה'¹²⁷ ומ"ש התוס' יו"ט שם¹²⁸, ועיין מ"ש אנן בעניותין בקונטרס זכות אבות

שיזכה בעולם הזה לאו מעיקר המצוה הוא אלא אוכל הפירות בעולם הזה והקרן קיים לעולם הבא וכו', ועוד דיק"ל דשכר מצוות בהאי עלמא ליכא הוא למתנהג במדת הדין בלבד וכו' ועל זה אמרו לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא אלא שמבקשים לישב בשלוה גם בעולם הזה, ודייק ונקט 'לצדיקים' לומר דלהם בלבד דיים עולם הבא ולא בעולם הזה, אבל מי שמתנהג בחסידות לא דיו עולם הבא אלא גם בעולם הזה אוכל על מי מנוחת בשובע שמחות, מיירי לעושים לפנים משורת הדין והקב"ה עושה להם לפנים משורת הדין והם החסידים.

130 נמצא בתענית טז ע"א.
131 כתב הרי"ף מאי 'ואומר' ואפשר לומר דמקרא ד"ומודה ועוזב" משמע שכיון שעוזב העבירה שבידו שחזר ושלם הגזלה שבידו ירוחם, אבל לאחר שעזב העבירה שבידו בשעת הוידוי ושלם את הגזלה אע"פ שיחזור אח"כ לקלקולו יגזול שנית נמחלו עונותיו הראשונים, לזה הביא 'ואומר' נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים", שצריך שירים לבו לשמים שיחזור מקלקולו ולא ישוב עוד לגזול, וזו היא התשובה המעולה.

125 צ"ל ועיין.
126 כתב המהרש"א "כי לא תעזוב נפשי" פתח בלשון יחיד מדבר בעדו וסיים "לא תיתן חסידך לראות שחת" בלשון רבים לנסתר, שאמר דוד על עצמו לא תעזוב נפשי להיות חוטא ולבוא לשאול, כיון דלא תתן חסידך שהם תלמידי לראות שחת, דאין ראוי שיהיה הרב בגיהנם ותלמידיו בגן עדן (משמע לכאורה שיש שכר בעולם הזה).
127 לפי ספר זכות אבות של רבינו מדובר במשנה יט שלנו: תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעולם הזה ונוחלין בעולם הבא וכו'.

128 כתב תוס' יו"ט אוכלים בעולם הזה, ע"ד "יגיע כפיך כי תאכל" אשרין בעולם הזה, דאלת"ה הרי כמה מתלמידיו של אברהם אבינו ע"ה הרעבים והצמאים בעולם הזה, אלא לפי שהם מסתפקין ואינם נצרכים לבריות נקראו אוכלי העולם הזה, ועוד י"ל ששורת הדין הוא אומר, אבל אל דעות ה' ולו נתכנו עלילות להנחיל יותר בעולם הבא.

129 אמר שמי שיש בידו מדות הללו זוכה לב' שולחנות, דלכאורה י"ל דהרי קי"ל דשכר מצות בהי עלמא ליכא, וא"כ כיצד יזכה בהאי עלמא בשכר מצוותיו? נראה דמה

דאמר בש"ס במ"א "ויפתוהו בפיהם"¹³² וכו', לא למימר דאף אם כל הציבור יהיו כן אלא לומר דאף אם איכא מינייהו דלבם לא נכון עמו ש"ד אבל לעולם דבעינן הרוב שיהיו בלב שלם וכמו שמורה לשון הר"מ ז"ל בפרק ב' מהלכות תשובה בדין ו' ע"ש¹³³, ולע"ד אפשר דמברייתא דהכא ולפי מה שיפרש הוי"א סייעתא לדברי הר"מ בזה.

[מא] דף פז ע"א גמרא רב הוי ליה מילתא בהדי ההוא טבחא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדות בסוף ד"ק גם שזילזל ברב לקראו בשמו אבא ע"ש, והנה בגירסת העין יעקב לא איתמר בדברי ההוא טבחא שאמר לו אבא בשמו, אבל בגירסת הש"ס דידן איתא שקרו בשמו וע"ל זה כתב המהרש"א שזילזל בכבודו והינו דקאי על ההוא טבחא, ואין להקשות שהרי גם רב הונא קראו בשמו ואמר לו 'אזיל אבא למיקטל נפשא' דכבר פרש"י בש"ס אבא רביה ע"כ, אם כן הא דרב הונא הוא לשון חשיבות ומעלה, אבל הטבח לשון א' בלי חשיבות אליו קראו בשמו לזלזול ביה ואמר לו 'אבא את' ולכן חשיב להכריע לו

העונש, ואפשר דרש"י בעצמו כיון לזה שפירש בהא דרב הונא הכי¹³⁴ ובדברי ההוא טבחא לא פירש עלה הכי, לומר דרב הונא וודאי לשבח וההוא טבחא לזילזול אמרה, ועיין בתוס' ישנים שפירשו¹³⁵ ג"כ כרש"י, אבל אכתי קצת קשה כיון שהרב הונא הוא תלמידיה דרב ואסור לקרות לרבו בשמו, לא הוי ליה לעלות על שפתיו שם אבא כלל ואפילו שהיתה כוונתו לשון כבוד כמו אביו הוי ליה למיחש שלא ישמע שום אדם, ואם רוצה לדבר דרך כבוד לימא ליה מר בעניין אחר: מורי או רבי וכיוצא.

[מב] דף פח ע"א גמרא מאי סדורין סדורין לימחל ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה קצת קשה אמאי לא אמר כדלקמן עוונותיו סדורין ממש ולכך ידאג כל השנה ודקתני עוונותיו מחולין איירי כשעלתה לו שנה ויש ליישב עכ"ל, ונראה דהיישוב הוא זה דתנא דבי רבי ישמעאל דאמר סתמא, משמע דר"ל אף אם לא עלתה לו שנה עוונותיו מחולין, ולא וואו הא בהא תליא, וגם הברייתא שאמר עוונותיו סדורין נראה סתמא בכל גוונא אף אם עלתה לו שנה, שהרי אנו רואים

שעושים תשובה וצועקין בלב שלם הן נענין שנאמר 'כה' אלהינו בכל קראנו אלינו".

¹³⁴ רביה (לשון חשיבות).

¹³⁵ דשמא היה אבא דרך כבוד כמו "אבי אבי רכב ישראל".

¹³² תהלים עח, לו.

¹³³ כתב הרמב"ם אע"פ שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרת הימים שבין ראש השנה לכיפור היא יפה ביותר וכו', במה דברים אמורים ביחיד אבל בציבור כל זמן

דהרבה צדיקים נפטרים ולא תעלה להם השנה והרשעים חיים עדנה, ועיקר חיות הצדיקים בעולם הבא כמ"ש התוס'¹³⁶ בפרק קמא דראש השנה¹³⁷ גבי ג' ספרים נפתחים בראש השנה וכו' דבחי עולם הבא קאמר ע"ש, ולהכי לא תירץ הכי אלא השוו הברייתא עם דברי רבי ישמעאל דלא אמר האי חילוקה לחדש בין עלתה לו שנה או לא, אלא התנא דבי רבי ישמעאל משמע דכל הני דלעיל לא סבירא ליה בחילוק זה.

136 בד"ה ונחתמין.

137 ראש השנה טז ע"ב.

מסכת חגיגה

[א] דף ג' ע"א תוס' בד"ה אע"ג דלא שמעי וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין להרב ח"ה מ"ש שלכאורה אינם מובנים ד"ק, ועיין להרב מנחת ביכורים ובהנפת עומר ע"ש ואינו נראה, וגם עיין בספר רצוף אהבה מ"ש ולכולהו אית להו פירכא וכמו שיראה הרואה.

[ב] דף ג' ע"א גמרא טף למה באים כדי ליתן שכר למביאיהן ע"כ, נכתב בצידו פירש רבי האר"י ז"ל למ"ש בפרק קמא דברכות¹ דה"ל ומיתו הם ייסורין של אהבה ע"ש, והיינו אומר 'טף למה' ר"ל דאלה הטף שבאים והולכים קטנים כמות² שהם למה באים והולכים ומקהים שיניהם דאב ואם, ואם אלה הצאן מה עשו, ותירץ כדי ליתן שכר למביאיהם אלו אב ואם דלפום צערא אגרא, דהכי איפסקא הלכתא בש"ס דהן ייסורין של אהבה להרבות שכר למביאיהם, והוא כפתור ופרח, ואפשר שזהו מ"ש בש"ס שאמר לו רבי יהושע מרגלית טובה היתה בידך וכו', והיא מרגליתא דלית לה טימי ומה גם לפום האי פירוש דרב האר"י הנזכר.

[ג] דף ג' ע"ב גמרא אף דברי תורה מכוונין את לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים וכו' ע"כ, הפשט הוא משום דאין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד³, וגם אפשר ע"פ מ"ש⁴ אם פגע בך מנוול זה משכחו לבית המדרש וכו', ואם כן היצר הרע רוצה להחטיא ועולה ומקטרג ויורד ונוטל נשמה, וכשהולך לבית המדרש ועוסק בתורה ניצול ממות לחיים, אי נמי עם מ"ש בש"ס⁵ גבי רב חנינא ור' יונתן דהוו אזלי אהנהו ב' שבילי וחלפי אפיתחא דזונות ואיתכנען מקמייהו משום שהיו הולכים הלך ודבר בדברי תורה יעו"ע, ומשום הכי אמר הכא 'מדרכי מיתה' זו פיתחא דזונות שדרכי שאול ביתה, ותכלית העניין היא דבעידנא דעסיק בה מגנא מייסורין דעולם הזה ומצלא מיצר הרע⁶, וגם ע"ש הכא 'מדרכי מיתה' וכו' הוא מיתת דעולם הזה, ועולם הבא ו'דרך חיים' היא חיים נצחיים.

[ד] דף ג' ע"ב רש"י בד"ה מה מסמר זה שנועצין אותו בכותל הוא מחסרו יכול אף זה כן וכו' ע"כ, נכתב בצידו הכוונה הוא שלא תאמר דמי יוכל לזכות לכתר התורה שהיא 'רחבה מני

1 ברכות ה ע"א.

2 שמתים.

3 אבות פרק ב' משנה ה'.

4 קידושין ל ע"ב.

5 ע"ז יז ע"א

6 סוטה כא ע"א

ים"7 וישאר חסר דעת "והחכמה מאין תמצא"8, לזה אמר ת"ל "נטועים" וכו' שאדרבה פרה ורבה כנטיעות, ותורה היא "מחכימת פתי"9 ותורת תורתו וזוכה לחדש חידושין בה ביתר שאת.

[ה] דף ג ע"ב אי מה דרבן זה מטלטל אף דברי תורה מטלטלין וכו' ע"כ, נכתב בצידו אפשר דרצה לומר דצריך שיטלטל מעיר לעיר אחר מזונותיו ובזה הוי ליה צערא יתירא וטלטולא דגברא קשה"10, לזה אמר ת"ל "מסמרות" שיהיה קבוע במקומו ותורתו מעירו ופרנסתו מעירו ומלאכתו נעשית ע"י אחרים"11, כי כך היא המדה לעוסק בתורה לשמה.

[ו] דף ג ע"ב והלן בבית הקברות וכו' ע"כ, נכתב בצידו הרב פתח עינים ז"ל הביא מרב טורי אבן דהא אמר דיוצא יחידי בלילה דהוי שוטה ואפילו שלא בבית הקברות כל שכן בבית הקברות וכו' ע"ש, ולע"ד אפשר דההיא מיירי כשדרכו בכך בכל לילה, וכמ"ש הרב פתח עינים שם לעיל מזה שיעו"ש, אבל בבית הקברות אפילו לילה אחד מיקרי שוטה,

ואין להקשות מהא"12 דחסיד אחד שהקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות וכו', דהתם אפשר דבליל ראש השנה ומשום שאגב ישמע מן המתים מה יהיה בדין התבואה משום הכי שרי, אבל בשאר לילות לא, והכא כשאר ימות השנה קאמר, וגם אפשר דהתם החסיד סמוך על חסידותו דמגנו ומצלא ליה"13, והכא בסתם בני אדם קאמר, ועוד אפשר דהא דאמר הלן בבית הקברות אפילו אם יש עמו אחר קאמר ושניהם נקראים שוטים משאין כן ביוצא יחידי בלילה, והיכי דיקי בש"ס דבההיא אמר 'יחידי' ולא באידך.

[ז] דף ג ע"א רש"י והלן בבית הקברות בלילה ע"כ, נכתב בצידו כתב הרב הנזכר משם הרב מקום שמואל דאין לו פי' ואייתי משם בנו דלא נפרש במחשבה ע"ש, ואף דמר אביו קלסיה לע"ד דלא ניתן ליאמר כלל, והרב חיד"א ז"ל כתב דאפשר לפרש דלן ביום נקרא שוטה, לזה אמר דדווקא בלילה ע"כ, ולע"ד דזה ג"כ לא אפשר דסתם לינה הוא בלילה וזכר לדבר ממש"ה"14 "וילן שם בלילה הוא וגם ה' ברות"15 "ליני הלילה" ולא ניתן ליאמר ענין לינה ביום, ולע"ד

11 ע"פ ברכות לה ע"ב.

12 ברכות יח ע"ב.

13 סוטה כא ע"א.

14 בראשית לב, יד.

15 רות ג, יג.

7 איוב יא, ט.

8 איוב כח, ב.

9 תהלים יט, ח.

10 ע"פ "הנה ה' מטלטלך טלטלה גבר ועטך עטה" (ישעיהו

כב, יז) וע"פ סנהדרין כו ע"א.

אפשר דכוונת רש"י בזה לומר שלא נאמר דאף אם עבר וישן שעה אחת או ב' מיקרי לינה וחשיב שוטה לכן אמר בלילה ר"ל בכל הלילה כולה, דקושטא קאי דלא שמה לינה אלא בכל הלילה לינת לילה אחד, ולא לשעה דבכהי גוונא לא חשיב שוטה, ויש מי שפירש דקמל"ן בזה דאפילו לילה אחד הלן בבית הקברות נקרא שוטה, ולא בהא דהיוצא יחידי בלילה שדרכו בכך תמיד וכמבואר לעיל וגם זה נכון.

[ח] דף ד ע"ב גמרא ר' אמי כי הוה מטי להאי קרא הוה בכי "יתן למכהו לחי ישבע בחרפה" ¹⁶ וכו', אמר כולי האי ואולי ע"כ, נכתב בצידו נראה דתכיות ¹⁷ העניין הוא לפי מאן דעבד הכי דישבע בחרפה ויתן בעפר פיהו, פשיטא דנקיט בידיה מדת הענוה והוא מעביר על המדה וכגון דא מעבירין לו על כל פשעיו, ואם כן אמאי אמר הכתוב אולי יש תקוה, הא פשיטא דאדם כזה לא יש ¹⁸ תקוה טובה ולא יש ספק בדבר, וגם במה שסיים בקרא ד"בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום חרון אף ה' " כולי האי ואולי בדברים מכוונים גם כן כפי האמור דהמבקש מדה הענוה צדיק גמור הוי

ופשיטא דלו נאה להסתור ביום אף ה', ולא בדרך דילמא, ולכן הוה קא מתמה ובכי על זה, וגם במה שסיים רבי אסי הקרא ד"שנאו רע" שהוא מדת הגאווה שהוא רע לשמים ולבריות, ואהבו טוב זו מדת הענוה שהיא טובה לשמים וטוב לבריות אולי "יחנן ה' שארית ישראל" ¹⁹, והיינו כמי שמשום ²⁰ עצמו כשירים ואפילו הכי אמר בלשון 'אולי', ומשום הכי קא בכי כולי האי שיעושה עצמו כשירים ועל ידי זה בשם ישראל יכונה כמ"ש ז"ל דלא בחר השי"ת בישראל אלא ע"י מדת הענוה ואולי דפשיטא דבזה כדאי הדבר שיחון ה' עליהם, אבל עיקר העניין משום שמדת הדין מתוחה בעולם מהפכת מדת הרחמים לדין ומשום הכי אמר בכולהו לשון 'ואולי'.

[ט] דף ד ע"ב רש"י בד"ה ומי איכא דאזיל וכו', הש"ס קא בעי לה ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק בריש קונטרס יקרא דחיי.

[י] דף ד ע"ב תוס' בד"ה מי איכא איניש וכולי ל"ג 'אמר' וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק בריש קונטרס יקרא דחיי בס"ד באורך.

18 הכוונה שאין.
19 ע"פ עמוס ה, טו.
20 צ"ל שמשום.

16 בגמרא שלנו מביאים את הפסוק הקודם "יתן בעפר פיהו" וכו'.
17 כלומר תכלית.

לרבה בהיזק זה, והיינו דסיימו בגמרא 'בכל מקום' בא לרבות בזה אפילו נדון בכחי גוונא, ואף דשלא כדין עשו עמו בזה אהנו מעשיהם להרע לרבה, כל שכן אי יהבו רבנן עינייהו באיניש דעלמא העובר ע"ד וכיוצא דעל אחת כמה וכמה דהוי ליה ברי היזיקא לההוא גברא ושומר נפשו ירחק מגחלתן שלא תכזה²¹, ועכ"פ נקוט מהאי עובדא דכך הוא דרכה של תורה "האמנם אלם"²² שלא יגרום שום היזק לחבירו לא מינה ולא מקצתה, ולא יבוא ולא יהיה כסוג מגלגלין חובה על ידי חייב²³ וכאמור.

[יד] דף ה ע"ב תיב את לא תזלזל בנשיאותך וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב עיון יעקב ז"ל שדיקדק אמאי בתחילה הסכימו שילכו ב' כאחד ולבסוף אמר לו לא תזלזל בנשיאותך, ולכן פירש שקודם סבר שאינו סגיא נהור וחייבים מדינא, וכששמע שהוא מאור עינים ואין כאן חיוב²⁴ אמר לו תיב וכו', ומזה תמה על הרב שער אפרים מ"ש בעניין תלמיד חכם סגיא נהור²⁵ וכו' ע"ש, והדברים עתיקים ובאו אצלנו בארוכה בספרי הקטן זרע יצחק בפלפלת כל שהוא בסי' ו' ע"ש,

[יא] דף ה ע"א תוס' בד"ה מוסיפנא ליה וכו' יש להקשות לרבי עקיבא וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק בריש קונטרס יקרא דחיי.

[יב] דף ה ע"א גמרא זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא וכו' ע"כ, נכתב בצידו זה מיירי בעני בן טובים וגם אכתי לא הורגל לתבוע וליטול בפני רבים דבכחי גוונא מיכסף, ובכחי מיירי האי עובדא דר', אבל בלאו הכי לית לן בה.

[יג] דף ה ע"ב גמרא ואפילו הכי יהבו ביה רבנן עינייהו וכו' והיינו דתניא כל מקום שנתנו חכמים וכו' ע"כ, נכתב בצידו מכאן יש ללמוד כמה מיבעי לאיניש לשמור פיו ולשונו שלא לדבר ולהשים עין השגחתו בחבירו שמצליח, שהרי הכא רבנן שדיברו לרבה מר לא ב"והיה לאכול" איתיה וכו' וכוונתם היתה לשם שמים לפי שנאמר מי שאינו בוהיה לאכול אינו מהם, עד שהשיב להם שהוא שולח בצינעא לאומות העולם, ואפילו הכי משום שלא היה הדבר בגלוי אלא בסתר יהבו ביה רבנן עינייהו עד ששלחו בי שבור מלכא ושללוהו בגלוי, ודין גרמא ליה שותא דרבנן היא שעמדה

24 כתב העיון יעקב מכיון שאין לו רגש בכבודו, אינו מחוייב הנשיא לזלזל בכבודו לקבל אפיו.

25 כתב העיון יעקב ששער אפרים האריך לפלפל אי מחוייב לעמוד לפני רבו הסומא ע"ש, ולא הרגיש כלל בסוגיא זו.

21 אבות פרק ב' משנה י'.

22 תהלים נח, ב.

23 שבת לב ע"א.

ומלבד מ"ש שם עוד יש לומר על הרב עיון יעקב דאף לפי שיטתיה אדקא מוטיב ליה מרישא ליסייעיה מסיפא דהש"ס דאמר 'תקפיה ואזל בהדיה' ואמר לו מנא ליה הא שגדולה כל כך הקבלת פנים, ואייתי מקרא²⁶ ד"כי יראה חכמים ימותו" וכו', וא"כ כיון דרבי עבד עובדא בנפשיה וילכו ב' יחדיו מזה משמע דלא פלוג רבנן בכבוד ת"ח בין סגיא נהור לשארא. ואיך שיהיה בדברי הש"ס שאמר הרואה חכמים במיתתן י"ל קצת דהיאך אפשר לראות חכמים במיתתן, שאחר המיתה "ואבדה חכמת חכמיו"²⁷, גם מאי נפקא ליה בראיה זו שאחר המיתה, ופשט העניין הוא על דבר מ"ש יצתה בת קול ואמרה כי מאי דהוה באשכבתי דרבי מזומן לחיי עולם הבא²⁸, והיינו שע"י שיספיד עליהם משום יקר אורייתיה שדומה לספר תורה שנשרף לכן ויחי עוד לנצח, אבל אפשר לומר חוץ מן הפשט ע"פ האמור דהכי פירושו אומר הרואה חכמים במיתתן ר"ל דאף כשהם סגיא נהור שהוא אחד מן ד' דחשובים כמת²⁹,

אבל משום שהם חכמים ומשום כבוד התורה אם הולך לראותם ולהקביל פניהם עליו נאמר "ויחי עוד לנצח" שיזכה לחיים נצחיים ולהקביל פני שכינה, בחייהן על אחד כמה וכמה ר"ל כשיזכה לראותם שלמים בגופם ואינם סגיא נהור דשייך בהם הידור טפי ומדינא חייבים בכבודם אליבא דכולי עלמא, וע"פ שיטתיה דהרב עיון יעקב הנזכר ועיין במ"ש עוד בזה בקונטרס אות לטובה בסימן ג'.

[טו] דף ה ע"ב גמרא שלשה הקב"ה בוכה עליהם וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א ז"ל באגדתיה³⁰, ומ"ש אנן בעניותין בספרי הקטן בזרע יצחק בפרשת תשא בדף כט בס"ד.

[טז] דף ה ע"ב תוס' בד"ה ויחי עוד לנצח וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק פרשת תולדות בדף כה ע"א.

[יז] דף ה ע"ב במטותא מינך לא תעניש להו רבנן וכו' ע"כ, נכתב בצידו אתה הראת לדעת³¹ כמה צריכים התלמידי

26 תהלים מט, יא.

27 ישעיהו כט, יד.

28 כתובות קג ע"ב.

29 נדרים סד ע"ב.

30 כתב המהרש"א לכאורה מה במי שאי אפשר לו לעסוק בתורה ועוסק טעם לבכיה, ואדרבה לשמוח על כך, ולפי הדקדוק דקאמר גבי שאפשר וכו' ואינו עוסק סתם ולא קאמר ואינו עוסק בתורה, וכן גבי שאי אפשר לו וכו' קאמר עוסק סתם ולא קאמר 'עוסק בתורה', נראה לפרש דהכי

קאמר כל שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק גם בדברים אחרים כפועל בטל, וכל שאי אפשר לו לעסוק בתורה לאו משום שאי אפשר לו ממש, אלא שעוסק בדברים אחרים המבטלים אותו מלימוד תורה על שניהם הקב"ה בוכה, על זה שהולך בטל ואינו עוסק בתורה גם על זה שעוסק בדברים אחרים ובוטל מדברי תורה, שהיה לו להניח כל עסקיו משום לימוד תורה, כדאמרין מניח אני את כל אומנות שבעולם ולומד את בני תורה.
31 לשון מליצה.

ולפי דבריו הקובע עתים לתורה ועיתים לסחורה קרי ביה 'מעוות', אתמהא דהרי אמר³³ יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ עכ"ל. **ולע"ד** דאה"נ לא קאמר הרב במי שקובע וכו' אלא באופן שיושב ולומד כל היום כולו, אלא שאינו רוצה להטריח שכלו בלימוד הלכה ותלמוד שהם משברים המוח דבכהוי גוונא לא יאות למעבד הכי.

[יט] דף ט ע"ב גמרא אינו דומה לשונה פרקו ק' לשונה פרקו ק' וא' וכו' ע"ב, נכתב בצידו אפשר דהטעם דקרו ליה אינו עובד אלהים משום שזה ששנה פרקו ואינו רוצה לחזור עוד פעם שמתגאה בעצמו ואומר שכבר למדו כראוי ומה צריך לחדש בו עוד, ולכן חשוב אינו עובד אלהים על זה הגאווה, דקושטא קאי שדברי תורה נמשלו לדדים³⁴ מה הדד כל זמן שממשמש בו התינוק מוצא בו חלב, כך דברי תורה, כ"ש ז"ל בפסוק³⁵ "דדיה ירוך בכל עת", ודייק דקרי ליה "אינו עובד אלהים" דהשי"ת בוחר במידת הענוה דבמקום שאתה מוצא גדלותו שם היא ענוותנותו, וזה שלא רצה לחזור עוד וזחה עליו דעתו שאין צריך שוב ללמוד, ואין כל חדש בה,

חכמים שלא לדבר בחבריהם שום דיבור קל ולעשות לו אונאת דברים לא מינה ולא מקצתה, שהרי הכא שאמר דברי אמת שהוא בר בי רב דחד יומא הוה מענישם אי לאו שבא רב יוחנן ואמר לו במטותא מינך וכו', כל שכן אם היה הדבר בעניין זילותא והוא דבר ספק ואין רואה אלא מאומד או מפי השמועה דעל אחת כמה וכמה מגיע עונש גדול למדבר בגנות חבריו וממעט בכבודו ולועג עליו שעליו נאמר האי קרא דאייתו בש"ס "שחוק לרעהו אהיה קרא לאלוה ויענהו" זה שמדברים עליו וה' יריב ריבו ומעניש לשכנגדו, "והנה ה' נצב על חומת אנך"³² ומיבעי ליה שילך ויתרפס לחבירו דומיין דרבה יוחנן שאמר במטותא מינך וכו' אולי יש תקוה להנצל מעונשו ושומר נפשו ירחק מן הכיעור והדומה לו.

[יח] דף ט ע"א משנה זה הפורש מן התורה ע"כ, נכתב בצידו כתב הרב שושנים לדוד שפורש ל"ק אלא הפורש אף שלא פירש לגמרי אלא התחיל להיות פורש כגון מדבר הלכה למקרא או מתלמוד למשנה וכו' ע"ש, והרב כסא אליהו בקונטרס אחרון בדף קג ע"א כתב דלא ניחא למרייהו דאמר עלייהי הכי,

34 עירובין נד ע"ב.
35 משלי ה, יט.

32 עמוס ז, ז. ורש"י פירש על שורא דדינא.
33 אבות פרק ב' משנה ב'.

אדם ירחיב לו³⁹ "ואוהבי עשיר רבים"⁴⁰ ו"מתרפס ברצי כסף"⁴¹, אבל איש העני מרגיש בקושי השיעבוד ביתר שאת ובוודאי שמתכפרין עוונותיו בעולם הזה ושוב לא יראה פני גיהנם. ואל קשר זה יובן מ"ש ז"ל⁴² ג' אינם רואים פני גיהנם, וחד מינייהו הוי מי שיש לו דיקדוקי עניות בתוך ביתו, והיינו שמי שהוא בהאי מדרגה כמה צער סובל ג"כ בקושי השיעבוד של גלות, וכמה חירופין וגידופין וכמה זימנין ענו בכבל רגלו בבית הסוהר וכיוצא, לכן אהני ליה בגלל זה שלא יראה פני גיהנם, שקיים מ"ש אברהם אבינו עליו השלום לקחת לו שיעבוד מלכויות, ואפשר דמ"ה אמר ז"ל⁴³ עתירי בבל יורדי גיהנם, משום שהם עשירים וגדולי הדור, והם נשיאים וראשי גלויות שבבבל, וכולי עלמא פלגי להו יקרא⁴⁴ א"כ לא הוו בכלל שיעבוד מלכויות, ואם יחטאו בהכריח שצריך שירדו לגיהנם עד שימחלו להם עוונותיהם כיוון דלא טעמו טעם שיעבוד מלכויות כמו שבירר להם אבינו אב הרחמן וכאמור.

להכי אלהים חשבו אינו עובד אלהים, דעיקר מה שבחר השי"ת בישראל לעובדו משום מדת הענוה וכנודע, ורבינו האר"י ז"ל פירש משום שהשונה ק' וא' הוי כמנין מיכאל ומובטח לו שלא ישכח אז תלמודו, ובזה פירש המפרש כוונת אומרים³⁶ 'אשרי מי שבא לכאן', היינו ק' וא' כמניין 'לכאן' ואז תלמודו בידו, וגם פירש 'תורה צוה' שאם שונה פרקו כמנין 'צוה' אז תהיה 'לנו' שלא תשכח ממנו, ואנן בעניותין פירשנו בזה מש"ה³⁷ "והחכמה מאין" שאם יחזור תלמודו כמנין "מאין" אז "תמצא" אצלו תמיד וכאמור.

[כ] דף ט ע"ב גמרא מלמד שחזר הקב"ה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש לעיל בחידושינו לפרק קמא דברכות בדף ה ע"א.

[כא] דף ט ע"ב יאה עניותא ליהודאי וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דהטעם הוא משום דאברהם אבינו עליו השלום בירך לבניו שיעבוד מלכויות במקום גיהנם³⁸, ואם כן יהיו עשירים ולא ירגישו כל כך בשיעבוד מלכויות, ד"מתן

41 תהלים סח, לא. ופרש"י אינם מתרצים לכל אדם אלא א"כ מרצה להם מעות.
42 עירובין מא ע"ב.
43 ביצה לב ע"ב.
44 וכולם חולקים להם כבוד.

36 פסחים נ ע"א, מועד קטן כח ע"א, כתובות עז ע"ב, ב"ב י ע"ב.
37 איוב כח, י.
38 "במה אדע כי אירשנה" וכו' (בראשית טו, ח).
39 משלי יח, טז.
40 משלי יד, כ.

[כב] דף יא ע"ב מתניתין ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דדייק ונקט 'חכם ומבין מדעתו' ע"פ מ"ש דח' הקבלה צריכה להיות מפי סופרים ומפי ספרים, והיינו אמר שצריך שיהיה חכם שידע מה שלימדו רבו, וגם שיהיה 'מבין מדעתו' להבין דבר מתוך דבר בספרי הקודש, ובשמים ועלתה לו אבל בלאו הכי לא תגע בו יד.

[כג] דף טו ע"א גמרא מאי דכתיב "לא יערכנה זהב וזכוכית" וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה שהוקשה לו דאחר ששביח התורה כזהב, אם כן אין מקום לשבחה עוד כזכוכית, דלא חשיב לגבי הזהב, וכל שכן לגבי הפז, לכן פירש דהזכוכית נאמר לעניין שנוחין לאבדן כזכוכית, ובעיקר הכתוב גופיה י"ל לשיטת ר"מ דאם בא לשבח התורה כזהב והפז, הוי ליה למימר הפי⁴⁵ לא יערכנה זהב והפז כמש"ה⁴⁶ "הנחמדים מזהב ומפז רב", ואמאי פלגינהו, וגם מאי לשון 'ותמורתה' דקאמר, ואפשר לומר ע"פ מ"ש בגמרא⁴⁷ "מעוות לא יוכל לתקון"⁴⁸ זה תלמיד חכם הפורש מן התורה, גם

כתיב⁴⁹ "צדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו", ואוקמינן בגמרא בתוהא על הראשונות, וידוע דהפז כשישתבר נתחים נתחים שוב אין לו תקנה, והיא גופה קמ"ל באומר 'ותמורתה' ר"ל אם המר ימירנו ושב מצדקתו ופירש מן התורה, ותהא על הראשונות, אז יהיה ככלי פז כשישתבר דשוב אין לו תקנה דעליה כתיב "מעוות לא יוכל לתקון" וכאמור.

[כד] דף טו ע"א תוס' ומחיוהו שיתין פולסין להודיע לו וכו' ע"כ נכתב בצידו עיין להגאון חידושי הלכה⁵⁰ ז"ל מה שהקשה והניח בצריך עיון⁵¹, ועיין בספרי הקטן זרע יצחק בדרושים לפרשת ויקהל ופיקודי בדף לב' ע"א מה שיישבנו בס"ד.

[כה] דף טו ע"ב רש"י בד"ה לדעתם לא נאמר אלמא ברשיעי עסקינן וכו' ע"כ, נכתב בצידו כוונתו ז"ל דאף ברשיעי עסקינן, דאילו היה אומר 'לדעתם' היה נראה דדווקא בצדיקים קאמר, אבל ממה שסיים 'לדעת' משמע דמ"ש 'ושמע דברי חכמים' סתם חכם קאמר ואף אם היה רשע למוד תורה ואל

50 מהרש"א.

51 כתב המהרש"א לא ידענא למה לקחו לעצמם דרך אחרת, דהא בגמרא קאמר טעמא משום דכי חזיתיה לא קמת מקמיה וצריך עיון.

45 צ"ל הפירוש.

46 תהלים יט, א.

47 חגיגה ט ע"א.

48 קהלת א, טו.

49 יחזקאל לג, יב.

תלמוד מעשיו ודעתו הרשעה, ומינה דכשהוא צדיק תמים תשית לבך לדעתו ומעשיו ולכל דבריו.

[כז] דף טו ע"ב ר"יב⁵² אמר מהכא "שמעי בת וראי" וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דאי כפשטו קשה דאמאי אמר "שכחי עמך ובית אביך" דאף דכתיב⁵³ "על כן יעזוב איש את אביו" וכו' היינו שיהיו קבועים ההדדי⁵⁴ יותר מאב ואם, אבל שישכחו אותם לגמרי לא, וא"כ הכא אמאי קא מזהר להבת שתשכח אותם, לכן פירש דמיירי בכללות בני ישראל, והרב קרוי אב⁵⁵ והתלמידים קרוים בנים⁵⁶, וקאמר לכל אחד מישראל כשילמוד מאיזה חכם רשע, שיטה אזנו ללמוד תורתו, אבל צריך שישכח מעשיו והנהגת ביתו ודעתו, והיינו דומיית דרב מאיר ואחר.

[כז] דף טו ע"ב דרש רבא מאי דכתיב "אל גינת אגוז ירדתי" וכו' אף תלמיד חכם אע"פ שסרח אין תורתו נמאסת ע"כ, נכתב בצידו צריך לדעת לאיזה עניין דרש רבא האי דרשא, אי ללמוד ממנו הרי אמר לעיל, סמוך ונראה, דאם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו

תורה מפיהו, ואם לא לא, וצ"ל כמו שאמר לעיל קשו קראי אהדדי ותירץ הא בגדול וכו', וראה מר"מ וא"כ מאי דקא מסיים הכא ג"כ רבא להאי דרשא דאין תורתו נמאסת לעניין הגדול דרשאי ללמוד ממנו וכדאשכחן מעשה רב הא דרב מאיר. **ועוד** אפשר דמעיקרא האי דרשא לאו לעניין שילמוד ממנו אחר שסרח, אלא לעניין אם חידש איזה הלכה לדורות קודם שסרח לא תאמר דדברי תורה שחידש מקודם דחס ושלום נמאסו ואסור ללמוד בהם ולפסוק כותיה, אלא תורה דיליה כדקאי קאי והלכה ומורין כן כוותיה ומטעמיה, ואם היא מוסכמת ואין עליה תשובה וראה מהא דאלישע אחר שמביאים משמו בשם אחרים. **אי נמי** אפשר ע"פ מ"ש לעיל כשבאה בתו של אחר קמיה דר' ואמר עדיין יש מזרעו בעולם וכו', אמר לו זכור תורתו ואל תזכור מעשיו, מיד ירדה אש מן השמים וכו' בכה ר' ואמר למתגנין בתורה כך, למשתבחין בתורה על אחת כמה וכמה, ולעניין זה ג"כ הוא דקאמר רבא שאין תורתו נמאסת שהרי אשכחן בתו דאחר

52 ע"פ "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" (מלכים ב' ב, יב).
53 בראשית ב, כד.
54 הבעל ואשתו.
55 כל המלמד בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו (סנהדרין יט ע"ב).

52 צ"ל רבי חנינא.
53 בראשית ב, כד.
54 הבעל ואשתו.

שזכרה תורתו⁵⁷ ואהניא לה וירדה אש מן השמים וכו'.

[כח] דף טז ע"ב גמרא כסבור העם לומר קולו של מת וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה אין מובן מאי ספיקייהו דהעם, שהרי וודאי איכא טביעות עינא דקלא בין קולו דרבי יהודה בן טבאי לקולו של אותו הרוג, ואם תרצה לומר דדמין קצת להדדי, וקול בוכים ליכא ביה טביעות עינא כל כך, אפילו הכי איכא הבחנה שפיר שימשך מלהשתטיח⁵⁸ על הקבר שעה א', ואין קול ואין עונה, ובזה יש בה ידעה בסוף שאין זה קול ההרוג ואמאי הוצרך להביא להם 'שמחר הוא מת' עד דליפרוך עלה ר"א ממאי וכו', הרי עכ"פ איכא הבחנה שפיר אף מחיים וכדאמרן. **וראיתי לתוס' ז"ל שכתבו הכא בד"ה למחר הוא מת הא דלא נקט "כשאינני שם אין קול נשמע", משמע שהיו אומרים לו דאינו צועק אלא בשעה שישנו שם, אבל השתא מדנקט מת גביה אז הוי לי לצעוק עכ"ל, ושיחתם צריכה תלמוד דאם הוא צועק חמס שהרגו שלא כדין ושפך דם נקי, הוי ליה לצעוק תמיד אף כשירחק ממנו וגם אם נפשיהם לומר דאינו צועק אלא כשישנו שם קרוב אליו ולא ממרחק א"כ כל שכן כשמת דאין לו לצעוק לא מינה ולא מקצתה, ומיהו מהא**

לא איריאי דאימא לך דהיינו דקא פריך אח"כ בש"ס אמר לו ר"א דילמא וכו' או בדינא תבעיה ע"כ ור"ל דכיון שמת, נעשו ב' בבית דין של מעלה, קמיה שמייא גלייא ויוכחו בן שניהם ושוב אין לו לצעוק, ועכ"פ אימא דהוא קול ההרוג ומאי הוכחא איכא מהא דלמחר הוא מת אבל אכתי לא ידענו דאם הוא עדיין בחיים מאי איכא בין לרחוק ולקרוב דלפי הנראה לכאורה דאידי ואידי חד שיעורא נינהו וצריך יישוב עדיין.

[כט] דף כ ע"א גמרא מתקיף לה ר' אושעייא וכולי, והתניא וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דמאי פריך על רבי עקיבא ודעמיה מן הבריייתא דרבי עקיבא תנא הוא ופליג, ולא סיים לבריייתא, ונראה משום דמצא תירוץ נאה הא חזקה דאין אדם משמר מה שביד חבריו וכו', ולפי האי תירוץ אתייא הא דרבי עקיבא עם הבריייתא שפיר, ואפושי פלוגתא לא מפשינן.

[ל] דף טז ע"ב רשי בד"ה הפוסלה וכו' א"נ נ"מ וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דהכוונה בו דמלמד נפקותא הא' עוד נפקא מינא לאוכל הדבוק בה וכו' והאי אי נמי כמו זאת ועוד אחרת וקל להבין.

57 שאמרה לו 'בתו של אחר אני'.

58 כלומר שיפסיק להשתטח.

מסכת ביצה

[א] דף ב ע"א תוס' בד"ה ביצה
שנולדה ביום טוב וכולי, דסתם ביצה לאכילה קיימא ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דהא איכא מינייהו דקיימי לברכה כדי להוליד אפרוחין¹, ואם תאמר דהכוונה דרובה קיימי לאכילה, א"כ גם האפרוחין רובם להכי², ומאי שנא ביצה משארא³? ואפשר דמשום האי דוחקא הוא דהוצרכו לשינויי שינוי אחר⁴ 'ועי"ל וכולי', וכללא הוא דתירוצן בתרא דהתוספות הוא העיקר וכנודע.

[ב] דף ב ע"א גמ' בית שמאי כרבי שמעון וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דא"כ היינו מחלוקתייהו דרבי שמעון ורבי יהודה, ומ"ה באו ללמד במחלוקת זו. ונראה דאי מהא לא איריית דהיא גופה לשלא תאמר כמ"ש ב'קא סלקא דעתין' דהש"ס דמאי דשרי במוקצה אסר בנולד, אלא מאי דשרי שרי אף בנולד, ובית שמאי כרבי שמעון וכו', והכי משמע להו בפלוגתא דרבי שמעון ורבי יהודה.

[ג] דף ה ע"א רש"י בד"ה אמר רבה⁵ גרסינן ע"כ, נכתב בצידו נראה

דבא לאפוקי רש"י בזה שלא נגרוס רבא באלף, והטעם משום דלקמן בסוף ע"ב אמר רבא להידייא בהפך מזה שאף מתקנת רבי יוחנן בן זכאי ואילך ביצה אסורה, ואין לומר דהכא נגרוס רבא ולקמן נגרוס רבה משום דסיימו הכא א"ל אביי, והא רב ושמואל וכו', א"ל אמינא לך אנא רבן יוחנן בן זכאי ואת אמרת לי רב ושמואל וכו', ואילו היתה השקלא וטרייא עם רבא היאך יאמר לו אביי שהם חברים בהי לישנא 'אמינא לך אנא וכו' ואת אמרת לי וכו' כנראה שהוא לשון שאומר הרב לתלמיד או לקטון ממנו, מדלא אמר ליה 'זמר אמר', לכן הוכרח רש"י לשנות הגירסה הכא רבה בה"א הוא רבם של אביי ורבא, ולכן קאמר ליה בהאי לישנא, ובההיא דלקמן גרסינן רבא מכח האמור.

[ד] דף ה ע"א רש"י בד"ה במזרח לוד וכו' כביצד מברכין יש פלוגתא חד תני נטע רבעי וחד תני כרם רבעי עכ"ל, נכתב בצידו נראה שהוצרך רש"י, בא ללמדנו מילתא אגב אורחיה, דמכאן יש הוכחה כמאן דאמר כרם רבעי, דהכי נקטו בשתי הברייתות בהאי לישנא כרם

4 התירוצן השני בתוס' שבית שמאי מתירים אכילה וטלטול משמע שמדובר בביצה מיועדת לאכילה.

5 אמר רבה מתקנת רבן יוחנן בן זכאי ואילך ביצה מותרת.

1 ואז הביצים יהיו מוקצים אף לבית שמאי.

2 אפרוחים רובם לאכילה ולא להטיל ביצים.

3 מאי שנא ביצה מאפרוחים שיוצאים מהביצה רובם לאכילה.

רבעי ולא כמאן דאמר נטע רבעי. וכן הסכים הרא"ש⁶ בריש כיצד מברכין דקיימא לן כמאן דתני כרם רבעי וכולי, וכן כתב בפסקי הרא"ש ע"ש.

[ה] דף ה ע"ב רש"י בד"ה וכי תימא וכו', להכי הדר ביה וכו' ע"כ נכתב בצידו עיין מ"ש לקמן בחידושינו לפרק קמא דע"ז בדף ה' ע"א.

[ו] דף טז ע"א רש"י בד"ה כל מזונותיו וכו' ויש לו ליזהר מלעשות הוצאה מרובה וכו' ע"כ, נראה דפירוש כוונת דבר קודשו הכי שאם יעשה הוצאה מרובה דהיינו מה שצריך להוציא בב' חודשים יוציא אותם בחודש אחד, א"כ צריך להטריח ב"ד של מעלה להוסיף לו שכר מזונותיו של חודש האחר, אבל אם יכלכל דבריו במשפט, תו לא יטריחם בזה אלא ישלחו לו מה שפסקו לו והמלאכה היתה דיים. ועוד אפשר דהכי קאמר דיזהר לעשות הוצאה מרובה, דקושטא קאי דלא אפשר להוסיף לו שום שכר עוד, לא מינה ולא מקצתה, אלא מה שפסקו לו בתחילת השנה דווקא, לכן אם יוציא

שיעור הוצאת ב' חודשים בחודש אחד, צריך שבשאר הימים יצטמק ורע לו בלחם צר ומים לחץ, ואפשר לומר טעם כעיקר על עיקר דברי הש"ס דקמ"ל בזה שלא ירדוף להביא טרף לביתו במידי דאיסור כיון דקצובים הם יבואו בהיתר ולא באיסור, וגם לא יטרח במילי דעלמא כ"כ כיון שהם קצובין ואין מעצור לה' להושיע בין רב למעט, ולא כל המרבה בסחורה מעשיר. ועל עיקר דברי הש"ס ראיתי למהרש"א בחידושי אגדות שכתב ואפילו למאן דאמר בפרק קמא דראש השנה⁷ בפסח על התבואה⁸ וכו', וקצת קשה אמאי נקט בהאי קרא חק⁹ שמשמע מזון טפי דהא שאר דברים נמי נידונין בראש השנה, ויש ליישב עכ"ל, ונראה דהיישוב הוא דגם שאר הדברים אפשר דחשיבי בכלל מזון דמזין זייני כמ"ש¹⁰ "כי לא על הלחם לבדו" וכו', ושייך ליאמר ג"כ על שאר מילי בכלל חק נתן דמזין זייני, וזכר לדבר מ"ש ז"ל¹¹ ג' הקב"ה מכריז עליהם על הרעב ועל השבע ועל הפרנסה ע"כ, ורעב ושובע הוא בעניין הלחם ועניין הפרנסה היינו

6 ברכות לה ע"א (פרק שישי) אות א.

7 ראש השנה טז ע"א.

8 כתב המהרש"א י"ל היינו (בפסח על התבואה) תבואה של כלל העולם אי מוצלחת אי לא, אבל מזונותיו של כל אדם פרטי אם יהיו לו בריוח או לא דינו מראש השנה ועד יום הכיפורים כדאמרינן הכא, ואדרכה למאן דאמר התם (רב מאיר) דהכל נידון בראש השנה וגזר דינו ביום הכיפורים,

קצת קשה אמאי נקט בהאי קרא "חק" דמשמע מזונות טפי דהא שאר דברים נמי נידונין בראש השנה (משמע שגם התבואה נידונה בראש השנה) ויש ליישב ודו"ק.

9 "כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב".

10 דברים ח, ג.

11 ברכות נה ע"א.

בפסח ע"ש, א"כ הכא נמי אתי שפיר ואתיאי כרבי יהודה.

[ז] דף כה ע"ב תוס' בד"ה אורח ארעא קמ"ל וכו' תימא וכו' ע"כ, נכתב בצידו ולע"ד י"ל דכוונת רש"י ז"ל במ"ש ולא משום איסור טרפה, ר"ל לאו משום זה בלבד אלא אף משום אורח ארעא דדרך ארץ קדמה לתורה¹⁵ וקעבר אתרתי.

[ח] דף כה ע"ב רש"י בד"ה נטיעה מקטע רגליהון דרשיעיא וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בקונטרס אות לטובה בסי' ל"ח בס"ד.

[ט] דף כה ע"ב גמ' מפני מה ניתנה תורה לישראל מפני שהם עזים ע"כ, נכתב בצידו מקשה הכא שהרי אומות העולם לא רצו לקבה שהחזירה על כולם ולא קיבלוה, ונראה דמהא לא איריאי דתכיות העניין משום שהשי"ת הוא היה הסיבה שלא קיבלוה, שאמרו לו מה כתיב בה? ולכל אחד אמר להם עניין הקשה להם, כגון עשו לא תרצח וכיוצא, וא"כ כוונת שאלת הש"ס הכי מפני מה סיבב השי"ת ונתן תורה לישראל וכו', וזה מלבד טעם הפשט שרצה הקב"ה לזכות

בשאר דברים דון מינה דהנהו נמי בכלל פרנסה וניתן ליאמר עליהם שפיר חק ואפשר לומר עוד דזה נכלל במה שסיים הכתוב¹² "משפט לאלהי יעקב", ור"ל שהוא יום דין לכל דברים שיש בהם חיי נפש. ועל עיקר קושיית המהרש"א י"ל ע"פ מ"ש התוס'¹³ בפרק קמא דראש השנה שם דשמא בשמים היו מזכירין בראש השנה דין הנגזר בפסח ע"כ, ופירוש דעת קודשו דנפקא מינא אם היו בפסח ישראל אינם עושים רצונו של מקום וגזרו שיבואו גשמים מועטים, ובאו בראש השנה ועשו תשובה, יבואו הגשמים בעת הצורך ויהיה שבע בעולם וההפך בהפך. והכא נמי אם היה זה האיש בפסח מכת של רשעים וגזרו עליו פרנסה דחוקה, ובראש השנה עשה תשובה ואז קוצבין לו תוספת מרובה על העיקר, וכן בהפך אם לא זכה פוחתין בג' מילי בני, חיי ומזוני עכ"פ וכמבואר אצלנו במ"א בס"ד, וא"כ עכ"פ מזכירין בראש השנה דין הנגזר בפסח, ונפקא מינה לעניין האמור, וגם ע"פ מ"ש התוס' בתירוצו ב'¹⁴ שם אי נמי כרבי יהודה שאמר בסמוך דהכל נידונים בראש השנה וגזר דין נחתם

15 "ויגרש את האדם" וכו' "לשמור את דרך" (בראשית ג, כד) זו דרך ארץ, מלמד שדרך ארץ קדמה לכל, "עץ החיים" אין עץ חיים אלא תורה, שנאמר "עץ חיים הוא למחזיקים בה" (משל"ג, יח), (ילקוט שמעוני ומדרש ויקרא רבא פ"ר טו).

12 תהילים פא, ה – "כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב".

13 תוס' ד"ה בפסח.

14 לשיטת רבינו בכל מקום בתוס' התירוצו השני עיקר.

את ישראל עוד אחרת מפני שהם עזים והתורה מתשת כוחו של אדם¹⁶.

[י] דף כה ע"ב רש"י בד"ה שהעזים ונתנה להם תורה שיעסקו בה והיא מתשת כחם ומכנעת לבם ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דבשלמא י"ל דבשלמא לעוסקים בה מתשת כחן וממילא יהיו נוחין, אבל להן רבים עתה עמי הארץ שאין עוסקים בה לא מינה ולא מקצתה, מהיכן יותש כחן. ולכן אפשר לפרש דהכי קא בעי הש"ס מפני מה ניתנה תורה לישראל שהיא תרי"ג מצות ולא הכי ז' מצות¹⁷ דווקא, ותירץ מפני שהן עזים לפיכך הרבה להם תורה ומצות, ואין צדיק בארץ שיוכל לקיימם כולם כאחד, ובהכרחי שצריך להביא עליהם ייסורים לכפר עוונותיהם, ותלמוד כנגד כולם, כמ"ש בגמרא יתלה בביטול תורה¹⁸, וממילא אזלא לה העזות שבהם דיסורין ממרקין, ובהכי הוי ליה דבר השוה לכל נפש, לאותם העוסקים בה מתשת כחן וגם לא ימנע ד"אין צדיק בארץ¹⁹ וכו', וכדי לכפר בא עליהם קצת ייסורין ויהיו נחין מתרי טעמי²⁰, ולמי שאינם עוסקים בה הקב"ה מביא עליהם הרבה ייסורים

וממרקים גופם כאמור. ואפשר דהיינו דסיימו בש"ס על פסוק "אש דת למו"²¹ שאילו לא נתנה תורה לישראל אין כל אומה וכו', ור"ל שהקב"ה רוצה להגלותם תחת אומות העולם כדי לכפר עוונותיהם ולזכותם לעולם הבא, ואברהם אבינו עליו השלום בירר לנו שיעבוד מלכויות, להכי ניתנה להם זאת התורה כדי להתיש כחן ולא יעמדו וימרדו באומות העולם. וגם מעון ביטול תורה יותש כחן מפני הייסורין וחסרון כיס הבא עליהם ובאים אומות העולם ושולטין בהם. וע"פ דברי הש"ס יובן היטב סדר הכתוב דהכי קאמר "מימינו" ניתנה תורה לישראל, ובזה "חובב עמים" שנפלו קדושי בידך אלו עם בני ישראל, שהם קדש ישראל לה' שברשותם נפלו ביד אומות העולם, אבל בלאו הכי אין כל אומה ולשון יכולין לעמוד בפניהם. וגם "והם תכו לרגליך" מעון ביטול תורה שהם מוכין ומעונים, והיינו אומר "ישא" עול הגלות והייסורין, "מדברותיך" משום שלא עסקו בדברי תורתך, ובכן היינו טעמא ד"תורה צוה לנו משה"²² לנו דייקא ולא לאומות העולם כדי להתיש כחן של ישראל וליפלו בגלות וכמדובר. ועוד יש בה טעם לשבח

19 קהלת ז, כ.

20 מתשת כחם ויסורין בגלל עון ביטול תורה וכו'.

21 דברים לג, ב.

22 דברים לג, ד.

16 סנהדרין כו ע"ב.

17 כוונת רבינו מדוע ניתנה לישראל תורה עם תרי"ג מצות ולא תורה עם ז' מצות.

18 פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה (ברכות ה ע"א).

קשה על טעם זה דכיון דעכ"פ הוא צריך להאי מקל להורות לו את הדרך אשר ילך בה שלא יפול בגומא ולא יכשל באיזה אבן, ולא בכל שעתא מיתרחיש בני אדם בשעה שהוא מהלך להורות לו, והיא קבועה והכרחית אצלו, א"כ לא הוי כל כך זילותא, ואי לאו דמסתפינא הוה אמינא דהאי איסורא מיירי במקום שהוא רשות הרבים או בכרמלית, אבל במקום רשות היחיד אפשר דשרי וכמעשהו בחול כך מעשיהו בשבת וביום טוב. **וראייתי** אחרי רואי להט"ז ז"ל באורח חיים בסי' תקכ"ב בס"ק א' דאייתי בידיה משם רש"ל בשם הרא"ש דכתב הכי ואייתי בידיה האי טעמא דרש"י אבל לא דיקדק עליו מידי מ"ש. ועיין לעטרת זקנים ז"ל שם דאייתי משם הפוסקים היינו כשיכול לילך בלא מקל, אבל אם אי אפשר לו לילך בלא מקל אפילו בשבת מותר ע"ש. ואכתי קצת קשה דהא כיון דקביעא ליה בחול להורות לו דרכו מיקרי אינו יכול לילך וכמש"ל. ואפשר דכוונת תכיות חילוק זה דמיירי דבחול אינה קבועה לו וזימנין שמהלך בלא מקל או דמיירי דשכיח ליה בני אדם שתופסין ידו ומהלכין עמו אז אסרינן ליה, אבל בלאו הכי שרי. ומרן ז"ל דפסק שם

דע"י ריבוי התורה ומצות כל איש מישראל הוא דואג על שלא יוכל לקיימה כולה, ומכ"ש אם יעבור עליהם שמתיירא תמיד מפחדה של גיהנם, ומתחרט בכל יום כמ"ש²³ שהרשעים מלאים חרטות, ומשום הכי יותש כחן מרוב הדאגות, שהדאגה שוברת כוחו של אדם²⁴, וממילא בטל ומבוטל העזות שבהן, ולהכי נתנה להם זאת התורה. ויומתק לשון הש"ס דקא בעי מפני מה ניתנה תורה לישראל, דבשלמא אילו היו מקבלים אותה ברצונם הטוב והגמור שפיר, אבל כיון דקושטא קאי שעל כרחך שלא בטובתם כפה עליהם ההר וכו', ולהכי קא בעו מפני מה ניתנה תורה רצה לומר באונס כזה, הלא דבר הוא ויהיב טעמא מפני וכו'²⁵, וכדבר האמור.

[יא] דף כה ע"ב רש"י הצלף באילנות לא ידעתי מהי עזות שלו ע"כ, לע"ד אפשר דעזות שלו שהוא יציץ ופרח, כמה זימנין שאף אם חותכים אותו עלה יעלה.

[יב] דף כה ע"ב רש"י אין הסומא יוצא במקלו דהוי דרך חול ואיכא זילותא דיום טוב ע"כ, נכתב בצידו קצת

24 נלמד מהגמרא בנדרים ט ע"ב 'אמר ליה רבי יונה היינו

25 יעויים גם בחידושי רבינו לשבת דף פח ע"א מלמד שכפה עליהם ההר.

23 נלמד מהגמרא בנדרים ט ע"ב 'אמר ליה רבי יונה היינו טעמא כשהן תוהין נוזרין וכשהן מטמאין ורביין עליהן ימי נזירות מתחרטין בהן ונמצאו מביאין חולין לעזרה.'

לאסור, התם אפשר דסמך אמ"ש לעיל בסי' ש"א בסעיף יז' בחיגר שאינו יכול לילך בלא מקל מותר, וגם התם בסעיף יח' סיים בדין הסומא עצמו לאסור התם ובוודאי דמיירי שהוא יכול לילך בלא מקל, אבל אם אינו יכול דינו כחיגר דמותר, ועיין להר"מ בפרק ה מהלכות יום טוב בדין ג' שכתב ג"כ בסומא לאסור סתם.²⁶

[יג] דף כה ע"ב אחד האיש ואחד האשה ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה לכאורה אינו מובן אמאי הוכרח הכא לומר אפילו 'האשה', דהא וודאי דהשוה אבתורה אשה לאיש לכל איסורין שבתורה. ואפשר לומר בדוחק משום בש"ס דאם רבים צריכים לו מותר, ואמר דרב נחמן שרא לה לילתא וכו', ופירש התוס' בד"ה שאני ילתא דבעיתא וכו' דילמא הולכת לצורך רבים וכו' ע"ש²⁷, ולמדנו דגם באשה אם היה בה צורך שרי,

ובוודאי דהאי צורך לגבי אשה אפילו בצורך קצת ולא דמי כ"כ לצורך הרב לדרשא, ואמטי להכי נקט קודם לגבי איסורין אחד האשה למימרא דכד שרינן ברבים צריכים לו, גם באשה נתיר ואפילו שתהיה צורך קצת ולא פלוג רבנן. וראיתי לרמב"ם שם²⁸ שכתב ג"כ להאי דינא רבה דאחד האיש ואחד האשה ואזיל וקא מסיים בה והאיש שהיו רבים צריכים לו יוצאין בכסא וכו' ע"ש, ולכאורה קשה אמאי נקט ברבים צריכים לו להתיר באיש בלבד, הרי גם באשה נתיר כמו ההיא דילתא ולפי פירוש התוס', ואם תאמר דסבירא לו כמו שפירש רש"י בד"ה דבעיתא ליפול²⁹ ע"כ ומזה סבירא ליה מר דהתירו ג"כ משום בעיתותא דנפילה, א"כ עכ"פ הוי ליה להתיר בכדי גוונא כי הא דילתא, וגם בלאו הכי קצת קשה דהרי סיימי הכא בש"ס אמימא ומר זוטרא מכתפי להו בשבתא דרגלא, אל משום בעיתותא ואמרי לה משום דוחקא

יכול לילך וכו' הוא רק בחולה ודו"ק היטב, וממילא גם דברי הערוך הערוך השולחן צריכים עיון, ועכ"פ במקום שיש עירוב וקשה לו בלי מקל יסמוך על ספק ספיקא. 27 כתב התוס' דלמא נמי הלכה לצורך רבים שבת ראש הגולה היתה והיו רבים צריכים ממנה. 28 הלכות יו"ט פרק ה הלכה ג. כתב הרמב"ם ואין יוצאין בכסא אחד האיש ואחד האשה שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול, והאיש שהיו רבי צריכין לו יוצאין בכסא אחריו ומוצאין אותו על הכתף אפילו באפיריון. 29 כתב רש"י שהיו נבעתים מן הצבור העומדים על רגליהם מפניהם, והיו יראים ליפול. לפי רש"י אפשר להתיר בגלל פחד אבל לפי תוס' אפשר להתיר רק אם רבים צריכים לה.

26 כתב המ"ב בסי' שא' בס"ק סח' אסור לו לצאת היינו חוץ לעירוב, והטעם דעצם הליכתו אפשר לו לילך בלי מקל, ואינו נוטלו אלא לישר פסיעותיו ע"כ. כתב ערוך השולחן (בסע' ב') שאם אינו מכיר כלל את המקום שבו הולך, וללא עזרת המקל ודאי שיפול, שמותר לו לצאת במקל וכן נראת שדעת העטרת זקנים (בסי' תקכב). כתב ילקוט יוסף (סי' שא"ס נט) עיור הרגיל לילך עם כלב הנחיה, מותר לו לצאת עם הכלב לרשות הרבים בשבת, ולאחוז ברצועה הקשורה לכלב. אך אסור לו לצאת במקל לרשות הרבים, ובמקומות שיש שם עירוב, יכול לסמוך על העירוב ולצאת עם מקל בידיו, והמחמיר תבא עליו ברכה. ילקוט יוסף מסביר שהמעין בדברי יוסף הנזכר יראה שבסומא אין להקל ללכת עם מקל, ומה שחילק שם בין אם

וחרפתם מרובה³³ ואין לך חושך ואפילה יותר מזה, וגם דישאר עני מרוד ומהסוג עני חשוב כמת³⁴, אבל המצפה לשולחן הקב"ה יהיה ליה בשופע רב כמנהג מתנות מלכים, "וברכת ה' היא תעשיר"³⁵ "כי שם צוה ה' את הברכה" ויוצא מאפילה לאור גדול ולא יספך³⁶.

דצבורא, ואמאי לא הזכיר הר"מ הני היתירא? ומיהו מהא לא אירייא דזה נכלל במ"ש שם דמוצאין אותו על הכתף אפילו באפיריון ע"כ, והתיר סתמא לומר דמאיזה טעם שיהיה ויבוא הטוב מכל מקום וגם אפשר דלא הוצרך לססים ג"כ בעניין ההיתר באשה דכיון דכתב דלעניין האיסור שוים, מימילא משמע דעניין שההיתר דסיפא ותחילתו הוכיח על סופו ועיין לה"ה³⁰ ומרן³¹ שם דיש לכוון דבר קודשו שהם שר המסכימים לכל האמור, וכמו שיראה הרואה.

[יד] דף לב ע"ב גמרא כל המצפה לשולחן אחרים עולם חשך בעדו ע"כ, נכתב בצידו אפשר דע"כ צריך להחניף להם, והוי חס ושלום מסוג כת חנפין³² וכו', והוי חושך ולא אור, וגם מ"ש חיינו אינם חיים היינו משום דלא הוי כסוג שונא מתנות יחיה. אי נמי עולם חשך בעדו משום שמתנתם מעוטה

אין יוצאים בכסא אחד האיש ואחד האשה, ואיש שהיו רבים צריכים לו מותר ומוצאין אותו על הכתף אפילו באפיריון.

32 אמר רבי ירמיה בר אבא: ארבע כיתות אין מקבלות פני שכינה, כת ליצים וכת חנפים וכו' (סוטה מב ע"א, סנהדרין קכ ע"א).

33 ירושלמי ברכות פרק ד הלכה ב.

34 נדרים סד ע"ב.

35 משלי י, כב.

36 מהפסוק של "ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה", וכן יתכן שהכוונה "קול גדול ולא יספך" (דברים ה, יח) ואונקלוס תרגם שהקול של עשרת הדברות לא פסק.

30 כתב המגיד משנה שהרשב"א חלק בכתוף בין איש לאשה, ואמר שהאיש כל זמן שאינו מבעית ואין בכתופו מפני כבוד צבור אסור לכתפו ולא נזכר חילוק זה בהלכות (ברמב"ם) ואינו מוכרח.

31 כתב הבית יוסף (סימן תקכב בד"ה ואי איכא ביעתותא) שהרא"ש גורס 'שאני אתתא דבעיתא', ונראה שכן היה גורס הרשב"א ולפיכך חילק בכיתוף בין איש ואשה, ואמר שהאיש כל זמן שאינו מבעית ואין בכיתופו מפני כבוד הציבור אסור לכתפו, וכמ"ש הרב המגיד בשמו, ורבינו (הטור) תפס עיקר כספרים בגרסי 'לתא', ואפילו למאן דגרסי 'אתתא' יש לפרש דאורחא דמלתא נקט שהאשה דרכה ליבעת יותר מן האיש, אבל אה"נ שאם האיש נבעת שרי לכתף ואם האשה אינה נבעת אסור. וכך פסק בשו"ע

מסכת מועד קטן

[א] דף ב ע"א תוס' בד"ה עוף ויגיע צמא למים כדכתיב "ונפש עיפה למים" עכ"ל, נכתב בצידו ראיתי להרב תוי"ט ז"ל הכא בד"ה בית השלחין וכולי שהביא דברי התוס' הללו וכתב דלא מצאתי מקרא זה בכל הכ"ד ספרים, וצ"ל שהוא טעות סופר וצ"ל כדכתיב¹ "מים קרים על נפש עיפה" עכ"ל, והרב קול הרמ"ז כתב ליישב זה דמיא למים הם דברי התורה ומפרש שמ"ש הכתוב "נפש עיפה" היינו שצמאה למים לעכ"ל. ולע"ד עדיין קצת קשה דאי נקטי לישנא דקרא ממש הוי לי למימר "על נפש עיפה" דהכתוב לא אמר 'ונפש עיפה', ועוד דהכי אפשר להביא ב' מילות מסוף הפסוק, דאם רוצים לפרש הוי לי למימר הכתוב כולו, ולפרש גם דהא פשיטא מן הכתוב גופיה מוכח זה ולא בעו לפרושי, גם מ"ש התוי"ט שהוא טעות סופר קשה דהרי בכל הספרים שלפנינו הכי איתא ודוחק להטעות כל הספרים, לכן היותר יש לומר דהתוס' כוונתם אהאי קרא ולא רצו להביא כל לישנא דקרא, אלא כתב תכיות עניין היוצא מן הכתוב ומשמע

מיניה דעניין נפש עיפה הוא למים ממ"ש בתחילת הכתוב "מים קרים" וקיצרו ואמר היוצא מן כללות הכתוב, ובהכי גוונא אשכחן בשאר דוכתי להתוס' גופייהו דנשתמשו במדה זו יעו"ע. ומזה ק"ל עמ"ש התוס' יו"ט גופיה בפרק ח דיומא משנה א עמ"ש התם יום הכיפורים אסור באכילה ושתייה ורחיצה, והביא ראה לרחיצה מדכתיב² "כי נשאת את ארון ה' " וכו' "כי אמר העם רעב³ וצמא⁴ וכתוב "מים קרים על נפש עיפה", ולא כתיב 'בנפש' ש"מ עיף מרחיצה הוא⁵ עכ"ל, ודא עקא שהרי מדברי התוס' הללו לכל הפירושים משמע מינייהו דהאי קרא בצמא לשתיית המים הוא ולא מרחיצה, דאי הוה כתיב במ"א בהאי לישנא 'ונפש עיפה למים' לא הוה קשה מדברי התוס', אבל השתא דלא אשכחן האי קרא מוכרח לומר דאהאי קרא קא סמכי, ומה גם דלדברי התוס' יו"ט דהכא משמע להידייא דסבירא ליה מר כפירוש האי קרא שהוא צמא למים ואילו ממ"ש ביומא משמע דלא סבירא ליה הכי ומכריח מדלא כתיב 'בנפש' ולכאורה נראה דדבריו סתראי נינהו וצריך יישוב.

4 שמואל ב' יז, כט.

5 דרייק שמים הם על הנפש (על הגוף היינו רחיצה) ולא בנפש.

1 משלי כה, כה.

2 מלאכים א' ב, כו, וסיום הפסוק "וכי התענית בכל אשר התענה אבי".

3 צריך להוסיף "ועיף".

דיינין ולמעליותא הוי לי למימר דייני, אבל מדנקט הכי יש במשמע דרצה לומר מה שנידונין שם, והכוונה בו דהכי דינה דההוא גברא דליתב בהדיהו, אבל אכתי קצת קשה להאי פירוש דר"ח דמה הלשון אומר 'וקבלוה' דפשיטה דגמולו ישלם לו ומקבלין דין מדין, ומאי למימרא, ובשלמא לפשט הדברים שהיא מערת הדיינין יש בו רבותא דאפ"ה קבלוה, וקא בעי עלה דמאי טעמא קבלוה ותיירץ דעבד כרבי אילעאי שיצרו תקפו, ומאי אית ליה למיעבד ויש לו על מה לסמוך. אבל לפירוש הרב ר"ח הכי הוי לי למימר 'עיילוה למערתא דדייניה דעבר אדרבי אילעאי' וכגירסת שהביאו התוס' ברישא, ואילו בכל גירסאות שלפנינו איתא דעבד כרבי אילעאי, וגם אמאי אמר בתחילה עיילוה למערתא דחסידי ולא קבלוה, הוי ליה לאשמעינן רבותא דאף מערת הדיינין לא יקבלוה, ואין צריך לומר 'החסידים' אלא לאו דנקט החסידים קודם, לפי דבעי לסיים שהדיינין שעושין כדין לחוד קבלוה דהוי דבר ואפכו ממש, והטעם דעבד כרבי אילעאי וכגירסה אחרונה של התוס', והיא כל הגירסאות שלפנינו ומשום הכי קבלוה הדיינין לחוד ולא החסידים דשם לא עיילי אלא העושים לפני משורת הדין ולא כהני, ולפי זה נראה דגירסה אחרונה עיקר ובכל גירסאות

[ב] דף טז ע"ב גמרא תחכמוני וכו' תהא כמוני ע"כ, נכתב בצידו עיין להרב ישרש יעקב בפרק ז' דב"מ בדף פה' ע"א מה שהקשה על זה והניח בצריך עיון, ועיין בחידושינו שם מה שיישבנו בס"ד.

[ג] דף יז ע"א תוס' בד"ה דעבר אדרבי אילעאי ולכך לא קבלוה אע"פ שהיה תלמיד חכם, וי"ג דעבד כר' אילעאי ומשום הכי קבלוה דייני עכ"ל, נכתב בצידו לכוארה י"ל לפי גירסת קמייטא א"כ אמאי קבלוה דייני, שהרי זה לא עבר אמילי דחסידותא לחוד אלא גם בדבר הנוגע לדין, והן הן גופי תורה, ואפשר דמכח זה כתב התוס' דיש גורסין דעבד, והביאו זה לדחות גירסת הא' מחמת האי קושיה, ולפום גירסת הא' י"ל ע"פ מ"ש הרב ת"ל משם הרב ר"ח דמפרש האי מערכתא דדייני שהיא מערת הנידונין שכבר קיבלו דינם ע"ש, ומי שגורסין גירסה זו מפרשים ג"כ כפירוש הרב ר"ח ז"ל, וגם הרב ר"ח גופיה נראה שהיה גורס כן ומשום הכי פירש כן, ולא פירש כפשטיה, והרב ת"ל ז"ל הניח טעם אחר לפי ר"ח ע"ש, ולע"ד נראה שזהו טעמו. ולכאורה נראה דיש לקיים קצת לפירוש זה ממ"ש בדפוס אמשטרדם שלפנינו, מערתא דדייניה בה"א, שאם הוא לשון

המדוייקות של אמשטרדם, ומ"ש דדייניה בה"א לא איריאי כל כך לפרש לה מערת הנידונין וכמו שיראה הרואה, וגם דנראה דהאי ה"א היא טעות סופר והראיה דרש"י ז"ל הביא בהמשך לשונו דייני, ומה שהוצרך⁶ לפרש עלה דייני ראשי בית דין וחסידים עדיפי מיניהו ע"כ, הוא כדי לאפוקי שלא תפרש כפירוש הרב ר"ח שהיא מערת הנידונין ותגרוס 'דעבר', אלא פירוש ראשי ב"ד והיא למעליותא והראיה דנקט קודם חסידים שהוא דבר ואפכו, והפך חסידים דיינים העושים כדין וכמש"ל, וסיימו בה דמאי טעמא קבלוה משום דעבד כרבי אילעאי וכו' שזו היא גירסה עיקרית וכאמור. **ועוד** אפשר דבא לאפוקי רש"י בזה מ"ש התוס' בפרק קמא דשבת בדף י' ע"א איכא דאית ליה דינא ליעול וכו' דהאי דייני דקאמר הכא מיירי בדיינין שאינם מומחין שפעמים נוטים אחר השוחד ע"ש, ולכן לימדנו הכא דהאי דיינין הם ראשי ב"ד ומן הדיינין המומחין נינהו ואינם נוטים חס ושלום אחר השוחד כלל, והראיה דנקטינהו הפך החסידים ומשמע וודאי דהחסידים לפי שעושים לפנים משורת הדין הם עדיפי אצל הדיינין מתנהגים כדין וכשורה לחוד

וכשמם כן הוא, ואם איתא דמיירי בנוטים אחר השוחד ואינם מומחים הני לאו עושים מעשה עמך⁷ נינהו ולא הוי ליה למימר הפך החסידים, אלא הפך הצדיקים אלא לאו דמיירי בראש ב"ד מקודש שדנים דין תורה. **ולעניין** קושיית התוס' מהא דשבת לדחכא סבירא ליה לרש"י דלא איריאי כל כך דמעיקרא מנא ליה לדייק מהא דשבת עדיף דין מתלמוד תורה, דאימא דקושטא קאי דבשויס הכתוב מדבר והיא גופה קמ"ל רב אמי ורב אסי שאל יחשוך הדיין עצמו מן הדין ולומר דתלמוד תורה עדיף, דדין נמי היינו תורה וכדאיתא בש"ס בפרק ב' דברכות⁸, ולכן הוי מזמינין עצמן לדינא דאידי ואידי חד שיעורא נינהו, וממנו יראו וכן יעשו, ובכו גם מסוגיאי דהכא יש ללמוד כן לפי גירסת דידן העיקרית דעבד כרבי אילעאי, וא"כ האי צורבא מרבנן יש לו על מה לסמוך בשורת הדין משום דתקפו יצרו טובא עבד כרבי אילעאי ומשום הכי קבלוה האי מערתא דדייני ויבוא טוב ויקבל טוב⁹, והכי עדיף טפי מלומר דמיירי בדיינין המקבלים שוחד, שאין כן פשט הדברים, וגם לא הוו הפך החסידים וכמבואר.

6 רש"י בד"ה דייני.

7 "ונשיא בעמך לא תאור" (שמות כב, כז) בעושה מעשה עמך (סנהדרין פה ע"א).

8 בדף ו' ע"א.

9 ע"פ מנחות נג ע"ב.

[ד] דף כד ע"א אזל גברא דהוה מסתפינא מיניה ופרש"י בקושיות ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א בחידושי אגדה דטפי נראה לפרש בפשיטות שהוא תלמיד חכם גמור שהווי ליה לירא ממנו כמ"ש¹⁰ "את ה' אלהיך תירא" לרבות תלמיד חכם¹¹ ע"כ, ילע"ד קצת קשה לפי זה דאף לאחר פטירתו עדיין הוא קאי כסוג זה דמכבדו בחייו ובמותו, וע"ד שאמר המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים חייב נידוי¹² וכיוצא, ולא אלא מיניה לגמרי¹³, אבל לפי פירוש רש"י שפירש 'בקושיות' בזה אתי שפיר דאחר הפטירה לא שייך כלל לא מיניה ולא מקצתה, ומקום יש לומר דיש בכלל דבר קודשו של רש"י הני מילי מעלייתא של מהרש"א דמשום שהוא חריף בקושיות והוא תלמיד חכם חריף והוא כסוג "את ה' אלוהיך תירא" לרבות תלמיד חכם וכעת אזלה מיניה, אבל כד נידוק שפיר קשה דלא שייך למימר הכי על מצוה דאזלא מיניה, לכן הנכון כפירוש רש"י וכפשט הדברים דמשום שהוא מטריחו בקושיה ביתר שאת וכעת אזל והוי על מי מנוחות שנח ממנו מרוב שקלא וטרייא.

[ה] דף כח ע"א גמרא ואמר רבא ג' מילי בעי קמי שמיא וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה שהרי חכם או טפש, עשיר או עני גזירה היא משעת יצירה, ואיהו גופיה אמר קודם, סמוך ונראה, דמזוני בכלל ג' דבמזלא תלייא, אפשר דאף דהחכמה גזירה היא מכל מקום אפשר שיהיה חכם במילי דעלמא, אבל תפילתו היתה שיזכה להניח חכמה כולם בעסק התורה ולא לדבר אחר כמו רב הונא, וגם בעניין העושר נ"מ שאם בשעת יצירה זכה למזל עושר שיזכה להיות כמו רב חסדא שקיים התורה מעושר ולא נתעסק בממון אלא מלאכתו נעשית על ידי אחרים, וקאמר דלהני תרתי יהבו ליה דהוה ליה סייעתא דשמיא בהו, וגם בהא דענוה היתה תפילתו שיסיעוהו להיות כמו רבה בר הונא בתכלית הענוה בקצה האחרון, ועל זה לא איסתייעא מילתא דאף שמסתמא שהיה עניו והא ראייה שזכה לכתר החכמה, ואין החוכמה מתקיימת אלא במשים עצמו כאין¹⁴, אבל לא זכה לתכליתה מאד מאד כוונתיה ממש, אי נמי דהתפילה בעניין העושר שיזכה להיות מעושי רצונו יתברך עד דאכיל דיליה, אבל אם הרע מעשיו מקפח

10 דברים י, כ.

11 פסחים כב ע"ב.

12 ברכות יט ע"א.

13 שאף לאחר מיתת רבו חייב בכבודו.

14 סוטה כא ע"ב על סמך הפסוק "והחכמה מאין תמצא" (איוב כח, יב).

פרנסתו¹⁵ אף אם יהיה מזלו במדת העושר, וכמ"ש בספרי הקטן ויקרא יצחק פרשת דברים ע"ש.

[ו] דף כח ע"ב גמרא פתח ר' ישמעאל ואמר וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה¹⁶ ואפשר שמטעם זה בפעם א' לא באו לנחמו כן לפי שהוא לא פתח לומר רבו עוונותינו עד שתכפוהו אביליו עכ"ל, ויש מי שרצה להבין דבר קודשו של הרב שבפעם א' לא באו ד' זקנים הללו לנחמו אלא בפעם ב', וזה לא יתכן שפעם אחת יארע לו אבילות לרבי ישמעאל ולא יכלו החברים לנחמו, ובפרט במאי דקאמר בה טעמא משום שהוא לא פתח וכו', דאטו לא יש¹⁷ פתח אחר מעניין שבחו של מת וכיוצא והרבה פתחים יש לומר, ומה גם דאשכחן לרש"י דפירש בהידיא בד"ה הטריח רבותיו פעם אחת וב' שבאין לנחמו ע"כ, הא קמן דקאמר שבאו החברים ב' פעמים כדי לנחמו בהאי לישינא בדרך ענוה. אבל קושטא קאי בכוונת דבריו דהכי קאמר שבפעם א' וודאי שבאו וניחמו אותו בשאר תנחומין, אבל לא ניחמו אותו כן כמ"ש בפעם ב' דאייתו מבני אהרון

ודעמייהו¹⁸ לפי שהוא לא פתח ואמר רבו עוונותיו דתלי לה בעוונותיו עד שתכפוהו אביליו, ואמטו להכי כדי לסתור את ד"ק בזה ניחמו אותו בכחי גוונא לומר שהם היו גדולים בחכמה ובמניין וביראת חטא ועשו רצון קונם ולא יאות למיכבי עליהם ביתר שאת, ולא נגע ולא פגע למימר עליהם שעוונותיו ילכדנו חס ושלום, ואכתי קצת קשה דאם כל עצמן באו לסתור את זה הוה סגי להו למימר דהנהו גדולים בשנים ולא ברשותיה דמר קיימי, ואפשר דאמר אגב חדא תרתי דכיון שהם למדו ולימדו ועשו כמה מצות ורצה לומר בזה שהם גדולים בשנים וגם ביראת שמים ובחכמה, ובכלל מאתים מנה, אבל בתנחומין דבן הא' שמת אינו מוכרח לנחם אותו כן, דאפשר שאמר לו "והיה המחנה הנשאר לפליטה"¹⁹ וכיוצא, ואינו מעניין שבחים דידהו שיובן מהם שהם גדולים ואינם ברשותו, אבל בפעם ב' דתלה מעוונותיו הוכרחו לומר הני מילי מעלייתא, והמורם מהם שהם גדולים ולא קיימי ברשותיה זהו הנראה לפי חומר הנושא בהבנת דברי מהרש"א, ואין להקשות דוכי רבי

15 באו לנחמו כן לפי שהוא לא פתח לומר כן רבו עוונותיו וכו' עד שתכפוהו אבילותיו.

16 כוונת רבינו לומר וכו' אין.

17 אביה בן ירבעם וצדקיהו מלך יהודה וכו'.

18 בראשית לב, ט.

15 קידושין פב ע"ב.

16 כתב מהרש"א פתח רבי ישמעאל ואמר, וכו', אמר שהוא פתח כדקאמרינן לקמן דאין המנחמין רשאים לומר דבר עד שיפתח האבל וכו', ואפשר שמטעם זה בפעם ראשונה לא

ישמעאל גופיה נעלם ממנו חס ושלום
האי מלתא ולא ידע בבניו שהם גדולים
בשנים ואינם ברשותו, אלא וודאי דכוונתו
על שראה מאורע זה או על עניין אטרוחי
רבנן בביאתם אצלו ב' פעמים וכדבעינן
למימר לקמן בס"ד. דאפשר דמשום פשט
הדברים שאומר בפני בני אדם הכי ויש
מקום לומר דעל עיקר המיתה קאמר, לכן
הוכרחו לנחמו כן ולסתור את דברי קדשו
בזה, ואף שידעתי בני ידעתי²⁰ דכל זה
דוחק מכל מקום שבקיה דאיהו דחיק
ומוקי אנפשיה לומר בדרך אפשר ועדיף
טפי שנסבול כל הני דוחקי משנאמר
שהבין הרב בבפ"א²¹ לא באו לנחמו כלל.
ועתה נבוא למ"ש בגמרא ומה נדב
ואביהו שלא עשו אלא מצוה א' וכו' ע"כ,
והנה רש"י בש"ס לא פירש על זה מידי,
וראיתי בעין יעקב שפירש ביום שמתו²²
עכ"ל, ולע"ד קצת קשה לפי זה מה
שסיימו עלה בניו של ר' על אחת כמה

וכמה, דמנא לן שבניו של ר' שעשו כמה
מצות ביום שמתו, ולפי מה שביאר עלה
הגאון מהרש"א בחידושי אגדה אתי שפיר
כמו שיעו"ש²³. וראיתי לרי"ף בעין יעקב
שהרגיש בזה ותירץ מה שתירץ וסיים
דלפירוש רש"י צריך עיון²⁴, והרואה יראה
לפי דברי מהרש"א אתי שפיר גם דברי
רש"י דיש בכלל בו גם כן פירוש של הרב.
ודע דלפי פשט הש"ס ופירוש רש"י עלה
דקאמר על בניו של ר' שלמדו ולימדו
תורה וקיימו מצוות, י"ל לפי זה אם כן
אמאי אמר רבי ישמעאל רבו עוונותיו כיון
שבניו הם גדולים והם ברשות עצמן,
ואינם קטנים ברשות אביהם עד שנאמר
שמתו מעון אביהם, ואפשר לומר
דבכוונת אומר רבו עוונותיו הוא על מה
שהטריח רבותיו שבאו לנחמו ב' פעמים
דזה יקרא דחיי, וגם על עיקר המאורע
שראתה עינו בסילוקן של צדיקים
ובחורים הבנים בניו לפי שאמר ז"ל ג'

20 לשון מליצה מבראשית מח, ט.

21 צ"ל שבפעם א'.

22 כתב רש"י לא עשו אלא מצוה אחת ביום שמתו, ועל שם
אותה מצוה שעשו בו ביום שהוא היה יום ראשון למלא את
יום, נאמר "ואחיהם כל בית ישראל יבכו", בניו של רבי
שלמדו ולימדו תורה וקיימו מצות על אחת כמה וכמה שאנו
ראויים לספדם.

23 משום אותה מצוה אחת של העבודה הנוגעת לכל אמר
"ואחיהם כל בית ישראל" וכו' שבשביל עבדתו מתו בניו
של רבי ישמעאל שעשו כמה מצות, כאלו בשביל רבים וכו'
, וכן צדקתו שצדיק גמור היה וכו' מצוה אחת שהעלה
ירמיהו מן הטיט, אלא דהיינו מצוה אחת הנוגעת לכלל
ישראל להציל ירמיהו, שיוכיח את ישראל לעשות תשובה

וכו'. בנין שעשו כמה מצות כאלו בשביל רבים על אחת
כמה וכמה שאנו רבים מספידין אותן.

24 כתב הרי"ף וקשה מנא ליה שהיה בשביל המצוה שעשו
באותו היום בלבד ? דלמא צוה לאחיהם לבכות בשביל כל
המצות שעשו בעודם חיים. אם כן איך הוא אומר בניו של
רבי ישמעאל על אחת כמה וכמה, דמשמע שעשו הרבה
במצוות סמוך למיתתו וכו', והלא קל וחומר שנדב ואביהו
שלא היה בידם מה להגן כנגד חטאם של הקרבת אש זרה,
אמר הקב"ה כל ישראל יבכו את השריפה, שהם בזכותם כי
שלמים הם מחטא ועון, שבוודאי ראויים ישראל לבכות, כל
שכן בניו של רבי שלא נודע להם חטא כמו שנודע בבני
אהרן מיתתם, כי לא היה מיתתם בשביל חטא והם השלימו
עצמם ואין חיסרון אלא לבני דורם וכל ישראל יבכו על
חסרון זכותם וכו'.

שניחמו ומה נדב ואביהו וכו' י"ל קצת שהרי נאמר עליהם²⁶ "בקרובי אקדש" ואמר משה רבינו עליו השלום עכשיו ידעתי שהם גדולים ממני וממך וא"כ כמו הני תרי גברי רברבי איך שיך לומר על ב' בניו דרבי ישמעאל שהם גדולים מהם ועל אחת כמה וכמה וכו', אף שאמרו שמוסיפין קצת בשבחיו, אבל כל כך הוא תימה לכאורה, ובשלמא לשאר תנאי שהביאו משאר נחא, אבל לענין מאי דאייתי מבני אהרון קשה.

בוחרין מות מחיים, וחד מינייהו שלא יראה מיתת בנים. אבל בלאו הכי יש לומר קצת לכאורה דהא אף בנים קטנים שהם ברשותו אמר דש"ס דברכות²⁵ דהוי ליה ומיתו הם ייסורין של אהבה ולא מעון האב, ואם כן אמאי אמר הכא רבו עוונותיו, ומיהו מהא לא איריאי שהרי כבר פירש רש"י שם עלה שהאבלות מכפרת עוונותיו ופירש בכוונת דבר קודשו דבהוי ליה ומיתו, יש ב' מיני ייסורין, חדא חסרון שלהם, ואידך צער האבלות, ואי הוי ליה לאב שום עון סגי ליה צער האבלות לכפרה ופש גביה צער החיסרון לייסורין של אהבה, ואם כן מ"ש הכא רבו עוונותיו, יש מקום לומר דעל צער האבלות קאמר דבהא וודאי גרם החטא וזה יועיל לנו אף לקושטא דמילתא שהם גדולים וברשות עצמם קיימי, ועיקר חסרונם היה מעון עצמם או דמתחילה קצבו להם שנים מועטין, מ"מ פש גביה ענין האבלות מה שמתאבל ומצטער האב עליהם דהוי ליה בזה כפרת עוונות, והיינו דדיק בש"ס ואמר רבו עוונותיו תכפוהו אביליו לומר דענין האבילות הוא מעון האב והדברים מכוונים למ"ש רש"י בברכות שהאבלות מכפרת עוונותיו וכפי מה שפירש בכוונתו. ועל עיקר מ"ד

26 ויקרא י, ג.

25 דף ה ע"ב.

מסכת סוכה

[א] **פרק קמא עיין** בספרי הקטן זרע יצחק מדרך צח' עד דף קג ע"ב מה שחידשנו שם בס"ד על האי פירקא.

[ב] **דף ה' ע"א מעולם לא עלה משה למרום** וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן זרע יצחק מ"ש שם לדקדק ממ"ש כשעלה משה למרום ואמרו מלאכי השרת מה לילוד וכו' אמר לו לאחוז בכסא כבודי וכו', וכתב דצ"ל אגדות חלוקות ע"ש, וראיתי מקשים עלי דלפי מה שסיימו בש"ס גופה הכא מ"מ מאחז פני כסא כתיב אישתרבוני אישתרבב ליה כסא עד י' וכו', וא"כ לפי זה אפשר דגם ההיא הגדה נימא בה הכי ואמאי הוצרכתי לומר דאגדות חלוקות, והנה אמת נכון הדבר דכל מה שהקשינו מההיא הגדה הוא ממה שאמרו המלאכים מה לילוד אשה בנינו, ולא מעניין אחיזת כסא הכבוד, דזה אמר בש"ס אישתרבוני אישתרבב, ודוחק לומר דמ"ה ירדו ג"כ דלשון 'בנינו' משמע בשמים ממש שהוא מדור מלאכי השרת, לכן כתבתי דאגדות חלוקות.

[ג] **דף יא ע"א מתניתין הדליה עליה** וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מה

שכתב התוי"ט בסוף דבר קודשו וקאי אדלעת וקיסוס ע"כ, וכתב הרב שושנים לדוד די"ל אמאי לא הזכיר גם הגפן, ותירץ דב' מג' נקט ע"ש, ולע"ד קשה דבשלמא אילו הוה נקט הא' והניח הג' אתי שפיר, אבל השתא דשביק האי' וודאי דהלא דבר הוא, וצריך טעם למה.

[ד] **דף כא ע"ב גמרא מניין שאפילו שיחת תלמיד חכם צריכה תלמוד** וכו' ע"כ, נכתב בצידו שמעתי משם המפרש שפירש ע"פ מ"ש דהטעם דאפילו לרב גדול קרו ליה בשם תלמיד חכם משום דהתורה "ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים"¹, ואפשר שיבוא איזה תלמיד קטן ויאמר חידוש בתורה והיא נעלמה מהרב הגדול, ולכן אפילו הרב יקרא כסוג תלמיד חכם שעדיין צריך לימוד, והיינו אומר שיחת תלמיד חכם ר"ל דמ"ש בסתם חכם, תלמיד חכם ואפילו לרבנים שם רמז שאכתי צריכים ללמוד התורה, ומי יאמר השלמתי חקי התורה עד כאן תורף דעתו, ולע"ד קשה שהרי הרואה יראה בפרק קמא דע"ז בדף יט' ע"ב שאמר שם להידייא מניין שאפילו שיחת חולין של תלמיד חכם צריכה תלמוד וכו' ע"ש, וגם הכא וודאי שהכי פירוש וראיה שהביא מקרא

שם וגם ע"ד הרי"ף בעין יעקב ע"ש⁴ דף קג ע"ב.

[ו] דף כח ע"א גמרא פ' תלמיד
הוי ליה להלל הזקן וכו' ע"כ, נכתב
בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן שם בס"ד.

[ז] דף כט ע"א רש"י בד"ה
בשביל ד' דברים⁵, לא שמעתי טעם
הדבר ע"כ, נכתב בצידו כתב המרש"א
בחידושי אגדות דיש לתת טעם במחצה
מהם, כי האב"ד דומה לחמה שמאיר לכל
בתורה, ועל נערה שהיה ברור לב כשמש
צעקתה ואין מושיע לה ע"כ, ולכאורה אין
מובן כל כך, דאמאי אם היה דומה האב"ד
לחמה ללקות ג"כ החמה במיתתו, וכן
נערה אמאי מוכרח להלקות השמש
בעבורה, ואפשר דתביות העניין הוא דכדי
להראות לישראל שהיה זה האב"ד מועיל
להם ודומה לחמה בתקופתה והיה להם
להספידו כראוי על דחסרא ארעא גברא
רבה, ומשום דלא הספידו כהלכה לכן
חמה לוקה להראות לישראל שלא ישובו
עוד לכסלה, וכן בנערה שהוי להם לתת
נפשם ולהצילה בעיר כיון שהוי להם ברור

ד"ועלהו לא יכול" תוכיח וכמו פרש"י
הכא² קל שבו וא"כ כאלו אמר הכא ג"כ
שיחת חולין וכו', והפשט לא יפשט, ועיין
מ"ש בחידושינו לע"ז שם בס"ד.

[ח] דף כז ע"ב גמרא חייב אדם
להקביל פני רבו ברגל שנאמר וכו'
ע"כ, נכתב בצידו קשה דברישא קאמר על
חיוב הרגל וקא מייתי ראיה מקרא דקאמר
אחודש ושבת, ולא סייפה רישיה.
ולכאורה נראה דקא מייתי לה במכ"ש
כיון דמצינו דחיוב הכתוב 'בחודש
ושבת', אם כן כל שכן ברגל או הוא הדין,
וגם אפשר דכוונת אומר ברגל בעניין
נוטריקון הכי הבי"ת בשבת הרי"ש
והג"מ¹ מל היינו ג' רגלים והלמ"ד היינו כל
ל' יום שהוא ר"ח³, בכל זמנים אלו חייב,
ומייתי ראיה לכל זה מדקאמר "לא חודש
ולא שבת", מכלל דבחודש ושבת חייב,
והרגל איקרי נמי שבת שבהם שובתים
מכל מלאכה שאינה אוכל נפש, ובהכי
אתי שפיר דנקט בש"ס האי לישנא ברגל
ולא במועד להורות נתן להאמור, ועיין
מ"ש עוד בזה בספרי הקטן בזרע יצחק

תלך, וכיון שמצינו שיש לילך בחודש ושבת להקביל פני
רבו מצד דרך ארץ לא מצד החיוב, יש לנו לדון חיוב
להקביל ברגל שהוא מזמן לזמן, ואוקמינא בגמרא דהא
חיובא הוי דוקא כד אזיל ואתי ביומא, ואפילו בהאי גוונא
ביום החודש וביום השבת אורח ארעא למיזל איכא, חיובא
ליכא.

5 חמה לוקה וכו'.

2 בד"ה ועלהו לא יכול. וכוונתו שכל דבר, אפילו דבר קל
של תלמיד חכם צריכה לימודי.

3 ברגל – בשבת, ג' רגלים, כל ל' יום.

4 כתב הרי"ף דרבי יצחק אתא לחיוביה להקביל לרבו ברגל
מדמצינו שבחודש ושבת יש רשות לאשה היושבת תחת
בעלה ללכת להקביל מדאמר לה בעלה "מדוע את הולכת
אליו היום לא חודש ולא שבת", שבחודש ושבת אין לעכב
בידה, אבל בימות החול יש לבעל לעכב על אשתו שלא

ולא פחיתא מינה, זה הנראה לכאורה בדרך אפשר.

[ח] דף כט ע"א גמרא בשביל ד' דברים נכסי בעלי בתים נמסרין למלכות וגסות הרוח כנגד כולן אבל בענוים כתיב "וענוים ירשו ארץ" וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת קרח מ"ש בזה בס"ד.

[ט] דף כט ע"ב רש"י שם בד"ה עושק, לגמרי גוזל שכרו ע"כ, נכתב בצידו נראה וודאי דלא דווקא שגוזל את כל שכרו קאמר, אלא הוא הדין אם היה שוה שכרו שני גרוש והתנה עמו כך ונתן לו פחות משהו ממה ששוה וממה שהתנו דאיתיה כסוג עושק דקאמר בש"ס, וגם אפשר דיש בכלל דברי רש"י הללו דמ"ל גוזל את כל שכרו או מקצת משכרו דחשיב גוזל שכרו, ואיתיה כסוג זה ואין חילוק בין רב למעט.

[י] דף ל ע"א גמרא מאי דכתיב "כי ה' אוהב משפט" וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה שהוקשה לו בהאי קרא וכי ה' אוהב המשפט לחוד, והלא הקב"ה אוהב כל המצות כולם, ומאי טעמא פרט המשפט לחוד, לכן הביא זאת המשל לומר דכוונת הכתוב דאף ד"לה' הארץ

כשמש, להכי החמה לוקה וכל זה לפי חומר הנושא לפי דברי הרב. אבל הנראה לע"ד לתת טעם כעיקר להני ד' משום ראייה לעיל בזמן שהחמה לוקה סימן רע לאומות העולם, וגם אמרו ז"ל⁶ דלא נחשדו ישראל על משכר זכור, וגם כבר נודע שמנהג אומות העולם כשימות להם המת קטון או גדול אומרים שזה יומו ולא יתלו מחמת עון, וגם ישראל הם רחמנים בני רחמנים⁷ מה שאין כן אומות העולם, ולכן כשאב"ד שמת ולא יספידוהו כהלכה זה מורה למנהג אומות העולם, וגם בנערה שצעקה בעיר ואין מושיע לה זה מורה גם כן למדת אכזריות הנהוגה באומות העולם, וגם כשיהיה בהם חס ושלום משכב זכור גם כן יורה למעשה גוים, וגם בב' אחים שנשפך דמם כאחד הוא מורה למנהג אורות העולם שאין מרחמים, וכיון שבכל המעשים הללו מורים על עצמן למדות אומות העולם, לכן חמה לוקה "להורות נתן"⁸ שכמעט כמו זר נחשבנו, וכמו שבזמן שהחמה לוקה סימן רע לאומות העולם, ה"נ החמה לוקה בעבורם, ולכן ירחיקו מן הכיעור ומן הדומה לו, וכן לא יעשה בבני ישראל הכשרים והרחמנים לא דכוותה

8 שמות לה, לד.

6 קידושין פב ע"א.
7 יבמות עט ע"א.

שואל שלא מדעת דגולן הוי, ועכ"פ היא מצוה הבאה בעבירה.

[יב] דף לז ע"א תוס' בד"ה והביאו עלי זית, רבי יהודה הוה מוקיה ליה לדפנות ע"כ, נכתב בצידו נראה וודאי דלא הוי ליה להתוס' מה שסיימו בש"ס דידן 'ורבי יהודה סבר הני לדפנות', ומשום הכי כתבו הכי שוב, הראו לי לרב פתח עינים ז"ל בשמחת הרגל שכתב כן ע"ש¹⁰.

[יג] דף לז ע"ב תוס' בד"ה ולגבהיה לאתרוג ולבריך, קשה דהוה ליה למימר הואיל ובשיעורו גבוה מכולן ע"כ, ולע"ד קשה דהרי הוא גופה מה שתירץ בש"ס 'הואיל ובמינו גבוה מכולן', ורוצה לומר 'בשיעורו', ואם כן מאי מקשה התוס', ושוב הראו לי להרב פתח עינים שם שהביא להרב כפות תמרים שכתב כן, והוא ז"ל הקשה עליו דלשון 'במינו גבוה' לא משמע הכי כלל עכ"ל, ולע"ד דאי מהא לא אירייה דיש במשמע שפיר.

[יד] דף מה ע"ב גמרא יכולני לפטור כל העולם וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה וכי כך הוא החשבון דרשב"י גופיה מכח זכותו יפטור

ומלואה⁹ ולא שייך לגבי ידיה גזל חס ושלום, עם כל זה הוא אוהב שלא יביאו ויקריבו לפניו דבר הגזול אלא ממה שיזכו בהיתירא ובמשפט, ולא ממה שיעשה עון שלא במשפט, ואף שמקודם שגזלה הגזולן וקודם שבאה ליד בעלים הוא לה' ד"לה' הארץ ומלואה", ובה זה וגזלה והקריב עולה שכולה לה', לא תימא דאדרא למרה קמא, דעל כל פנים שלו היתה וזיכה אותה לבעלין ובא זה וגזלה ממנו והוי שנוי לה', והדמיון למשל ה"נ שהמלך זיכה וגזר אומר שכל מי שיעבור יתן מכס למוכסים, והמלך עצמו עבר שם ונתן ואף שכל המכס שלו, כדי שממנו יראו וכן יעשו כל עוברי דרכים, ולזה כיון רש"י בד"ה שונא גזל בעולה וכו' אף מתחילה שלו היתה ע"כ, והאריך בכל זה להורות נתן להאמור.

[יא] דף ל ע"א מאי טעמא לא אמר רב יוחנן משום דהווי מצוה הבאה בעבירה וכו', נכתב בצידו לכאורה יש לומר דמה זו שאלה דהא פשיטא כמ"ש רב יוחנן, ונראה דהוה סלקא דעתך דקנאה בשינוי רשות או אם יהיב דעתיה למיהדר חשיב שפיר לכם, לכן תירץ משום דאמר רב יוחנן וכו', ורצה לומר כיון דסוף סוף שלא מדעת נטלן והוי כסוג

10 וכ"כ במסורת הש"ס על הדף.

9 תהלים כד, א.

מ"ש אח"כ 'ראיתי בני עליה והם מועטים וכו' ואם ב' הם אני ובני הם', כל זה כדי שיתקנאו כל ישראל מן מעלתם ויוסיפו לסגל מצות ומעשים טובים כדבעי להו למיעבד ויזכו "לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו"¹².

[טו] דף מט ע"ב גמרא גדול העושה צדקה וכו' שנאמר "עשה צדק ומשפט" וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין למהרש"א בחידושי אגדה¹³ והרי"ף מה שדיקדקו¹⁴ ותירצו בעניין זה, ועיין מ"ש בספרי הקטן בזכות אבות בפרק ג' משנה כה' בס"ד.

[טז] דף מט ע"ב אדם זורע ספק אוכל וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב הרב ישרש יעקב ז"ל א"ל למה הוא ספק מאחר שעשה צדקה, ותירץ עמ"ש¹⁵ הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים ע"כ, ולע"ד קשה דגם כגמילות חסדים שייכא האי מילתא, דכמו שבצדקה אם אינו ראוי זה הנותן יכשילו השי"ת בבני אדם שאינם מהוגנים גם בגמילות חסדים הכי שיזמין

העולם מיום הדין מיום שנברא הוא ועד עכשיו, שהוא זמן מועט כמו ע' שנה, ואם יצרף רבי אליעזר בנו עימו יועיל מיום שנברא העולם ועד עכשיו שהוא זמן הרבה, ואם יצטרף יותם בן עוזיהו עמהם יועיל מיום שנברא העולם ועד העולם, וכיצד יהיה מכוון חשבון זה, ואם תאמר דזכות הרבים עדיף, כולי האי לא אמרינן דהרי כתיב¹¹ "איכא ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה" שהוא על חד חמש, ולפחות הוי לי למימר כסדר זה החשבון ולא יותר, וצריך לומר שעל עצמו אמר מר הכי בדרך ענוה כדי שלא להגדיל מעלתו הרבה, וכשצירף בנו עימו אמר אמיתות העניין, ומכל שכן כשצירף יותם עמהם דיש לאל ידם לסבול כל העולם מתחילה ועד סופו, וכל עניין זה בא לומר וללמד לאדם דעת שיסגל מצות ומעשים טובים ולימוד תורה, וללמדה ביתר שאת כדי שיהיה זוכה ומזכה את בני דורו, והיה טוב לשמים ולבריות, וממנו יראו וכן יעשו, והמכון לכך שרי לשבוחי נפשיה. וגם

11 דברים לב, ל.

12 תהלים כז, ד.

13 כתב המהרש"א יש לדקדק דנקט במלתיה 'צדקה' לחוד ומקרא דמייתי כתיב "צדקה ומשפט", ואימא דבהדדי צדקה ומשפט הוא גדול יותר מקורבנות, אבל צדקה לחוד לא, דכה"ג אר"א גופיה לקמן כל העושה צדקה ומשפט וכו' שנאמר "אוהב צדקה ומשפט" וגו', וי"ל דנבחר לה' מזבח משמע ליה דלא קאי אעושה אלא צדקה ומשפט, ואם כן הוי ליה למכתב 'נבחרו' בלשון רבים, אלא דכתיב 'נבחר'

בלשון יחיד, דחר מינייהו צדקה או משפט נמי נבחר מזבח, ונקט במלתיה צדקה והוא הדין משפט לחוד.

14 כתב הרי"ף בדומה למהרש"א והוסיף שאפשר לומר עוד דבקרא איכא למימר צדקה שעושים בני עולם היא גדולה מהקורבנות, אבל לא צדקה שעושה אדם אחד, לזה אמר גדול העושה צדקה, יחיד העושה צדקה גדול מהקורבנות, ודייק ליה קרא שאמר "עשה צדקה", דלא כתיב 'צדקה נבחר מזבח', אלא עשה צדקה, כלומר כל יחיד העושה צדקה גדול מהקורבנות.

15 ב"ק טז ע"ב.

[יז] דף מט ע"ב אין הצדקה משתלמת אלא לפי גמילות חסדים שבה²⁰ וכולי ע"כ, עיין מ"ש בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת דברים בס"ד.

[יח] דף מט ע"ב רש"י בד"ה כל הבא לקפוץ וכו', נכתב בצידו עיין למהרש"א בחידושי אגדות בסוף פרק קמא דע"ז מ"ש על דברי רש"י הללו²¹, ועיין מ"ש בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת דברים ליישב דברי רש"י בס"ד.

[יט] דף מט גמרא מאי דכתיב "פיה פתחה בחכמה" וכו' א"ר וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן זכות אבות בפרק ו' משנה ב' מ"ש בזה בס"ד.

[כ] דף נב ע"א גמרא וספדה הארץ משפחות וכו' ע"כ, נכתב בצידו הקשה הרב ישרש יעקב ז"ל בחידושי לפרק ד' דקידושין אמ"ש התם דאני שפיר סברא לעניין ייחוד דבשעת אנינות תביר לביה, ואם כן למה צוה אנשים לבד, ותירץ דא"ש סברא כמאן דאמר דההספד הוא על יצר הרע שנהרג דהוי שמחה ולגבי

לו בני אדם שאינם מהוגנים שהם רמאים, ואינם צריכים וראויים לזה, ועל כל פנים לא יקבל עליהם שכר, ולכן אפשר לתרץ לעיקר הקושיה דכוונת הש"ס הכי דאדם זורע סובר אוכל משום דיש זמן הרבה בין זריעה לקצירה, דשמא ימות והיה בהניח לפניו אחרים שיקצורו, והוא לא יאכל ממנה, אבל קוצר מסתמא אוכל ממנה הוא ובני ביתו, שמהכי טעמא דייק דגדולה גמילות חסדים מן הצדקה, ואפשר דמשום הכי אמר דוד המלך עליו השלום במזמור קכו¹⁶ "הלך ילך ובכה נושא משך הזרע", מידי דהיו¹⁷ שאינו יודע אם ישאר חי על האדמה ויאכל ממנה, "בא יבוא ברינה נושא אלומותיו" על שזכה שהוא בעצמו יאכל, אבל אכתי קצת קשה שהרי רש"י¹⁸ פירש בפסוק¹⁹ "יצבור ולא ידע מי אוספם" שיצבור התבואה ולא ידע אם הוא יאספם לבית או אחר, ואפשר שהכא קאמר על הרוב והתם על המיעוט שאפשר שהיום כאן ומר בקבר חס ושלום.

16 תהלים קכו, ו.

17 צ"ל דהיינו.

18 בפירושו בתהלים.

19 תהלים טל, ז.

20 צ"ל לפי חסד שבה.

21 כתב המהרש"א שפירוש רש"י דחוק, והנראה דמעלות המדות לא יבואו כי אם בהדרגה, ממעלה למעלה בכמה דוכתינן 'לא עם הארץ חסיד', 'ולא כל הרוצה ליטול את ה' יטול', ולזה אמר כל העושה משפט וצדקה שאינו גוזל

מאחרים, ואדרבה הוא נותן משלו לאחרים שהוא מדת החסידים שאמרו, 'שלי שלך ושליך שלך חסיד' וע"ש שמלא כל העולם במדת חסד נקרא חסיד, ואם תאמר כל הבא לקפוץ וכו' רצה לומר שמבילתי המדרגה ממעלה למעלה יוכל אדם לקפוץ על המדרגות ויבוא לידי מדת חסידות, תלמוד לומר מה יקר חסדך, כי מה יקר וקשה לבא לידי מדת חסידות כי אם בהדרגה למעלה וכמה מעלות ומדרגות הם טרם שיבא לידי מדה זו וכו'.

שמחה בית המקדש דעבדי שמחה יתירה עבד ק"ו עכ"ל, ולע"ד נראה דיש לחלק דבשעת אנינות שמתו מוטל לפניו וודאי תביר ליבה, אבל בהספד שהוא אח"כ מודה אבא שאול דאפשר דלא תביר ליבה לכן אמר אנשים לבד וכו', אבל עדיין קצת קשה דאיכא למיחש שמא אחר קבורה יהיה יחוד ולא תביר לביה, ואעיקרא דמילתא לכאורה קשה דמאי קא פריך אימא דהא ד"וספדה הארץ" וכו' הוא אליבא דרבנן, ונראה דכח קושיה הוא מדלא פליג הכא משום דהוא ש"ר המסכים בה²². גם על תירוצו קשה דהרי סיימו בש"ס על מאן דאמר על יצר הרע שנהרג האי הספידא בעי למיעבד, שמחה בעי למעבד, אמאי בכו, ותירץ כדדרש רבי יהודה וכו', הרי דמשמע להו להש"ס גופה דליכא שמחה אלא בכיה ואפילו הכי אמר אנשים לבד וכו', ולכן היותר יש לומר ולחלק בין אנינות להספד שהוא אח"כ, ואה"נ דסברת אבא שאול דאחר קבורה צריך להפריש האיש מהנשים, ולא התיר אלא בשעת קבורה.

**[כא] דף נג ע"א גמרא יש מהו
אומרים אשרי ילדותינו שלא ביישה
את זקנותינו וכו' יש מהן אומרים אשרי**

זקנותינו וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה היה נראה לומר דהני ב' כיתות פליגי במאי דפליגי תנאי במדרש אגדה²³ דאיכא מ"ד דצדיקים גמורים עדיפי ואיכא מאן דאמר בעלי תשובה, ותרוייהו אייתו מקרא²⁴ ד"שלום שלום לרחוק ולקרוב" וכו' יעו"ע וגם הכא הכת הא' שאמרה אשרי ילדותינו וכו' סבירא ליה דצדיקים גמורים עדיפי, והכת הב' סבירא ליה כמאן דאמר דבעלי תשובה עדיפי. אבל כד נידוק שפיר ממה שסיימו הכא בש"ס אלו ואלו אומרים אשרי מי שלא חטא ומי שחטא ישוב וימחלו לו מזה משמע דתרוייהו מסכימים למאן דאמר דצדיקים גמורים עדיפי, ומשום הכי קאי באשרי, אבל עכ"פ מי שכפאו יצרו וחטא יתגבר על יצרו וישוב וימחלו לו ולא ישאר ברשעו, ואם כן מ"ש הכת הא' שלא ביישה את זקנותינו היינו שאם יהיה לו איזה שנאה וקנאה עם בני אדם, לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים²⁵, ואף דקושטא קאי דאסרו חז"ל לומר לו כן, מכל מקום לא ימנע מסוג כת של רשעים וקנאים בעולם שעוברים על דעת חכמים ומהם וכיוצא בהם הוי ליה בושת פנים לחיי שעה, ובזה האנשי מעשה שלא

24 ישעיהו נז, יט.

25 ב"מ פרק ד' משנה י'.

22 לשון מליצה לשר המשקים אצל פרעה.

23 ברכות לד ע"ב.

חטאו מעולם ניצולים מן הכיעור והדומה לו.

[כב] דף נג ע"א גמרא תניא אמרו עליו על הלל הזקן וכו' אם אני כאן וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזה בספרי הקטן בזרע יצחק בדף קג' וקד' בס"ד.

[כג] דף נג ע"א גמרא דקא בעו מינאי הני ב' כושאי דיתבי הכא ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א באגדתיה שטעות שלמה היה שסבר שמה שהיה מלאך המות עצוב על מיתתן לפי שהיו אנשים יפה תואר, ולכן שלחן ללון להצילן שם, ואלו היה יודע כוונתו על שלא היה יכול להמיתן כאן וכו' לא היה שולחן וכו' ע"ש, ולע"ד קצת קשה דאטו כל אדם יפה תואר הוא חס עליו, והא קא חזינן כמה חתנים וכלות בחורים וגם בתולות שהם יפה תואר ויפה מראה, וברגע שאול יחתן ולא קא משתמיט מלאך המות ולא קא עציב עליהו ולא מינה ולא מקצתיה, ואם כן מה נשתנו אלו משארא. לכן היותר נראה לומר דהטעות היתה שסבר משום כבודו של שלמה ויקרא דמלכותא שיושבים אצלו סופרים והוא צריך להם וחביבים עליו ביתר שאת להכי עציב והכי דייק ממ"ש 'דיתבי הכא' ורצה לומר שיושבים כעת בביתו

ובחומותיו, ודין גרמא דעצי"ראה²⁶ להכי חשש ששלמה המלך עליו השלום שאינו מניחם כל הימים משום כבודו דשמא תטרף השעה לקחתן, להכי הבריהם ללון ע"י השדים ולהסיר מהם מכת המות, ומר סבר שבזמן מועט כזה לא ירגיש מלאך המות ויגיעו לשם לשלום, והוא לא ידע תכיות העניין דדא תברתייהו, ואדרבה אילו היו נשארים אצלו לא תגע אהם²⁷ יד רמ"ה.

[כד] דף נג ע"א רש"י בד"ה לאתר דמיבעי וכו' שם הוא מתבקש ליטול נשמתו עכ"ל, נכתב בצידו נראה שלימדנו בזה דמ"ש רגלוהו דבני נשא אינון ערבין ביה באתר דמיתבעי וכו', והיינו לעניין מקום שתצא נשמתו שם ולא לעניין עפר ומקום קבורתו קאמר, דהרי מצינן כמה זימנן שאדם מת ותצא רוחו במקום זה ומוליכין אותו למקום אחר לקבורה, ושם ישוב לאדמתו, אלא אעיקר מקום יציאת נשמה קאמר, ומשום הכי אנו רואים לפעמים שאדם נמצא במקום אחד ומאריך שם בחליו ועושים לו שינוי מקום וכשמגיע לשם תצא רוחו הוי שינוי להרע, והיינו טעמא דלא מיתבע שתצא נשמתן אלא דרך שם, והיינו דמייתו מהא דסופרי שלמה שפירש ג"כ רש"י לקמן בד"ה

27 צ"ל בהם.

26 לשון מליצה מדין גרמא דעשירה ביר (ברכות ה ע"ב).

'דקא בעו מנאי' שהגיע זמנם למות ולא
 היה יכול ליטול נשמתם כיון שלא נגזר
 עליהם למות כי אם בשער לוז ע"כ,
 והדברים מכוונים כפי האמור, וכן נראה
 ממ"ש ג"כ לקמן בד"ה ערבין ביה ע"ש.

מסכת מגילה

החיים בפרשת שמיני² מה שהקשה על זה, ועיין בספרי הקטן ויקרא יצחק שם מה שישבנו בס"ד.

[ג] דף יב ע"א גמ' א"כ של שושן יהרגו וכו' ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה דאמאי לא הקשה להו וכי משוא פנים יש בדבר? וכמו שהקשו הם על דעת רשב"י? ונראה משום שהוא גופיה השיב להם 'הם לא עשו אלא לפנים' וכו', א"כ לדידיה אי מהא לא איריאי מידי, ומעיקרא לק"מ להכי לא הקשה להם אלא האי קושיה עצומה שאין עליה תשובה³. שוב ראיתי להרב ישרש יעקב שדיקדק כן ותירץ בשם מהראנ"ח ע"ש, ולע"ד כפי מ"ש אתי שפיר, ועוד י"ל משום דלדידהו יש ב קושיות, חדא הא דמשוא פנים, ואידך הא דבשושן יהרגו וזה עדיפא מינה⁴, ומשום הכי הקשה להם האי קושיה ושבק לאידך, אבל לדידיה משום שהשתחוו לצלם וזה

[א] דף ה ע"ב תוס' בד"ה ממעטין במשא ומתן פירוש של שמחה וכו' עד סופו, כוונתם פשוטה דהכי קאמר דהאי איסור ד'ממעטין' דווקא בעניין השמחה דומיא דבנין דבסמוך שאמר כגון הבונה בית חתנות לבנו, אבל שאר משא ומתן דעלמא שאינו צורך חתנות שרי אף שהוא מרויח בו ושמח בריוח, וכי תימא דאי בענין קניין צורך חתנות זה לא חשיבא משא ומתן, לזה אמר דקושטא קאי דאין מו"מ גדול מזה, כיון שסוף סוף הוא קונה בגדים או מידי דמיכל ואף שאין בו רויח כיון שיש בו שמחה גדולה הוא שש בהם כמוצא שלל רב, להכי לא שרו ליה רבנן והוי דומיאי דבניין, ועיין בפסקי התוס' שם¹ שמורה להאי פירוש בכוונתם.

[ב] דף י ע"ב גמ' והכתיב "ויהי ביום השמיני" וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין למוהר"ח בן עטר בספר אור

רב אשי (ולכן לא אמר 'אלא אמר רב אשי' שיהיה נשמע שסותר דברים הראשונים). אבל המקשה סבר כי לכל "ויהי" הוא אומר, ונתחכם להקשות מ"ויהי ביום השמיני" כי אין הברל בין "ויהי בימי" ל"ויהי ביום", ורצה לסתור את הכלל אפילו במקום שיאמר "ויהי בימי", והמתרץ תירץ כי שם מתו נדב ואביהו. כי לא רצה לחלק בין "ויהי בימי" ל"ויהי ביום" כי אין הפרש. והאור חיים מביא פסוק נוסף שלא מובא בגמרא "ויהי ביום השלישי" (שמות יט, טז) גם שם לשון צער, שהרי פרחו נשמתם של כל ישראל כאומרם בשבת (דף פח ע"ב).

3 מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליה ?

4 הקשה של 'הא בשושן יהרגו יותר חזקה.

1 באות יז- שבת שחל בו ט', באב ממעטין לקנות צורכי חופה ובנין שמחה, אבל שאר בניינים ונטיעות ואפילו אירוסין שרו.

2 המקשה היקשה מ"ויהי ביום השמיני" שבו מתו נדב ואביהו והעלים עין מהעובדה שלמדו את הפסוק "ויהי ביום השמיני" מפסוק "ויהי ערב ויהי בוקר" מלמד שאותו יום (השמיני) היתה שמחה לפני הקב"ה כיום שנבראו בו שמים וארץ. ואפשר להסביר שהמקשן הראשון רצה להקשות גם מ"ויהי ביום השמיני" וגם מ"ויהי ערב" כדי להגדיל את הקושיה, ולכן ענו לו רק לגבי "ויהי ביום השמיני". ועוד קשה למה לא נתן לב רבי לוי מעצמו לכתובים שמוכיחים שיש "ויהי" שהוא שמחה, והיה לו לחלק מעצמו. ולכן נראה כי כוונת רבי לוי ג"כ היתה כדברי

הכי ידעינן זה מתחילת הכתוב שאמר "לכל העם הנמצאים בשושן הבירה למגדול ועד קטן" לכן פירש דהאמת הושיבן בחצר ופתח להם ב' פתחין לראות עושר כבוד מלכותו וכולם שוים לטובה. וראיתי להתוס' ז"ל בד"ה קנאה אתה מטיל שכתב וז"ל וא"ת למ"ד לעיל הראוי לגינה לגינה וכו', א"כ קנאה אתה מטיל בסעודה י"ל דסבירא ליה דכיון שלא היו רואים זה את זה ליכא קנאה עכ"ל. והנה לפירושם קשה דא"כ אמאי נייד א"ר בתרא מקמא כיון דליכא קנאה. ועוד ר"י דדרש גבי הראוי לכסף וכו' מה יתרץ לקושיה שהקשה לו ר' נחמיה. גם אעיקרא דמילתא קצת קשה דהא אפילו שאינם רואים זה את זה בישיבה מ"מ שייך קנאה היכא דבאו ב' יחד ואחד מכניסו לגינה ואידך מניחו בחצר, אבל לפי האמור דהיא גופה קא ק"ל לחד אמר בתרא דנייד מפ"י חבירו אתי שפיר ולא הוצרך לפרש האי קושיה וטעם פלוגתייהו משום דילפינן לה מהא דלקמן מדברי ר' נחמיה. וחד אמר קמא לא משמע ליה כלומר לא סבירא ליה האי קושיה דסבר דבכה"ג לא שייך קנאה כיון דכל אחד מכיר את מקומו ויודע שאין

היה ע"כ של ישראל⁵ ולא שייך להקשות הא דבשושן יהרגו, להכי לא הקשה אלא הא דמשוא פנים בלבד ומכח מ"ש.

[ד] דף יב ע"א בחצר גינת ביתן רב ושמואל וכו' במתניתא תנא וכו' ע"כ, נכתב בצידו הנה צריכים אנו למודעי דבמאי פליגי ג'⁶ המה מטיבי. ומר מאי טעמא לא אמר כמר. ונראה דחד אמר בתרא והמתניתא מאי דלא נראה להם⁷. פירוש דחד אמר קמא לפי שלפירושו קשה א"כ קנאה אתה מטיל בסעודה, וכדי גוונא אמר לקמן על פירוש "מטות זהב וכסף" הראוי לכסף לכסף א"ל ר' נחמיה א"כ קנאה אתה מטיל בסעודה, אלא הן של כסף ורגליהם של זהב ע"כ. וה"נ הכא נראה דמחמת האי קושיה דהקנאה הוצרכו ח"א בתרא והמתניתא לפרש פירושים אחרים. ומאי דנייד המתניתא מפירוש חד אמר בתרא לפי דגם לפירושו קשה דא"כ ששיבתן היתה בביתן והחזיקתן, למה ליה לקרא להזכיר "בחצר גינת"? הוי ליה למימר 'בביתן המלך' דוקא ומינה ידעינן שהיו רבים מדהושיבן בביתן דדרך הוא להיות הביתן גדול משאר המקומות ביתר שאת. ועוד דבלאו

5 עברה של כל ישראל.

6 ג' פירושים: הראשון (חד אמר) - 'הראוי לחצר בחצר' וכו' השני (חד אמר בתרא) - 'הושיבן בחצר לא החזיקתן' וכו',

השלישי (המתניתא) 'תנא הושיבן בחצר ופתח להם שני פתחים' וכו'.

7 רבינו רוצה להסביר לנו מדוע ג' הפירושים חולקים זה על זה.

כבודו עם הגדולים כי כל אחד בלאו הכי אין מעלותיהם שוים. דבשלמא אם היו בני חבורה שהם במדרגה אחת ועשו לאחד כבוד יותר מחבירו, שייך קנאה שפיר דמה נשתנה מאידך, אבל השתא הכא שאין כולם במדרגה אחת משום הכי עשו חילוק ביניהם, והניחו הגדולים והשרים בביתן ולמטה מהם הבינוניים בגינה, והקטנים בחצר, דלא בשופטני עסקינן, שאחד קטן ושפל ירצה לישב עם השרים והסגנים וגדולי העיר ויתקנא מהם דכולם מתקנא, אלא חכם בחכם, גיבור כגיבור, עשיר בעשיר והיינו בשוים דווקא. ונראה דכן תירץ ר"י למה שהקשה לו ר' נחמיה וכמ"ש, אבל לא ידענא למה לא תירץ לו הכי בהידייא. ועדיין צריכים אנו למודע"י לפי דברי התוס' הנזכרים דא"כ גם במיטות זהב וכסף אפשר לעשות תיקון זה דמה שמניחם במקום מעולה יניחם ג"כ במטות זהב, והיושבים במקום פחות יניחם על מיטות כסף ואינם רואים זה את זה, ומאי קא פריך ליה אתה מטיל קנאה. וראיתי אחר רואי להרי"ף בעין יעקב שהרגיש במה שדיקדקתי ותירץ לפי שגינה וביתן הם ב' מקומות ומי שיש כאן אינו רואה ליושבים במקום אחר, אבל מיטות זהב היה במקום סעודה

עכ"ל, ולע"ד דאכתי לא הונח לן עדיין י"ל דמקום הסעודה גופה נחלק לב' ולג' מקומות דוודאי כולם בכאחד לא החוזקו במקום אחד, וכל אחד מקום הראוי לו ומטה הראויה לו, ולאו כל אפייא שווים ואינם רואים זה את זה, והדרה קושיה לדוכתה.⁸

[ה] דף יב ע"א רש"י בד"ה הראוי לכסף וכו' מטות זהב וכסף קא דריש, שר הראוי לזהב לזהב, והראוי לכסף עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה י"ל דמה חידש בזה? דפשיטא דקרא קא דריש. ועוד י"ל נקט בתחילה בלישניה ודרש הראוי לכסף ואח"כ לזהב, ורש"י נקט לזהב תחילה. גם י"ל דלמא לא פירש זה ג"כ לעיל גבי מ"ש 'הראוי לחצר לחצר' דבחצר גינת ביתן קא דריש וכמו שפירש הכא. ונראה דחדא מתרצה לחברתה לפי דר' יהודה שינה סדר המקרא⁹ דהל"ל קודם הראוי לזהב וכו' וכמו שדרשו אידך קרא¹⁰ על הסדר הראוי לחצר וכו', ולכן הוכרח רש"י לפרש דקושטא קאי דאקרא קא דריש שר הראוי לזהב וכו' שכן דרך לומר החשוב ברישא ומשום הכי קאמר זהב וכסף, ור' יהודה לאו דוקא נקט לומר הסדר. ומאי דנקט באידך קרא איפכא לפי

10 "חצר גנת ביתן המלך".

8 קשה על הרי"ף בעין יעקב.
9 "מטות זהב וכסף".

שכן דרך הכניסה דקודם נכנסים לחצר ואח"כ לגינה והדר לביתן. ואפשר דהיא גופה בא רש"י ללמד בזה וכאמור.

[ו] דף יב ע"א וכלים מכלים שונים, משונים מיבעי ליה אמר רבא וכו' ע"כ, נכתב בצידו לפי האי דרשא נראה שמשמע ליה בפירוש הכתוב הכי וכלים הללו שהם כלי ה' הן מכלים להמשתמש בהם. והאמרו כמו מחמתם ואתם שונים בהם, ודריש מילה 'מכלים' לשון כיליון ומיתה, ומילה 'שונים' לשון ויאמר שנו. ולכאורה קצת קשה דמנא לן לדרוש מילה 'מכלים' הכי, כיון דאיצטריך לגופה, וא"ת דהיא יתירה דהני מילי למימר 'כלים משונים' א"כ הוי ליה להזכיר בקושיה וליפרוך תרתי והתירוצ' מועיל לב' כאחד. ש"ר למהרש"א בחידושי אגדה שכתב כן דלפי האי דרשא דריש כפל 'מכלים'¹¹ לשון כיליון ע"ש. אבל לא כתב דיקדוק זה דה"ל להמקשה למימר כמו ששאל משונים מנא ליה. וצ"ל שסמך על המעיין וזה הוצרך להאריך דממילא יובן.

[ז] דף יב ע"א אין אונס מלמד שכל אחד ואחד השקוה מין מדינתו

ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שפירש הרי"ף¹² על עין יעקב אמאי הוצרכו בש"ס לזה. ולע"ד קצת קשה אמאי לא פירש בש"ס האי 'אונס' על עיקר השתייה כדת של תורה, דאין אונס דמאן דבעי ורגיל לשתות היה משקהו כדת של תורה, דמאן דלא בעי ואינו רגיל לא היה משקהו לא מינה ולא מקצתה, ואתי שפיר או' ע"י 'אין אונס'. גם בלאו הכי קצת קשה על מה שפירש בש"ס מאי כדת, כדת של תורה, אכילה מרובה משתיה, דאמאי לא פירש שלא השקה אותם יין נסך ודבר שאסור, אלא השתייה היתה כדת של תורה מידי דהיתירא, ולכאורה היה נראה לתרץ לזה משום שאמר לעיל מפני שנהנו מסעודת של אותו רשע ומזה משמע דהשתייה והאכילה היה במידי של איסור ומשום הכי נתחייבו וכו', אבל אכתי קשה שהרי פריך עלה בש"ס א"כ שבשושן יהרגו, והמסקנא משום שהשתחוו לצלם וכו' וא"כ הדרא הקושיה לדוכתה.

[ח] דף יב ע"ב גמ' ביום השביעי וכו' אמר רבא יום השביעי שבת היה וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דתכיות דברי הש"ס הוא דכיון דעיקר הנס של גאולת ישראל התחלתו מזה העניין ע"י שאמר

12 פירש אע"פ שבשיעור השתיה שהוא רגיל לא עשו כרצונו, מ"מ באיכות היין שהוא רוצה ממדינתו אין אונס להשקותו מין של מדינה אחרת.

11 דרש הכפל "כלים מכלים", חד מתפרש מלשון כיליון, והשני כפשוטו שכלי אחשורוש היו משונים מכלי המקדש, דומים לאבר כנגדם.

מינה עד שהוצרך הכא ללמד, לכן קדריש לה לשבח דקרי ליה יהודי ע"ש שכפר בע"ז, ולפי זה הא דאמו אי בעית אימא מיהודה אי בעית אימא משבט אחר, יהיה מה שיהיה, אבל לעולם לא בא הכתוב אלא ליחס שבט אביו דבנימין, ומילה "יהודי" לשבח אחר שכפר בע"ז והיינו מילה לעולם דקאמר¹³.

[י] דף יג ע"א וישניה ואת נערוותיה לטוב, אמר רבא שהאכילה מאכל יהודי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה שהרי כתיב¹⁴ "לא הגידה אסתר" וכו', ומנא ידע שהיא יהודית עד שהאכילה מאכלם? ואפשר משום שידוע שמאכל יהודים הוא חשיב ומקובל וקב ונקי משאר מאכלות אסורות, לכן האכילה כן, "ורצון יראיו יעשה"¹⁵, ומה שלא דרש מילת "לטוב" שהאכילה מעדני מלכים הטובים, דהפשיטא דכך הוא דרכן של כל מלכים, ומאי רבותיה בזה. וגם מה שלא דרש שהלבישה מלבושים טובים ויקרים ביתר שאת משאר מלכות, משום דקאמר "ואת נערוותיה" ג"כ אוכלים מן מאכלה דבזה יד עבד כיד רבו, ודייק מילה "לטוב" על מאכל יהודי משום שישראל

"להביא את ושתי ולא באה" עד שהרגה והביא אסתר במקומה, וע"י הצילה את אומתה, לכן נעשה הדבר ביום השבת שאומות העולם היו מתעסקים בדברי תפלות ומדת הדין מקטרגה עליהם, אבל ישראל שעוסקים כולם כאחד ביום השבת בדברי תורה, ויש להם אז סניגורים ביתר שאת, וראויים הם לעשות להם מעשה ניסים, אמטו להכי נתגלגל הדבר ונעשה ביום השביעי של שבת מטעם האמור. וגם דייקו מלישנא דקרא שאמר ביום ע"ד שא' כוים ואפילו בשבת וגם השביעי בה"א הידועה שהוא המיוחד והקב"ה בחר בו וידוע ומפורסם לכל.

[ט] דף יג ע"א גמ' לעולם מבנימין קאתי וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב הרב ישרש יעקב ז"ל די"ל דתיבה 'לעולם' טפילה, דכ"ע ס"ל דמבנימין קאתי וע"ש מה שתירץ בשם הרי"ף, ולע"ד י"ל דאין הכי נמי כולי עלמא סבירא דאביו מבנימין, אבל איכא מאן דאמר דאמו מיהודה, ולכן הכא רבי יוחנן פירוש דלעולם מבנימין קאתי, ר"ל בין מאביו בין מאמו מבנימין קאתי, וגם קושטא קאי דמאמו לא צריך למדכר לן כיון דמשפחת האם אינה קרויה משפחה, ומאי נפקא לן

14 אסתר ב, י.
15 תהלים קמה, יט.

13 שמילה 'לעולם' טפילה והכוונה שלכולי עלמא אביו מבנימין.

דקאמר בש"ס בין גבי יוסף בין ההיא דמרדכי תרוייהו אין פירוש שמשום שבקשו ע"כ סובב והקציץ וכו', אלא ר"ל דרצון יוסף הצדיק לעלות מבית האסורים וגם רצון מרדכי להציל ישראל מאותה גזירה, ואמטו להכי סיבב הקב"ה ע"י מעשה דטרם מכה ציץ רפואה פרח דע"י פתרון החלום נודע הדבר לפרעה ומבית האסורים יצא למלוך, ובלא בקשתו שאמר "כי אם זכרתי" היה עולה קודם ב' שנים שהיה מקדים ה' חלום פרעה או שהיה נותן בליבו של פרעה להוציאו עכ"פ, אלא שנתעכב מזה ב' שנים יותר, אבל סוף סוף סובב השי"ת והקציץ אדונים על עבדים עד שה"ל תרופה לאותו צדיק לעלות מבית הסוהר וזהו רצון צדיק. גם ההיא דמרדכי פירש הכי כמו שסיים בה מהרש"א. **ודרך** אגב י"ל על מ"ש רש"י הכא בד"ה אדונים על עבדים, "ויקצוף פרעה על ב' סריסיו"²³ עכ"ל, דהרואה יראה דבש"ס קא מייתי ראייה מדכתיב "פרעה קצף על עבדיו" והיינו דברי שר המשקים כשהגיד על יוסף לפרעה בעניין החלום, ואמאי רש"י נידד²⁴

נקראו טובים כמש"ה¹⁶ "הטיבה ה' לטובים" ויבוא טוב ויקבל טוב¹⁷.

[יא] דף יג ע"ב גמ' בימים ההם וכו' קצף בגתן ותרש אר"י הקציץ הקב"ה אדונים על עבדים לעשות רצון צדיק וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב הגאון מהרש"א בחידושי אגדה הכא קאמר רצון צדיק שיוסף בקש על כך כמ"ש¹⁸ "כי אם זכרתי אתך" וכו', אבל מרדכי לא בקש ע"כ אלא שהקב"ה עשה לו זה שיודע לו הדבר¹⁹ ולעשות לו נס על ידי זה כמ"ש²⁰ "בלילה ההוא" ועניינו שה' מסבב סיבות הפכיות לצדיקים וכו' ע"ש²¹. ולע"ד דבריו אינם מבוררים אצלי, דהא מ"ש לעשות רצון צדיק אינו ר"ל דאותו צדיק בקש בפיו על עניין זה בהידיא, דא"כ לא הוי דומייא דמרדכי והוי דוחק לפרש אותם ענייני גם ההיא דיוסף שבקש ע"כ לא מצינן דאהנו מעשיו, דהא שאלתו ובקשתו היתה להוציאו תכף ומיד עמו "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחתו"²². והאדרבא בעבור בקשה זו דבטח בו ואמר "כי זכרתי" ניתוסף לו ב' שנים, וא"כ לא נתקיים רצון אותו צדיק בהאי בקשה, אלא ע"כ האי רצון צדיק

21 הקב"ה מסבב הפכיות לצדיקים פעם להקציץ האדון (פרעה) על העבד, ופעם העבד (בגתן ותרש) על האדון.

22 בראשית מ, כג.

23 בראשית מ, ב.

24 חז"ל.

16 תהלים קכה, ד.

17 מנחות נג ע"ב.

18 בראשית מ, יד.

19 מזימה של בגתן ותרש.

20 אסתר ו, א.

ההאי קרא והביא אידך קרא²⁵, שהוא מפני שהוא מוקדם מתחילה בעיקר הדבר²⁶ א"כ תיקשה על הש"ס. שוב חיפשתי בדפוס מדויק ולא מצאתי בלשון הש"ס שהביאו ראייה על זה מאידך קרא ד"פרעה קצף על עבדיו" ובכן אתי שפיר שהוצרך רש"י להביא האי קרא.

[יב] דף יג ע"ב גמ' בא ונטיל ארס בספל כרי שימות וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דאמאי לא הטילו ארס כדי שתמות היא, משום שאמר מיום שבאת זו לא ראינו שינה, ונראה משום שהיה מחפש אחר אשה יפה כמותה ולא היו ניצולים ממנו, אבל כשיעקרו השורש²⁷ ניצולים לגמרי, וגם אפשר שמעיקרא אינם ממונים כי אם למשקה המלך, אבל המלכה יש לה איזה אשה או סריסה מיוחדים לה ולא ראי זה כראי זה²⁸.

[יג] דף יד ע"ב תוס' בד"ה שגילתה שוקה וכו', קשה היאך אותה צדקת גילתה שוקה לפני דוד, ועוד קשה דמחזי כגוזמא לומר שהלך לאור שוקה ג' פרסאות וכו' וי"ל וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א בחידושי אגדה דלא

ידענא מי הגיד להם שבפני דוד אחר שבאתה אליו גילתה שוקה דלא משמע כן, אלא דרחוק ממנו ג' פרסאות, והיא לא ידעה (ממנו), והוא לא ידע (ממנה), שם גילתה שוקה וכו', או הרגיש שהלילה מאיר לו משוקה שגלתה, ואין זה מיחזי כגוזמא, דמצינו כה"ג בפרק קמא דברכות²⁹ חזייה רבי יוחנן דגני בבית אפל, גלייה לדרעיה ונפל נהורא ע"ש עכ"ל. ולע"ד עדיין קצת קשה דאף שלא בפני דוד היאך אותה צדקת גילתה שוקה, אבל אפשר דתכיות העניין הוא דכשהיא יורדת מן החמור שלא כמתכוון נתגלה שוקה, ולמאי דביני ביני, אז ראה דוד המלך עליו השלום וגם איהו נמי שלא בכוונה דחוש הראות לאו בידיה הוא, דזימנין עין רואה באגב, וגם קושטא קאי דמ"ש שהלך לאורה ג' פרסאות הוא בדרך גוזמא ולא דמייא להא דפרק קמא דברכות, דההוא באותו פרק ובאותו מקום נפל נהורא בתוך ד' אמות, אבל הלך לאורה ג' פרסאות, הא וודאי דלא, ובוודאי דבדרך גוזמא קאמר, ואם יקר בעיניך לומר כן, לימה כמו שסיימו התוס'

²⁷ המלך.

²⁸ לסריסה של המלכה לא היתה מטרה להרוג את המלכה. ולכם אין גישה למלכה.

²⁹ ברכות ה ע"ב.

²⁵ רש"י הביא פסוק מפרשת וישב והש"ס הביא ראייה מפסוק אחר מפרשת מקץ.

²⁶ הש"ס הביא את הפסוק שבו שר המשקים מספר לפרעה על מה שהיה, אילו רש"י הביא את הפסוק שבו פרעה קצף על עבדיו בפועל. ולכאורה הפסוק של רש"י יותר מתאים וקשה על הש"ס.

צדיקים גמורים שלא זכו למצות פריה ורביה כלל, וגם דאיכא מינייהו דהוו ליה בנות ולא בני משום דכבר בגילגול הא' קיימו שפיר להאי מצוה כראוי, ובאו בגילגול ב' לתקן שאר עניינים להכי לא הוו ליה בני, שאין צריך כעת למצוה לו. וכעת אין בידי ספר הנזכר. ואיך שיהיה מיושב שפיר הכא גבי יהושע לפי האמור.

[טו] דף טו ע"א גמ' אל תהי ברכת הדיוט קלה שהרי דוד דברכיה ארונה וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש לעיל בפרק קמא דברכות בדף ז ע"א³⁴.

[טז] דף טו ע"ב גמ' ת"ל לשאר עמו לפי שמששים עצמו כשירים ע"כ, נכתב בצידו מאי דקרי ליה למששים עצמו כשירים 'עמו' משום דישאל לא נשתבחו ולא בחר בהם השי"ת אלא ע"י הענוה, כמ"ש³⁵ "כי אתם המעט מכל העמים", ואמר במדרש³⁶ לא בשביל שמקיימים המצות ומהללים אותי בחרתי בכם, אלא בשביל שאתם ענוים, ואמר ז"ל מזה יש ללמוד שמי שהוא עניו, מורה על עצמו שהוא מעם בני ישראל הכשרים, ואי לא

שנתאוה לה דוד, והלך כאור אותה חמימות התאוה ג' פרסאות, והא הנכון אבל דברי המהרש"א קשים לע"ד, דהיאך אפשר זה שהיא גילתה שוקה מרחק ג' פרסאות ודוד לא ידע, והאיר הלילה שיעור ג' פרסאות והרגיש למפרע שהלילה מאיר משוקה, וזה דבר דלא אפשר, וכמו שיראה הרואה.

[יד] דף יד ע"ב גמ' בני לא הוו ליה בנתיה ה"ל ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דאיך גברא רבה כיהושע הנביא עליו השלום שפטו כאור הלבנה במלואה³⁰, והוא שני למשה רבינו עליו השלום, לא הוו ליה בני ולא קיים מצות פריה ורביה, ומה גם דאמר בש"ס דברכות³¹ דלא הוו ליה כלל ואינם ייסורים של אהבה, ואי דהוו ליה ומיתו כרבי יוחנן דאמר דין גרמא דעשיראה, הא לא אשכחן ובפרט לפי מ"ש ז"ל³² דמי שאינו מניח בן ליורשו דהקב"ה מתמלא עליו עברה, וזכורני שמזה זמן רב שראיתי בספר מגיד מישירים למרן הקדוש³³ שהגיד לו המגיד מן השמים על רזא דנא דאיכא כמה

30 כלומר גילו משפטו לעיני כל.

31 ברכות ה ע"ב.

32 בבא בתרא קטז ע"א.

33 פרשת מקץ מהדורה קמא – יש צדיקים שאין להן צורך בבנים בגלגול. וז"ל ולזימנין לא איצטריכו צדיקייא לאגלגלא כלל ועיקר, ולא מתגלגלין אלא כדי לאשלמא דרא (להשלים את הדור) ברזא "ויתעבר ה' בי למענכם" (דברים ג' כ"ז), והיינו דאמור רבנן על רבי יוחנן וחזקיה

"כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו" וכו' כלומר, לא אתגלגלו אלא כדי לאשלמא עלמא (להשלים העולם). ומשום הכי לא הוו להון צורכה לבנין (אין להם צורך לבנים) וכו'.

34 ראה בברכות סימן מט.

35 דברים ז, ז.

36 וכ"כ רש"י שם.

אף אם יקיים שאר המצות לא יזכה לזה, כמש"ה "שוכני עפר" דווקא לכן אמר "לשאר עמו" והדברים מכוונים כפי האמור.

[יז] דף טו ע"ב ולגבורה זה המתגבר על יצרו ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה שהרי כבר אמר "ולרוח משפט" ואמר זה הדן את יצרו והיינו הך, ונראה דמשום הכי פירש רש"י בד"ה דן את יצרו, כופהו לשוב בתשובה ע"כ, וא"כ מיירי במי שחטא קודם ועושה מלחמה על יצרו לשוב בתשובה, ובסוף³⁸ פירש במתגבר על יצרו אינו הולך אחריו לעבור עבירה ע"כ, וא"כ בסיפא מיירי במי שלא חטא כלל ולא טעם טעם העבירה שהוא צדיק גמור ולא ראי זה כראי זה. ודע דלפי סדר האי דרשא ולפי פירוש רש"י הנזכר מכאן משמע דסבירא ליה מר כמאן דאמר דבעלי תשובה עדיפי מצדיק גמור ומ"ה אקדמינהו קרא. וע"ד מה שהביא ראיה להאי מאן דאמר מקרא³⁹ ד"שלוש שלום" לרחוק וכו' שאמר הרחוק ברישא.

[יח] דף טו ע"ב רש"י בד"ה מבית אביה למדה שמעה התינוקת קורין⁴⁰ כן עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה דברי

לא, ולכן דייק הכא דנקט "לשאר עמו" משום דקושטא קאי דהמשים עצמו דשיריים חשוב עמו ונחלתו, ומאן לא עביד הכי הרי זה כשאר אומות העולם, שמתנהגים בגדולה ורבנות, כמ"ש "לא מרובכם מכל העמים" וכולי ולפי דרשתם ז"ל. וא"כ ילפינן מזה דאף אם האדם קיים כל המצוות ולא נתנהג במדה טובה זו, שאינו בכלל הבטחה זו שיהיה השי"ת עטרת תפארת בראשו. ותכלית העניין הוא ע"פ מ"ש בש"ס על פסוק³⁷ "הקיצו ורננו שוכני עפר", ש'שוכבי' לא נאמר אלא "שוכני" למי שעשה עצמו כעפר בעולם הזה אז יזכה לת"ה, ואי לא לא, ומשום הכי האי דרשא דהכא שאמר עתיד הקב"ה שיהיה עטרה בראש כל צדיק וכו', לא שייכא אלא במשים עצמו כשיריים שיזכה לת"ה ולכל ההבטחות הנאמרות לעתיד לבוא, ואי לא אינו כסוג זה לא מינה ולא מקצתיה, ומשום הכי אמר הכא יכול ת"ל לשאר עמו, ולכאורה קשה דמאי קאמר 'יכול לכל', הרי אמר לעושינן צביונו ומצפים תפארתו, א"כ משמע דהני אין ולא לכולי עלמא. אך ע"פ האמור אתי שפיר דמירישא דקרא היינו אומר דכל מי שעושה צביונו ומקיים המצות דהוי כסוג זה, ולפי האמת דמי שיש בו מדת הגאווה

39 ישעיהו נז, יט.

40 לפי הגירסה שלנו צ"ל אומרים כן.

37 ישעיהו כו, יט.

38 רש"י בד"ה ומתגבר על יצרו.

קודשו הם סתומים. ולכאורה עלה בדעתי לומר משום דקשייא ליה דהא אין לה אב ואם, והיכי קאמר מבית אביה למדה, לכן תירץ דלאו דווקא אלא שמעה מן התינוקות קורין כן, ונזכרה הלכה ועשתה מעשה. ומה שלא פירש שלמדה ממרדכי שגידלה כאב לפי שבגמרא נקט מבית אביה ולא קאמר מאביה, לכן מוכרח שפירש מהתינוקות שהיו בבית של אביה. ואי הכי נמי דהאי אביה קאי אמרדכי שנתגדלה בביתו ולא הוצרך לפרש זה, וגם אם תרצה לפרש דקאי על אביה ממש אתי שפיר דכשהיתה קטנה שמעה מן התינוקות שהיו בבית אביה וזה קודם שהלכה לבית מרדכי, ומשום הכי אמר מבית אביה לפי שאביה העיקר בל יראה ובל ימצא אצלה⁴¹. **אחר** זמן ראיתי להרב בירך יצחק בדרוש לפורים בדף נ"א שהביא לשון רש"י הנזכר וכתב דיש מי שפירש דכיון ד"אין לה אב ואם" וכולי, וקשה לפירוש זה דאכתי היכי קאמר מבית אביה על התינוקות, ולכן נלע"ד משום דאמר בסוטה⁴² אסור ללמד את בתו תורה, והיינו דק"ל היכי קאמר 'מבית אביה למדה'? ותירץ שמעה התינוקות,

כלומר מבית אביה שמעה התינוקות אומרים כן עכ"ל, והנך רואה דלפי האמור אין להקשות לפירוש זה דהא פירש מהתינוקות שהיו בבית אביה ומעולם לא אמר על התינוקות עצמם שקרויים 'בית אביה', ותימה עליו דהא לפירושו פירש איהו גופיה הכי ולאידך פירוש כתב דקשה לפירוש זה⁴³. ומה גם דפירושו לע"ד הוא דוחק חדא דאם זה הוקשה לרש"י הכי הוי לי למימר למדה שמעה, ומה לו להזכיר התינוקות הכא⁴⁴. ועוד דהאי מילתא במחלוקת היא שנוייה בפרק ג' דסוטה דבן עזאי פליג וסבירא ליה דחייב אדם ללמד את בתו תורה, וא"כ אף אם תרצה לומר שלמדה ממש אתי שפיר כבן עזאי, ותו שהרי כתב הרמב"ם בסוף פ"א מהלכות תלמוד תורה⁴⁵ דהא דאמרו חז"ל כאלו מלמדה תפלות במה דברים אמורים בתורה שבעל פה, אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחילה, ואם לימדה אינו כמלמדה תפלות ע"כ, וכתב כתב באותו פרק בדין יב דדברי קבלה⁴⁶ בכלל תורה שבכתב הן, וא"כ אנן בדין נימא כיון דהאי קרא ד"אם רעב שונאך" וכולי הוא מתורה שבכתב, אפשר שלימדו

44 כלומר רש"י היה צ"ל מבית אביה למדה – שמעה. ולא להזכיר בכלל את בית אביה.

45 הלכה יג.

46 הפסוק "אם רעב שונאך האכילו לחם" ממשלי שהם דברי קבלה.

41 ר"ל שאת זה למדה מאביה וזה נשאר לה זיכרון מאביה ולכן זכרה את זה טוב.

42 סוטה כ ע"א.

43 בירך יצחק סותר את עצמו.

[כא] דף כז ע"ב גמ' לא עשיתי קפנדריא לבית הכנסת וכו' ע"כ, נכתב בצידו טעם הני תלתא שזכה בהם לאריכות ימים עיין בספרי הקטן משרת משה בחידושין להלכות תפילת פ"א בדין ח'. ומהרש"א בחידושי אגדה כתב בכלל דבר קודשו דאמר לא נשאתי כפי דהוה אמינא דאין הכהן צריך לברך כיון שאין המצות אלא לטובתן של ישראל עכ"ל. ולע"ד אין מובן לדבר קודשו דאם היתה לטובתן של ישראל אמאי יהיה סברה לומר דאין צריך לברך. והנכון כמ"ש שם בס"ד.

[כב] דף כז ע"ב תוס' בד"ה שאלו תלמידיו את ר' פרידא וכו' וי"ל דמעיקרא לא ידע כן וכו' עכ"ל, נכתב בצידו עיין בפרק ה דעירובין בדף נד ע"ב שאמר שם⁵¹ תירץ אחר דהא והא גרמא ליה ע"ש, ולכאורה קצת קשה דאם קושטא קאי שהיה יודע הא דאמר הקב"ה תנו לו זו וזו והא גרמא, א"כ הוי ליה להודיע לתלמידיו כדי שילמדו מן מדה טובה מרובה כזו שאפילו שיבואו לידי מעשה רב כזה וירויחו ב' עולמות, כיון דכל עיקר תכיות שאלתם הוא ללמוד ממעשיו הטובים ויזכו לאורך ימים, ולכן

שפיר לאסתר כיון שאינו כמלמדה תפלות, ומאי פריך מזה לכן היותר י"ל כמ"ש.

[יט] דף יז ע"א רש"י בד"ה למה נמנו שנותיו של ישמעאל, מה לנו למנות שנותן של רשעים ע"כ, נכתב בצידו כתב המהרש"א בחידושי אגדה אף שאמר פרק קמא דב"ב⁴⁷ דישמעאל עשה תשובה, מכל מקום כיון שהיה רשע מעיקרא אין ראוי למנות שנותיו בתורה ע"כ, ולע"ד קשה דהא איכא⁴⁸ מאן דאמר דבעלי תשובה עדיפי מצדיקים גמורים, ואף למאן דאמר בהפך מכל מקום לא יתגנו משום שהיו מקודם רשעים, דוגמא לדבר שאמר אם היה בעל תשובה אל יאמר לו זכור מעשך הראשונים⁴⁹, ואם תאמר שתשובת של ישמעאל היתה מיראה, וביראה זדונות נעשות כשגגות⁵⁰, אפילו הכי קשה חדא דמאן לימא לן הכי, וגם דעכ"פ הוא כסוג בעלי תשובה. ש"ר להרב פתח עינים שהאריך בעניין זה ע"ש.

[כ] דף כה ע"ד גמ' כל ליצנותא אסירא בר מע"ז וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש לקמן בחידושים לסנהדרין לדף ס"ג ע"ב.

50 יומא פו ע"ב.
51 תוס' (שם) בד"ה תנו.

47 ב"ב טז ע"ב.
48 ברכות לד ע"ב.
49 ב"מ נח ע"ב.

קול, ולפי זה אפשר דהוי ליה ידיעה ולתלמידיו בסוף על תשובתו הרמת⁵³ של גדול אדוננו, ולא הוצרך שם לומר ג"כ בסיפא דיצאה בת קול וכולי, כיון דהתחילו ע"י הבת קול אין מפסיקים⁵⁴, והכל הולך אחר החיתום⁵⁵, חתימה לחיים. ועיין ברש"י שם⁵⁶ שכתב בד"ה נפק בת קול ואמר לרב פירדא ע"כ, ודון מינה דכשסיימו א"ל הקב"ה תנו לו זו וזו, מסתמא דהשיבו לו לרבי פרידה הכי, דבשורה טובה כי האי אינם מניחים אותה "והיה העלמ"ה"⁵⁷ וגם כיון דשאלו אותו ניחא לך וכו' והשיב להם על העולם הבא, ואמר כן לקב"ה בהכריח שצריכים להשיב לו גדולה תשובה ובשתים עלתה לו הבת קול⁵⁸.

[כג] דף כט ע"א גמ' אמר רב אשי שמע מינה האי מאן דיהיר בעל מום הוא ע"כ, נכתב בצידו קשה דמאי קמ"ל בזה? והרי כמה מידות מגונות אמר על גברא דיהיר⁵⁹ כאלו כופר בעיקר וכעובד ע"ז וגלוי עריות ושופך דמים, ונקרא תועבה וכיוצא, ומאן דאית ביה כל הכי וודאי שבעל מום הוא. ומה בא ללמדנו

היתר י"ל כמו שתירץ הכא דמעיקרא לא ידע וכו', ויש לדייק זה מדאמרינן בתחילה התם יצאה בת קול ואמרה לו ניחא לך וכו', וכשבחר לו עולם הבא, אמר לו הקב"ה תנו לו זו וזו, ולא אמר על סיפא דמילתא יצאה בת קול ואמרה לו כמ"ש ברישא, משמע דאמר הקב"ה כן בשמים ולא הודיעו על זה עד שאח"כ הרגיש בדבר. ומה התם⁵² כתב האי תירוצי דהכא בתירוצי כתב שהוא עיקר דהכי קים לן בסברת התוס' כשאומר ב' תירוצים דתירוצי ב' עיקר, וגם הכא כתב כתב האי תירוצי לחודיה להורות שהוא מוסכם. **ולע"ד** מקום יש בראש לתרץ על עיקר הקושיה ע"פ מה ששמעתי משם חז"ל שאמרו דכשאירע לו האי עובדא דההוא תלמידא לרב פרידה אז היו ימיו בן פ' לגבורה, וא"כ אפשר דשאלת התלמידים היתה קודם לזמן מועט שאירע לו האי עובדא, דכיון שראוי שהגיע לגבורות שאלו במה הארכת ימים, ואז א"ל על מעשיו שהיו בידו קודם, אבל אח"כ שאירע לו מעשה רב ליתיה בשאלה זו דגלוי וידוע לכולי עלמא כיון דיצאה בת

52 התוס' בעירובין כתב ב' תירוצים, והתירוצי השני שבאותה שעה לא ידע שאמר לו הקב"ה תנו לו זו וזו עד לאחר שחי ארבע מאות שנה – עיקר.
53 לשון מליצה מפסוק "ותשובתו הרמה" שמואל א ז, יז. כלומר היה ידוע מה השיב הקב"ה שתנו לו זו וזו.
54 סוכה לח ע"א, שבת ט ע"ב – אם התחילו אין מפסיקין.
55 ברכות יב ע"א.

56 בעירובין.
57 "והיה העלמה היצאת לשאב ואמרתי אליה" כו' (בראשית כד, מג), שלאליעזר עבד אברהם השיבו לו מיד ק"ו לרבי פרידה.
58 הבת קול אמרה לו את השאלה ואת התשובה של הקב"ה.
59 סוטה ד ע"ב.

רוב מסכת מגילה דגן

בכ"ף הדמיון, ובזה פירש המפרש פסוק⁶⁷ "אם אמרתי אספרה" כמו ר"ל מה שנאמר בהם בכ"ף כאילו וכו' "הנה דור בניך בגדתי" ר"ל דלא שבקת חיי לכל בריה, אבל הרחקה הוא דעבור רבנן בדרך גזימא כדי שיתרחק מן הכיעור ביתר שאת.

רבנותא בזה? ונראה ע"פ מ"ש בש"ס דסוטה⁶⁰ דהתלמיד חכם צריך שיהיה בו אחד משמונה בשמינית, ואיכא מאן דפליג⁶¹ לא מינה ולא מקצתיה מי זוטא מאן דאמר⁶² "תועבת ה' כל גבה לב" וסבירא ליה דאף בתלמיד חכם דמכוון משום יקר אורייתא אסור אפילו במשהו, משום דיש לחוש שמא יוסיף ויתגדל יותר ועל זה אמר⁶³ הרחק מן הכיעור והדומה לו. **אמור** מעתה היא גופה קמ"ל ג"כ רב אשי דהכא⁶⁴ גבי ההרים מה שרצו להתגדל היתה כוונתם בזה לשם שמים, שרצו שתנתן התורה עליהם, ואפילו הכי אמר הכתוב עליהם שהם בעלי מומין⁶⁵ לגבי הר סיני השפל ברך, ומזה יש לדון האי מאן דיהיר יהיה מה שיהיה ואפילו תימא רבנן שמתגדלים משום כבוד התורה, אפילו הכי בעל מום הוא, ויש בכלל דהתם יהיר ואפילו במקצת לא דה' ומורין כן. כמאן דאמר לא מינה ולא מקצתה וכמדובר. ועוד יש מקום לומר דרוב מדות המגונות שנאמר על היהיר במ"א אמר בלשון כאלו⁶⁶ כופר בעיקר וכיוצא, אבל הכא אמר ש"מ שבעל מום הוא בוודאי ולא כהנך שאמרו בהם כאלו

65 "למה תרצדון הרים גבנונים".

66 כאלו כופר. ב"כ" הדמיון.

67 "אם אמרתי אספרה כמו הנה דור בניך בגדתי" תהילים עג, טו.

60 סוטה ה ע"א.

61 רב נחמן בר יצחק (שם).

62 משלי טז, ה.

63 חולין מד ע"ב.

64 במגילה כט ע"א.

מסכת תענית

[א] דף ב ע"א גמרא אי זו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפילה

ע"כ, נכתב בצידו מכאן משמע דעיקר התפילה בכוונת הלב, והמתפלל דברים לקחתי מן השפה ולחוץ בלי שום כוונה לא חשיבא תפילה וכמאן דליתא דמייא, וגם מדקאמר בלשון רבים "בכל לבבכם" משמע דחייב להתפלל עם הציבור, מלבד אם הוי ליה איזה אונס גמור. וכן אמר במדרש אגדה על פסוק¹ "ועבדתם את ה' אלהיכם" זו תפילה וקאמר בלשון רבים וסיים בה "וברך את לחמך" וכו', לומר דהאכילה והשתייה לחודיה קאי איש וביתו באו, והברכה שורה בדבר הסמוי מן העין², ועיין בספרי הקטן בזכות אבות בפרק ב' משנה יד' מה שארכנו שם בס"ד בעניין זה ויערב לך.

[ב] דף ב ע"א גמרא ג' מפתחות

לא נמסרו ביד שליח וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בחידושינו לפרק יא' דסנהדרין בדף צב ע"ב במקום שאפשר להאריך בס"ד.

[ג] דף ד ע"א רש"י בד"ה צורבא

מרבנן בחור חריף, תלמיד חכם וזקן לא קרי ליה צורבא אלא ההוא מרבנן קרי ליה

ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה ממ"ש לקמן בפרק ג' בדף כא' ע"ב גבי אבא אומנא דכי הוה איתרמי ליה צורבא מרבנן אגרא מינה לא שקיל וכו' ע"ש, והתם וודאי פירש סתם תלמיד חכם בין גדול ובין קטן, ואם כן מזה יש להקשות על האי כללא שכתב רש"י הכא, וגם ממ"ש הכא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא קא מרתחא ליה משמע מינה דגם תלמיד חכם זקן קרי הכי דמסתמא גם תלמיד חכם זקן מירתח רתח דכל זמן שמזקינן דעתם מיתוספת עליהם³ ואית ליה תורה יותר מכשהוא בחור, אבל ממ"ש במדרש אגדה⁴ גמירי דצורבא מרבנן לא מיעני וכו', אין להקשות מינה דהתם יש לומר אפילו כשהוא בחור וכל שכן כשהוא זקן, דסופו לקיימה מעושר, ולא הוי כסוג זה כלל, אבל מהנהו אכתי קשה, ודוחק לומר דלא אמר האי כללא אלא אהא דכיון דנבט נבט שמורה העניין דעל בחור בלבד קאמר, דהא קא כייל לן להידייא דהזקן לא קרי ליה צורבא כלל ותיקשי מהנך, וצריך לומר דגבי אבא אומנא הכי קאמר דאפילו צורבא בחור לא שקיל וכל שכן כשהוא זקן ורב גדול, וגם במ"ש האי צורבא מרבנן דרתח וכו', משום דעל הרוב כשהוא בחור ותוסס

3 ע"פ קנים פרק ג' משנה ו'.
4 שבת קנא ע"ב.

1 שמות כג, כה.
2 ב"מ מב ע"א.

[ה] דף ה ע"ב תוס' בד"ה בידעה ומכירה קאמינא פירוש בידעה שבא עליה, ומכירה שראה אותה עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה אין מובן מנא ליה למימר דפירוש יודעה שבא עליה משמע ובלאו הכי לא, וגם שכיון שבא עליה מסתמא שראה אותה עד שנתאוה לה ובא עליה, וגם שהרי בש"ס אמר כל האומר רחב וכו', ואי במיירי בבא עליה מה בא לרבות בהאי 'כל', וצריך לומר דכוונת התוס' דאמר בתחילה בידעה שבא עליה, ולא זו אף זו דאם הוא מכירה שראה אותה שהיא יפת תואר ובא להזכיר שמה, אז מיד נקרא, והיינו שריבה בהאי 'כל', אבל בלאו הכי לית לן בה, והוכרחו להאי פירוש מכפל הלשון שלא אמר במכירה קאמינא בלבד, אלא בידעה וכו' ודייקי לפרש שבא עליה כמו⁷ "וידע אדם עוד את אשתו" ואמרו ז"ל וידע בתשמיש, ודברי הש"ס בדרך לא זו אף זו קאמר.

[ו] דף ז ע"א גמרא ופליגא דרב יוסף דאמר מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דמה יתרץ לטעמא דרבי אבהו שאמר יותר דאילו תחיית המתים לצדיקים ואלו הכא בין לצדיקים בין

עדיין דרך לרתוח יותר מכשהוא זקן, אה"נ דאף בזקן כשירתח אוריתתא מרתחא ליה, ובהכי כללא דקאמר מר כדקי קאי.

[ז] דף ד ע"א תוס' בד"ה יכול אפילו חיגרת וכו' או סומא כגון שיש לה עינים יפים ואינה רואה כלל עכ"ל, נכתב בצידו ועדיין י"ל דהוא לא אמר אלא אחר שתשקה אותו "ותשאב לכל הגמלים"⁵ כמ"ש להידייא בדבריו הסדר המעשה שהיה, ואחר שעשתה כל כך והלכה ובאה כמה פעמים ששאבה והשקתה לכל הגמלים ואח"כ "ויקח האיש נזם זהב" וכו', ואף אם תרצה לומר שמקודם בתחילת דיבורו עמה שאמר "השקיני נא" וכו', יתרמה⁶ בה אם היא סומא וכו', אבל היא בעצמה היכי שייך שתלך ותשאב ותשקה לו ולכל מה שעמו ולא תכשל כלל בהליכתה כיון שאינה רואה כלל ואז וודאי ירגיש בה, וצ"ל בדוחק דמ"ש ואינה רואה כלל לאו דווקא אלא רוב אור עיניה והיה במחשך ורוב ככל, ומיעוטא דמיעוטא רואה, ואפשר שתעשה במיעוט האי עובדא ובשעה א' לא ירגיש בה שפיר, ולכן קחשיב ליה בהדי ששאלו שלא כהוגן.

7 בראשית ד, כה.

5 בראשית כד, כ.
6 כלומר יודמן (מלשון איתרמי).

לרשעים, והוא טעם כעיקר ומה יענה בו רב יוסי.

[ז] דף ז ע"א ואומר "רפאות תהי לשרך" ואומר וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן בזכות אבות בפרק ו' משנה ג' מ"ש בזה בס"ד.

[ח] דף ז ע"א "חרב אל הבדים" וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן בזכות אבות בפרק ג' משנה ג' מה שהבאנו משם מדרש שמות ומה שחילקנו בזה.

[ט] דף ז ע"א אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א באגדתיה דלאו בצמא ממש קאמר אלא מיירי בדברי תורה שאם הוא תלמיד הגון למדו תורה, אבל אם אינו הגון ימנע הרב ללמדו, כמ"ש בסמוך "יהיו לך לבדך", אבל הנביא קורא לו "הוי כל צמא" שישוב וילך אצל הרב ללמדו ע"כ, ולכאורה קשה דאם אינו הגון אף אם ילך הוא בעצמו לא ילמד אותו החכם, שעל זה אמרו "יהיו לך לבדך" ואין לזרים אתך, ואם כוונתו בזה שישוב בתשובה ויהיה הגון, אם כן עליו נאמר "לקראת צמא התיו מים", ואין צריך שילך הוא עצמו לרב, ואפשר דתכיות הדברים

קאמר שישתדל לשוב בתשובה וילך אצל חכם ללמדו דרכי התשובה, ואח"כ ממילא רווחא שמעתתא כשיהיה הגון שיבוא אצלו הרב ללמדו, והוא בכלל "לקראת צמא" וכו', והנראה מדברי רש"י בזה דפירש הגון היינו שרוצה ללמוד ממך ויש לו חשק גדול, אז מצוה לרב לילך אצלו במקומו, והיינו משום דאין אדם למד תורה אלא ממקום שלבו חפץ⁹, ואם לאו שאתה רואה שאין לו חשק כל כך שילמוד ממך, דהאדם יראה בעיניו וירגיש בזה, אז אין מחייב הרב לילך אצלו אלא אם בא אצלך תלמדהו, וזה נלמד ממ"ש רש"י ז"ל שרוצה ללמוד ממך וכו'.
ומקום בדברי הש"ס צמא ממש קאמר ובאכילה ושתייה ממש קאמר, והוא ע"פ מ"ש בפרק כג' דשבת⁹ דצורבא מרבנן לא מיעני ואי מיעני אהדורי אפיתחא לא מיהדר ע"ש, והיינו וודאי בתלמיד חכם הגון דווקא והיא גופה קמ"ל הכא, אם תלמיד חכם הגון הוא "לקראת צמא התיו מים" שמצוה ע"כ ישראל להביא לו כדי סיפוקו בכל עניין ולא יטריחו אותו לילך הוא בעצמו לחזור אחד פרנסתו, ואם לאו עליו נאמר "הוי כל צמא לכו למים" שיחזר איהו גופיה על המחיה ויבוא למדרגת אהדורי אפיתחא, ואינו כסוג

למדנו מדימוי ג' משקים אלו שאינם מתקיימין אלא במאני דפחרא שהם פחותים שבכלים, אף דברי תורה כו', ודון מינה דאף התלמיד חכם מיבעי ליה להיות דעתו שפלה בקצה האחרון ויהיה שפל מכל האנשים ומאד מאד הוי שפל רוח¹³, ולית הלכתא כמאן דאמר אחד משמונה שבשמינית, אלא לא מינה ולא מקצתיה.

[יב] דף ז ע"א תוס' בד"ה וכל העוסק בתורה שלא לשמה וכו' וקשה וכו' ויש לומר וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת מסעי מה שהקשינו לכאורה ע"ד ומה שתירצנו וגם חילקנו שם חילוק אחר ליישב קושיה ע"ש.

[יג] דף ז ע"ב גמרא אנן מהכא מתנינן לה "ואתה תשמע השמים" וכו' ע"כ, נכתב בצידו יש לומר דאמאי לא נהירא להו ראייה ד"רצית ה' ארצך", ונראה דאי מההיא י"ל דקרא מיירי על הגאולה כפשטיה דסיים "שבת שבות יעקב" וכדפרוש רד"ק ושאר המפרשים, אבל בקרא דשלמה מופרש ביה בהידייא בעניין עצירת מטר וסיים¹⁴ "ונתת מטר" וכו', ומשום הכי בחרו בו יותר.

שאמרו אהדורי אפיתחא לא מיהדר וכאמור.

[י] דף ז ע"א אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה ע"כ, נכתב בצידו נראה דדייק הש"ס ואמר 'אין מתקיימין', ולא אמר 'אין מצויין' לומר שאף אם ראה תראה זימנין דיש תלמיד חכם שדעתו זחה עליו ואית ביה חכמה, אבל מכל מקום סוף סוף אינו מת מן העולם עד שאבדה חכמת חכמיו, וכמ"ש¹⁰ כל המתייחר אם חכם הוא חכמה מסתלקת ממנו, ולשון מסתלקת ג"כ דייקא להכי, אבל מי שדעתו שפלה דברי תורה מתקיימין בו עד יום מותו ועד בכלל.

[יא] דף ז ע"א מה ג' משקים הללו וכו' אף דברי תורה וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל דמה למדנו מעתה בדימוי ג' משקים הללו, דהרי כבר למדנו זה ממה שנמשלו דברי תורה למים וכו' וכמ"ש רבי חנינא בר אידי קודם. ואפשר ע"פ מ"ש בש"ס דסוטה¹¹ דאיכא מאן דאמר דהתלמיד חכם צריך להיות בו אחד משמונה שבשמינית, ואיכא מאן דאמר לא מינה ולא מקצתה, מי זוטר מאן דאמר "תועבת ה' כל גבה לב"¹², והיא גופה ג"כ

13 אבות פרק ד משנה ד.
14 באותו פסוק "ואתה תשמע השמים"

10 פסחים סו ע"ב.
11 סוטה ה ע"א.
12 משלי טז, ה.

[יד] דך ח ע"א גמרא מאי תקנתיה ילך אצל חסיד שבדור וכו', נכתב בצידו לכאורה קצת קשה שהרי כבר אמר קודם שילכו אצל מי שיודע ללחוש וכו', ובוודאי דהאי מי שיודע ללחוש הוא מחסידים שבדור, דבלאו הכי אף אם יודע ללחוש לא איכפת לן ביה, ואפשר דרישא קאמר על מי שיודע ללחוש והוא מחסידים של אותה העיר ומשום הכי נקט אצל מי שיודע ללחוש התם, ואזיל וקא מסיים דאם לחש ולא נענה זה הלוחש, וגדול של אותה העיר מאי תקנתיה, אז ילך אצל חסיד שבדור רצה לומר בעיר אחרת יחפש אחד חסיד היותר גדול שבאותו הדור וירבה עליו בתפילות ואהנו מעשיו. ומקום יש לומר בדרך אפשר דרישא קאמר בעניין שילכו הקהל אצל מי שיודע ללחוש וילחש לצורך המטר, ובסיפא סיים דאם לחש ולא נענה ילך איהו גופיה, זה היודע ללחוש, והיינו ג"כ לעיר אחרת אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפילות, רצה לומר שיתפלל על אותו הלוחש שישמע דבריו לפני השי"ת, ומשום הכי דייק דנקט קודם 'ילכו' ובסיפא סיים 'ילך', וגם אמר וירבה עליו בתפילות והדברים מכוונים להאמור, אבל קצת קשה לפי זה דעד שיתפלל עליו

שישמע ה' תפילתו, לימה ליה שיתפלל על עיקר הדבר שישלח השי"ת טל ומטר לעולם, ואפשר דבכלל מאתים מנה¹⁵, דכיוון שמתפלל עליו שתשמע תפילתו, ממילא משמע על עניין המטר, ואהנייא ליה מיהא שמכאן ואילך תשמע תפילתו בכל עניין בכל עידן ובכל זימנא. וגם אפשר לומר דמ"ש בתחילה שילכו אצל היודע ללחוש היינו שהוא צדיק שבדור ויתפלל לפני השי"ת שיתן טל ומטר, ואם לחש ולא נענה שיש עוונות לדור וגרם החטא אז ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפילה, רצה לומר שירבה ליתפלל לפני השי"ת בתפילה שכמו שהוא חסיד ומעביר על מידותיו ומתנהג לפני משורת הדין, וכן יעשה עם ישראל במדת החסד והרחמים, אבל הצדיק הא' לא יוכל לומר בתפילתו כך מידי דהוי שהוא צדיק ועושה כדין דווקא ובמדה שאדם מודד בה מודדין לו¹⁶, ואם גרם החטא לא תועיל תפילה ולכן ילך אצל החסיד שבדור מהאי טעמא. ועכ"פ קצת קשה דכיון שבוודאי החטא גורם מכמה עבירות שאמרו בש"ס שהגשמים נעצרים בעבורן, אם כן הוי לי למימר מאי תקנתיה, יעשו תשובה ויפשפשו במעשיהם, וצריך לומר דפשיטא דצריכים

והיינו דסיים "אין יתרון לבעל הלשון" שהוא מיירי בעון זה, וכמ"ש לקמן בש"ס ואמר אין יתרון מידי דהוי שכבר כרתו דוד באומר²⁰ "תאלמנה שפתי שקר" וכו', ובכן אין לו תקנה אלא קבורה או תשובה "האמנם אלם"²¹.

[טו] דף ח ע"ב מנא לן האי וכו' "מן היום הראשון אשר נתת לבך" וכו' ע"כ נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדות כבר אמר בפרק קמא דקידושין²² מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה, מיהו אפשר דהיינו מעת שנעשה מעשה הטוב מצרף גם המחשבה טובה אבל הכא קאמר דבר נוסף וכו'²³ ע"ש. ושיחתו צריכה תלמוד דהרי בהדיא אמר בהא דקידושין חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה וכו', הרי דאף בלא מעשה הטוב מצרף המחשבה, ואיהו גופיה שם כתב לדייק בלשון הש"ס דהתם דמצטרפת אפילו לא עשאה כלל, ואדרבה בההיא דפרק קמא דקידושין יש בה דבר נוסף מהא דהכא, דבהא דהכא קאמר דלכי בטול הגזירה עבדינן להו, וא"כ עכ"פ נקיים בפועל להאי קבלה ואין רבותא כל כך ליתן שכר המחשבה בכחי

לחזור בתשובה ויחזירו הגזל או בעון לשון הרע, אם תלמיד חכם הוא יעסוק בתורה, ואם עם הארץ הוא ישפיל דעתו, וכן יתקנו בעניין שאר העבירות, ועכ"פ צריך עם התשובה תפילה וצעקה שהיא א' מדברים שמקרעין גזר דינו, אבל תפילה לחודה בלא תשובה לא מהניא, ואף שאמר לקמן דהציבור אף שליבם לא נכון עמו והוא רחום וכו', מכל מקום כבר פירש¹⁷ עלה דאף שאין לב כולם וכו' א"כ עכ"פ בעינן מיהא דמקצתם יחזרו בתשובה ויהיו בלב שלום, ומשום הכי באים אצל מי שיוודע ללחוש והחסיד שבדור כדי לעורר אותם ולשוב מעבירות שבידם ואמר תפילתו עושה רושם. **ובעיקר** הפסוק הזה ד"אם ישיך הנחש בלא לחש" דאיתו בש"ס נראה לומר לפי האי דרשא ע"פ מ"ש לעיל¹⁸ דאין הגשמים נעצרים אלא בשביל מספרי לשון הרע שנאמר "רוח צפון" וכו', לשון סתר ע"כ, והיינו אומר "אם ישוך הנחש" שהשמים משתנים כנחושת, "בלא לחש" אתמהא, רצה לומר בלא עון לשון הרע, תנא "בלחש" שהוא לשון סתר שבוודאי שיש באותו הדור דבר זה שהוא מג' עבירות שאין אדם ניצול מהם בכל יום¹⁹,

21 תהלים נח, ב.

22 קידושין מ ע"א.

23 כתב המהרש"א אבל הכא קאמר דבר נוסף דנשמעו דבריו גם מיום המחשבה בלב.

17 בד"ה בציבור.

18 דף ז ע"ב.

19 ב"ב קסד ע"ב.

20 תהלים לא, יט.

[יח] דף יד ע"ב גמרא אין אדם חשוב רשאי ליפול וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה פרש"י שלא לא יהיה נענה ויחרפוהו ע"כ, וטעם זה אינו מספיק אמאי אינו רשאי, ובירושלמי הוסיף טעם דשמא לא יענה ויתחלל שם שמים, ויאמרו שאין תוכו כברו עכ"ל, ולע"ד נראה דהאי טעם דהירושלמי איתיה שפיר בכלל דבר קודשו דרש"י, והכי קאמר שע"י כן מחרפין אותו ויאמרו שאין תוכו כברו ונמצא שהוא אינו חשוב, והא ראיא שלא נענה, לכן לא יפול עד שידע בבירור שנענה, שבזה יהיה חילול שם שמים בדבר, ודברי רש"י והירושלמי אידי ואידי חד שיעורא נינהו וכמו שיראה הרואה.

[יט] דף טו ע"א מתניתין הזקן שבהן אומר להם דברי כיבושים וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי בעין יעקב שהביאו משם התוס' על זה פירש דברים שכובשים ודוחקים את הלב לעשות תשובה, ענין אחר שמגלה להם סתרי מעשיהם כמו בהדי כבשי דרחמנא כן פר"ח עכ"ל²⁶, והנה הפירוש הא' כן נראה מפרש"י לקמן בגמרא בדף טז' ע"א בד"ה

גוונא, אבל בההיא דקידושין אמר בהדיא דאף שלא עשאה לעולם נותנין לו שכר כמעשה גופה, ואם כן חזר דקדוק מהרש"א דמאי קאמר מבעי מנה לן הא וכו' הרי כבר כלל גדול הוא דמחשבה טובה וכו', ומה גם לפי מ"ש דבהא דקידושין יש בה דבר נוסף יותר ואתייא הא דהכא כמכ"ש, ועיין בפרק קמא דברכות בדף ו'²⁴ שהביאו ג"כ הא דאפילו חשב וכו', והרב פתח עינים ז"ל איתי משם מר אביו דפירש האי אפילו וכו' ולא זכר ש"ר דמהרש"א בקידושין כתב לה בהדיא.

[טז] דף ח ע"ב רש"י בד"ה שאפילו פרוטה שבכיס וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש מהרש"א בחידושי אגדה לדקדק ע"ד רש"י ופירש איהו גופיה ב' פירושים ע"ש²⁵, ולע"ד אפשר דמה שפירש איהו ז"ל יש מקום לבארו בכוונת רש"י ז"ל עצמו וכמו שיראה הרואה.

[יז] דף יא ע"ב גמרא אמר רב לעולם וכו' כאלו קדוש שרוי בתוך מעיו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בחידושינו לפרק ה' דברכות בדף לב ע"ב.

24 שוכים היא מתברכת ומרבה ליה מריבויא דכל מעשה, ועוד יש לומר דפרוטה שבכיס מתברכין ע"י הגשמים שהתבואה ופירות בוזל, ואין צריך לחסר מפרוטה שבכיס כמו בזמן היוקר, ונמצא הפרוטה שבכיס מתרבה לו עתה בזמן הזול. 26 וכ"כ הגהות הב"ח.

24 ברכות ו ע"א, "ולחושבי שמו" אמר רב אשי חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה.

25 כתב מהרש"א ונראה שרש"י מילתא יתירא נקט דאפילו שאין בו מעשה ידים ממש כגון עסקא התלוי בפרוטה

אדם של צורה וכו' שישמעו ויקבלו דבריו להמריך את הלב ע"ש, אך לפי פירוש ב' לכאורה קשה דאטו זקן זה נביא הוא עד שיודע מה בחשוכא, מה עשו במסתרים, וגם לישנא דמגלה להם דקאמר משום שהם אינם יודעים, דאם לא כן הוי ליה למימר מגלה סתרי וכו', מאי מילה 'להם' דקאמר, ותו דמלישנא דמתניתין שסיימו 'אחינו' לא נאמר באנשי נינוה וכו', משמע דהני מילי מעלייתא היא שאומר אותו זקן, והיינו עניין תשובה וכפירוש א', ונראה דגם לפירוש ב' הכי קאמר שמגלה להם דאיכא כמה עבירות שאדם דש בעקיביו ולא חלי ולא מרגיש בהם, דהוא סבר שהם היתר גמור וכיוצא בזה, הוא מגלה ומודיע להם שאל יחשבו עצמם צדיקים דזימנין בלא ידע ובלא מתכווין אדם עושה העבירה כמו הלבנת פנים לחבירו וכיוצא, והיינו דקאמר סתרי מעשיהם שנעשים באגב ונסתרים מעושיהם דאפילו המשביח לחבירו אמר בש"ס²⁷ כלך מלשון הרע דמתוך שבחו בא לידי גנותו ועל כיוצא בזה צריכים לחזור בתשובה שלימה כמו אנשי נינוה וכו', והני ב' פירושים קרובים בעניינם. וראיתי אחרי רואי להרב אליה רבה

בחדושי לאורח חיים בסי' א ס"ק ג' שהביא דברי התוס' הנזכרים והקשה עצמו לדעת קושיה א' דמנה ידע זה הנביא הוא ותירץ דפירש שאמר לו הכי שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו ורואה בסתרי מעשיהם וכו' ע"ש, ולע"ד קשה דלפי דבריו העיקר חסר דהוי ליה למימר שהקב"ה ידע וכו' דזהו תכלית הדברים, גם מאי מגלה להם דקאמר דכל כי האי גלויה ומפורסמת היא לכולי עלמא, וגם דזה נכלל בפירוש א' דדברים שדוחקים הלב לתשובה, מאי ניהו מה"מ מעלייתא וכיוצא, לכן היותר יש לומר כמ"ש והחילוק ביניהם כפירוש מילי כיבושים.

[כ] דף טו ע"א מורידין לפני התיבה זקן ורגיל ויש לו בנים וביתו ריקם וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין לרבינו עובדיה שהביא ב' פירושים בזה²⁸, ונראה שיש בין פירוש א' לב', דלפירוש ב' אף שיש לו פרנסה שפיר, בעינן דיש לו בנים משום שיהיה רחמן דומיין דמושיבין בסנהדרין יש לו בנים מהכי טעמא כמ"ש הרמב"ם²⁹.

[כא] דף טז ע"א תוס' בד"ה איכא בינייהו דגלו מבי כנישתא פירוש למאן

29 הלכות סנהדרין פרק ב' הלכה ג.

27 ב"ב קסד ע"ב.

28 כתב ר"ע מברטנורא שאין בביתו במה לפרנס את בניו, ומתוך שנפשו עגומה עליו מתפלל בכוונה, אי נמי ביתן ריקן מן העבירות, שלא יצא עליו שם רע בילדותו.

ומשמעותו שכשיפול בעת צרה עמו אנכי לחלצהו ויצלהו ממנה, ולא שאיתו גופיה כביכול יהיה צר לו, לכן הביא מקרא דב"כל צרתם לו צר" דיש במשמע יותר להאי דרשא, 'לו' דייקא וגם שהיא יתירה דהני מילי למימר הכי "בכל צרתם מלאך פניו הושיעם".

*** דף טז ע"א ת"ר אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו דומה לטובל ושרץ בידו (ראה חידושים במסכת יומא דף פז ע"א³⁰).**

[כג] דף כ ע"א גמרא תנא לא נקדימון שמו אלא בוני שמו וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרב טירת כסף בפרשת בראשית בדרוש ב' אשר לו בדף ג ע"ד שהקשה דלמה אמר דאחר שנעשה לו הנס משום הכי נקרא שמו נקדימון, ולא אמר דמשעה שנולד הניח הקב"ה בדעת אביו ואמו שיקראו לו נקדימון דהוא יודע עתידות שעתידה חמה שתהיה נוקדת בעבורו, וכמ"ש בפרק קמא דברכות³¹ על רות שנקראה כן משעה שנולדה שעתיד ליצא ממנה דוד וכו', וה"נ הכי וע"ש מה שהאריך בזה. **ולע"ד** דקושיא מעיקרא ליתא דמעשה שהיה כך

דאמר משום גלות איכא וכו' ע"כ, לכאורה יש לומר דמה הוצרכו התוס' לזה כיון דזה הוא פשט הש"ס וכפירוש רש"י, ונראה דבאו לאפוקי שלא נפרש דלמאן דאמר משום גלות ליכא דלא חשיב גלות מבי כנישתא לבי כנישתא, אלא ברחוב העיר בלבד. ולמאן דאמר משום פרהסיא איכא דהא כיון שמשנים כל הציבור מקומם אית בה קלא והוי כמו פרהסיא, לכן כתב פירוש וכו', דקושטא קאי דשינוי מקום חשיב גלות אפילו מבי כנישתא, ועניין פרהסיא לא הוי אלא ברחוב העיר דאית לה קלא לכולי עלמא, ואין לדקדק למאן דאמר משום גלות ואפילו מבי כנישתא לבי כנישתא חשיב גלות, א"כ אמאי נקט במתניתין לרחוב העיר, דיש לומר לדידיה לאו דווקא נקט דאזלינן בתר טעמא, והוא הדין לבי כנישתא אחרית.

[כב] דף טז ע"א גמרא ריש לקיש אמר "בכל צרתם לו צר" ע"כ, נכתב בצידו יש לומר אמאי לא נהירא ליה קרא ד"עמו אנכי בצרה" עד שהביאו מזה. ונראה משום דהתם קאמר "יקראני ואענהו" וכו' "אחלצהו ואכבדהו"

31 ברכות ז ע"ב.

30 נמצא בעין יעקב בסוף מסכת יומא, וכתב העין יעקב על

זה 'מאמר קצר בענין תשובה יאות לסדרו בסוף מסכת זו'.

היה דמעיִקרא נקרא שמו בישראל בוני ואחר שנקדה לו חמה קראו לו ע"ש המאורע נקדימון, ואף לפי דבריו היה נראה לומר בדוחק דלעולם משעת הלידה נקרא נקדימון, והכי פירוש הגמרא באומר לא נקדימון שמו, רצה לומר דלא היה ראוי ליקרא שמו בעת הלידה נקדימון, אלא בוני היה ראוי להקרות כשם אבי אביו שהיה שמו בוני, דמימי התלמוד היו קוראים לבן בשם אבי אביו וזה גם כן הויה ליה לקרותו כן, ולמה הניח הקב"ה בדעת אביו ואמו לקרותו נקדימון משום שעתידה שתנקוד חמה בעבורו ונקרא כן ע"ש העתיד, אבל מכל מקום קושטא קאי דפשטא דשמעתא לא משמע הכי כלל, אלא ע"כ לומר דקבלה היתה בידם דמעשה שהיה כך היה וכמ"ש.

[כד] דף כ ע"א גמרא רבי יוחנן אמר אתיא מגופיה דקרא וכו' ע"כ, נכתב בצידו שמעתי מקשים דהכי קאמר דאתיא מגופיה דקרא דפירוש "ורגזו וחלו מפניך" בשעה שעמדה לו חמה, ואימא דעל עיקר מלחמת סיחון ועוג קאמר שכשישמעו כל העולם דב' מלכים גדולים כאלה שעליהם הם בטוחים הרגו אותם, אנו על אחת כמה

וכמה, וכמו שפירש רש"י בפירוש התורה על קרא ד"וירא בלק" וכו' ע"ש³², ומשום הכי "ורגזו וחלו מפניך" ע"כ, ונלע"ד לומר דאי אמלחמה סיחון ועוג קאמר הויה ליה למימר "ורגזו וחלו מפניכם" ולא בדידיה תליא מילתא בלבד, אלא בדידהו דכל ישראל, וכמ"ש בנס קריעת ים סוף³³ "שמעו עמים ירגזון" וקאמר סתמא, אמנם עכשיו שתלה הדבר במשה רבינו עליו השלום לחודיה משמע על דבר שנעשה לו לבדו, ומאי הוא עכ"ל, הא דנקדה לו חמה ומשום הכי אמר "ורגזו וחלו מפניך" דייקא. **וראיית** לרש"י בפירוש התורה בפרשת דברים שפירש על האי קרא שאמר "היום הזה אחל" וכו', בד"ה תחת כל השמים, למד שעמדה חמה למשה ביום מלחמת סיחון ועוג, ונודע הדבר תחת השמים עכ"ל, ולכאורה קצת קשה שהרי בגמרא ילפינן לה ממ"ש "ורגזו וחלו מפניך" ואימתי בשעה שעמדה חמה וכו' ולא ממ"ש "תחת כל השמים" ונראה דמה שהוצרך רש"י לזה הוא כדי לתקן הקושיה דלעיל דמנא לן דעל עניין שנקדה חמה קאמר אימא דעל עיקר מלחמת סיחון, ועוד קאמר אמנם ממ"ש לעיל מיניה "אחל תת פחדך תחת

עמדו בפניהם, אנחנו על אחת כמה וכמה, לפיכך ויגר מואב.

33 שמות טו, יד.

32 כתב רש"י וירא בלק בן ציפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי, אמר אלו שני מלכים שהיינו בטוחים עליהם, לא

כל השמים" מזה משמע וודאי דמה שסיים "ורגזו וחלו מפניך" היינו בעניין שנקרה לו חמה דזה הוא דבר שישמעו אותו כל העולם שתחת השמים לפי שיראו שהעולם נשתנה ועבידי דמשנו בזכות משה, אבל בעיקר מלחמת סיחון ועוג אפשר שלא ישמעו כל העולם דיש רחוקים הרבה מן הישוב דלא שמעי הא, אלא ע"כ דאנקדה לו חמה קאמר והכי פירושו דקרא דהיום הזה אחל תת פחדך ואעשה לך דבר פלא שישמעו אותו כל העולם אשר תחת השמים, ומזה ורגזו וחלו מפניך ששמעו הולך בכל העולם, ואי זה הוא הוי אומר הא דנקדה לו חמה.

[כה] דף כ ע"א גמרא אמר רב יהודה לברכה מה נדה יש לה היתר וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה דלעיל מיניה כתיב ע"כ "לנדה היתה"³⁴ ולא דרשו כן משום דההוא איכא לפרש מלשון נע ונד וכדפירש"י והתרגום שם, אבל "לנדה ביניהם"³⁵ לא משמע לפרש כן אלא לנדה ממש, וכ"ה בתרגום ורש"י שם³⁶ ע"כ, ואיברא שכן פירש התרגום ורש"י ב' ענינים וגם במדרש איכא דרשו כן, אבל

מכל מקום צריך לדעת למה לא דרשו להב' כתובים ענין א' או שפירש ע"כ לנדה³⁷ יפרש לנדה ממש, ואידך קרא³⁸ לשון 'טילטול' ולמה דרשו בהפך, ואפשר לומר דקרא קמא לפי שאמר "חטא חטאה ירושלים" ע"כ וכולי, הרי דקיהיב טעמא משום שחטאה נענשה לכן לא שייך למידרשיה לברכה, אבל אידך קרא שייך למידרשיה לברכה יותר דהכי קאמר "פירשה ציון בידיה אין מנחם לה"³⁹ וכולי ולכן קמסיים ואזיל דמכל מקום יש לה תנחומין דהיתה כנדה דאית לה תקנתא בעגלא ובזמן קריב, ואם תדחק מזה אימא דלאו דווקא נקטי לפרש הכי אלא כיון דאיכא קמן תרי קראי מוכרח דלא באו ב' לחד עניינא, ואפשר דהוא הדין דהווי נקטי איכפא. וראיתי להר"ף בעין יעקב שכתב דקשה שאם הוא לברכה איך אומר במגילת קינות, ונראה דמתוך קללה של הקב"ה יוצא ברכה, דהא קראם נדה לרמוז שסוף הוי ליה תקנה וכו' ע"ש, ולע"ד דעדיף טפי לומר דכל הקרא גופיה כוליה לא אתא אלא לברכה ולא לחכימא ברמיזא בלבד, והיינו שמקודם מקונן הנביא על צרות שנפלו בהם ישראל וקאמר "על אלה אני בוכיה" וכו', כי

34 איכא א, ח. ופרש"י לגולה לשון נע ונד.

35 פרש"י לריחוק וכו'.

36 דהיינו שיהו מטולטלים וגולים, אבל לנדה ביניהם לא משמע לפרש מלשון נד וטלטול אלא לנדה ממש.

37 "לנדה היתה".

38 "היתה ירושלים לנדה ביניהם".

39 רישא דקרא.

רחק ממני מנחם" וכולי "פירשה ציון בידיה אין מנחם לה", וכדי שלא יסברו שתמיד חס ושלום יהיו כן, לכן קמסיים ואזיל לבשרם בשורה טובה דקושטא קאי שהם דומים לנדה דאית להו תקנה ע"י תשובה והיינו ברכה דקאמר.

[כז] דף כ ע"ב תוס' בד"ה נזדמן לו אדם א' במסכת דרך ארץ מפרש דאותו אדם היינו אליהו ולטוב נתכוון כדי שלא ירגיל בדבר ע"כ, נכתב בצידו כאן הבן שואל דלמה ליה להתוספות להביא האי מימרא דמסכת דרך ארץ, ומאי נפקא לן מינה, ונראה משום דהוקשה להם אמאי נקטי בש"ס האי לישנא 'נזדמן לו אדם א' ולא אמר 'ראה אדם א', אלא וודאי מזה משמע דלאו באקראי בעלמא נקראו זה לזה כדרך כל הארץ, אלא אותו אדם הוא בא אליו לכתחילה בידיעתו לשום סיבה, לכן אייתו הא דמסכת דרך ארץ דהוא אליהו ז"ל ולטוב נתכוון והיינו דדייק 'נזדמן לו' לטובתו ולהנאתו.

[כז] דף כ ע"ב מיד נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש לעולם יהא אדם רך כקנה וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב הרי"ף בעין יעקב לכאורה משמע שאמר על אותו אדם שנתרצה למחות ונתפייס שהיה רך כקנה ולא היה קשה כארז לעמוד על מידותיו שלא להתפייס,

ואפשר שאמר כן על דבר אחר שהיה גס ברוחו כארז ואמר לו שראוי להיות רך כקנה וכו' עכ"ל. **ונלע"ד** לומר בהפך זה שאמר כן על אותו אדם המכוער שנתקן כארז ולא רצה למחול לו ונשתטח לפניו, ואמר לו באותו פרק ובאותו מקום נענית לך מחול לי, והלך לפניו עד עירו וביזהו לפני בני עירו ואמר שאל ירבו כמותו בישראל ועל זה אמר עליו ועל כיוצא בו דלא יאות למיעבד הכי שראוי להיות רך כקנה ויתפייס מהיר כשיאמר לו נענית לך וכו' במקום שציערו ואל יהיה קשה כארז באותו אדם. ובפרט כפי מה שפירש מהרש"א בחידושי אגדות שמה שקראו 'ריקה' שהיה נדמה לו כגוי מבני כוש לפי שהיה מכוער ושחור ביותר, אבל אילו היה יודע שהוא יהודי לא היה אומר לו כן ע"ש, ולפי זה מסתמא דכעת שריצה אותו קא יהיב אמתלא זו למלתיה והוי ליה להתפייס מהר ולמחול לו. ובזה דייק שפיר שאחר שנתפייס ואמר בשבילכם הריני מוחל לו קאמר, מיד נכנס רבי אלעזר בן רבי שמעון ודרש לעולם יהא אדם רך וכו', רצה לומר שהיה הדבר קשה עליו מה שפעל בו ההוא גברא ונתק' כל כך כארז עד שמחל לו, וכן לא יעשה בישראל הכשרים שהם רחמנים בני רחמנים, ובפרט עם גברא רבה כרבי אלעזר בן רבי שמעון, צדיק בן צדיק, אך

תשובתו קאמר לו וכמ"ש ומה שתירץ הרב שם⁴⁰ הוא דוחק.

[כט] דף כא ע"ב גמרא אבא אומנא הוה אתי ליה שלמה כל יומא וכו' ע"כ, נכתב בצידו בזה אפשר לפרש מש"ה⁴¹ "שלום רב" רצה לומר דמן שמייא מיהב יהבו שלומות רבות מעשים בכל יום למי לאוהבי תורה, מי שדרכו לאהב התלמידי חכמים שהם עיקר התורה, כמ"ש⁴² כמה טפשאי הני אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי תלמיד חכם וכו', ודבר שהיה בכלל האהבה רבה 'דאגרא מיניה לא שקיל' אז הנה שכרו אתו, דהוי ליה שלמא רבה מן שמייא, דומייא דאבא אומנא ואמר "ואין למו מכשול" שם רמז דאף אם שקלי ליה מטלטלי הבית לא יחשוד לתלמיד חכם שנכשלו באשם גנבות חס ושלום, אלא יאמר דילמא פדיון שבויים וכו', וכן נראה דהכי קאמר שעל ידי השלום רב דהוי ליה מן שמייא הוי ליה סייעתא דשמיא, שלא יכשל בסוג החושד בכשרים, וגם "שברתי לישועתך ה' ומצותיך עשיתי"⁴³ שיעשה מצות ומעשים טובים כמו אבא אומנא דהוי ליה דוכתא מבראי וכו', וכי הוה חזי עני יהיב

אומנא על עיקר דברי מהרש"א הנזכרים קצת קשה דאיך אפשר לומר שנדמה לו כגוי, והרי נתן לו שלום ואמר לו 'שלום עליך רבי', וזה שלום בני ישראל ודוחק לומר שאמר לו כן בלשון הגוים ובתר ערבא קאזיל, ועוד דאף אם תרצה לומר דמר סבר שהוא גוי אין רשאי לבזותו ולומר לו שהוא ריקה, שמא כל בני עירו מכוערין כן, לא עשה כן לכל גוי, דעל כל פנים הם מעשה ה', וגם דלא משמע כן פשט הש"ס, דהרי אמר שהיתה דעתו גסה עליו מפני שלמד תורה הרבה משמע דהיא שעמדה לו ליכשל בדבר זה, ואף שידע שהוא ישראל גמור.

[כח] דף כא ע"ב גמרא אי הכי איקום אנא וכו' ע"כ, נכתב בצידו ראיתי להרי"ף בעין יעקב שהקשה דכיון דאמר לו לא המקום מכבד לאדם, איך אמר איזול אנא לגבי דמר וכו' ע"ש, ולא ידענא מאי קא קשה לו להרב, דאדרבה היא הנותנת דכיון שהשיב לו שהוא מכבד המקום ולא המקום מכבדו אז אמר לו שיבוא לישב אצלו אף שהוא יושב עם גברי דלא חשיבי, כיון דאינהו מכבדי אתרא והיינו דקא"ל אי הכי וכו' ולפי

41 תהלים קיט קסה, "שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול".

42 מכות כב ע"ב.

43 תהילים קיט, קסו.

40 כתב הרי"ף שהשיבו שמוטב שיבא מנה בן פרס וכו' כלומר שאינו ראוי לטרוח כדי לכבד אחרים, מוטב לי ללכת אני לגבי דמר להתכבד יותר עמו.

ליה אמר לו זיל איברי נפשך וגם "שמרה נפשי עדותיך"⁴⁴ וכו', דכל מקום שנאמר 'השמר' אינו אלא 'לא תעשה'⁴⁵, שאני נשמר שעוצם עיניו מראות בנשים דהוי ליה לבושא דאית ביה קרנא וכו', וכל זה אהני ליה לזכות לשלום רב כמו אבא אומנא דהא אהנו ליה כל מעשים טובים דהוה עביד וכמ"ש בש"ס.

[לא] דף כג ע"ב גמרא עיילא דביתהו ברישא והדר עייל איהו ע"כ, נכתב בצידו כתבו החידושים⁴⁷ אף דאין ללכת אחרי אשה, מוטב ללכת אחריה כדי שלא תלך עם התלמידים עכ"ל, ולע"ד אפשר דהא דאסרו⁴⁸ דאין לילך אחרי אשה היינו באשת חבירו ומשום שלא יבוא להרהר אחריה, אבל אם באשתו אמרו לית לן בה דליכא האי טעמא, ואף אם תרצה לומר דאיסור זה אף באשתו אמרו דומיין שאמרו⁴⁹ אל יספר עם אשה בשוק ואפילו אשתו ובתו, וכן נראה ממ"ש⁵⁰ גבי מנוח שהלך אחרי אשתו שעם הארץ היה, מכל מקום נראה דהיינו כשהוא הולך בדרך בשוק דלאו כולי עלמא ידעי לה שהיא אשתו, אבל בכחי גוונא שיש בה ידיעה בתחילה, וזר לא עבר בתוכם וכי מטא לביתה ולא בדרך, אז וודאי דלא הוי כסוג האי איסורא כלל וכמו שיראה הרואה.

[ל] דף כג ע"א גמרא אמר לו אנא הוא ולא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדבעי וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה אין מובן אמאי לא עבדו ליה יקרא כדבעי, שהרי תורתו מכרזת עליו, וכל זמן שמזקינין דעתם מיתוספת עליהם⁴⁶, ואף אם תרצה לומר דלא ניתוספה דעתו משום שכל ע' שנה שהיה ישן בהם כלא חשובין, מכל מקום חכמתו הא' עומדת במקומה, וכדאי הוא לנהוג בו כבוד גדול, וראיתי אחרי רואי למהרש"א באגדתיה שהרגיש בזה וכתב גם שראו בו שהוא בעל תורה ונהירין ליה שמעתתא, מכל מקום לא ראו בו שהיה בעל מעשים כחוני, ולכך לא עבדי ליה יקרא כדבעי עכ"ל, ולא ידעתי מי הגיד לו רז זה דלא ראו אותו בעל מעשים, דכל כי הא מילתא דעבידא

44 תהילים קיט קסו (פסוק אחרי הפסוק הקודם).

45 עירובין צו ע"א.

46 ע"פ קנים פרק ג' משנה ו'.

47 בעין יעקב.

48 עירובין יח ע"ב.

49 ברכות מג ע"ב.

50 שופטים יג, יא. וברכות סא ע"א.

שהקשה על זה ומה שתירץ⁵¹, ועיין מ"ש שם ע"ד קדשו בס"ד.

[לה] דף כה ע"א גמרא חזייה לבריתה דהות עציבת וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה צריך לדעת היאך היה העניין, דאם עדיין יש שהות קצת הוי ליה להריק הכלים של חומץ ולהניח השמן במקומם ותדליק, כיון דאית לה כלי של שמן ומצוי גבה כמ"ש 'נתחלף לי' וכו', ואמאי קא עציבת כל כך, ואם דליכא שהות כלל שכבר נכנס שבת אם כן היאך עכשיו תדליקן, וליכא למימר שכבר הם מודלקים בתחילה דהא וודאי כיון שהניחה החומץ בנירות הוא נכבית מאליה ולא ידלק אלא על ידי נס, גם מלישנא שאמר 'והדלקתי ממנו אור לשבת' משמע שעכ"פ הודלק בתחילה ואם כן אמאי עציבת כיון שראתה שהוא דולק והולך ואהנו מעשיה. ואפשר דאה"נ בתחילה הודלק בזכות אביה ובזכותה, ולמאי דביני וביני נכנס שבת והייתה מצירה שמא יכבו במהרה קודם שיאכלו סעודת שבת ולא ידלקו כמו שיעור השמן ממש, ולכן היתה עצבה עד שאמר לה אביה מי שאמר לשמן וידלק

[לב] דף כד ע"א גמרא רחמנא לשבעך כי היכי דאשבען ברך וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדות דלכנו הוי ליה לברוכי ויש לומר דתלו מעשה ניסים ברבי יוסי בזכותו שהיה עוסק אז במצוה עכ"ל, ולע"ד יש לדייק כן מדברי הש"ס שאמר הבן 'הוציא פירותיך ויאכלו פועלי אבא', ולא אמר 'ויאכלו פועלים' סתם משמע מינה דגם הבן לא תבע זה אלא בזכות אביו ומשום הכי ראוי לברך להאב, אבל קצת קשה ממ"ש לו האב אתה הטרחת את קונך וכו', משמע לכאורה דזה הנס נעשה בשביל הבן, ויש לומר דלא הוה שמייעא ליה שבלשון התפילה הזכיר לאביו או משום שסוף סוף הוא גרם לתבוע מכוח אביו, ועכ"פ הטריח לקונו.

[לג] דף כד ע"א רש"י בד"ה ביתום ויתומה, לזיווג זה לזה עכ"ל, נכתב בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת שופטים בס"ד.

[לד] דף כד ע"א גמרא אמר לו העבודה שהן קודמין לבתי ע"כ, נכתב בצידו עיין למהרש"א בחידושי אגדה מה

מעניי ישראל, ויש לומר בדוחק שהיה לו בביתו להפריז לנדוניית בתו, מיהו עני הוה שלא היו לו שתי מאות זוז, ודקאמר דלא פש ליה אלא חד זוז היינו אצלו בשוקא, לא פש ליה רק חד זוזא דזבן ביה חטא להפריז נדוניא לבתו.

51 כתב המהרש"א יש לדקדק אמאי עשה כן והא עניי קרובך קודמין, וכל שכן בתו, דדוחק לומר שהיה לו בביתו להפריז נדוניא גם לבתו דמשמע שנעשה עני ע"י זה שיהב להו כל דאיכא בהדיה מדקאמר ואין לך בהם אלא כאחד

[לז] דף כה ע"ב גמרא לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מידותיו וכו' ע"כ, נכתב בצידו כתב הרב ישרש יעקב ז"ל יש לומר דכיון דרבי עקיבא גדול במדה זו ואיך אמר 'לא מפני שזה גדול מזה', תירץ עמ"ש⁵² המעביר על מידותיו מעבירין לו ב"כ⁵³ פשעיו, ואם כן אף דשקולין הן במצות וכנגד מדה זו יש לרבי אליעזר מדות אחרות, אפילו הכי מדה זו סגולית שנמחלין עוונותיו עכ"ל. ולע"ד אכתי קצת קשה כיון דעכ"פ מדה זו סגולה לעניין זה, וחשיבא מדה טובה מרובה⁵⁴, א"כ חשיב זה מזה גדול⁵⁵, והדרה קושיה לדוכתא, ולכן יש לומר משום דקושטא קאי דהאי מדה אינה בתורת חיוב, אלא מי שרוצה להתנהג לפנים משורת הדין ובתורת חסידות, והא ראייה⁵⁶ שרבי אליעזר לא היה נוהג כן, והכא שעצירת השמים היה וודאי מסיבת חטא וכשיעלה להתפלל איש צדיק שמתנהג כדין לא יענה משום שהשי"ת ג"כ עשה עמהם כדין וגרם החטא, אבל צריך שיבוא מי שמתנהג בכל מדותיו במדת החסד והרחמים ויתפלל לפני קונו כדי שיענה שגם השי"ת עושה לפנים משורת הדין ותן לו כמדתו, ואמטו להכי

וכו', רצה לומר שתהיה דולקת שפיר כמו השמן ממש, ואי מהא לא איריאי וכן הוה ולא נצרכה אלא להעדפה שהיה דולק והולך עד שהביאו ממנו אור להבדלה.

[לז] דף כה ע"א רש"י בד"ה עד שנטלו ממנו אור להבדלה, הדליק ממנו נר אחר ליהנות ממנו ונר של מעשה ניסים כיבה וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה אין מובן אמאי הוכרח רש"י בהאי פירוש דאימא דכוונת הש"ס דבכלל מעלת הנס היה אף שנתנה שיעור של חומץ כמו שיעור הנהוג בשמן, ואותו שיעור לא ידליק אלא עד חצות לילה למרבה בדרך כל הארץ, אפילו הכי הודלק מעת לעת והותר עד שהדליקו ממנו במוצאי שבת עם חשיכה אור להבדלה ואז נכבה ממילא, וגם הכא קושטא קאי שנהנה עכ"פ ממנו בליל שבת במקום השמן, ולא דמייא להא דרב יהודה בחלא דהוה סמידא דלא הניחו כלל ליהנות ולהנות לאחרים לא מינה ולא מקצתיה. ש"ר למהרש"א בחידושי אגדות שפירש בכוונת הש"ס כמו שפירשנו אנן בעניותין אבל לא הקשה ע"ד רש"י בזה מידי.

55 שלרבי אליעזר יש מדות אחרות טובות ומדה טובה גדולה ממדה רעה, ולכן היה צריך גם להענות לרבי אליעזר. 56 הבת קול.

52 ראש השנה יז ע"א.

53 צ"ל על כל.

54 תוספתא סוטה פרק ד' משנה א.

בצידו כתב המהרש"א בחידושי אגדות והוסיף רבי עובדיה מברטנורה "וביום שמחת לבו" זה בניין בית המקדש שנתחנך ביום הכיפורים ע"כ, ולא ידענא חנוכו ביום הכיפורים, ולפי עניינו נראה דאטו' באב קאי, שטעם שמחתו אמרו בגמרא תלויים בבניין המקדש עכ"ל, והרואה יראה להתו"ט שביאה⁵⁷ לדברי הרבי עובדיה מברטנורה באר היטיב, והביא ראייה מקרא דמלכים ומגמרא פרק ג' דמועד קטן וכו' ע"ש⁵⁸, ובהכי אזלא לה קושיית מהרש"א.

[לט] דף כח ע"א גמרא עליהם נאמר "זכר צדיק לברכה" ועל ירבעם וחבריו וכו' ע"כ נכתב בצידו כתב הרי"ף בעין יעקב קצת תימה שהרי גם אלו המושיבים פרדסאות כדי שלא יביאו ביכורים, יש לומר דשם רשעים ירקב וכו' ע"ש מה שתירץ⁵⁹, ולע"ד פשוט דמ"ש בגמרא ועל ירבעם וחבריו כיוונו בזה על אלו המושיבים פרדסאות כדי שלא יביאו ביכורים שהם מחטיאין את הרבים דומיא דירבעם בן נבט ועל כולם הוא אומר

אמר בש"ס בכא' לא מפני שזה גדול מזה' ביראת שמים, דביראת שמים טובים הב' ובשמים הכתוב מדבר, אלא שרבי עקיבא שהיה מעביר על המדה ועושה לפניו משורת הדין משום הכי נענה שגם השי"ת עשה עם ישראל כמדת הרחמים, שנשא קל וחומר למחול לישראל, ואפשר דיש מקום לומר שזהו תכיות תירוץ הרב אלא שקיצר, ועיין עוד שם שהביא משם הרב ת"ל דתירץ דרבי עקיבא על ידי שהיה תחילה לסטים כובש יצרו נקרא מעביר על מידותיו וכו' ע"ש, ומ"ש ליסטים לאו דווקא דלא אשכחן שהיה לסטים, אלא דרצה לומר על שהיה תחילה עם הארץ ורועה בקר, ולעיקר התירוץ הרואה יראה דאין הלשון 'דמעביר על מידותיו' מורה להכי וגם מה שהביא שם עוד תירוץ אחר הוא קשה לע"ד, והנכון כפשט הדברים וע"ד האמור.

[לח] דף כו ע"ב מתניתין לא היו ימים טובים לישראל כטו' באב וכיום הכיפורים וכו' וכן הוא אומר "צאינה וראינה" וכו' " ביום חתונתו" ע"כ, נכתב

59 תירץ הרי"ף שירבעם וחבריו שהם ביטלו עליית הרגל בכלל מפני הפרסאות נאמר שם רשעים, ואילו כאשר גזרה מלכות הרשעה גזירה על ישראל שלא יביאו עצים למערכה ושלא יביאו ביכורים לירושלים והושיבו פרוזדאות על הדרכים אבל הכשרים שאע"פ שראו את השומרים שעומדים על הדרכים, עשו המצאות להביא הביכורים ועצים לרומם את בית אלהינו, לכן לא נאמר עליהם שם רשעים ירקב.

57 צ"ל שהביא.

58 כתב תו"ט שגם יום הכיפורים היה בתוך החינוך כדמוכח "ויעש את החג שבעת ימים ושבעת ימים, ארבעה עשר יום" (מלאכים א' ח, טה), ומפורש בגמרא (מועד קטן ט ע"א) דשבעת ימים היה החינוך קודם לשבעת ימי החג (סוכות), ונמצא שבשעה בתשרי שהם שני ימים קודם יום הכיפורים התחילו ימי החינוך.

[מג] דף לא ע"א גמרא ודלא מוסיף יאסף, מאי יאסף וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין בפרק ח' דב"ב⁶¹ שפירש רש"י שם בעין יעקב דלא גרסי 'יאסף' דא"כ וכו' אלא 'סיף' ע"ש, והיינו כמ"ש התוס' הכא⁶².

[מד] דף לא ע"א רש"י בד"ה תקבריה אימיה כלומר ימות בלא עתו ע"כ, נראה פשוט שהוצרך לזה שלא תאמר כפשוטו דאמו ממש דשמא אין לו אם, לכן פירש דרצה לומר ימות בלא עתו, ואם אמו קיימת ודרך העולם על הרוב שאמו קוראת לו במיתה, זה שאינו מוסיף יתוש קידמו⁶³ סנהדרין לח ע"א, ואם כבר אמו מתה ימות קודם זמנו, ובכהי גוונא יתפרש מ"ש תקבריה אמיה קאי על כנסת ישראל כמ"ש בפסוק "אל תטוש תורת אמך"⁶⁴ דקאי אכנסת ישראל.

[מה] דף לא ע"א גמרא יפיפיות אומרים וכו' שאין האשה אלא ליופי, מיוחסות שבהן אומרים וכו' שאין האשה אלא לבנים וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה מזה עמ"ש בפרק ה' דכתובות בדף נט ע"ב אין אשה אלא ליופי, אין אשה אלא לבנים, אין ואשה

"ושם רשעים ירקב", ואין שום תימה בזה לא מינה ולא מקצתיה וכמו שיראה הרואה.

[מ] דף כט ע"ב תוס' בד"ה של תפוחים, יש מפרשים וכו' עכ"ל, נכתב בצידו עיין מ"ש בקונטרס אות לטובה בסימן טו' בס"ד.

[מא] דף ל ע"א תוס' בד"ה ואם היה רגיל לסעוד ב' יסעוד בה', צריך למעט בכבודו עכ"ל, נכתב בצידו כוונתם פשוטה משום דלכאורה דבשלמה אם היה רגיל לאכול ב' תבשילין, שיאכל מין א' בזה יש בן מיעוט עונג ומצער עצמו, אבל בהא דרגיל לסעוד ב' יסעוד בה' בזה לא יש⁶⁰ בו מיעוט תענוג כיון שלענין המאכל אוכל כמנהגו הטוב במין תבשיל זה, לכן כתב דצריך למעט בכבודו והיינו מלבד מה שחייב למעט בתענוג גם חייב למעט ג"כ בכבודו ובכהי גוונא יש בו מיעוט כבוד ולפיכך ישנה להאי עניינא.

[מב] דף ל ע"ב תוס' בד"ה יום שהותרו השבטים לבא זה בזה פירוש דהיינו יו"ט עכ"ל, נכתב בצידו עיין מ"ש בקונטרס אות לטובה בסי' טז' בס"ד.

63 סנהדרין לח ע"א.
64 משלי א, ח.

60 לא יש = אין.
61 ב"ב קכא ע"ב
62 בד"ה מאי יאסף.

אלא לתכשיטי אשה ע"כ, דהנה מ"ש 'אין אשה אלא ליופי' זה מורה כמו כת משפחת היפיפיות, ומ"ש 'אין אשה אלא לבנים' זהו בסברת כת המיוחסות שאומרות כן, וגם מ"ש 'אין האשה אלא לתכשיטי אשה' זהו נראה לכאורה ככת של העשירות או יש מקום לומר כמו כת של הבינוניות שאומרים 'קחו מקחכם לשם שמים ובלבד שתעטרינו בזהובים', ואם כן לכאורה קצת קשה דהיאך קא מחתינהו בחדא מחתא⁶⁵, כיון שהם ג' דעות במטה⁶⁶ וחלוקים בעיסתן וקשה לזווגן, וכפי מ"ש בחידושינו שם בס"ד יתיישב שפיר ע"ש. ובעיקר דברי הבינוניות והעניות יש לומר לכאורה כיון שהם אומרים 'קחו מקחכם לשם שמים' מאי קא בעו הכא בזהב, אשר לבבות ילהב⁶⁷, ונראה דהכוונה כיון שיקחו אותם לשם שמים ולא לשום פנייה אחרת, הנה שכרם אתם דממליא לא ריוחא שמעתתא⁶⁸ שיזכם השי"ת ויעטרום בזהובים כיון שיש ביניהם אהבה ואחוה לשם שמים ובמקום שיש אהבה "כי שם צוה ה' את הברכה"⁶⁹ כמ"ש⁷⁰ "השם

גבולך שלום חלב חטים ישביעך", ונקט 'חלב חטים' לומר דלאו חטים כוסס בלחם צר, אלא חלב חטים שיזכו לאכול מעדנים וטוב הארץ בסולת נקיה ודעמיה "לחם לפי הטף"⁷¹, ונבין מזה מש"ה⁷² "וידעת כי שלום אהליך" רצה לומר כשיש בינו ובין אהלו, זו אשתו, שלום רב אז ופקדת נוך⁷³ ולא תחטא, שיפקוד ביתו וכל אשר לו ולא יחסר לחמו והוא מעניין "והייתי אני ובני שלמה חטאים"⁷⁴, אבל בלאו הכי מריבה א' מונעת ק' פרנסות. ועוד יובן ע"פ מ"ש בש"ס⁷⁵ זנותא בביכא כי קרייא לשומשמי, ורצה לומר מתוך שאשתו עסוקה בזנות גנבים באים ושוללים מה שבבית או שהאשה עצמה נותנת למזנים עמה. והיינו אומר "וידעת כי שלום אוהלך" שאם אשתו שלומה מן החטא, והוא מעיין "ושבתי בשלום אל בית אבי"⁷⁶ שפירש ז"ל⁷⁷ שלם מן החטא, וכמ"ש ביבמות בדף סב⁷⁸, אז ופקדת נוך ולא תחטא, שיפקוד מה שיש אתו עמו בבית ולא תחסר כל בה, והיא גופה קמ"ל לחפש אחר אשה יראת ה' שעל ידיה יהיה

65 כת של עשירות ובינוניות.

66 ע"פ פסחים קיב ע"א.

67 לשון מליצה.

68 שאינן מיוחסות ואינן יפות.

69 תהלים קלג, ג.

70 תהלים קמז, יד.

71 בראשית מז, יב.

72 איוב ה, כד.

73 כלומר נוות ביתך.

74 מלכים א' א, כא, והכוונה שלא יהיו כך.

75 סוטה ג ע"ב.

76 בראשית כח, כא.

77 רש"י שם.

78 עמוד ב.

ביתו בית נאמן, ובוזה יובן מש"ה⁷⁹
 "חכמת נשים" זו אשה יראת ה', ד"הן
 יראה ה' היא חכמה⁸⁰ אז "בנתה ביתה",
 אבל האולת שנוטה אחר עצת יצר הרע
 לזנות בידיה תהרסנו, ו"שומר נפשו
 ירחק"⁸¹ ממנה וכאמור. **וע"פ** האמור
 בעניין יובן מ"ש⁸² "מצא אשה מצא טוב"
 וכו' והכי קאמר דאימתי ימצא רוב טובה
 וברכה ויעטרם בזהובים בזמן "ויפק מה'
 רצון", מה' שלקח מקחו לשם שמים
 ולשמו ולשמה, אז זיווגן עולה יפה ברוב
 עושר וטובה, אבל בלאו הכי "זהבים
 מעביר"⁸³ וכמדובר.

82 משלי יח, כב.

83 לשון מליצה ע"פ עבודת יום הכיפורים שאין קטיגור
 נעשה סנגור.

79 משלי יד, א.

80 איוב כח, כח.

81 משלי כב, ה.

מסכת ראש השנה

[א] דף ד ע"א תוס' ד"ה בשביל שיחיה בני והא דתנן אל תהיו וכו' היינו באומות העולם שתוהין על הראשונות עכ"ל, נכתב בצידו לכאורה קשה דאם כן אמאי אוקמוה בש"ס כאן בישראל כאן באומות העולם, לוקמה תרוייהו בישראל עצמם, כאן בתוהא כאן באינו תוהא. וי"ל דאה"נ דהוי מצי לשנויי הכי, אבל משום דקרא דיליהו "מהקרבין ניחוחין" עיקריה קאי באומות העולם בדקאי קאי וממילא רווחא דבישראל עצמם אם עשו להיות תוהים דכן לא יעשה בישראל כמעשה הגויים ואסור, וע"ז קא אסרי במתניתין¹ דאל תהיו וכמ"ש התורה. אבל אכתי קצת קשה כיון דמתניתין דאבות היא משנה חסידים, הוצרך תנא ללמד שלא יעשה כמעשיהם אתמהא². לכן נראה יותר לכאורה כמו שתירץ הש"ס אמר הרי זה צדיק גמור, וצדיק מיקרי אבל חסיד לא, ותנא דאבות קא מזהר למי שרוצה להתנהג בחסידות דלא יעשה כן דאף דצדיק מיקרי לא הוי חסיד. ועיין בספרי הקטן בזכות אבות פרק א משנה ג מה שהארכנו שם בזה

בס"ד. וראיתי להרב מקום שמואל בשער התי' שכתב לתרץ קושיית התוס' ע"פ מ"ש בילקוט³ פרשת עקב ע"פ⁴ "יד ליד לא ינקה רע" מי שעושה התורה על מנת לקבל שכרה מיד נקרא רע וכו' ע"ש⁵, וא"כ מ"ש 'אל תהיו' וכולי היינו בעולם הזה, דזה נקרא רע, ומ"ש 'האומר סלע זו' וכו' היינו בשביל העולם הבא וכו' ע"ש באורך. ולע"ד קשה דהא כשאומר 'בשביל שיחיו בני' זהו ענין מתן שכר בעולם הזה ואפ"ה אמר דהרי זה צדיק גמור. ואו או קאמר ולכאורה נראה דהדרא הקושיה לדוכתה. ונראה ליישב משום דאמר בש"ס דמי שאינו מניח בן ליורשו הקב"ה מתמלא עליו עברה ולא עייל בפרגודא קמיה מאריה, וכמה עונשים חמורים נאמרו בו, וזכר לדבר הא דחזקיה שאמר לו 'כי מת הוא בעולם הזה ולא יחיה לעולם הבא', לכן האומר סלע זה לצדקה בשביל שיחיה בני הוי בכלל כוונתו לשמים משום שיכנס במחיצתו של הקב"ה ולא יתמלא עליו עברה. ובהכי א"ש תירוצו הרב הנזכר.

[ב] דף ד ע"א רש"י בד"ה הרי זה צדיק גמור אם רגיל בכך עכ"ל, נכתב

2 רבינו מקשה על תירוצו התוס', אין יתכן שלא לעשות כמעשה הגויים נחשב לתנא דאבות כמעשה חסידות.

3 ילקוט שמעוני.

4 משלי יא, כא.

5 ואינו מתנקה שלא הניח לבניו כלום.

1 אבות פרק א משנה ג. לכאורה קשה על תוס' שהעמיד את המשנה באבות באומות העולם שתוהים על הראשונות, ולכן רבינו תירץ שמדובר בישראל שתוהה על הראשונות כאומות העולם.

בצידו נראה דייק ממאי דנקט 'האומר' סלע זו' וכו' ולא נקט 'אמר', מזה משמע דלא אמר דחשיב צדיק גמור אלא באומר בכל עידן והוא הווה ורגיל בכך בנדיבות, אבל אם אמר בחד זימנא ובדרך עראי לא, וזה פירוש א' ח' ה"י כוונת הפסוק⁷ "צדק צדק תרדוף" וכולי, והיינו דהש"ס דידן מיירי במוסיף משלו מלבד החיוב, ובכה"ג בישראל אהנייא ליה וכמו שמביאים אצלנו בזכות אבות שם. ולפי דברי רש"י הנזכר דייק קרא שאמר תרדוף ר"ל שאם הוא רודף ורגיל בזה אז יזכה למען תחיה וירשת את הארץ, זו ארץ החיים אבל בדרך עראי לא. ושם יישבו בזה למאמר דפרק קמא דבבא בתרא⁸ עד היכן כוחה של צדקה וכו', והנך רואה לפי דברי רש"י יומתק שאמר "פזר נתן"⁹ להורות "נתן" הא דרגיל בקבע, יש מפזר ונוסף עוד לא עראי, וגם רבא¹⁰ אייתי מקרא¹¹ ד"לחמו נתן" שם רמז לשיטת רש"י הנזכר ולכן אמר 'נתן' היינו תדיר ורגיל וכאמור.

[ג] דף יא ע"א גמרא שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים וכו' ע"כ, נכתב בצידו הרב פתח עינים ז"ל

מהיא מה' המגן שפירש מחודש לחודש, דאם נתעברה השנה נתעברה לצדיק ונפטר באדר ב', והביא מק' דבילקוט יהושע סי' ה' אמר דמשה רבינו עליו השלום נסתלק באדר א' ותירץ מה שתירץ ע"ש. **ולע"ד** דהטעם במשה רבינו משום שהגיעה מלכות יהושע ואין מלכות נוגעת¹² וכו', והא שאמר דנתעברה לצדיק היינו באופן שזה הצדיק לא היה מלך, ודבר לדור¹³, אבל אם היה מלך והגיעה מלכות חבירו אז מת באדר א', דקושטא קאי דכבר השלים שנותיו, ומידי דהוי דכשיהיה בן יג נעשה בר מצוה באדר א' כמ"ש הרב הנזכר שם.

[ד] דף יא ע"א תוס' בד"ה את מספר ימיו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בזרע יצחק בקונטרס יקרא דחיי בדף ס"א ע"ד בס"ד.

[ה] דף טז ע"א מתניתין בארבעה פרקים העולם נידון בפסח על התבואה וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה הטעם דמילה 'פסח' עולה מספר 'קמח', לכן אמר שדין התבואה והקמח הוא

11 ישעיה לג, טז.

12 יומא לח ע"ב.

13 דבר (מנהיג) לדור ואין שני דברין לדור (סנהדרין ח ע"א).

6 לשון של דרכו בכך.

7 דברים טז, כ.

8 בבא בתרא י ע"ב.

9 תהילים קיב, ט.

10 צ"ל רבי אבא.

בפסח, וגם עצרת במספר קטן¹⁴ היא כב' ופירות במספר קטן עם התיבה עולה כן. וגם בו תרמו"ז שאם מקיים כב' אותיות התורה יזכה לאכול מפירות בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא¹⁵, דשכר מצוות בהאי עלמא ליכא.

[ו] דף טז ע"א מתניתין שנאמר "היוצר יחד לבם" וכו', ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה אף דמקרא זה משמע שפיר דעוברין לפני כבני מרון, וכולם נסקרין בסקירה אחת, וכמ"ש לקמן בדף ח"י¹⁶, אבל מ"מ מנא משמע דבראש השנה בלבד, ואימא דבכל יום או בכל שעה וכהני מאן דאמר לקמן¹⁷ דאדם נידון בכל יום ובכל שעה. ואפשר משום דכמה דברים נעשו בראש השנה¹⁸ שבו נפקדה שרה וכו' ויצא יוסף מבית האסורין ובטלה עבודה מאבותינו וכו' כמ"ש הר"ן והביאו מהרש"א בחידושי אגדות¹⁹. וקרא ד"תקעו בחודש שופר" משמע בתשרי²⁰ מזה אנו מפרשים דקרא ד"היוצר יחד לבם" דעוברין לפניו כבני מרון מיירי

[ז] דף טז ע"א גמ' אדם נידון בכל שעה שנאמר "לרגעים תבחננו" ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה דמקרא שהביא גרס ד"בכל רגע" והוא אמר 'שעה'²⁴. וצ"ל דלאו דווקא קאמר 'שעה' אלא ר"ל 'בכל רגע' וקרא שהביא לראיה תוכיח. ועוד אפשר דדייק ממ"ש "לרגעים" ולא אמר 'לרגע' מזה משמע דפירוש על 'השעה' שהיא מתחלקת לרגעים קאמר. אלא קצת קשה להאי תירוץ למאן דאמר 'בכל יום' מקרא "ותפקדינו לבקרים" דהוי לי למימר

דכה"ג נקבע יום הכיפורים לגמר הדין והתחימה לפי שבו נתרצה הקב"ה לישראל לכפר להם על עון העגל וכו' 20 מהמשך הפסוק "בכסה ליום חגינו". 21 תהילים לג, ג. 22 במדבר כט, א. 23 תהילים לג, טו "היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם". וכמ"ש לפי רבי אליעזר בתשרי נברא העולם (ראש השנה י"ב). 24 קצת קשה שלפי הפסוק אדם נידון בכל רגע, אבל רבי נתן למד מהפסוק שאדם נידון בכל שעה.

14 חישוב האותיות אינו לפי סדר עולה לכל הא"ב, אלא במחזור של 1 עד 9, למעשה די להוריד את האפסים מערכי האותיות בחישוב רגיל. 15 יזכה לפסח שהוא פירות העולם הזה ועצרת (מתן תורה) שהיא עולם הבא. 16 עמוד א. 17 ראש השנה טז ע"א כרבי נתן. 18 ראש השנה י"ב-י"א ע"א. 19 מהרש"א על דף טז ע"א בד"ה תנא וז"ל ולכן נקבע אח"כ ראש השנה ליום דין וזכרון כל מעשה איש בא לפניו,

רוב מסכת ראש השנה

ל'בקר'²⁵. לכן אפשר להיות י"ל כמ"ש בתחילה.

[ח] דף טז ע"א גמרא כמאן מצלינן האידנא אקצירי ואמריעי וכו' ע"כ, נכתב ביצדו יש מי שדיקדק דהרי אמר בפרוש "וחולאים רעים ונאמנים"²⁶, דנאמנים בשליחותם²⁷ וכו', ואם כן מה יועיל להתפלל על החולים. ולע"ד יש לומר דההיא בלא תשובה דהשי"ת גזר משום העון שישאר כל זה הזמן באותם היסורין אז לא סגי בלאו הכי, אבל מה שאנו מתפללים היינו שילכו קודם אותו זמן ע"י תשובה והתפילה יועיל דאין ייסורין בלא עון²⁸, וכשיחזור בתשובה אזלי להו ואה"נ דע"י התשובה לחוד מהני, אבל בהצטרפות התפילה ממהרין לילך, דתפילה עושה מחצה, שהקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים ובעלי תשובה כדי לקיים "ותגזר אומר ויקם לך"²⁹. ועיין מ"ש בפנים ע"ד התוס'³⁰.

[ט] דף טז ע"א תוס' בד"ה כמאן מצלינן האידנא אקצירי ואמריעי וכו' אבל מתי יתרפא לא נגזר עכ"ל. נכתב

בצידו קשה דהרי אמר בפרק קמא דע"ז³¹ "חולאים רעים ונאמנים"³² בשליחותם מתי יבואו ומתי ילכו ע"י פלוני וסם פלוני וכו' ע"ש, מזה דאף מתי יתרפא נגזר, ולכאורה צריך וישוב. ועיין מ"ש במ"א³³.

[י] דף טז ע"ב רש"י בד"ה שרשה בתחילה ישראל עושים עצמן³⁴ וכולי ע"כ. לכאורה קשה לפי פירוש רש"י הלזה שהרי אמר לקמן בדף ח"י ע"א דקרא ד"דרשו ה' בהמצאו" מיירי ביחיד בעשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, אבל בציבור עליהם נאמר "בכל קראנו אליו", וא"כ אמאי אמר הכא על ראש השנה בלבד, כיון דכל ימות השנה שוה לעניין הציבור, ואין לומר דמיירי הכא ביחיד דפשט משמעות דברי רש"י קאמר על כללות ישראל וכלפי ציבור אמרינן. ואפשר דמכוח זה כתבו התוס' בד"ה שרשה בתחילה שמתוך שישראל רשים לכם נשבר ומרחמים עליהם מן השמים עכ"ל. ונראה דבאו לאפוקי בזה פירוש רש"י הנזכר והם מפרש לה כפשט הש"ס ד'רשים' במידת העניות קאמר

32 דברים כה, נט.

33 יעויין במהרש"א בחידושי אגדה בע"ז דף עה ע"א בד"ה כיון וז"ל דודאי תשובה תפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה שתבטל אף בתוך הזמן, לבטל אף השבועה שנשבע שר היסורין וכו'.

34 שישראל עושין עצמן רשים בראש השנה לדבר תחנונים ותפלה כענין שנאמר "תחנונים ידבר רש".

25 כי היום לא מתחלק לבקרים.

26 דברים כח, נט.

27 ע"ז נה ע"א.

28 שבת נה ע"א.

29 איוב כב, כח, מדברי רבינו משמע שהקב"ה מתאוה שישראל יהיו בבראים ולקיים את בקשותם.

30 בסימן הבא.

31 ע"ז נה ע"א.

[יא] דף טז ע"ב גמ' ועד אחרית סופה שיש לה אחרית ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דהיכן כתיב בקרא מתעשרת בסופה, והלא כתיב אחרית סתמא, ואפשר דכיון דאם לא היתה אחרית טובה לא חשיבה לכלום, וכמאן דליתא דמייא, א"כ לא מיקרי "אחרית" אלא ברבות הטובה, ומשום הכי משמע להו דהאי "אחרית" דקאמר קרא שוודאי שהיא טובה ומתעשרת בסופה. ועוד אפשר דדייק מן מילה "ועד" בוא"ו³⁷ דהו לי למימר "עד" בלא וא"ו אבל ממ"ש "ועד" במספר קטן כמנין 'טוב' והיינו דדייק בלשון הש"ס "ועד אחרית" שיש לה אחרית שם רמז מן מילה "ועד" בוא"ו וכאמור.

[יב] דף טז ע"ב אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה ע"כ, נכתב בצידו כתב מהרש"א בחידושי אגדה והא דבן סורר נידון ע"ש סופו, עיין על תירוץ הרא"ם³⁸, ועוד י"ל דבן סורר נידון ע"ש סופו של עצמו מה שאין כן

מיוקר השערים, וגם דבהכי אתי שפיר לשון הש"ס שאמר מתעשרת בסופה. אבל לפי פירושו³⁵ לא הוי דבר והפכו כ"כ וגם קשה ממ"ש. וגם אתי שפיר פשט הכתוב שאמר "עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה" וכו', דמשמע דקאי כוליה כלפי גבוה דה' מוריש, אבל לפי פירוש רש"י ז"ל האי מראשית קאי כנגד ישראל עד אחרית כלפי השי"ת שמטיב אחרית השנה והוי עניין הכתוב לתרי בבי, אבל לפי המובן מדברי התוס' הדר קרא בחד ענינא שאם ה' מוריש תחילת השנה מעשר אחריתה. ואפשר דהיינו עניין הכתוב שאמר³⁶ "טוב אחרית דבר מראשיתו", והכי קאמר דאימתי טוב אחרית שה' מטיב אחרית השנה מראשיתו, כשתהיה רשה בתחילה, כי כך היא המידה כמ"ש הכא, והאי מראשיתו לשון רש כמו שדרשו בפסוק "מראשית השנה". ועיין בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת האזינו מ"ש לפרש דברי הש"ס בדרך דרש לפירוש רש"י הנזכר בדרך נאותה.

35 של רש"י.

36 קהלת ז, ח.

37 רבינו רוצה לדייק מהאור' במילה "ועד".

38 כתב הרא"ם ישמעאל לפי מעשיו של עכשיו הוא נידון אבל בן סורר מורה שהוא נהרג על שם סופו מפני שכבר התחיל בדרכים המביאים למעשים הרעים שבסופו. יש לתמוה למה לא קטרגו עליו מאותן עבירות שבידו, וקטרגו עליו מאותן עבירות שעתיד לעשותם ולא הוא אלא בניו

אחריו, ושמא י"ל מפני שעכשיו היה נידון בצמא אם למות בה ואו לחיות, קטרגו עליו מעבירת בצמא (שבניו יגרמו להריגת יהודים בצמא) שהיא מידה כנגד מידה והניחו השאר (העבירות), אך קשה כיון שלא יכלו לקטרג מאותה העבירה של צמא היה להם לקטרג מהעבירות שבידו, ותירץ ושמא יש לומר שהאגדה הזאת אתיא אליבא דא"ש (ב"ר פ' נ"ג ט"ו) דפליג עליהו דר"ע ושאר הדורשין שדרשו קרא דמצחק לגנאי.

רוב מסכת ראש השנה

להאי תירוץ במה שסיים⁴³ "והשיב לאדם כפעולו" דר"ל דהחילוק הוא בעיקר פעולת האדם גופיה כפעולו דייקא וכאמור.

[יג] דף טז ע"ב קיר נטוי ועיון תפילה וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דהא דקיר נטוי הוא בידעו ומכירו קאמינא ואפ"ה הוא עובר אז מזכירין עוונותיו שיש מקום למידת הדין לקטרג ולומר דמשום דידע בנפשיה שהוא צדיק גמור ומשומר ובא לעולם⁴⁴, לכן קעבר לכתחילה על מקום מסוכן בזה ומ"ה מזכירין עוונותיו ופנקסו נפתחת, וזה דומייא דעיון תפילה שמעיין ואומר מתי תיעשה בקשתו שמובטח לו שתפילתו נשמעת וכו', דהוי לרצונו ובידיעתו ודומייא דהכי נימא כקיר נטוי, אבל בגוונא דלא ידע שהוא קיר נטוי ועבר עליו אפשר דאין זה כסוג דמזכירין עוונותיו. **ועוד** אפשר לחלק דאף בגוונא דידעו ומכירו אי ליכא דרכא אחרינא שרי דעל כרחו שלא בטובתו צריך לעבור דהיכי ליעבד יקנה לו דרך או יפרח באויר אתמהא, ולא מיירי הכא אלא היכא

ישמעאל ע"ש סופו של בניו³⁹ עכ"ל. והאי תירוץ תירצו ג"כ הרב נחלת יעקב⁴⁰. והרב פתח עינים ז"ל הכא הביא תירץ אחר משם האחרונים דכשיהיה האדם עצמו בא בכשרות אז נידון באשר הוא שם, אבל כשפעולתו בא באיסורא דומייא דבן סורר אז על שם סופו ע"ש. ועל פי זה נבין מ"ש דוד המלך עליו השלום במזמור צ"ב⁴¹ "כי הנה אויביך ה' " ר"ל דזימנין אף דסופו לחטוא דומייא דישמעאל ויהיה אויב ה' אפ"ה ה' שמתנהג עמו במדת רחמים ודנו 'באשר הוא שם', וזימנין "כי הנה אויביך יאבדו" כמו בן סורר שדהו על שם סופו, ומאי שנא הא מהא? ותירץ "יתפרדו כל פועלי און" ר"ל דהפירוד ביניהם בעיקר הפעולה שבן סורר פעולתו באיסורא אבל בלאו הכי "באשר הוא שם", והיינו אומר "פועלי און" שפעולתו היתה באון ואיסור, ואל קשר זה יובן מ"ש שלמה המלך עליו השלום סי' כ"ד⁴² "הצל לקוחים למות" וכולי, וכבר אנן בעניותין בקונטרס יקרא דחיי יישבנו בעניין זה לפי תירוץ הרא"ם והנחלת יעקב ע"ש, והשתא הכא נאמר ג"כ דרמז

41 תהילים צב, י. למזמור יש שני חלקים: "כי הנה אויביך ה', כי הנה אויביך יאבדו יתפרדו כל פעלי און". חלק ראשון מידת הרחמים (ה') חלק שני מידת הדין (יאבדו).

42 משלי כד, יא. "הצל לקוחים למות ומטים להרג אם תחשוק".

43 בפסוק הבא, משלי כד, יב.

44 הכוונה שהוא חושב שתמיד הוא משומר.

39 שישמעאל בסוף ימיו חזר בתשובה (ראה רש"י על בראשית כה, ט) ולכן אין להקשות מבן סורר מורה.

40 של הרב יעקב ב"ר בנימין אהרן סלניק, ביאור רחב וממולא על פירושו של הרב הגדול רש"י ז"ל. נדפס לראשונה בשנת ת"ב.

הכיפורים, א"כ אפוא גם לרשעים גמורים ימתין להם שמא יעשו תשובה בימים ההם, ואמאי יחתמו אותם לאלתר למיתה? ויש מי שתירץ דעכ"פ מסירת פיתקין לא יהיה וכשעושים תשובה יעתקו ממקומם 'והיה בהניח' עם צדיקים גמורים ע"כ, וגם אפשר דמ"ש הכי הוא בדרך איום וגיוזום עד שתיפול עליהם אימתה ופחד לעשות תשובה, אבל אפשר דמעיקרא ג"כ לא יחתמו למיתה אלא ממתין להם עד יום הכיפורים כמו הבינוניים.

[יז] דף טז ע"ב תוס' בד"ה ונחתמים לאלתר לחיים, וכו' משמע דצדיקים גמורים קרי מי שזכויותיו מרובים וכולי ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן זכות אבות בפרק ג משנה כ"ב בס"ד.

[יח] דף טז ע"ב תוס' בד"ה ונחתמים לאלתר לחיים, וכו' כלומר לחיי עולם הבא עכ"ל, נכתב בצידו עיין בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשה האזינו מה שהארכנו בזה בס"ד.

[יט] דף טז ע"ב "ימחו מספר" זה ספר של רשעים גמורים, וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דהיאך מקלל

דאיכא דרכא אחרינא ואינו מוכרח לעבור עליו לכן יש מקום למידת הדין לקטרג ולהזכיר עוונותיו. וזה ג"כ משום דהוי דומיא דעיון תפילה דאינו מוכרח לעשות כן, אבל בלאו הכי אם היה אנוס לא הוי דומיא דעיון תפילה וכאמור.

[יד] דף טז ע"ב המוסר דין על חברו וכו' ע"כ, נכתב בצידו זה דווקא במקום שיש דין למטה ומשום הכי נענשה שרה שהווי ליה לקבול עליו בב"ד של שם ועבר שהיו בימיה, אבל במקום שאין דין למטה או אף שיש במקומו ב"ד אך מאי ראית ליה דינא בהדיה גברא אלמא⁴⁵ הוא ולא ציית לדינא או שאין ב"ד שבאותו זמן דבריהם נשמעים וגלוי וידוע זה לפניו, אז כי מוסר דין בישיבה של מעלה לית לן בה.

[טו] דף טז ע"ב חייב אדם להקביל פני רבו ברגל וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש לעיל בחידושים לסוכה בפרק ב בדף כז ע"ב בס"ד.

[טז] דף טז ע"ב רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קצת קשה דכיון דבלאו הכי הקב"ה יושב ומצפה לבינוניים ותלויין ועומדין עד יום

רוב מסכת ראש השנה דגן

דוד לשונאיו שימחו בספר הרשעים? דבשלמא מספר הצדיקים והבינוניים ניחא "כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים"⁴⁶ וכו', אבל שימחו מספר של רשעים גמורים היכי דמי? ואפשר ע"פ מ"ש התוס' הכא בד"ה ונחתמים לאלתר לחיים וכו' דרשעים גמורים קרי למי שעוונותיו מרובים ע"כ, וא"כ עכ"פ יש להם מיעוט זכויות, ואמטו להכי היתה קללת אדונינו דוד על השונאים שאמר קודם⁴⁷ "תנה עון על עונם ואל יבואו בצדקתך", והעניין הוא משום דמדת טובו יתברך להעביר א' א'⁴⁸ וזו היא צדקה שעושה עם ישראל, וגם אמר דמי שמוכיח לחברו ולא ישמע אליו שעושה עמו קרבן חליפין שנותן לו זכויותיו ונוטל עוונות המוכיח, והכא שהיה דוד המלך עליו השלום מוכיח לשונאיו ולא היו שומעים לו ועומדין במרדן לכן היה מקללם "תנה עון על עונם", ר"ל זה עון המוכיח שעוונותיו של המוכיח ילכדונו את הרשע מלבד עוונם, "ואל יבואו בצדקתך" מה שעושה עם שאר בני ישראל להעביר א' א'⁴⁹, ולכן אזיל וקא מסיים עלה "ימחו

מספר" זה ספר של רשעים גמורים, דאפילו כהני לא חשיבי משום דהנך יש להם מיעוט זכויות, אבל אלו לא מינה ולא מקצתה, מידי דהוי שהמיעוט זכויות דהוי ליה היו ל"חליפות למו"⁵⁰ עם העוונות דהמוכיח, ולא נשאר להם שום צדק, והיינו אומרו "ואל יבואו בצדקתך" ולהכי מגרעות נתן אפילו מ'ספר של רשעים גמורים'. וע"פ האמור אפשר דרמז הכתוב באומר⁵¹ "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב" והיינו משום דזימנין כשלא ישמעו מהם דהוי ליה תוספת ברכה בריבוי המצות ומעשים טובים⁵², ואין לך נעימות יותר מזה.

[כ] דף טז ע"ב גמרא זה ספר של רשעים גמורים וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה קשה דכיון דלא יש⁵³ בעולם כי אם הג' ספרים ועל כולם קאמר "מחני נא", א"כ עם מי יכתב? וליכא למימר ע"פ מ"ש לעיל דיש סוג של רשעים דאפילו מיעוטא דמיעוטא וחד זכותא לית להו, ועל כת זו קאמר דחס ושלום דיכתב עמהם, דהא וודאי לא ניתן ליאמר. ולכן אפשר ע"פ מ"ש התוס'⁵⁴ דלמיתה ולחיים

52 מצוות ומעשים טובים של הרשעים שלא קבלו את דברי התוכחה.

53 הכוונה שאין יותר מג' ספרים בעולם.

54 תוס' בד"ה ונחתמין. שמפרש ע"פ הגמרא בקידושין (לט ע"ב) שמי שזכויותיו מרובין מעונותיו דומה כמי ששרף את כל התורה כולה ולא שירר ממנה אות אחת, כלומר מריעין לו (פרש"י בעולם הזה לנקותו מעונותיו

46 תהילים קכה, ג.

47 תהילים סט, כח.

48 מעביר ראשון ראשון. יומא פז ע"ב וכך פסק הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ג ה"ה).

49 הכוונה שהקב"ה לא יעביר את עונם ראשון ראשון וכו'.

50 תהילים נה, כ.

51 משלי כד, כה.

חטאתם" הנה מה טוב, דאז לא יתפס על אנשי דורו, כיון דכבר נמחל אותו עון, ואם אין שלא תשא חטאתם "מחני נא" מספר של רשעים גמורים, ר"ל שלא יתפס בעוונם לפי שהוא גדול הדור ונקרא על שמו⁵⁶, והטעם שכישראל עשו אותו עון לא היה משה רבנו עליו השלום עמהם בארץ מתחת, ולכן הדין ניתן שלא יחשוב ה' לו עון זה ולהתפס בעבורם ויכתב בספר של רשעים גמורים משום דחמורה עבודה זרה דהוי ככופר בכל התורה. וגם לא יכתב עם בינוניים ר"ל שיהיה כסוג דבר המוטל בספק, ואלהים חשבו עם הבינוניים שיהיה חציו זכאי וחציו חייב, כסוג עבירה זו דקושטא קאי, שהוא זכאי גמור ולא שייך דיחשבו עליו דבר לא מינה ולא מקצתה. ולהכי אזיל וקא מסיים בה דלא תימא דלכבוד עצמו הוא דורש עד שיכתב עם צדיקים גמורים וישאר חי על האדמה הזאת, שכך הוא דרכה של תורה שיכתבו לאלתר לחיים, אלא גם מספר של צדיקים גמורים מחני ובעד כל הקהל יכפר שראויה כפרה זו לכפר על כולם. ועכ"פ כל מגמת תפילת למשה שלא יחשבו לו עון גמור או מחצה מסרך

לחיי העולם הבא קאמר ולא על חיי העולם הזה, וכוונתו של משה רבינו עליו השלום היתה דאם לא ישמע תפילתו ובקשתו למחול להם לישראל, "מחני נא" מכל הג' ספרים שיש להם עניין חיות בעולם הזה וביום ראש השנה נפתחים לפניו, השתא הכא "ימחה שמו" מן חיי עולם הזה ויהיה מזבח כפרה על ישראל עמו. **ובזה** תשובה מוצאת למה שראיתי להרב נחל קדומים ז"ל בפרשת כי תשא שהקשה על מאמר זה דמי הכניסו⁵⁵ בספר רשעים גמורים עד שיצא? וגם דאותו ספר הוא למיתה והוא רוצה שימית⁵⁶? והביא משם הר"י מולכו תירוץ על זה וכתב שדבריו דחוקים, ואח"כ מר גופיה יישב תירוץ אחר ע"ש, ולענ"ד שגם תירוץ⁵⁷ הוא דוחק כמו שיראה הרואה, אבל הנכון ע"פ שיטת התוס' הנזכר שכתבו דלחיי עולם הבא קאמר, אם כן אתי שפיר מ"ש משה רבינו עליו השלום "מחני נא" נספר של רשעים גמורים, ור"ל מעניין החיות שיש להם בעולם הזה, וכל מגמת פניו היתה שתצא נשמתו בטהרה מזבח כפרה לבני ישראל עם קרובו. **ומלבד** זו מקום יש בראש לומר דהכי קאמר "אם תשא

56 הרשעים שכתובים בספר של רשעים גמורים סופם למיתה, ומשה רוצה שהקב"ה ח"ו ימית אותו, אז מדוע הוא רוצה להימחק מספר של רשעים גמורים?

57 התירוץ של הר"י מולכו דחוק. 58 אולי הכוונה ל"משה עבדי".

שיטול שכר שלם בעולם הבא). כלומר הצדיקים הגמורים לעולם הבא נרשמים בספר של רשעים בעולם הזה. 55 את משה רבינו ע"ה.

רוב מסכת ראש השנה

עון זה משום שהוא גדול הדור, אבל מסר נפשו על ישראל עמו לעניין כפרה בלבד. ואמטו להכי א"ל הקב"ה ד"מי אשר חטא לו אמחנו מספריי"⁵⁹, ר"ל דקושטא קאי דלא שייך לחשוב לו עון אשר חטא מזה, אלא החטא כולו על ישראל עמך, ולא שייך לכותבו לא בספר של רשעים גמורים ולא עם הבינוניים, מידי דהוי שבשעת מעשה היה בשמים ממעל, וגם יש בכלל הני מילי מעלייתא של גדול אדונינו דאינו רוצה להמיתו לכפר על הדור אלא יכתב ויחתם עם צדיקים גמורים לאלתר לחיים, וכל זה הוא אף לפי פשט הדברים דלחיי עולם הזה קאמר, אבל לפי דברי התוס' דלחיי עולם הבא קאמר ומוכרחים בטעמם אתי שפיר ג"כ וכמש"ל.

[כא] דף יז ע"א גמ' אימתי אני אהובה לפניך בזמן שאתה שומע קול תחנוני ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בפרק י דפסחים בדף קיח ע"ב בס"ד.

[כב] דף יז ע"א כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה י"ל מה בא לרבות בהני תרי מילי "כל" דקאמר?

ואפשר ע"פ מ"ש ז"ל בש"ס דהעושה תשובה מיראה זדונות נחשבות כשגגות ואין מעבירין אותם לגמרי, ולכן קאמר הכא דהרבותא במי שיש בו מדה טובה זו דאף אם היה העניין מיראה דמעבירין לו על כל פשעיו והיינו שנמחלין מכל וכל, ולא שנחשבין כשגגות כשאר עושים מיראה, אלא נמחקין לגמרי, ובמידה שאדם מודד בה מודדין לו, והיינו רביתיה, ומשום מעלת מדת הענוה שגדלה רמה אישתני ג"כ למעליותא אף בכחי גוונא והיינו שריבה במילה "כל" המעביר ועל כל פשעיו דקאמר.

[כג] דף יז ע"א גמ' למי שנושא עון וכו' ע"כ, נכתב בצידו הקשה הרב ישרש יעקב ז"ל דנושא עון כתיב דקל מפשע, ומנ"ל דמעבירנן פשע ע"ק דכל פשעיו מנ"ל דנושא עון א' מורה וע"ש מה שתירץ בשם הת"ל. ולע"ד נראה משום דעיקר הכתוב ופשטו דקאי הכל על השי"ת להכי קאמר כסידרן תחילה העון והדר פשע⁶⁰, אבל רבא קא דייק משום דלא בחדא מחתא נושא עון ופשע⁶¹ להכי דרש למי נושא עון וכו', ומילת 'עובר על פשע' קאי על הבני אדם⁶², ובהכי וודאי מילה 'עון' לאו דווקא דכיון שהוא מעביר

61 כלומר לא כתוב בפסוק 'נושא עון ופשע' (ברצף).

62 הקב"ה נושא עון למי שהוא בעצמו מעביר על פשעיו של חברו כלפיו.

59 שמות לב, לג.

60 שהקב"ה מחול על עון (הקל) וגם אפילו על פשע (חמור יותר).

מעשה לא מהנייא "ויעבור והנה אינינו"⁶⁶.

[כז] דף יז ע"ב ואני הוא לאחר שיחטא ויעשה תשובה ע"כ, נכתב בצידו עיין מה שהקשה הרא"ש⁶⁷ על זה ותירץ ב' תירוצים⁶⁸, ועיין מ"ש בספרי הקטן זכות אבות בפרק ה משנה ב במקום שאפשר להאריך בס"ד.

[כז] דף יז ע"ב רש"י בד"ה ה' ה' וכולי, אם ישוב עכ"ל, נכתב בצידו עיין מ"ש שם בס"ד⁶⁹.

[כח] דף יז ע"ב לפחות מהן אי אפשר וכולי ע"כ, נכתב בצידו לכאורה ק"ל שהרי אמר בפרק קמא דברכות⁷⁰ כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר, וא"כ היאך ח"ו מערים על דיבורו לחזור ממנו? דמה שמורידין שלא בזמנן על הארץ לא חשיבא לכולם, דהרי זה דומה לאחד שהבטיח לחברו לעשות לו סעודה ועשה לו סעודה בזמן שהוא שבע ואינו תאב לכולם, או שעשה הסעודה ושפך אותה

על פשע וודאי דגם מעבירין לו על הפשעים, ואמר מילת 'ופשע' שהוא לשון כללי כמ"ש⁶³ "אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון" ובוודאי דלאו דווקא עון אמר אלא לא מינה ולא מקצתה ושום עון לא יחשיב לו, והוא הדין בהך קרא.

[כד] דף יז ע"ב לשארית נחלתו ולא לכל נחלתו וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת האזינו בס"ד.

[כה] דף יז ע"ב כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה וכולי ע"כ, נכתב בצידו נראה דדייק ואמר 'יעשו לפני' לומר דלאו באמירה בלבד תלייא מילתא, אלא 'שיעשו' ויקיימו ה"ג מדות בפועל כמ"ש ז"ל⁶⁴ מה הוא רחום וכו' ועל זה סיימו ברית כרותה ל"ג מדות שאינן חוזרות ריקם ופרש"י שאם יזכירום ישראל בתפילה⁶⁵ וכו' ע"כ, והכוונה לפי זה שאחר שיעשו ויקיימו אותם אם יזכירום מועילים, אבל הזכרה בלי קדימת

63 תהלים לב, ב.

64 סוטה יד ע"א.

65 המשך רש"י – בתפילת תעניתם אינן חוזרות ריקם.

66 הפסוק בתהילים לו, לו. רבינו השתמש כאן בלשון מליצה.

67 הרא"ש (באות ו) הקשה מה צריך אדם למדת הרחמים קודם שיחטא?

68 תירוצו אע"פ שגלוי וידוע לפניו שסופו לחטוא מתנהג עמו במדת הרחמים באשר הוא שם. אי נמי קודם שיחטא

בע"ז ואע"פ שכבר חשב לעובדה ומחשבת ע"ז הקב"ה מצרפה למעשה (קידושין לט ע"ב, מ ע"א) כדכתיב "למען תפוש את בית ישראל בלבם" (יחזקאל יד, ה) אפילו הכי מתנהג עמו במידת הרחמים קודם שיחטא. וכשיחטא מצרף המחשבה עם המעשה (יעויין קרבן נתנאל על זה).

69 כתב רש"י ה' ה' – מדת רחמים אני מרחם קודם שיחטא, ואני מרחם אחר שיחטא אם ישוב.

70 ברכות ז ע"א.

בספינה כל בי עשרה, אלא זימנין הכי וחזיזמנין הי, ועל הרוב ימצאו פחות מעשרה, אמטו להכי כלפעמים ימצאו עשרה חשיבי כיחידין, והיינו דדייק באומר 'כיחידין דמו' ר"ל אף אם "המצא תצמא"⁷⁵ זימנין בי עשרה חשיבי כיחידין משום דלא קביעי בכל עידן, משאין כן בעיר או בכפר דקביעי שם כל בי עשרה בכל זימנא.

[ל] דף יז ע"ב בא לפייס את המלך, ואמר לו עלבוני מחול לך, לך ופייס את חבריך וכו' ע"כ, נכתב בצידו לכאורה נראה דהכוונה עלבוני מחול לך מחילה גמורה, ומידי דשייך בינו לבן המקום "ישא ה' פניו", וא"כ תיקשה על הרי"ף בעין יעקב⁷⁶ שפירש על מ"ש בפרק ח' דיומא בדף פ"ה ע"ב בהא דדרש ר' אלעזר בן עזריה "מכל חטאתיכם" וכו' עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר וכולי, דר"ל הא בהא תליא, דאם לא ריצה לחבירו אף עבירות שבינו לבין המקום אינם נמחלים, כמו שיעויין שם, דמהכא משמע 'עלבוני מחול לך', דעכ"פ חלק גבוה נמחל ולא

על העצים ועל האבנים ולא נהנה ממנה שום דבר, דלאו מילתא היא כלל, וכלא חשיבא, וא"כ כהי גוונא הוי חזרה מטובה לרעה. ותירץ רחמא דנפשאי החכם השלום הן גביר כמה"ר סי' שלמה פיג'וטו הי"ו ע"פ מ"ש הרא"ם בעניין יעקב שאמר⁷¹ "וירא יעקב" וכו' מהא דכל דיבור וכו',⁷² ותירץ דההיא נאמר בהבטחה שנאמר ע"י נביא שלא יאמר הכזבת נביא⁷³, אבל הא דיעקב ע"י עצמו היתה ע"ש באורך. וא"כ הא דהכא שאמר ופסקו להן גשמים מרובים לאו ע"י נביא מיירי אלא שהקב"ה פסק להם כך, ובכחי גוונא דליכא הכזבת נביא חוזר עכ"פ עכ"ת ד"ק. והוא נכון דקושטא קאי שעניין השבע מכריז עליהם השי"ת בעצמו כמ"ש⁷⁴ "וקראתי אל הדגן" וכו' ולא ע"י נביא ושליח.

[כט] דף יז ע"ב הני נמי כיחידין דמו ע"כ, נכתב בצידו קצת קשה דהא מי לא עסקינן שאפילו הוי בספינה עשרה והותר וא"כ אמאי כיחידין דמו? דהא עשרה חשיבי קהל ועדה שפיר, ושמא משום דלאו מילתא פסיקתא דבכל שעתא ימצאו

71 שאמר לישראל את דברי הקב"ה הלל, לכן אפילו על תנאי אינו חוזר.
74 יחזקאל לו, כט.
75 שמות כב, ג.
76 בעין יעקב בדף מב ע"א בד"ה עבירות שבין אדם לחבירו.

71 בראשית לב, ח.
72 שהרי יעקב קבל הבטחה מהקב"ה, וכל דיבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אינו חוזר, אז מדוע יעקב פחד?
73 בברכות למדו מהפסוק "הרף ממני ואשמידם" וכו' (דברים ט, יד), ורבינו לומד שמכיוון שזה ע"י נביא (משה)

לאפוקי מדברי ר' אלעזר שאמר שאחר גזר דין ביחיד לא מהני, לכן אמר דאינו כן, דאף ביחיד ואפילו אחר גזר דין מהני צעקה ותפילה שלימה והיינו שאמר בש"ס 'וגזר דין דיחיד תנאי היא'.

דף ח"י ע"א רבה דעסק בתורה חיה מ' שנין וכו' ע"כ, נכתב בצידו עיין מ"ש בספרי הקטן זכות אבות פרק א' משנה יז' ושם פרק ג' משנה כה' בס"ד. ודע דהגירסה העיקרית הכא 'רבה' בה"א⁷⁹ ודלא כיש סוברין דכתיב 'רבא' באל"ף, וכמ"ש לעיל בפרק ה' דיומא בדף נג ע"ב ע"ש בס"ד.

[לב] דף כד ע"א מתניתין ראש בית דין אומר מקודש וכל העם עונין אחריו מקודש מקודש ע"כ, מכאן יש קצת סמך למנהג מקצת קהילות ישראל הי"ו בשעה שמקדש החתן לכלה עונה הרב 'מקודשת' וכל הקהל עונין אחריו כן, ויש להם על מה שיסמוכו מקידושא רבא של החודש מהאי מתניתין.

[לג] דף כה ע"ב תוס' בד"ה שהימים הראשונים היו טובים מאלה, ולכך יש לשמוע וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה דבאו התוס' לאפוקי

הא בהא תלייא. **וצ"ל** דלשיטת הרב הכי מפרש לה באומר 'עלבוני מחול לך' דר"ל אך בתנאי לך ופייס את חבריך, אבל אם לא יפייס את חבריו אף עלבוני לא ימחל, ואתי שפיר ג"כ דומיאי דקראי דכמידי דשייך לחלק גבוה⁷⁷ מתרצינן בתחנונים וכדברים בעלמא ועל זה נאמר "ישא ה' פניו אליך", אבל בעבירות שבין אדם לחבירו שנושה בו מנה צריך לפייס את חבריו וממון יש לו בידך 'התר לו פסת יד'⁷⁸, ובדברים בעלמא לא מהני⁷⁹, דכיון שנשבע לפרוע והגיע הזמן יתפלש באפר וימכור מכנסיים שעל בשרו ויפרע לו, ולא שייך בכהי גוונא סידור בעל חוב, ועל זה נאמר "אשר לא ישא פנים" ואין מרחמין בדין, באופן דאי מהא לא איריאי להקשות על דעת הרי"ף הנזכר, אך מה שיש לומר ע"ד קדשו הוא מ"ש בספרי הקטן ויקרא יצחק בפרשת אחרי ע"ש.

[לא] דף ח"י ע"א גמ' רבי יצחק יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין וכו' ע"כ, נכתב בצידו ולענין מפני מה זה נענה וזה לא נענה, ס"ל לרבי יצחק כתנא קמא דהטעם שזה התפלל תפילה שלימה וכו', ואם תאמר א"כ מה חידש על תנא קמא? נראה דכל עצמו לא בא אלא

79 לא מספיק שיבקש סליחה ותחנונים מחברו אלא צריך גם להחזיר את החוב.

80 ראה מסורת הש"ס שם.

77 עבירות שבין אדם למקום הקב"ה מוחל ע"י תחנוני התשובה.

78 יעויין בבא מציעא בדף קטו ע"א.

לפי פשוטו עכ"ל, ולכאורה קשה כיון דלשון הש"ס להדייא אמר 'ואומר'⁸⁶ וכו' ומזה משמע דקא מייתו ראיא להאי דרשה, והיאך אפשר דרש"י יפרש לפי פשוטו וישבוק לעניין דרשא דהכא, אך אפשר דגם לפי פירוש רש"י הוי נוגע לעניין דרשא דהכא וכמדובר⁸⁷.

[לד] דף לג ע"א רש"י בד"ה הא נשים וכו' וכי תקעי איכא בל תוסיף עכ"ל, נכתב בצידו עיין מה שהקשה על זה הגאון בחידושי האגדות⁸⁸ והיא קושיה עצומה⁸⁹. ועיין בספר מריא דכיא נר"ו הנדפס מחדש מה שרצה ליישב ביישוב א' ולהכניס דברי מהרש"א בתוך דברי רש"י, וזה אינו במשמע דברי רש"י כלל כמו שיראה הרואה. גם מה שיישב בתירוץ ב' ונסתייע מדברי הב"ח⁹⁰ וכו', הא נמי לא איריאי ולא ראי זה כראי זה,

בזה מה שפירש רש"י עלה פירוש אחר⁸¹ ע"ש וק"ל. לפירוש דלא הוי ראיא כל כך לענייננו דבש"ס רוצים להוכיח דאל יאמר אדם⁸², פירוש כמשה ואהרן וכו', אלא אין לך אלא שופט שבימך, ומה לי בהא דשואל שהימים הראשונים היו טובים מהאחרונים וכו'⁸³. והן אמת דלסברת רש"י הכי הוי אופן הראיה דסוף סוף אנו למדין מזה דאחרונים אינם דומים לראשונים, ומשאר ראיות שהביאו קודם משמע דחייב לשמוע משופט שבימיו ואף שאינם דומים לראשונים⁸⁴, אבל עכ"פ התוס' בחרו בפירוש זה שהוא יותר מרווח דמפקינן כל הראיה שפיר מהאי קרא גופה. **שוב** ראיתי למהרש"א בחידושי אגדה שפירש בדברי הגמ' מסברא דנפשיה כפירוש התוס' ולא זכר שר⁸⁵ דברי התוס', וסיים בה דפירוש רש"י הכא אינו מתיישב לפי הדרש דהכא אלא

87 שהדורות הראשונים רומז לשופטים הראשונים.

88 המהרש"א.

89 כתב המהרש"א לא ידענא מאי בל תוסיף שייך הכא דלא שייך למימר בל תוסיף אלא בעושה המצוה ומוסיף עליה, וכי תקעי (נשים) הוה איסורא דרבנן דבשלא במקום מצוה איכא איסורא דרבנן בתקיעה. ודומיא דהכא דמוקמינן לה בר' יהודה דאמר אין בנות ישראל סומכות, היינו משום איסור עבודה בקודשים, כמוכח בפרק אין דורשין ולא משום בל תוסיף.

90 הב"ח בסי' תקפט כתב בשם האגור שנשים אין להם לברך משום דאיכא בל תוסיף, והיינו כדפי' דכיון דמברכין גלי אדעתיהו דמשום חובה עושין כן, והו"ל כמוסיף על התורה שבכתב, וזה שהזהירה התורה "לא תוסיף".

81 פרש"י בד"ה אל תאמר- כי לא מחכמה שאלת על זה לפי שהדורות היו טובים וצדיקים מן אחרונים, לפיכך היו הימים הראשונים טובים מאלה, שאי אפשר שיהיו אחרונים כראשונים.

82 שהשופטים שבימיו הם לא כמו השופטים שהיו בעבר. 83 כפירוש רש"י.

84 לפי רש"י מהפסוק "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם" למד שחייב לשמע אל השופטים אשר בימיו. ומהפסוק "אל תאמר" וכו' למד שהדורות האחרונים אינם דומים לראשונים.

85 המהרש"א.

86 ואומר "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים" וכו'. המהרש"א פירש את הגמרא שהביאה את "שהימים הראשונים" הם משל לשופטים הראשונים. ורש"י פירש כפשט הפסוק.

מדרשא, ומה גם דלא מסתבר כלל לחלק בהכי וכמו שיראה הרואה. ולעיקר הקושיה נראה דאה"נ התוי"ט אין כוונתו להוסיף מברייטא זאת מידי, אלא עיקר כוונתו להביא דברי הר"ן שהביא משם ירושלמי דיש חילוק בין ברכת המצות לתפילה, ולפי שהר"ן גופיה לא כתב זה אלא אלישנא דהאי ברייתא לכן הביאה.

ובעיקר דברי הב"ח במה שהביא מדברי רש"י יש בהם דקדוק כמו שיראה המעיין.

[לה] דף לג ע"ב מתניתין כשם ששליח ציבור חייב, כך כל יחיד ויחיד חייב, רבן גמליאל אומר שליח ציבור מוציא את הרבים י"ח ע"כ, נכתב בצידו כתב הרב עקיבא ברטנורה בד"ה כך כל יחיד חייב ואין הש"ץ מוציא אלא את שאינו בקיא ע"כ, וכתב התוי"ט ואע"ג דכל ישראל ערבים זה לזה וכו' האי תנייא כברייטא יחיד שלא בירך אין חברו מברך עליו, וכתב הר"ן בשם ירושלמי טעמא דבתפילה סברא הוא לבקש רחמים על עצמו ע"ש. **וראיתי** להרב שושנים לדוד נר"ו שכתב ע"ד התוי"ט דלא ידענא מה כוונתו להוסיף בהביאו הברייטא זו טפי ממתניתין, דהא ממתניתין שמעינן דאפילו ש"ץ אינו מוציא מכ"ש חברו היחיד, ונראה דהוסיף אפילו אם אינו בקי דבכהי גוונא לכולי עלמא הש"ץ מוציא, מכל מקום ביחיד חברו אינו מוציא עכ"ל. **ולע"ד** בהורמנותיה דמר אמינא דה אי אפשר לאומרו ולחלק בכה"ג ולא מצינן מי שחילק בהכי, אלא כיון דלכ"ע הש"ץ מוציא למי שאינו בקי, פשיטא דהוא הדין יחיד נמי מוציא ליחיד חברו שאינו בקי, דאם איתא כל כי האי הוי ליה לאודועי ולא הוו שתקי מינה רבנן דבי

מסכת שקלים

[א] פרק ג' משנה ב' שנאמר "והייתם נקיים מה' ומישראל" ואומר "ומצא" וכו' ע"כ, נכתב בצידו נראה שהוצרך לומר 'ואומר' וכו', שלא תאמר דווקא בעניין דררא דממונא שנוגע לאחרים, אלא אף שאינו נוגע בממון עם אחרים אלא בינו לבין עצמו בלבד ואית ביה איזה רנון¹ מן הבריות צריך להימנע ממנו, ועל זה נאמר² "הסר ממך עקשות פה ולזות שפתים הרחק ממך".

1 כוונתו לרינון.

2 משלי ד, כד.

חידושים של רבינו שלא נכתבו במקומם

שבת דף קז ע"ב¹ גמרא יב' שעות הוי יום, ג' שעות ראשונות.

שבת דף נה ע"ב גמרא² לא היה דוד ראוי לאותו מעשה.

יומא דף פז ע"א³ גמרא ת"ר אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו דומה לטובל ושרץ בידו. נמצא בעין יעקב בסוף מסכת יומא וכתב העין יעקב על זה 'מאמר קצר בענין תשובה יאות לסדרו בסוף מסכת זו'.

1 הגמרא לא נמצאת במסכת שבת אלא בע"ז ג ע"ב. אמר רב יהודה אמר רב שתיים עשרה שעות הוי היום, שלש הראשונות הקב"ה יושב ועוסק בתורה, שניות יושב ודן את כל העולם כולו וכו', שלישית יושב וזן את כל העולם כולו וכו' רביעית יושב ומשחק עם לויתן.

2 הגמרא נמצאת בע"ז ד ע"ב.

3 נמצא בתענית טז ע"א.

רוב שמפתח ספרים דגן

ספרים¹

- אהבת עולם** - הרב שלמה בן אברהם אלגזי (דרשות) - ב"ב [לא].
- אליה רבה** - לרבנו אליהו בן בנימין וולף, שפירא- תענית [יט].
- אליהו כהן** - יבמות [כ].
- בינה לעיתים** - רבנו עזריה פיג'ו- מנחות [ה].
- בירך יצחק** - לרבנו יצחק בן יעקב ברכה - ברכות [מט] שבת [קב], מגילה [יח], יבמות [כה], הוריות [ב].
- ברכת אליהו** - יומא [יז].
- גור אריה** - לרבנו מהר"ל מפראג על התורה- ברכות [קפב].
- דברי שלמה** - לרבנו שלמה שלם בן חיים יחיאל הכהן - שבת [נה].
- המבי"ט** - לרבנו משה בן יוסף מיטראני - שבת [כו].
- המעלות לשלמה** - רבנו רפאל שלמה לניאדו- ע"ז [טו].
- הערוך** - רבי נתן ברומי- כתובות [כז], סוטה [לט], נדה [ו].
- הריטב"א** - לרבנו יום טוב בן אברהם אשבילי - ברכות [קמ], כתובות [יא] [יט], סנהדרין [ע].
- הרשב"א** - ברכות [לח, פז], שבת [נט, צג, קיט], יבמות [לד], ב"מ [א].
- זהב שבא** - לרבנו שלמה אלגזי - ברכות [קל], פסחים [טז].
- חיים שאל** - שו"ת חיד"א- יבמות [לד].
- חכמת שלמה** - מהרש"ל (מפרש את המהרש"א)- ב"מ [ט].
- חמדת ימים** - סנהדרין [מב].
- חפץ ה'** - לרבנו חיים בן עטר על האורח חיים - שבת [י, יא].
- טורי אבן** - חגיגה [ו].
- טירת כסף** - לרבנו חיים אברהם גאטיניו - ברכות [קלא], שבת [צה, צו], תענית [כג], יבמות [כא].
- ידי משה** - סנהדרין [יח].
- יצחק ירנן** - רבנו אליקים גאטיניו מרבותיו של רבנו חיים פלאג'י- הוריות [ב].

1 ספרים שהרב מביא פעמים רבות לא נזכרו כאן (מהרש"א, הרי"ף על עין יעקב).

ישרש יעקב לרבנו חיים בן יעקב אבולעפיה - ברכות [קב, קלא, קלג, קמא, קעג, קצ], שבת [נג, קכט, קלב], פסחים [לט], יומא [ב, ז], מועד קטן [ב], סוכה [טז, כ], מגילה [ג, ט], תענית [לז], ראש השנה [כג], יבמות [יד, כג, כה], קידושין [יג, ס], גיטין [ג, ח], סוטה [יב, יז, לד, לו], ב"מ [ד, לט, נח, ס, עב], ב"ב [י, כג, כו, כט, לא, לג, מ], סנהדרין [יט, כא], מכות [ה], ע"ז [יט, כא, כד], הוריות [ב, ה], מנחות [ה, ז, ט].

כסא דוד לרבנו החיד"א דרשות - שבת [כו].

כסא רחמים - חיד"א - ב"ב [כא].

כפות תמרים לרבנו יונה ב"ר יעקב - סוכה [יג].

לחם שלמה - רבי רפאל שלמה לניאדו. - קידושין [י, ב"מ [מז].

לשון ערומים - רבנו ברזילי יעבץ

מאה שערים לרבנו יצחק שני בן אליהו - ברכות [צו].

מאיר עיני חכמים - מהר"ם מלובלין על המהרש"א - שבת [י, ק], ב"ק [א], סנהדרין [ב], חולין [א].

מגיד מישרים מר"ן יוסף קארו - מגילה [יד], מנחות [ח].

מגן גיבורים - הרב די אבלה - ב"מ [כא].

מדרש שמואל על פרקי אבות לרבנו שמואל די אוזירא - שבת [ל].

מהר"ם שי"ף - ב"ק [א].

מוהרי"ט - רבי יוסף מיטרני - קידושין [נ], ב"ב [כו], מנחות [י].

מנחת ביכורים לרבנו רפאל בן שמואל מיוחס (בעל פרי האדמה) - חגיגה [א].

מקום שמואל לרבנו שמואל אשכנזי מאלטונה - ברכות [קיח, קנ], פסחים [כח], חגיגה [ז], ראש השנה [א].

מר דרור - הרב מרדכי עטיה - קידושין [יט, לא].

מריא דכיא לרבנו מרדכי קארבליו - שבת [לד].

נאות יעקב לרבנו יעקב ישראל אלגזי - שבת [קכט], ב"מ [לא].

נחל קדומים לרבנו החיד"א - ראש השנה [כ].

נחלת יעקב לרבנו יעקב בן בנימין אהרן - יומא [לח], ראש השנה [יב], סנהדרין [סד], ע"ז [כד].

נפש יהודה מפרש מנורת המאור - רבי יוסף יהודה - ב"ק [יח].

סמיכת חכמים לרבנו נפתלי כהן צדק - ברכות [קיו].

עין יהוסף - רבי יוסף חזן - ב"מ

[א, ח, ט, יא, יח, יט, כב, כג, כד, כו, כז, כט, לז, מא, מב, סד, סה, פ].

עמר נקא - פירוש על רש"י של רבינו עובדיה מברטנורה - סנהדרין [נט].

פני דוד - חיד"א - ב"ב [לא].

פרשת דרכים לרבינו יהודה רוזאניס בעל ספר משנה למלך על הרמב"ם. נודע בספרים

העתיקים שמכונה בשם "תנא". - סנהדרין [יט, מב, פו]

פתח עינים לרבינו החיד"א - ברכות [ו, נו], שבת [כח], עירובין [כח], חגיגה [ו], יומא

[טו], סוכה [יב, יג], מגילה [יט], תענית [טו], ראש השנה [ג, יב], כתובות [לה], סוטה [מז],

ב"ב [ז, כא], סנהדרין [כט, עא]

צוארי שלל - חיד"א - אבות [כא].

צמח דוד - אבות [ט].

קול הרמ"ז לרבינו משה בן מרדכי זכותה - דמאי [ב], מועד קטן [א], יבמות [לד].

רא"ם לרבינו אליהו מזרחי (על רש"י) - ראש השנה [יב, כח], יומא [לח], קידושין [לח],

ב"מ [לא, עח], סנהדרין [לז, מז, נט, סד, עא], חולין [טו]

ראש דוד לרבינו החיד"א - ברכות [קפב].

ראשית חכמה לרבינו אליהו די וידאש (תלמיד הרמ"ק) - ברכות [קלה].

רצוף אהבה לרבינו שלמה בן אברהם אלגזי - חגיגה [א], ב"מ [ד].

שארית יעקב - רבינו ישראל יעקב אלגזי - ע"ז [ז].

שושנים לדוד לרבינו דוד בן יעקב פרדו - חגיגה [יח], סוכה [ג], ראש השנה [לה], חולין

[ט], בכורות [ב].

שיטה מקובצת - רבי בצלאל בן אברהם אשכנזי - כתובות [יא, יג, כא, כח, ל, לא, לג], ב"מ

[ו, מ, מב].

שם הגדולים לרבינו החיד"א - שבת [כ].

שמעון חמוי - קידושין [א].

שנות חיים לרבינו חיים יוסף חזן הראשון - ברכות [לז], עירובין [ה], ע"ז [ח].

שפתי ישנים לרבינו שבתאי בס מפראג (בעל שפתי חכמים על רש"י) - שבת [כג, צד].

תאוה לעינים - הרב שלמה אלגזי - ב"ב [לג], ע"ז [יט, כד], הוריות [ה], מנחות [ז],

ערכין [ב].

תורת חיים על הש"ס לרבינו אברהם חיים שור. - סנהדרין [ס].

תפוחי זהב - רב יחיאל מילר - קידושין [כט]

⦿ לעילוי נשמות ⦿

גאון ישראל ותפארתו, פוסק הדור,
מרן מלכא, בקי בכל מכמני
התורה, שרבים השיב מעוון

מרן מורנו ורבנו ועטרת ראשנו
הגאון הרב, פאר הדור

ר' עובדיה יוסף בן יעקב וגורג'יה
אצוקללה"ה

גלב"ע ג' מרחשוון ה' תשע"ד
ת.ג.צ.ב.ה

׀ לעילוי זשבות ׀
 זזיה עישה בת מרים
 רזזל בת גרז'
 זלב"ע ה בכסלו ה'תשע"ז
 סילביה זוזן בת רזזל
 זלב"ע יא בסיון ה'תשמ"ז
 סלזזה זוזן בת שרה
 אלס מאמיה בת סלזזה
 שרינה ירזזי בת סלזזה
 גרז' עסיס בת זזזה
 לינדה לזיארז בת סלזזה
 גרז' עסיס בת רזזל
 אולגה בת זזזה
 מזנה בת זזזה

ת.ג.צ.ב.ה.

לעילוי נשמות ׀

יעקב חזן בן סלמה
נלב"ע ב תשרי ה'תש"ן
משה עסיס בן לונה
אליהו ויינצטה בן אסתר
נלב"ע כ"ז טבת ה'תשע"ה
עזרא פיצוטו בן אסתר
נלב"ע כ"ז סיון ה'תשכ"ז
יעקב ג'ק עסיס בן גר'י
סלים עסיס בן גר'י
אדווראד עסיס בן גר'י
ג'סים עסיס בן גר'י
אברהם מאמיה בן אליס
ג'מיל עסיס בן גר'י
שלמה לזיארדו בן לינדה
צ'ון מאמיה בן חזה
מויז טוטז בן סלמה
ב'ימין בן לונה לינדה
רחמים בן אסתר
חיים בן רוזין
מרדכי בן סלמה
נלב"ע א מנחם אב ה'תשע"ח
ת.ג.צ.ב.ה.

םלעילוי זשמות ם
 הרב סאלם בן יוזיא וג'מילה
 זכריה
 יעקב בן זוסן רד'א
 פנזוס בן ליזה פרץ
 משה בן שושנה פרץ
 אברהם עסיס בן זויה (ע'ישה)
 רפאל עסיס בן זויה (ע'ישה)
 זיסים בן שרינה
 משה ירוזי בן שרינה
 זיים כהן בן מרים
 זלב"ע יז בוזשון ה'תשפ"א
 ג'ליה בת יוזיא וזיסן ג'מיל
 ג'ג'מה בת יוזיא ג'מיל
 יהודית לוי בת סלזזה
 מלכה זוזן בת זוה
 יובל זהוראי בן משה ושושנה
 זלב"ע ד שבט ה' תשע"א
 ת.ג.צ.ב.ה